

T.C.
NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYALBİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TEZİN ADI

**KIRGIZ TÜRKLERİNİN SÖZLÜ ANLATILARINDA (DESTAN, MASAL, HALK
HİKÂYESİ) TOPLUMSAL CİNSİYET VE KADIN İMAJI**

Yüksek Lisans Tezi

EMİNE TAŞ

Danışman
DOÇ. DR. MEHMET ÇERİBAŞ

Nevşehir
Aralık 2018

T.C.
NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYALBİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TEZİN ADI

**KIRGIZ TÜRKLERİNİN SÖZLÜ ANLATILARINDA (DESTAN, MASAL, HALK
HİKÂYESİ) TOPLUMSAL CİNSİYET VE KADIN İMAJI**

Yüksek Lisans Tezi

EMİNE TAŞ

Danışman

DOÇ. DR. MEHMET ÇERİBAŞ

Nevşehir

Aralık 2018

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Tezi Hazırlayan

EMİNE TAŞ

TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK

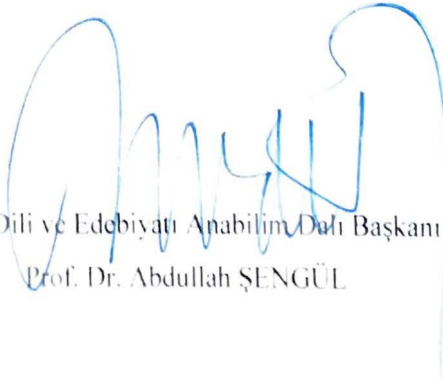
“Kırgız Türklerinin Sözlü Anlatılarında (Destan, Masal, Halk Hikâyesi) Toplumsal Cinsiyet ve Kadın İmaji” adlı Yüksek Lisans tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan
EMİNE TAŞ

Danışman
DOÇ. DR. MEHMET ÇERİBAŞ

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Başkanı
Prof. Dr. Abdullah ŞENGÜL

KABUL VE ONAY SAYFASI

Doç. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ danışmanlığında Emine TAŞ tarafından hazırlanan “Kırgız Türklerinin Sözlü Anlatılarında (Destan, Masal, Halk Hikâyesi) Toplumsal Cinsiyet ve Kadın İmajı” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

05 /12/ 2018

JÜRİ

İMZA

Danışman : Doç. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ

Üye : Prof. Dr. Nedim BAKIRCI

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Tuğrul BALABAN

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 03 / 01 / 2019 tarih ve 2019.01.01 sayılı Kararı ile onaylanmıştır.

03 / 01 / 2019

Doç. Dr. Vedat AKTEPE
Enstitü Müdürü

TEŐEKKÖR

Tezimin hazırlanmasında bilgi ve birikiminden yararlandığım, bana kütüphanesini açan ve tezimle ilgili birçok kaynağı temin etmemi sağlayan, ilgi ve destekte bulunan danışmanım, değerli hocam Doç. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ'a, desteklerini esirgemeyen alanımdaki diğer hocalarıma, ayrıca tez hazırlama süreci boyunca bana maddi ve manevi olarak desteklerini esirgemeyen annem ve babama teşekkürlerimi sunarım.

**KIRGIZ TÜRKLERİNİN SÖZLÜ ANLATILARINDA (DESTAN, MASAL,
HALK HİKÂYESİ) TOPLUMSAL CİNSİYET VE KADIN İMAJI**

Emine TAŞ

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans, Aralık 2018

Danışman: Doç. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ

ÖZET

Kaynağını yaşanmış vakalardan alan, millet için oluşmuş tehlike ve tehditlerle büyüyen ve dokusu böylece zenginleşen destanlar, en hacimli epik anlatılar olarak doğal felaketler, göçler, buhranlar gibi çeşitli konuları da bünyesinde barındıran, icrası kutsal metinlere özgü nitelik taşıyan ve icra ortamında değer kazanan bir anlatı türü olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte destanlar, toplumların geleneklerini, göreneklerini, aile yapısını, askeri-siyasi geleneklerini ve kültürü oluşturan diğer unsurları muhtevasına almakta ve toplumların maceralarını, yaşam tarzlarını, hayat ve dünya görüşlerini yansıtmaya yönüyle ait olduğu milletin, milli şuur, ideal ve kimlikleri hakkında önemli bilgilerin izlerine rastlanması açısından değerli kaynaklardır. Pek çok destana sahip Türk boyları arasında, destancılık geleneğini canlı bir şekilde yaşatmaya devam eden Kırgızlar, diğer boylardan bu yönüyle farklılık arz etmektedir. Destanların yanı sıra güçlü sözlü gelenekten beslenen Kırgız masalları ve halk hikâyeleri de zengin içeriğe sahiptir.

Destanlar, masallar ve halk hikâyeleri toplumsal zihniyeti yansıtmaya bakımından da önemli kültür metinleridir. Bir toplumun kültür ve medeniyet sahnesindeki konumunu değerlendirirken öncelikle o toplumdaki kadınların statüsü hakkında bilgi sahibi olmak büyük bir önem taşımaktadır. Bu açıdan bakıldığında Kırgız Türklerinin sözlü anlatılarından olan destanlar, masallar ve halk hikâyeleri zengin kültürel unsurlar içermesi ve toplumsal cinsiyete dair önemli veriler sunması bakımından Türk halk bilimi açısından büyük değer ifade etmektedir. Bu noktada Kırgız destanlarında, masallarında ve halk hikâyelerinde kadın konusunda değerli veriler sunulmaktadır. Çalışmada Kırgız Türklerinin destanlarından, masallarından ve halk hikâyelerinden yola çıkarak, Kırgız Türk kültüründe, kadının aile ve karşı cins

içindeki yeri, statüsü, üstlendiği sorumlulukları, sahip olduğu işlevleri ve toplumsal cinsiyet rollerini tespit edilecek kadına yönelik imajlar saptanmaya çalışılacaktır.

Kırgız sözlü anlatılarına bakıldığında bir kısmında kadın tiplerinin aktif olarak rol aldığı görülmektedir. Hatta epik destan geleneğinde genellikle erkek tipine yüklenen başkahramanlık vasıfları kadın tipinde de vücut bulduğu göze çarpmaktadır. Bununla birlikte sözlü anlatılarda kadın kahramanların ikinci derecede rol oynadığı durumlar daha yoğunluktadır. Bu bağlamda çalışmada Kırgız Türklerinin destanlarında, masallarında ve halk hikâyelerinde kadının toplumsal cinsiyet içerisindeki yeri tespit edilecek ve bu tespitler ışığında anlatılarda yer alan kadın imajı “Feminist Folklor Kuram ve Yöntemleri” ile “İşlevsel Folklor Kuram ve Yöntemleri” ışığında analiz edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Anaerkil, ataerkil, kadın tipleri ve rolleri, kalıp yargılar/ön yargılar, semboller, imajlar.

**SOCIAL GENDER AND WOMEN'S IMAGE IN THE ORAL
EXPRESSION OF THE KYRGYZ TURKISHS
(IN EPICS-IN TALES AND IN FOLK STORIES)**

Emine TAŞ

**Neşehir Hacı Bektaş Veli University, Graduate School of Social Sciences
Department of Turkish Language and Literature, Master, Desember 2018**

Advisor: Doç. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ

ABSTRACT

The epics, which are inspired by the events that may or may not be lived, are a kind of epic character, but also a variety of topics such as natural disasters, migrations and depressions. However, the epics take the traditions, customs, family structure, military-political traditions and other elements that make up the culture, and the traces of important information about the nation's national consciousness, ideal and identity. they are valuable resources. Among the Turkish tribes with many epics, the Kyrgyz, which continues to live the tradition of destiny in a vivid way, differs from this aspect in this aspect. In addition to epics, the Kyrgyz tales and folk tales fed from powerful oral tradition also have rich content.

Epics, tales and folk tales are important cultural texts in terms of reflecting social mentality. When evaluating the position of a society in the scene of culture and civilization, it is of great importance to have information about the status of women in that society. From this point of view, epics, tales and folk tales, which are from the oral narratives of Kyrgyz Turks, have great value in terms of Turkish folklore in terms of containing rich cultural elements and providing important data about gender. At this point, Kyrgyz epics, tales and folk tales provide valuable data on women. In this study, it will be tried to determine the place of woman in family and opposite sex in Kyrgyz Turkish culture, the functions, functions and gender roles of women in Kyrgyz Turkish culture.

When Kyrgyz oral narratives are considered, it is seen that some of the women have an active role. In fact, in the epic epic tradition, it is observed that the main characteristics of the protagonist, which are generally loaded on the male type, are found in the female type. However, in the verbal narratives, there are more intense

situations where female heroes play second degree. In this context, the place of women in gender will be determined in the epics, tales and folk tales of the Kyrgyz Turks and in the light of these findings, the image of women in the narratives will be analyzed in the light "Folklore Feminist Theories and Methods" and "Folklore Functional Theory and Methods".

Key Words: Motherhood, patriarchal, female types and roles, stereotypes/ prejudices, symbols, images.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	v
TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK.....	vi
KABUL VE ONAY SAYFASI.....	vii
TEŞEKKÜR.....	viii
ÖZET.....	ix
ABSTRACT.....	xi
KISALTMALAR.....	xvii

GİRİŞ

KADIN VE ERKEĞİN TARİHİ EGEMENLİKLERİ

A. Anaerkillik-Anasoyluluk.....	18
aa. Türklerde Anaerkil Yapının Varlığı Meselesi.....	27
B. Ataerkillik-Atasoyluluk.....	31
b.a. Ataerkilliğin Ortaya Çıkması ve Dünyaya Yayılması.....	34
b.b. Ataerkilliği Oluşturan Sebepler.....	36
b.c. Çağdaş ve İlkel Topumlarda Ataerkillik.....	38
b.d. Eski Türklerde Yaşam Tarzı ve Erilmerkezcilik.....	41
C. Türk Kültüründe Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı.....	45

BİRİNCİ BÖLÜM

KIRGIZ TÜRKLERİNİN SÖZLÜ ANLATILARINDA (DESTAN, MASAL, HALK HİKÂYESİ) TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİ VE KADIN TİPLERİ

1.1. Alp Tipi Olarak Kadın.....	48
1.2. Bilge Tipi Olarak Kadın.....	59
1.3. Yardımcı Tip Olarak Kadın.....	66
1.4. Düşman Tipi Olarak Kadın.....	74
1.5. Sevgili Tipi Olarak Kadın.....	78
1.6. Güzellik Unsuru Olarak Kadın.....	87
1.7. Otorite Olarak Kadın.....	98
1.8. Eş Olarak Kadın.....	101
1.8.1. Kadının Eşine Sevgisi.....	102
1.8.2. Erkeğin Eşine Olan Sevgisi.....	108
1.8.3. Uyarıcı ve Yol Gösterici Eş Olarak Kadın.....	112
1.8.4. Basiretli Eş Olarak Kadın.....	120

1.8.5. Kadının Eşine Dua ve Bedduası	124
1.8.6. Yas ve Kadın	125
1.9. Anne Tipi Olarak Kadın.....	129
1.9.1. Kadının Hamilelik Süreci	130
1.9.1.1. Hamile Kalma ve Olağanüstü Doğum Motifi.....	130
1.9.1.2. Kadının Aş Ermesi.....	134
1.9.1.3. Doğum	138
1.9.1.4. Mitik Kadın Tipi Olarak Umay/May Ene.....	142
1.9.2. Kahramanın Anneden Kopuşu	147
1.9.3. Bilge Tipi Olarak Anne	148
1.9.4. Çocuk Terbiyesi ve Anne	151
1.9.5. Anneye Saygı ve İtaat.....	156
1.9.6. Anne Sütü/Anne Hakkı	157
1.9.7. Fedakâr ve Şefkat Sahibi Anne	166
1.9.8. Kötü Kalpli ve Korkunç Üvey Anne.....	173
1.9.10. Kutsal ve Olağanüstü Anne	174
1.9.11. Kayınvalide	178
1.10. Hizmetçi ve Esir Kadın Tipi	179
1.10.1. Cariye- Köle-Kul.....	179
1.10.2. Kırk Kız.....	183
1.11. Şifacı Tipi Olarak Kadın	186
1.12. Olağanüstü Varlık Olarak Peri Kızı.....	191
1.13. Kayberen/Kadın	197
1.14. Toplumsal Cinsiyet ve Mekân İlişkisi: Mekânlarda, Sosyal Yaşam ve Rollerde Kadın.....	205

İKİNCİ BÖLÜM

KIRGIZ TÜRKLERİNİN SÖZLÜ ANLATILARINDA (DESTAN, MASAL, HALK HİKÂYESİ) EŞ SEÇİMİ VE EVLİLİK

2.1. Evlenilecek Kişide Aranılan Özellikler.....	213
2.1.1. Evlenilecek Kızda Aranılan Özellikler	213
2.1.2. Evlenilecek Erkekde Aranılan Özellikler	215
2.2. Aşk	217
2.2.1. Gıyabında Âşık Olmak	217
2.2.2. Aşk ve Savaş	219
2.3. Evlenme	221

2.3.1. Kaçırarak Evlenme	221
2.3.2. Kaçarak Evlenme	222
2.3.3. Görücü Usulü ile Evlilik.....	223
2.3.3.1. Dünürücü Dolaşmak, Kız İstemek.....	223
2.3.3.2. Bir Büyüğün Rızasıyla Evlenmek.....	226
2.3.4. Kızın Kendi İstedığı Kişi ile Evlenmesi.....	228
2.3.5. Beşik Kertme	231
2.3.6. Yeraltından Bir Kız ile Evlenme	233
2.3.7. Evlilik Tipleri	235
2.3.7.1. Egzogami Tipi Evlilik.....	235
2.3.7.2. Levirat Tipi Evlilik	237
2.3.7.3. Polijini Tipi Evlilik	240
2.3.8. Kız Vermek	243
2.3.8.1. Bir Bedel Ödeme Aracı Olarak Kadın.....	243
2.3.8.2. Kalın/Başlık Vermek	254

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIRGIZ TÜRKLERİNİN SÖZLÜ ANLATILARINDA (DESTAN, MASAL, HALK HİKÂYESİ) KADINLARLA İLGİLİ İMAJLAR, KALIP YARGILAR/ÖNYARGILAR, SEMBOLLER VE KÜLTÜRLER

3.1. Kadını İfade Eden Semboller.....	259
3.1.1. Kadın ve Mağara-Çukur.....	259
3.1.2. Kadın ve Renkler.....	267
3.1.3. Kadın ve Saç.....	279
3.1.4. Kadın ve Su	287
3.1.5. Kadın ve Ağaç	294
3.1.6. Kadın ve Geyik.....	297
3.1.7. Kadın ve Kuğu.....	303
3.1.8. Kadın ve At	307
3.2. Kadın ve Namus.....	314
3.3. Kadına Yönelik Kalıp Yargılar/Önyargılar.....	318
3.3.1. Cadı Tipi Olarak Kadın	318
3.3.1.1. Mastan Kempir	318
3.3.1.2. Celmoguz.....	327
3.3.1.3.Obur (Vampir)	337
3.3.1.4.Bek Toro	338

3.3.1.5. Ak Kadın.....	340
3.3.2. Ejderha Kadın.....	341
3.3.3. Hilekâr ve İkiyüzlü Kadın	342
3.3.4. Hain Akraba Tipi Olarak Kadın	346
3.3.5. Kıskanç Kadın	353
3.3.6. Dul Kadın	355
3.3.7. Kısır Kadın	357
3.3.8. Aciz ve Zayıf Kadın	363
3.3.9. Kadın Sözü	365
3.3.10. Korkak Kadın	368
3.3.11. Aldatan Kadın.....	369
3.3.12. Kurnaz Kadın	370
3.3.13. Açgözlü Kadın.....	373
3.3.14. Ahlâksız (İffetsiz) Kadın	374
SONUÇ.....	377
KAYNAKÇA	381
KAVRAMLAR DİZİNİ.....	390
ÖZ GEÇMİŞ.....	391

KISALTMALAR

- bk. : Bakınız
C : Cilt
çev. : Çeviren
MÖ : Milattan Önce
MS : Milattan Sonra
s. : Sayfa
S. : Sayı
T.C. : Türkiye Cumhuriyeti
TDK : Türk Dil Kurumu
vd. : Ve diğerleri
vs. : Vesaire

GİRİŞ

KADIN VE ERKEĞİN TARİHİ EGEMENLİKLERİ

A. Anaerkillik-Anasoyluluk

İnsanlık tarihinin hangi dönemde, ne zaman ve nerede başladığı birçok araştırmacı tarafından merak edilmiş ve incelemeye tabii tutulmuştur. İlgili araştırmacılar, insanlık tarihinin ne zaman ve nerede başladığı konusunda çeşitli kalıntıları inceleyerek bu konu hakkında açıklama yapmaya çalışmışlardır.

Lewis Henry Morgan (Morgan, 1994: 71) insanlık tarihi açısından dönemleri üçe ayırmıştır:

- 1) Yabanılılık Dönemi
 - a) Eski Yabanılılık Dönemi
 - b) Orta Yabanılılık Dönemi
 - c) Son Yabanılılık Dönemi
- 2) Barbarlık Dönemi
 - a) Eski Barbarlık Dönemi
 - b) Orta Barbarlık Dönemi
 - c) Son Barbarlık Dönemi
- 3) Uygarlık Dönemi

Yabanılılık dönemi, insan ırkının ilk başlangıç dönemidir. Bu döneme avcılık ve yiyecek toplama ya da kısmî avcılık dönemi de denmektedir (Morgan, 1994: 46). Bu dönem balık yiyerek yaşam sürdürmenin, ateş öğrenilmesi, ok ve yayın bulunmasından, çömlekçiliğin öğrenilmesine kadar sürmüştür. Barbarlık dönemi ise, eski barbarlık da çömlekçiliğin öğrenilmesinden hayvanların evcilleştirilmesine, Batı yarıküresinde sulu tarımcılık, kerpiç ve taşa dayanan mimarinin öğrenilmesine kadar; orta barbarlık dönemi de Doğu yarıküresinde hayvanların evcilleştirilmesinden, Batı yarıküresinde sulama ile otlakçılık ve tarla tarımının, kerpiç ve taşa dayalı

mimarlığın öğrenilmesine kadar; son barbarlık döneminde ise, demirineritilmesinden, demirden araç ve gereçlerin üretilmesinde, fonetik alfabe ve yazının kullanılmaya başlamasına kadar sürmüştür. Son olarak uygarlık dönemi ise fonetik alfabenin bulunuşundan ve yazının ifade aracı olarak kullanılmaya başlanmasından günümüze kadar sürmüştür (Morgan, 1994: 71).

İnsan soyunun ve toplumsal örgütlenmenin ne zaman ortaya çıktığı tam olarak kestirebilmek zordur. Bu konuda Evelyn Reed “Başlangıçta, Australopithecus denilen maymun-insanlar vardı; bunlara "İlk İnsanlar" da denir. Bundan sonraki evrimsel evre belki de tam orta noktayı temsil etmektedir; bu evrede aynı zamanda Java insanı ve Pekin insanı diye tanınan Pithecanthropus ve Sinanthropus'lar vardır. Daha da yukarı çıkarak, yüz bin yıl öncesine gidersek, maymuna göre hayli gelişmiş, insanlaşmaya başlamış olan taş çağı insanıyla (neanderthal man) karşılaşıyoruz; bundan kısa bir süre sonra da vücutları tüylerle kaplı insanlara ya da Homo Sapiens'e varıyoruz. İnsansı yaratıkların gelişmesinde değişik çizgiler vardır; bazı türler, insan durumuna varmadan ölüp gitmişlerdir; bu yüzden yukardaki sıra kesin ya da değişmez sayılmamalıdır. Ancak insanın evriminde izlenen sıraları aşağı yukarı belirtmektedir” şeklinde açıklama yapmıştır (Reed, 2012: 50). Yontma Taş'ın sonunda bu ilk insan türlerinden biri “Homo Sapiens”, avcılık, balık avcılığı, yiyecek toplayıcılığı ile geçinen bu insanlar, birkaç on bin yıllık bir dönem içinde, diğer benzer türlerini yok ederek, ya da onlarla karışımılarak tüm yeryüzüne yayılmışlar, o zamana dek görülmemiş ölçüde karmaşık teknolojik araç ve gereçler geliştirmişlerdir (Morgan, 1994: 45). Araştırmacıların görüşlerinden hareketle, ilk insanların insanımsı maymunlar olduğu ve ilerleyen zamanlarda bazılarının öldüğü, bazılarının ise gelişimlerini sürdürerek yaşamaya devam ettiği söyleyebilir. Edward Burnett Tylor'un evrim çizgisine göre, değişime ayak uyduranlar yaşamlarını sürdürmüşler, değişemeyenler ise gelişim çizgisini tamamlayamadan hayatlarına son vermişlerdir. Toplumsal örgütlenmenin olmadığı ilk dönemler de insanlar bireysel olarak yaşamlarını sürdürüyorlardı. Bu insanlar tıpkı hayvanlar gibi sürü şeklinde dolaşmaktaydı ve herhangi bir iş bölümü söz konusu değildi.

İlk çağ öncesinde insanlarla hayvanlar arasında bir ayrımcılık söz değildir. İnsanlarla hayvanlar bir aynı olarak görülmekte, birbirlerinin ayırt edici özelliklerini saptayamamaktadır. Aradaki ayrımı belirtmek için daha başka araçlar yaratmak durumunda kalmışlardır. Hayvanlarla insanlar arasındaki bu ayrımı biyolojik olarak

değil de toplumsal akrabalık yani totem akrabalığı yoluyla ayırt etmeye başlamışlardır. Totem akrabalığı daha sonra sınıflayıcı akrabalık dizgesine dönüşmüştür. Burada kandaş sayılanlar aynı zamanda türdeş yani insanlardır. Bunun dışında kalanlar, akraba olmayanlar başka bir türün, yani hayvan türünün üyesi olmuşlardır. Bu akrabalık ölçütü yamyamlığın sınırlarını saptamıştır. Oymak ya da akrabalar topluluğunun bütün üyelerinin yaşamı kutsal ve dokunulmazdır. Yani akrabalar öteki kandaşları asla öldüremez, yiyemez şeklinde bir kural geliştirmişlerdir (Reed, 2012: 53, 54). İlk aile, akrabalık dizgesi totemcilik sayesinde gelişmiştir. Totem akrabalığına dayalı oluşan topluluğa “klan” denmektedir. Bu toplumun en küçük yapı birimi ailedir. Her şey öncelikle ailede başlar, kadın erkek ilişkilerini aile belirler. Yani insanlığın ilk gelişme evresi, aralarında cinsel ilişki olmayan ortaklardan, analarla erkek kardeşlerden (ya da kız ve erkek kardeşlerden) oluşan bir birimle, anasoylu klanla başlamıştır (Reed, 2012: 116). Burada önemli olan soru şudur: “Neden ilk olarak aile, baba-ailesiyle değil de, anasoylu aile (klan) ile başlıyor?” ya da “Neden ilk olarak anaerkil bir yapıyla başlıyor?”. Bunun yanında şu sorularda önem teşkil etmektedir, “Anaerkil sistem, Ataerkil sistemin karşıtı bir yapıyı mı meydana getirmektedir?” yani “Ataerkil sistemde erkek egemenliğini esas alan iktidar yapısı gibi Anaerkil sistemde de kadının egemenliğine dayanan bir iktidar yapısından söz edebilir mi?”

Öncü insanbilimciler, çeşitli araştırmalar sonucu uygarlaşmış ataerkil toplumdan önce anasoylu bir toplumsal örgütlenme biçiminin var olduğunu ortaya çıkarmışlardır (Reed, 2012: 109). J. Jakob Bekhofen, bu dönemi “ana hukuku” (jusmaternum) olarak tanımlamıştır. Bu tür toplumlarda soy zinciri, çocuklar ve mülkiyetin ana üzerinden geçtiği, çocukların veli yetisi dayıda olduğu, kadına birtakım iktisadi ve toplumsal ayrıcalıklar tanındığını belirtmiştir (Yolcu, 2014: 116). Bu tür kurumda, analar, ilkel toplumsal kümenin temeli ve bağlayıcı unsurudur. Bu türden bir kümenin üyelerinin davranışları, duyguları ve kavrayışlarında ta başlangıçta dikkate alınan tek ilişki, tek bağ, analık ilişkisidir. Akrabalık ve soy, yalnız ve yalnız kadınlara göre belirlenir; baba tarafından akrabalık değil, ana tarafından akrabalık dikkate alınır (Briffault, 1990: 117).

Anaerkil kurumun temel dayanağı en ilkel inanç yapısı olan totemizmdir. Totemizm etkileri anaerkil sistemde yoğun bir şekilde görülmektedir.

“Klanla arasında akrabalığa dayanan majik bir ilişkiye sahip, klanın etnogonik mitin ilk ata olduğuna inanılan hayvan, bitki, cansız nesne ya da doğa olaylarına totem denir. Totem klanın koruyucusu ve ilk atası olması nedeniyle kutsaldır ve inançlara göre, klan üyeleri toteme ne zarar verebilir ne de öldürebilir.” (Yolcu, 2014: 24). Totem olan hayvan ya da bitki yılın belli bir döneminde düzenlenen törenle yenmekteydi.

Sedat Veyis Örnek’in yapmış olduğu tanımla totemizm, bir grubun ya da bir klanın, bir hayvan, bitki türüne ya da bir nesneye mistik, majik ve akrabalık duyguları ile bağlantısı; bu bağlantıdan doğan görevler, kaçınımlar ritler ve törenlerdir (Örnek, 2014: 41). Frazer ise totemciliğin iki yasasından bahsetmektedir. Bunlar; “Totemciliğin, dizgenin iki yönüne de karşılık olan iki kılışsal kuralı ya da yasası var; ilki, bir kimsenin kendi totem hayvan ya da bitkisini öldüremeyeceği ya da yiyemeyeceği, ikincisiyse aynı totemden olan bir kadınla evlenememe ya da bir arada oturamama kuralıdır.” (Reed, 2012: 69). Başka bir deyişle, totem, klan halkının kutsal saydığı bir varlıktır. Totemle klan topluluğu arasında bir kan akrabalığı vardır ve bu totem varlık klan üyesinin ilk cediti, atasıdır. Bundan dolayı totemi oluşturan insanlar, tek bir aile ve kan kardeşidir. Bu nedenle klan üyelerinden biri, başka bir klan üyesi tarafından öldürülürse onun kanı yerde kalmaz. Kan davası gütmek, bütün klan için bir borç sayılmaktadır. Bir başka tabu ise klan içi evliliktir (Yolcu, 2014: 26). Buradan hareketle şunlar belirtilebilir; Klan üyeleri birbiriyle kandaştır. Yani, klan içindeki erkekler ve kızlar birbirleriyle kardeşirler. Klan içinden evlenmemek uyulması gereken en önemli tabudur. Bu yüzden anaerkilliğin temel prensibi olan dış evlilik (egzogami) totemizm temellidir. Ayrıca klan üyeleri arasında kan bağı yani kan kardeşliği olduğu için başka bir klanın üyesi tarafından bir kişi öldürüldüğünde hem öldüren tarafın klan üyeleri hem de ölen kişinin klan üyeleri bu yapılan işten sorumludur. Klan sisteminde kolektiflik söz konusu olduğu için bu işten tek bir kişi sorumlu tutulmaz, bütün üyeler karşı klanın herhangi bir üyesini öldürerek kan davası sorununu çözmüş olur.

Totem, hem erkeğin atalarını hem de insan ve hayvanların ortak "kardeşliğini" simgeler. Totem her zaman için tabudur. Totem sözcüğü tabu anlamına gelmektedir (Reed, 2012: 61). Freud “Totem, kadın veya erkek soyuyla aktarılabilir. Başlangıçta her yerde kadın soyuyla totem mirası egemen yöntem olabilir ve yerini ancak sonradan diğeri almış olabilir.” şeklinde görüş ileri sürmüştü ve ardında “Totem

bulunan hemen her yerde ayrıca *aynı totemden insanların birbirleriyle cinsel ilişki kurmasını ve dolayısıyla evlenmesini yasaklayan bir yasa* buluruz. Dolayısıyla bu [yasa], totemizmle ilgili bir kurum olan ‘dış evlilikler.’” söylemlerini dile getirerek dış evliliği savunmuştur (Freud, 1999: 55-56). Egzogami ile tabu birbiriyle ilişkilidir. Egzogami, anaerkil yapıda dışarıdan evliliği ifade eden bir terimdir. “Neden anaerkillik de dışarıdan evlilik vardır?” şeklinde soru burada önemlidir. Çünkü daha önce de belirtildiği gibi klan üyeleri arasında kardeşlik ilişkisi vardır. Bu sebepten dolayı kandaşla cinsel ilişki yasağı getirilerek, içeriden evlilik tabu sayılmıştır.

Anasoylu topluluklarda çoğunluk "dayı" erki, bazen de yetkenin iki erkek (dayı ve baba); arasında paylaşılması şeklinde erkek egemenliğinin gözlenmesi, sonradan anaerkillik ölçütünün "soy" ve "miras"tan, evliliklerin "ana-yerli" (*matrilocal*) oluşuna kaymasına yol açmıştır (Türköne, 1995: 16). Briffault bu durumu, toplumsal kümelerin ilk örgütlenme biçimi olan anaerkilliğin gereği olarak kadının evlilikten sonra ana-yanlı kümede yaşamaya devam etmesi ve kocanın kayınvalide evine yerleşmesi şeklinde bir açıklamada bulunmuştur (Briffault, 1990: 130). Fakat bu konuda Sigmund Freud diğerlerinden farklı olarak görüşleri ileri sürmüştür. Freud, Lang ve Atkinson'un ileri sürdükleri ilkel toplulukların ataerkil sürüden ortaya çıktığına yönelik kuramlarına dayanarak totemizm ve ensest tabusu hakkındaki görüşlerini şekillendirmiştir. Freud, ensest tabusunun kaynağında insanlığın ileriki dönemlerinde “Oedipus kompleksi” olarak adlandırdığı ve Yunan tragediyalarında izlerine rastlanan “primal baba cinayeti” bulunduğunu ileri sürmüştür. Oğullar, cinsel ve erk isteklerinin yolunda olanca gücüyle karşılıklarına çıkan babadan nefret ediyor ama aynı zamanda onu seviyorlar ve ona hayranlık duyuyorlardı. Böylece babaya benzeme arzuları ortaya çıkıyor. Bu bir pişmanlık biçiminde olmuş ve genel olarak duyulan pişmanlıkla birleşen bir günah duygusu ortaya çıkmıştır. Babanın totemleşmesinin önünü açıyor. Tanrı gibi benimsenen primal baba totem hayvanıyla sembolize edilmiş, oluşturulan klanlar totemik bir yapıya ve belirli kurallara sahip olmuştur. Kuralların en büyüğü ensest tabusudur. Grup içerisindeki kadınlar yüzünden babalarını öldüren genç erkekler, pişmanlık içerisinde bir kez daha bunun tekrarlanmaması için kurallar koymuştur. Bu noktadan sonra artık hiçbir erkek kendi klanından bir kadınla evlenemeyecek ve Tanrıyı, başka bir anlamda babayı simgeleyen totem hayvanı öldürmeyecektir (Freud, 1998: 102-104). Freud bu şekilde açıklama yaparak diğer görüşlerden farklı olarak anaerkil dönemin başlangıcını,

ataerkil sürünün dağılmasıyla mutlak gücün önemli bir bölümünün kadınlara geçtiğini belirtmiştir (Aça, 2016: 259). Freud'un bu görüşü totemizmi tek bir nedene indirmesi noktasında eleştiriye uğramış ve sonraki dönemlerde kuramın açmazları ortaya çıkmıştır.

“İnsanlık tarihi neden ilk olarak anaerkil sistemle başlamıştır?” şeklindeki diğer bir soru da konunun daha iyi anlaşılması bakımından önem arz etmektedir.

Rayna R. Reiter, “Kadın Antpoloji” eserinde F. Engels adlı araştırmacının “Anaerkil” ile ilgili şu tanımına yer vermiştir: “Engels için de anaerkil aşama cinsel ilişkinin rastgele olduğu bir başlangıç dönemini takip etmiş ve grup evlilikleriyle şekillenmiştir. Bilinen tek ebeveyn anne olduğundan, soy da anne tarafından belirlenmiş, erkekler karıların aileleriyle yaşamıştır. Bu yeniden yapılandırmaya göre kadınlar üretim birimi olan hanede üstünlük sahibiydiler.” (2014: 156). Ardından “Kadınlara yüksek statülerini veren şey doğurganlıkları veya dini düzenlemeler değil, toplumsal üretim ilişkileriydi. Mülkiyet ilişkilerinin topluluktan özele kayması ve verasetin erkek soyu üzerinden belirlenmesi, dahası tek eşli evlilik kurumu ve sınıfların ortaya çıkması, ‘dünyada dışı cinsiyetin tarihsel mağlubiyetine’ neden oldu” (Reiter, 2014: 157) şeklinde devam etmiştir. Burada anaerkil sistemi, soyun anneden devam ettiğini ve kadının üretimdeki üstünlüğü sebebiyle klan içinde üstün kabul edildiği şeklinde bir tanımlamaya gidilmiştir.

“İnsanlık tarihi iki ana çağa ayrılabilir: Yüzbinlerce yıl süren yiyecek toplama çağı ve yaklaşık sekiz bin yıl önce açılan ve uygarlığın temellerini atan tarım ve hayvan beslemeyle başlayan yiyecek üretme çağı. Bu iki dönem arasında küçük çaplı bahçe tarımı ya da bahçıvanlık diyebileceğimiz bir geçiş evresi yaşanmıştır. Kadınların daha baştan beri yiyecek sağlama, biriktirme ve geliştirme, yeni yiyecek kaynakları ve çeşitleri bulma ve bunun korunması için yeni bilgiler edinme yolunda sürekli olarak çalıştıkları bilinmektedir. Bu çalışmada kullanılan ilk alet, ucu sivriltilmiş uzun bir kazma çubuğudur; bu çubuk kadınlar tarafından topraktan kök ve sebzeleri kazıp çıkarmada kullanılmıştır.” (Reed, 2012: 145). Bunun yanında bu dönemde cinsel iş bölümü vardır. Fakat yine de ekonomik üstünlük kadınların elindedir. İkel toplumlarda avlanma nasıl erkeğe düşüyorsa, önce yiyecek toplama, sonra sebze yetiştirme kadınlara özel uğraştır. Ayrıca sanayicilik işini de kadınlar üstlenmişlerdir. Bütün sanayiler başlangıçta ev sanayileri olmuştur ve dolayısıyla kadınların elinde gelişmiştir. Kadınların, ilkel toplumlarda hayvan postlarından giysi, dericilik sanatı,

tarih öncesinde aletlerin büyük bir bölümünü oluşturan kazıyıcıları yapmaları ve kullanmaları, lif ya da ipliklerin tezgâhlarda dokunması, kadın sanayiinin en ilk başarılarından olan ilkel örme sanatının gelişmesi, bununla beraber gelişen sepetçilik yapımı, ilkel kültürün gelişmesinde önemli rolü olan çömlekçilik sanatı dışıl uğraşlar alanına girmesi, çadır yapması, ev inşası ve mimarlık sanatını yapması (Briffault, 1990: 194-202), onları erkeklerden üstün konuma getirmiştir. Çünkü ekonomik güç kadınların elinde olmuştur. Ayrıca, Briffault'a göre, "Toprağı ilk işleyen kişiler olarak kadınlar, bütün aşağı kültürlerde, toprağın sahibi sayılmışlardır; nitekim toprak mülkiyeti, önce kadınların elinde gelişmiştir" (Briffault, 1990: 202). Kadın aynı zamanda ateşi bularak ona hükmetmeyi öğrenmiştir. İlk "zanaatçılar" dışı olduğuna göre, kadınların emek etkinlikleri sırasında ateşi tutuşturmayı ve onu kullanmayı öğrendiği sonucu çıkmaktadır. Kadın ateş yardımıyla yiyecekler pişirmiştir. Aynı zamanda ateşle çevreden gelecek tehlikelere karşı korunmak amacıyla da kullanılmıştır (Reed, 2012: 152). Şunu belirtebiliriz ki kadın emek gücü, aklı ve üretme yetisi sayesinde erkeklerden üstün konuma geçmiştir. Erkek bu dönemde kadına göre biraz daha pasif kalmıştır.

Evelyn Reed "Kadınların emek tarihini, anaerkilliğin önce gelirliğini nasıl kanıtlıyorsa, anasoylu akrabalık dizgesi de bu olgunun doğruluğuna tanıklık etmektedir. Anasoylu akrabalık dizgesinin varlığını ortaya çıkaranlar, bu dizgenin bazı kişilerin deyişiyle 'babaların bilinmediği' aile-öncesi dönemin devamı olduğunu söylerken, doğru bir saptama yapıyorlardı. Akrabalık bağlarının ve insan soy zincirinin babalar tanınmaksızın analarla belirlendiği durumların, anasoylu klanın baba-ailesinden önce var olduğunun kanıtı olduğu sonucuna vardılar."(2012: 174) şeklinde açıklamada bulunmuştur. Babanın bilinmemesi olgusu aslında ilkel toplumlarda babanın çocuk doğumunda herhangi bir rolünün olduğunun bilinmemesinin bir yansımasıdır. İlkel pasifik anasoyu toplumları, gebe kadını yüce (kutsal) bir varlık sayarlar. İlk atalar kümesi, her zaman yanında totem hayvanı veya kardeşi olan bir kadınla temsil edilir. İlk ana-kadın, kendi soyunu üretmiştir. Kadın, yağmurda durmuş veya mağarada uyurken sarkıtlardan düşen damlalar içine işlemiş veya kadın suda yıkanırken balık onu ısırması; böylece kadın "açık" bulunmuş, bu açıklıktan ruh-çocuk karnına girmiş ve gebe kalmıştır. Böylece mit, babanın yaratıcı gücü yerine ana-kadının kendiliğindeki yaratıcı gücünü ortaya koymuş olmaktadır (Türküne, 1995: 23). Bunun yanında, ilkel toplumda kadınlar, üretim ve yaratım

konusundaki gizemli etkinlikleri nedeniyle cadıydılar. Çocuk doğurabilir, ürün yetiştirebilirlerdi; ateşi denetleyebilir, yerleşme yerleri kurabilir, insanoğlunun toplumsal davranışlarına disiplin getirecek kurallar koyabilirlerdi (Reed, 2012: 194). İnsani üretkenlik kadını kutsallaştırırken ve hayvan dünyasında tezahür eden kutsallıklar avcıyı ön plana çıkarmıştır. Diğer yandan bitki dünyasında tezahür eden kutsallıklar ve bitkilerin yetiştiği toprağın kutsallığı da toplayıcı rolündeki kadının önemliliğine doğurganlığıyla beraber katkıda bulunmaktadır. Böylece, tarım öncesi için de kadının kutsallığı simgesinin varlığı; kutsal bir bütünlük içinde algılanan evrende ve insanın kutsallığı inancı doğrultusunda, erkek avcının ve toplayıcı kadına'nın eşdeğer oldukları kültürlere ve döneme işaret etmektedir (Türküne, 1995: 26). Burada çıkaracağımız sonuç şudur: Kadın doğurma, çocuk bakımı, kendinin üretmedeki etkinliği, ateşe ilk kadının hükmetmesi gibi sebeplerle gizemli güçlerin olduğuna inanılmış, böylece kadın kutsal bir varlık olarak görülmesine sebep olmuştur. Bu sebeple kadın bu dönemde biraz da olsa yüceltilmiştir. Kadın kutsal varlık olan "Toprak-Ana"yla kişileştirilmiştir.

Platon, "üremede kadın toprağı taklit eder". "Büyük Tanrıça" , "Kişileşmiş Toprak Ana" olarak sunulur. Rahimden biraz fazla bir şeye indirgenen insan dışısının "toprak ananın ölümlü imgesi" olduğu söylenir. Rahim, Ana'nın belirleyicisidir. Bütünü tam olarak ifade eden bir parçasıdır. Tanrıça çok daha etkili bir şekilde dişi bedendeki annelik yeri olan metra'sının içine hapsedilir (Duby, Perrot, 2005: 49-51). Cevaplanması gereken diğer bir soru ise, "Ataerkil sistemde erkek egemenliğini esas alan iktidar yapısı gibi anaerkil sistemde de kadının egemenliğine dayanan bir iktidar yapısı var mıdır?" Bu soru, araştırmacıların yazdıkları ışığında şu şekilde cevaplanabilir:

Anaerkil sistemde birinin diğerine üstünlüğünü ifade eden bir toplumsal cinsiyet farkı yoktur. Erkek ve kadın birbirine eşit roller üstlenmişlerdir. Bu durum, "erken dönem toplumlarda kadın tarafından belirlenen nesebin kadınlara muhtemelen-kesinlikle bugünkü sınıflı toplumlarda sahip olduklarından daha fazla statü bahşettiğini öne sürüyor. Sınıf öncesi toplumlarda kadınlar ne ezildiler ne de sömürüldüler. Avcı-toplayıcılık ve bahçeciliğin tarih öncesi koşullarında, eşitlikçi toplumsal ilişkiler hüküm sürüyordu" (Reiter, 2014: 159). İlkel iş bölümünde, cinsler karşılıklı olarak birbirlerine bağımlıdır ve toplumu oluşturan birlik, işte bu ortak bağımlılık temeli üzerine kurulmuştur. Bu birlik, bu ortaklık, cinsel, yani cinse dayalı

değil ekonomiktir, çünkü anaerkil yapıya sahip klanlarda, cinsel iş bölümü, herhangi bir cinsel ortaklık ilişkisinden bağımsız olan klan erkek kardeşlerinin ve klan kız kardeşlerinin ekonomik gereksinmelerini karşılar. Kültürel gelişmenin daha aşağı evrelerinde, söz konusu ekonomik etmenler, hiç değilse kadının erkeğin emeğine bağımlı olduğu kadar, erkeğin de kadının emeğine bağımlı olmasına dayanmaktadır (Briffault, 1990: 204). “İlkel iş bölümünde, avlanma nasıl erkeklere düşüyorsa, başlangıçta yiyecek toplama daha sonraysa sebze yetiştirme, kadınların özel uğraşydı. Avustralya yerlilerinde, nasıl silâhlar, bir erkeğin ayrılmaz parçalarıysa, kazma çubuğu da kadınların ayrılmaz parçasıdır. Yiyecek sağlamanın en aşağı evresi olan köklü bitki sökmekten tarımın en gelişmiş evrelerine dek tarla işlerinin kadına ait olması alışlagelmiş bir uygulamadır” (Briffault, 1990: 202). Kısacası, kadın ataerkil yapıda olduğu gibi ikincil planda değildir. Kadınla erkek eş değerdir. Hatta anaerkil dönemde kadınla erkek birbirine bağımlı, eşit haklara sahip olması ve ikisi arasında iş bölümü olması söz konusudur. Birinin diğerine üstünlüğünü ifade edecek bir durum gözükmemektedir. Asıl mesele ise, anasoylu klan yapısını “anaerkil” olarak adlandırılmasındadır. Araştırmacıların bir kısmı böyle bir adlandırmayı yanlış bulmaktadır. Bu durumu şu şekilde açıklayabiliriz: “Ataerkil sözcüğü ‘baba tarafından yönetilme’ anlamına geliyorsa, ‘anaerki’ sözcüğü de, ‘ana tarafından yönetilme’ anlamına gelmektedir ve dolayısıyla, anaerkil toplum tipinde, kadınları, erkekler üzerinde, tıpkı, ataerkil toplumsal düzende erkeklerin kadınlar üzerinde kurduğu egemenliğe benzer, ya da onun aynı egemenliği uyguladığı ve iki toplumsal örgüt tipinin, yalnızca her birinde egemen gücü uygulayan cins açısından birbirinden ayrıldığı şeklindeki açıklamasını yanlış anlaşıldığını belirtir. Bu yanlış anlamayı ve cinslerin ilgili rollerinin yer değiştirdiği karmakarışık dünyaların yaşandığı Kadın Kralıkları, Prenses İda diyarları çizen abartı olduğunu ileri sürmüştür (1990: 208). Ümit Hassan’a göre anahanlık diye bir şey yoktur. Erk ölçütü açısından, “ilkel ve eşitlikçi hiçbir toplumda kadının erkeğe nazaran daha fazla güç sahibi bulunmuş bulunamayacağı” önermesine rastlanmaktadır. Önermenin içerdiği varsayım, “babahanlıkta erkek kadını nasıl baskı altında tutuyorsa (ve yine, uygarlığın babahanlığında erkek kadına nasıl tahakküm ediyorsa), anahanlığın da yaşanmış olabilmesi için, aynen, kadının da erkek üzerinde baskı/ zor/hüküm uygulamış olması gerekir” şeklinde belirterek, “Tarihsel olgulardan söz ederken Tarih-dışına düşmek” olarak eleştirmektedir (Hassan, 2000: 15). Araştırmacılardan yola çıkarak, Ataerkil

sistemde erkek egemenliğini esas alan iktidar yapısı gibi anaerkil sistemde de kadının egemenliğine dayanan bir iktidar yapısı söz konusu olmadığı savını söyleyebiliriz. Anaerkil yapı aslında tam olarak adına uygun bir yönetim tarzı geliştirmemiştir. Yani kadının mutlak güç olduğu, erkeğin ikinci planda olduğu ve kadının erkek üzerinde baskı uyguladığı ya da egemen olduğu bir durum söz konusu değildir. Zira bu dönemde her ne kadar çocuğun bakımını, ihtiyaçlarını vs. görevleri kendi öz babası yapmasa da bunları yapan annesinin erkek kardeşi yani dayı bu rolü üstelenmektedir. Bu dönem eşitlikçi bir yapı arz etmektedir, birinin diğeri üzerinde egemenlik kurma olgusu gözetmemektedir.

aa. Türklerde Anaerkil Yapının Varlığı Meselesi

Türklerde “anaerkil” yapının varlığı konusunda araştırmacılar tarafından tartışma konusu olmuştur. Türklerde anaerkil sistem var mıdır yoksa öyle bir dönem yaşamamışlar mıdır?

Toplumun en küçük yapısal birimi ailedir. Toplumların devletleşebileceği düşüncesine göre, Türk ailesi oldukça köklü bir geçmişe sahiptir. Türk ailesinin niteliği konusunda çeşitli disiplinlerden araştırmacılar görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu konuda iki görüş mevcuttur:

1) Eski Türklerin anaerkil yapının görülmediği, baştan beri pederî tipi bir yapı gözettiği yönündedir.

2) Eski Türklerde ana-soylu ailenin yani klan ailesinin egemen oluşu yönündedir.

İbrahim Kafesoğlu bu konuda, “Totemci ailede ana hukuku câridir. Türk ailesi ise “pederi” karakter taşımıştır. Klan'da akrabalık totem bağı üzerine dayanmakta iken, Türklerde kan akrabalığı temel teşkil eder. Klan'da mülkiyet ortaklığı Türklükte olduğu hâlde, Türk ailesinde ferdî mülkiyet büyük rol oynar. Totemli klanda ekonomi “parazit” vasıf taşır, yâni devşirmeye ve avcılığa dayanır. Halbu ki Türk ekonomisi daha ziyade hayvan yetiştirme ve tarım üzerine kuruludur. Totemciliğin özelliklerinden biri de her klanın bir toteme sahip olmasıdır, yâni totemsiz «klan» mevcut değildir. Türklerde ise «ata» kabul edilen hayvan sayısı tektir: Kurt. Eski çağlarda Türk âile ve soylarının ayrı ayrı totem-atalarının bulunduğuna dair bir iz tesadüf edilmemiştir.” şeklinde açıklama yaparak Türklerde totemizm ve buna bağlı olarak anaerkilliğin yani klan akrabalığının olmadığını belirtmiştir (Kafesoğlu, 1980: 14). Ögel'e göre Hunlarda ve genel olarak Türklerde "baba ailesi" (ki temeli dışardan

evlenmeye dayalıdır), Moğollarda ise "ana ailesi" egemen yapıdadır. "Türklerde yalnızca baba ailesi görülüyor ve ana ailesinin izlerine rastlanmamaktadır. Türklerde toplumun çekirdeği aileden oluşur. Bu da baba, oğul ve torunlardan oluşur. Evlenip giden kızlar ile onların çocukları aileden sayılmazlardı. " (Gültepe, 2008: 250). Ülken, klanı totem aile olarak belirtir. Aileyi ise, "ana tarafından aile" ve "baba tarafından aile" şeklinde ayırmaktadır. Baba tarafından aile toprağa yerleşmeyle birlikte, baba otoritesinin en yüksek olduğu baba-şahlık aile (patriarkal) haline geldiğini belirtmiştir. Erkek, aile dininin reisi ve ailenin hükümdarıdır. Her evde aile atası olan Tanrının bir ocağı ve bu ocakta hiç sönmeyen bir ateş vardır. Ülken, en bariz örneğinin Roma'da görüldüğü bu aile tipinin Araplara, Türklere, Germenlere de geçtiğini ve Ortaçağda bu kavimlerin ataerkil yapıda olduklarını belirtmektedir. Fındıkoğlu da Ülken'le aynı fikirdedir ve o da Türkler de pederşahi aile yapısının olduğunu belirtmektedir (Türköne, 1995: 74-75). Mehmet Eröz eserinde, Gökalp'in görüşlerine, "Türklerde kadının erkeğe eşitliğini savunur. Bu eşitliğin, kuvvetli bir pederşahlığın yani ataerkilliğin yıkılışından ileri gelmesi gerekmez. Bütün Türklerde aile, pederşahlık çağını geçirmeden, doğrudan doğruya maderîlikten (ana ailesi tipi), pederîliğe (baba ailesi tipine) atlamıştır. Bir kavmin çeşitli dallarında, başka başka aile tipleri olması kabul edilemez. Şartların başkalığına rağmen, ana karakter kendisini korur. Bu yüzden Türk ailesinin Yakutlarda maderî, Kırgızlarda pederşahî, Altaylılar'da ikisinin ortası bir tip olduğu yolundaki fikri reddetmek lazımdır. Pederşahîlik (Ataerkillik) Türklerde hiçbir zaman görülmemiştir. Yakından araştırılırsa, Türk ailesinin seciyesi (karakteri) her zaman birdir. Hattâ Yakutlardaki maderî şekli bile tamamıyla maderî olmayıp pederî, yani iki cins hukuku arasında eşitlik gören bir biçimdir" şeklinde yer vermiştir. Durkheim de Ziya Gökalp ile hemen hemen aynı görüşü ileri sürmektedir (Eröz ve Güler, 1998: 8). Fransız sosyolog Gaston Richard, şehirli Türklerden çok, göçebe hayatı yaşayan Yakut, Kırgız ve Altay Türklerini incelemiştir. Bu araştırmacıya göre, diğerlerinin görüşlerinin tersine Türklerde aile tipinin tek olmadığını dile getirmiştir. Onları, iktisadî ve içtimaî şartlara göre, çeşitli tiplere ayırmak gerekir:

a) Yakut Türklerinde aile, maderî din çerçevesine girer. Hısımlık bağında esas anadır. Bununla beraber, Roma'daki "pederşah"a (ataerk'e) benzer bir "maderşah" (anaerk) yoktur. Ailede hâkim olan yine erkektir. Ancak bu erkek, ana tarafından

olan dayıdır. Dışarıdan evlenme esası olduğuna göre, başka bir klana mensup olan erkek, kadının totemini kabul eder.

b) Kırgız Türklerinde aile, pederşahî bir manzara gösterir. Hısımlık bağında temel babadır. Totem dinin yerini atalar dini almıştır. Her evlenme genç kadının kocasının aile dinine katılması demek olduğundan, bir takım törenler yapılır. Bu törenin izlerine, bugün Müslüman olmuş olan Kırgız boylarında rastlamak güç değildir. Evlenen kimsenin nişanlısına verdiği "kalın" bu izlerdendir.

c) Altay Türklerinde aile tipi, yukarıdaki iki tipin arasında orta bir tiptir. Erkek kadının ailesi arasına girdiği için, maderîliğe (ana ailesi tipi) olan yakınlığı gösterir. Fakat öte yandan erkek, kadına bir bedel ödemek zorundadır. Bu bedel, para veya hediye olmayıp, geçici bir iş yardımındır. Kız ailesinin yanında görülen bu geçici hizmet, Altay Türklerindeki aile tipinin, Kırgızlarla ilişkisini gösterir (Eröz ve Güler, 1998: 5-6).

Bunlar dışında Ümit Hassan da anahanlığın var olduğunu ifade etmektedir; “Yakut dilinde “törüt” doğurmak; “törüppüt” ana, analar, ata anlamındadır. “Tör”ün kutsallık-köken-yaradılma-cedd-ilk insan- soy-kabile-gelenek-kural anlamlarını içermesi olgusu ile en eski Yakut'un dilinde ve inancında “tör”ün “törüppüt” biçimiyle başlangıç olan ceddî ve ana'yı yaşatması olgusu -biz birleştirmesek-kendisi birleşmektedir. ‘Kadın basit bir bereketlilik simgesidir. Dolayısıyla bütün ana simgeleri, verimlilik kültürünün ve/veya ana soy çizgisinin varlığını göstermekten fazlasını ifade etmezler’ yollu indirgeyici yorumların, anahanlığın bu yaşayanizini ortadan kaldırma çabaları, beyhude olmaktan öteye geçemez. Bu gibi bilinçli /bilinçsiz yorumlar, anahanlığın izini törpülemeye, insanlığın maddi kökenini oluşturan eşitlikçi-bütüncü hayat tarzının bir gereklilik içerisinde insanlık gelişiminin «tez»ini oluşturduğu gerçeğini yok saymaya yöneliktir” (Hassan, 2000: 126-127).

Yukarıda verdiğimiz açıklamalarda eski Türk aile tipinin bütün yetkilerin atada toplandığı pederşahi (ataerkil) değil, baba ailesi tipi yani paderî olduğuna yönelik görüşler ağırlık kazanmaktadır. Bazı araştırmacılar ise, maderşahi (anaerki) aile yapısının Türklerde görülmediğini iddia etmişlerdir. Fakat bu görüş kesin olarak doğru değildir. Zira Türk toplulukları, göçebe yaşam sürmeleri nedeniyle değişik coğrafyalarda bulunmuşlar, bu çeşitli coğrafyalarda değişik ekonomik özelliklere sahip olmuşlardır. Buralardaki ekonomik özelliklere istinaden farklı coğrafyalarda

üretim tarzlarında görülen değişimler toplumsal yapıyı çok etkilemiştir. Bazı toplumlar göçebe hayat tarzına uygun olarak babanın ailenin reisi olduğu pederî aile yapısı görüldüğü, bazıları orman kavimlerinden olan Yakutlar, Şorlar vs. gibi Sibirya toplumların ana hukukun izleri görülmeye devam etmiştir. Bunun yanında Sibirya mitolojisinde Ülgen erkektir. Dünya'nın yaratılışından Ak Ene (Ak Ana) 'den sonra Ülgen'in çıkması anahanlıktan babahanlığa geçişin mitolojik bir göstergesidir. Ülgen yaratma kudretini Ak Ana'dan alır. Yine burada Ak Ana'nın yaratma gücünü vermesi anahanlığın (anaerkilliğin) yansımalarının bir göstergesidir. Aynı zaman da Yakutlardaki Ayısı Tanrıçası da kadın kutsallık biçiminin bir yansıması, aynı zaman da anaerkil yapının göstergesidir. Ayrıca Umay Ana'da üremeyi sağlayan, hayvan dişisini ve yavrusunu, hamile kadınları ve çocukları koruyan dişi Tanrıça'dır.

"İlk başta Ülgen atamızdan türediğimiz zaman bu iki kayın ağacı Umay Ana ile beraber (gökten) inmiştir" denilmektedir (Gültepe, 2008: 106). Bunlar dışında mitolojik sistemlerin büyük çoğunluğunda bütün canlı varlıkların anası olarak bilinen ve üretici güce sahip Kutsal Dişi - Mitolojik Ana (Yer Ana) düşüncesi vardır (Gültepe, 2008: 108). Tabiat tıpkı canlı varlık gibi doğan, türeten ve yaşlanan bir unsur olarak tasavvur edilmiştir. Tabiat Kültü işte bu Yer Ana'yı ortaya çıkarmıştır. Mitolojik Ana anaerkillikten ataerkilliğe geçişle birlikte kutsallığını kaybetmiştir.

"Türk milli kültürünün Kutsal dişi - Mitolojik Ana konumundan Gök Tanrı konumuna geçişi, yani yeni merhalesi siyasi birlik dönemiyle birebir alakalıdır. Kabile birlikleri, devlet kurmak ve cihan hâkimiyeti şuuru, Mitolojik Ana anlayışını Gök Tanrı dini sistemine aktarmış oldu" (Gültepe, 2008: 113).

Türklerde anaerkil dönemin yaşandığına dair diğer bir görüş de ilk şamanların kadın olması yönündedir. Bu konuda Fuzuli Bayat, kadın, doğurması, dünya ya bir canlı getirmesi, üretmenin tek sahibi olması, yavrularıyla ilgilenmesi ve birlikte yaşama zorunluluğu itibarıyla toplumun biyolojik ve tinsel merkezi konumuna gelmiştir. Kadın doğurganlık bakımından kutsanmıştır. Kadın aynı zamanda karanlık güçlerle iletişime geçmektedir. Ayrıca sözlü gelenekler, arkeolojik kazılar ve tarihi veriler kadınları şifacı, otacı, kâhin, falcı, kendinden geçen dansçı, kozmik yolcu olarak gösterir. Kadınlar en eski sağaltma metotlarını iyi bilen ve bunu başarıyla tatbik eden kişilerdir (Bayat, 2010: 22) şeklindeki bu ve diğer ifadeleri önem arz etmektedir. Bütün bu saydıklarımız ve bunlar dışında en güçlü ve korkunç şamanların kadınlar olması, erkek şamanların ayinlerde kadınsı hareketlerde bulunmaları, aynı zamanda

kıyafetlerinde kadını simgeleyen unsurların, birtakım kadın eşyalarının bulunması ilk şamanın kadın olduğuna ve şamanlığın anahanlığa dayandığına dair kanıt olarak gösterilebilir.

Sonuç olarak eski Türklerde ana-soylu klan yapısının izleri açıkça görülmemekle birlikte birtakım izlerden yola çıkarak Türk ailesinin ana-soylu klan tipinin var olduğundan söz edebiliriz. Buna istinaden Türk toplumunda koyu bir ataerkillik olmadığını, bunun kanıtı olarak da sınıf sistemine dayanan kölelik kurumunun mevcut yönetim de görülmediğini belirtebiliriz. Kadın eski Türklerde hiçbir zaman ezilmemiş, hor görülmemiş ve eve hapsedilmemiştir. Kadın aile de söz sahibi, eşinin yanında, onunla birlikte gerektiğinde savaflara katılan aktif bir yapıda olduğu görülmektedir. Bununla birlikte baba evin reisi, çocuklarının bakımından sorumlu, ailesini tehlikelere karşı koruması ve son sözün yine babaya ait olması Türklerin aile yapısının baba ailesi tipi yani pederî olduğunu göstermektedir.

B. Ataerkillik-Atasoyluluk

Toplumsal hayatta ve ailede erkek üstünlüğüne ya da egemenliğine dayanan sisteme ataerkil denmektedir.

Ataerkil kelimesi, Batı dillerinde “Patriarcal (Fransızca), Patriarchal (İngilizce)” şeklinde adlandırıldığı görülmektedir. Bu kelime Türkçeye Fransızcadan gelmiştir. Fransızca patriarcal "ataerkil" sözcüğünden alıntıdır. Fransızca sözcük Fransızca patriarque "ata" sözcüğünden türetilmiştir. Bu sözcük Eski Yunanca patriárchēs πατριάρχης "aile veya aşiretin reisi, ata" sözcüğünden alıntıdır. Yunanca sözcük Eski Yunanca patēr πατήρ "baba, peder" demektir.¹ Bir de “pederşâhî” kelimesi kullanılmaktadır. Bu kelime de Farsça’dan alınmadır. Kelime anlamı; Soyda, temel olarak babayı alan ve ailede çocukları baba soyuna mal eden topluluk durumu, ataerkil.² “Patriarki (ataerkil sistem), bir cins olarak toplumda kadınların ezilmesi sonucunu doğuran kurumsal ve kültürel düzenleme ve uygulamaları belirtir ve genel olarak kullanıldığında erkek iktidarı anlamına gelir; ancak bu, ataerkil sistemin örgütlenmesinin ve uygulanmasının tarihsel ve kültürel olarak farklılık gösterdiği gerçeğini ortadan kaldırmaz. Ataerkil sistem dendiğinde,

¹<https://www.etimolojiturkce.com/kelime/patriarkal> (Erişim Tarihi: 12.10.2017).

²<http://sozluk.bilgiportal.com/nedir/peder%C5%9Fahi> (Erişim Tarihi: 12.10.2017).

yalnızca kadın emeğinin değil, aynı zamanda kadın cinselliğinin, bedeninin ve doğurganlığının denetlendiği bir toplumsal sistem kastedilmektedir. Bu sistemde esas olarak korunan erkek çıkarları olmakla birlikte, sistem, erkeklerin iradelerinden bağımsız nesnel bir gerçeklik olarak varolmaktadır. Ataerkil aile biçimi de, baba/erkek otoritesine ve soyuna dayalı ve esas olarak mülkiyetin babadan meşru oğla geçmesini güvence altına alan aile biçimidir” (Berktaş, 2012: 24). Buradan şunu anlamak gerekir, ataerkil sistem hemen ortaya çıkmış bir yapı değildir. İlk önce, üretim gücünün erkeğin eline geçmesi, ardından özel mülkiyet anlayışının kendini göstermesiyle birlikte bütün mal varlıklarının erkeğin denetimi altında kendini göstermesi olmuştur. Zamanla cinsler arasında ayrımcılık artarak kadının ezildiği, eve kapandığı, ikincil konuma düştüğü, erkeğin de iktidarda olduğu, kadınları hatta kendinden zayıf erkekleri bile horladığı, ezdiği, aşağıladığı bir toplum düzeni meydana gelmiştir.

Bir başka tanımda ise, ataerkil aile; aile içinde babanın resmi reis ve yönetim- yargı odağı olduğu aile organizasyonudur. Burada babanın otoritesi mutlak ve nihaidir. Örnek olarak, gelenekselin, eski Roma ve İsrail aileleri verilmekte ve modern Batı ailesinin de bundan doğmuş olduğu belirtilmektedir. Ataerkil aile, genellikle soyun babadan devam ettiği bir geniş ailedir. Bunun yanında sadece aileyi ifade etmekle kalmaz, bazen ilişkiler vurgulanarak (özellikle kapitalizm), bazen kültürel olarak stereotipler veya kitle iletişimi; sanat, vs. düzeyinde ele alınır ve tanımlanır (Türköne, 1995: 37). Ataerkillik sadece ailede değildir, diğer kurumlarda da kendini gösterir. Yönetim yetisi erkeğe ya da bazı tanımlara göre ailenin en büyük yaşlı erkeğine sorulur.

Patriyarka'nın (ataerkilliğin) "güç kavramı üzerine kurulu toplumsal cinsiyet ve yaş ilişkisi" olduğunu söylemekte ve merkezine aileyi koymaktadır: "Patriyarkal değerler ailelerde doğup yayılır ama sadece ailelere özgü değildir.'Toplumun her kademesini etkilerler: Aileyi, siyaseti, ekonomiyi, ideolojiyi... Ancak özde kadın, çocuk ve bütün aşağı görülen grupların bağımlı olmasını ve hizmet etmesini öngören, erkek ve özellikle ata otoritesine dayalı bir sosyal düzeni içerirler. Temelinde eşitsizlik, boyun eğme ve bağımlılık fikirleri yatmaktadır” (Türköne, 1995: 42). Yani burada sadece kadının ikinci planda olduğu baskıcı bir yönetim yoktur, ekonomik bakımdan güçlü erkekler kendinden zayıf erkeklere de baskı uygulayabilir, onları yönetimi altında ezebilir.

Anaerkil sistemde cinsler arasında eşitlikçi yapı, ortaklaşa üretim ilişkisi yani üretimde erkeğin kadına bağlı olduğu, kadının da bazı durumlarda erkeğe bağlı olduğu, ama kadının ekonomiye katkısının fazla olması sebebiyle üstünlüğünün söz konusu olduğu, aynı zaman da ailede soyun ana tarafından devam ettiği ve bunun yanında çocukların bakımında kadının kocası değil de erkek kardeşinin (dayının) üstlendiği bir örgütlenme yapısı söz konusu iken; ataerkil yapı ise, erkeğin üstünlüğünü öngören, eşitsizliği, otoriteyi, mülkiyeti, tek taraflı üretimin olduğu, kadının eve kapandığı, ev işlerini, çocuk bakımını üstlenmesi dışında üretime hiçbir şekilde katkısı olmadığı ve kadınların ihtiyacının giderilmesinde üretimi sağlayan erkeğe bağlı olduğu durumu getirmiştir. Aynı zaman da soy çizgisi babadan devam eder duruma gelmiş, çocuğun ihtiyaçlarını evin erkeği baba karşılamaya başlamış ve mülkiyet kızlarda çeyiz olarak, erkeklerde miras olarak devredilmiştir.

Bütün bunlara istinaden “Ataerkil yapının ön kabulleri ya da varsayımları nelerdir?” ya da “Ataerkil sistem topluma kadının konumu, rolü, statü bakımından neler getirdi?” soruları yöneltilebilir. Bu soruları Fatmagül Berktaç, “Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın” adlı eserinde şu şekilde açıklamıştır: Kadın ve erkek yalnız biyolojik bakımından farklı değildir. İhtiyaçları, yetenekleri ve işlevleri tarafından da farklılık gösterir. Bununla birlikte kadınlar ile erkekler arasında, nasıl yaratıldıkları ve Tanrının onlara verdiği toplumsal işlev bakımından da farklar olduğu görülmektedir. (mesela: kadın erkeğin sol eyesinden yaratılmıştır ya da erkek önce yaratıldı daha sonra kadın yaratılmıştı gibi.) Erkekler "doğal olarak" daha güçlü ve akılcıdırlar, dolayısıyla egemen olmak ve hükmetmek için yaratılmışlardır. Buradan, erkeklerin siyasal olanı, devleti temsil etmeye daha elverişli oldukları sonucu çıkarılır. Kadınlar ise, "doğal olarak" daha zayıf, akıl ve rasyonel yetenekler açısından daha aşağı, duygusal bakımdan dengesizdirler, bu da onları güvenilmez ve siyasal katılım açısından elverişsiz kılar. Dolayısıyla, siyasal/kamusal alanın dışında kalmalarını gerektirmektedir. Erkeklerin rasyonel zihinsel yetenekleri açısından yüksektir. Bu yüzden dünyayı yorumlar ve düzene sokar. Kadınlar, çocuk doğurma ve yetiştirme yetenekleri dolayısıyla günlük yaşamın ve türün yeniden üretilmesi işlevini üstlenirler. Her iki tür işlev de önemli kabul edilmekle birlikte, erkeklerin işlevinin daha üstün olduğu varsayılır. Erkeklerin, kadınların cinselliğini ve üreme yetilerini denetleme hakları vardır; kadınların böyle bir hakkı söz konusu değildir (Berktaç, 2012: 26-27). Bu şekilde açıklamalarla kadının değersizliğini, zayıflığını

ve hiçbir yetisinin olmadığını topluma empoze ederek, toplumda kapitalist bir etki yaratmasına sebep olmuştur. Her yeni dönemde yeni gereksinimler ortaya çıkmıştır. Bir zamanlar serbest cinsel ilişkinin olduğu ve insanların birbirlerini yediği yamyamlık dönemi yeni gereksinimle tabu haline dönüşmüştür ve totomizme bağlı klan akrabalığı dizgesi (anayanlı akrabalık) meydana gelmiştir. Bir süre bu anayanlı akrabalık yapısı yaşamını sürdürmüştür. Daha sonra yeni yaşam koşullarına bağlı olarak artık kız-erkek kardeş bağlılığına dayalı ana-yerli akrabalık giderek zayıflamış ve sonunda karı-koca birliğine geçilmiştir. Karı-koca birliğine bağlı olarak özel yaşantı kurma, eşyaların özel mülkiyete geçmesine dayalı özel barınaklar geliştirmesi yoluna gidilmiştir.

b.a. Ataerkilliğin Ortaya Çıkması ve Dünyaya Yayılması

Antropologlar ve insan ırkıyla ilgilenen diğer bilim adamlarının merak ettiği sorulardan biri de “Ataerkil yapı ilk olarak nerede yani hangi sahada, bölgede ortaya çıkmıştır? Nasıl yayılmıştır?” bu sorulara yanıt bulmaya çalışmışlardır. Ataerkilliğin yayılmasının en önemli hatta temel sebebi göç olgusudur. Göç olgusuna hazırlayan koşullar ise, yağışlı bir sistemden, kurak çöl koşullarına geçişle birlikte gelen açlığın ve kıtlığın boy göstermesi insanları yeni sulak alanlar arama ihtiyacını doğurmuştur. İşte bu göçler sebebiyle, yeni yerler edinme, mülkiyet edinme vs. sebepler insanları birbirleriyle savaşmaya itelemiştir. Bütün bu saydıklarımız ataerkilliğin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Araştırmacılar, kurak iklim koşullarının olmadığı dönemlerde anaerkil bir yapının mevcut olduğuna dair bulguların varlığından söz etmişlerdir.

Arkeolojik ve tarihi verilerin sistematik olarak incelenmesi, ataerkilliğin ilk önce MÖ 4000 sonrasında, yağışlı bir sistemden, kurak çöl koşullarına geçiş sırasında ortaya çıktığını göstermiştir. Kuraklık ve çölleşmenin hem sert ve acı-verici ataerkil kurumlar hem de ana-çocuk ve kadın-erkek bağını bozma potansiyeli göstermiştir. Bu süreç nasıl gerçekleşmiştir? Şöyle ki, uzun süren açlık-kıtlık ve çölleşme koşullarında ana-çocuk bağı, ilk önce, kendine yeterli ilkel toplumlarda zarar görmüştür. Ana-çocuk bağının ve kadın-erkek bağının birbirini takip eden süreçlerde, nesiller boyunca süren bozulması sonucunda, daha sonraki ataerkil davranışlarda ve kurumlarda bir artma yaşanmıştır. Ve bunlar yavaş yavaş anaerkil olanların yerini

almıştır. Kurak çöl koşulları nasıl o bölge yapısına hâkim olmuş ise, ataerkillik de, o insanların kişilik yapısında hâkim olmuştur. Ve bir defa kişilik yapısına yerleştikten sonra, sosyal kurumların davranışı değiştiren, kendini tekrar eden, çoğaltan yapısı dikkate alındığında, sonraki hayat şartlarına, yiyecek koşullarına bağlı olmaksızın devam etmiştir. Ataerkillik, ilk olarak merkezi Saharasya çekirdeğinde geliştikten sonra ortaya çıktı. Ataerkillik, daha sonraları, komşu çöl bölgelerinden gelen insanların göç ve savaşları ile daha yağışlı bölgelerde de ortaya çıkmıştır. Eski dünya kültürleri, Yeni Dünya ya da Okyanusya'da olanlardan daha ataerkildi. Daha da ötesi, Eski Dünya'da ataerkilliğin en koyu, en şiddetli olduğu yerler, geniş ve sürekli bir bölgede, Kuzey Afrika'dan, Ortadoğu'ya, oradan da Orta Asya'ya kadar uzanıyordu. Bu durum, MÖ 4000-3500 sonrasında, daha önceki barışçı Orta Asya, Mezopotamya ve Kuzey Afrika anaerkil yerleşimlerinin kalıntılarında kökten toplumsal değişimi gösteren bulgularla göze çarpmaktadır. Her defasında, artan kuraklık ve yerleşim yerlerini terketme, kıt su kaynakları olan ekzotik nehirler ve vahalar çevresindeki artan nüfus baskısıyla karşı karşıya kalmışlardır. Orta Asya da göl seviyelerinde ve nehir yataklarında, iklimsel dengesizlik ve kuraklık ile çakışan bir değişim yaşamış, bu da, göl kıyısındaki ve nehir yataklarındaki büyük yerleşim yerlerinin terk edilmesine yol açmıştır. Nil ve Fırat-Dicle vadilerindeki yerleşimler ve bunun yanındaki daha nemli yayla bölgeleri olan Levant, Anadolu ve İran 'daki yerleşimler o sıralar hala kurumakta olan Arabistan ve Orta Asya'dan kaçan halklar tarafından işgal edilmiştir. Bundan hemen sonra yeni mutlak siyasi güç ile hükmeden tek idari otoriteye sahip merkezi devletler ortaya çıkmıştır. İlk merkezi Saharasya olan ataerkillik, daha sonra Kurganlar, İskitler, Hunlar, Araplar, Moğollar, Türkler, Yunan, Roma, Bizans gibi devletler tarafından göçlerle ve işgallerle, Avrupa'yı, Çin'i, Hindistan'ı, Afrika'yı ve giderek başka şehirleri ataerkilliştirmeye başlamışlardır. Mezopotamya'da da ilk olarak ataerkilliğe geçiş Sümerliler zamanında olmuştur. Buralar da anaerkil yapılar ortadan kaldırılmış, yerine ataerkil yapı yerleştirilmiştir. Bu sayede ataerkillik giderek dünyanın dört bir yanına yayılmıştır.³

Göçler ve savaşlar sayesinde ele geçirilen topraklarda ürün elde edilmeye başlanmıştır. Böylece üretimin artmasıyla birlikte üretici güçlere ihtiyaç duyulmuş ve

³<http://docplayer.biz.tr/11308089-Ataerkilligin-saharasya-da-ortaya-cikmasi-ve-yayilmasi-mo-4000-ler.html> (Erişim Tarihi: 15.10.217).

yağma yaptıkları yerden emek kaynaklarını yani üretici güçleri köle olarak getirmiştir. Fakat ilk köle, erkeğe bağlı onun emrinde olan ilk kişi kadın olmuştur. Aslında ataerkillik baştan beri varlığını sürdürmüştür, kimi zaman dozunu azaltmış, kimi zaman da artırmıştır. Anaerkil yapı da bile erkeğin egemen olduğu söylenebilir. Çünkü her ne kadar babanın rolü silinse de çocukların bakımı ve ailenin ihtiyaçlarından kadının erkek kardeşi olan dayı sorumlu olmuştur. Yani bir nevi dayının egemenliği söz konusudur.

b.b. Ataerkilliği Oluşturan Sebepler

Ataerkil sistem hemen oluşmuş bir kurum değildir. Kademe kademe ataerkil yapıya geçilmiştir. Ataerkilliği hazırlayan birçok sebep vardır. Anaerkillikten ataerkilliğe geçişi sağlayan nedenler şu şekilde sıralanabilir:

Claude Levi Strauss'a göre anaerkillikten ataerkilliğe geçişin sebebi, erkeğin yeğenlerinden çok oğullarına bağlı olması, erkeğin kendisini kritik bir anda dayı olarak değil, baba olarak olumlamayı seçmesidir. Beauvoir anaerkillikten ataerkilliğe geçişi tarım kültürü içinde bir kopuşu, bir değişim momentini kurgulayarak anlatır: Alet'in, homo faber'in (alet yapan insan) ortaya çıkışı, erkeğin yaratıcı dişi ilke, doğa ve kadın karşısında duyduğu dehşeti ve bulanık bilinci aşması, yabancılaşmadan kendisine geri dönmesi, dolayısıyla dünyayla ilişkisinin değişmesi, akılsallığın ve matematiğin doğuşu ve kendisine benzeyen öteki erkeği köleleştirilmesi eş zamanlıdır. Ataerkillik tarihe hâkim olduğunda kadın ve doğurduğu çocuklar köleleştirilmeyecek ancak tahakküm altına alınacaklardır. Kölelerin çalışmasının getirisi kadının çalışmasından çok daha fazla olduğu için, köleliğin ortaya çıkmasıyla kadın kabile içindeki ekonomik gücünü yitirmiştir. Simone de Beauvoir kadının tarihte başına gelenin köleleştirilme olduğunu kabul etmez, o erkeğin hizmetkârı olur (Direk, 2009: 17-18).

Ataerkilliği oluşturan en önemli sebeplerden biri de erkeğin fiziki yönden kadından daha güçlü olmasıdır. Erkek zor şartlara dayanabilen bir varlıktır. Biyolojik açıdan da erkek kadına göre daha üstündür. Şöyle ki, kadın bedeni erkeğin bedenine göre, daha zayıf, yetersiz ve eksiktir. Kadının tenleri daha yumuşak, daha az kaslı, kadın bedeni daha soğuktur. Erkekler kadınlara göre biyolojik yapıları gereği daha gelişkindir (Dubey ve Perrot, 2005: 83-85). Hal böyle olunca daha önce anaerkil toplum düzenin

de doğal şartlar kadın aleyhine işlerken, kadının üstünlüğü söz konusu olmuştur. Fakat daha sonra yağış olmaması sebebiyle yaşanan kuraklık ve kıtlık yaşamı olumsuz etkilemiştir, bunun üzerine zorlu yaşam şartları zayıf bedenlerinden dolayı kadın ve çocukları güçsüz düşürmüştü, erkeklerin biyolojik yapılarından dolayı bedenlerinin güçlü olması, zorlu yaşam şartları ve bunun beraberinde yaşanan göçler ve savaşlar da üstün gelmesine sebep olmuştur.

Mualla Türköne, “Eski Türklerde Cinsiyet Kültürü” adlı kitabında, ataerkilliği ortaya çıkaran sebeplerin, doğal farklılıklar veya iş bölümü olmadığını, asıl sebebin toplumların gelişme evrelerinde, bu rollerden ve farklı özelliklerden birine yüksek değer atfedilmesi, diğerine ise değersizleştirilmesi şeklinde belirtir. Örnek olarak ilkel kutsal bütünlük anlayışı çerçevesinde insan ve insanın kendini üretimi değerli sayılırken, çeşitli sosyal gelişme evrelerinde bu anlayıştan uzaklaşma, insana ve insanın kendini üretimine verilen değer azalmasına yol açmıştır. Bazen fiziki güç, her şeyin üstüne konmuş, bazen mülk sahipliği, yöneticilik değer kazanmış, modern zamanlarda ise erkeğe atfedilen hırs, başarı, rasyonalite, mücadele özellikleri değerli sayılmış; kadına atfedilen duyarlılık, sezgi, sevgi, bağlılık gibi özellikler küçümsenmiştir. Ayrıca, ataerkillik bir kez sistemleşip devam ettiği sürece, yukarıdaki mekanizma, değerli sayılan özelliklerin ve rollerin egemen cinse yani erkeğe, aşağılanan özelliklerin ve rollerin diğerine yani kadına atfedilmesi şeklinde işlemekte, böylece karşılıklı bir pekiştirme süreci ortaya çıkmaktadır (Türköne, 1995: 46-47).

“Ataerkilliği oluşturan sebepler nelerdir?”, “Ataerkil yapı nasıl kök salmıştır?” Bu soruların cevabını Pervin Erbil, “Kıbele’den Pandora’ya Kadının Tarihsel Yenilgisi” adlı eserinde “Kadınlar tarafından önceleri küçük çapta bahçe tarımı yapıyordu ve üretim kadının elindeydi. Sümerliler zamanında saban, tekerlek, çömlekçi çarkı, çivi yazısı, yelkenli tekne ve ilk yasa metni ortaya çıkmıştır. Erkekler daha önce avcılıkta kullanmak üzere yaptıkları aletler hakkında bir takım bilgi birikimleri elde etmişlerdi. Bu bilgi birikimlerini tarımsal alet yapımında da kullandılar, sabanı icat ettiler. Sabanı icat etmekle kalmamışlar, bu aleti öküze koşmuşlardır. Böylece kadının çapayla sürebileceğinden daha büyük alanı işlemişlerdir. Bu sayede verim elde edildi, üretimde artış sağlandı. Üretimin artması ve tarımsal aletlerin gelişmesi özel mülkiyeti beraberinde getirmiş, bunun yanında erkekler giderek ayrıcalık kazanmıştır. Erkeğin diğer bir sosyal statüsünü pekiştiren buluş ise, çömlekçi

çarkıdır. Bu çark sayesinde daha önce kadınların saatlerce uğraşarak bir adet çömlek yapılırken, bu çarkın tekerleğinin döndürülerek birkaç dakikada birçok ürün elde edilmiştir. Diğer bir icadı ise, dokuma tezgâhıdır. Yine burada kadınlar dokuma işi yapmaya devam etmiş, fakat bu tezgâhın efendisi erkektir. Zanaat ise, basit ev ekonomisinden çıkmış, başlı başına bir iş kolu olmaya evrilmiştir. Öte yandan hayvanların evcilleştirilmesindeki sayının artmasıyla, hayvancılık tarımsal ekonomiden üstün gelmeye başlamıştır. Bu sayede de hayvancı, göçebe toplumlarında erkeğin statüsünü hızla artırmıştır. Bu saatten sonra üretimin en yetkin unsuru ve emeğinin daha fazla olduğu cins erkek olmuştur. Artık klanlar kendi erkeklerinin kadının klanına gitmesine ve başkaları için çalışmasını istemiyorlardı. Bundan sonra kadın evlendikten sonra erkeğin klanına gitmeye başladı. Kadın artık tek eşle evlenebilecek, ama erkek isterse birden fazla eş alabilecekti. Bu dönemler de bir de geniş aileler ortaya çıkmış, bu aileyi ataerkil yapısı itibariyle erkek yönetmiştir. Erkeğin gücü ve emeğinin bu denli artmasıyla, sosyal hayattaki varlığını güçlendirmiş, otorite odağı haline gelmesine zemin hazırlamıştır. Ayrıca üretim artması ile üretici güçlere ihtiyaç duyulmuş, zor kullanarak yağma ve talan ile emek kaynaklarını (insanları) kendi bölgelerine getirilmesiyle köle olarak kullanılmış. Servet farklılığı bu kölelik kurumunun yanında, sömürgeciliği de beraberinde getirmiştir. Erkek egemenliği altında baskı, şiddet ve otorite baş göstermiştir” (Erbil, 2015: 54-64) şeklinde anlatmaktadır. Ataerkil yapı bu şekilde kök salmış ve giderek yayılmıştır. Kadın ise elindeki haklarını giderek kaybetmiştir. Fakat ataerkil yapının yayılmasını sağlayan ilk sebep ise, kuraklık ve kıtlığın baş göstermesi ve bu nedenden dolayı yapılan göçler ve savaşlardır.

b.c. Çağdaş ve İlkel Topumlarda Ataerkillik

Ataerkil yapı ilkel dönemden başlayarak çağdaş döneme kadar varlığını korumuştur. Fakat ataerkilliğin şiddeti toplumun gelişme çizgisine paralel olarak değişim göstermiştir. İlkel dönemin ataerkil yapısı kadına yönelik hoşgörüyü esas alınmış ve kadını küçümseyici davranışlarda bulunulmamıştır. Fakat zamanla ataerkil yapı şiddetini artırarak devam etmiştir. Çünkü her dönem yaşanan ekonomik ve sosyal yapıdaki değişimler, çevresel faktörler bu yapıda bir takım değişimlere uğratmıştır. Fakat buna rağmen her zaman ataerkil yapı varlığını korumuştur. Bazen ailede

üstünlüğünü sağlayarak, bazen mülkiyette bazen de yönetimde ama her zaman var olmuş, olmaya da devam etmektedir.

Kadının "Emeği satın alınmış bir işçi" gibi girdiği bu aile, erkeğin egemen olduğu ataerkil bir sosyal yapıdır ve bu yapı içinde o, katı kurallar ve sert yaptırımlarla çevrelenmiş bir yabancıdır. "Gelinin kaderi imrenilecek bir kader olmayıp, çok ağırdı. Kadın yabancı evde erkeğin egemenliği altına girerdi. Yakınacak kimsesi yoktu. Çünkü kocasının bütün soydaşları erkekten yanaydılar. Herkes onun boş durmamasına, fazla yememesine dikkat ederdi." Yabana gelin giden genç kızlar için hüznü türküler yakılması boşuna değildir. Gözyaşları kötü kaderi düşünülerek akıtılmaktadır. Ataerkil aile yapısı, herkesin aynı yer de oturduğu, yiyecekleri birlikte paylaştıkları, bütün ortak mala sahip olan aynı babanın soyundan gelen birçok erkekler kuşağından oluşan" sosyoekonomik bir birliktir. Erkek bu yapının tartışılmaz üstünüdür. Birden fazla eş alır; istediği anda da boşayabilir. Kadına yönelik şiddet ataerkil yapıya göre haktır. Ev, "baba evi," mal "baba evinin malı"dır. En büyük baba, büyük ailenin başkanı olup, evin ve malın yönetimi işini üstlenmiştir. Yönetim, ondan sonra en büyük oğla geçer. Kan yakınlığı baba tarafından aranmakta, çocuklar babanın soyunda kalmaktadırlar. Onlar artık kadının değil, erkeğin oğludurlar. Bu gelişmeyi, babanın mülkiyetinde tuttuğu serveti oğullarına devretme eğilimi yaratmıştır. Sosyo-ekonomik gelişmelerin ortaya çıkardığı kadını erkeğe tabi kılan bu egemen yapı, bir süre sonra siyasal mekanizmanın çarkları içerisinde üretilmiş yasalarla daha da güçlenecektir (Erbil, 2015: 68-69).

Ataerkilliğin en koyu hâli kadın özel alana kapatılmakta, köle konumunda olmakta, siyasal mekanizmalara katılamamakta, evden dışarı çıkamamakta, alınıp satılmakta, erkeğin hâkimiyet alanına hapsedilmekte, sokaklarda rahatça dolaşamamakta, hatta bazı yerlerde saçlarını, yüzlerini gösterememekte, dayak, işkence görmekte, namus/töre cinayetleri kurban gitmekte, kadının konuşmasına dahi izin verilmektedir. Kadınlar hep susturulmakta, istediği gibi yiyip içememekte, gezememekte ve istediği şekilde giyinememektedir. Günümüz toplum yapısında kadınların çok konuşulmasından şikâyet edilmektedir. Bunun nedeni ise, kadınların konuşulmaması, daha sonraları kadınlara biraz da olsa özgürlük hakkı verilince kadın kendini ifade edemediğini düşünerek karşısındaki kişiye kendini kanıtlamak için konuşma seviyesini artmaktadır.

Neo-liberal kapitalizm denilen şey, genel de yoksullara, özel olarak da kadınlara yönelik ‘yeni söylem’inin iki ideali tezi, ‘mikrokrediler’ ve ‘toplumsal sermaye’, fiiliyatta serbest piyasa’ya uyarlı bir ataerkinin yeniden üretilmesi anlamına gelmektedir. Kadının kendi bedenine sahip çıkması adına doğum kontrolünün va’zedilmesinin en etkili olanıdır ve en fazla eleştirilenidir (Özbudun vd, 2007: 44). Kapitalist sistem kadına birçok yönden olumsuz sonuç getirmiştir. Kadında yönelik olumsuz düşünceler milletlerin atasözlerine, deyimlerine yansımıştır. Sibel Özbudun, ‘Küreselleşme’nin getirdiği kadına yönelik olumsuz farklı milletlerin atasözlerini şu şekilde sıralamıştır:

Türk Atasözünde, “Saçı uzun akli kısa... Ateşle oynama elini, avratla oynama evini yakar... Ak akçe ile ak baldıra güven olmaz...”; İtalyan Atasözlerinde, “Her şey Allah’tan gelir kadın hariç... Şirret kadından kendini koru iyi kadına da asla güvenme... Kadınlara, eşeklere ve cevizlere insafsız bir el gerekir...”; Alman Atasözünde, “Kadının hüküm sürdüğü evde şeytan kalfalık eder... Sadık bir köpek ve sadık bir at bir kadına bedeldir...”; Yunan Atasözlerinden, “Üç büyük kötülük vardır; deniz, yangın ve kadın... Evlilik erkeklerin satın aldıkları tek şeytandır...”; Rus Atasözlerinde, “Köpek kadından iyidir, hiç değilse efendisine havlamaz... Kadınların arzuları hiçbir zaman dolmayan dilenci torbasına benzer...”; Çin Atasözlerinde, “Kadınların üç önemli görevi vardır: Babaya itaat, kocaya itaat, kocaya itaat, evlada itaat...”; Japon Atasözlerinde, “Evliliğin yürümesini istiyorsan evlendiğin gece karını döv...”; Yemen Atasözlerinde, “Allah’ın merhameti kadına geçmez.” (Özbudun vd, 2007: 47, 48). Görüldüğü üzere toplumun kadına yönelik hep bir ön yargısı vardır. Kadın akli azdır, erkek kadına göre daha akıllıdır, kadın ortalığı karıştıran, fitneci, güvenilir birisi olarak görülmektedir. Kadın kimi zaman şeytanla denk, kimi zamanda şeytandan bile fazla kötü olduğu vurgulanmıştır. Bazı durumlarda kadın hayvandan bile aşağı görülmüş, köpek, at gibi hayvanlar ondan sadık, iyi olduğu belirtilmiştir. Kimi zamanda kadına dayak atılması gerektiği, kocasına, babasına ailedeki tüm bireylere itaat etmesi gerektiği vurgulanmıştır. Hemen hemen bütün dinlerde, toplumlarda kadın yok sayılmış, doğurmaktan ve evin işlerini görmekten başka bir şey yapmayan bir meta olarak bakılmıştır.

İlkel toplumda, Engels’in açıkladığı üzere ataerkin sınıflı toplum, aile, özel mülkiyet ve devlet temelleri üzerine kurulmuştur. Aileyle, ondan sonra gelen özel mülkiyet arasında birbirine kenetlenmiş bir ilişki vardır. Tek-baba-ailesini gerçekleştirmek ve

bölünmüş ana-ailesini ortadan kaldırmak yönünde duyulan şiddetli gereksinme, özel mülkiyete giden yolu açmıştır. Buna karşılık özel mülkiyet, eski toplumsal düzeni bırakmayan tüm zincirleri koparmada ve yeni, ataerkil, sınıf temeline dayanan toplumu gerçekleştirmede kaçınılmaz bir araç olmuştur. Daha sonra ortaya çıkan devlet, hem özel mülkiyeti, hem de soy çizgisi, kalıt hakkı, mal ve unvanların babalardan oğullara geçmesi kurallarıyla baba-ailesini sağlamlaştırmış ve yasal hale getirmek şeklindedir (Reed, 2014: 171). “İlkel toplumun erkekleri, kadınların yaptığı işleri, çağdaş toplumun erkekleri gibi küçümsüyor değillerdi. Erkeklerin sonunda avlanmaya bağımlı olmaktan kurtulmaları ve daha üst düzeyde emek etkinliklerinde bulunmaya başlaması, kadınların yaptığı teknolojik ilerlemeler sayesinde olmuştur. Toprağın işlenmesi alanında bahçe ekip biçmekten daha geniş topraklarda tarım yapımına geçildiğinde, hayvanların evcilleştirilmesi etkinliğinin sonucu olarak sürüler beslenmeye başlandığında avlanma bir spor etkinliğine indirgenmiş, erkekler çiftçilik ve çobanlık yapmaya başlamışlardır.” (Reed, 2012: 170, 171). Anlaşıldığı üzere ilkel toplum da ataerkil dönemde kadın çağdaş dönemdeki gibi aşağılanmamaktadır. Ta ki özel mülkiyet, kıtlık ve savaş çıkana kadar... Aynı zaman da kadınların buldukları keşifleri ve kadının kullandıkları eşyaları erkekler daha da geliştirerek ve üzerine bir şeyler koyarak kadını işlevsiz haline getirilmesiyle kadın ikinci plana itilerek eve hapsedilmektedir. Her şeyin hâkimiyetini ve gücünü erkek üstlenmektedir.

b.d. Eski Türklerde Yaşam Tarzı ve Erilmerkezcilik

Göçebe toplum yapısı, Uygurlar dönemine kadar sürmüş, bu dönemden sonra yerleşik düzene geçilmiştir. Eski Türklerin yaşam biçimlerini şekillendiren en önemli unsurlardan biri göçebe hayattır. Türlerin gelenekleri, görenekleri, töresi, adetleri, kısacası bütün kültürel unsurları göçebe yaşam tarzına uygun olarak şekillenmektedir. Aynı zamanda ekonomik yapısı, sanatsal unsurları, mimari özellikleri, savaş özellikleri vs. bu yaşam tarzına göre belirlenmiştir.

Eski Türk ailesinin hayatı, genellikle atlı-göçebe veya konar-göçer bir tarzda geçmekteydi. Bu yüzden, göçebe Türk ailesinin sabit meskeni bulunmamaktaydı. Onun meskeni, derme çadırlardan ibaretti. Çadırlar da kağnılar, develer ve katırlar

üzerinde bir yerden başka bir yere devamlı taşınırdı (Koca, 2002: 12). Türklerin bu göçebe hayat tarzı kışlak-yaylak şeklinde olmuştur.

Türk toplulukları en eski avcı-toplayıcılıkla başlamış, ilkel tarım dönemini de yaşamışlardır. Türkler öncelikle sürü-yağma ekonomisine dayalı göçebe yaşam tarzını benimsemişler, daha sonra fetih yağma ekonomisine dayalı göçebe yaşam tarzını sürdürmüşlerdir. En sonunda yerleşikliğe geçerek tarıma ve ticarete dayalı köy ve şehir yaşamına geçiş yapmışlardır.

Türklerin konar-göçer yaşam tarzını benimsemelerinin temel sebebi iklim şartlarına bağlıdır. Türklerin yaşadıkları coğrafya çok zor tabiat özelliklerine sahip olduğundan, kendileri de o zorlu şartlara bağlı olarak sağlam yapıya sahiplerdi. Öyle ki kışın doğan çocukları karla, yazın doğanları da soğuk suyla yıkıyorlardı. Böylece daha baştan birtakım hastalıklara karşı bağışıklıkları sağlanıyordu. On dört, on beş yaşlarından itibaren de birer yiğit gibi savaşa katılıyorlar, sağ kalırlarsa hayatlarını devam ettiriyorlardı. Toplum içerisinde herkes vazifesinin ne olduğunu bilmekteydi, ama yine de aralarında sıkı bir yardımlaşma gerçekleştirdikleri görülür. Türkler, bilindiği gibi hayvancı bir toplumuydu. Hayvan yetiştiriciliği üç açıdan mühimdi: Birincisi başlıca gıda maddesidir. İkincisi ticaret aracı, üçüncüsü de nakil vasıtasıdır. Ama Türkler hayvancılığın yanı sıra tarım ve ticarete de ekonomik hayatlarında önemli bir yer veriyorlardı. Bu insanlar özellikle bahar ve yazları otu, suyu bol olan yüksek yaylalara göçerek hayvanlarını beslemekle beraber, ırmak boylarında ve sıcak ovalarda da yerleşerek buralarda ziraat yapıyorlar, dolayısıyla kışları da burada geçiriyorlardı (Selçuk, 2014: 34-35). Türklerin zorlu iklim şartları ile mücadeleleri ve göçebe hayatlarının tesiriyle birçok tehlikelere maruz kalmaları toplumda erkeği ön plana çıkarmasına sebep olmuştur. Çünkü biyolojik yapıları gereği erkeği kadına göre daha kuvvetli ve dayanıklı yapmıştır. Bunun yanında avcılık, hayvancılık, tarım, ticaret, savaş, erkeğin uğraşlarından olması Türk toplumunu erilmerkezci yapıya kavuşturmuştur.

Aile, toplumun oluşmasında ilk önce gelen kurumdur. Çoğu toplumda olduğu gibi Eski Türklerde de en küçük birim ailedir. Türkler aile ve akrabalık bağlarına çok önem verirler. Türk sosyal hayatı da bu ikisi üzerine kurulmuştur. Aile, Türk toplumunun, devlet yapısının çekirdeği konumdadır. Konumuz açısından, “Türk aile yapısı erillik ve dişilik bakımından hangi cinsi ön plana çıkarıyor?” sorusu önemlidir.

Türk ailesi, “baba ailesi” tipindeydi. Babanın görevi, ailenin geçimini sağlamak yani ona bakmak, korumak ve yetişmiş olan evlatlarını evlendirmek idi. Eski bir ifade ile söylemek gerekirse, baba, yetişmiş olan “oğlunu evlendirmekte kızını göçürmekteydi”. Türk toplumunda özellikle erkek evlatların yetişmesi ve ailenin faaliyetlerine katılması, babanın yükünü büyük ölçüde hafifletiyordu. Türklerdeki “Tay yetişirse at dinlenir, oğul yetiştirse baba dinlenir” atasözü bu anlayışı yansıtmaktadır. Bu bakımdan, Türklerde erkek evlada büyük önem ve değer verilmekteydi. Esâsen, soyun devamı da ancak erkek evlat sayesinde mümkün olmaktadır (Koca, 2002: 9). Gerçekten de Türklerde çok gelişmiş bir "baba ailesi" vardı. Bunun için Dede Korkut Kitabı'nda da evden söz açılınca "atam anam evine dönsem" deniyor ve ev ile ocağın sahibi baba ile ata daha önce anılıyordu. Türkleri esaretten kurtaran ve İkinci Göktürk Devleti'ni kuran İltiş Kutlug Kağan da şöyle demektedir: "Türk Milleti yok olmasın diye Tanrı tarafından hatunu İl Bilge Hatun ile birlikte tahta çıkarılmıştır. Türkçedeki aile ve akrabalıkla ilgili kelime ve kavramların, evlilik sistemi ile ilgili gelenek ve törenin, miras hukukunun, nihayet kadının aile ve sosyal hayattaki statüsünün gösterdiği üzere, "kan akrabalığı esasında" yapı bakımından kuvvetli, gelişmiş bir "baba ailesi" (pederî) biçimde olan Türk ailesinin temeli "dışarıdan evlenme", (exogamy) yedayanıyor (Eröz ve Güler, 1998: 47-48). Eski Türklerde ocağın devam ettiricisi erkektir. Yani evin oğlu bu görevi üstlenir. Evdeki oğlanlar evlendiklerinde ayrı çadır verilip orada yaşamaktadır, fakat evin en küçük erkeğinin babasının çadırında kalması zorunludur. En küçük oğlan böylece annesine ve babasına bakar, onlar öldükten sonra malın sahibi konumuna geçerdi. Bu çocuğa, ocağı tütürdüğü için “ot tigin” (ateş prens) denmektedir.

Türklerde “alplık” önemli bir yere sahiptir. Çünkü göçebe yaşam şartlarının getirdiği tehlikelere karşı korunmak için küçüklükten beri savaşçılık eğitimi almaktadırlar. Destanların en önemli tipi de “alp kahraman” tipidir. Bu tipler kahramanlık yapmadan ad alamazlar ve alplik statüsüne geçemezlerdi. Bu özellikte yine Türklerin erilmerkezci yapısını göstermektedir.

“Göktürk yazıtlarında 'bilge' ve alp olmak yanında 'erdem' sahibi olmak gerekmektedir. Alplik gibi 'erdem' de aslen erlik ile ilgili bir değer ifadesi olmakla beraber, fazilet manasına geldiği de sanılmaktadır.” (Hassan, 2000: 136). Alplik

er'lik sisteminin bir ifadesidir. Zaten “erdem” kelimesinin kökü “er”dir, burada da dediği üzere alp olmak aynı zamanda erdemli olmayı gerektirir.

Hem “demokrat” ve hoşgörölü ve hem de “er”liğıyle yaşıyan örgüt, bu özelliklerini tek bir nitelik olarak birleştirmiş bulunduğı için, alp ve alplik söz konusudur; “er”lik ve “alp”lik örgütten kişiye yansımıştır. Alplik kurumunun örgütün genel özelliğinden doğup savaş işi doğrultusunda uzmanlık alanı haline gelmesi, kandaş toplumun sonraki gelişimine bağlanır. Nitekim Ak Hunlarda, “kuşaklı” alplerin özel savaşçı birlikleri oluşturmaları “and içme” yoluyla gerçekleşmiştir. Bütün bir örgüt için geçerli olan ve dayanağını inanç sisteminde bulan and, babahanlığın savaş-ışi'nin özel birliğini sağılayan bir şart'a dönüşmüştür (Hassan, 2000: 137).

Eski Türk göçebe topluluğunun ekonomisinde at, koyun gibi hayvancılığa dayanan iş kolları önemli bir yere sahip olduğı gibi, tarım, ticaret, zanaat, sanayi, demircilik gibi iş kolları da önem arz etmektedir. Bunlar içerisinde demircilik Türklerin vazgeçilmez ata sanatlarından biridir. Bu demircilik Türklerin eril yapıda olduğunu gösteren en önemli unsurdur. Çünkü demir ve demirden yapılan silahlar gücü simgeler.

Sosyo-ekonomik düzeyde erkeğın özel mekânda güç kaynaklarından olan ateş, demir ve benzeri madenlerin işletilmesiyle iş bölümünde fiziki güce dayalı bütün işleri üstlenmesi kadının eski konumundan düşmesiyle sonuçlandı. Bunun neticesi olarak erkeğın kamusal alanlarda etkin konuma gelmesi toplumun yapısını değıştirmiş; ocağın sahibi, ailenin başı erkek olmuştur. Erkek bunun yanında dini icat görevlerini eline almıştır. Demircilik kültü bir bakıma şamanlığın gelişmesine sebep olmuştur. Şamanlık görevi erkeğe devredilmiştir (Bayat, 2010: 36-37).

Genel olarak şunları söyleyebiliriz, eski Türk toplumlarında ekonomi hayvancılığa dayanmaktadır. Bunun yanında üretici bir yapıya sahiptir. Türk toplumunda teşkilatlı bir yapı söz konusudur. Aynı zaman da devlet, millet ve vatan fikri vardır. Bu özellikler eski Türlerin eril karakterini yansıtır. Fakat bu yapılar anaerkil sistemde görülmemektedir. İlkel toplumun ekonomisi toplayıcılık olmakla birlikte, bunun yanında devlet, millet ve vatan fikri yoktur. Türkler de aynı zamanda savaş ve akınlar da önemli bir yer tutmaktadır. Türkler bu savaş ve akınlarla hem ekonomiye yararı olmakta hem de devletin iktidardaki gücünü artırmaktadır. Bütün bu saydıklarımız ataerkil yapının göstergeleridir. Fakat eski Türkler de Batı toplumlarında olduğı gibi şiddetli, baskın, koyu bir ataerkillik yoktur. Türkler kadına çok değer vermektedir,

Batı toplumlarında olduğu gibi kadını hor görme, aşağılama, kadını meta gibi görme vs. anlayışı yoktur. Eski Türk toplumunda kadın aile de söz sahibidir, yuvayı yapan kadındır. Evin erkeği kadına danışmadan bir iş yapmaz, kadına değer verir, kadın erkeğin yoldaşı ve çocuklarının annesidir. Kadın erkeğinin yanındadır, gerekirse onunla savaşa gider, savaşır. Fakat ilerleyen zamanlarda farklı kültürlerle temas halinde olunması kadına yönelik olumsuz imajları artırmış, feodal yapının getirileriyle de kadın bir eşya konumuna gelmiştir. Bunun yanında günümüz modern yaşamın etkisiyle ve iş kollarının artmasıyla kamusal alanda kadına ihtiyaç duyulmuş, bu sayede kadın artık önemli konuma yükselmiş, söz sahibi olmuştur.

C. Türk Kültüründe Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı

Toplumsal cinsiyet nedir? İlk önce bu soru yöneltilmelidir. Toplumsal cinsiyet, biyolojik cinsiyetten farklı olarak toplumun cinslere atfettiği değerler bütünüdür. Cinsiyete atfettirilen değerler kültürden kültüre göre değişir. Yani farklı kültürlerin sosyo-ekonomik, siyasi, coğrafi vs. faktörler o toplumun cinsiyete ve cinsiyet rollerine atfettirdikleri değerler ve algılayışlar değişmektedir. Kimi toplumlarda kadının rolü sadece evde çocuklara bakan ve ev işlerini yapan, değersiz, hor görülen bir cins ise, kimi toplumlarda da kadın erkeğinin yanında, erkeğin fikir danıştığı, toplumda aktif bir konumda olduğu hem çocuklarına bakan hem de erkeğe yardımcı olan ve değer verilen bir konumdadır. Türk kültüründe ise kadın bu ikinci toplum yapısına uygundur.

Toplumsal cinsiyet rolleri ise, “kadınlığın ve erkekliğin sosyal ortamlarda ifade edilışıdır. Cinsiyet rolü, kadına ve erkeğe uygun bulunan kişilik özellikleri ve davranışlar olarak ifade edilir ve kültürel beklentileri ifade eder. Bir erkek için uygun olduğu düşünülen davranışlar erkeksi (maskülen), kadınlar için uygun olduğu düşünülen davranışlar ise kadınsı (feminen) cinsiyet rolleri olarak adlandırılır. Bu kadınsı ve erkeksi rollerin, cinsiyetten bağımsız olarak bireylerin buldukları ortama göre değiştiği de bildirilir. Kadınlar da erkekler de kendilerini mesleki etkinliklerinde daha erkeksi olarak ve yakın ilişkilerinde de daha kadınsı olarak algırlar” (Dökmen, 2010: 31).

Kadın geçmişten günümüze kadar Türk toplulukları arasında yerini korumuştur. Kadın, Türk toplumunun bereket simgesi olması yönünden hürmet ve saygı görmüştür. Kadın bereketin, üremenin, yeniden doğuşun ve soyun devamının

simgesidir. Kadın, sevgili, eş ve anne olarak hep önemli konumda olmuştur. Bundan da önemlisi “anne” olarak ataerkil yapının hâkim olduğu çağlarda bile saygın konumunu yitirmemiştir. Kadın eski Türklerde kutsal adeta Tanrı olarak görülmüştür. Bunun sebebi, kadının gökten bir ışık hüzmeleri halinde gelmesi veya ağaç kavuğundan çıkmasıdır. Bu durumda gök ve ağaç dizil bir fonksiyon üstlenmektedir.

Eski Türk toplumunda kadının üzerinde hiçbir kısıtlama yoktur. Esasen Türk kadını, çağdaş diğer toplumlarda olduğu gibi bütün haklardan mahrum, mazlum bir zümre değildir. Özgürdür ve toplumdan da saygı görmektedir. Daha da önemlisi kadın, erkekle birlikte ailenin bütün faaliyetlerine katılmaktadır. Hatta o, erkekler gibi ata binmekte, silah kullanmakta, avcılık yapmakta ve güreş tutmaktaydı (Koca, 2002: 9). Fakat çağdaş Türk toplumun anlayışına göre, erkek ile kadın arasında fiziki yönden farklar bulunmakta ve erkek kadına göre daha güçlü, sağlam yapılı olduğu belirtilmekte, kadın ise zayıf, güçsüz konumunda olmaktadır.

Türklerde kadına verilen değer, kadının sosyal mevkisi ve itibarı böylesine yüksek ve göğün yedinci katı gibi erişilmez olunca, onun dövülmesi, iteklenmesi, horlanması tahkir edilmesi de elbette söz konusu olamazdı. Kadına yönelik bu ifadeler Fars kültüründe önemli yere sahip Şehname’de mevcuttur (Sevinç, 1987: 17). Bununla birlikte Eski Türklerde kadın, siyasete, savaşa katılma yetisi bulunmaktadır. Eski Türk toplumlarında kadın erkeğin her türlü faaliyetine iştirak eder, avda, savaşta, ziyafetlerde, dini, siyasi, bedii, lisani, itikadi sahalarda erkeklerle beraberdir. Bir nevi kadın ile erkek eşit konumdadır. Kadın siyasette de başat rodedir. Kadın, imparator adına imza atma yetisi vardır. Buna örnek olarak, Büyük Hun İmparatorluğu adına, Çin ile ilk barış antlaşmasını Mete’nin adına hatunu imzalamıştır (Sevinç, 1987: 31-33). Fakat ilerleyen zamanlarda kadının rolü biraz azalmış, eve kapatılmaya başlanmış, ikinci plana itilmiş, bunun nedeni ise, yerleşik hayata geçerek uygarlaşmaya başlanması ve çağdaş toplum düzenin getirdiği yapılaşma, bunun yanında çevre kültürlerle yaptığımız ilişkiler, alışverişler, yeni dinin etkisi vs. etmenlerle kültürümüze giren kadına yönelik imajlar etkili olmuştur.

Türklerde kadın, anne olarak çok önemli mevkilerdedir. Annenin üstün konumda olması destanlara da konu olmuştur. Bu durumu Necati Gültepe, kitabında “Kırgız Türklerinin Manas Destanı’nda anne fedakârdır, ataktır. Çocuğu zor duruma düştüğünde silahlanarak ona yardım etmeye gider. Manas’ın annesi Çıyırdı’nın zırhını

kuşanıp, silahlanarak tehlikede gördüğü oğlu Manas'a yardıma gitmesi buna bir örnektir. Dedem Korkut kitabında da Kazan Han'ın eşi Burla Hatun ile Dirse Han'ın eşi benzer durumda aynı şekilde davranmaktadırlar. Burla Hatun, oğlu Uruz düşmana tutsak düşüp, eşi Kazan Han da peşinden oğlunukurtarmaya gittiğinde, boş ağıtlar yakmak yerine hemen harekete geçmektedir” (Gültepe, 2008: 129) şeklinde yer vermiştir. Kadın sevgili ve eş olarak da başat roldedir. Kadın güçlü, kılıcını kuşanıp savaşa giden, ava çıkan, cesur bir yapıya sahiptir. Kadın bu dönemler de evinde oturup çocuğuna bakmak dışında bir iş yapmayan pasif bir karakter değil, dışa dönük aktif bir yapı arz etmektedir.

Çağdaş toplum yapımızda ise, kadının daha ilgili, duyarlı, inceliği, güçsüzlüğü, narin yapısı, bakım severliği vs. özelliklere uygun olarak, annelik başta olmak üzere, mesleki olarak ev kadını, öğretmen, hemşirelik, terziçilik vb. toplumsal cinsiyet rolleri uygun görülmekte, ama erkeklerin daha çok kuvvetli, güçlü, dayanıklı, atılğan, bağımsız yapısına uygun olarak, asker, polis, mühendis, tüccar, inşaat sektörü, marangoz vb. toplumsal cinsiyet rolleri uygun görülmektedir. Fakat bunun yanında günümüz toplumsal cinsiyet rollerinde artık kadın yavaş yavaş erkeklerin rolleri olan, asker, polis, mühendis gibi alanlarda kendini göstermeye başlamıştır. Kısacası, değişen yaşam tarzı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan yeni ihtiyaçlar ve kabuller, toplumda değişim meydana getirdiği gibi kadınların da toplumsal hayatındaki görev ve sorumlulukları, rolleri, statüleri değişime uğratmış; aynı zamanda toplumun kadına bakış açısını da değiştirmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KIRGIZ TÜRKLERİNİN SÖZLÜ ANLATILARINDA (DESTAN, MASAL, HALK HİKÂYESİ) TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİ VE KADIN TİPLERİ

1.1. Alp Tipi Olarak Kadın

Destan devrinde kollektif düşünce sistemi hâkimdir. Bu devirde, alp yaradılışlı bireylerin yiğitlik, savaşçılık gibi özellikleriyle ailesini ve içinde yaşadığı toplumu korumak en önemli görevleri arasındadır. Bu bağlamda konar-göçer yapıya sahip Türk toplumlarında en az erkekler kadar kadınlar da ata binen, kılıç kullanan, savaşan, erkeklerle rekabete giren bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türk destanlarında görülen örnek tip “alp” tipidir. Alp; kahraman, yiğit, cesur anlamlarında bir sözcüktür. Eski Türklerin yiğitlerine bu adı vermelerinin ilk koşulu yiğitlik, cesurluk, kişisel üstünlük, kahramanlık ve asalettir. Boy içinde asil bir aileden olmayana bu ad verilmez. Garibname’ye göre; “Alp” kişide sağlam yürek, pazu kuvveti, gayret, iyi bir at, özel bir giysi, iyi bir kılıç, süngü, yay ve kader birliği ettiği iyi bir arkadaş olmak üzere doku şey gereklidir. Destanlardaki kadın kahramanların kuvvet, kudret ve cesaret yönünden erkekten hiç farkları yoktur. Kadının destanlardaki yeri sosyal hayattaki üstün mevkiinin aynıdır (Yardımcı, 2007: 50, 52). Alp tipini hazırlayan şartlar erkeğin yanında kadını da eğitmiştir. Fedakâr, iffetli, saygın ve erkeğin sadık dostu olan kadın, bu özelliklerinin yanında erkekle bizzat savaşan, dövüşen, yarışan, güreş tutan, avcı, akıncı bir kahramandır; “alp”tır (Selçuk, 2014: 93). Alp tipini yansıtan kahramanlar kaos anında ortaya çıkarlar. “Türk ulusu yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldıklarında ki bu aynı zamanda kozmosun (törenin) bozulup kaosun hâkim olmaya başlaması anlamına gelmektedir, Tanrı, Türk ulusu yok olup tükenmesin diye kağanları gönderir ve onlar da Türk ulusunu, çok hızlı yaflanan, gece uyumadan, gündüz oturmadan gerçekleştirilen

mücadeleler sonucunda yok oluşun eşiğinden çekip alırlar. Böylece, devam etmesi gereken düzen (töre) varlığını sürdürmektedir.” (Aça, 2012: 10). Bunun yanında “alp tipi” zamanla “gazi tipi” haline gelmiştir. Mehmet Kaplan, “En eski çağlardan beri cihana hâkim olmayı bir gaye edinen Türkler İslâmiyet ile kendi kültürleri arasında her sahada güzel eserler veren bir sentez vücuda getirirler. Bunlardan en önemlisi, eski Türk destanlarında yüceltilen “alp tipi”nin “gazi tipi” hâline gelmesidir. Gazi tipi de alp tipi gibi dünyayı fethetmeyi gaye edinen bir kahramandır.”(Kaplan, 2007: 101) şeklinde açıklamıştır.

Kırgız Türk destanlarında alp kadın tipine çok fazla tesadüf edilmemekle birlikte bu özelliği yansıtan destanlardan biri de “Cañıl Mirza Destanı”dır. Adı geçen bu destanda alp kadın tipi destanın başkahramanı “Cañıl”dır.

Destanın başlarında Cañıl yaramaz, çevik, ata binen, silah kullanan, ava giden, Kırgızların dayanağı, savaşlardan kaçmayan, silah kullanan, ganimet alan tam bir alplık özelliği ile anlatılan bir kadın olduğu görülmektedir.

Cañıl Mirza on altı çaşka toldu,	Canıl Mirzanın yaşı onaltıya girdi,
Noyguttan çıkkan erke boldu,	Noyguttan çıkan şımarık oldu,
Kırk cigit kütüp,	Yanında kırk yiğit bulundurup,
Saltanatı kıyın boldu.	İtibarı yüksek oldu.
Kızıdan çıkkan kıman boldu,	Kızlardan farklı çevik oldu,
Kırgızdan çıkkan tınar boldu,	Kırgızdan çıkan dayanak oldu,
Atışkan coodon kaçpadı,	Savaştığı düşmandan kaçmadı,
San miñ koldon şaşpadı,	Binlerce koldan şaşmadı,
Aytkanı saya ketpedi.	Dediği boşa gitmedi.
Salganı şumkar kuş boldu,	Bıraktığı sungur kuş oldu,
Koldogonu kız boldu.	Destekçisi kız oldu.
Kırk cigiti kaşında,	Kırk yiğidi kaşında,
Kıyın çıktı caşında.	Zor biri çıktı genç yaşta.
Kaşkardı çaap karattı,	Kaşkar'ı basıp bağlattı,
Kazanasın talattı.	Hazinesini dağıttı.
Atkanı miltık ok bolup,	Vurduğu tüfek mermi olup,
Atışar kişi cok bolup,	Atışacak adam yok olup,
Cılkı tiyip olco alıp,	Atları sürüp ganimet alıp,
Kıylaga saldı bülüktü.	Birçoğuna kargaşalık etti.

Kılıcı tiygen kıyraşıp,
Kızıñ beybaş boldu dep,
Camgırçının astına
Kıylası keldi ıylaşıp.

Kılıcı deĝen kırıldı,
"Kızım yaramaz oldu" diye,
Camgırçı'nın yanına
Birçoĝu geldi aĝlayıp.
(Adilbekova, 2002: 18).

Alp tipi aynı zamanda iyi birer avcıdırlar. Bu tipler attığı hedefini tam vururlar, boşa çıkarmazlar. Cañıl Mırza Destanı'ndaki Cañıl da iyi bir avcıdır. Hedefi tam vurur (Adilbekova, 2002: 22). Cañıl yiğit bir kadındır. Kaşgar'ı yağma ettiren ve müthiş atış yapan bir tiptir. Destanda onun bu cengaverliğinden şu şekilde bahsedilir:

Cañıl Mırza attanıp;
Kırım'dan cazıp kat alıp,
Kırgız'dan çıkkan kıyım dep.
Oşo cerge atalıp.
Saramcalı sanda cok,
Saltanatı baada cok.
Atışkan coosu oñbogon,
Ayaldan mınday bolbogon,
Kıtaydı kırıp somdogon,
Kızdan mınday bolbogon,
Kırk künü kızıp uruşsa,
Betinen kızıl oñbogon,
Bendede mınday bolbogon,
Bet algan coosun somdogon,
Kızdan çıkkan kımbatı,
Kız Canıldan sımbatı.

Cañıl Mırza sefere hazırlanıp;
Kırım'dan yazan mektup alıp,
Kırgız'dan çıkan zorlu kişi diye.
Orada da ismi adanıp.
Teçizatı kimsede yok,
İtibarı ölçüsüz.
Atışan düşman sağ kalmaz,
Kadından böyle olmayan,
Çin'i vurup katleden,
Kızdan böylesi görülmemiş,
Kırk günü durmadan savaşa,
Yüzündeki kırmızısı solmayan
İnsanda böyle olmayan,
Gittiği düşmanına şekil veren,
Kızdan çıkan değerli,
Kız Canıl oldu endamlı.
(Adilbekova, 2002: 18).

Cañıl hedefinden şaşmayan iyi bir nişancıdır:

Atışıp turgan düşmandan,
Atıp kayra tartpagan,
Aklınan şaşpagan,
Caa casa tartpagan,
San koldon cangız kaçpagan,

Atışıp duran düşmanı,
Vurup geri dönenmeyen,
Akılından şaşmayan,
Yayını yanlış çekmeyen,
Yığın koldan yalnız kaçmayan,

Bet alğanın talkalap,
Bedöö kara at mingeni.

Hedefini mahvedip,
Yürük kara at bindiği.
(Adilbekova, 2002: 24-25).

Alp kadın tipi olan Cañıl Çinlilerle ve Kalmaklarla savaşa çıkar:

Kıtay menen Kalmakka,
Kıylaga bülük salmakka,
Kız Canıl çıkkan atuuga,
Kabarın ukkan Kalmaktan.

Çinler ile Kalmuk'a,
Çoğunu tahrip etmeye,
Kız Cañıl çıktı savaşa,
Haberin duyan Kalmuk'tan.
(Adilbekova, 2002: 25).

Cañıl yanına giden devleri, bahadırları canlı bırakmadan hepsini devirir. Destanda erkeklerin de korktuğu bir kadın kahramandır. Cañıl'ın nasıl biri olduğu sorulduğunda güçlü, kuvvetli bir yiğit alpi anlatır gibi bahsederler:

Katın emes kız dedi,
Atışkan coogo uz dedi,
Kaçkanda duşman kutulbayt,
Mingen atı kuş dedi.
Atışam dep dalay döo
Aylına neçen bargam.
Sendey seksen baatırdı
Birin koyboy cayladı,
Bargan tirnü kalbadı.

Kadın değil bir kız dedi,
Atıştığı düşmana uz dedi,
Kaçarsa duşman kurtulamaz,
Bindiği atı kuş dedi.
Atışacağım diye epey dev
Avuluna kaç defa gitmiştir.
Senin gibi seksen bahadırı
Birini bırakmadan devirdi,
Giden canlı kalmadı.
(Adilbekova, 2002: 33).

Cañıl bir gün Kapkara atına biner, tüfeğini sırtına asar, yayını eline alır ve kendisiyle dövüşmeye gelen yüz pehlivanı kuşatıp bozguna uğratar. Bazılarını öldürür, bazılarını da yurdunda köle yapar (Adilbekova, 2002: 41).

Göçebe yaşam tarzının verdiği zorluklar, kadını da erkeği de güçlü, kuvvetli bir yapıya dönüştürmüştü; ayrıca ava giden, ata binen ve tehlikelerle mücadele eden alplık özellikleri ile yetişen bir tip yaratmıştır. Bu özellikleri yansıtan kadın alp tipi Güldana Destanı'nda görülmektedir. Güldana Destanı'nda, destana da ad olmuş Güldana bu özellikleri yansıttadır:

Atasına Güldana,
-Azıraak cigit ber dedi.
Arı uulap, köriül açmakka,

Babasına Güldana,
-Birkaç yiğit ver, dedi.
Av avlayıp gönül açmağa,

Attanmak boldum men dedi.
Kayrılıp özüm kelgençe
Kaygırba, ata, sen dedi.
Orun kızı aytkanday,
Otuz cigit tandadı.
Dalay küngö ceteerlik
Tamak-aş mol kamdadı.

Ata binip yola çıkmak üzereyim ben, dedi.
Dönüp gelinceye kadar,
Kaygılanma, baba, sen dedi.
Orun, kızının dediği gibi,
Otuz yiğit seçti.
Pek çok gün yetecek
Bolca yiyecek verdi.

(Egimbayeva, 2012: 25).

Güldana sadece ata binip ava gitmesiyle alplık özelliği göstermez. Kılık değiştirerek de yiğit bir görünüme girmektedir:

Tal-tal saçın cibektey,
Töbögö tüydü Güldana.
Körgön aytсын erkek dep,
Kiyim kiydi Güldana.
Atası menen koştoşup,
Atka mindi Güldana.
Erkekçe kiyim Danaga,
Eñ sonun kaldı caraşıp.
"Cigittin özü boldu"- dep,
Cigitter süylöyt bara tıp.
Ar kimi kızga suktanat,
Astırtan kez-kez karaşıp.

Tel tel ipek gibi saçını,
Tepesine topladı Güldana.
Gören erkek desin, diye
Elbise giydi Güldana.
Babası ile vedalaşıp,
Ata bindi Güldana.
Erkek elbisesi Dana'ya,
Çok güzel yakıştı.
"Gerçek bir yiğit oldu", diye
Yiğitler giderken söz ederler.
Bazıları kıza imreniyor,
Belli etmeden gizli gizli bakarak.

(Egimbayeva, 2012: 29).

Destanlarda görülen yiğit görünümlü alp tipli kızlar masalarda da karşımıza çıkmaktadır. Kırgız masallarından “Vezirin Kızı” (Obozgerdin Kızı) adlı masalda vezirin kızı eşini ölü ya da diri bulabilmek için yiğit bir görünüme girer: “Delikanlının hanımı bir gün düşünüp: "Kocam beni sevmese de, ben onunla kısa süreli de olsa yoldaş oldum. Onun ölü mü, diri mi olduğunu bileyim," diyerek saçını tepesine toplayıp erkek gibi giyinmiş, bolca yol azığı alıp iyi bir ata binerekkocasını aramaya çıkmış. Az gitmiş, uz gitmiş; günlerce yol gitmiş. Sonunda atından ayrılmış. Silahlarını eline alarak yola yaya devam etmiş.” (Karadavut, 2006: 319).

Türk destancılık geleneğinde bayrağı, vatani ve namusu için savaşan, gaza ve cihan hâkimiyeti anlayışa sahip, yiğit görünümlü alp tipleri genellikle erkeklerdir. Fakat

bazı destanlarda bu özellikleri yansıtan kadın kahramanlar da görülmektedir. Bu alp kadın tipinin görüldüğü destanlardan biri de “Dede Korkut Kitabı”dır. Sözü edilen bu destanda yer alan kadın tipleri, Bamsı Beyrek’in beşik kertmesi “Banu Çiçek” ve Kanturalı’nın eşi “Selcen Hatun”dur. Banu Çiçek, kendisini aramaya çıkmış, Bamsı Beyrek’le yarışarak sınamış, ata binmiş, güreşmiş ve ok atmıştır. Burada bozkır hayatına ait kadın tipinin özelliklerini yansıtmıştır. Diğer yandan Selcen Hatun, Kanturalı uyurken gelen düşmanla savaşır, eşini ve kendisini tehlikeden korur. Banu Çiçek ve Selcen Hatun alp tipinin bazı özelliklerini gösterse de destanın başkahramanı değildir. Sadece alp tipinin bazı vasıflarını yansıtır. Diğer yandan alp tipinin bütün özelliklerini gösteren, onlar gibi savaşan, halkı, vatanı, namusu ve bayrağı koruma görevini üstlenen, ata binen, kılıç kuşanan, bir kahraman gibi hızlı büyüyen, güçlü bir tip özelliği gösteren destanın başkahramanı kadın tipine az rastlanmaktadır. Böylesi alp kadın tipinin görüldüğü destanlardan biri de “Kız Darıyka Destanı”dır. Destanın daha başlarında sözü edilen alp tipinin özelliklerini hissettirir:

Çaki ayttı Darıyka kız kabılan şer, Çaki, dedi, Darıyka kız bir kaplandır,
Az bolgon zamanında oşondoy er. Az bulunurdu zamanında öyle bir yiğit.
Al kızdın aybatınan coo coloboy, Kızın heybetinden düşman yaklaşamadı,
Duşmandan aman bolgon az Kıpçak el. Bu sayede huzurlu yaşadı onun Kıpçak halkı.

(Türker, 2005: 152).

Kırgızların bu destanında Kız Darıyka toplumun övünç ve gurur kaynağı olan bir bahadır. Destanda şu şekilde geçer:

Kızlardan az bolgon çok balban Kızlardan az çıkmadı pehlivanlar,
degen,
Keçegi Cañıl Mirza, Saykal eceñ. Daha dünkü Cañıl Mirza, Saykal ablan.
Özünün zamanının arstandarı, Aslanları olmuşlardır, kendi
zamanlarının,
Kırgız eli maktana alat alar menen. Kırgız halkı da onlarla gururlanmaktadır.

Çubaşıp ketpedibi dalay kılım, Farkında olmadan geçti birkaç asır,
Neçen er kaçba baatır ötkön murun. O asırlarla geçti sayısız er, sayısız
Eskerip el unutupay aytıp cüröt, bahadır.

Süygön kız baatırlardın süygön uulun. Halk onları unutmadan hep hatırlar,
Sevgili kız bahadıyla oğlunu da.
(Türker, 2005: 155).

Kız Darıyka vatanını düşmanlardan korumuş, halkın saygısını kazanmış ve halkının huzuru için çalışmış:

Al kezde alsızdardı alduu çağı, O dönem, güçlülerin güçsüzleri,
Talkalap çaap alıp turgan çağı. Sürekli yağma ettikleri çağ imiş.
Colotpoy mekenine eç bir duşman, Vatanına yaklaştırmadan hiçbir düşmanı,
Kız astan bolgon eken el ardağı. Sayısız aslan, kazanmıştır halkın saygısını.

Kurbanat kıpçak eli kızı için, Kıvrırır Kıpçak halkı kızı için,
Darıyka el tınçına cumşayt küçün. Çalışır Darıyka, halkın huzuru için.
Bılk etpey kötörömün dep oylonot, Ses çıkarmadan taşırım, diye düşünür,
Mekendin artılsa da cüğü bütün. Yüklesele de bütün yükünü vatanın.
(Türker, 2005: 155).

Darıyka tıpkı alplar gibi doğar doğmaz, çabucak büyür. Bunun yanında yiğitler Darıka'yı denemek için yanlarına gittiklerinde, Darıyka bunların hepsini yener:
Sınaşat Darıykanı erler kelip, Yiğitler gelip, Darıyka'yı dener,
Kız balbandardı ketet ceñip. Kız, pehlivanların hepsini yener.
Adamda teñdeşi çok bala eken dep, İnsanda dengi olmayan bir çocuk, diye,
Baatırlar kaytat eken baa berip. Değerlendirip bahadırlar geri dönerler.
(Türker, 2005: 169).

Bilindiği üzere Türk toplumunda bayrak, vatan ve namus çok önemli kavramlardır. Alp yaradışlı kahramanlar, bayrak, vatan ve namus uğruna canlarını hiç esirgmeden verir. Destanda Katıran aslan gibi güçlü kızı Darıyka'ya bu üç kutsal görevleri devretmek ister. Bunun için aksakallıları toplar ve onlara bayrağını kızına devretmek konusunda meramını dile getirir. Ardından gücü temsil eden silahını kızına devreder:

...
Tuura söz tuu berilsin şer kızga dep, Doğru olur, bayrak verilsin aslan kıza,
diye,
Köpçülük koştopy ketti anın kebin. Topluluk tasvip etti onun fikrini.
Baktıma balban boldu balam menin, Bahtıma pehlivan oldu yavrum benim,
Kızımdın körö albadım kemçil cerin. Kızımın göremedim eksik yerini.

Közümdün tirüüsündö taanıtayın,
Koluna kural berip düşman elin.

Gözüm açıkken tanıtayım,
Eline silah verip düşman halkı.

Bul özü murunku elden kalgan dastan,
Kartayıp Katırañ şer tüşüp attan.
Kuralın kolundagı tapşırıptır,
Kızın Darıyka attu bala arştan.

Bu aslında evvelki halktan kalan dastan,
Kocayan aslan Katıran inip attan.
Elindeki silahını teslim eder,
Darıyka isimli aslan kız çocuğuna.
(Türker, 2005: 169-170).

Bunun üzerine Kız Darıyka, babasının yurdunu koruyacağına, saldıran düşmanın kanını akıtacağına, sınıra düşmanı yaklaştırmayacağına dair babasına ve halkına söz verir. Kız Darıyka günler geçtikçe güçlenir, sağlamlaşır, dengi olmayan bir pehlivan olur (Türker, 2005: 172). Buradan da anlaşılacağı üzere Kırgız kadınları ev içine hapsedilmeyip dışa dönük olduğunu, bazı kadınların erkeklerle aynı güçte ve kuvvette görülebileceklerini, ayrıca otoriter bir yapıya da sahip olabileceklerini göstermiştir.

Kız Darıyka'nın şöhreti her tarafa yayılmış bir alp kadın tipidir. Kız Darıyka destanda kaplan yaradılışlı, adaletli bir bahadır olma özelliklerini göstermektedir:

Colborstoy coo colotpos
Samarkandga,
Balbandın balbanı eken al zamanda.
Darıyka adamzattın arstanı dep,
Atağı tarap ketet büt aalamga.
Kaçpagan eç nersenden baatur boldu,
Cogottu uuru karı aram koldu.
Kalkına adal kızmat kılğan üçün,
Kalıs kız, kabılan şer atka kondu.

Kaplan gibi düşman yaklaştırmaz
Semerkant'a,
Pehlivanların pehlivanıymış o zamanda.
Darıyka insanoğlunun aslanıdır, diye,
Şöhreti yayılır bütün âleme.
Bahadır oldu, hiçbir şeyden korkmayan,
Yok etti hırsızları, haramileri.
Halkına âdil hizmet ettiği için,
Âdil kız, kaplan, diye adlandırıldı.
(Türker, 2005: 177).

Kırgız toplumu ataerkil bir yapıya sahiptir ve toplumsal cinsiyet rollerinde eşitliklilik söz konusudur. Rollerle birlikte statü ve fiziksel güç bakımından kadınlarla erkekler denk görülmez. Fakat bu düşünceleri ve bakış açısını yıkan kadın karakter ise, Kız Darıyka olmuştur:

Teñ körböy ayaldardı erkek menen,

Denk görmüyorlardı kadınla erkeği,

Cürgöndö baatır çıgıp Darıyka eceñ.

İşte o sırada Darıyka ablan çıktı bahadırm olarak.

Kız balban betteşkendi togolotup,
Kalp boldu kayratı çok ayal degen.

Kız pehlivan karşı gelen herkesi yıkarak,
Kadından pehlivan olabileceğini ispatladı.
(Türker, 2005: 177).

Cañıl Mırza da Kız Darıyka'yla aynı özelliği göstermektedir. Fakat bunlar dışında diğer destanlarda başkahraman ve alp tipi erkek kahraman etrafında şekillenmiştir. Kız Darıyka karakteriyle kadın yüceltilmiştir. Kız Darıyka Destanı, kadının da güçlü bir alp olabileceğini, namusu, vatani ve bayrağını koruyabileceğini gösteren önemli bir kanıt olduğunu söylenebilir.

Destanlardaki alp tipli kahramanlar en az kendi gibi güçlü, ata binen kılıç kuşanan biri ile evlenmek ister. Bunun kanıtı olarak da Dede Korkut Kitabı'nda Kan Turalı tam da böyle bir kızla evlenmek istediğini söyler. Kız Darıyka Destanı'nda ise tam tersi bir durum söz konusudur. Sözü edilen destanda da Kız Darıyka'ya herkes saygı gösterir, korkarak yaklaşır. Kız kendine denk ve uygun biriyle evlenmek istediğini belirtir. Bu kız öyle bir pehlivandır ki kimse onu güreşte yenememiştir. Kız kim kendisini güreşte yenerse ona sevdalanıp evleneceğini belirtmiştir. Fakat karşısına onu yenecek, kendisi gibi pehlivan bir yiğit çıkmamıştır. Darıyka genç yaşında evlenecek kimse olmadığından yakındığı sırada yaşlı adam ona kızın kendisi gibi bir pehlivan olan Hz. Ali'yi önerir. Zaten kızın aklındaki kişi de Ali'dir ve ona bir mektup yazar. Mektupta kim kendisini yenerse onunla evleneceği yazmaktadır. Ali bu durum karşısında kızla güreşmek için Darıyka'nın yurduna gider. Oraya gitmesinin sebebi ise, kendisinin de güçlü bir pehlivan olması ve eğer gitmezse kızıdan kaçtı deyip şanını kötülemekten çekinmesidir. Ali, Darıyka'nın yurduna geldiğinde yolda yaşlı bir kadın görür ve ona kızın nerede olduğunu sorar. Yaşlı kadın ise kız hakkında şunları söyler:

Oo balam, Darıykaday balban kayda,

Ey yavrum, Darıyka gibi pehlivan nerede,

Tappaysız colukkanda andan payda.

Karşılaşmakla bulamazsın ondan fayda.

Alp kuştun çengeline karmalgança,

Alp kuşun pençesine yakalanacağına,

Aman soo kaytsañ kantet uşundayda.

Sağ salim dön vatanına.

(Türker, 2005: 192).

Görüldüğü üzere Darıyka'yı kimse yenememiş ve yenemediği Darıyka'nın elinden kurtulamamıştır. Hüseyin Aksoy'un "Kız Darıyka Destanı'nda Kahramanlık Algısı ve Kadın Tipler" adlı makalesinde "...erkek egemen bir toplumda ve özellikle fiziki güce ihtiyaç duyan bir kültürde kadının merkezî bir rol üstlenememesi normaldir, ancak durum bunlarla sınırlı değildir. Kırgızların Cañıl Mırza, Kız Saykal, Kız Darıyka, Uygurların Nözügüm, Başkurtların Zaya Tülek, Hakasların Altın Arığ destanlarında, Kırk Kız ve Harmandeli gibi bazı Türk destanlarında asıl kahramanlar/başkahramanlar hep kadındır. Manas'ın hanımı Kanıkey de, bozkır kültürünün ideal kadın tipi olarak karşımıza çıkar. Onlar da tıpkı erkek kahramanlar gibi olağanüstü bir güce ve savaşıma yeteneğine sahiptir." (Aksoy, 2016: 52) şeklinde açıklama yaparak başkahramanın ve fizikî gücün sadece erkek tipi etrafında şekillenmeyeceğini ve kadınlarında alp tipi özelliği göstererek destanın başkahraman olabileceğini belirtmiştir.

Alp kadının cinsiyet tipolojisinde erkek çocuk dünyaya getirmek ve eğitmek görülmektedir (Akyüz, 2010: 175). Kahramanlık destanlarında kız çocuktan çok erkek çocuk istenmektedir. Çünkü yurdu babasından sonra koruyacak ve soyun devamlılığını sağlayacak olan erkek evlattır. Manas Destanı'nın Radloff varyantında Cakıp Han, eşi Çıyırdı'ya erkek çocuk doğurmadığı için suçlamakta ve Allah'a dua etmektedir. Duası kabul olur ve Çıyırdı bir erkek evlat doğurur (Radloff, 1995: 17).

Almatının oosında	Almatı'nın ağzında,
Cerdep catkan Cakıp-kan.	Otururdu Cakıp Han.
Keçe Aydar-kandın kısı Çıyırdı,	Aydar Han'ın kızı Çıyırdı'yı
Algan eken Cakıp-kan.	Almış idi Cakıp Han.
"Oşu Çıyırdını alganı,	"Çıyırdı'yı alalı
Men cıttap bala öppödüm,	Ben bir çocuk öpmedim,
Bu Çıyırdı caygan çaçın tarabayt,	Çıyırdı çözdüğü saçını taramadı,
Kudayga tooba dep tipti meni karabayt!	Allah'a tövbe deyip hiç işime bakmadı!
Belin bekem buubadı,	Belini sıkı boğmadı,
Bu Çıırçı erkek bala tuubadı.	Çıyırdı bana oğul doğurmadı.
Bu Çıırçını alganı.	Çıyırdı'yı alalı,
Cayı kışı on dört cıl,	Yazı kışı oldu tam on dört yıl,
Bu mazarduu cerge sıdırbayı,	Bu mezarına gitmedi,
Bu almaluu cerge oonabayt,	Bu elmalıkta yuvarlanmadı,

Bu araşanduu cerge tünöböyt!

Bu kaplıcalarda gece yatmadı!

(Radloff, 1995: 17).

Buradaki tasvirde, Çıyırdı önce çocuk sahibi olmadığı için eşine karşı görevini yerine getiremediği dile getirilmiş, ardından çocuk sahibi olmak için Çıyırdı'nın hiçbir çaba göstermemiş bir kadın olarak betimlenmiştir. Fakat ıyırdı asıl saygınlığını Manas'ı dünyaya getirmesinden sonra kazanır. "Bu baybiçe ıyırdı/ Manas'ı alaca beşiğe yatırdı."(Radloff, 1995: 18). Buradaki "baybiçe" kelimesi, "evin gerçek sahibi, baş kadın" anlamında olduğu için kadının saygınlık kazandığını gösteriyor. Daha sonra, "Manas'ın doğumundan sonra ıyırdı, "Bağdı Döölöt" sıfatıyla anılmaktadır. Bağ, "baht, talih"; Döölöt ise "devlet" kelimelerinin Kırgız Türkçesindeki telaffuzlarıdır." (Günay, 1998: 55).

Toplumsal cinsiyeti temsil eden alp kadın tipinin bir özelliği de erkeklerin sosyal rolleriyle aynı özelliklere sahip olmasıdır. Kanıkey, Manas Destanı'nda alp kadın tipini temsil etmektedir. Kadın cesur, savaşçı, silah kullanabilen, zırhını giyerek erkeklerle savaşabilen bir karaktere sahiptir. Radloff'un "Manas Destanı" varyantında, destanın bir yerinde Kanıkey hakkında şunlar dile getirilir:

Kısın dolu saktagan

Kızını dolu yetiştiren,

Eldin suluu degeni

İlin en güzel dediği,

El ceñgisis dolu eken:

İlin onu yenemediği

Kalk suluu degeni

Halkın en güzel dediği,

Kalk ceñgisis dolu eken!

Halkın yenemediği bir kızmış

(Radloff, 1995: 85).

Burada Kanıkey'in hem güzelliğine hem de alpliğine vurgu yapılmıştır. Abdurkadir İnan'ın "Manas Destanı" varyantında, Manas babası Cakıp Han'a evlenme meselesini açar: "Babam idin Han Cakıp, önüne gelip arzularımı açmadım. Kendin düşünüp 'oğluma ak nikâhla bir kız alıp vereyim" demedin. Gelinlerin kendim savaş meydanında aldım..." şeklinde belirtmesinin ardından, Cakıp Han, Manas'a düğünl, toylu evlendirmeye karar verir. Bunun üzerine Manas kırk yiğitlerinden keşiş kolundan ubak Alp'i Kanıkey'i araştırmak için gönderdiğinde, Kanıkey zırhını giyer, silahını alır bu alp ile savaşmak ister. ubak' bir hücumla darbe indirir, a kaplan gibi saldırır. ubak kaçmaya mecbur kalır. Kızın yanından kaçan ubak Manas'ın yanına gelir ve ona şunları söyler: "Ey alpım, bu kız dediğin kızlardan çıkan bir arslanmış... Bizim arslan Manas'a layık bir kızdır. Bununla evlenirseniz

bahtınız açılacak, her türlü teşebbüsünüzde muvaffak olacaksınız.” Bunun üzerine Manas babasına Kanıkey’i istemesini belirtir (İnan, 1985: 47-49). Radloff’un varyantında dış güzellik önemsenirken, A. İnan’ın varyantında savaşçı, cesur, alp bir kız olması önemsenmektedir.

Dede Korkut’taki Selcen Hatun gibi Kanıkey de savaşçılık özelliği taşır. Kanıkey, destanın bir yerinde oğlu Semetey, amcaları ve büyük atasıyla dövüşmeye gideceği vakit oğlunu yalnız bırakmak istemez arkasından gider. "Han Semetey çocuğumu,/ vuruşa yalnız gönderemem,/ kendim de yanında giderim,/ ben de sıkı dövüşeceğim! " Ardından kayınları Abeke ve Köbüş’ü ellerinden ve ayaklarından keserek öldürür. (Radloff, 1995: 222-223).

Çocuğunu öldürmeye kalkan Er-Kıyaz’ı öldürmekten vazgeçirmek için tehdit ettiği görülmektedir. "Cediger'in oğlu Er-Kıyaz, efendim,/ insanın akli geç gelir, efendim,/ hiddet ise tez gelir, efendim!/ Altı ayı onunki/ altı ayı seninki!/ Doğum sıvısı hala yaş duran bu çocuk/ hangi şehrini yıktı senin?/ Çocukcağızımı öldürme,/ çocuğumu öldürürsen,/ ak kuğu elbisemi giyip,/ Akın Han'ın yanına gidip,/ senden fena öç almazsam,/ senden intikam almazsam,/ Ay Çürök namım kurusun!" (Radloff, 1995: 252) şeklinde yapılan tehditle Er-Kıyaz’ın oğlunu öldürmekten vazgeçirmiştir. Burada kahramanlığın sadece güçle olamayacağı, kadının erkeği kandırmadaki akli ve tehdit etmesindeki cesareti ile de gerçekleştirilebileceği vurgulanmıştır.

Genel anlamda alp tipini yansıtan kadın kahramanlar, güçlü, kuvvetli, savaşçı, akıllı ve otoriter bir yapıya sahiptir.

1.2. Bilge Tipi Olarak Kadın

Bilge tipler akıllı, bilgili, yol gösteren, akıl veren ve ön sezgileri kuvvetli yani kötülüğün nerde, ne zaman geleceğini önceden sezebilen özelliklere sahiptir. Bu kişiler yaşlı aksallı kişiler olabileceği gibi kadınlar da bilge tipi özellikler gösteren, eşlerine akıl veren, yol gösteren kişiliğe sahiptir.

Sözü edilen bu tipler destanlarda genellikle yaşlı, aksakallı kimselerdir. Eski Türklerde topluma manevi liderlik yapan, toplumu yönlendiren, çağını aydınlatan, verdiği öğütleri ve öğütlü sözleriyle yaşamlarından sonra dahi dilden dile dolaşan kişiler vardır (Yardımcı, 2007: 51). Kırgız sözlü anlatılarında bilge tipini temsil eden kadınlar bulunmaktadır. Anlatılarda kadın erkeğinin ortağı gibidir. Erkeğin her zaman akıl danıştığı kişidir. Kırgız atasözünde de şu şekilde belirtilir: “Acarduu ayal

adamdın periştesi,/ Akılduu ayal erkektin şerikteşi.” (“Güzel kadın, insanın meleği, /Akıllı kadın erkeğin ortağı”) (Şavk, 2007: 2). Sözlü anlatılara bakacak olursak kadın güzelliğinin yanında, erkeğe akıl veren bir konumda olduğu görülmektedir.

Manas Destanı’nda Er Kökçe eşi Ak Erkeç’e karşı söylediği sözler onun bilgeliğini vurgulamaktadır: “Anda ayttıñ Kökçö-kan:/ 'Narktı bilgen Ak Erkeç,/ Narktı bilgen turbaybı?'/ Cndü bilgen Ak Erkeç,/ cöndü bilgen turbaybı?” (*Kökçö Han o zaman dedin ki:/ "Kanun bilen Ak Erkeç,/ En iyiyi bilmez mi?/ Öğütle dolu Ak Erkeç,/ En iyi öğüdü bilmez mi?"*) (Radloff, 1995: 33).

Erkek kahramanlar ne yapacağını bilemediği durumlarda eşlerinden akıl aldıkları görülmektedir. Nitekim Cakıp Han Manas’ın dirilmesinin ardından onu aramaya gider ve hiçbir iz bulamaz. Bunun üzerine eşine ne yapması gerektiğine dair akıl danışır.

“Cakıp Han ağlayarak döndü,/ Bağdı-döölöt baybiçeye geldi./ "Ey baybiçe ne yapayım?/ Kırk yiğidin hepsini yokladım,/ Manas'a aldırın yoktu,/ onu kalpten silmişler hep,/ unutup gidivermişler!"/ İhtiyar kadın dedi ki:/ "Ala-dağ gibi doğan Cakıp Han,/ Serek ile Sırgak'ın/ can dostu Kara-toko ile/ Bakay'a da gittin mi?/ Ona da haber verdin mi?"/ "Hayır onlara gitmedim."/ "Bu üçüne kadar git de,/ onlara da haber ver gel !/ Burunları büyüdü,/ öğütler hep kayboldu./ Serek ile Sırgak'ı da/ üçünü buraya alıp gel,/ Bakay'ı da alıp gel!/ Yalvar, canımızı feda edelim! / Manas'ın mezarına gidelim." (Radloff, 1995: 104).

Destanın bazı yerlerinde kadının zeki olduğunu ifade eden sözler yer aldığı görülmektedir. “Üydö catkan Kanıkey/ keretinde bildi deyt,/ kereminde tuydu deyt.” (*Evde oturan Kanıkey,/ keskin zekâsıyla bildi,/ algılarıyla sezdi.*) (Radloff, 1995: 157). Kanıkey Manas Destanı’nda bilge kadın tipini temsil etmektedir. Sürekli eşine ve diğer kahramanlara yol gösterip akıl vermektedir. “Kerim olan Kanıkey/ eşinen atı işitince,/ zincirli tulumu koltuğuna alıp/ hepsinden güzel olan,/ kızların en akıllısı olan Kanıkey” (Radloff, 1995: 177).

Bütün bunlar dışında Coloy’un karısı Angıçal kızı Ak Saykal (Radloff, 1995: 144-145), Kanıkey (1995: 156, 201) ve Ak-Çürök (1995: 242), gördükleri rüya ile gelecekte haber verip eşlerine akıl vermeleri, Cakıp Han’ın eşi Bağdı Dölööt (Çıyırçı), Er Kökçe’nin eşi Ak Erkeç ise zekâları sayesinde eşlerine yol göstermeleri ile bu destandaki bilge kadın tiplerini temsil etmektedir.

Kırgız destanlarının genelinde kadın aklı küçümsenir. Fakat küçümsenmekle birlikte liderlik ve kutsallık atfettirilen kadının bilgeliğine inanıp sözünün dinlendiği görülmektedir. Destanda “kadın da olsa” ifadesini kullansalar da akıllı oldukları dile getirilir ve fikri önemszenir. Kocacaş Destanı’nda Kocacaş bir rüya görür ve eşine rüyasını yorumlaması için akıl danışır. Eşinin kadın olmasını küçümsese de onun aklına güvendiği görülmektedir:

Kocacaş:

Ayal da bolso Zulayka,
Akılı bar can ele,
Ar bir işten kaban,
Artıkça mında bar ele.
Tuuganıña kettiñ- dep,
Turbasın maga taarınıp.
Zulayga aytıp tüşümdü,
Kurdaştıktın cönünön,
Alayın dep anlıp...
Ayal da bolson Zulayka,
Akılın bar kemenger.

Kocacaş:

Kadın da olsa Zulayka.
Akıllı bir insan idi,
Her bir şeyde haberi,
Ayrıca bunu da bilirdi.
Akrabana gittin deyip,
Bana darılıp durmasın.
Zulay'a söyleyip rüyamı,
Evli olduğumuz için fikrini,
Alayım diye niyetlenip...
Kadın da olsan Zulayka,
Üstün bir aklın var.

(Akmataliyev; Kırbaşev, 2007: 69, 71).

Boston Destanı’nda bilge kadın tipi Cezbilek’tir. Destanda o, her şeyi bilen çok akıllı biri olarak gösterilir. Aslında dünyanın her şeyini bilmesi, Cezbilek’e tanrısallık özelliği katmıştır. Çünkü her şeyi bilecek olan Tanrı’dır. Cezbilek, destanda şu şekilde yer alır:

Kadamış kan atagan,
Kadamış kızı Cezbilek
Düynönün baarın al bilet.
Bastondu al biliptir...
Akkuudan kabar ciberip
Kadamış kandın Cezbilek
Aytiluu kandın kızı eken.
Akılı artık uz eken.
Oylogonu tüz eken.

Kadamış Han diye adlandırılan
Kadamış'ın kızı Cezbilek
Dünyanın herşeyini o bilir.
Boston'u o bilmiş...
Ak kuğuyla haber gönderen
Kadamış Han'ın kızı Cezbilek
Namlı Han'ın kızı imiş.
Akılı fazla, becerikli imiş.
Düşüncesi doğru imiş.

(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009:

43-44).

Bir diğerk bilge tipi kadın ise, Boston'un kardeşi Kara a'tır. Zaten destanda "akıllı yaratılan ya da akıllı doğan Kara a" şeklinde yer almaktadır. Her konu da bilgisi vardır. Ağabeyi yola çıkacağı zaman gerekli olan tüm silah ve teçhizatları hazırlamıştır. Mızrak, ok, zırh ve savaş giysilerini, atını hep Kara a hazırlamıştır. Kara a'ın hazırladığı silah-teçhizat takımına herkes hayran kalmış ve ona şunları söylemişlerdir:

Casalğandın baarisın

Tağdanışıp krşt.

Mınday kural casatkan

Kara atı bilişti,

Akıllı candan artıkaa,

Adamdan ıkpayt mındaya,

Degen sözün aytışıp

Kan Buubanın Kara a

Aga başın iyişti.

Techizatın hepsini

Görüp hayran oldular.

Böyle silah yaptırın

Kara a'ı bildiler,

Aklı herkesten fazla,

İnsanoğlundan çıkılmaz böylesi,

Diye söz söyleyip

Han Buuba'nın Kara a'ın

stnlğn kabul ettiler.

(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 64).

Destanlarda bilmeceleri akllı sayesinde çözebilen bilge kadın tipleri de mevcuttur. Güldana Destanı'nda bilge tipi özelliği gösteren Orun'un kızı Güldana'dır. Han, Orun'a "Katı ile çok acı ne?" bir bilmece sorar eğer bilemezse darağacına asıp lme terk edeceğini söyler. Bu bilmeceyi kimse çözemez, en sonunda kızı Güldana bilmeden cevap bulur. Kızın cevabı şu şekildedir: "Acı: Gönül kırıp,/ Rezil etmektir insanı./ Katı: Ağır yoksulluk,/ Zorluğu zamanın." "Bilmeceyi Güldana'nın/ çözmesine Orun sevindi." (Egimbayeva, 2012: 18-21). Han bilmeceyi nasıl zğn kıza sorar. Bunun zerine kız bilmeceyi başından geçen bir olay sonucu zğn söyler. Kızın akıllı olduğu, ustaca cevap vermesi destanda şöyle vurgulanmıştır: "-Akılduu kız ekensiğ, eptep coop taap, ataradı ölümdön aman alıp kaldırı. Irak mat, emi yryrg bargıla- dep, alarga uruksat berdi." (Han, kızın sözüne memnun olup: -Akıllı kızmışsın, ustaca cevap verip babanı ölümden kurtardın. Teşekkür ederim, şimdi evinize gidin, diyerek onlara izin verdi.) (Egimbayeva, 2012: 24). Ardından "Kn tkn sayın handın knl buzula baştıadı. Eptep arga taap Gldananı ayaldıkka aluunu eti. "Anı alsam akllıma akllı koşoor,

kıynalsam keñešta bar"-dep, oyloğu." (Gün geçtikçe Han'ın niyeti bozulmaya başladı. Çeşitli bahaneler bularak Güldana'yı Hanım olarak almaya karar verdi. "Onu alırsam aklıma akıl eklenir, zorda kaldığımda akıl danışırım," diye düşündü.) (Egimbayeva, 2012: 24) şeklinde geçen sözlerden de anlaşılacağı üzere Güldana'dan Han'ın bile akıl almayı düşündüğü ve onun kıvrak bir zekâyâ sahip olduğu görülmektedir. Zaman zaman Türk destanlarında kadınlar kimi durumlarda erkeklerden daha bilgili olduğu görülmektedir.

Güldana Destanı'nda görülen Oron'un kızı Güldana gibi bilgelik gösteren kadın tipi Kırgızların "Akıllı Kız" (Akılduu Kız) masalında da rastlanmaktadır. Hanın evlilik yaşının geçmeye başladığını gören halk, yerini bırakacak bir çocuğunun olması için evlenmesini söylerler. Han bunun üzerine bir bilmece sorar, bu bilmecenin doğru cevabını bilen çıkarsa onunla evleneceğini belirtir. Fakat gelen kızların hiç biri bilmecenin cevabını bilmez. Bunun üzerine "Bilmecenin cevabını kim buldu?" diye sorar. Kızlardan hiç biri ses çıkarmaz. Fakirin kızı yerinden kalkıp:"Hanım, bilmecenizi ben çözdüm," der. Han bilmecesinin cevabını duyduktan sonra:

"Şimdi üç bilmece daha soracağım, o bilmelerin cevabını bulan kızı alacağım." diyerek bilmecelerini sorar. "Hor görülme nedir? Dert, keder nedir? ve Kaygı nedir?" Yine üç gün mühlet verir. Yine Fakir'in kızı bilmecenin cevabını bularak şunları söyler: "Horluk denen şey hastalıktır. Dert, keder ölümdür. Kaygı ise yokluktur," der. Han, kızın bilmeceyi çözmesine memnun olup onu yanına alır (Karadavut, 2006: 337). Fakirin kızı burada hiçbir kızın bilmediği bilmecenin cevabını bularak bu masalda bilge tipini temsil eder. Daha sonra da han kızın akıllı biri olduğunu şu sözleriyle dile getirir: "Kan kedeydin kızın cakşı kiyindirip, nike kıydırıp ayaldıkka alıp: "Emi urgaaçı da bolsoñ akulduu ekensiñ başka biröögö akıl üyrötpö, akıl üyrötüp koysoñ anda eköobüz erdi-katın bolboy kalabız"- dedi." (Han, fakirin kızını güzelce giyindirriñ, nikâh kıyarak hanımlığa alıp: "Kadın da olsan akıllıymışsın. Başka birine akıl öğretme eğer öğretirsen o zaman biz seninle karı koca olmayız," der.) (Karadavut, 2006: 339). "Akılsız Han Nuskaluu Baybiçe" (Akılsız Han İle Ferasetli Kadın) masalında erkeğin akılsız olduğunu ve kadının bilgeliğine vurgu yapıldığı görülmektedir. Padişah, "Balam cakıncı ayılda öto akılduu ayal bar ekenin uktum. Oşonu maga çakırıp kelip bersen, cakşı keñeşin ugayın men dağı akılduu körögöç bolgum kelet. Birok bul cönündö eç kimge aytpağın eköobüz gana bilgendey bololo, deyt."(Evladım yakındaki köyde akıllı bir

kadının olduğunu duydum. Onu çağırıp gelsen, iyi nasihatlerini dinleyip, ben de akıllı, ferasetli olayım. Fakat bu işi hiç kimseye söylemeyesin, ikimizden başka kimse bilmemeli, der) (Yılmaz, 1994: 62, 155).

“Şımarık Oğlanla Akıllı Gelin” (Erke Bala, Akılduu Kelin) masalında akıllı gelin, “bilge kadın” tipini temsil etmektedir. Masalda eşi şımarık oğlan zengin birinin yanına hizmetçi olarak girer. Karısı eşine kırmızı bir gül verir ve bu gül eğer solarsa kendisinin kaçırıldığı anlamına geldiğini söyler. Bir gün zengin oğlanlardan biri şımarık oğlanın eşinin güzelliğini duyar ve kadını kandırmaya çalışır. Fakat kadın zekâsıyla onu bir çukura hapseder. Daha sonra zengin olan iki oğlan daha gider. Onları da aynı şekilde çukura hapseder. Şımarık oğlan bir gün evine gider ve karısı çukuru açıp hapsettiği üç zengin oğlanı gösterir. Ardından “Oşondo üç bir tuuğan baylar: “Bul kelin suluu bolgonu menen akılı aşkan şum kelin eken. Bizdin tübüüzgö cete elekte kaçıp keteli. Bolboso böödö ölüm bolobuz”,-dep keñeşip öz coldoruna tüşöt. Oşentip erke bala akılduu ayalı menen cırgap çaşap kalgan eken.” (O zaman bu üç zengin kardeş: “Bu kadın güzel olduğu kadar akıllıymış. Biz en iyisi kendi yolumuza gidelim, yoksa boşu boşuna ölürüz” diyerek kaçıp gitmişler. Ondan sonra şımarık oğlan akıllı karısı ile mutlu mesut yaşayıp gitmiş.) (Özen, 2008: 268, 370-372).

Bazı durumlarda kadınlar şiddet yoluyla değil, akılları sayesinde erkeği yenebilmekte ve erkeğe galip gelmektedir. Güldana Destanı’nda, Cakıp Han Güldana’dan öç almak ister. Güldana’ya yapması için iki görev verir: Birisi, “Kayın kadar sağlam yapılmış, kapağı sıkıca kapatılmış. Açılmaması için ağzına, özel mühür basılmış. Kutu vereceğim bozmadan, doldur altın gümüş ile. Kapıda duran kırsrağım. Aygıra binip gideceğim. Ona benzer doğur, dikkat et.” (Egimbayeva, 2012: 24). Güldana kıvrak zekâsıyla yiğitleri yanına alır, kendisi de erkek kılığına girer, Cakıp’ın bulunduğu yere gelirler. Cakıp Han’la aşık oynarlar. Cakıp hırsa kapılıp, atını, kaftanını kaptırır ve kutuyu altınla doldurur. Cakıp perişan olur, merhamet ister, ağlayıp yalvarır. Güldana kıvrak zekâsıyla bu şekilde Cakıp’ı yenmiş olur. Devamında Cakıp şunları belirtir: “-Zeki Güldana,/ İnanırım tamamıyla sözüne./ Sınayacağım, diye iki defa,/ Rezil oldum sana.../ Kaygısız kişi bul, diye,/ Biraz eziyet ettiğinde./ Yersiz yurtsuz dışarıda gezerken,/ İntikam ateşi düştü içime.../ Cahilliktenmiş, anladım./ Boyun eğdim akıl gücüne./ Bağışla, halkım duymasın,/ intikam arzusu saklama içinde” (Egimbayeva, 2012: 35).

Kozuke ve Bayan Hikâyesi'nde bilge tipi temsil eden tip Kozuke'nin annesidir. Kırgız Türklerinin destanlarında, halk hikâyelerinde anne akıllı, sabırlı, nasihat verici, bilgili, ön sezgileri kuvvetli, düşünceli ve yol gösteren bir tip özelliğine sahiptir. Yeri geldiği zamanda çocuğunun başına gelebilecek kötü bir durum karşısında ona nasihat vererek onun bu fikrinden dönmesini ister.

Koluktu Bayan kalam kaş,	Karakaşlı Bayan eşine,
Baralbaysıñ balam caş.	Gidemezsin küçük çocuğum.
Alıskı cerden küyöölöp,	Uzak yerlere damat olup,
Alalbaysıñ balam caş.	Alamazsın küçük çocuğum.
Uşul cerden köönüm gaş,	Bu konuda gönlüm emin.
Karabaydı sıylabay,	Karabay'a hürmet göstermedi,
Kaynatañdın booru taş.	Kayınbaban taş kalpli.
Cetimdikten sızılıp,	Yetimlikten kurtulup,
Kurgabadı közdön caş.	Gözlerde yaş kurumadı.
Esen cürüp cetilseñ.	Sağ salim büyürsen,
Bolosuñ balam elge baş.	Olacaksın çocuğum halka reis.

(Akmataliyev vd. , 2007: 149).

Kozuke ve Bayan Hikâyesi'nde yapılan bu alıntıda “anne oğluna akıl vererek” oğlunu Bayan’a gitmemesi konusunda ikna etmeye çalışmaktadır. Kozuke'nin annesi destanın ilerleyen bölümlerinde oğluna yol göstermekte ve nasihatte bulunmaktadır. Annesi babasından kalma çok muhteşem bir atının olduğunu o atı arayıp bulmasını istemektedir. Ardından,

Ak köldün bergi boyunda, balam,	Ak Göl 'ün öteki sahilinde, çocuğum,
Kün batış cak colunda, balam,	Batı tarafındaki yolda, çocuğum,
Köp düşman bolgon kastında,	Çok düşman vardı, çocuğum,
balam,	
Köl cakalap sen barsañ, balam,	Göl kenarından gidersen, çocuğum,
Köldölön taştın astında, balam,	Göldölön taşının altında, çocuğum,
Atakeñ kömgön kol menen, balam,	Babanın kendi eliyle gömdüğü, çocuğum,
Er cetkende Kozuke, balam,	Erkeklik çağına erdiğinde Kozuke, çocuğum,
Tabat bir degen oy menen, balam,	Hemen bulacak, çocuğum,
Tapsañ bir payda bul cayda, balam,	Bu yerde bir fayda bulursan, çocuğum,
Bolot bir tıktuu sır nayza, balam,	Bir tane süslü mızrak olur, çocuğum,

Altın bir saptuu ak albars, balam, Bir tane altın saplı çelik kılıç, çocuğum,
Çapkanda erden can kalbas, balam, Vurduğunda yiğitte can kalmaz, çocuğum,
Celkeden çıkpas ak kette, balam, Enseden çıkmaz tüfek, çocuğum,
Kayberen kaçıp ketpeseñ, balam, Kayberen gibi kaçmazsan, çocuğum,
Atkanda cazbay tüz tiygen, balam, Ateş ettiğinde sapmadan tam isabet eder,
çocuğum (Akmataliyev vd. , 2007: 151).

Kozuke, “Kozuke, annesinin sözlerini dinleyip, her şeyi anlar. Bindiği karışık kır atıyla Ak Göl'e doğru gidip baktığında, annesinin söyledikleri doğru olduğunu öğrenir.” (Akmataliyev vd., 2007: 2007:155).

Anne sözü dinlemek her zaman önemlidir. Eğer anne sözü dinlenmez ise kahramanın başına türlü felaketler gelmektedir. Bütün Türk destanlarının hemen hemen hepsinde anneye çok önem ve değer verilmektedir. Anne sözü en az baba sözü kadar değer ve öneme sahiptir. Bununla birlikte destanlar erkek kahramanlar ya sevgilisini aramaya ya da bir savaşa gideceği zaman veya başka bir fiili hareketinde annesine, eşine akıl danışmadan yapmadıkları da görülmektedir.

1.3. Yardımcı Tip Olarak Kadın

Kahramana bazı konularda yardımcı olmaya, akıl vermeye çalışan kadın tipleridir. Kırgız sahası sözlü anlatılarında yardımcı kadın tipleri, “yaşlı kadın, yenge ve kız kardeş”tir. Kız Darıyka Destanı'nda yardımcı kadın tipi bir yaşlı kadındır. Darıyka genç yaşında evlenecek kimse olmadığından yakındığı sırada yaşlı adam ona kendisi gibi bir pehlivan olan Hz. Ali'yi önerir. Zaten kızın aklındaki kişi de Ali'dir ve ona bir mektup yazar. Mektupta kim kendisini yenerse onunla evleneceği yazmaktadır. Ali bu durum karşında kızla güreşmek için kızın yurduna gider. Ali, Darıyka'nın yurdu Semerkant'a geldiğinde yolda yaşlı bir kadın görür ve ona kızın nerede olduğunu sorar. Yaşlı kadın ise kız hakkında şunları söyler:

Oo balam, Darıykaday balban kayda, Ey yavrum, Darıyka gibi pehlivan nerede,
Tappaysız colukkanda andan payda. Karşılaşmakla bulamazsın ondan fayda.
Alp kuştun çengeline karmalğança, Alp kuşun pençesine yakalanacağına,
Aman soo kaytsañ kantet uşundayda. Sağ salim dön vatanına.
(Türker, 2005: 192).

Kadının destanda yaşı veya kim olduğuna dair bilgi verilmemiştir. Fakat kadın Ali'ye Darıyka'yı kimse yenemediğini, kendisini pehlivan sayanların dahi hepsini

yendiğini belirterek Ali'nin de yenemeyeceğini düşünür. Kadın, onun bu konudaki kararından vazgeçirerek yardımcı olmaya çalışmıştır. Kadının böyle yapmasının sebebi Ali'nin çocuklarının olduğunu düşünerek ortada kalacağı korkusudur. Yaşlı kadın burada anası gibi davranmış, Hz. Ali'yi korumak istemiş ve savaştan alıkoymaya çalışmıştır. Fakat yaşlı kadının o kadar dil dökmesine rağmen vaz geçirememiştir.

Hız. Ali'de şu sözüyle de onu ana gibi gördüğü açıktır:

Siz ene artık deysiz kızdı menden,	Ana, kızın benden iyi olduğunu söylüyorsun,
Al özü ataktuudan kimdi ceñgen.	O, nam salanlardan kimleri yenmiş.
...	...
Rakmat eskeremin ene seni,	Sağ ol, hatırlarım ana seni,
Tapkandır sizdey azis ene meni	Sizin gibi bir ana doğurdu beni.
...	...
Apalık bul sözüñüz aytkan akıl,	Analıktır bu verdiñiniz akıl,
Çın baatır mınday sözgö bolboy	Kabul etmez bunu gerçek bahadır.
makul.	...
...	...
Eneke kütö tursañ sabır kılıp,	Anacığım, sabredip beklersen,
Mümkün al siz aytkanday keter çıgıp	Dediñiniz gibi, belki o yener beni.

(Türker, 2005: 193, 196).

Destanda iki yaşlı kadın yardımcı figür olarak görülmektedir. İlk yaşlı kadın Hız. Ali'ye yardım etmiştir. İkinci yaşlı kadın ise, destanın ilerleyen bölümlerinde Ali'nin oğlu Şaysılda'ya yardım eder. Şaysılda bu yaşlı kadının oğlunu öldürdüğü zaman ortaya çıkar. Destanda Şaysılda yaşlı kadının oğlunu öldürür. Bu oğlan yaşlı kadının tek çocuğudur ve evin geçimini sağlamaktadır. Oğlunun ölümüne çok üzülür ve evlat acısıyla Şaysılda'ya "babalı yetim" diye yüzüne vurur. Şaysılda bu sözü duyar duymaz kadına babasının nerede olduğunu sorar. Kadın babası ve babasının yaşadığı yer hakkında bilgi verir, yol gösterir (Türker, 2005: 264-266). Böylece Şaysılda'ya yardımcı olma özelliğiyle destanda yerini alır.

Boston Destanı'nda görülen Kanışay'ın doğumu esnasında gelen ak otağa, ak(beyaz) saçlı bir yaşlı bir kadının gelip yardım etmesi üzerine doğumu gerçekleşir. Kanışay'ın doğumunun gerçekleşmesine yardımcı olmasından dolayı yardımcı tip olarak da destanda yerini alır.

Ak ordonun içine
Ak saamay kempir kırıptır,
Aylanada oturgan
Bakşı-bübü kempirler
Añ-tañ bolup kalıptır.
Kim ekenin bilinbey,
Kirgeni közgö ilinbey
Ak saamay kempir Kanışanı
Aylandırıp karadı.
Çök tizelep canına
Olturup kaldı aldına
Oñ kolun öydö kötörüp
lylap catkan Kanıştın
Üç colu için sıladı.

Ak otağın içine
Ak saçlı yaşlı kadın girmiş,
Etrafta oturan
Bakşı- бүbü, yaşlı kadınlar
Şaşakalmışlar.
Kim olduğu bilinmeden,
Girdiği göze çarpmadan
Beyaz saçlı yaşlı kadın Kanışa'ya
Tepeden tırnağa baktı.
Diz üstü çöküp yanında
Oturup kaldı önünde.
Sağ elini yukarı kaldırıp
Ağlayan Kanışa'nın
Üç kere karnını sıvazladı.

(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 32).

Kahramana yardımcı olan yaşlı kadın tipi Kırgız masallarında da geçmektedir. “Vezirin Kızı” (Obozgerdin Kızı) adlı masalında kahramanı ölümden kurtarmaya yardımcı olmuştur. Bilindiği üzere kahraman ne zaman zor durumda kalsa aniden çıkıp ona yardım eden kişi yardımcı tiptir. Bu masalda yaşlı kadının yardımcı olması şu şekilde geçmektedir: “İki cellat çocuğu iki kolundan yakalayıp başını alacakları yere götürürken Sıypa kızın buzağı çobanı yaşlı kadın durumu görüp: "Bunu nereye götürüyorsunuz?" diye sormuş. Cellatlar: "Öldüreceğiz" deyince, kocakarı: "Kurban olayım, birazcık bekleyin, ben Sıypa kızdan bunu isteyip alıp buzağı otlatırayım," diyerek koşup gitmiş” böylece kahmanı ölümden kurtarmıştır (Karadavut, 2006: 317).

Kırgızların “Akçükö İle Kuuçükö” (Akçükö Menen Kuuçükö) masalında yaşlı kadın, Kuuçükö’ye zor durumunda annelik yapmıştır. Kuuçükö: "Giderse gelmez." Yolunda giderken bir ihtiyarla kadına rastlar. O ihtiyarın çocukları yoktur, sadece iki üç keçisi vardır. Çocuk ihtiyara: "Çocuğu olmayanlara çocuk, yavrusu olmayana yavru olmak istiyordum." der. İhtiyar: "Bana çocuk ol." der ve çocuk onlarda kalır. Çocuk keçilere bakar, her gün bir keçi satın alarak, keçileri çoğaltır, ihtiyarı zengin eder (Doğan, 2009: 153).

Kırgızların “Cadı Kadın” (Cez Kempir) masalında cadı kadın annelerini yedikten sonra iki kız çocuğunu yemek için kovalarken, kızlar gide gide bir adaya gelirler. Adanın öbür tarafında yaşayan yaşlı bir kadın görüp yanına giderler ve: “Nineciğim, bize yardım eder misin?” diye sorarlar. Yaşlı kadın ise, kızları alarak evine getirir. Onlara kendi kızları gibi bakar (Özen, 2008: 306-307).

Yardımcı kadın tiplerinden biri de yengedir. Yenge/gelin genellikle evlilik amacı ile iki taraf arasında haber götürüp getirmektedir. Eşimkul Menen Zuura Hikâyesi’nde yenge bu görevi üstlenmiştir. Hikâyesi’nde konu şu şekildedir:

Yenge haber götürüp getirmesinin yanında başkahramana da yardımcı olur, yanında durur. Aruuke’nin yengesi bu özelliğe uymaktadır: “Âşık oldu Kökül’e/ Temirkan’ın bir tanesi./ Kendisi on beş yaşında./ Sevdiği yengesi/ Beraberce yürüyor yanında./ Alaca karanlıkta/ Alıp gitti beraber/ Genç Aydar gibi asile./ Kapısını açıp girdirdi./ Yanındaki yengesi/ Ustalığını gösterdi./ Aruuke’nin güzelliği/ Birçok genci yandırdı.” (Çelebi, 2007: 317).

Berer bolsa Temirkan

Cönötsün meni karmabay

Berse kızın kamınsın

Kara küçkö küyöö dep

Caş balaça aldabay

Eki kündün içinde

Berer bolsa cönötsün

Meni beker baylabay

Uşul sözdü aytıp bar

Cakşı ceñe kanına.

...

Oylogon saym büt küyüp

Kabarçı kelin cönödü

Közünün caşın şıpırıp

Ar nerse ketip oyuna

Aynektey öñü buzulup

Aruukege bardı emi

Verecek ise Temirkan

Yollasın beni tutmadan.

Verirse kızını hazırlansın

Yalandan, damat deyip

Genç bala gibi aldatmadan.

İki gün içinde

Verecekse yollasın

Beni boşuna tutmadan.

Bu sözü söyleyip git

Güzel yenge hanına.

...

Düşündükçe tamamen yanıp.

Haberci gelin yola çıktı.

Gözünün yaşını silip,

Her şey gelip aklına,

Cam gibi parlak rengi bozulup

Aruuke'ye gitti hemen.

(Çelebi, 2007: 307, 313).

Yardımcı rolündeki kadınlar destanlarda önemli yere sahip olmakla birlikte, temel karakterlere yardım eden, destanda aktif olarak yer almayan kadın tipleridir. Kozuke ve Bayan Hikâyesi'nde arabulucu rolünde “Anar Yenge” bulunmaktadır. Arabuluculuk, araları bozuk olan ya da bir türlü birleşemeyen iki sevgili veya ailelerin arasını bulan, birleşmelerine yardımcı olan kişilere denmektedir. Destan da şu şekilde yer almaktadır:

Anar köyde genç bir kadındı. Bayan'ın ise, sır arkadaşıdır. Kozuke Bayan'ı almak için Bayan'ın köyüne gelir ve kendini gizler. Bu sırrı Anar yenge öğrenir. Fakat bunun yanında Bayan'ı başka biri daha sevmektedir. Bu kişinin ismi “Godolkul”dur. Bayan'ı Kozuke'den ayırmayı düşünür. Anar yenge de Kozuke ile Bayan'ı birleştirmek üzere arabuluculuk rolünü üstlenir.

Kozuke Bayankanga kelbeyt ele.	KozukeBayankan'a gelmezdi.
Ortodo can küygüzöt Anar ceñe.	Arada üzülyüyor Anar yenge.
Kız için kızmat kılat dalay ceñe.	Kız için epey uğraşıyor yenge.
Adaşkan öz carıñdan kalbagın dep,	Yolunu şaşırılmış olan, kendi yârini kaybetme diye,
Ata-eneñ aytkan colgo barbagın dep,	Anne baba söylediği yola gitme diye,
Teñtuşuñ Kozukeden kalbagın dep,	Eşin Kozuke'den mahrum kalma diye,
Torgoydu cakşı barktap saktagın deyt.	Tarla kuşuna iyi hizmet edip koru, der.
Godolkul teñtuş emes, baspagın deyt,	Godolkul sana eş değil, gitme der,
Bu sırdı başka eç kimge aytpagın deyt.	Bu sırrı başka kimseye söyleme der.
Kozuke süyörüñdü maktagın deyt,	Kozuke sevgilini öv der,
Baskanıñ kız biykeçim el bilbesin,	Buluştuğunuzu hanım kız, halk bilmesin,
Bul sırdı ata-eneñ teñ bilbesin,	Bu sırrı annen ve baban bilmesin,
Bir-birin körüşmökkö zar eki âşık.	Birbirini görmeğe can atıyor iki âşık.
Eki caş köñüldöşü teñ güldösün,	İki genç sevgilinin gülleri açsın,
Ketkeniñ alım, cakın el bilmesin,	Göz nurum, gittiğini ya kındakiler bilmesin,
Sen ketken kiyin bilip el dürböşsün.	Sen gittikten sonra öğrenip halk şaşkınlığa kapılsın.
Sen kongon konuşuña sel cürbösün,	Senin geceleme için kaldığı yere sel gelmesin,
Ortodon katık şamal cel cürbösün.	Arada sert rüzgârlar esmesin.

(Akmataliyev vd. , 2007: 175-177).

Kocacaş Destanı'nda Şabır adındaki yardımcı rolündeki kadın, erkek ile kızı birleştirme hususunda arabulucu rolünü üstlenmiştir. Kocacaş Destanı'nda köle Şabır, Kocacaş'la görüşmesi için Zulayka'ya tavsiyelerde bulunmaktadır: Şabır “Ne

zaman söyledim ben sana / Haber ile geldikten sonra,/ Bunu da insan olarak görünüz./ Hoşuna gitmezse bırakırsın,/ Kötü mü bu sözümüz?/ Bu da birinin tek yavrusu,/ Oturduğu evin arkasından,/ Zulayka gizlice gidip baksana./ Hoşuna giderse var avcıya.” der. Daha sonra, “Zulayka yerinden kalktı isteksizce:”/ Şabır köle över fakiri,/ Utanmaz kıza ne diyeyim,/ Odun alıp ateş yakan,/ Çöpçatan olup kalmıştır,/ Uzaktan gelen avcıyı/ Ak çadırdı göreyim./ Kalbimi çalmazsa,/ Geri gelip Şabır'ın,/ Cezasını vereyim.” (Akmataliyev; Kırbışev, 2007: 41, 43).

Kurmanbek Destanı'nda Kanışay'ın yengesi Batıyma yardımcı kadın tiplerinden biridir. Bu kadın, kız ve oğlanın arasını bulmada aracı olarak rol alan kişidir. Batıyma, Kanışay'a yardımcı olmaya çalışmaktadır. Kanışay, babasının ortaya koyduğu şartları yerine getirmesinden dolayı görmediği, bilmediği Kurmanbek'e vermesini üzerine, Kanışay, “Ağalarım olmazsa da,/ Bacılarım olsaydı tek,/ Kurban olayım yengeciğim/ İçime bir kor düştü./ Yalnız kanat, yalnız can,/ Dertlerle mi yaratıldı?/ Yaşlanıp da anne, babam,/ Oğulsuz geçecek canlar mıydı?/ Yaratan çok acımasız,/ Bir erkek çocuk vermedi,/ Doğuştan yalnız kız olup/ Bahtı bağlı ben miyim./ Geçim sıkıntısını çekip,/ Bazılarında on çocuk,/ Sağı solu düşünüp,/ Acısını çekiyorum,/ Esen misin abla, diye,/ Hatır soracak kardeş nerde?” şeklinde bahtsızlığına ve kardeşi olmayışına yakınır (Mukasov, 2003: 84). Bunun üzerine “Kanışay'ın sözünü dinleyip yengesi Batıyma "Bu kız her şeyi düşünerek ağlamaya başladı. Destek çıkıp keyfini yerine getireyim, damattan bahsederek güldüreyim" diye düşünür. Batıyma şöyle konuşur: Keçi doğurur ikişer,/ İki senede sekizi,/ Hiç duymadım hanım kız./ Derdi olmayan birisini./ önemsiz bir iş için/ Kendini üzersen iyi mi?/ Kendini yıpratarak,/ Üzülme boşu boşuna,/ Kendini perişan etme,/ Olmayacak işe kafa yorma./ Han çocuğu güzel kız,/Gidecek zaman yaklaştı./ Akşam oldu güzel kız,/ Damat tarafına gidelim,/ Örtüyü çekip bakalım,/ Dışarıdan kopuz çalalım,/ Görünmeden gidip sinayalım/ Damat olacak o genci./ Hoşuna gitmezse, o yiğit,/ O zaman kıyamet koparalım” şeklinde öğüt verir ve yol gösterir (Mukasov, 2003: 84-85).

Bazı destanlarda yardımcı kadın rolünde başkahramanların kız kardeşleri olmaktadır. Ağabeylerine yardımcı olur, bazı durumda yol gösterir, akıl verir. Er Tabıldı Destanı'nda da Er Tabıldı'nın kız kardeşi ağabeyine çok bağlı biridir ve merhametlidir. Kardıgaç kahramanlık gösterip, at üstünde kılıç ve mızrak kullanıp savaşmasa da ağabeyine yardımcı olmaya çalışır. Ağabeyini döven Kalmuklulara

gidip ağabeyini bırakmaları için annesi ile yalvarırlar. Daha sonra da düşman Çalkalmak'ın kaçırdığı Tabıldı'nın atını ağabeyine getirmek için uğraşır:

Aldıña salıp Çalkalmak,	Çalkalmak, önüne katarak
Attardın baarın kuugansıñ	Atların hepsini kaçırmış
Aybandığıñ bolboso,	Hayvan olduğun halde
Akılıñ artık bir malsıñ	Aklı fazla bir canlısın
Agaday sıylap barçu elem	Sen ağabeyim gibi sevmiştim.
Ayrılp ıylap men kalbadım,	Ayrıldım, şimdi ağlıyorum ben
Aybanda bolsoñ bilseñçi	Hayvansın ama anlasana,
Aylanıp kayra kelseñçi	Dönüp de geri gelsene
Amalım ketip turganda,	Ümitlerim kaybolduğunda
Arnagan cemiñ ceseñçi	Sana ayırdığım yemi yesene,
Atadan calgız abama,	Biricik ağabeyime,
Alparıp seni bersemçi.	Seni götürüp verseydim.
	(Namatov, 2001: 71).

Kardıgaç ağabeyine laf gelmesini istemez. Şu sözleri dile getirir: “Götürüp benim gibi zavallıyı/ Aşçı, hizmetçi yapmasın/ Kalmuk’a kendisi gitti diye/ Halkımın diline düşmesin./ Kardeşini kaybederse,/ Han ağabeyime söz gelmesin.” (Namatov, 2001: 72).

Kardıgaç aslında tam alplık özelliği göstermese de kısmen kahramanlık yapmıştır. Ağabeyinin atını tek başına korkusuzca düşman Kalmuklardan getirmiştir. Kardıgaç tek başına at sürüsünü Kalmuklardan kurtarınca Tabıldı şaşırır ve kız kardeşini şu sözlerle över:

“Hey kurban olduğum her şeyim
Kız da olsa tek güvencim
Aramıza katıldı Kardıgaç
Kırk kısrağ bulup veririm
Kızdan yardım geleceğini
Tek başına kalmış umudum,
Kardıgaç benim her şeyim
Her şeye kadir Allah
Kız da olsa bunu,

Bize armağan vermişsin,

Kız da olsa desteğim,

Kötü günde dayanağım.” (Namatov, 2001: 79).

Türk destanlarının genelinde kız kardeş çokta da aktif bir konumda değildir. Kız kardeşler çok fedakârdırlar ve bazı durumlarda savaşa giden ağabeyine yardım eder ve ağabeyi için hazırlıklar yapar. Boston Destanı’nda Boston’un kız kardeşi Kara Çaç ağabeyi yola çıkacağı zaman onun tüm ihtiyaçlarıyla ilgilenmiştir: “Seçip insanın yaptığı,/ Alpin giyeceği tolgayı,/ Altmış usta toplanıp,/ Aylar sonra zor bitirmiş./ Kara Dağ’ın tepesinden/ Dağ koçunu seçip vurdurup,/ Elbiseye layık olsun diye/ Aldırıp dağ koçu derisini/ Mayaya koydurup/ Pehlivanlara sepiletmiş/ Önü arkası kuvvetli olsun diye,/ Mızrak saplansa geçmesin,/ Kılıç değse kesmesin,/ Yay oku delmesin (diye),/ Göğsü ile omzuna,/ Belli yerlerin hepsine/ Zırh gömleği kaplatmış/ Elbisesini böyle yaptırmış,/ Alp Baston için hazırlatmış/ Akıllı doğan Kara Çaç/ Pantalonu kendisi biçmiş,/ Paçasını işletip,/ Ustalara nakışlatmış... Kendi eli ile Kara Çaç/ Okunu atıp gitsin diye/ Nakışlarla bezeyip sadak yapmış,/ Alp ağabeyi Boston'a / Süsleyip onu bağışlamış...” (Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 60, 62).

Kız kardeş bazı durumlarda ağabeyinden daha düşünceli davranıp, ağabeyine akıl verdiği görülmektedir. Boston Destanı’nda, Boston’un kız kardeşi Kara Çaç, ağabeyi yola çıkacağı zaman ona akıl verir:

Aylanayın akebay,

Kalın eliñi çoğultkun,

Kan atañdın san cılkı,

Semizin soyup toy bergin,

Alduu-küçtüü cigitten

Karaştırıp tandagın,

Tamaşanı baştagın,

Eñiştirip taştagın,

Eñgenderin tandagın.

Küröştürüp baştagın,

Cıkkandarın tandap al.

Cigitke dep kamdap al...

Kurban olayım ağabey,

Kalabalık halkını topla,

Han babandan sayısız yılkı (iste),

Semizini soyup toy ver,

Kuvvetli-güçlü yiğitlerden

Araştırıp seç,

Eğlenceyi idare et,

Yeniştirip ayır,

Yenenleri seç.

Güreştirip idare et,

Yıkanları seçip al.

Yiğit olarak hazırlayıp al...

(Akmataliyev,Kadırmambetova 2009: 46).

1.4. Düşman Tipi Olarak Kadın

Düşman olan toplumlar birbirlerinden intikam almak, zarar vermek, aşağılamak amacıyla kadınları vasıta olarak kullandıkları görülmektedir. Destan, masal, halk hikâyesi gibi türlerde birbirlerine düşman olan kişi veya toplumlar karşı tarafın kadını, kızı veya gelinine zarar verme, şiddete başvurma veya köle yapma gibi maksatlar taşıdıkları görülmektedir. İncelenmiş olan Kırgız Türk destanların bazılarında bu şekilde örnek teşkil edecek kadınların olduğu görülmektedir. Fakat bununla birlikte incelenen destanlarda kadının birebir düşman tipini temsil ettiği ve sorun çıkardığı bir duruma rastlanmaz. Düşman kadınlarına karşı Kırgızların yaptığı küçümseyici muameleler göze çarpmaktadır.

Manas Destanı'nın Radloff varyantında kâfir olan kadına karşı küçümseyici ibarelere rastlamaktayız. Orungu adında kâfir bir kadın deve çözme yarışına katılır. Fakat kadın çıplak olarak katılır. Bu yüzden küçümseyici ve hakaret nitelikli sözlerle aşağılanır.

Kapırdan çıkkın Oroñgu
Töö çeçmek boldu deyt,
Kötü başın çapkılap
Oroñgu basıp keldi deyt.
Töö çeçep atkanda,
...

Eñkeyyip atkan Oroñgu
Köt çağınan keldi deyt,
Tay bukaday kakıt ele,
Altımış cambı çaçıldı!
Eköö bölüp algan soñ,
Asıl Manas munı aytat,
Asıl caydan çakırat,
Almambetti çakırat
Oroñgu urğaçı da bolso, kan ele
Oroñgunun bir köönünö cetpesin'-
Törölük kılıp salayn!
At alıp barıp mingisçi!
Ton alıp barıp kiygisçi!

Kâfirden çıkan Orongu
Bunu çözmeyi düşündü,
Kalçalarını sallayarak
Orongu yürüdü geldi,
Deveyi çözmek istedi.
...

Yere eğilen Orongu'nun
Arka tarafına gitti,
Boğa tayı gibi kalktı,
Altmış cambı saçıldı!
İkiye bölüp alınca
Asil Manas şöyle dedi,
Asil yerinden haykırdı:
Almambet'i çağırdı:
“Orongu bir kadın ise de o bir han,
Orongu'nun gücüne gitmesin!
Ben efendilik edeyim!
Binsin diye at verelim!
Giyinsin diye elbise verelim!

Abiyirin caap kelseñçi!'

Namus yerini kapasın!"

(Radloff, 1995: 136-137).

Bunun üzerine Almambet Orongu'ya karşı müstehcen sözler söyleyerek aşağılamış ve hakaret etmiştir: "...Puu! Orongu, betiñ -ey!/ Aç-buudandı cetelep,/ Coloy kirsın kötünö!/ Kötüñdün içi cılgaday...", (...Tüü senin yüzüne Orongu!/ Aç-buudan'ı götürürken/ Coloy girsın götüne/ Götünün içi dere gibi...) (Radloff, 1995: 136-137).

Kırgız Türk destanlarında genellikle düşman tarafın kızlarını savaşların kazanılması neticesinde kendilerine eş olarak aldıkları görülmektedir. Savaşta mağlubiyet sonucu, güçlü bir düşmanın varlığından çekinen bir baba, aradaki husumeti gidermek adına kızını armağan olarak verir. Seyitbek Destanı'nda bu durumla karşılaşmaktadır.

Seyitbek Kalmuklarla yaptığı savaşı kazanır. Bunun neticesinde şunlar söylenir:

Zeeri tartuu Seyitbek.

Kuyumlar hediye Seyitbek.

Suraym deseñ kalmaktın,

Sorarım dersin Kalmuk'un,

Şaarı tartuu Seyitbek.

Şehri senin Seyitbek.

Kara kalmak, kaliñ curt,

Kara Kalmuk, kalabalık yurt,

Eli tartuu Seyitbek.

Halkı senin, Seyitbek.

Baarisinan sonun da,

Hepsinden en iyisi,

İntımakka kelişsek.

Bariş yapmaya anlaşsak.

Beren baatır özüñdü

Eren bahadır kendine

Çakşı belek kamdadık,

İyi hediye hazırladık,

Boy eken dep özüñdü

Bekâr diye kendine

Suluudan suluu tandadık.

Güzelden güzel seçtik.

Uluu kızı Torkonun,

Büyük kızı Torko'nun,

Sancırgal attuu bir kızın

Sancırgal adlı kızını

Seyitbek saga arnadık.

Seyitbek sana armağan ettik.

(Mukasov, 2013: 104).

Savaş, yarış gibi durumlarda beyin, hanın kızı erkek kahramana verdiği, bununla birlikte kız savaş neticesinde zorla ganimet olarak alındığı görülmektedir.

Manas Destanı'nda Radloff varyantının "Manas ile Kökçö'nün Savaşı, Kanıkey'i alışı, Manas'ın Öldükten Sonra Dirilişi" bölümünde Manas şunları söyler: "Taştan sokkon korgonun/Takır kılıp algamın./Kumdan kılğan korgonun/Çun çunkurçak kılamin./Çun çunkurçak kılamin./Karkaraluu bu kısın/ Karmap olyo kılamin" (Taştan

yapılmış yıǒılını/Çıplak kılıp alırım/ Kumdan yapılmış aǒılını/Temelinden yıkarım./
Başı sorguçlu kızını/Tutup ganimet kılarım) (Yıldız, 1995: 597).

Savaşı yenmenin karřılıǒı olarak dūřman tarafının kızlarını kendi tarafından birileriyle evlendirildiǒi gürılmektedir. “Coloy'un halkını kıralım biz!/ Coloy'un halkını yenince biz,/büyük kıızı Uluu-bike'yi/ silah ustamıza alıverelim!/ Sözüümüz yalan çıkmasın!/ Sözüümüzde yalancı çıkmayalım!/ Küçük kıızı Kiřmiř'i de/ ustanın oǒluna alalım!” sonunda Coloy'un halkını yener, kızlarını ustayla oǒluna alır (Radloff, 1995: 151-152).

Eşimkul Memen Zuura Hikâyesi'nde ise, Temirkan'ın Kan İçme Karaç adlı pehlivan bir oǒlu vardır. Kan İçme Karaç adlı bu pehlivan insan kanı içmeden duramayan biridir ve halk onu nasıl yeneceǒini bilemez. Temirkan bu pehlivan balasını kim yenerse kıızı Aruuke'yi ona vereceǒini söyler. Er Kökül, Temirkan'ın şehrine gelir ve oǒlu Kan İçme Karaç'ı maǒlup edip, Karaç canına karşılık bedel olarak kıız kardeşi Aruuke'yi verir: “Kıymasana canıma, gözümün nuru!/Kıız kardeşim Aruuke'yi/ (Kendi) Elimle vereyim./ Temirkan'a güvey ol./ Eğlenceyi sür, dedi./ İstediğini vereyim./ Kurban olayım genç bala,/ Aruuke'yi sen al./ Söz vereyim.” (Çelebi, 2007: 209). Savaştaki maǒlubiyet sonucu kızını ya da kıız kardeşini vermesi dostluk ve barış saǒlama amacı gütmektedir.

Askazan Baatır Destanı'nda, Kızılbaşlarla Türkmenler arasında aylar süren bir savaş yaşanır. Bu savaşın sonunda Canedil yenildiğini anlar ve kızını, baǒıřlanması amacıyla Türkmenlerin baş yiǒidi Kasım'a bir bedel olarak verir:

Öltürbö hanım özümdü
Oybo menin közümdü,
Tıñşagın menin sözümdü.
Kasımkanday uuluña
Kızımdı calgız bereyin,
Kerek bolso kul kılıp
Özümdü koşo bereyin,
Degeniñe könöyün.

...

Canedil minday degen soñ
Cenilgenin körgön soñ,
Tilegin munun beriptir,

Han'ım, öldürme beni,
Oyma benim gözümü,
Dinle benim sözümü.
Kasım Han gibi oğluna
Biricik kızımı vereyim,
Gerekirse köle olarak
Kendimi de vereyim,
Dediğini yapayım.

...

Canedil böyle deyince,
Yenildiğini anlayınca,
İstedikini vermiş.

(Egimbayeva, 2012: 86).

Kocacaş Destanı'nda da bir bedel aracı olarak Kutsal Kayberen Sur Eçki canını kurtarmak için Moldocaş'a kızı Aşayran'ı vermektedir. Fakat kız insan değildir. Bu evlilik sonucunda, Moldocaş'ın soyu geyiğin kızı olan Aşayran'dan doğmuştur (Akmataliyev; Kırbaşev, 2007: 287).

Kırgız Türk destanlarında kendi yurtları düşman istilasına uğrayıp kızları, kadınları köle, cariye olarak alındığı gibi bazı durumlarda da başkahraman saldırdığı düşman tarafın kızlarını gelinlerini köle, cariye olarak aldırtır. Manas Destanı'nın Radloff varyantında, Manas, “Karkaraluu kıstarın/ aç bilekten alanım/ olco alıp kelemim!” (*Başı sorguçlu kızlarını, ince bileklerinden tutarım, yurda esir götürürüm.*) (Radloff, 1995: 61). Destanın ilerleyen kısımlarında destanın başkahramanı Manas, “Kayıp'ın kızı Kara-börüt'ü/ Yakaladım ovadan,/ Şooruk'un kızı Nakılay'ı/ Ganimet aldım bir kaleden” (Radloff, 1995: 69) şeklinde esir yani köle aldığı kızları belirtmiştir. Bu kızları kendine almıştır, fakat geleneklere göre bir evlilik yapmamıştır. Destanda da esir aldığı belirtilmiş, “Fakat o hiç evlenmedi,/ hiç kız koynunda yatmadı!”(Radloff, 1995: 70).

Kerem ile Aslı, Yaralı Mahmut gibi Türk halk hikâyelerinde görülen cadı kadın düşman tipi genellikle iki âşığı sihirsel bazı unsurları kullanarak ayırmaya çalışmaktadır (Özdemir, 2013: 124). Fakat Kırgız sahasında görülen cadı kadın düşman tipi genellikle kahramana zarar verme, öldürme, ihanet etme gibi kötü

davranışlar sergilemektedir. Bu tip ayrıca “Cadı Tipi Olarak Kadın” başlığı altında değerlendirildiği için bu kısımda kısaca şu şekilde bahsedilebilir:

Munduk ve Zarlık Hikâyesi’nde olağanüstü özellikler gösteren cadı kadın tipi ecinniler soyundan gelen bir varlıktır (Akmataliyev vd., 2007: 203). Bu kadın, üvey annelerle iş birliğine girip altın, mal-mülk uğruna Çarçarkan’a ihanet ederek yeni aldığı eşi Kañçayım’dan doğan çocuklarını öldürmek amacıyla göle atar. Kañçayım’ın ise iki köpek yavrusu doğurduğu şekilde yalan söyler. Böylece Mastan Kempir, Kañçayım’ı ve doğan çocuklarını Çarçarkan’dan ayırmıştır. Ayrıca burada Kañçayım’ı kıskanan Çarçarkan’ın diğer eşleri de düşman kadın tipine girmektedir. Boston Destanı’nda ise, Boston’un kardeşi Kañçayım’ı iyileştirecek olan ab-ı hayat suyuna ulaşmada bir engel olarak yedi başlı Celmoguz kocakarı düşman tipini temsil etmektedir. Boston karşısına çıkan kocakarıyı nasıl yeneceği konusunda kendi atı Karabos öğütler vermiştir (Akmataliyev; Kadırmambetova; 2009: 249).

Kırgızların “Altın Yüzük” (Altın Şakek) masalında çocuğun eline altın yüzük geçer. Bu yüzük olağanüstü özelliklere sahiptir. Çocuk bu yüzük sayesinde padişahın kıyla evlenir. Cadı kadın ise hileli yollarla o yüzüğü ele geçirmesi üzerine bu yüzük sayesinde padişahın kızını kendi oğlu ile evlendirmek için oğlu Keybat’ın yanına götürür (Karadavut, 2006: 231-233). Akçükö ile Kuuçükö masalında da Cadı kadın Kuuçükö’yü hileli yollarla eşinden ayırarak kendi oğluyla evlendirmiştir (Doğan, 2009: 154-155). Bazı masalarda da kahramanı öldürmeye veya yemeye çalışmaktadır (Cez Kempir, Sakurbay, Madılgen Suluu). Düşman tipi olarak değerlendirilecek olan bu cadın kadın tipi bazen ciğer donuna girerek insanlara zarar vermektedir (Er Töştük Destanı, Alnazar Bakı Masalı).

1.5. Sevgili Tipi Olarak Kadın

Genel itibariyle Türk destanları kahramanlık teması üzerine kuruludur ve destanlarda kadın ile erkeğin aşkı açık bir şekilde sergilenmez. Fakat halk hikâyesi özelliği gösteren bazı destanlarda aşk için mücadele ve bu mücadelede çıkan engelleri başarıyla geçme epizotu görülmektedir. Ayrıca destan döneminden halk hikâyesi dönemine geçilirken destanın içerisine halk hikâyesine ait unsular girdiği görülmektedir. Yani kahramanlık konulu destanlar, milli duygular, toplum adına mücadele, yurdunu düşmanlardan koruma gibi konular hâkimken, halk hikâyesi unsurlarını barındıran destanlarda ise toplum adına olan mücadele yerine bireysel

duygular ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte Türk dünyasında yer alan bazı halk hikâyelerini de destan olarak adlandırılmaktadır. Sevgi, aşk ve aşk için mücadele destanlarda, masallarda, halk hikâyeleri gibi sözlü türlerde karşımıza çıkmaktadır.

Sevgili ile olan ilişki ve bağlılığa dayalı olay örgüsüne, Kozuke ve Bayan Hikâyesi'nde tesadüf edilmektedir. Genellikle halk hikâyesinin olay örgüsünde görülen sevgili için mücadele ve onun için birçok sıkıntıya katlanma hikâyelerde görülmektedir. Bu aşka ve birleşmeye engel olan taraf ise kadının ailesi ve kadını seven başka bir erkektir. Kozuke ve Bayan Hikâyesi'nde Bayan'a ulaşmak için yapılan birçok engelleri aşmak için mücadelelere girildiği görülmektedir:

...

Aybatı katuu döö bolsa, ene,
Ayabay başın kesemin, ene,
Çaar colbors şer ketse, ene,
Çarbisin çuvap ketemin, ene.
Ceksen bir kılıp ötömün, ene,
Bayanga barıp cetemin, ene,
Kablandar karşı körünsö, ene,
Kabıştırıp sayamın, ene,
Kaçıp bir ketken Sarıbay, ene,
Kalbay bir kuup baramın, ene.
Koluktum Bayandı, ene,
Nasip bir kılsa alamın, ene.

...

Çok heybetli dev gelirse, anne,
Acımadan başını keserim, anne,
Alaca kaplan gelirse, anne,
İçyağını çekip dağıtırım, anne.
Mahvedip geçerim, anne,
Bayan'a gidip ulaşırım, anne,
Kaplanlar karşıdan gelirse, anne,
Birbirine vurarak saplarım, anne,
Kaçıp gitmiş Sarıbay, anne.
Peşini bırakmadan giderim, anne.
Eşim Bayan'ı, anne,
Nasip olursa alacağım, anne...

(Akmataliyev vd., 2007: 165).

Kozuke ve Bayan birbirlerine âşık olurlar, çadırın kapısını kuvvetle çekerler, Kozuke, Bayan birlikte evde yatarlar, kuş tüylü yastığını baş altına koyarlar. İkisi de muratlarına erecekleri vakit, Bayan'ın annesi Şeker, Kozuke'ye düşman olur. Daha sonra Godolkul bunların aşkını duyar, ikisinin de canına kıymak için yola çıkar. Godolkul gümbürdeyerek, üzengisi çingirdayarak eve gelip, çobanı getirecek, zamansız öldürecek olur. Güzel Bayan, bu sözden haberdar olunca hemen Kozuke'ye haber gönderir. Kozuke, Çuk kavakta kaçıp saklanır. Daha sonra Bayan'ın türlü mücadeleleri fayda etmez, Godolkul, tüfeğiyle Kozuke'yi öldürür. Godolkul Bayan'ın kendine varması durumunda ona çeşitli azaplar çecktireceğini belirtir. Bayan Kozuke'ye olan aşkıdan dolayı, Godolkul'a oyun yapıp göle götürür. Onun göle

girmesini sağlar önce Godolkul ölür, daha sonra da Bayan kendini göle bırakır. Böylece üçü de ölmüş olur (Akmataliyev vd. , 2007: 181-185). Kadının burada rolü önemlidir. Sevgilisine bağlı, onunla olan ilişkisi sağlam temeller üzerine kuruludur. Kadın sevgilisi uğruna türlü felaketlere, zorluklara katmakta, onun için fedakârlık yapıp canını hiçe saymaktadır. Kadın cesur ve rahat tavırlar sergilemiştir. Her iki âşık aile engeline takılmakla birlikte, gerek Kozuke ve gerekse Bayan aralarına konan bütün engellere rağmen kavuşma mücadelesi içinde olmuşlardır. Fakat hayatları ölümle bitmiştir.

Her ne kadar mücadeleyi erkek yapsa da kadın burada önemli konuma sahiptir. Çünkü kahramanlık destanlarında kadın önemlidir ama hiçbir mücadele kadın için değildir, toplum adına yapılmaktadır. Kozuke ve Bayan Hikâyesi'nde de sevdiği kıza ulaşma hayali, ona karşı mücadele vardır.

Destanın ilerleyen kısımlarında da:

Cürögü kalıtradı özü şaştı,	Yüreği titrer kendisi ise acele eder,
Cetimiş kırıñkaluu belden aştı,	Yetmiş dağ geçidinden aşar,
Aydağan koyuu şamal celge cetti,	Esen sert rüzgâra yetişir,
Altı ay cürüp kañırıp talaalarda,	Altı ay şaşkın yol yürüyüp steplerde,
Colukkan neçen türlüü balelarga.	Karşılaşır nice belalara.
Kozuke alı ketkende cetken elge	Kozuke gücü bitince halka ulaşır.
Tündösü tınbay basat keçesinde.	Geceleyin dinlenmez, akşamları yürür.
Kozuke kız Baysadın öçöşündö,	Kozuke, kız Bayan için,
Oturdu kara kırdın çekesinde.	Oturur, kara dağ kenarında.

(Akmataliyev vd. , 2007: 167).

Bir kız için bu kadar mücadeleye katlanması kadına, eşe değer verildiğini göstermektedir.

Kırgız masallarında kahramanlar kıza âşık olur ve kıızı bulmak için yollara düşer. Yolda başına türlü olaylar geldikten sonra masalın sonunda kötüler cezalarını bulur, kızla oğlan evlenirler. Kırgız masallarından “Rum Padişahı ile Turum Padişahı” adlı masalda masalın başkahramanı Rum kıızı olan Karaköz'e âşık olur. Karaköz ortalıktan kaybolur. Kahraman onu aramak için yola çıktığında, çocuğun babası oğlunun o kızla evlenmesine razı olmadığından dolayı 'çocuğum zehirlenip ölsün,' diye zehirli kuş yaptırarak, zehirden at koşumu hazırlatarak ve zehirden tazı alarak oğlunu zehirlemek ister. Fakat yolda karşılaştığı Kıraankara sayesinde bu

engellerden kurtulur. Daha sonra çoban karşlarına çıkar, onu da yok edip çocuk Karaköz kızla evlenir (Karadavut, 2006: 151-161).

Sevgili ile karşılaşma/buluşma, hem halk Hikâyesi'nde hem de destanlarda görülen önemli epizotlardan biridir. Destanlarda, hikâyelerde kız ve erkek kahraman doğduklarında beşik kertmesi yapılır, ardından bu kız ve erkek kahramanlar büyüdüklerinde çeşitli sebeplerle kızın babası evlendirmekten vazgeçer, kızını alıp başka bir yere yerleşir. Böylece kız ve oğlanı ayırır. Bunun üzerinde erkek kahraman yetişkinliğe erdiği zaman kızını aramak için yola koyulur. Kozuke ve Bayan Hikâyesi'nde Kozuke sevdiği için çoban kılığına girerek sevdiğine kavuşmayı arzulamaktadır:

Koyçu bakır bık etpey sulap cattı.	Gariban çoban hiç kıpırdamadan uzanıp yatıyordu.
Ölsö kozum meyli dep Bayan ayttı.	Kuzum ölse de olur, der Bayan.
Canındağı kırk kızdın baarın kayttı,	Yanıdaki kırk kızın hepsi geri döner,
Bayan öödö kötörüp başın tarttı, Taz kep tüşüp kökülün körüp kaldı,	Bayan yukarı kaldırıp başını çeker, Maskesi düşünce örülmüş saçlarını görür,
Köñül burup Bayankan ışkı saldı, Bu karamat, bu sırğa ayran kaldı, Tizesine koyçunun başın saldı, Kozukeni Bayankan taanıp kaldı.	Dikkatini çekip Bayankan aşka tutulur, Bu keramete, bu sırğa şaşırır, Dizlerine çobanın başını koyar, Kozuke'yi Bayankan tanır.
Öz kurbu ekenin moynuna alıp kaldı,	Kendi eşi olduğunu kabul eder,
Koldon karmap koynuna sekin saldı.	Elinden tutup kucağına yavaşça alır. (Akmataliyev vd. , 2007: 177).

Destanların bazılarında kadın karakterler sevgiliye ulaşma konusunda erkeklere göre daha pasif oldukları görülmektedir. “Erkek kahramanlar, ataerkil düzenin ürettiği ya da öngördüğü çizgide ‘güçlü olan’ taraf olarak kovalayan, mücadele eden sevgililerine ulaşmak adına her türlü performansı sergileyen kişiler olarak görülmektedir. Anlatılarda erkekler tarafından arzu edilip ulaşılmaya çalışılan

kadınlar ‘âşıklık hali’ gerçekleştikten sonra sevdiklerinin verdiği mücadeleye ya aktif bir şekilde katılmakta veya bu mücadeleyi pasif bir şekilde izlemektedirler.” (Akbalık, 2012: 105). Bunun yanında bazı destanlarda erkek görmediği bir kıza âşık olup, kızın bu olanlardan haberdar olmaması gibi durumlarla da karşılaşmaktadır. Erkek sevdiği kıza ulaşmak için çeşitli engelleri aşmaktadır. Kız ise, hiçbir şeyden habersiz pasif bir şekilde yurdunda evleneceği kişiyi beklemektedir. Kurmanbek Destanı’ndaki Bakburhan’ın kızı Kanışay bu pasif kadın karakter örneği göstermektedir. Destanda,“ Bakburhan'ın yemini var:/ "Beni kim yıkarsa./ Kanışay'ı veririm" diye,/ İsteddiği bir şartı var,/ Almazsa da kızını/ Görmeyen yiğidin derdi var./ "Yiğitliğine güvenerek,/ Ürgenç'in suyunu kim geçerse,/ Yola çıksın Bakbur", diye,/ "Aracı koyup çağırırsa,/ Çekinmeden dövüşüp,/ Kim beni düşürürse,/ Beni alt edene,/ Kanışay'ı veririm", diye,/ "Hangi güçlü yiğit geçer/ Ürgenç'in suyu derin", diye,/ Evinde Bakbur demiş” şeklinde birçok şart koymuştur. Bütün bu şartların hepsi kahramanın sevdiği kıza ulaşmak için bir engel teşkil etmektedir. Kurmanbek bütün bu şartları yerine getirerek sevdiği kıza ulaşmıştır. Fakat bu buluşmada kızın herhangi bir aktifliği söz konusu değildir (Mukasov, 2013: 63).

Destanlarda ya da halk hikâyelerinde sevdiği kız veya evleneceği kız için kahraman çeşitli engellerle karşılaştığı yukarıda da belirtilmiştir. Bu engeller kimi zaman kızın babası, ağabeyi olurken kimi zamanda yoluna çıkan varlıklar olabilmektedir. Boston Destanı’nda Cezbilek, Bostan ile evlenme isteğini belirten ve nişan anlamına gelen kuğu ile birlikte yüzük gönderip, kendisinin yanına gelmesini istemesi üzerine Bostan, kız için yola çıkar. Yolda türlü engellerle karşılaşır. Bu engeller olağanüstü yapıya sahip varlıklardır. Boston:

Cetemin degen köp alptar,
Celmoguzga cem bolgon.
Oşonduktan bul caka,
Kelemin degen bolbogon.
Kıyırdın kızıl tülküsü
Kıyla alptardı kıyratkan.
Ötkörböstön sulatkan.
Alp Kara Kuş ańdıgan,
Adam emes bul cakka,
Kıbırap can kelbegen,

Ulaşayım diyen birçok alplar,
Celmoguza yem oldu.
O sebepten bu tarafa,
Geleyim diyen olmadı.
Sınırın kızıl tilkisi
Hayli alpi kırdı.
Geçirmeyip yere devirdi.
Alp Kara Kuş bekledi,
İnsan değil bu tarafa,
Davranıp canlı gelmedi,

Kelgendi tim koybogon.
Kadamış kandin Cezbilek,
Kazıñdı sen ciberdiñ,
Kanatına kat cazıp
Çakırıp maga til berdiñ.
Belgim uşul bolsun dep
Şakegiñi ciberdiñ.
Menin keleerimdi bilbediñ.

Gelenleri rahat bırakmadı.
Kadamış Han'ın Cezbilek,
Kazını sen gönderdin,
Kanadına mektup yazıp
Çağırıp bana haber gönderdin.
Nişanını bu olsun diye
Yüzüğünü gönderdin.
Benim geleceğimi bilmedin.
(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009:
120).

Destanlarda ve diğer sözlü türler olan halk hikâyesi ve masallarda kız sevdiği erkeği çeşitli sınavlara tabi tuttıkları veya başka şekilde sınadıkları görülmektedir. Azkaza Baatır Destanı'nda bir peri kızı Gaoz Han'a âşık olur, hanı yanına çağırır fakat han gelmez. Bunun üzerine kız ona görünür ve Gaoz Han "Allah'ım nasibimi karşıma çıkardı" der. Kız hanın gelmemesine sinir olur ve Gaoz Han'a göründükten sonra ak kuğu olup uçup gider. Bundan dolayı Gaoz Han peri kızını aramaya çıkar. Böylece peri kızı onu sınamaya tabi tutar:

Gaoz han seni turam sınamakka,
Kuşuñdu al ubara bolboy dariyadan
Meni berbeyt atamız adamzatka.
Atañdan alarmın seni izdep barıp,
Kup tıñşa bul sözümdü kulak salıp.
Gaoz han meni izdep cürbödüñüz,
Kaşıma çalım tart dese kelbediñiz,
Erkekti ayal izdep bargan barbı?
Çakırsam bir canıma kelbediñiz.
Caraldık ayal bolup biz bir karıp,
Turamın oşonduktan köönüm kalıp,
Kunduzday ak kuu kebin kiyip aldı,
Kaşına kelbegen soñ açuulandı.
Kız emi ak kuu bolup uçup ketti...
Eç kimdi bul kız teñine albas
Seni âşık bolup çakırsa da bir kelbediñ

Gaoz Han seni sınamak istiyorum,
Kuşunu al, oyalanma derede
Babam beni vermez insanoğluna.
Babandan alırım seni, takip edip,
Dinle bu sözümü kulak verip.
Gaoz Han beni hiç aramadınız,
Karşımada nargile iç, dedim, gelmediniz,
Erkeği kadın arayıp bulur mu?
Çağırdım bir kez yanıma gelmediniz.
Yaratıldık biz kadın olarak bir garip,
Bu yüzden gönülsüzüm,
Kunduz gibi ak kuğu şeklini aldı,
Yanına gelmediği için öfkeleni.
Kız şimdi ak kuğu olup uçup gitti...
Bu kız hiç kimseyi dengi görmezdi
Sana âşık olup çağırdı, sen gitmedin

Bul künöö oylosoñuz özüñdö emi,
Sokturar cılma kelip esiñdi emi...
Ustanı koyo herdi Gaoz baatır
Karmay albay peri kızın kaldı Kemil,
Atanın ker atına suu içirip
Gaoz han bul arada oyloyt akıl.
Kuumakka peri kızın mindi atka.

Düşünün bunun suçu sizde,
Dümdüz eder gelip aklını...
Demirciyi bırakıverdi yiğit Gaoz
Yakalayamadı peri kızını kaldı Kemil,
Babasının doru atına su içirip
Gaoz Han bu arada düşünüp taşındı.
Kovalamak için peri kızını bindi ata.
(Egimbayeva, 2012: 99-100).

Sevgili olarak herkes keline layık, dengi olan birini bulmaya çalışır. Kendine denk birisini bulduğu an onu sever ve âşık olur. Kız Darıyka Destanı'nda Darıyka'nın gücünü, güzelliğini ve şöhretini duyanlar kıza âşık olurlar:

Sırtınan atağa kumar bolat,
Al kızdın atın ugup körbögöndör.
Özü da boygo cetip tolgon çaşı,
Kımça bel kız bütköndün kıygaç kaşı.
Çolpondoy coduragan kara közü,
Kaltarday karga oonagan oloñ çaçı.
Kımızdan baldan şirin kız atağı,
Cigitti kızıkırbay tınç catabı.

Şöhretini duyan âşık olur,
O kızın ismini duyup daha görmeden.
Kendisi de ergenliğe ermiş,
İnce belli, yay kaşlı kız.
Zühre gibi parlayan kara gözleri,
Tilki gibi karda oynayan gür saçları.
Kımızdan ve baldan şirin kızın şöhreti,
Delikanlının ilgisini çekmeden rahat eder mi?

Atayı kumar bolup körmök için,
Erlerdin kelgen eken bir katarı.

Âşık olup görmek için,
Gelmiş yiğitlerin bir kısmı.
(Türker, 2005: 178).

Kız Darıyka, destanda eş adayını âşık olarak, severek bulunması ve kendine denk birinin olması taraftarıdır. Aşk hafif görüp, ilk gördüğü ve içine bakmadan sadece dış görünüşüne aldanıp evlenenlere karşıdır. Bu şekilde evlilik yapan kızları eleştirir. Darıyka şu şekilde öğüt verir: “Her kim eşini severek bulursa,/ Kendini adar hayatın güzel gidişatına./ Kendime layık birini bulsam,/ O zaman ben de yakalardım talih kuşunu.” (Türker, 2005: 178-179). Aslında burada görücü usulü evlilik tarzına karşı olunduğudile getirmektedir: “Sınamadan, sevmeden hayat kuran,/ Yanılır kadın erkek bütün insanlar/ Gerçekten sevenler aşk için yanıp tutuşur,/ Birileri şöhretine ilgi duyar./ İki yürek birbirlerini arzulayıp, çarparsa,/ O zaman gençler kendi

denklerini bulurlar.” şeklinde söylediği sözleriyle de bu durumu dile getir (Türker, 2005: 178). Kız Daryka kendisine görücü gelen adaylarına şunları dile getirir:

Oylonup meni alam dep cürgön adam, Sizderge ayta turgan uşul salam. Küröşüp meni cıgıp küç körsötsöñ, Süygönüm oşol menen anan baram. Ar kimdin ılayıktuu bolot teñi, Bul sözü atalardın aytkan kebi. Maksatın özüm sınduu balban tabış, Kan padişa kızıkırbayt alar meni.	Benimle evlenmeyi düşünen adam, Sizlere söylenecek olan bu selam. Güreşip, beni yıkıp, güç gösteren, Sevdalım olur benim, onunla evlenirim. Herkesin lâıyğı olur dengi, Bu söz, ataların sözüdür. Maksadım, kendim gibi pehlivan bulmak, Han, padişah ilgilendirmez beni.
---	---

(Türker, 2005: 180).

Daryka gençliğini geçirmeden evlenmek ister. Fakat bir türlü sevebileceği adama rastlamadığını da belirtir. Bunun üzerine ihtiyar bir adam Daryka'ya sevebileceği kendi gibi bir pehlivan olan Hz. Ali'yi önerir. Aslında Daryka'nın aklında da Hz. Ali vardır. Bunun Ali'ye mektup yazar. Daryka evleneceği kişiyi önce sınamak ister, kendisiyle yapılan güreşte kim yenerse onunla evlenecektir. Şuana kadar hiçbir pehlivan Daryka'yı yıkamamıştır. Bunu duyan Ali mektubu alır almaz, Daryka'nın yaşadığı yere gelir. Daryka'yı bulur ona şu sözleri söyler:

Küçümdü körsöttüğü izdep keldim, Özüñö teñ kelembi sınap körgün. Cıgılsam aytkanıña makulmun dep, Kaçpagın baatır bolsoñ koldu bergin.	Gücümü göstermeye geldim ben, Sana denk geleceğimi sınavıp, gör. Yenilirim, söylediğin her şeyi yaparım, Kaçma, bahadırsan elini ver.
---	--

(Türker, 2005: 202).

Hz. Ali, Daryka ile güreşmesi sonucunda galip gelir. Bunun üzerine Daryka ona önceden şöhretini duyduğunu ve kendisine âşık olduğunu belirtir:

Alıstan atagıña kumarlanıp, Toktoboy cürök sogup tınçımdı alıp. Cürçü elem Aalı saga çoluksam dep, İçimde süyüü otu küyüp-cayıp. Sırtıñdan kayıbına bolup âşık, Çakırttım kat ciberip kabar cazıp.	Uzaktan şöhretine ilgi duyup, Durmadan kalbim çarpıp, rahatım bozulup, Seninle karşılaştım diyordum, İçimde aşk ateşi yanıp, tutuşup. Gizlice hayaline âşık olup, Çakırttım mektup gönderip, haber yazıp.
---	---

(Türker, 2005: 212).

Destanlarda iki sevgili birbirine o kadar bağlı ve sadıktır ki birbirlerini savaşa gitseler dahi unutmazlar. Seyitbek, savaşa gider ve şavaşı kazanması neticesinde Kalmuk hanı Torko bahadır kızını armağan olarak verir. Buna rağmen başkasına gönül vermez ve sevdiği kız Möl'ü unutamaz. "Seyitbek kızın haberini duyunca Möl güzel aklına gelir. "Kıza verilen sözüm vardı. Möl'ü bırakıp nasıl Sancırgal'ı alırım, kırk yiğit ve Zayırbek amcama danışsam bir yolu bulunur" (Mukasov, 2013: 105). Destanın ilerleyen bölümlerinde Seyitbek sevgilisi olan Möl'e kavuşur ve Möl'e olan sevgisini şu şekilde anlatılır: "Möl güzelin yattığı ak eve gelip, penceresinden baktı. Işığı söndürmeden, üstünü çıkarmadan ak yorganın üstünde ay gibi nurlanmış, kunduz saçı yayılmış güzel uyuyordu. Seyitbek'in Möl güzeli uyandırmaya çalıştığı an: "Kırlangıç kanatlı, çatik kaşlı./ Aynı düşüncede, sevgili,/ Aşk ateşiyle tutuşup,/ Alev alev yanan genç./ Yüzünü her gördüğümde,/ Yanar bedenim alevlenip./ Benim gönlümü rahatlatıp,/ Uykudan güzelim gözünü aç./ Âşıklıktan oldum mest,/ Azabı çeken alevli genç./ Ay gibi yüzünü görünce,/ Daha da yürek alevlendi,/ Özellikle geldim görmeye/ Güzelim benim, gözünü aç./ Sevginin ateşi alevlenip,/ Sarhoş etti, hasta etti./ Güzeli endamını görünce,/ Hoplayıp yürek alevlendi,/ Vaşak gibi gerilen/ Uykudan güzel gözünü aç./ Cemali parlayan güneş güzeli,/ Yazın yeşeren çiçek güzeli,/ Huzurumu bulamıyorum,/ Dağıtsana bedenden uykunu./ Özleyerek ben seni,/ Hasretim içte çoğaldı."(Mukasov, 2013: 115). Burada erkek ne kadar sevgisini belli etse de Möl Seyitbek'i görünce tanımamış gibi yapar: "Biraz düşünerek tanımamış gibi şöyle dedi:/Aylı geceyi örtünerek,/Ak şahin gibi hazırlanıp,/Yolunu şaşırıp gelen kim?/Tanımayana yalvaran kim?/Yıldızlı geceyi örtünerek,/Avcı kuş gibi hazırlanıp,/Yalvarıp duran kimdir?/Sevgilim diye yalvarıp?/Ay yıldızlı bir gecede,/Adımı söyleyen kimdir?/Bülbül gibi güzel sesiyle,/Hırsız gibi gelip geceleyin./Gece uykumu bozan kim?/Dertli gelen, alçak sesi ile?/Pencereden yüzünü çevirip/Bakarak gelen kim?/Söz vermiş yarı varmış gibi/Özellikle elini uzatan kim?/Yalvarıp yüzünü çevirip/Gözlerini parlatıp gelen kim?/Nişanlısı varmış gibi,/Sevgiyle elini uzatan kim?/Aşktan ateşi yükselen kim./Aylı gecede gezen kim?/Birini beklemiş gibi./Penceremden bakan kim?.." şeklinde konuşarak Seyitbek'in gitmesini söyler (Mukasov, 2013: 116-117). Görüldüğü üzere sevgili olarak erkek daha istekli ve sevgi dolu sözler söylerken, kız sevgisini belli etmemiştir.

Kadının sevgisi erkeğin sevgisinden daha fazladır. Kadının duygusal yapısı itibari ile aşk, sevgi yönünden çoğunlukla acı çeken taraf kadınlar olmuştur. Bu durumun destana da yansıdığı görülmektedir. Möl, Seyitbek'e hasret kalmış, hasta olmuş ve çile çekmiştir. Bu durumu destanda kendisi şöyle dile getirir: “Kalmuk'a gitti diye duyup,/ Çok çektim seni düşünerek./ Gösterir diye bekledim,/ Yüzünü tekrar Allah'ım. /Sen gidince, Seyitbek,/ İçtiğim aş zehir oldu,/Bal içsem tadı su oldu./ Genç yaşta düşünceye daldım./ Sararıp benzim kül gibi oldu./ Düşünerek ben seni/Uyumadan tanı attırdım./ Sonu yok düşüncelere kapılıp,/ Uykuyu bedenden kaçırdım./ Hasreti yalnız ben çektim,/ Uçan kuştan cevap yok/ Uzağa gidip asilim./ Çile çok zor bir dertmiş./ Paslanmış bakır gibi oldum,/ Neşesiz hep tek gezdim,/Aklımı kaçırmış deli gibi.”(Mukasov, 2013: 119).

Destanlarda erkekler için önemli olan düşmanlarla savaşmak, öç almak olmuştur. Kadına olan sevgisi, aşkı her zaman ikinci planda tutulmuştur. “Gidip düşmandan öç almak,/Bilirsin baba geleneğidir./Alt ederse düşmanın er yiğit,/ Onurla şöhret kazanır./ Temiz yürekli bahadır,/ Sahip çıkar tüm halka.” Seyitbek'de önce savaşa gitmiş, savaş bittikten sonra yurduna gelip Möl'le evlenmiştir (Mukasov, 2013: 121).

1.6. Güzellik Unsuru Olarak Kadın

Destanların her tabakası kendi döneminin özelliklerini yansıtmaktadır. Destanın her katmanında sosyal hayatta yaşanan bir takım değişiklikler ve dünya görüşündeki farklılıklar destanlara yansımıştır. Bu sebeple eski Türk toplumlarında oluşan destanlar ileriki dönemlerde anlatıldığı zaman, içeriğinde bir takım değişiklikler, ekleme ve çıkarmalar olabilmektedir. Bunun nedeni ise anlatıcının dinleyici kitlesine uygun olarak değişikliğe gitmesidir. Şöyle ki destanın oluştuğu eski Türk toplumlarında göçebe yaşam şartlarının getirdiği zorluklar sebebiyle kadınlar destanlarda kahramanlık, annelik gibi vasıfları ön planda anlatılır. Yani kahramanlığın yoğun olduğu destanlarda kadına yönelik güzellik telakkisiyle karşılaşmamaktadır. Daha sonra yaşam şartlarının değişimi kadınları sosyal statüsü bakımından evle sınırlandırmış ve kadının dış güzelliği, marifetli olması gibi özellikler vurgulanmaya başlanmıştır. Anlaşılacağı üzere anlatı bağlamına göre kadına yönelik güzellik telakkisi de değişme uğramıştır. Dede Korkut Kitabı'nın mukaddime bölümünde kadını “dört türlü olmalıdır” şeklinde sıralanmış olması buna

bir örnektir. Er Eşim Destanı'nda kadına yönelik güzellik telakkisi şu şekilde geçmektedir:

Telegeyi teptegiz,	Her şeyi yerinde
Bar saramcan kolunda	Marifeti çok elinde
Baybiçesi baylangan.	Baybiçesi var.
Bapiktüü çaçpak coonunda,	Saçaklı saçlar sırtında,
Celbegey içik camıngan.	Yakası açık kürk giymişti.
Celbiröç söykö tagıngan.	Madalyon şeklinde küpe takmıştı.
Tügölbay özü kartaygan,	Tügölbay kendisi yaşlanmıştı,
Tülök kuştay bağılğan.	Bir yıllık alıcı kuş gibi iyi beslenmişti.
Totuday kündö taranıp,	Papağan gibi taranıp,
Kunudan postek salıngan.	Pösteki örtünmüştü.
Baybiçesi ılayık	Baybiçesi uygun
Baktısına tabılğan.	Bahtına bulunmuştu.

(Akmataliyev vd. , 2007: 37).

Kırgızlar arasında kadının önemli bir yeri vardır. Dolayısıyla onların da belli başlı sorumlulukları ve ailesine karşı görevleri vardır (Erdem, 2005: 237). Kadın aynı zamanda söz edilen destanda da belirttiği üzere marifetli olmalıdır. Marifetli kadınlar övülür, yüceltilir. Diğer Türk destanlarında da kadının evine iyi bakan, eşini-çocuklarını iyi besleyen, eli işe yatkın, marifet ve hüner sahibi biri olması istenir. Söz konusu destanda kadının ev içinde olduğu görülür. Dikkati çeken diğer bir husus da kadının dış görünüşünün tasvir edilmesidir. Yerleşik toplum yapısında ve ataerkil toplum düzeninde kadın ev içine hapsedilmiştir. Kadın göçebe toplum yapısının gereği olarak savaşçılık özelliği, cesareti gibi toplumsal işlevlerine yönelik tasvir edilirken, daha sonraları yaşam şartlarının, üretim biçiminin ve kültürel unsurların değişmesi buna istinaden de sözlü anlatılar kendi döneminin özelliklerini yansıtması sebebiyle kadının tasvir edilme biçimi değişmiştir.

Kadının güzellik unsurunu tarif ederken yaşam tarzlarına ve coğrafi faktörlere uygun olarak doğadaki unsurlarla birleştirilerek tasvir edilmektedir. Radloff'un "Manas Destanı" varyantında Er Kökçe eşini şöyle tanıtmaktadır:

Kalıñ bir Nayman köp curtan, çorom:	Kalabalık Nayman yurdundan, yiğitlerim,
Kadının bilet dep alğan, çorom,	En seçmesi odur, yiğitlerim,
Oorçıp bir Nayman köp curtan, çorom,	Büyük Nayman yurdunun içinden,

“Oşol’o suluu!” dep algan, çorom,
Kar üstünö kar caasa,
Kardan apak eti bar,
Kar üstünö kan tamsa,
Kandan kızıl beti bar,
Küdörüdöy bılkıdayt,
Küçük ittey çınkıdayt,
Sülösündöy keyrilip
Süülöp sözgö erinip,
Külsö küröktöy tişi kaşkayat,
Küymönsö cıpar cıttanat,
Bulğarı cıttuu Buudaybek,
Buruksuğan Ak Erkeç
Eköönö kabar aytınar, çorom!

yiğitlerim,
En güzelini aldım, yiğitlerim,
Kar üstüne karlar yağsa
Kardan appak eti var,
Kar üstüne kan damlasa,
Kandan kızıl yüzü var,
Ceylan gibi titreyen,
Enik gibi ses veren,
Ördek gibi süzülüp
Söylenen şeyi dinleyen,
Gülünce kürek gibi dişleri parıldar
Nefis miskler gibi kokan,
Misk gibi kokan Buudaybek'e
Hem de güzel Ak Erkeç'e
İkisine de haber verin, yiğitlerim.
(Radloff, 1995: 30).

Buğday ve sağlam anlamındaki “Bek” kelimelerinden oluşmuş bir özel isimdir. Çocukları yaşamayan ailelerin çocuklarının yaşaması için büyüsel içerikli olarak seçtikleri isimlerdendir. Çocuğun buğday gibi dayanıklı ve uzun ömürlü olması dileğiyle seçilmiştir. Tarihi dönemlerde kullanılan bu isim günümüzde kullanılmamaktadır. Buday Bek, göçebe ve hayvancılıkla geçinen bir topluluğun güzellik ölçülerine göre tasvir edilmiştir. Bu tasvir, kadın için öncelikli vasfın bütün dünyada olduğu gibi bu destanda da güzellik olduğunu vurgulamaktadır (Günay, 1998: 54-55).

Kadın saçı bazen büyüsel amaçlı kullanılmakta bazen de güzellik unsuru olarak telakki edilmektedir. Manas Destanı’nda Ak Erkeç’in güzelliği tasvir edilirken, saçtan güzellik unsuru olarak bahsedilmektedir. Destan da saçla ilgili güzellik telakkisi şu şekilde tarif edilmektedir:

"Oşogo suluu!" dep algan,
Kara Çaçtın üyündö
Ak Erkeç çaçın ciyip catkan.
Erinen kalgan Kara Çaç
Tişi kemik eken,

Çok güzel diyerek
Kara Çaç'ın evinde saçını örüyordu.
Kökçö'nün aldığı Ak Erkeç.
Kocasından dul kalan Kara Çaç'ın
Dişleri hep çürük idi,

Köönü cetik eken,
Üyündö çaçın cıyıp algan,
Ak Erkeçke ol aytkan:
'At ayar ayaş bolsoçu?
Ton ayar ayaş bolsoçu?
Kara-kandın balası
Kabılan tuuğan Almambet
Ketip bara catıptır.
Buruksuğan Ak Erkeç
Başındağı mandile
Başınan alıp kiydi deyt,
Oñ çaçın cıyıp aldı,
Oñ çekege burdu deyt,
Sol çaçın cıyıp aldı,
Sol çekege burdu deyt.
Altından çaçpak bir kuçak
Ay kuyrukka saldı deyt,
Kümüştön çaçpak bir kuçak
Kün kuyrukka saldı deyt.
Küdörüdöy bılkıdap,
Küçük ittey çıñkıldap,
Külsö tişi küröktöy kaşkayıp
Küymönsö cıpar cıttanıp.
Caş kozuday törölüp,
Soğunçoğuna çaçıñ orolup,
Kan balası Ak Erkeç

Fakat akılı uyanık idi.
Evde saçlarını ören
Ak Erkeç'e şöyle dedi:
"İleriyi gören dost için bir at nedir ki?
İleriyi gören dost için elbise nedir ki?
Kara Han'ın oğlu
Almambet kaplan doğan Almambet
Kalkmış gidiyor."
Gayet güzel Ak Erkeç
Başörtüsünü
Aldı başına örttü.
Sağ tarafına bağladı.
Sağ saçını alarak
Sol saçını alarak
Sol tarafına bağladı.
Saç örgülerinin altın süsü bir kucak
Kuyruğuna ay toka taktı,
Saç örgülerinin gümüş süsü bir kucak
Kuyruğuna güneş toka taktı.
Ceylan gibi titreyip,
Yavru köpek gibi bağırdı.
Gülünce kürek gibi dişleri parıladı.
Nefes alınca miskler saçtı.
Yavru kuzular gibi oynadı,
Halkalarına saçı dolaştı,
Han evladı Ak Erkeç
(Radloff, 1995: 40).

Burada yer alan güzelliği ifade eden unsurları Umay Günay, "Ak Erkeç'in, Han çocuğu olduğu vurgulanarak kimliği belirtilmekte ve güzelliği anlatılmaktadır. Kadınlar da çocuklar gibi himayeye muhtaç olarak kabul edildiği için zaman zaman burada olduğu gibi hayvan yavrularına benzetilerek sevimli oldukları ifade edilir. Manas Destanı'nda hayvancılıkla geçinen göçebe toplumun hikâyesi anlatıldığından gerek erkek gerekse kadın karakterler tasvir edilirken hayatlarının doğal ve çok

önemli ve etkili unsurlarından olan hayvanlarla ilgili benzetmeler sık sık kullanılmıştır. Erkek karakterler arslan, kaplan, kurt gibi yırtıcı ve güçlü hayvanlara benzetilirken kadınlar genellikle evcil ve güzel kümes hayvanlarına ve sevimli küçük hayvan yavrularına benzetilmiş ve bazen bu benzetmelerle isimlendirilmiş ve sıfatlandırılmışlardır. Er Kökçe'nin eşlerinden biri olan Ak Erkeç, nazlı, biraz şımarık, güzel kokan, güler yüzlü, uzun gür saçlı bir güzel olarak anlatılmaktadır” (Günay, 1998: 51) şeklinde açıklamıştır.

Destanın bir yerinde Kanıkey hakkında şunlar dile getirilir: “Kısın dolu saktağan/ eldin suluu degeni/el ceñgisıs dolı eken:/ kalk suluu degeni/ kalk ceñgisıs dolı eken!” (*Kızını dolu yetiştiren,/ ilin en güzel dediği,/ ilin onu yenemediği/ halkın en güzel dediği,/ halkın yenemediği bir kızmış*) (Radloff, 1995: 85). Burada Kanıkey'in hem güzelliğine hem de Alplığına vurgu yapılmıştır.

Destandan halk hikâyesine geçişle birlikte, erkek kahramanlar güzel olan kadını önemsemişlerdir. Manas Destanı'nda Almambet çadırında gördüğü kıza şunları söylemiştir:

Almambettin tüşkön üyü/ kökürögü könöktöy,/ kötü tamır bilektay/ kara kız olturat,/ uy kuymulçak Sarala,/ ubara boldu Almambet./'Almambet cakşı kız cokpu?/Taldap alıp kelipber! (*Almambet'in çadırına/ memeleri kova gibi,/götü kök gibi/ kara bir kız oturmuştu./Öküz kuyruklu Sarı-ala'sıyla/ Almambet şaşıp kalmıştı./ "Almambet güzel kız mı yok!/Bir tane alda gel! "*) demesi üzerine Kanıkey Altınay'a “Ayıp Han senin babandır,/Temir Han da benim babam./İkimizde han kızımız./Ak çehreni açsana!/Bu değişiklikten vazgeç!/Saçını üç örgü yap!/ Çehreni, pembe yüzünü/ gelince Almambet görsün!” şeklinde öğüt verir (Radloff, 1995: 88).

Kadının güzelliği aya ve güneşe benzetildiği görülmektedir. “Ay degende atı cok,/ kün degende körkü cok-/ barça-minen balkığa/ Manas-ta bölöp koyuaptur,/ bermetke şurunu koşup tağınıp,/ makmaldı koşup camınıp,/ Manastın başın cölöp/ bir suluu kıs olturat!” (*Bir ay gibi güzel olan,/güneş gibi parlak duran/Manas'ın birçok yumuşak/kadifelere sardığı/mercanlarla süslediği,/ipek kadife giydirdiği/ Manas'ın baş dayadığı/güzel bir kız oturmuştu!*) (Radloff, 1995: 106).

Manas Destanı'nda kadını sadece dış görünüşüyle değil, maharetli olmasına göre de güzelliği telakki edilir. Destandaki Ay Çürök'ün güzelliği şu şekilde tarif edilmiştir:

“Akın'ın kızı Ay Çürök,/ el işinde ustadır,/ misafirlige gitmez mahcupdur,/ Akın'ın kızı Ay Çürök,/ maharete üstüne yok,/ zekâsı eşsizdir!/ Sönmüş ateşi yakar o,/ Akın'ın kızı Ay Çürökölen canı diriltir!”(Radloff, 1995: 230).

Destanlarda halk kendi yaşadığı ortama uygun olarak kızların, kadınların güzelliğini tabiattaki unsurlara ve aynı zamanda gökyüzündeki ay, güneş, yıldızla benzetilerek tasvir edilmektedir. Canış Bayış Destanı'nda Canış, Bayış ve diğer yiğitler gezinirken bir grup kız görüp, bu kızları şu şekilde benzetmelerle tasvir etmişlerdir:

Salamatpı, esenbi,	Esen misiniz, hoş musunuz?
Anarday bolgon kızıl kız.	Nar gibi kızaran kızlar?
Tabılgıday kıska kız.	Tabılgı gibi kısa kızlar,
Tabışmak sözgö usta kız.	Bilmece söze usta kızlar,
Boy müçösü toluk kız.	Boylu poslu güzel kızlar,
Tebetey kunduz kız	Samur kürk şapkalı kızlar
Telmirgeni cıldız kız,	Yıldız bakışlı kızlar
Betinde kalı ayday kız.	Yüzü benli ay gibi kızlar,
Meerimi bar cayday kız.	Yaz gibi sevinci olan kızlar,
Beş kökülü barça kız.	Beş örgülü bütün kızlar,
Cıyılğan belem kaçça kız.	Toplanmış mı nice kız,
Köynöğü mürök kız.	Elbisesi mor kızlar,
Suluulugu çürök kız.	Güzelliği dişi ördek gibi kızlar,
Tunuktugu suuday kız.	Safılığı duruluğu su gibi kızlar,
Uzun moyun kuuday kız.	Kuğu gibi uzun boyunlu kızlar,
Etinin ağı karday kız.	Teninin aklığı kar gibi kızlar,
Süylögön sözü balday kız.	Söylediği sözü bal gibi kızlar,
Karagayday kalıñ kız.	Köknar gibi kalabalık kızlar.

(Aknataliyev; Mukasov, 2013: 24).

Destanda Bayış, Asılşaa adlı güzeli şu şekilde anlatır:

Oymok ooz, kalam kaş.	Yüzük gibi ağızlı, kalem kaşlı
Sogonçokko tögülön	Topuğa dökülen
Kunduzday bolgon kara çaç,	Su samuru gibi kara saçlı,
Kelbeti başka suluunun.	Duruşu başka güzelin.

(Aknataliyev; Mukasov, 2013: 24).

Boston Destanı'nda Cezbilek'e yönelik güzellik tasviri yapılırken, aya, yıldıza ve doğadaki bir takım unsurlara benzetilmiştir:

Eki kaşın karasañ,	İki kaşına baksan,
Üç kündük ayday iyilgen.	Üç günlük ay gibi eğilmiş.
İmerip közgö çiyilgen.	Dönüp göze doğru (sanki) çizilmiş
Mañdayınan karasañ,	Karşısından baksan,
Tañda çıkkın çolpondoy,	Tan vaktinde çıkan Çolpan gibi,
Cıldız bolup çarkırayt	Yıldız gibi parlıyor.
Murdu kırdaç kuyulgan,	Burnu ince ve kalkık,
Eki betin karasañ,	İki yanağına baksan,
Küngö bışkan anarday,	Güneşte olgunlaşmış nar gibi.
Kızartıp kanı tamganday,	Kızarıp kanı damlayacak gibi,
Tegerek caak oymok ooz,	Yuvarlak çeneli yüksük ağızlı,
Suluudan tappayt minday kooz.	Hiçbir güzelde bulunmaz böyle eda-naz.
Cezbilektey suluu kız.	Cezbilek gibi güzel kız.

(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 111).

Destanın ilerleyen kısımlarında Aykan'ın kızı Altınay'ın güzelliği "ay"a ve Boston'un diğer evleneceği kız Kümüşay'ün yüzü ise güneşe ışığına benzetilir:

Aykandın kızı Altınay,	Aykan'ın kızı Altınay,
Ayday suluu çarkınay,	Ay gibi güzel nur parçası,
Kırk suluu kız canında.	Kırk güzel kız yanında.

(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 207).

Kanıbızdın kolunda	Hanımızın elinde
Erkek bala çok bolup,	Erkek çocuk yok,
Kız balası bar bolup.	Kız çocuğu var.
Kızının atı Kümüşay,	Kızının adı Kümüşay,
Kün nurunday cüzü bar.	Güneş ışığı gibi yüzü var.

(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 216).

Sarinci, Bököy Hikâyesi'nde Ak Bermet olağanüstü güzellikte bir kız olarak anlatılır. Güzelliği, aya, nura, kaza, yanağının kırmızılığı kana, periye benzetilir. Aynı zamanda "Kızda dahi olsa heybetli" olarak bahsedilir (Alper, 2004: 319). Güzellik,

sadece yüz ve endam olarak anlatılmaz, giyim-kuşamıyla da bir bütünlük göstermektedir. Destanda şu şekilde anlatılmaktadır:

Kunduzday bolgon kara çaç
Dalına cayıp,
Ülpüldöp ükü tagınıp,
Buluttan çıkkan ay misal
Buulanıp betten şañ urup

...

Üydön çıktı ülpüldöp,
Nurdu beti çarkıldap,
Çolpondoy közü caltıldap,
Kupa baksañ şurusu
Arkasında şarkıldap.
Aydıñdan uçkan ak kazgay
Akırın basıp çarkıldap
Ayıldan çıktı ak Bermet.

...

Ak betinin aktığı
Piyalanın agınday.
Nak ortonku kızılı,
Ak tooktun kanınday,
Betinin sırtkı acarı
Arçaluu ot-calınday.

Kunduz tüyü gibi kara saç
Omuzlarına yayılıp,
Pamuk gibi yumuşak kulağı, küpeli,
Buluttan çıkan ay gibi
Buğulanan yüzünden ihtişam yayılıp,

...

Salınarak evden çıktı,
Nurlu yüzü parlayarak,
Çoban yıldızı gibi gözü parlayarak,
Ziynetle kaplanan mercan gerdanlığı
Arkasından şakırdadı.
Ay ışığında uçan kaz gibi.
Yavaşça yürüyüp
Ak Bermet obadan çıktı.

...

Ak yüzünün aklığı
Piyalenin (fincan) aklığı gibi.
Yanağının kırmızılığı
Ak tavuğun kanı gibi.
Yüzünün görünen sevimliliği
Ardıçlı ot gibi alev alev yanıyor.

(Alper, 2004: 208-210).

Kırgız masallarında da güzellik unsurunu anlatırken aya ve güneşe benzetilmiştir. “Medılgen Güzel” (Medılgen Suluu) masalında Medılgen’in güzelliği şu şekilde anlatılmıştır: “İlgeri malğa bay, tört tülügü şay Kuluke degen bir xan boluptur. Anın Madılgen attuu calğız kızı ay dese arkı cok, kün dese körkü cok suluuçığıptır. Kızdın suluuluğuna caraşa kolunan köörü tögülgön iştüü da eken.” (Evvel zaman içinde çok zengin Kuluke adlı han yaşamış. Onun Madılgen adlı, ay gibi parlak, güneş gibi aydınlık, biricik güzel bir kızı varmış. Kızın güzelliğinin yanı sıra elinden her iş gelirmiş.) (Doğan, 2009: 115, 239).

Kırgız destanlarında kadının güzellik unsurunu tasvir ederken evrendeki canlı cansız varlıklara benzetilerek anlatılmaktadır. Azkaza Baatır Destanı'nda şu şekilde tasvir edilmiştir:

Alagar köz, arçın töş	Patlak göz, dik göğüs
Çarkıldap çirkin külüp tur	Şen şakrak sefilce gülüyor
Camiylanın forumu	Camiyla'nın görünüşü
Segiz beyiş töründöy,	Sekiz cennet ağı gibi,
Ak cüzünün körkü bar	Ak yüzünün güzelliği
Asmandan caagan nurunday.	Gökten yağın nur gibi...
Asıl tuğan Camiyla	Soylu Camiyla
Asem menen süylöp kerildi,	Zerafetle konuştu.
Kerilgendi belgisi	Zarifliğinin belgesi
Basarınan erindi.	Yürümeye erindi.
Kıygaçtap kaşın karagan,	Göz ucuyla bakan,
Kulaçtap çaçın taragan,	Kulaçlayıp saçını tarayan,
Acarluu körkü aybatı	Sevimli yüzü, güzelliği, heybeti
Baatırlarga caragan.	Bahadırlara yaraşan.
Moynun kuuday koykoytkon	Kuğu gibi boynunu uzatan,
Şumkarday közü süzülgön,	Sungur gibi gözünü süzen,
Ker maralday kerilgen	Doru maral gibi kurulan
Burulsa beli iyilgen,	Dönünce beli burulan,
Çarala köynöktü	Alaca gömlekli
Kere baktın içinde	Otlu bağın içinde
Ala moyun ördöktöy.	Ala boyunlu ördek gibi.
Cibekten başka kiybegen,	İpekten başkasını giymeyen,
Corgodon başka minbegen,	Yorgadan başkasına binmeyen,
Mandayı küngö küybögön	Güneşte alını yanmayan
Karapayım cigit süybögön,	Sıradan yiğidi sevmeyen,
Kaşkaygandın özü eken.	Güzellin ta kendisiymiş.

(Egimbayeva, 2012: 86-87).

Diğer destanlarda olduğu gibi Güldana Destanı'nda da kadının güzelliği dış görünüş bakımından tasvir edilmiştir. Bir kadının güzellik unsuru, saç, gözleri, yüzüdür, kimi zaman ince beli ve uzun boyudur. Bu destanda da şu şekilde tasvir edilmiştir:

Orundun kızı bar ele,
Oymok ooz, güldöy burulgan
Cıldızduu kabak, surma köz,
Kunduzday çaçı çubalğan.
Sırtınan körgön köp cigit,
Süygöndön ırlar çıgargan.

Orun'un bir kız vardı,
Fındık ağızlı, gül yanaklı
Güzel yüzlü, sürme gözlü,
İpeksi saçları yerde sürünen.
Güzelliğini gören pek çok yiğit,
Aşkından şiirler yazmıştı.
(Egimbayeva, 2012: 19).

Kadına yönelik güzellik telakkisi Seyitbek Destanı'nda dış görünüşü, hal ve hareketlerine yöneliktir. Seyitbek âşık olduğu kızı tarif ederken şu kelimeleri kullanır:

Kılığı menen münözün,
Teñegim kelbeyt miñ kızga
Termelip turgan bir özün.
Estey kalsam suluunu
Külgönü ketpeyt közümdön.
Camalı ayday, calcalım.
Taasiri başka sezilgen.
Bermeti canıp közünön,
Beş kökül çaçı örülgön.
Denesi calın kızıl çok,
Betinen nuru tögülgön,
Barçınday suluu müçösü,
Maralday basıp kerilgen.

Huyu ile hareketlerini,
Denk görmem bin kıza bile
Güzelim bir tek kendisini.
Hatırlayınca güzeli
Gülmesi gitmez göz önümden.
Cemali ay gibi, sevgilim.
Çok farklı bir etki veren,
Parlayıp yanan gözleri
Beş kâkül saçı örülmüş.
Bedeni alev, kızıl köz,
Yüzünden nuru dökülür,
Şahin gibi güzel bedeni,
Ceylan gibi yürüyüşü.
(Mukasov, 2013: 104).

Burada yapılan tasvir yine doğadan canlı, cansız varlıklara benzetilerek yapılmıştır. Bu şekilde tasvir edilmesinin en büyük etkileri ise, göçebe yaşam tarzının gereği olarak doğayla iç içe olunması ve doğa ile mücadele edilmesi yatmaktadır.

İncelenen Kız Darıyka ve Cañıl Mırza destanlarında, destanın başkahramanı ve alp tipi kahramanlar kadındır. Bu haliyle kadının güzellik unsurları tasvir edilirken dış görünüşünden ziyade savaşçı özellikleriyle destanlarda yer almaktadır. Kız Darıyka Destanı'nın daha başlarında bu durumu hissettirir:

Çaki ayttı Darıyka kız kabılan şer,
Az bolgon zamanında oşondoy er.

Çaki, dedi, Darıyka kız bir kaplandır,
Az bulunurdu zamanında öyle bir yiğit.

Al kızdın aybatınan coo colaboy,
Duşmandan aman bolgon az kıpçak el.

Kızın heybetinden düşman yaklaşamadı,
Bu sayede huzurlu yaşadı onun Kıpçak
halkı.

(Türker, 2005: 152).

Kız Darıyka'nın şöhreti her tarafa yayılmış bir alp kadın tipidir. Kaplan yaradılışlı, adaletli bir bahadır olma özelliklerini göstermektedir:

Colborstoy coo colotpos Samarkantka,
Balbandın balbanı eken al zamanda.
Darıyka adamzattın arstanı dep,
Atağı tarap ketet büt aalamga.
Kaçpagan eç nersenden baatur boldu,
Cogottu uuru karı aram koldu.
Kalkına adal kızmat kılğan üçün,
Kalıs kız, kabılan şer atka kondu.

Kaplan gibi düşman yaklaştırmaz
Semerkant'a,
Pehlivanların pehlivanıymış o zamanda.
Darıyka insanoğlunun aslanıdır, diye,
Şöhreti yayılır bütün âleme.
Bahadır oldu, hiçbir şeyden korkmayan,
Yok etti hırsızları, haramileri.
Halkına âdil hizmet ettiği için,
Âdil kız, kaplan, diye adlandırıldı.

(Türker, 2005: 177).

Bu anlatılanlardan farklı olarak güzellik unsuru sadece alplık özellikleri değildir. Kız Darıyka'nın dış görünüşünde herkesi hayran bırakır. Sevgili olarak herkes keline layık, dengi olan birini bulmaya çalışır. Kişi kendine denk birisini bulduğu an onu sever ve âşık olur. Kız Darıyka Destanı'nda Darıyka'nın gücünü, güzelliğini ve şöhretini duyanlar âşık olur:

Sırtınan atağa kumar bolat,
Al kızdın atın ugup körbögöndör.
Özü da boygo cetip tolgan çaşı,
Kımça bel kız büt köndün kıygaç kaşı.
Çolpondoy coduragan kara közü,
Kaltarday karga oonagan ölöñ çaçı.
Kımızdan baldan şirin kız atağı,
Cigitti kızıkırbay tınç catabı.

Şöhretini duyan âşık olur,
O kızın ismini duyup daha görmeden.
Kendisi de ergenliğe ermiş,
İnce belli, yay kaşlı kız.
Zühre gibi parlayan kara gözleri,
Tilki gibi karda oynayan gür saçları.
Kımızdan ve baldan şirin kızın şöhreti,
Delikanlının ilgisini çekmeden rahat eder
mi?

Atayı kumar bolup körmök üçün,
Erlerdin kelgen eken bir katarı.

Âşık olup görmek için,
Gelmiş yiğitlerin bir kısmı.

(Türker, 2005: 178).

Diğer destanlarda olduğu gibi Cañıl Mırza Destanı'nda da güzellik unsuru olarak beyaz yüz, endamlı, uzun boylu anlatılmasının yanında alplık özelliğini yansıtan kaplan göğüslü, savaşçı özelliği olan biri olarak da tasvir edilmektedir.

Kız Cañıldan sımbatı.	Kız Cañıl oldu endamı.
Aytıp ötür cönü bar,	Bahsederek nedeni var.
Aksargıl bolgon öngü bar.	Bembeyaz olan yüzü var.
Atağı çıkkın Cañıldı	Şöhret olan Cañıl'ın
Aytıp ötür cönü bar.	Anlatacak nedeni var.
Çolpondoy bolgon közü bar,	Zühre gibi gözü var,
Colborstoy bolgon töşü bar,	Kaplan gibi göğsü var,
Enğçer kelgen boyu bar,	Düzgün olan boyu var,
Eki miñdey coo bolso,	İki bin kadar düşman varsa,
Alanım degen oyu bar.	Alacağım diyen fikri var.
Altın, kümüş, zar alıp	Altın, gümüş, zar alıp,
Kıyşığı çok kebinde,	Yamuğu yok sözünde,
Mıltığı bar conunda,	Tüfeği var sırtında,
Sır cebesi moynunda,	Sır ok takmış boynuna,
Altından kuran koynunda,	Altından kuran koynunda,
Boy tuman boorunda,	Boy muskası bağrında,
Forumu mınday sonunda.	Şekli böyle güzelmiş.

(Adilbekova, 2002: 23-24).

1.7. Otorite Olarak Kadın

Türk toplumunda çoğu kadın otoriterdir. Söylediklerinin yapılmasını ister, erkeklerle beraber ortak kararlar alıp birlikte hareket eder. Bazen kendi çocuğu üzerinde de otoritesini kurmaya çalışır.

Kırgız Türk Destanlarında da otoriter kadın tipi karşımıza çıkmaktadır. Kimi durumlarda erkeklerle dövüşmekte ve erkeğe karşı gelebilmektedir. Manas Destanı'nda Kanıkey ve Cakıp Han'ın eşi Çıyırıldı bu kadın tipine örnektir. Kanıkey'in oğlu Semetey dövüşmeye gider. Bunun üzerine Kanıkey, "Han Semetey çocuğumu,/vuruşa yalnız gönderemem,/kendim de yanında giderim,/ben de sıkı dövüşeceğim!" şeklinde söyler. Ardından Kanıkey, Manas'ın iki kardeşi Abeke ve

Köböş'ün, Çıyırda'da Cakıp Han'ın ellerini ve ayaklarını keser (Radloff, 1995: 222-223). Bunları yapmalarının nedeni ise, Manas'ın oğlu Semetey'i öldürmeye kalkmaları ve Kanıkey'in evini yakıp yıkmaları, Çıyırda ve Kanıkey'e zorlu bir süreç yaşatmalarıdır.

Cañıl Mirza Destanı'nda Cañıl aynı zamanda otorite sahibi bir kadındır. Cañıl'ı gören veya şanını duyan herkes korkarak yaklaşır, onunla dost olur. Aynı zamanda Cañıl birçok halkı yönetir.

Cañıldın atın ukkandar	Canıl'ın ismini duyanlar
Cürögü tuylap kozgolup,	Kalbi çarpıp oynayıp,
Atın ugup köz körböy,	Adını duyup görmeden,
Aybatınan Cañıldın	Heybetinden Canıl'ın
Adamdın baan dosbolup,	Adamın hepsi dost olup
Tegin menen Kalçadan	Tegin ile Kalçadan
Teñ kelbegen kança can.	Denk gelmiyor hiçbir can.
Çilendin colun tosturup,	Çilen'in yolunu kapatıp,
Acıdan algan alılçtı,	Acıdan alan seneti,
Kerbenden algan salıktı.	Kerbenden alan vergiyi.
Canıldın kılğan bul işi,	Canıl'm bu yaptığı iş,
Calganı çok anıkpı,	Yalanı yok açık mı?
Ancıyan menen Kaşkardı,	Andican ile Kaşkar'ı
Mekege bargan acını	Mekke'ye varan hacısını
Öz kolu menen başkardı.	Kendi eli ile yönetti.

(Adilbekova, 2002: 25-26).

Kız Darıyka Destanı'nda Kız Darıyka, Cañıl Mirza gibi otoritesini fiziksel gücüyle sağlamıştır. Kız Darıyka vatanını düşmanlardan korumuş, halkın saygısını kazanmış ve halkı huzuru için çalışmış:

Al kezde alsızdardı alduu çağı,	O dönem, güçlülerin güçsüzleri,
Talkalap çaap alıp turgan çağı.	Sürekli yağma ettikleri çağ imiş.
Colotpoy mekenine eç bir düşman,	Vatanına yaklaştırmadan hiçbir düşmanı,
Kız astan bolgon eken el ardağı.	Sayızsız aslan, kazanmıştır halkın saygısını.

(Türker, 2005: 155).

Sözü edilen destanın ilerleyen kısımlarında Kız Daryka hakkında şunlar dile getirilir:

Teñ körböy ayaldardı erkek menen,
Cürgöndö baatır çıgıp Daryka eçen.

Denk görmüyorlardı kadınla erkeği,
İşte o sırada Daryka ablan çıktı bahadır
olarak.

Kız balban betteşkendi togolotup,
Kalp boldu kayratı çok ayal degen.

Kız pehlivan karşı gelen herkesi yıkarak,
Kadından pehlivan olabileceğini ispatladı.

(Türker, 2005: 177).

Kadın bazı durumlarda aklıyla üstün gelir ve otoritesini sağlar. Boston Destanı'nda Kara Çaç "akıllı yaratılan ya da akıllı doğan Kara Çaç" şeklinde yer almaktadır. Her konu da bilgisi vardır. Ağabeyi yola çıkacağı zaman gerekli olan tüm silah ve teçhizatları hazırlamıştır. Mızrak, ok, zırh, savaş giysilerini, atını hep Kara Çaç hazırlamıştır. Kara Çaç'ın hazırladığı silah-teçhizat takımına herkes hayran kalmış ve ona şu şunları söylemişlerdir:

Casalğandın baarisin

Techizatın hepsini

Taňkalışıp körüşti.

Görüp hayran oldular.

Mınday kural casatkan

Böyle silah yaptıran

Kara Çaçtı bilişti,

Kara Çaç'ı bildiler,

Akılı candan artıqça,

Aklı herkesten fazla,

Adamdan çıkpıyıt mındayça,

İnsanoğlundan çıkmaz böylesi,

Degen sözün aytışıp

Diye söz söyleyip

Kan Buubanın Kara Çaç

Han Buuba'nın Kara Çaç'ın

Aga başın iyişti.

Üstünlüğünü kabul ettiler.

(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 64).

Türk toplumunda kadın aklı temsil eder. Bu da kadının toplum içerisinde sözünün geçtiğini gösterir. Er Tabıldı Destanı'nda Torkobek'in annesi eşi Çalkalmak'a yol gösterir, akıl verir: "Hanım sana uygun ise,/ Hatunun sözü geçerliyse,/ Benim de söyleyeceklerim var./ Verecek olursanız Torqu'yu,/ Beş Kırgız'la gelelim,/ Haysiyetliyse Tabıldı,/ Onu iyice sınyalım./ Onun ihtiyarını getirmeden,/ Kırk gün burada bakalım./ Şahin ise Tabıldı,/ Önce niyetini öğrenelim./ Çatışıp da düşman olmadan,/ Kızı verip yaklaşalım./ Kırgızlar'la birlik olup,/ Eziyet etmeden halkımızı bakalım..." (Namatov, 2001: 514).

Er Eşim Destanı'nda Tügölbay, mal varlıkları olan hayvanlarının sayısını öğrenmek ister ve eşinden akıl almak ister:

Baybiçege söz saldı.

O . . . baybiçe, baybiçe,

Ayıp köörböy cooptu ayt

Söz surayın dep kirdim...

Baybiçesiyle sohbet etmeye başlar.

E . . . Baybiçe, Baybiçe,

Kusura bakma, cevap ver

Akıl danışayım diye girdim...

(Akmataliyev vd. , 2007: 41)

Güldana Destanı'nda, kadının aklıyla otoriteyi sağladığı görülür: "Kün ötkön sayın handın köñülü buzula baştadı. Eptep arga taap Güldananı ayaldıkka aluunu çeçti. "Anı alsam akılma akıl koşoor, kıynalsam keñešta bar"-dep, oyloodu." (*Gün geçtikçe Han'ın niyeti bozulmaya başladı. Çeşitli bahaneler bularak Güldana'yı Hanım olarak almaya karar verdi. "Onu alırsam akılma akıl eklenir, zorda kaldığımda akıl danışırım," diye düşündü.*) (Egimbayeva, 2012: 24) şeklinde geçen sözlerden de anlaşılacağı üzere Güldana'nın, Han'ın bile akıl almayı düşündüğü, kıvrak bir zekâya sahip olduğu görülmektedir.

Kocacaş Destanı'nda da kadın akli ile otoriteliği temsil etmektedir. Kocacaş bir rüya görür ve eşine rüyasını yorumlaması için akıl danışır. Destanda da Zulayka'nın akıl yönünden üstünlüğünü şu şekilde vurgulanır: "Ayal da bolson Zulayka,/ Akılın bar kemenger." (*Kadın da olsan Zulayka,/ Üstün bir aklın var.*) (Akmataliyev; Kırbayev, 2007: 71).

1.8. Eş Olarak Kadın

Kadın yeri geldiğinde eşi için fedakârlık gösterir, bahadırılık yapar. Eş olarak ailesine bakar, evin geçimine katkıda bulunur, erkek çocuklarını ileride yurdunu düşmanlardan koruyacak bir alp tipinde yetiştirir. Kadın bu yönleriyle kutsaldır.

Türk edebiyatı içerisinde yer alan destanlarda kadınlar, kahramanları, hakanları doğuran analar ve bunların eşleri olarak gözükmeler. Kadın için iki temel değer ön plandadır; Sadakat ve fedakârlık. İffetli olmayı da içeren sadakat ve fedakârlık özelliklerine sahip olan kadınlar, iyi kadınlardır. Sadakatin karşısında yer alan ihanet, giderek ikiyüzlülük, yalancılık ve korkaklıkla beraber, kadınlara en çok atfedilen bir vasıf olmuştur. Kahramanın fedakârlığı, toplumun ve başkalarının menfaati için kendini feda etme (zaten "yiğitlik" bu şekilde tanımlanır), hiçbir şeyden korkmadan öne atılma (ki, bu da "cesaret" demektir) şeklinde öne çıkarken; kadının fedakârlığı,

kocası içindir. Sevdiği kahraman için kurban olan kadın örnekleri verilir (Türköne, 1995: 169).

Ataerkil motiflerin ve ataerkil zihniyetin bâriz biçimde öne çıktığı destanlarda, güçlü, kahraman ve hakan olan erkeklerin yanında ışıık gözlü, ilâhî eşlerin; bu erkekleri doğuran kutsal kadınların; onları emzirip büyüten dişi kurtların sıkça yer alması, kadının devam eden manevî rolüne işaret etmektedir. Böylece, bir yanda iktidar sahibi, savaşçı, güçlü erkek kahramanların, diğere yanda göklerden gelen, ağaçtan çıkan, rüyada görülen ışıık gözlü ruhsal yaratıkların yer aldığı bir manzara ortaya çıkmaktadır. "Destan kahramanları, tanrılarla, onların kızlarıyla, peri kızlarıyla evlenirler. Çin yıllıkları, Türkler'in büyük atasının yaz ve kış tanrılarının kızlarıyla evlendiğini hikâye eder... Altaylılar'ın Köğütey Destanı'nın kahramanı, biri ayın, diğere güneşin kızı olan iki eşe sahiptir." (İnan, 1998: 233). Destanlar bu Ataerkil yapının içerisinde kadın manevi olarak kutsal ve üstün olarak görülmektedir. Aynı zamanda destan kahramanların eşlerinin ışıık hüzmeleri halinde inmesi veya bu erkek kahramanların bir Tanrı, peri kızlarıyla evlenmesi, kadınlara tanrısal özellikler yüklediğini de açıkça göstermektedir.

Kısaca, Türk toplumunda kadın eş olarak her zaman erkeğin yanındadır. Kırgız Türk destanlarında da görüleceği üzere, savaşlarda, önemli olaylarda ya da felaketli günlerde erkek eşine danışır, akıl alır; eş ise erkeğini uyarır, yol gösterir. Destanların hiç birinde kadına eş tarafından bir şiddet söz konusu değildir. Kadına şiddet gösteren kişiler düşman erkekleri olmuştur. Erkek eşine karşı saygı ve sevgi doludur. Ona bazen güzel sözlerle hitap ettiği görülmektedir.

1.8.1. Kadının Eşine Sevgisi

Türk destanların çoğunda kadın eşine karşı sonsuz sevgiyle bağlıdır. Kadın sadece kendini düşünen bir varlık değildir. İlk olarak eşini, çocuklarını yani bütün ailesini de düşünür ve onlara karşı görevlerini yerine getirmeye çalışır. Kadın eşine karşı saygılı, fedakâr ve sadıktır. Eşi için bütün zorluklara katlanır, eşini savaşa gittiğinde evin geçimini kadın sağlar. Kadın eşinin en büyük yardımcısıdır.

Er Eşim Destanı'nda Er Eşim savaşa gider ve yurdu Han Tursun'a emanet eder. Han Tursun ise, Er Eşim'e ihanet eder, Er Eşim'in eşini ve diğere kadınları köle yapar, bütün işleri kadınlar üstlenir.

Şaňkıldap koroo kaytarat.
Aytuuñ da bir ukmuş,
Bolgondugu baykalat.
Tıñşaganda bu sözdü
Köykölöygö çamalaş.
Aytıp catat al katın,
Arman ırın aralaş.
-A. . . köykölöy, köykölöy
Kaytardım handın subayın.
Kaygıluu kıldıñ kudayım.
Kapısının kelseçi
Kazatka ketken cubayım.
Katagandın han Tursun
Han Tursun seni ant ursun.
Han baldarın kul kıldın
Kaygıga salıp mun kıldın
Kantip çıdap can tursun.
Otun algan bizdin kız.
Otun cakkan bizdin kız.
Koy katargan bizdin kız,
Kozu bakkan bizdin kız.

Mırıldanarak koyun sürüsünü güdüyor.
Konuşmasında şaşılacak şeylerin
Meydana geldiği belli oluyor.
Dinleyince bu sözleri
Köykölöy türküsüne benziyor.
Söylüyor o kadın,
Dilek türküsüyle karışık.
- Ah, köykölöy, köykölöy
Güttüm hanın subayın.
Kederli yaptın Allah'ım.
Ansızın gelse keşke
Savaşa giden eşim.
Katagan halkının hanı Tursun
Han Tursun seni Allah kahretsin.
Han çocuklarını köle yaptın.
Kaygı, keder içinde bıraktın.
Canım nasıl tahammül etsin.
Odun toplayan bizim kız,
Odun yakan bizim kız.
Koyunları güden bizim kız,
Kuzulara bakan bizim kız.
(Akmataliyev vd. , 2007: 111, 113).

Sözü edilen Er Eşim Destanı'nda da görüldüğü üzere kadının eşinin savaşa gitmesiyle birlikte, Han Tursun erkeğin işi olan çobanlık mesleğini kadınlara yaptırmaktadır. Ayrıca, odun toplama, onları yakma işini de kadın yapmakta, böylelikle evinde hem kendi işini hem de kocasının işini üstlenmektedir. Kadın eşi için bütün sıkıntılara, zorluklara katlanarak ona karşı olan fedakârlığını dile getirmektedir. Kadının eşine olan sevgisi ve sadakati Er Eşim Destanı'nda şöyle geçmektedir:

Aman-esen kördümbü,
Karangıda cüzüñdü.
Dep kaygırıp kuçaktap,
Tögülüp caşı burçaktap

Sağ salim mi gördüm
Karanlıkta yüzünü
Diyerek keder içinde kucaklar,
Dökülür yaşları nohut taneleri gibi

Ataşkan carı Eşimdi,
Atkarbastan kuçaktap.
Törösün taanıp top bolup,
Armanı başta köp bolup.
İçi calın ört bolup.
Eki közü tört bolup.

Sadık eşi Eşim'i,
Ata bindirmeden kucaklar.
Efendisini tanıyıp samimi olur,
Başındaki dertleri çoktu.
İçi acılarla doluydu.
Dört gözle bekledi.

(Akmataliyev vd. , 2007: 125)

Kırgız Türklerinin destanlarında kadınlar eşlerine karşı sevgileri büyüktür. Eş savaş veya başka sebeplerden dolayı yanından ayrıldığında kadın eşini yıllar geçse de o gelene kadar beklemeye razı olur. Er Eşim Destanı'nda da görüldüğü üzere eş savaşta gitmesinin ardından kadın eşinin dönmesini dört gözle beklemektedir. Onun için bütün acılara göğüs germektedir.

Yine Boston Destanı'nda eş savaşta gideceğinden dolayı yola çıkacağı zaman çok kaygılanır, başına bir şey gelmesinden korkar ve o gelene kadar sabırla bekler. Boston Destanı'nda, Boston hem ana-babasını görmek, kardeşi Kara Çaç'ın kaygılarını dinlemek hem de yurduna yönelik düşman saldırdığından dolayı gideceği zaman Cezbilek kaygısını şöyle dile getirir: "...Yolunuz şimdi açık olsun,/ Arananlar bulunsun,/ Kaygılar yok olsun./ Han babasını uzaktan,/ Bulup gelip Alp Baston/ Herkesi yerli yerine kondurursa,/ Tamamen zafere ulaştığında,/ Kaygı çekip ağlayıp,/ Cezbilek burada bekliyor diye, / Dönüp bu yere/ Boston'u alıp gelir diye/ Karaboz senden beklerim./ Ne kadar yıl geçse de, / Gelir diye ben sabrederim./ Önümüzdeki günlerde her vakit/ Alakadar olup sizi beklerim, /Sizler ulaşıp gelinceye kadar,/ Endişe içinde yaşarım." (Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 191-192).

Sarinci, Bököy Hikâyesi'nde Bermet, eş Sarinci gelene kadar altmış yıl da olsa beklemeye razı olduğunu sözler: "Asilim, senden ayrılıp,/ Amcana nasıl varırım?/ "Altmış gün" diyorsun,/ Ak Bermet ölüp kalmazsa,/ Altı yıl beklerim./ Altı yılda gelmezsen,/ Arkandan izleyip varırım,/ Emanet canım kurban olsun,/ Kara saçımı örerim,/ Uzun yıllar beklerim."(Alper, 2004: 390).

Kadın, ne olursa olsun kötü günlerde eşini bırakmaz. Hastalıkta, savaşta, zor şartlarda eşinin her daim yanındadır. Kurmanbek Destanı'nda Kurmanbek savaşta gideceği zaman eş arkasında gözyaşları dökmüş ve Kurmanbek gelinceye kadar bekleyeceğini söylemiştir:

Kanışay ıylap burkurap,
Koluñdu caygın arstanım,
Köñülümdü sergitçi,
Köz cetpes biyik arstanım!
Katın menen balanı,
Kaygılıu küngö taştadı,
Kırgız Kıpçak el turmak.
Kılımga ketti dastanıñ.
Kılkıldagan kalmaktan,
Kıraan eleñ şaşpagın.
Mınday eçen şumduktuu,
Köp ötkörgön törösüñ,
Koş, aman bol körgüçö,
Kudaydan tilep catayın,
Kurdaşım özüñ kelgiçe.

Kanışay'ın gözyaşı sel oldu:
"Kucağını açarak aslanım
Gönlümü rahatlatsana,
Benzeri yok yüce aslanım!
Hanımını ve oğlunu,
Kaygılı güne bıraktın,
Kırgız Kıpçak'ta değil,
Asırlara ulaştı destanın,
Kalabalık Kalmuk'tan,
Korkmayan babayığittin.
Böyle nice zorlukları,
Başından çok geçirdin,
Görüşünceye kadar esen kal,
Allah'a yalvarıp beklerim,
Hayatım sen gel inceye kadar."
(Mukasov, 2013: 107).

Bununla birlikte destanlarda savaşa giden eşlerinin ardından kadınlar genellikle özlemlerini ve sevgilerini dile getirip yakınırılar. Er Tabıldı Destanı'nda Kudaynazar ile savaşmaya giden Tabıldı'ya eşi şunları dile getirmiştir: "Genç eşin Çaçıkey,/ Yapayalnız kalmadı./ Tam günümü görecekken,/ Beni hasret bıraktın./ Kalabalık Katagan boyundan,/ Han oğlu, pehlivanım,/ Halk içinde pehlivan çıktın./ Allı turnam, sevdiğim,/ Alakuşum, şahinim/ Keskin kılıç, dayanağım,/ Yüce yıldız, Çolpanım. / Utancımdan öleyim diyorum,/ İçim yanıyor hasretinden,/ Ölemeden kuruyup gidiyorum..." (Namatov, 2001: 265-266).

Destanda çile çeken, bahtı olmayan genellikle kadınlardır. Kadınlar derdi, sıkıntıyı çeker, kendilerini bahtsız olarak nitelerler. Kadınlar evin bütün yükünü üstlenirler. Kadınlar çocuksuzluktan, eşinin başına kötü bir olay gelmesinden, eziyet edilmesinden veya kızın fikri alınmadan başkasına verilmesinden dolayı bahtsız ve çilekeş olarak nitelendirilir. Kurmanbek Destanı'nda da Kurmanbek'in başına gelen olumsuz olaylar neticesinde Kanışay bahtsız ve çilekeş olarak nitelendirilir. Destanda Kurmanbek Kalmuklular tarafından mızraklanır ve ölmek üzeredir. Bunun üzerine Akkan şunları dile getirir:

“...Aldığın yârin Kanışay,/ Dostum, görsün senin gözünü,/ Çileli bahtsız karın,/ Duysun vasiyet sözünü,/ İyileştirip alalım/ Dostum, elden gelirse seni.” Ardından Kurmanbek: “Ahrette de yârim olacak,/ Kanışay bahtsız da/ Ayrıldın diye duyur!/ Kızıl ala kaplanla/ Küçük yaşta evlenen,/ Ahrette buluşacak,/ Ayrıldın diye duyur!” sözlerinde eşini bahtsız olarak sıfatlandırır (Mukasov, 2013: 127-128). Kanışay da kendini dertli, çileli bir kadın olarak niteler: “Men kaygılıu şorduu küñ,/ Asıl törö beginin,/ Amanın bilbey zarılbayt.” (*Ben dertli, çileli kadın,/ Asıl büyük beyinin,/ Haberini alamadım.*) (Mukasov, 2013: 133).

Kadın yeri geldiği zaman kocasının dert ortağıdır. Kocasını üzgün durduğu zaman onun derdini dinler akıl verir. Askazan Baatır Destanı’nda şu şekilde yer almaktadır: Gaoz Han’ın aklına bir gün peri kızı düşer. Bunun üzerine, Cıldız Ay “Hastalanıp yer kucaklayıp kaygılandı./ Girdi Cıldız bunun yanına,/ Tanrı’m ömür ver diye başlarına,/ Gaoz’um bugün sana ne oldu, deyip/ Koydurdu yumuşak yastık başlarına./ Hastalanıp niçin dertli dertli ağladın,/ Sen ağlarsan ne olur benim halim./ Babanı, anneni, özledin mi Cambıl’ı/ Niçin bu kadar kaygılandın?”; Gaoz Han, “Kulak ver sözlerime Cıldız Ay’ım,/ Beni sizinle yoldaş kılan Tanrı’m./ Çıkmıştım kuşla avlanmak için toylu göle/ Dinlersen böyle benim canım./ Rüzgârla göğe uçup kaçtı kuşum,/ Dinlerseniz yiğidin işini./ Güzel bir kızla karşılaştım/ Bildirmeden sağını solunu uçup gitti./ Kızı imiş Akmer Peri’nin kunduz gibi,/ Biz bulduk karşılaştıktan sonra burayı./ En başından peri kızını aramaya çıktım,/ Anla işin aslını böyle deyip” şeklinde Cıldız Ay, Gaoz Han’ın derdini dinler, ardında peri kızının kendisiyle dost olduğunu söyler ve onu nasıl yakalayacağına dair akıl verir (Egimbayeva, 2012: 113).

Destanlarda kadın eşini o kadar sever ki onun için ölümü göze alır. Cıldız Ay şunları söyler: “Sevince ak yüzüne doyum olur mu?/ Niyetim yok Kızılbaş’a gitmeye/ Altın kabzalı ak palası elinde./ Yüreğime saptırmaya hazırım/ Düşman yurdunda yaşayıp ne yapacağım/ Kurban olup ben gideyim/ Düşmanda horlanıp duracağıma/ Sevdiğimin ardından gideyim.” (Egimbayeva, 2012: 119-120).

Kırgız destanlarında kadınlar eşlerine son derece bağlıdırlar ve saygılıdırlar. Fakat erkekler eşlerine zaman zaman kızmakta ve şiddete dahi başvurmaktadır. Kadınların ise, bu duruma sessiz kaldıkları görülmektedir. İkinci bir eş getirirlerse dahi yine de sevgisinden ve saygısından bir şey kaybetmezler. Manas Destanı’nın Orozbekov varyantında Çıyırdı dua ederken eşine nasıl bir sevgi beslediği anlaşılmaktadır:

Alagör Kудay barımdı,
Tört tülüktüü malımdı!
Aman koysa çalımdı,
Çaşatar Kудay canımdı,
Uşunçanın eesi
Ugar beken zarımdı?
Alda berse tilegim
Ayabas elem barımdı!

Alsın Tanrı her şeyimi,
Ne kadar malım varsa!
Sağ bıraksın ihtiyar kocamı,
Yaşatır Tanrı canımı,
Tüm bunların sahibi
Dinler mi dermanımı.
Kabul olursa dileğim
Esirgemezdim malımı!

(Musayev, Akmataliyev, 2007: 33).

Destanlarda genellikle kadınlar eşlerine çok bağlıdırlar. Kocacaş Destanı'nda Zulayka eşi Kocacaş'ı o kadar sevmektedir ki eşinin öleceği korkusu ile Sur Eçki ile mücadeleye gitmesini istemez. Gitmemesi için yalvarıp yakarır. “Köyden gitse olur mu,/ Ahirete kadar dert ortağım?!/ Pireyi deve yapma,/ Yakın dosttuk daha doymadık,/ Yalpalayıp duran Eçki için,/ Yakınlığımı bizden esirgeme.” (Akmataliyev; Kırbaşev, 2007: 131). Zulayka eşini bir gün rüyasında sağ selamet olduğunu görüp çok sevinir. Ardından çok sevdiği özlediği eşini aramaya karar verir.

Ayal da bolsa kamdanıp,
Araket kıla baştadı,
Alganın izdep baruuga.
Kay cerden izdep tabam dep,
Kamındı Zulay baram dep.

Kadın da olsa davranıp,
Hazırlanmaya başladı,
Kocasının peşinden gitmek için.
Nerelerden arayıp bulurum diye,
Hazırlandı Zulay gideyim diye.

(Akmataliyev; Kırbaşev, 2007: 161).

Kadının burada eşine olan sevgi ve bağlılığının yanı sıra cesaretli olduğu da görülmektedir. Çünkü halkından hiç kimse aramaya çıkmaz. Zulayka “ayal da bolsa kamdanıp” şeklinde söyleyip kocasının peşine düşmüştür. Bunun üzerine eşini bulmak için erkek kılığına bürünerek aramaya çıkar:

Tuuganına kep aytpay,
Kocacaştı izdeymin,
Koşulgun birin dep aytpay.
Kunduzday bolgon kara çaç,
Töbösünö tüydü deyt,
Erkektin kiymın kiydi deyt.
Zulaykanın izdeerin,

Akrabalarına bir şey demeden,
Kocacaş'ı arayayım,
Biriniz ben imle gelin demeden.
Samur gibi olmuş siyah saç,
Tepesine topladı der,
Erkek kıyafeti giydi der.
Zulayka'nın arayacağını,

Karıpbay calgız bildi deyt.
Kamdap alıp ookatın,
Belgisiz cürgön mergenge,
Küygöndüğün mindan bil,
Ayal turup Zulayka,
Aylınan çığa cürdü deyt.

Sadece Karıpbay bildi der.
Hazırlayıp erzağını,
Yeri belli olmayan avcıya,
Özlediğini buradan bil,
Gecikmeden Zulayka,
Köyünden çıkıp gitti der.

(Akmataliyev; Kırbaşev, 2007: 163).

Aslında bu işi yapacak olan gücü ve kuvveti olan erkektir. Zulayka eşi için kendini feda eder, tehlikeye atar. Eşi uğruna yollarda mahvolur: “Üşenmeden sabredip Zulayka,/ Tehlikeye atıp bir tek canını,/ Açlıktan benzi sararıp,/ Arar durur sızlanıp,/ Kocacaş gibi eşini.../ Kimsenin yürümediği ıssız kırlarda,/ Keçilerin gittiği yol ile./ Tabanı kara nasır olup,/ Talihi tersine dönüp,/ Sağlam yeri kalmaz kıyafetinin,/ Seçip de evlenen Zulayka,/ Kırlarda gider mahvolup.” (Akmataliyev; Kırbaşev, 2007: 165, 167).

Kırgız masallarında da kadınlar eşlerine sevgisi büyüktür ve eşlerine son derece bağlıdır. Kırgız masallarından “Vezirin Kızı” (Obozgerdin Kızı) adlı masalda vezirin kızı eşini ölü ya da diri bulabilmek için yiğit bir görünüme girerek eşini aramaya çıkar: “Delikanlının hanımı bir gün düşünüp: "Kocam beni sevmese de, ben onunla kısa süreli de olsa yoldaş oldum. Onun ölü mü, diri mi olduğunu bileyim," diyerek saçını tepesine toplayıp erkek gibi giyinmiş, bolca yol azığı alıp iyi bir ata binerek kocasını aramaya çıkmış. Az gitmiş, uz gitmiş; günlerce yol gitmiş. Sonunda atıncan ayrılmış. Silahlarını eline alarak yola yaya devam etmiş.” (Karadavut, 2006: 319).

1.8.2. Erkeğin Eşine Olan Sevgisi

Türk destanlarında eşler birbirine karşı sevgi ve saygı ile hayatlarını devam ettirirler. Türk destanlarında çoğunlukla eşler arasında çatışma yaşanmazken, bazı destanların kurgusu itibariyle erkek kahramanlar eşlerini dinlemedikleri görülmektedir. Dede Korkut Kitabı’nda Dirse Han’ın çocuğu yoktur, Bayındır Han bir ziyafet verir. Ziyafette oğlu olanı ak otağa, kızı olanı kızıl otağa, oğlu-kızı olmayanı kara otağa oturtur. Oğlu olmayan Dirse Han’da kara otağa oturturlar.

Dirse Han bu duruma sinirlenir ve evine gelip karısı ile çatışma yaşar.⁴

Erkek eşinin sağlığı için her şeyi yapabilir, eşinin sağlığı her şeyden önemlidir. Şırdakbek Destanı'nda da, eşinin sağlığından dolayı Seyitbek çok üzülme ve onun için her şeyi seferber etmektedir.

Boyuna Şırdak bolgondo,	Şırdakbek'e hamile kalınca,
Üç ay bütün tolgondo,	Tam üç ay dolunca,
Talgak boldu enesi.	Annesi aş erer,
Kabilan colbors etine,	Kaplan ve pars etine.
Can çıdabay betine.	Can dayanmaz yüzüne.
Tamak içpey talığıp,	Yemek yemediği için,
Colborstun eti tabılbay,	Pars eti bulunmadığından,
Caman boldu zangıp...	Azap çekerek çok kötü olur...
Katını çatıp kalgan son,	Karısı döşeğe düştükten sonra,
Kapa bolgon talığıp.	Bitkin düşüp çok üzülür.
Karap turup Seyitbek,	Bakarken Seyitbek,
Kapa bolup cüdödü.	Çok üzülüp yıpranır.
Aytıp sözüñ şar kıldı,	Açıkça konuşur,
Kalkın cayıp car kıldı.	Halkımı toplayıp duyurur.
Erteñ uuga baram dep,	Yarın ava gideceğim deyip,
Colbors atıp beriñer,	Parsı vurup getirin,
Burulbastan kalıñcurt	Kalabalık halk itaatla,
Buyruguma könünör.	Emrimi kabul edin.
Erteñden kalbay uu kılıp,	Yarın mutlaka avlanıp,
Colbors atıp keliñer	Parsı vurup getirin...

⁴ Ben varıçak gelü beni karşuladılar kara otağa kondurdılar, kara kiçe altuma döşediler, kara koyun yahnisından önüme getürdiler, oğlı kızı olmayanı Tañrı Ta'âla kargayupdur biz dalhı kargaruz bellü bilgildi diler. Senden-midür benden-midür, Tañrı Ta'âla bize bir batman oğul virmez nedendür didi, soyladı, aydur :

Han kızını yirümden turayım-mı
Yakañ-ile boğazuñdan tutayın-mı
Kaba ökçem altına şalayın-mı
Kara polat öz kılıcum elüme alayın-mı
Öz gevdenden başuñı keseyin-mi
Can tatlusın saña bildüreyin-mi
Alça kanuñ yiryüzine dökeyin-mi
Han kızını sebebi nedür diğil maña
Katı kaza biderem şimdi saña
didi (Ergin, 2004: 80).

Ukkan körgön bar beken,
Minday Kızık ülgünü
Baybiçem talgak bolgonu,
Kabılandın cürögü,
Sargarıp çatıp algan son
Canıma battı düböğü.

Duyan gören var mıdır,
Böyle ilginç bir örneği
Baybiçem aş eriyor,
Parsın kalbine,
Sarıp yatağa düştükten sonra,
Canımı yaktı acıları.

(Akmataliyev vd., 2007: 251-253).

Hamile eşinin bulunamayacak bir şeyi aş ermesi üzerine eşine olan sevgisi Seyitbek'i vazgeçirmemiş, karısının acı çekmesine dayanamayıp, aş erdiği yiyeceği bulamaları için halkını seferber etmiştir. Ayrıca eşinin acı çekmesi erkeğin de canını yakmıştır. Bu da eşine olan bağlılığını ve sevgisini göstermektedir. Kırgız destanlarında eşlerini severken, sevgi sözcüğü olarak "Baybiçem" kullanılması kadını sahiplenici bir özellik katmaktadır. Kırgızlar "Baybiçe" kelimesini, evin gerçek sahibesi baş kadın anlamında kullanmaktadırlar. Aslında burada önemli olan ve kadını da önemli kılan çocuktur. Çocuk, soyun devam ettirici unsuru olması bakımından toplumlarda önem verilen bir husustur.

Erkeğin eşine olan sevgisi destanın ilerleyen kısımlarında daha belirgin şekilde ifade edilmiştir. Han Şırdak eşine değer vermekte ve onu çok iyi bir şekilde yaşatmaktadır. Destanda şu şekilde anlatılmaktadır:

Attanarda katını,
Arıp menen kep aytat
Sagınıp ketem bayım dep,
Dañkıñ curtka dayın dep.
Bügün kelgin- depaytat.
Katınının corugun,
Han Şırdak da caktırgan.
Alkıldatıp katındı,
Azemin artık baktırgan.
Terdirip kebes çigitin,
Kırk kızdı salıp kızmatka,
Ak pahtaga catkırgan.
Ayım gasuuk balat dep,
Kırk kara koy soydurup,

Ata binerken karısı,
Kaygıyla konuşur
Özlerim beyimi der,
Şöhretin bütün yurda malumdur der.
Bugün gel, diye söyler.
Karısının bu davranışını,
Han Şırdak da beğenir.
Gayretle karısını,
Zarafetini artırıp daha iyi baktırır.
Toplatıp pamuk çekirdeğini,
Kırk kızını hizmet ettirip,
Beyaz pamuğun üzerine yatırır.
Hanımı üşür diye,
Kırk kara koyun kestirip,

Şıybılçağın çaktırgan.
Şıyraktın çuçük mayına,
Keltirip kürüç bastırgan.
Catkanı kebez ak pahta,
Cegeni kürüç ceñildep,
İçkeni beenin kımızı
Oñolbogon katındın,
Uşunday söölöt turuşu.

Şıybılçağımı ikiye böler.
Baldır kemiğinin ilik yağına,
Güzel bir pilav yaptırır.
Yattığı ak pamuk,
Yediği hafif pirinç,
İçtiği kırsrağın kımızı.
Kurnaz karısının,
Böyle bir saltanatı var.

(Akmataliyev vd. , 2007: 293).

Kırgız destanlarında erkek eşine sevgisini göstereceği zaman ona iltifatlarda bulunur. Eşini aya, ışığa benzettiği görülür. Aynı zamanda erkek eşinin halini, hatırını sormayı da ihmal etmez. Boston Destanı'nda Kara Çaç'ın derdinin olduğunu eşi Aşşakan anlar ve bu durumun nedeni öğrenmek ister. Bunun yanında Kara Çaç'a güzel sözler söyleyerek iltifatta bulunur:

Tura kalıp Aşşakan
Asmandağı ayımsıñ,
Tiyip turgan carıksıñ,
Küyüp turgan şamımsıñ.
Emne bilip kamıktıñ,
Uktap catıp çoçuduñ,
Mañdayıñdan karasam,
Öñüñ turat buzulup,
Közüñ turat süzülüp.
Cürögüñ katuu bolkuldayt,
Bütken boyuñ solkuldayt.
...
Aytalbaysın oyun köp.
Kayrattanıp karaçı,
Cakşılap oygo carap!
Aşşakan mintip suradı,
Kara Çaçtın astında,
Bilk etpey karap turganı.

Kalkıp Aşşakan
"Gökyüzündeki ayımsın,
Yere deyen ışıksın,
Yanan mumumsun.
Ne sezip de sıkıldın,
Uyurken sıçradın,
Yüzüne baksam,
Benzin atmış,
Gözün süzölmüş.
Yüreğın şiddetle çarpıyor,
Bütün vücudun titriyor.
...
Söyleyemiyorsun, düşüncen çok.
Gayretlenip baksana,
İşe yarar şeyler yapsana! "
Aşşakan böyle sordu,
Kara Çaç' ın önünde,
Ses çıkarmadan bakıp durdu.

(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009:

232).

Bütün eski Türk toplumlarında kadına değer verilmiş, kadın hiçbir zaman ikinci plana atılmamış, kadına büyük bir saygı ve nezaket gösterilmiştir. Kadın gerektiğinde eşine akıl vererek bilge tipine dönüşmüştür.

Kocacaş Destanı'nda, Kocacaş eşi ile vedalaşırken, ona karşı güzel iltifatlarda bulunmuştur. Eşine “sevgilim, helalim” diye hitap etmiştir.

Kadırkeç, Zulay, ne deysin?	Sevgilim Zulay ne dersin?
Karmaşıp kaygan şertim bar,	El sıkışıp ettiğim yeminim var,
Kalbaymın koşa ketemin...	Durmam birlikte giderim...
Kep aytkım çok tuuganga,	Akrabalarım söylemeye niyetim yok,
Köñüldö sözüm men ayttım,	Ben içimden geçenleri söyledim,
Kaalap algan kurdaşım,	İsteyip de aldığım dengime,
Kadırim bilgen kurbuma...	Kıymetimi bilen eşime...
Katarım eleñ, Zulayka,	Bir parçamsın Zulayka,
Kaltarday basıp güldögön...	Tilki gibi gelişip güzelleşmişsin...
Kayır koş, Zulayka, koş emi,	Hoşça kal şimdi Zulayka,
Kaalagan kurdaş alalım.	Sevgili eşim, helalim.

(Akmataliyev; Kırbaşev, 2007: 125, 129).

1.8.3. Uyarıcı ve Yol Gösterici Eş Olarak Kadın

Türk toplumunda kadın akıllı temsil eder. Destanlarda eşine akıl verip, bazı durumlarda uyarır ve yol gösterir. Bu da kadının toplum içerisinde sözünün geçtiğini ve fikrini rahatlıkla dile getirdiğini gösterir.

Er Tabıldı Destanı'nda Torkobek'in annesi eşi Çalkalmak'a yol gösterir: “Hanım sana uygun ise,/ Hatunun sözü geçerliyse,/ Benim de söyleyeceklerim var./ Verecek olursanız Torku'yu,/ Beş Kırgız'la gelelim,/ Haysiyetliyse Tabıldı,/ Onu iyice sınavalım./ Onun ihtiyarını getirmeden,/ Kır gün burada bakalım./ Şahin ise Tabıldı,/ Önce niyetini öğrenelim./ Çatışıp da düşman olmadan,/ Kızı verip yaklaşalım./ Kırgızlar'la birlik olup,/ Eziyet etmeden halkımızı bakalım...” (Namatov, 2001: 514).

Kırgız Türk destanlarında eşleri zor durumda kaldıklarında veya ne yapacaklarını bilemediklerinde eşleri onlar için plan yapar ve yol gösterir. Azkaza Baatır Destanı'nda Gaoz Han aklına bir gün peri kızı düşer ve endişeye kapılır. Bunu gören

karısı Cıldız Ay derdini dinler. Daha sonra Gaoz Han “Cıldız Ay şimdi bana küsme/
Cambıl'a gitmem bulmadan Köhi Katı/ Babamız periden üç kız almış idi./ Bir gün
ecel yetince göçer dünyadan./ Her şeye rağmen Cılız Ay'ı alamazsam,/ Kaygılı
yüreğimden gitmez hasret./O zaman sevgili için gitmemezlik edemem.” der. Durumu
anlayan Cıldız Ay eşi Gaoz Han'a peri kızını nasıl yakalayacağına dair yol gösterir:
“Kız, ey bahadır, beni dinle, dedi/ Perinin saltanatını anlattı./ Yakalamanın yolunu
öğreteceğim,/ Aklına çivi gibi çaktı söylenen sözü./ Üç gün sonra bana gelecek/
Erlığın gayretini göstermelisin./ Girişe altın sandık koyacağım,/ Belli etmeden seni
içine koyacağım” der. Bunun üzerine Gaoz Han “Razıyım padişah kızı Cıldız
Ay'ım./ Sizinle yoldaş yapan Tanrı'm./ Hile ile yakalarsan bu kızı/ Ölene kadar
iyiliğini unutmam.” der (Egimbayeva, 2012: 113-114).

Destanlarda kadınlar, eşleri zor durumda kaldıklarında, başı sıkıştıklarında nasihat
verir. Eğer destanlarda erkekler eşlerinin tavsiyelerine uyar, sözünü dinlerse
tehlikelerden kurtulurlar, eğer eşlerini dinlemez, tavsiyelerine uymazlarsa zararlı
duruma düşer ve bundan büyük bir pişmanlık duyarlar. Manas Destanı'nın Radloff
varyantında, Almambet Er Kökçö'nün yanından gidince, Ak Erkeç eşi Er Kökçe'ye,
““Ey Er Kökçöm, ey efendim,/ erkekliğin var ama aklın yok,/ bir hiç ile
uğraşıyorsun./ Bir at yüzünden dostluk bozulur mu?/ Elbise yüzünden dostluk
bozulur mu?/ Bir Kök-ala'yı sakınayım derken/ birçok attan oldun,/ sürüyü
sakınayım derken/ birçok sürüden oldun!/ Günleri sayacak olursam,/ geceleri
sayacak olursam/ Almambet geleli bir ay olmuş./ Şimdi Almambet gidince,/ kapıdan
çıkınca gördüm ki/ hayvanların meleği/ hep canların meleği/ çıkmış arkasından
gidiyor./ Bu gün ayın yedisi,/ yarın ayın sekizi,/ Kök-ala'nı vermezsen/ mahvolup
gideceksin sen !/ Bu gün söyle de burada kalsın!” şeklinde uyarır ve yol gösterir
(Radloff, 1995: 41).

Başka bir yer de Cakıp Han, Manas'ın dirilmesinin ardından, oğlunu aramaya çıkar
bulamaz. Bunun üzerine baybiçesine akıl danışır, ihtiyar kadın“Ala-dağ gibi doğan
Cakıp Han,/ Serek ile Sırgak'ın/ can dostu Kara-toko ile/ Bakay'a da gittin mi?/ Ona
da haber verdin mi?"/ "Hayır onlara gitmedim."/ "Bu üçüne kadar git de,/ onlara da
haber ver gel !/ Burunları büyüdü,/ öğütler hep kayboldu./ Serek ile Sırgak'ı da/
üçünü buraya alıp gel,/ Bakay'ı da alıp gel!/ Yalvar, canımızı feda edelim!/ Manas'ın
mezarına gidelim” şeklinde yol gösterir (Radloff, 1995: 104).

Manas bir gün kâfir Coloy'a savaş açmak ister. Bu durumu önceden rüyasında gören Coloy'un karısı Angıçal kızı Ak Saykal eşini, uyarır. Destanda şu şekilde geçmektedir: "Angıçal kızı Ak Saykal/ Coloy'un karısı değil mi?/ Pek kerim bir insan idi,/ gece bir rüya görmüştü./ Erkenden ayağa kalktı,/ çıkıp Coloy'a geldi o,/ Coloy'a gelince dedi ki: "Tövbe, Coloy, büyük hanım,/ dün gece bir rüya gördüm,/ bu pek müthiş bir rüyaydı,/ yüreğimi ürküten/ bir rüyaydı bu./ Karaça'yı kötü niyetli görüp/ hep at sesi işittim./ Düşman zulmünü çok gördüm!/ Kudretini görmedim ben,/ gazabını çok tattım ben,/ bahadır Coloy, büyük han!/ Rüyam beni korkutuyor,/ arşın boylu Er Manas/ sürülerine saldırmış,/ yıldızlara doğru bakıp,/ yüzünü güneşe çevirmiş,/ elbise yağmalayıp sırtına giymiş,/ başlık yağmalayıp başına geçirmiş !/ Bunlar ne demek olsa gerek?"(Radloff, 1995: 144-145). Fakat Coloy bu uyarıları dinlemez ve sonunda kendisi zararlı duruma düşerek, Manas'ın ona kılıç sallaması üzerine ölür.

Destanın bir yerinde de Kanıkey, Manas'ı uyarır, Manas karısını dinlemez: "Han çocuğu Kanıkey, Manas'ı yakaladı,/ Han Manas'a dedi ki: "Hayvanlar için bu uğursuz/ bir gün, efendim,/ pars yılında yaşın yirmi/ beş, efendim,/ bu yıl senin doğduğun yıl, efendim,/ atlar için bu uğursuz bir yıl, efendim,/ erler için bu uğursuz bir yıl, efendim !"/ Manas' yakalayıp da" Dur! Dur!" dediyse de Manas aldırmadı,/ Kanıkey'in sözüne kulak vermedi!" (Radloff, 1995: 156).

Semetey gece bir rüya görür, eşi Ak Çürök önce onun sonra kendi rüyasını yorar ve bu rüyaların iyi bir rüya olmadığını belirtir: "Gece bir rüya gördün,/ gece gördüğün rüya korkunç bir rüyaydı/ yüreğimi yakan bu rüyayı/ ben sana yorayım,/ sonra da buradan gideyim!/ Kavak dibinden sarsıldı;/ deniz dibinden çalkalandı,/ efendim, söyle ne dernek bu?/ Ölü ile dirilerin/ ervahı ata binmişlerdi,/ ervahın dirliği kaçmış demektir./ Göğe uçan sarı alaca ağlayacak,/ çok ihtiyar yaşlılar ağlayacak,/ gökteki ekin kargası ağlayacak,/ altı yaşındaki çocuk ağlayacak,/ ben rüyandan korkuyorum!/ Sen bu seferden vazgeçsen!/ Başka bir sefer yola çıksan!;/ Nakışları altın hilalli sancak gördüm,/ altı birlik ordu gördüm,/ dalgalanan sancaklar gördüm,/ yer titreten ordu gördüm!/ Gel şu seferden vazgeç!" (Radloff, 1995: 242). Burada görüldüğü üzere sefere çıkmaması eşini uyarır ve yol gösterir. Fakat Semetey eşini sözlerine aldırılmaz.

Manas Destanı'nın Orozbekov varyantında bey Cakıp çocuğu olmaz ve bu duruma çok üzülür. Ne yapacağını bilemez bunun üzerine ilk eşi Çıyırdı bir rüya görür.

Rüyasında aksallı bir adam iki elma verir. Bu elmalardan beyaz elma nefsinin öldürmesi içindir. Bir de kırmızı elma verir. Rüyasını Cakıp'a anlatır. Çocuğun olması için Cakıp'a şu şekilde yol gösterir: "Bey Cakıp anlattı rüyasını,/ Karısı şunları anladı./ Konduracakmış tanrım,/ Devlet kuşunu başına,/ Başkaları duymasın,/ Anlat bunu yakınlarına./ Ben de güzel rüya gördüm,/ Eritecekmiş tanrım/ Kalbindeki buzları,/ Başiboş gezen kalabalık sürülerimizi/ Esirgemeyelim bundan,/ Yarın milleti toplayıp,/ En azından kırk elli hayvan keselim./ Kaybolan çocuk bulun ursa,/ Acımadan malı keselim./ Sonu nasıl olur bilemeyiz,/ Küçük bir düğün yapalım./ Kabul edilirse dileğimiz,/ Sağ salim bulunursa/ Kaybolmuş ailemiz." (Musayev, Akmatallyev, 2007: 47). Fakat eşi Cakıp bu söylenenlere kızar ve söylediklerini dinlemez. Fakat genellikle destanlarda görüldüğü gibi eşinin sözünü son çare olarak yerine getirir (Musayev, Akmatallyev, 2007: 73).

Er Töştük Destanı'nda Kenceke eşinin canının bulunduğu demir eğeyi gidip Celmoguz'dan alması için Er Töştük'ü uyarır ve Er Töştük demir eğeyi almak için yola çıkacağı zaman ona nasihat verir, yol gösterir:

Altı ayaktuu ala atıñ	Altı ayaklı ala atın,
Tamanı cuka taş ötöt	Tabanları ince, taş batar,
Mañdayı cuka kün ötöt	Alnı ince, güneş vurur,
Cayın caylap katesiñ Töştük	Yaz boyunca yazı geçireceksin,
Cay ısıkkı kalasın Töştük	Yaz sıcağında kalırsın,
Kışın kıştap ketesin Töştük	Kış boyunca kışı geçireceksin,
Kış suukka kalasın Töştük	Kış soğuşunda kalırsın,
Böödö ölüp kalasın Töştük	Yok yere ölürsün Töştük,
Üstündögü kıl torko Töştük	Üstündeki ipekli giyim Töştük,
Baktası cuka ton eken Töştük	Pamuğu ince giyimmiş, Töştük,
Katındın atı demeseñ Töştük	Karımın atı demezen Töştük,
Çal kuyruktu minip al Töştük	Çal Kuyruk'a bin, Töştük!
Katındın tonu debeseñ Töştük	Karımın giyimi demezen Töştük,
Kıl torkumdu kiyip al Töştük.	Benim ipeklimi giy, Töştük!"

(İliç, 2012: 58-59).

Kadın erkeğine yeri geldiğinde öğütler vererek nasıl davranması gerektiğine dair fikirler öne sürer. Sarinci, Bököy Hikâyesi'nde Sarinci Ak Bermet'le evlenmek istediğini söyler. Bunu duyan Bököy, ikinci eş olarak Sarinci'nin evleneceği eş adayı

Ak Bermet'i almak ister. Bunun üzerine Bököy'ün ilk eşi Akça, Bököy'ü uyarır ve öğüt verir. Ak Bermet'i alacağı konusunda itiraz etmez, olgun bir davranış sergiler. Fakat Bököy'e bu evlilikten vazgeçmesini söyler. Hikâyede bu davranışı şu şekilde sergilenmiştir:

Baykoomdo Koñnurdun,
Aytıp kelgen sözünün
Baarısı calgan – tögün – dep.
Alam – dep, baatır aptıkpa,
Ak Bermet sizge kelin – dep.
Ak Bermeti alam – dep,
An üçün peylin süybösün,
Körbösöm da bilemin,
Bermettin sizge tiybesin.
İniñe düşman kılmakka,
Ortodo buzup cürbösün...
Koñurbay sözü calgandır.
Kündöştüktön kep aytpaym,
Küygöndüktön degi aytpaym,
“Kelininiğdi alam – dep,
Kantıp kastık oyloysuñ
Kargaday calgız inine?
Calgızdın zaybın sen alsañ,
Ayıkpagan söök öçtü
Caman bolor tübüñö.

Müşahadelerime göre Kongur'un
Söylemiş olduğu sözün
Hepsi yalan, dolan dedi
Alacağım-diye, yiğit, heyecanlanma
Ak Bermet sizin gelininiz- dedi
Bermet'in size dokunamayacağını
Görmesem de biliyorum,
Onun için “Ak Bermet'i alacağım” diye
Gönlün sevinmesin.
Yeğenine düşmanlık besleme,
Arayı bozmaya çalışmasın...
Kongurbay'ın sözü yalandır.
Sözü kıskançlıktan söylemiyorum,
Kızgınlıktan da söylemiyorum.
“Gelinimi alacağım” diyerek,
Karga gibi yalnız yeğenine,
Nasıl düşmanlık düşünürsün?
Yalnız'ın karısını sen alsan,
Düşmanlık edenin sıhhati düzelmez,
Yazık olur soyuna.

(Alper, 2004: 144-145).

Boston Destanı'nda, Boston Cezbilek'e, hem ana-babasını görmek, kardeşi Kara Çaç'ın kaygılarını dinlemek hem de yurduna yönelik düşman saldırdığı için gideceğini söyler. Bunun üzerine Cezbilek, Boston'un yolda başına bir şey geleceğinden ve oraya gidip de dönemeyeceğinden endişelenerek onu uyarı ve yol gösterir:

Karabozdoy can dosun
Aytkanına könüp cür.
Baştagan colgo barıp cür.

Karaboz gibi can dostunun
Söylediğine uy.
Girdiği yolda git.

...
Anık çarçap bararsıñ,
Aran izdep tabarsıñ.
Dağı aytamın Alp Boston,
Karındaşıñ Kara Çaç,
Aruusuna sen kirseñ,
Kelbes cayga ketersiñ,
Kaygı tartıp ötörsüñ,
Karaboz amal tappasa,
Ak coluñdu açpasa,
Ceriñdi takır körböysüñ,
Eliñe kaytıp kelbeysiñ.

...
Yorulup bitap düşüp varırsın,
Zor arayıp bulursun.
Daha da söyleyeyim Alp Boston,
Kardeşin Kara Çaç'ın
Masumluğuna inanırsan,
Gelmez yola gidersen,
Kaygı çekip ölürsün,
Karaboz çare bulmazsa,
Hayırlı yolunu açmazsa,
Yurdunu asla göremezsın,
Halkına dönüp gelmezsin.
(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009:
186).

Canış Bayış Destanı'nda Celkayıp ile Bayış kaçarlarırken Aydıñ-Köl'ün kıyısına geldiklerinden sayısız askerın orada olduklarını görürler. Celkayıp düşmandan nasıl kurtulacağını bilemez ve kaçma yollarını arar. Celkayıp Bayış'ı bu konuda uyarır:

Düşmandarga körböy
Başka ayla tabalık
Kutular caktı bet alıp
Tetir colgo salalık.
Adırduu beles aşalık
Ak-Munar toodo col bolsa
Aralap öto kaçalık.
Ce bolboso sırttanıp
Çarpışıp çaman kelybet ko.
Oñoy menen bul düşman
Saga bagınıp berbeytko.
Tılımdı alıp bul colu
Tiyişip buga barbagın.
Calgız canın talaada
Mayıp bolup kalbagın.
Menin atım ayal da

Düşmanlara görünmeden
Başka bir çare bulalım
Kurtulacağımız tarafa yönelip
Tersine yola koyulalım.
Tümsekli yer aşalım
Ak-Munar dağda yol olursa
Dolaşıp geçip kaçalım.
Aksi takdirde yiğidim
Sanırım çarpışmaya gücün yetmez.
Bu düşman kolay kolay
Sana boyun eğmese gerek.
Sözümü dinleyip bu kez
Buna saldırıp gitme.
Bir başına bozkırda
Kötürüm olup kalma.
Benim adım kadındır

Az tiyer saga cardamım.

Az dokunur sana yardımım.

(Aknataliyev; Mukasov, 2013: 126).

Kadın erkeğine dikkat etmesini söyler, gelecekte olacak kötü felaketler konusunda onu uyarır. Kocacaş Destanı'nda Kocacaş gördüğü bir rüyayı Zulayka'nın yorumlamasını ister. Kadın bu rüyayı iyiye yormaz ve eşini uyarır: "Yorumlamadan rüyayı bıraksana./ Kuşağı bele bağlamışsın,/ Yollanıp dağa varmışsın,/ Avcılıktan fayda yok,/ Avcım bırak bu işi./ O zaman ben üzülüp dul kalırım./ Çarığı ayağa bağlamışsın,/ Baban ihtiyar, kardeşin küçük./ Çatışmaya girme, Kocacaş,/ O zaman ben kederlenip dul kalırım./ Altın toynak, çevik bilek,/ Atını tutup binmişsin,/ Baban ihtiyar, kardeşin küçük,/ Ne yapacaklar senin ev halkın?/ Kuşanma bırak demiri,/ İsteyerek evlendiğin Zulayka,/ O zaman ben azap çekip yanarım... Bu tüfeği sonunda,/ Eğer dinlersen avcı bırak,/ Sizi ölüme götürür." Fakat bu uyarılara rağmen eşini sözünü dinlemez (Akmataliyev; Kırbaşev, 2007: 77, 79). Kocacaş, aramaya gider. Uzun süre gelmeyince Zulayka eşini bulmak için yola çıkar. Kocacaş'ı bulduğunda onu yine uyarıp geri dön diye yalvarmasına rağmen Kocacaş: "Sözünden döndükten sonra,/ O adam insan değil./ Tutayım diye Eçki 'yi,/ Elimi uzatmış buldum./ Ettiğim yemin olmasa,/ Haberim bile yok idi,/ Zulayka kederinden karşı çıkmak için./ Kinlenip ettiğim yeminim böyle,/ Kederlenme Zulayka,/ Ben gidemem gerçekten." der (Akmataliyev; Kırbaşev, 2007: 173).

Masallarda da kadınlar tehlikli bir durum karşısında eşlerine yol göstermektedir. Kırgızların "Uyanık Fakir" (Amalduu Kedey) adlı masalda han bir gün bir yıl içerisinde Hızır'ı getirene bir tabak altın vereceğini ilan eder. Bunu duyan fakir çiftin karısı eşine gidip bu altını almasını söyler. Fakir adam eşinin söylediğine önce itiraz etsede daha sonra ikna olup bir tabak altını alır. Bunlar yerler içerler, bir yıl dolmasına yedi gün kalınca hanın gelip öldüreceğini korkarlar. Bunun üzerine karısı eşine şu şekilde yol gösterir: "Bir künü ayalı eköo cıldı esepeteşe cıl maalına ceti kün kalıptır. Oşondo ayalı: "Ceti kündön kiyin kandın vaziri kelet, men seni Kıdırdı izdep ketken deymın. Sen toogo kaçıp ket",- dep küyöösün toogo kaçırıp ciberet." (Bir gün hanımıyla birlikte günleri hesaplasalar ki, yılın dolmasına yedi gün kalmış. O zaman hanımı: "Yedi gün sonra hanın veziri gelir. Ben senin için Hızır'ı aramaya gitti, derim. Sen dağa kaç," diyerek kocasını dağa kaçırmış.) (Karadavut, 2006: 294-295).

“Biricik Oğul Canadıl” (Calgız Uul Canadıl) adlı masalda Canadıl’ın kız kardeşi Karlığaç düşman Kalmuk Han’ı Çekir Han’la evlenmeye karar verirler. Fakat Çekir Han Canadıl’ın kız kardeşini vermeyeceğini düşünürler. Bunun üzerine Karlığaç abisine ihanet planları yapar ve ağabeyine karnına ağrı girdiğini kötüleştirdiğini söyler. Ağabeyi bahşılar getirdiyse de çözüm bulmazlar. Bunun üzerine Karlığaç Çekir Han’a gitmelerini söyler. Çekir Han ebe, doktor gönderir. Onlar hastalığa iyi gelecek tek şeyin “Mürök Kakbaş’ın suyu” deva olduğunu söylerler. Fakat bunlar planın bir parçasıdır. Daha sonra Canadıl yola çıkacağı zaman eşi şu şekilde uyarır: “Eyvah, biricik oğul Canadıl’ın kız kardeşinin Çekir Han’dan aldığı söz var. Mürök Kakbaş’ın suyuna gitme, başını derde sokma!” der. Canadıl ona inanmaz, hanımını döver ve yola çıkar.” Fakat sonunda Canadıl’ın eşi haklı çıkar (Doğan, 2009: 193).

Kırgızların başka bir masalı olan “Kötü Çoban” (Caman Koyçu) da Kötü’nün eşi akıllı ve bilgilidir. Masalda yer alan Deli Han, Kötü’nün eşine âşık olur. Bunun üzerine Kötü’yü öldürüp karısıyla evlenmek ister. Deli Han bir plan yaparak Kötü’yü ölümsüzlük suyu bulması için “gidilse gelinmez” adlı yola gitmesini ister. Bu durumu anlayan karısı bilge tavrını göstererek kocasının ne yapması gerektiğini anlatır. “Kadın, hana giden kocasına: ‘Han, seni uzağa gönderecek, gitmem deme, gidiver! Seni yiğitler yolcu eder. Aygıra binme, semiz kısrak isteyip bin. Hanın seni yolcu eden yiğitleri seni bırakıp dönerler. Onların arkasından sen de geri gel. Hiç kimseye görünmeden eve gir. Hiç kimseye sırrını söyleme,’der.” Daha sonra Kötü yolda giderken yiğitlerden ayrılıp evine gelir, karısı onu bir müddet çukurun için saklar. Deli Han altı aydan sonra gelip asıl niyetini söyleyince Kötü saklandığı yerden çıkar (Karadavut, 2006: 377-379). “Madılgen Güzel” (Madılgen Suluu) masalında Madılgen erkek kılıfına bürünür. Bir gün hanın kuşu onun bulunduğu kulübeye konar. Han almaya gittiğinde kızı görünce güzelliğine hayran olur. Ama onun kız mı erkek mi olduğu ne kadar yol denedilerse de öğrenemezler. Sonunda Hanın hanımları yol göstermiştir: “O zaman hanın bir hanımı: "Ey Han'ım! Onun kız ya da erkek olduğunu öğrenmek zor değil. At yarışı yapalım, deyin. Erkekse eteği dalgalanıp gider, kız ise gömlek eteğinin uçmaması için sıkıca tutarak yarışacaktır. Böylece öğrenmiş olacaksınız.” der.” (Doğan, 2009: 242).

“Han ile Vezir” (Kan Menen Vezir) masalında Han kızına sormadan onu kel biriyle evlendirir. Kız akılsız olan bu kocasını akıllı yapar. Ardında Han’ın kızı kocasına yol gösterir. İkinci gün ve üçüncü gün de kocası birer saksagan vurur. Bunu gören kız

kocasına der ki: “Hanın bir altın geyiği var. Senede bir defa gelir. Her sene onu avlamaya çalışırlar, kimse yakalayamaz. Sen ona git, onu yakala. Han ile arkadaş ol. Giderken han ile karşılaşırın han, sana ‘altın geyiği kovala!’ diye bağırır. Sen ona uyma... Han senin yanına “dostum” diye yaklaşır. Yol boyunca sesini çıkarma. Şehri dolandıktan sonra evine götürerek geyiği bağla...” şeklinde akıl verir ve yol gösterir. Altın geyiğin geleceği zamanı belirleyen han, kırk yiğidi ile ava çıkar. Kız da bunu öğrenince kocasını tulpara bindirir, eline okunu vererek onu gönderir. Kocasını yola çıkar. Hanımının dediklerinin hepsini bir bir yapar, geyiği de yakalar. Daha sonra kız kocasına Han’ı evine davet etmesini söyler. Kocasını dediğini yapar ve Han’ı evine getirir. Han karısını görmek ister. Kız bir süre çıkmaz. Han bir daha görmek istediğini söyleyince kız Han’ın karşısına çıkar. Han, kızını görünce, kız da babasını görünce ağlayarak birbirlerine sarılırlar. Han, kızının akıllılığını takdir ederek tahtını damadına bırakır. Bundan sonra “Hatun iyi, er iyi” diye söylenen söz halk arasında yayılır (Özen, 2008: 326-327). Masalın sonunda söylenen “Hatun iyi, er iyi” sözü kadının akıllılığına ve bilgeliğine vurgu yapmaktadır. Kadın ustaca hareketleri ve verdiği akıl sayesinde eşini yönetmiş ve kendiyile birlikte eşini de üst seviyelere taşımıştır. Önceden hiçbir işe yaramayan koca, eşinin verdiği akıl sayesinde tahta geçmiştir.

1.8.4. Basiretli Eş Olarak Kadın

Kırgız Türk destanlarında kadın geleceği genellikle kahramanın ya da kendisinin gördüğü bir rüyayı yorumlaması sonucunda tayin edebilmektedir. Kimi destanlarda kadınlar gerek rüyaları yorumlamasıyla gerekse akıl yürütmeleriyle geleceğe dair bir takım kehanette bulunmaktadırlar. Destanlarda rüya motifi çok önemlidir. Destan kahramanlarına gelecekte haber verir. Rüyalar kahramanlara uyarıcı ve yol göstericidir. Tehlikeli bir olayla karşılaşılacağını ya da müjdeli bir haber geleceğini rüyaları sayesinde sezerler. Kırgız Türklerinde de rüyayı kadınlara yorumlatırlar. Çünkü Kırgızlarda kadın “Umay Ene”dir. Kadının ailenin devamcısıdır ve temiz olduğuna inanılır. Destanlarda da rüyaları yorumlayan hep kadınlardır. Çünkü ilk şamanların kadın olması bu durumu yansıtır. Bu durum anaerkilliğin bir göstergesidir.⁵ Manas Destanı’nda bunun örneklerine sıklıkla rastlamaktayız.

⁵Türkler de anaerkil dönemin yaşandığına dair diğer bir görüşte ilk şamanların kadın olması yönündedir. Bu konuda Fuzuli Bayat, “Kadın, doğurması, dünyaya bir canlı getirmesi, üretmenin tek

Manas Destanı'nın Radloff varyantında, Manas bir gün kâfir Coloy'a savaş açmak ister. Bu durumu önceden rüyasında gören Coloy'un karısı Angıçal kızı Ak Saykal gelecekte olacak olan olayları rüyasında görerek kötü bir olacağını sezer ve eşini haberdar eder. Destanda bu şu şekilde geçmektedir: “Angıçal kızı Ak Saykal/ Coloy'un karısı değil mi?/ Pek kerim bir insan idi,/ gece bir rüya görmüştü./ Erkenden ayağa kalktı,/ çıkıp Coloy'a geldi o,/ Coloy'a gelince dedi ki:/ "Tövbe, Coloy, büyük hanım,/ dün gece bir rüya gördüm,/ bu pek müthiş bir rüyaydı,/ yüreğimi ürküten/ bir rüyaydı bu./ Karaça'yı kötü niyetli görüp/ hep at sesi işittim./ Düşman zulmünü çok gördüm!/ Kudretini görmedim ben,/ gazabını çok tattım ben,/ bahadır Coloy, büyük han!/ Rüyam beni korkutuyor,/ arşın boylu Er Manas/ sürülerine saldırmış,/ yıldızlara doğru bakıp,/ yüzünü güneşe çevirmiş,/ elbise yağmalayıp sırtına giymiş,/ başlık yağmalayıp başına geçirmiş !/ Bunlar ne demek olsa gerek?” (Radloff, 1995: 144-145).

Destanın bir yerinde de Kanıkey, Manas'ı geleceğe dair uyarır, fakat Manas karısını dinlemez: “Han çocuğu Kanıkey, Manas'ı yakaladı,/ Han Manas'a dedi ki:/ "Hayvanlar için bu uğursuz/ bir gün, efendim,/ pars yılında yaşın yirmi/ beş, efendim,/ bu yıl senin doğduğun yıl, efendim,/ atlar için bu uğursuz bir yıl, efendim,/ erler için bu uğursuz bir yıl, efendim !"/ Manas' yakalayıp da "Dur! Dur!" dediyse de Manas aldırmadı,/ Kanıkey'in sözüne kulak vermedi!” (Radloff, 1995: 156).

Yine destanın başka bir yerinde Kanıkey rüya görür ve bu rüyayı Altınay'a yorumlatır: Kanıkey “Rüyamı kime söyleyeyim?/ Asil hanın çocuğu,/ akıl ile yorar bunu!” dedi.”, Altınay, “A, Kanıkey kardeşçığım,/ başına aylar doğması/ bahadır efendine delalet değil mi?/ Ay ışığında güneş doğması/ kırk yiğide delalet değil mi?/ Kapısı büyük ak çadırı eğilip diktiğin vakit,/ bahadır efendin geldiği vakit,/ akar gibi yatıp kalmıştı./ Havadan boz atmaca eğer,/ şu boz kırlangıcı tutmasaydı,/ Közkaman'ın beş oğlu,/ bahadır efendini öldürmüştü!/ Efendinin başında,/ duran

sahibi olması, yavrularıyla ilgilenmesi ve birlikte yaşama zorunluluğu itibarıyla toplumun biyolojik ve tinsel merkezi durumundadır. Kadın doğurganlık bakımından kutsanmıştır. Kadın aynı zamanda karanlık güçlerle temasa geçmektedir. Ayrıca sözlü gelenekler, arkeolojik kazılar ve tarihi veriler kadınları şifacı, otacı, kâhin, falcı, kendinden geçen dansçı, kozmik yolcu olarak gösterir. Kadınlar en eski sağaltma metotlarını iyi bilen ve bunu başarıyla tatbik eden kişilerdir” şeklinde ifade etmiştir (Bayat, 2010: 22). Bütün bu saydıklarımız ve bunlar dışında en güçlü ve korkunç şamanların kadınlar olması, erkek şamanların ayinler de kadını hareketlerde bulunmaları, aynı zaman da kıyafetlerinde kadını simgeleyen unsurların, birtakım kadın eşyalarının bulunması ilk şamanın kadın olduğuna ve şamanlığın anahantına dayandığına dair kanıt olarak gösterilebilir.

çelik eğe ise,/ karnında bir erkek çocuk/ oluyor.” demektir!(Radloff, 1995: 201). Destanın son bölümünde de rüya yoluyla gelecekte haber veren kadın motifi görülmektedir. Semetey gece bir rüya görür, eşi Ak Çürök önce onun sonra kendi rüyasını yorar ve bu rüyaların iyi bir rüya olmadığını belirtir: “Gece bir rüya gördün,/ gece gördüğün rüya korkunç bir rüyaydı/ yüreğimi yakan bu rüyayı/ ben sana yorayım,/ sonra da buradan gideyim!/ Kavak dibinden sarsıldı;/ deniz dibinden çalkalandı,/ efendim, söyle ne dernek bu?/ Ölü ile dirilerin/ ervahı ata binmişlerdi,/ ervahın dirliği kaçmış demektir./ Göğe uçan sarı alaca ağlayacak,/ çok ihtiyar yaşlılar ağlayacak,/ gökteki ekin kargası ağlayacak,/ altı yaşındaki çocuk ağlayacak,/ ben rüyandan korkuyorum!/ Sen bu seferden vazgeçsen!/ Başka bir sefer yola çıksan!;/ Nakışları altın hilalli sancak gördüm,/ altı birlik ordu gördüm,/ dalgalanan sancaklar gördüm,/ yer titreten ordu gördüm!/ Gel şu seferden vazgeç!” (Radloff, 1995: 242).

Kurmanbek Destanı’nda şöyle geçmektedir: Kurmanbek, “...Gördüğüm düş Kanışay,/ Bu nasıl yorumlanacak,/ İçimde çok sıkıntı var/ Doğru tabir etsene?/ Kalmuk gelmişse eğer,/ Şehrime dert geldi demek!” Bunun üzerine Kanışay yaptığı yorum şu şekildedir: “Kurmanbek düşünüyü anlattı. Kanışay kötülüğü, iyiliği de aklından geçirip saçını tarayarak, Kurmanbek'e bakarak rüyasını hayra yorumladı: İnsanoğlu uykuya dalınca,/ Bin bir türlü düş görür,/ Sonu hayırlı olsun,/ Düşün anlamını kim bilir?/ Er yiğidin başına,/ Bin bir türlü iş gelir./ Gece gördüğün düşünde,/ Allah düzeltmiş işini,/ Devirerek vurmuşsun,/ Kökünden düşman kişiyi,/ Kalabalık Kalmuk'a,/ Göstermişsin çelik dişini,/ Gaflet olan düşünüyü,/ Allah rast getirmiş işini,/ Düşürerek vurmuşsun,/ Aklında düşman kişiyi./ bütün Kalmuk gelse de,/ Keskinleştirmişsin çevik dişini.../ Üzülerek yola çıksan,/ Sevinerek geri dönecekmişsin,/ Düşman kesilen Kalmuk'u./ Alt edip gelecekmişsin,/ Sağ salim gidip şad olup,/ Geri dönecekmişsin./ Kalmuk'u boyun eğdirdim,/ Savaşan düşmandan kurtuldum, diye,/ Canım geri dönecekmişsin!/ Yordüğüm düşün hayırlı olsun,/ Evine devlet kuşu konsun,/ Talihine yalnızım,/ Dilediğin iş rast gitsin,/ Düşmanın yüreği/ Çok acı çeker olsun!” (Mukasov, 2013: 99-100). Kanışay geleceğe dair olabilecekleri söyledikten sonra, eşinin rüyasının iyi olması için alkış (iyi dua) da bulunmuştur.

Diğer destanlarda olduğu gibi Canış Bayış Destanı’nda da Celkayıp rüyayı tabir etmesiyle gelecekte haber verir: “Düşünü dinleyip Bayış'ın/ Güzel Celkayıp sevindi./ Sonu iyiymiş deyip/ Yavaşça konuşup gülümsedi./ Ak-Munar ile Kök-Munar'ı/ Dolaşip düşmanın geçmesi,/ Akıp gelen kalabalık askerini/ Ardımızdan

yetmesidir./ Arslan gibi kükrediğinde/ Her bir tarafa kaçması/ Düşmanın çaresinin tükendiğidir./ Önünden yolunu kesmesi,/ Köprünün üstüne/ Kalabalık askerini koyduğudur./ Mızraklaşıp düşmanla/ Savaşacak zamanın geldiğidir./ Heybetli kara kuş/ Benim babam Sıyadat/ Önünden çıkıp rast gelir.” (Akınataliyev; Mukasov, 2013: 124).

Manas Destanı'nın Orozbekov varyantında da kadınlar genellikle rüya yoluyla geleceğe dair olacakları tayin edilmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi Çıyırda rüyasında ihtiyar bir adamın verdiği elma ile karnının şişmesi ve görülen ejderhanın güçlü bir erkek çocuğu olacağı şeklinde yorumlanır. Ardından Cakıp'ın diğer eşi Bakdölöt de bir rüya görür ve o rüyası destanda şu şekil de geçmektedir: “Kumam da güzel bir rüya görmüş, / Evinde iki kuş görmüş,/ Gövdesi siyah, boynu bir arşın,/ Çelik mahmuz, bağcık bakır,/ Çadırın yanına tünek yaptırmış,/ Karım ikisini de bağlamış,/ Bu ne olabilir,/ Bu rüyayı yorumlayın!?” (Musayev, Akmataliyev, 2007: 77). Bu rüyanın yorumu ise, “Bakdölöt doğuracak iki oğlan,/ Bir önceki söze bakarsak/ Anlatmaya çalışsak böyledir./ Anlattığın gibi,/ Alacakmış o ikisi/ Ağabeyinin yerini./ İçinizi rahatlatacak şeyleri/ Görmüşsünüz üçünüz/ Dünyadaki en iyi rüyayı” şeklinde yorumlanır (Musayev, Akmataliyev, 2007: 81). Görüldüğü üzere rüyaların destanlarda önemli bir yere sahip olduğu, destanda geçen her rüya geleceğe dair ipuçları sunduğu ve hiçbirinin destanlarda gereksiz yere yer almadığı söylenebilir.

Destanlarda kadınlar geleceği rüyayı yorumlaması bakımından tayin ettiği gibi başka yöntemlerle tayin edebilmektedir. Kocacaş Destanı'nda ise, Zulayka Kocacaş'la evlenmeyi bir kitaba bakarak geleceği görmesi üzerine kabul etmiştir:

Kız da bolsoñ Zulayka,	Kız da olsan Zulayka,
Kırk kızdın başçı begisiñ,	Kırk kızın başısın,
Aytkanım calgan bolboso,	Söylediğim yanlış değilse,
Uşunday tüştü körüşüm.	Bu şekilde fikrim.
Katarın mergen tiyip al,	Avcı kismetindir, evleniver,
Kanpbayga kelinsin.	Karıpbay' a gelinsin.
Işenbeseñ sözümö,	Güvenmezsen sözüme,
Körörsün kitep tarihtı...	Görürsün kitaptan gelecekleri...
Aylası ketken Zulayka amal kılıp,	Çaresiz Zulayka kolayını bulup, kitabımı
kitebin açıp karamış bolup, men açıp bakmış olup, ben Kocacaş'la	

Kocacaşka tiymek boldum deyt.

evleneceğim der

(Akmataliyev; Kırbışev, 2007: 49-51).

Destanın ilerleyen kısımlarında Zulayka, Kocacaş'ın rüyasını yorar ve gelecek hakkında yorumlarda bulunur. Kocacaş Zulayka'nın söylediklerini dikkate almaz. Fakat Zulayka'nın gelecek hakkında söyledikleri gerçekleşir.

Kocacaş Destanı'nda Kocacaş gördüğü bir rüyayı Zulayka'nın yorumlamasını ister. Kadın bu rüyayı iyiye yormaz ve eşini uyarır: “Yorumlamadan rüyanı bıraksana./ Kuşağı bele bağlamışsın,/ Yollanıp dağa varmışsın,/ Avcılıktan fayda yok,/ Avcım bırak bu işi./ O zaman ben üzölüp dul kalırım./ Çarığı ayağa bağlamışsın,/ Baban ihtiyar, kardeşin küçük./ Çatışmaya girme, Kocacaş,/ O zaman ben kederlenip dul kalırım./ Altın toynak, çevik bilek,/ Atını tutup binmişsin,/ Baban ihtiyar, kardeşin küçük,/ Ne yapacaklar senin ev halkın?/ Kuşanma bırak demiri,/ İsteyerek evlendiğin Zulayka,/ O zaman ben azap çekip yanarım... Bu tüfeği sonunda,/ Eğer dinlersen avcı bırak,/ Sizi ölüme götürür.” Söyledikleri gerçek olur, Kocacaş, destanın ilerleyen bölümünde Sur Eçki'nin bedduası üzerine ölür (Akmataliyev; Kırbışev, 2007: 77, 79).

1.8.5. Kadının Eşine Dua ve Bedduası

Kırgız Türk destanlarında kadının eşine karşı işinin rast gitmesi için dua ederken, kadına yönelik istenmeyen bir durum yaşandığı zaman eşine karşı beddua da ettiği görülmektedir. Kırgız destanlarının bazılarında kadınlar savaşa veya uzak bir yere giden eşlerine karşı hayır duası edip iyi temennide buldukları görülmektedir. Manas Destanı'nda Kanıkey eşi Manas sefere çıkacağı zaman, “Hiddetini yeniver, efendim,/ aklın ile iş gör, efendim./ git düşmanı yen de gel, efendim,/ baht kazan da dön gel, efendim!/ Yürüdüğün yollar/ düz olsun, efendim,/ yoldaşın Hızır/ olsun, efendim!” şeklinde dua ederek iyi temennide bulunmuştur (Radloff, 1995: 156-157). Erkek kahraman bazı durumlarda eşinin sözlerini önemsemeyip, mücadeleye gittiği görülmektedir. Kadın, mücadeleye giden eşi uzun süre gelmezse onun başına bir şey geleceğinden korkar. Bu duruma canı sıkılan kadın eşine kötü temenni de bulunur. Kocacaş Destanı'nda Zulayka eşi Kocacaş'a gitme dediği halde, eşinin sözüne dinleyip Sur Eçki ile mücadeleye gider. Bunun üzerine Zulayka uzun süre gelmeyen eşini aramaya çıkar, bir türlü bulamaz. Bu duruma sinirlenen Zulayka eşine kötü temennide bulunur:

Kocacaş, saga kalsaçı,
Menin, zarlangan ünüm ugulup.
Aradan aylar, kün ötüp,
Ak betim küngö tülötüp,
Artınan kettiñ Eçkinin,
Alganıñdı cüdötüp.
Altımışka kelgende,
Ataña kayır tiletip.

Kocacaş sana lanet olsun,
Benim sızlanan sesim duyulup.
Aradan aylar günler geçip,
Ak benzi mi güneşte soldurup,
Ardından gittin Eçki 'nin,
Eşini dermansız bırakıp.
Altmışına geldiğinde,
Babanı dilenci durumuna düşürüp
(Akmataliyev; Kırbaşev, 2007: 169).

Manas Destanı'nda da Manas uzak bir yere gideceği vakit, eşlerinden Akılay Manas'ı uyarmasına rağmen onu dinleyip yola çıkar. Bunun üzerine karısı beddua edip kötü temennide bulunur. Manas Destanı'nda Manas'ın diğer eşi Şooruk'un kızı Akılay, “"Hayvanlar için bu uğursuz/ bir gün, efendim,/ pars yılında yaşın yirmi/ beş, efendim,/ bu yıl doğduğun yıl, efendim,/ ata binme, ay ışığı, efendim,/ ata binme, gün ışığı, efendim!/ Bu ay atlara uğursuz bir ay, efendim,/ bu ay erlere uğursuz bir ay, efendim!" şeklinde uyarır. Fakat Manas, “"Lanetli yaratık, çirkin şey!/ Kanıkey'in dediğini yapmadım, çirkin,/ senin sözünü dinler miyim, çirkin?"/ Kamçıyı savurdu Er Manas !/ Daray ipek gömleği/ dikişlerinden söküldü!/ İncilerle mercanları/ yol üstüne saçıldı !" şeklinde hakaret etmesi üzerine kadın Manas'a beddua eder ve kötü temennide bulunur: “Gidip de gelmez olasın, efendim!/ Gelip de evini göremez olasın efendim!/ Kanıkey'i kucaklayamaz olasın efendim!/ Yumuşak etini tutamaz olasın, efendim!/ ağzına kanlar dolsun, efendim!/ uğursuz günün doğsun, efendim!” (Radloff, 1995: 157).

1.8.6. Yas ve Kadın

Yas, bir kişinin ölmesinden sonra veya eşinin mücadeleye gitmesi, esir düşmesi, kaybolması gibi sebeplerden dolayı kadınlar tarafından tutulmaktadır. Yas tutulurken de kadın o kişinin ardından ağıtlar yakmaktadır. Destanlarda, kadın önceleri erkeklerle beraber savaşa gitmekte ve mücadeleye katılabilmekteydi. Daha sonra kadının fiziksel zayıflığı yani güçsüz olması nedeniyle artık bu işlevini yerine getiremediği görülmektedir. Kadının görevi mücadeleye giden eşinin başına bir şey geldiğinde veya eceliyle öldüğünde yapacağı tek şey onun ardından yas tutmak olmuştur.

Er Eşim Destanı'nda kadınlar hem eşlerine hem de halkına yapılan zulümlerden ötürü eşlerinin öldürülmelerinin ardından yas tutulmaktadır. Er Eşim'in eşi kaygılarından dolayı ağlamakta, yakarışlı türküler söylemektedir. Ayrıca destanda yas alameti olarak "siyahlara bürünme" geleneği görülmektedir.

Elin talap han Tursun,	Halkını talan edip Han Tursun,
Uugun cagıp kül kılğan	Çadırlarını yakıp kül etti
Uuluñ uy kaytartıp kul kılğan.	Oğullarını inek göttürüp köle yaptı.
Kızın kızalaktay küñ kılğan	Kızlarını aşağılayıp cariye yaptı
Katının kara salıp tul kılğan.	Karılarını siyahlara büründürüp dul yaptı.

(Akmataliyev vd., 2007: 117)

Yas tutma alametleri, karalar giyme, saç yolma, yüzleri çizme, ağıt yakma gibi bir takım ritüeller uygulanmaktadır.⁶ Bu uygulamalar genellikle kadınlar tarafından yapılmaktadır.

Eşleri ölen kadınlar yas döneminde ağıtlar yakmaktadır. Bunun yanında destanlarda ölen eşi için o kadar ağlar ki gözlerine kara kanlar akar.

⁶ Dede Korkut Kitabı'nda yas âdetini geniş bir şekilde tasvir edilmiştir: "Beyregün babası kaba saruk götürüp yire çaldı, tartdı yakasın yırttı, oğul oğul diyüben böğürdi zarılık kıldı. Ağ pürçeklü anası buldur buldur ağladı gözinüñ yaşın dökdi, acı tırnak ağ yüzine aldı çaldı, al yanağın tartdı, kargu gibi kara saçını yoldı, ağlayubanı sıkılayubanı ivine geldi. Pay Püre Bigüüi dünlügi altun ban ivine şiven girdi. Kızı gelini kas kas gülmez oldu, kızıl kana ağ eline yakmaz oldu. Yidi kız kardaşı ağ çıkardılar kara tonlar geydiler, vay bigüm kartaş muradına maksudına irmeyen yaluñuzkardaş diyüp ağlaşdılar höğrişdiler. Beyregiñ yavuklusına haber oldu; Banı Çiçek karalar geydi ağ kaftanını çıkardı, güz alması gibi al yanağın tartdı yırttı, Vay al duvağum iyese Vay alnum başum umudı Vay şah yigidüm vay şahbaz yigidüm Toyınça yüzine bakmaduğum hanum yigit Kanda gitdüñ beni yaluñuz koyup canum yigit Göz açuhan gördüğüm Köñül ile sevdüğüm Bir yasdukda baş koyduğum Yolında öldüğüm kurban olduğum Vay Kazan Bigüñ mağı Vay kalın Oğuzun imrençesi Han Beyrek diyüp zarı zarağladı. Bunu işidüp Kıyan Selçük oğlı Delü Dunder ağ çıkardı kara geydi. Beyregün yar ve yoldaşları ağı çıkarıp karalar geydiler. Kalın Oğuz bigleri Beyrek için 'azim yas tutdılar, umud üzdiler (Ergin, 2004: 130-131).

Ayrıca yas alameti olarak ak yemenisini çıkarır, karalar bağlar.⁷ Azkaza Baatır Destanı'nda Kasım'ın ölümü üzerine eşi Camiyle ardından yas tutar ve ağıt yakar.

Destanda bu durum şöyle yer almaktadır:

Camiyanın koşogu:	Camiyla'nın ağıdı:
Camiyla emi ıyladı	Camiyla şimdi ağladı
Aylanıyın Kasımcın	Kurban olayım Kasımcın
Atam koşkon koşogum	Babamın verdiği yârim
Kettiñbi kara narım ay,	Gittin mi kara devem, ey,
Duşmandar bizdi körö albay,	Düşmanlar bizi kıskanıp,
Ayrıp ketti özümdön,	Ayırdı seni benden.
Kara kan ağıp közümdön,	Kara kan aktı gözümden
Tartıp kaldım zarıñdı	Çektim senin acını.
Tagdırın işi uşunday.	Kaderin işi böyleymiş.
Tübü kılday calgandın	Kökü kıl gibi dünyanın
Camiyladay şorluunu	Zavallı Camiyla'yı
Artında da taştadıñ...	Arkanda bıraktın...
Başıma kara salgızdıñ.	Başıma kara bağlattın.
Kettiñbi taştap er Kasım,	Gittin mi bırakıp yiğidim Kasım,
Aylanayın asılıım,	Kurban olayım, kıymetlim,
Kübüp bir töşök salganım...	Silkip yatak serdiğim...

(Egimbayeva, 2012: 93).

⁷ Kadınlar ölümün ardından ağıtta yaktıkları görülmektedir. Kırgız halkının matem merasimi âdetinde ağıt yakma başka türlü manaya sahiptir. Ağıtı, ölen adamın eşi, kızları, kardeşlerinin karıları yakıp ağlarmış. Ağıtta, ölen adamın yaşayışı, kılık-kıyafeti, yumuşak-nazik tabiatı, ustalığı mübalağalı şekilde övülerek anılmış. Çoğu zaman ağıtta ölen kişi kaplana, arslana, parsa, karakuşa, aya, güneşe benzetilir ve onlarla mukayese edilirmiş (Cumagulov, 1996: 144). Kırgız Türkleri'nde günümüzde bu uygulama şu şekilde yapılmaktadır: Ölü evine yaklaşıldığında (yaklaşık 1 5-20 metre kala) erkekler ağlamaya başlarlar. Gelenler cenaze evinin önünde toplanır. Ölenin erkek çocukları dışarıda ağlarlar. Ölünün birinci derecede erkek yakınları belleri ne bir kuşak sararlar. Diğer taraftan kadınlar özellikle ölenin eşi ve kızları, gelinleri evin içinde ağlarlar. Dışarıdan gelen kadın larda ölenin eşinin ve kızlarının bulunduğu odaya alınır. Kadınların ağlamasındaki fark ağıt yakmasıdır. Ağıt yakmaya Kırgızcada "koşok koşuu" denilmektedir. Koşok koşuu ölenin eşi ve kızları yakın akrabaları olan kadınların ölü arkasından yaptığı ağıttır. Bu uygulama çok eskiden gelmiş olup ağıt yakan kişi ölen kişinin hayattayken yaptığı işleri, halkına ettiği hizmetlerini, meziyetlerini, güzel taraflarını, kişiliğini belirterek onu över. Ayrıca ölümden dolayı duyulan üzüntü çekilen acı da dile getirilir. Yakılan ağıt ölen kişiye karşı olan saygının, sevginin ve yakınlığın belirtisi olarak bilinir. Ağıtlar melodik bir tarzda söylenerek hem söyleyenleri hem de dinleyenleri ağlatmaya sebep olmaktadır. Bu ritüel sadece kadınlara has bir uygulama olup erkekler için söz konusu değildir (Yeşil, 2014: 303-304).

Yas tutma ritüeli Manas Destanı'nda da görülmektedir. Yas genellikle kadınlar tarafından tutulmaktadır. Daha önce de belirtildiği üzere yas tutmanın en önemli sembolü “akları çıkarıp, karalar” giyilmektedir. Manas Destanı'nın Radloff varyantında bu duruma rastlanır. Manas'ın ölümü ardından, saçlarını yolup, yüzlerini yırttıkları görülmektedir: “Kan balası Kanıkey/ cayıp saldı çaştarın,/ buup saldı belderin!/ Kan balası Kanıkey/ cırtıp saldı betlerin!/ Körgön künün köl aldı,/ içken suun sel aldı!” (Han çocuğu Kanıkey,/ saçlarını çözdü artık,/ beline sımsıkı sardı!/ Han çocuğu Kanıkey/ yüzünü yırtıyordu hep!/ Günleri gözyaşıyla göl oldu,/ bütün suyunu sel aldı!) (Radloff, 1995: 204).

Sarinci, Bököy Hikâyesi'nde de Camgır adlı kahraman ölür. Fakat eşi ak Kanış yüzünü çizmemiş, yas tutmamıştır. Destanda şu şekilde yer almaktadır:

Ataşkan carı ötköndö,	Kocası, sevgilisi öldüğü zaman,
Alganı anın ak Kanış,	Onun karısı ak Kanış
Ak betine kol salbay,	Ak yüzünü elini değmiyor,
Agargan öndön kan tambay,	Ağaran yüzden kan damlamıyor,
Azaptuu kündö turasın bı?	Azaplı gündən ayağa kalkışın mı?

(Alper, 2004: 275).

Destanlarda kadının eşleri bir savaşa ya da bir kişiyle mücadeleye gittikleri zaman da kadınlar yas tutmaktadır. Kocacaş Destanı'nda bu durum görülmektedir. Kocacaş Sur Eçki ile mücadeleye gittiği için eşi Zulayka karalar giymiştir. Bu yas alametleri destanda “Kadınımı dul bırakıp,/ Karıpbay'ı kederlendirip,/ Kızıl çehremi hırs basıp./ Tabanım bir karış yarılıp,/ Azap çektiğim görülür./ Kaygını çekti sevdiğimim,/ Karalar giydi karım” şeklinde yer alır (Akmataliyev; Kırbaşev, 2007: 151). Kocacaş'ın ölümü üzerine eşi Zulayka şunları yapmıştır:

Algan Zulayka ün tartıp.	Eşi Zulay yas edip.
Kara nar komdop, cük artıp,	Kara nara havut vurup, yükleyip,
Kalkı köçtü cerine.	Halkı göçtü yerine.
Kadırkeçi Zulayka,	Sevgilisi Zulayka,
Kaygırıp ıylap, ün tartıp.	Üzülüp, ağlayıp, yas tutup.
Aktay başın karalap,	Tasasız başını derde salıp,
Ayday betin caralap...	Ay gibi yüzünü yaralayıp...
Kaygırıp ıylayt, ün tartıp.	Kederlenip ağlıyor, yas tutup.
Beş tırmak saldı tamgaluu,	Beş işaretli tırnak koydu,

Zulayka'nın önüne.
Betine tamga salbasa,
Kaygırgan çok dep kalk ayıçıu...

Zulayka'nın önüne.
Yüzüne işaret koymasa,
Üzülen yok diye halk söylemek...
(Akmataliyev; Kırbayev, 2007: 225,
229).

Kırgızlarda, ölen kişiyi zamanı geldiğinde erkekler sırtlarına alırlar, kadınlar da eve girip dul kadının ziynetlerini, mesela bileziklerini, küpe ve saç örgüsüne takılan ziynetlerini çıkarır, kadının örülmüş saçını açar, kara elbise giydirip, kara *kemzeli* (pamuk astarlı Kırgız paltosu) omzuna atarlar. Cenaze merasiminde giysilerini ölen kişinin yakın akrabaları da karalar giyer, buna ilaveten mavi yahut yeşil elbiseleri kırk gün boyunca giymeye mecbur olurlarmış (Cumagulov, 1996: 142).

1.9. Anne Tipi Olarak Kadın

Toplumlarda anne rahmine düştükten belli bir yaşa gelene kadar çocukla ilgili sorumlulukların büyük bir kısmı anneye aittir. Toplumlarda anne çocuğu büyütmeyle yükümlüdür.

Türk toplumunda ise çocuğun gelişiminden, yetiştirilme tarzından anne sorumludur. Çocukların davranışlarını ilk şekillendiren, ona milli ve manevi değerleri, vatan ve millet sevgisini ilk aşıl原因an annedir. Anne kötü bir olay kaşısında çocuğunu uyarır, öğütler ve akıl verir. Bu sebepten dolayı Türk toplumunda anne ilk eğitmandir. Ayrıca anne çocuğunu doğumundan belli bir yaşa gelene kadar emzirmektedir. Türk toplumunda anne sütü büyük değere sahiptir. Bu açıdan bakıldığında Türk toplumlarında anne sütü, biyolojik ihtiyacın yanında inançsal açıdan da bir değer ifade etmektedir. Anne sütü, helal veya haram edilecek kadar kutsal bir anlam taşımaktadır. Anne sütü, çocuğun karakterini de kültürel olarak belirleyen temel öğelerden biridir. Dede Korkut'ta geçen "Ağ südin toya emzürse ana görklü" (Ergin, 1997: 75) sözü bu açıdan önemlidir.

Türk toplumunda anne çocuklarına bağlıdır ve ailesinin huzurlu ve mutlu yaşaması için türlü fedakârlıklar gösterir. Bununla birlikte Türk toplumunda çocuk sahibi olmak, özellikle erkek çocuğa sahip olmak kadının statüsünü etkileyen faktörlerdendir. Karı, kocanın soyunun tam üyesi sayılmaz, ancak erkek çocuk doğurmakla mevki kazanır (Çimen, 2008: 155). Bunun örneğini Naciye Yıldız'ın

Manas Destanı ile ilgili çalışmasında Cakıp Han'ın on dört yıl çocuğu olmaz ve özellikle erkek çocuğu doğurmadığı karısı Çıyırdı'yı suçlar (Yıldız, 1995: 175).

Kırgızlara göre ise anne, çocuğun şekillenmesinde önemli bir kişiliktir. Özellikle *“Ene todogu bulak, bala çöldögü kulan.”*, *“Anne dağdaki kaynak, çocuk çöldeki kulun.”* *“Eneden süt iç, akılmandan akıl iç.”* ; *“Anneden süt iç, bilgin adamdan akıl iç.”*, *Enelüü balanın özü tok, enesiz balanın közü tok.”* *“Anneli çocuğun kendi tok, annesiz çocuğun gözü toktur.”*, *“Enenin kolunan kız toyboyt, erdin kolunan kuş toyboyt.”* *“Anne elinden kız doymaz, er elinden kuş doymaz.”* şeklindeki Kırgız atasözleri annenin görev ve sorumlulukları gözler önüne sermektedir. Söz konusu atasözlerine göre anne olarak kadın çocuğu için bir kaynaktır yani çocuk her açıdan annesinden faydalanır (İşçanoğlu, 2018: 362).

1.9.1. Kadının Hamilelik Süreci

1.9.1.1. Hamile Kalma ve Olağanüstü Doğum Motifi

Olağanüstü hamile kalma ve doğum Kırgız destanlarında karşımıza çıkmaktadır. Masallarda görülen bu motif destanlara da yansımıştır. Olağanüstü hamile kalma motifinde kadın elmayı yediği anda hamile kalır. Ya da kahramanların birbirlerine ettikleri dualar kabul olur, başvurulmuş geleneksel yöntemler işe yarar, adak adanır ve her türlü halde kahramanların çocukları olur.

Boston Destanı'nda da hamile kalma ve olağanüstü doğum motifi karşımıza çıkmaktadır. Destanda Buuba Han'ın çocuğu olmaz. Bunun üzerine bütün halk toplanıp, gökyüzüne bakarak çocuğunun olması için Huda'ya *“çocuk ver”* diye dua ederler. Halk Kanışa için sıradan bir hamile kadından daha çok ilgi ve saygı gösterirler. Daha sonra gökyüzüne bakarlar, her tarafı bulut kaplamıştır. Elinde asası olan aksakallı bir ihtiyarın duası üzerine hamile kalır.

Ak bulut kaptap aylandı.

Arasınan ün saldı,

Adamdın baarı tañ kaldı.

Aylanışıp karaştı.

Acırap bulut barattı

Ak buluttun içinen bölünüp

Bölünüp çıktı tezinen

Bötönçö bolup kişiden.

Ak bulut gökyüzünü kaplayıp döndü.

Arasından ses yayıldı,

Halk hayret etti.

Dönüp birbirine bakıştı.

Ayrılıp bulut hareket etti

Ak bulutun içinden ayrılıp

Ayrılıp çıktı tez elden

Farklı olup kişiden.

Adamdar anı karasa
Ak sakalduu çal eken.
Kolunda asa-musa bar eken.
Adamdan başka can eken.
Alakanın cayganı
"Oomiyin" dep kalganı
Bata kılıp salganı.
Kan Buubaga karadı
"Balaluu bol" dep aytkam.
Kalk çuuldap kalganı.
Koldorun öydö kötörüp,
Bataga arañ caradı.
A degeñçe bolbodu
Ak sakalıñ cogoldu.

İnsanlar ona baksa
Ak sakallı ihtiyar imiş.
Elinde asa var imiş.
İnsandan başka can imiş.
Avucunu açıp
"Amin" diyerek
Dua ediverdi.
Buuba Han'a baktı
"Çocuk sahibi ol" dedi.
Halk uğuldadı.
Ellerini yukarı kaldırıp,
Duaya hemen katıldı.
A diyecek kadar geçmedi
Ak sakallın yok oldu.

(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 24-25).

Elmayı yiyerek hamile kalma ve bunun sonucu olarak da olağanüstü doğum motifi genellikle masallar da karşımıza çıkan bir durumdur. Masallarda da kadına bir elma verilmesi suretiyle hamile kalır.⁸ Bu motif zaman zaman destanlarda da kendini göstermektedir. Orozbekov'un Manas Destanı varyantında bu motifi görebilmekteyiz.

Çırım uyku alıptır.
Ak seldesi başmda,
Ak sakalduu bir adam
Kelip kirdi kaşına,
Iylap catkan bakırdım
Irayım keldi çaşıma:

Uykusunu kestirmiş,
Ak kavuğu başında,
Aksakallı bir adam,
Karşısına geçmiş,
Ağlayıp duran garibin,
Gözyaşına acıyıp:

⁸ Çocuksuzluk masalı başından sonuna kadar etkiler. Çocuksuzluk, kahramanın ailesine bir sıkıntı ve mutsuzluk kaynağı olmaktadır. Çocuksuz ailenin toplumda ayıplanması hatta kınanması söz konusudur. Bu sebeple masallarda çocuğu olmayan kahramanlar çocuklarının olması için değişik yollara başvurmuşlar ve dertlerine çare aramışlardır. Masallarda genellikle çocuğu olmayan kahramanların bir kısmının karşısına yardımcı ihtiyar denilen pirlere, dervişlere, aksakallı ihtiyarlar, Hz. Hızır çıkar ve kahramana elma vererek çocuklarının olmasını sağlar. Ya da kahramanların kahramanlara ettikleri dualar kabul olmuş, başvuru bu geleneksel yöntemler işe yaramış, adak adanmış ve her türlü halde kahramanların çocukları olmuş ve çocuksuzluk özlemleri son bulmuştur (Sadıç, 2008: 123).

"Parbardiger bar Kудay
Iylaba!- dedi silerdi,
Munu buyrup ciberdi.
Ayaktay bolgon ak alma-:
Azelden şirin bal alma
Alda buyurgan alma- dep,
Napsiñ ölsün, calma- dep,
Kızıl alma kız- dedi, -
Kızmetkar biz- dedi,-
Kılğan işin tüz- dedi, -
Mınabu aytkan sözümdün
Maanisine tuş- dedi-
Ak amiri küç dedi, -
Aytkanımdı bil - dedi,-
Altmış kulaç acıdaar
At orduna min! "- dedi.
"Aligi cegen ak almam
Kursagıma toluptur,
Artımdan çıktı ışkırıp,
Acıdaar boluptur.

"Perverdiger Tanrı var,
Ağlama! dedi, sizlere,
Bunu buyurup beni gönderdi.
Büyük bir beyaz elma,
Ezelden beri tatlı bal elma,
Allah 'ın nimeti elma- diye
Nefsin ölsün, ye- diye,
Kızıl elma kız diye,
Hizmetkârız biz- dedi,
Yaptığın iş doğru- diye,
Bu söylediklerimin
Manasını anla- diye,
Allah'ın emri güçlü- diye,
Anlattıklarımı bil- diye,
Altmış kucak ejderhaya
At yerine bin! - diye.
Yediğim bu beyaz elma!
Karnımı doldurmuş –
Arkamdan çıktı fişkırarak
Ejderha olmuş.

(Musayev, Akmataliyev, 2007: 32-35).

Daha sonra Cakıp kendisinin, Bakdölööt'ün ve Çıyırđı'nın rüyasını yorumlattırır. Kendi rüyasını yorumlattığında çocuğu olacağı söylenir. Eşi Çıyırđı'nın gördüğü rüyayı ise şu şekil de söyler: "Zavallı büyük hatun da rüya görmüş,/ O farklı güzel şey görmüş,/ Elma yiyip karnı şişmiş,/ Arkasından hırlayarak çıkıp,/ Altmış kulaç ejderha/ Ona at olmuş!/ Bu ne olabilir,/ Bilginler oturup,/ Bu rüyayı yorumlayın?!" (Musayev, Akmataliyev, 2007: 77).

Çıyırđı'nın gördüğü bu rüya, "Onu Allah da severmiş./ Ejderhayı at olarak/ Büyük hatunun binmesi/ O çocuğun heybeti/ Yeryüzünde sürecek./ Ejderha gibi heybetli/ Aslan gibi cesur,/ Erkek oğlan er olup,/ Nice babayiğit hepsini/ Halk olarak hesabını verir/ Ona tabi olurlar,/ Kara dağ gibi devlet/ Konacakmış üzerine/ Padişah olur bey Cakıp,/ Oğlunuzun heybeti/ Gözükmüş sizin gözünüze!" şeklinde yorumlanır (Musayev, Akmataliyev, 2007: 79).

Kırgız destan veya hikâyelerinde büyük bir kısmında hamile kalma süresi çok kısa şekilde anlatılmaktadır. Mesela, Kozuke ve Bayan Hikâyesi'nde Karabay ile Sarıbay'ın eşlerinin hamileliği kısaca geçilmiştir. Karabay ile Sarıbay bir gün yola çıkarlar. “Çocuklarımız oğul olursa dost yapalım diye,/ Yumuşayıp gönülleri, heyecanla ellerini sıkırlar./ Kız olursa, arkadaş olsun, derler/ Köyden komşular tanışın derler,/ Biri oğlan, bir kız olursa burada,/ İki dünür olmaya yemin ederler./ Eşlerinin ikisinin de hamileliğinin son ayı gelir,/ Karabay ve Sarıbay ava giderler./ Uzaklara kulak asarak bunlar yola çıkar./ Eşleri aynı zamanda doğurur.” (Akmataliyev vd. , 2007: 143).

Elmayı yiyerek hamile kalma ve bunun sonucu olarak da olağanüstü doğum motifi “Karaç Bahadır” (Karaç Baatır) masalında şu şekilde geçmektedir:

“...Günlerden bir gün, yaşlı adam uyurken bir rüya görür. Rüyasında bir aksakallı adam: "Ağlamakla eline bir şey geçmez, yukarıda bir pınar var; o pınarın yanındaki mezar ağacına git. Ağacın yanında dua okuyup karınla birlikte orada geceleyin. Gece yarısı gökten bir ak elma düşer, onu kendin ye. Sabaha doğru gökten kırmızı elma düşer, onu karına ver. Aradan çok zaman geçmeden çocuğunuz olur." der ve gözden kaybolur. Yaşlı adam birden uyanır ve rüya görmüş olduğunu anlar. Aceleyle mezarın yanındaki ağaca gidip dilek diler ve karısıyla birlikte orada kalır. Rüyasındaki adamın dediği gibi gece yarısı gökten bir ak elma düşer. Onu kendisi yer, sonra kırmızı elma düşer. Onu da karısına verir. Ertesi gün ikisi evlerine dönerler. Çok zaman geçmeden karısı hamile kalır ve dokuz ay sonra bir erkek çocuk doğurur...” (Karadavut, 2006: 263).

Diğer bir olağanüstü doğum şekli ise, bir nesnenin çocuğa dönüşmesidir. Kırgızların “Hamur Pehlivan” (Kamır Balban) adlı masalında çocukları olmayan bir nine ile dede vardır. Bir gün yaşlı kadın hamur yoğururken: “Allah’ım benim hiç çocuğum olmadı şu yoğurduğum hamur çocuk oluverse” diye dua eder ve dışarıya çıkar. Dışarıdan döndüğünde yoğurduğu hamurun gerçekten de çocuk olduğunu görür. Karı koca çok sevinirler ve çocuk için şenlik yaparlar, adını da “Hamur Pehlivan” koyarlar (Özen, 2008: 321).

1.9.1.2. Kadının Aş Ermesi⁹

Türk sözlü anlatılarında çocuğu olmayan kişilere dualar edilir, adaklar adanır. Çocuğu olayan kişiler, türbeleri, mezarları ziyaret eder ve açları doyurur, çıplakları giydirir, çocuk sahibi olmak için dileklerde bulunur. Çocuk anne karnına düştükten sonraki süreçte ise, anne bazı yiyecekler aş ermektedir. Eğer doğacak olan çok alp tipli bahadır ise kaplan, aslan, pars, yılan gibi vahşi ve yırtıcı hayvana aş ererler.

Gebe kadınların kimi yemeklerden tiksinişmesi, kimi yemekleri yemek için aşırı istek duyması; "Yerikleme", "aş yemek-aşarmak"; "aş arzulamak, yemeği arzulamak" anlamlarına gelmektedir. Aş erme Kırgız dilinde "talgak boluu" kavramıyla ifade edilmektedir. Boratav'a göre aş erme kelimesinin aslı "aş yerme"dir. Kelime bu haliyle yiyecekten tiksinişme anlamına gelirken, zamanla aş ermek hamile kadının canını çektiği bir yiyecek anlamına gelmiştir. Türk halklarının şiiirlerinde ise, kahraman insanların annelerinin kurt ve aslan gibi bazı hayvanların yüreğine aş ermesi söz konusudur (Yeşil, 2014: 73, 75). Mehmet Çeribaş'ın Er Soltonoy Destanı ile ilgili çalışmasında aş erme şu şekilde anlatılır: "Türk destanlarında olduğu gibi Er Soltonoy Destanı'nda da kahramanlar dua ve adaklarla olağanüstü şekilde dünyaya gelirler. Colobors Han ve eşi Gülaypa, çocukları olması için mezarlıklarda dua ederler, şeyhlere, mollalara, bakşı-bübülere giderler. Tam ümitleri kesildiği sırada Gülaypa hamile olduğunu anlar ve Colbors Han'a müjde verir, ona 'zehri güçlü yılanı aş erdiğini (yerikleme)' söyler. Colbors Han eşinin isteğini yerine getirir ve dokuz ay on gün sonra (Birçok Türk destanında bu süre genellikle dokuz ay on günden fazladır) çocuk dünyaya gelir (Çeribaş, 2011: 116).

Boston Destanı'nda, duaların kabul olması ile Kanışay hamile kalır. Kanışay hamilelik döneminde aş erer ve hastalanır. Onun güçsüz düşmesini istemeyen Buuda Han, eşi için önce dağdan teke, geyik dağ keçisi vurur etini yedirir. Fakat ne yaptıysa aş ermesi geçmez. Bunun üzerine haytalığı artar, başı döner, hastalanır. Hanımı için endişelenen Buuda Han canının ne çektiğini sorar yanıt alamaz ve akrabalarını devreye sokar ve istediği şeyin ne olduğunu öğrenmeye çalışır. Kanışay utanarak da olsa alışılmışın dışında yırtıcı hayvan yüreği (kalbi) yemek istediğini söyler:

⁹ Hamilelikle ilgili inanışlardan biri de aş ermedir. Kırgızların inanışlarına göre çocuğun sapa sağlam doğması için annesi hangi yemeğe aş erme olmuşsa ona bu yemeğin yedirilmesine bağlıdır. Dolayısıyla bu durumdaki kadının istediği şeyler hiçbir zorunluluğa bakılmaksızın bulunur. Çünkü Kırgızlarda inanışa göre "Aş erme" durumunda olan kadının istekleri yerine getirilmezse doğacak bebeğin bir yeri eksik, ayağı kolu sakat vb. olabilir (Jumabaev, 2006: 24-25).

Ooozu arañ kıbrap,
Arañ sözü çıkkanı.
Maga cürök kerek deyt,
Oşonu men cesem deyt,
Kayberendin cürögü
Küçtüsünön bolso deyt
Oşogo oozum tolso deyt
Kanışa öñü buzulat,
Esi oop, közü süzülöt.

Ağzını zar zor oynatıp,
Güçlülükle söz söyledi.
Bana yürek gerek, der,
Onu ben yesem, der.
Kayberenin yüreği
Güçlüsünden olsa, der.
Onunla ağzım dolsa, der,
Kanışanın yüzü bozulur,
Bayılıp gözü süzülür.

(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009:
27).

Kanışay'ın bu isteği üzerine Buuba Han vezirini çağırıp avcılarını toplatır ve onları dağa yollayarak bir ayı vurmalarını ister. Ayıyı vurup, yüreğini çıkaran avcılar atlarına atlayıp onu Buuba Han'a getirirler. Ayı yüreğini kavurtup eşine yediren Han, hastalığın iyileşmediğini görerek avcılara bir kurt vurmalarını emreder. Aynı şekilde kurdun da yüreğini yiyen Kanışa'nın aş ermesi geçmez ve hastalığı düzelmez. Bunun üzerine en son olarak Buuda Han avcılarına,

"Tokoylorgo bargıla,
Colbors izdep tapkıla,
Colukkan cerden atkıla,
Cürögün alıp şaşkıla.
Cüdötböy maga cetkile!
Tezireek mından ketkile!"

"Ormanlara gidin,
Kaplan arayıp bulun,
Rastladığınız yerde vurun,
Yüreğini alıp acele edin.
Kuvvetinden düşürmeden bana ulaştırın!
Çabuk buradan gidin!"

(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009:
28).

Avcılar giderler, erkek kaplan yüreğini getirirler. Kazana koyup pişirip, Kanışay'a yedirmeleri üzerine aş ermesi geçer, ağrısı durur, canı rahatlar (Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 29). Bu durum şunu gösteriyor ki destanda doğacak olan kahramanın gelişebilmesini sağlayacak besinin kaplan da bulunması ve aynı zaman da cinsiyetinin erkek olması, doğadaki güç unsurun insana geçtiğini ifade eder. Erkek kaplan doğadaki vahşi gücü temsil eder. Bu güç yürek vasıtası ile aslında kahramana geçer. Doğacak çocuğun anne karnında, kaplan eti yiyerek hayatta kalması, aslında insanın doğada, ancak gücü ile kalabileceğinin, toplumun bilinçaltındaki uzantısı

olduğu dile getirilebilir (Çelik, 2012: 75). Bu güç unsurunun erkek kaplarda bulunmasının arka planında toplumsal cinsiyet algısının erkeği daha güçlü, kadını veya dişiyi daha zayıf karakter olarak görmesidir. Yani “Neden dişi kaplan yüreği değil de erkek kaplan yüreği?” sorusu bu açıdan önemlidir. Bunun yanı sıra sözü edilen hayvanlar gibi güçlü olması için o hayvanların yüreğini aş ermesi benzeme büyüyle de ilişkili olduğu söylenebilir.¹⁰

Destanın ilerleyen kısımlarında Cezbilek de hamiledir. Çok kötü hastalanır ve bakışlar, bübüler çağrılır, hastalığının ne olduğunu bulamazlar. En sonunda falcı çağırıp fal baktırırlar, falcı da Cezbilek’in hamile olduğunu ve yırtıcı hayvan yüreği aşerdiğini söyler (Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 401).

Türk kahramanlık destanlarında kadın, destan kahramanına hamile iken genellikle kaplan veya pars etini, ciğerini veya kalbini aş erdikleri görülmektedir. Şırdakbek Destanı’nda Seyitbek’in eşi hamile iken pars kalbini aşerir. “Han Şırdak’ın annesi/ Şırdakbek’e hamile kalınca,/ Tam üç ay dolunca,/ Annesi aş erer,/ Kaplan ve pars etine./ Can dayanmaz yüzüne./ Yemek yemediği için,/ Pars eti bulunmadığından,/ Azap çekerek çok kötü olur./ Parsın tek etine değil,/ Aş erer kalbine.” (Akmataliyev vd. , 2007: 251).

Manas Destanı’nda da Manas’a hamile Çıyırdı kaplan yüreği aş erdiği görülür. İki destanda da aş eren kadının isteğini yerine getirmek için çok çaba sarf ederler ve mücadeleye girerler. Bu mücadeleleri kimi zaman kadının eşi yapar kimi zaman da kadının kendisi aşerdiği yiyeceği bulmak için çaba gösterir. Bunun nedenlerinden biri genel olarak Türk toplumlarında aşerilen yiyecek eğer bulunamaz ise, hamile kadın aşerdiği yiyeceği yiyemediği için çocuğa zarar geleceği düşüncesi vardır. Yani çocuğa hastalık geleceği düşüncesi yatmaktadır. Manas Destanı’nda şu şekilde geçmektedir:

Bal, şekerge karabayt,

Başka tamak carabayt,

"Cesem- dep, colbors cürögün!"

Mmdan başka sanabayt.

Bal, şekere bakmaz

Hiçbir yemeği beğenmiyor,

Yersem, kaplan yüreği yerim!

Ondan başkasını düşünmüyor.

¹⁰Sir James George Frazer, büyüünün iki temel ilkesinden bahseder: Bunlardan birincisi “benzer benzeri meydana getirir” ilkesi; ikincisiyse, birbirleriyle bağlantılı ve ilişkili şeylerin, fiziksel “temas” ortadan kalktıktan sonra da, uzaktan birbirlerini etkileyecekleri ilkesidir (Örnek, 2014: 136). Yani destanlarda kaplan veya pars yüreği aş ermesi çocuğunun gibi güçlü ve korkusuz olması düşüncesinin en ilkel inanç sistemi olan totemizm de görülen benzeme büyüyle ilişkili olduğunu göstermektedir.

Ce tiybeyt colbors cürögü,
Cindi bolup baybiçe,
Cerigenen cüdödü.
Cılkıçı kabar bergeni,
"Kaňgaydın Karamergeni
Bir colbors attı- degeni.
Colborstu attı saldı- dep,
Terisin soyup aldı- dep,
Boor, cürök, başka eti
Koş canında kaldı "- dep
Aytkanın Çıyır uguptur,
Aldınan çurkap çığıptır.
Barıp kaldı Çıyırdı
Cılkıçının coluna,
Karakulak çoñ canbat
Karmay bardı koluna:
"Kayıptan düynö tap- dedi,
Karap turbay cılkıçım,
Kayta ıldamdap çap! dedi.
Caşırıp- caap cürbögün,
Carıp colbors cürögün,
Alıp kel dedi özümö,
Ata enemden sen cakın
Körünösüñ közümö!
Kaalaganıñ baansın
Kańça da berem özüñö! "

Bulamayıp kaplan yüreğini,
Delirmiş büyük hatun
Aş ermekten yoruldu.
Çoban haber göndermiş,
"Kangay'ın Karamergen'i
Bir kaplanı vurmuş dedi.
Kapanı vurdu diye,
Kürkünü soydu diye,
Ciğer, yürek, diğeri eti
Orada kalmış" diye.
Bunu duyan Çıyırdı,
Önünü kesip koşmuş
Çıyırdı vardı.
Çobanın yanına,
Karakulak, hızlıca
Getirdi elinde:
"Hiç yoktan servet bul-diye,
Bakıp durma çobanım,
Geri çabuk dön, diye.
Sakın gizlen meden,
Yarıp kaplan yüreğini,
Getir bana diye,
Ana babamdan daha
Yakın geldin gözüme!
Ne istersen hepsini
Sana vereceğim ne kadar olursa olsun!"
(Musayev, Akmatallyev, 2007: 85).

Ardından çoban kaplan yüreğini bulup getirir. Çıyırdı bu yürekleri pişirip yediğinde aş ermesi geçer. "Büyük hatunun aş ermesi/ Sona erip keyiflendi" şeklinde destanda yer alır (Musayev, Akmatallyev, 2007: 87).

Türk haklarının folklorunda kahramanın annesinin hamilelik döneminde her hangi bir hayvanın (kaplan, boz kurt v.s.) kalbine aş ermesi, motifi gelenekli motiflerdendir. Aş erme süreci kadın hamile kaldıktan bir kaç haftadan sonra başlar.

Hamile kadının midesi bulanıp, farklı bir şey yemek ister. Ancak, o istediği şeyi yiyince içindeki arzusu diner. Hamile kadın deve etini yemez, bunun sebebi, hamilelikdönem on iki aya uzayıp, doğumun ağır olacağına inanılmasından kaynaklanmaktadır. Halk inanışlarında, kahramanların doğumunda aş ermeyle ilgili çeşitli rivayet ve efsaneler, olaylar anlatılmaktadır. Balbay ve Taylak doğmadan önce anneleri kurdun kalbini yemişlerdir (Akmataliyev, 2001: 123-124).

1.9.1.3. Doğum

Türk kahramanlık destanlarında, alp kahraman tipini dünyaya getirecek olan anne zorlu bir doğum süreci yaşar. Kahramanın doğumu günler sürer. Kadın günlerce acı çeker, feryat eder. Kırgız destanlarında kadının doğumunu yaptıran kişiler “bakşı-bübü”lerdir. Bostan Destanı’nda kahramanın doğumu şu şekilde geçmektedir:

Tolgoo ekenin bilgeni	Doğum sancısı olduğunu anladı.
Aldına kaniñ barıptır,	Hanın önüne varmış,
Ayla tappay kalıptır	Çare bulamadan kalmış.
Nökörlörü canında,	Hizmetkaları yanında,
Bakşı-bübü cürüptür.	Bahşı-bübü koşmuş.
Çimirilip kamında	Dönüp hazırlık yaparken
Çıdabay Kanişa catıptır.	Dayanamayıp Kanişa yatmış.
Aygay salıp çıdabay	Feryat ederek dayanamayıp
Çıñınp Kanişa catıptır.	Acı acı bağırip Kanişa yatıyor.
Anı körüp Kan Buuba	Bunu görüp Buuba Han
Kaygıga abdan batıptır.	İyice üzüntüye boğulur.
Tün boyu tolgoo bütödü,	Gece boyunca sancı dinmedi,
Kütkön bala tüşpödü.	Beklenen çocuk doğmadı.
Uşintip kündör ötüptür,	Böylece günler geçmiş,
Tolgoosu üç kün aşıptır,	Doğum sancısı üç günü aşmış,
Alsırap Kanişa catıptır.	Takatten düşüp Kanişa yatmış.

(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 29-31).

Cezbilek'in de aynı şekilde doğumu zorlu geçer, günlerce doğum sancısının azbını çeker.

Kırgız kahramanlık destanlarında kahraman ne yaparlarsa yapsınlar doğmak bilmez. Kadının canını çok acıtır ve vücudunun birçok yeri yırtılır. Kadınlar doğum sırasında acı acı bağırırlar ve bu o kadar zorlu bir süreçtir ki günlerce sürer. Bununla birlikte doğum yapan kadınlar öleceklerini, eşlerinin dul kalacaklarını, aynı zamanda çocuğun iyi olmayacağını düşünürler. Şırdanbek Destanı'nda doğum olayı şöyle tasvir edilir:

Baybiçe bozdrop çıñırdı,

Bekem-bekem ıyındı.

Kelişimdüü kempirler,

Etek-ceñin kımırdı.

Añgemeni kozgodu,

Çıday albay tolgoogo,

Baybiçe caman bozdodu.

Balakettüü balabeym,

Bala meni alatbeym.

Barkımdı bilgen Seyitbek,

Bayım cesir kalatbeym.

Uşu bala oñboytko,

Oñ cakşılık bolboytko.

Emçi-domçu kempirden,

Bir neçeni keltirgen.

Bübü menen bakşıdan,

Alıp kelse emdegen.

Çıday albay baybiçe,

Eki özü alaydı.

Canım çıgıp baratat dep,

Esten tamıp dalaydı.

Baybiçe acı acı bağırır,

İyice ıkınır.

Endamlı ihtiyar kadınlar,

Etek yenlerini kıvrırır.

Efsaneler söylettirilir.

Dayamayıp sancılara,

Baybiçe fena bağırır.

Galiba belalı çocuk olacak,

Galiba çocuk canımı alacak.

Değerimi bilen Seyitbek,

Galiba beyim dul kalacak.

Bu çocuk iyi olmaz sanırım,

İyilik getirmez sanırım.

Tabip olan ihtiyar kadınlardan,

Birkaçını getirtir.

Kadın şaman ile bakşı olanlardan

Getirince üfürükçü ilaçlarıyla tedavi edilir.

Dayanamaz acılara Baybiçe,

Gözleri fal taşı gibi açılır.

Canım çıkıyor deyip,

Kendinden geçer.

(Akmataliyev vd. 2007: 254-257).

Manas Destanı'nda da Manas'ın doğumu epizodu, Şırdakbek'in doğum anını anlatan epizot ile benzerlikler göstermektedir. Manas'ın doğum esnasını anlatan epizot ise şu şekildedir:

Bala tuylap ketkende	Çocuk hareket edince
Baybiçe közü süzüldü,	Kadının gözü süzüldü
Beldemçinin cakası	Ceketinin yakası
Beş cerinen üzüldü.	Beş yerinden yırtıldı.
...	...
Ansayın baybiçe	Sürekli kadıncağız
Aygam baspay ün saldı:	Hiç susmadan bağırıldı:
"Menin canımdı ceçüü balabı,	Benim canımı galiba alacak bu çocuk,
Ce cabır içten alabı?	Ya da karnımı yaracak mı?
Bu başımdı ceçüü balabı,	Bu başımı yiyecek çocuk mu?
Bay Cakıp cesir kalabı?	Bey Cakıp dul kalır mı?
Ce cabır bayan- şerbele,	Ya da bu heybetli kaplan mıydı?
Ce menin catarım kara cerbele?	Ya da yatacağım kara yer mi?
Meni kaday calmooçu bala berdi ele?	Beni yiyecek bir çocuk mu verdi?
Caratkan Capar kудayım	Yaradan kudretli Allah'ım
Bakandı karmap bakırdı,	Direği tutup bağırıldı.
Bakşı menen bübüdön	Falcı ile büyücüsü ne kadar
Nemesin koyboy çakırdı.	Herkesi oraya çağırıldı.

(Musayev, Akmataliyev, 2007: 85).

Destanlarda yer alan bu tasvirler de kadınların doğumu çok zorlu olmakta ve acı çektikleri görülmektedir. Sözü edilen destanlarda doğum günlerce sürebilmektedir. Ayrıca kolay doğum yapılabilmesi için bakşı yani falcı ve büyücüler çağrılmaktadır. Bununla birlikte doğumun iyi olması, çocuğun sağ salim doğması için hayvan kurban ettikleri görülmektedir. Kurban edilen bu hayvan genellikle ak kısırak ve oğlaktır. Destanlar da şöyle geçmektedir:

Şırdakbek Destanı'nda, "Etek yenleri dalgalanıp./ Kahrolsun çocuk./ Baybiçem sağ salim kalsa keşke./ Beyaz kır kısırağı getirtip./ Kurban eder kestirir./ Sarı oğlaktan getirtip./ Kurban kestirir." (Akmataliyev vd. 2007: 257).

Manas Destanı'nda, "Çocuk hareket edince/ Kadının gözü süzüldü/ Ceketinin yakası/ Beş yerinden yırtıldı./ Getirip bey Cakıp/ Ak sarı koyunu kesti./ Ak toynaklı kısırak

kesti./ Ak boynuzlu sığır kesti./ Ayrı hörgüçlü deve kesti.” (Musayev, Akmataliyev, 2007: 89, 91). Yapılan alıntılarda ilkinde kurban daha çok karısının sağlıklı, iyi olması için kurban kesilmekte iken, Manas Destanı’nda ise daha çok çocuk için kesildiği görülmektedir. Bunun yanında “kırsak” kadının sembolü olarak ifade edilir. “Ak kırsak” kesmeleri de bu açıdan önemlidir.¹¹

¹¹Oğuz grubu Türk kahramanlık destanlarında kadına ait olan at genellikle kırsaktır. Ayrıca kırsak, kadının sembolüdür. Dede Korkut Kitabı’nda Bamsı Beyrek’in, Kısırça Yenge’ye, “And içmişem kısır kırsığa bindüğüm yok. Binübeni kazavata varduğum yok.” demesi ve aynı şekilde Boğazça Fatma’yı da “boğaz kırsak” olarak nitelemesi, kadının kırsakla özdeşleştirildiğini düşündürür (Güneş, 2009: 337).

1.9.1.4. Mitik Kadın Tipi Olarak Umay/May Ene¹²

¹²Kırgızlarda Gök Tanrı, yer - su ile beraber bolluğun ve çocukların koruyucu ruhu olarak gördükleri Umay Ana'ya tapmışlardır. Bu mitolojik anlayış "Anaerki Dönem"de ortaya çıkmıştır. Bu inanç günümüzde de varlığını devam ettirmektedir. Kırgızlar, Umay'ı "Umay Ene" şeklinde anarlar ve onun koruyucu bir melek veya ruh olduğuna inanırlar. Her şeyi koruyan, her şeyin piri olduğu gibi kadımların ve çocukların piri de Umay Ene' dir (Dıykanbayeva, 2016: 70-71).

Fuzuli Bayat, Umay/May Ene hakkında şunları dile getirmiştir: "Türk Mitolojisinin bütün sahalarında etkili olan Şamanlık, Umay'ı da iki kutba ayırmıştır:

A- Etnografik literatürde çocukların, annelerin ve aile ocağının koruyucusu olan Umay. Bu Umay, Orhun-Yenisey abidelerinde Gök Tanrı ile birlikte Türk milletinin ve Türk devletinin koruyucusu gibi işlevselleşmiştir.

B- Çocukları öldüren Kara Umay ki, buna bazı Altay kavimlerinde Karay May da denilir.

Türk mitolojisinde iki Umay'ın mevcut olması düalizm anlamına gelmez. Bu sadece mitolojik varlığın tarihi gelişim sürecinde çeşitlenmesinden ve kutuplaşmış şekliinden başka bir şey değildir. Kötülük kaynağı olması dolayısıyla Şamanlar aileyi korumak için Kara Umay'a kamlık yaparlar. Şamanlar yeni doğan analara Kara Umay'ın sembolik tasviri olan kukla (pala kudu naçak) yaptırırlar ve Umay tutargga diye bilinen merasim düzenlerler. Bu merasimde Şaman, Umay'ı aileye zarar vermemeye ikna eder. Umay tutargga ritüelinde, hamile kadının kukla aracılığıyla doğum hamisine ulaşması, onunla ilişki kurması amaçlanmıştır. Kukla, kozmik düzende ilk doğum hamisinin tasviri olup, onun yeniden canlandırılmasıdır. Altay-Sayan halklarının Kara Umay'ı, Müslüman Türklerde (Azerbaycan, Özbek, Türk, Türkmen vs.) Al Karısı, Alarvadı, Albastı demonik varlıklarında yaşamaktadır. Kara Umay'la Al Kansı arasındaki fark Al Karısı'nın veya Albastı'nın daha çok hamile kadınlara onların ciğerlerini yiyerek zarar vermesi şeklindedir. Hemen hemen Türk dünyasının her yerinde görülen Albastı, tıpkı Kara Umay gibi Umay'ın tam tersidir. Albastı üremenin ve çoğalmanın düşmanı olup yeni doğum yapmış loğusa kadınlara ve yeni doğan çocuklara zarar vermekle yükümlüdür.

Bununla birlikte, Kırgız inancına göre Umay-Ene, ana karnındaki çocuğun: "Kız veya oğlan olmak isterim." diye ağladığında, Umay onların kız olmak isteyenini oğlan, oğlan olmak isteyenini ise kız yaparak popolarının üzerine bir tokat atar ve çocuğun poposu üzerinde morluk kalır. Kırgız destanlarından da görüldüğü gibi Umay, Türk mitolojik tasavvurunda bebeğin cinsiyetini tayin eden ve onun doğumunu sağlayan belki de kolaylaştırmak suretiyle koruyan bir mitolojik varlıktır. Yakut mitolojisinde çocukların hamisi "Ayusıt"tır. Umay ile aynı görevi yapmaktadır. Doğumla ilgili, uygulanan bir dizi merasim ve törenler de Umay ve Ayusıt'ın aynı olduğunu ispatlamaktadır. Nitekim doğumdan sonra Yakut kadınlarının ayusıt ataarı adlanan Ayusıt çıkarma teşyi adlı merasim düzenlemeleri ve doğumun üçüncü günü kazılmış bir çukura ayusıt'ı (kadın sonu) gömmeleri Kaşgarlı Mahmut'un umay'm "kadın sonu" olduğu hakkındaki fikrini tasdik eder. Kadın sonunun gömülmesinin ritüel-mitolojik anlamı doğadan alman çocuğun kutsal eşinin yeniden doğaya geri verilmesidir. Altay-Sayan Türklerinden Şorlarda, Hakaslarda, hatta Buryatlarda imay, umay, may terimleri ile çocuğun göbeği kast edilir. Altay-Sayan Türkleri doğumdan sonra Umay'ı gömerler. Yakut kadımları, doğumun üçüncü günü evin sol tarafında yani kadınlara has kısımda bir çukur kazıp ayusıt diye adlandırdıkları sonu, yani bebeğin eşini orada gömerler. Ayrıca Çocukları hasta olan Kırgız kadımları Umay eneye tapınan ve Emci domçular (kadın bakışlar) olarak adlandırılan Şamanlarını davet ederler ki hasta çocuğu tedavi etsin. Bu Şamanlar hasta çocuğa "benim elim değil, Umay Enenin eli" diye emini yapmaya başlarlar ve bununla da küçük çocukların arkasında oluşan mavi noktalara da Umay Ene'nin dokunduğuna inanıyorlar. Kırgız geleneksel inancında çocukların tedavisi esnasında "benim elim değil Umay Enenin elidir." denirken, bebeğin yüzünün Umay-Ene tarafından yıkandığına inanılır ve çocuk uyurken yalnız bırakılır, çünkü "Umay-Enenin emanetidir". Umay Ene Orta Asya halkının ta önceden beri Kırgız kültüründe yer alan dini inançlarından biridir. Em ritüeli bugün de Kırgızların arasında canlılığını korumaktadır. Nitekim "Umay Ene, Kırgız halkının geleneklerinde hala canlılığını koruyan bazı uygulamaların çıkış noktasını oluşturur. Her evde en yaşlı kadın, evin annesi veya ninesi, Umay Ene'yi temsil eder. Onun adına em törenleri yapıp dualar edilir. Hatta duaları bizzat ona yönelik yaparlar. Ayrıca emci domçular (kadın bakışlar) da bütün iyileştirme uygulamalarını, Umay adına yaparlar." Umay'la bağlı merasimlerin bir başka şekline bugün Kırgızistan'da rastlanmaktadır. Nitekim Kırgızlar Nevruz (Nooruz) bayramında Umay Ana'dan bolluk ve bereket istemek için ritüel düzenlerler. Özellikle bu bayramda en önemli ritüellerden biri Umay'ı temsil eden bir kadının çıkıp Alaslama töreni yapmasıdır. Elindeki tütsüyle dolaşarak kötülükleri kovar, yılın bolluk ve bereket içinde geçmesi için kalıplaşmış sözler söyler (Bayat, 2007: 50-75).

Kırgızlar, Gök Tanrı, yer - su ile beraber, bolluğun ve çocukların, doğum esnasında kadınların koruyucu ruhu olarak gördükleri Umay Ana'ya tapmışlardır. Kırgızlar, Umay'ı "Umay Ene" şeklinde anarlar ve onun koruyucu bir melek veya ruh olduğuna inanırlar. Her şeyi koruyan, her şeyin piri olduğu gibi kadınların ve çocukların piri de Umay Ene'dir (Nazarov, 2006: 24-25).¹³ Bu mitolojik anlayış "Anaerkil Dönem"de ortaya çıkmıştır. Bu inanç günümüzde de varlığını devam ettirmektedir.

Türk kültür yapısında, erken dönemlerden beri varlığını sürdüren Umay/May Ene belirgin bir yere sahiptir. Umay Ana Tanrı ve Iduk Yer-Sub'la beraber ismi anılmaktadır. Umay, doğumu kolaylaştıran ve çocuğun yaratılmasından itibaren onu koruyan ana Tanrıça ya da Mitolojik Ana'dır.¹⁴ Bu açıdan bakıldığında Umay/May Ene bir kahraman olarak destanlarda da yerini bulmuştur. İncelenmiş olan Kırgız Destanlarından Manas Destanı ve Boston Destanı'nda Umay Ana figürne rastlanır. Manas Destanı'nda Manas'ın doğumunda Umay/May Ene yardım etmiştir:

Tolgoosu sekiz kün bolgon,	Sancısı sekiz gün sürdü,
Tolgotkon munday kim bolgon,	Böyle sancı görülmedi.
Tartkandarm baar	Çekenlerin hepsinin
Talıkşıp kolu tim bolgon.	Elleri yoruldu.
Umay ene berişte	Umay anne meleğimiz,
Urdu kelip balam,	Gelip çocuğa vurdu,
Urganıma çıdabay	Tokatına dayanmayıp
Ucuttu közdöy bargam.	Doğumun gerçekleşmesine yaklaştı.
"Ak amiri, çık! dedi,	"Artık gerçekten, çık!" - dedi,
Aytkanımdı uk! " dedi.	Dediğimi dinle! Dedi.
Anda bala munu aytat:	O zaman çocuk şunları der.
"İgı menen ayda- dep,	Yoluyla gönder, diye,
İrskım menin kayda?" dep.	"Rızkım benim nerde?" der.
Urup kirdi Umaym,	Umaya söyledi.
"Ur!"- degen ufuk kudayım.	"Söyle! Dedi büyük Allah 'ım.

¹³ Kırgızlarda *Umay-Ene* evin, çocukların, ocağın himayecisidir. Ayrıca *Umay Ene* kültü, Kırgızların en eski dini anlayışında kadın Tanrısı ve çocukları koruyan Tanrı olarak bilinmektedir (Nazarov, 2006: 25).

¹⁴ Umay Ana en eski yazıtlardan olan Göktürk Yazıtlarında da geçmektedir. Yazıtta şu şekilde yer almaktadır:

“(D31) Umay teg ögüm katun katıña inim Kül Tigin er at buldı... (Umay gibi annem hatunun devletine küçük kardeşim Kül Tigin er adını aldı.)”. (Ergin, 2011: 20-21).

“İnskiñ calgan cayda- dep,
İldamdap suurop ayda- dep,
Tar kursakka talaşıp,
Tappaysıñ mndan payda- dep,
Talaaga sıybayt ırıskiñ
Barsañ calgan cayda!” dep.
Balaga mükil perişte
“Batım bolgun ayda!”- dep,
Çındatpadı mlanik.
Çıguuga bala oyloodu
Çıbıktayın tolgondu,

“Rızkın yalan dünyada diye
Çabuk çekip gönder diye,
Dar karında tartışarak
Bundan sana fayda olmaz,
Bozkıra sığmaz rızkın
Gidersen yalan dünyaya!” diye
Çocuğa göz kulak olan melek,
“Çabuk gönderin”, diye,
Acele ettirdi onu
Çocuk çıkmayı düşündü,
İçindekini zorlayayım.

(Musayev, Akmataliyev, 2007: 95-97).

Umay, Kırgız kültüründe önemli bir yere sahiptir. Günümüzde dahi Umay ile ilgili inançlar ve uygulamalar mevcuttur. İyileştirme uygulamalarında Umay'ın adını anarlar. Destanda da görüldüğü üzere Umay doğum esnasında çocuğun doğumunu kolaylaştırmış ve doğmasını sağlamıştır. Bu olaydan sonra destanın bir sonraki dizelerinde çocuğun doğduğunu görüyoruz. “Çıkmaya başlayınca Çıyırdı/ Dayanamayıp bağırdı,/ Gerilip duran gelini/ "Çekin, haydi belimi"/ On iki kadın sıkı tuttu,/ "Rastgetir Allah'ım! " diye çekti./ Torbacık suyu döküldü,/ Çocuğun sesi duyuldu,/ Karnını sertçe tepti/ İki avuç dolusu / Kan avuçlayarak düştü” (Musayev, Akmataliyev, 2007: 97).

Manas Destanı'nda Manas'ı doğumuna yardım eden Umay Ene, Bostan Destanı'nda da “Ak saçlı kadın” olarak Boston'un doğumu esnasında Kanışa'ya yardımcı olur. Destanda büyük arayış ve dualarla hamile kalan Buuba Han'ın eşi Kanış'a zorlu bir doğum süreci başlar. Üç gün boyunca acısını çeker. Tüm hizmetçiler, Bakşı-bübüler yardım etmesine rağmen doğum yapamaz. Bunun üzerine,

Ak ordonun içine
Ak saamay kempir kırıptır,
Aylanada oturgan
Bakşı-bübü kempirler
Añ-tañ bolup kalıptır.
Kim ekenin bilinbey,
Kirgeni közgö ilinbey

Ak otağın içine
Ak saçlı yaşlı kadın girmiş,
Etrafta oturan
Bakşı- bübü, yaşlı kadınlar
Şaşakalmışlar.
Kim olduğu bilinmeden,
Girdiği göze çarpmadan

Ak saamay kempir Kanışanı
Aylandırıp karadı.
Çök tizelep canına
Olturup kaldı aldına
Oñ kolun öydö kötörüp
lylap catkan Kanışanın
Üç colu için sıladı.
Kolun tartıp alganda
Bala tüştü bakırıp.
Aylananı çakırıp
Dagı için sıladı,
Cerge tüşüp balası
İñaalap bala ıyladı
Öydö turup ak saamay
Közdön kayım bolgonu.
...
Söz ayta albay akıldap
Bul ak saamay baybiçe
Umay ene eken dep
Tamaktarı takıldap.
Umay ene keliptir,
Kuday bizge beriptir,
Kanışanı saktadı.
Mına eki bala catkanı,
Biri uul, biri kız.
Közübüzgö körünö
Umay ene saktadı.

Beyaz saçlı yaşlı kadın Kanışa'ya
Tepeden tırnağa baktı.
Diz üstü çöküp yanında
Oturup kaldı önünde.
Sağ elini yukarı kaldırıp
Ağlayan Kanışa'nın
Üç kere karnını sıvazladı.
Elini çektiğinde
Çocuk doğdu bağırarak.
Etrafindakileri çağırıp
Yine karnını sıvazladı,
Yere düşüp balası
"İnga" diye bağırarak ağladı.
Ayağa kalkıp ak saçlı
Gözden kayboldu.
...
Söz söyleyemeyip, akıl ederek
Bu ak saçlı baybiçe
Umay Ana imiş diye
Boşuna çene çalıyorlar.
Umay Ana gelmiş,
Hüda bize bağışlamış,
Kanışa'yı korudu.
Şimdi iki bala yatıyor,
Biri oğlan, biri kız.
Gözümüze görünen
Umay Ana korudu.
(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009:
32-33).

Destanda da görüldüğü üzere, Umay doğum yapan kadını ve yeni doğacak olan çocukları korumak için gelmiştir. Çeşitli kehanetler gösterip, birden gözden kaybolmuştur.

Umay Ana, Cezbilek'in doğum yaptığı esnada da gelir. Cezbilek bir türlü doğum yapamaz, çok acı ve eziyet çeker. Bahşılar, bübüler, tabipler gelip tedavi etmeye çalışsa da doğum gerçekleşmez. Tam o sırada ak saçlı Umay Ana yetişir:

On eki kün degende,
Ölö turgan bolgondo,
Asa karmap koluna,
Tespe salıp moynuna,
Appak kiyim kiyingen,
Ak çaç kempir kelgeni.
Umay ene ekenin,
Eç kim bilbey kalğanı.
Cezbilekke cetkeni,
Körgöndördün baarisı,
Tañdanışıp kalğanı.
Umay ene ekenin,
Bular emi bilgeni.
Umay ene koldoyt ko
Esen aman töröyt ko,
Bala cerge tüşöt ko,
Dep oyloşup turganı.
Umay ene karasañ,
Kudayım özün kolda dep,
İçin sılap koygonu,
Üç colu sılap başınan
El köçüp catat tur dedi
Enekeñdi kıynabay,
Tezireek cerge tüş dedi
Umay ene dedi da,
Közdön kayım cok boldu.

On iki gün olduğunda,
Ölecek gibi olduğunda,
Asa tutup elinde,
Tespah asıp boynuna,
Bembeyaz giysi giymiş,
Ak saçlı kocakarı geldi.
Umay Ana olduğunu,
Hiç kimse anlamadı.
Cezbilek'in yanına vardı,
Görenlerin hepsi,
Şaşıp kaldı.
Umay Ana olduğunu,
Bunlar o zaman anladı.
Umay Ana kollamaz mı ki?
Sağ salim doğurtmaz mı ki?
Bala doğmaz mı ki?
Diye düşünüp durdular.
Umay Ana'ya bakacak olursan
Hüda'm sen kolla diye,
Karnını sıvazladı,
Üç kere sıvazlayıp başını
El göçüyor kalk, dedi,
Anacığına eziyet etmeden,
Çabucak doğ, dedi.
Umay Ana bunları dedi de,
Gözden kayboldu.

(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 415-416).

1.9.2. Kahramanın Anneden Kopuşu

Türk destanlarında kahraman ya sevgiliyi aramak ya da savaşa gitmek için annesinden, eşinden bir süre ayrılır, onlarla kopukluk yaşar. Kahramanın aileden özellikle anneden ayrılışı, toplumu tehlikelerden korumak, kendini ispatlamak gibi sebeplerdir. Bazı destanlarda anneler aktifken, bazı destanlarda ise sadece çocuğu büyütmekte daha sonra destanda bir daha görülmemektedir.

Kozuke ve Bayan Hikâyesi'nde ise, anneden kopuş sevgilisi yani doğduktan sonra nişanladıkları Bayan'ı aramak için ayrılmaktadır. "Ben Kozukesen Bayan,/ Bayan'ı arayıp ben giderim./ Şaymar'dan pirim, arkadaş oldu,/ Rüyamda şu telkin geldi." (Akmataliyev, vd., 2007: 155).

Boston Destanı'nda Börübay-Sultan'ın annesi Cezbilek aktif bir haldedir. Cezbilek'in oğlu, babası Boston'u aramaya çıkacağı zaman öğüt verir ve gerekli olan teçhizatı oğluna hazırlar. Börübay-Sultan annesinden ayrılacağı zaman annesine karşı şu sözleri söyler: "Börübay-Sultan alpımız/ Sıçrayıp attan indi./ Cezbilek'i kucaklayıp:/ "Kurbanın olayım anacığım,/ Beni dünyaya getiren hayırlım,/ Nazlandırarak beni büyütüp,/ Terbiye veren anacığım./ Her ne türlü zor iş olsa/ Sana danışırım./ Babamı arayıp gitmeye/ İzin vermene/ Ben teşekkür ederim anacığım." (Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 440).

Manas Destanı'nın Radloff varyantında, Kanıkey oğlunu öldürmesinler diye babası evine gelmiştir. Oğlu Semetey doğar ve daha altında kundak beziyle olmasına rağmen, kavmini, yurdunu görmek istediğini annesine belirtir. Semetey, "Han kızı Kanıkey, kadın,/ beni tutma dur, kadın!/ Kavmimi göresim geldi, kadın,/ yurdumu göresim geldi, kadın!/ Benim büyük babam,/ Cakıp-bay, kadın,/ öz babam Manas Han'dan, kadın,/ Abeke, Köböş ağabeylerim, kadın!/ İlime gideceğim, kadın!/ Babamın atı Ak-tulpar'ı, kadın,/ alıp bir bineceğim, kadın,/ babamın ak zırhını, kadın,/ alıp bir giyeceğim, kadın,/ ben ilime varayım, kadın,/ ben yurduma varayım, kadın!" (Radloff, 1995: 215) şeklinde konuşarak anneden ilk kopuşu yaşar.

Türk destanlarında kahraman doğumundan kısa bir süre sonra süttten kesilir, ata biner kılıç kuşanır. Kahraman bir amacı gerçekleştirmek amacıyla annesinden ayrılır. Artık kahraman dünyayı, çevresindekileri tanımaya başlar. Kendini ispatlamak veya halkı tehlikelerden korumak maksadıyla annesinden kopar. Fakat Kırgız destanlarının bazılarında şahsi meseleleri halletmek için de anneden kopar. Kocacaş Destanı'nda Moldocaş, babasının kemiklerini bulmak için annesinden ayrılır:

Kaltırbay tögöl çalam dep,
Kayran atam söögün,
Kayda da bolsa tabam dep.
Kalkın cıyıp çogultup,
Eldin alıp batasın,
Azıraak kündö kelem dep,
Aytıp söz menen soorotup,
Karıpbay çoñ atasın.
Kayır, koş aytıp Moldocaş,
Özünün tuugan apasın.
Kargaday kezde Moldocaş,
Kalgan söögün tabam dep,
Kayrattanıp çıktı emi.

Her tarafı tek tek arayayım diye,
Sevgili babamın kemiğini,
Nerde olsa da bulayım diye.
Halkını biraraya toplayıp,
Halkın alıp duasını,
Birkaç günde gelirim diye,
Anlatıp söz ile sakinleştirip,
Büyük babası Karıpbay'ı.
Hoşçakal deyip Moldocaş,
Kendini doğuran annesini.
Küçücük yaşta Moldocaş,
Kalan kemiğini bulayım diye,
Hazırlanıp çıktı şimdi.
(Akmataliyev; Kırbaşev, 2007: 261).

1.9.3. Bilge Tipi Olarak Anne

Kırgız Türklerinin destanlarında anne akıllı, sabırlı, nasihat verici, bilgili, ön sezgileri kuvvetli, düşünceli ve yol gösteren bir tip özelliğine sahiptir. Yeri geldiği zamanda çocuğunun başına gelebilecek kötü bir durum karşısında ona nasihat vererek onun bu fikrinden dönmesini ister.

Koluktu Bayan kalam kaş,
Baralbaysıñ balam caş.
Alıskı cerden küyöölöp,
Alalbaysıñ balam caş.
Uşul cerden köönüm gaş,
Karabaydı sıylabay,
Kaynatañdın booru taş.
Cetimdikten sızılıp,
Kurgabadı közdön caş.
Esen cürüp cetilseñ.
Bolosuñ balam elge baş.

Karakaşlı Bayan eşine,
Gidemezsin küçük çocuğum.
Uzak yerlere damat olup,
Alamazsın küçük çocuğum.
Bu konuda gönlüm emin.
Karabay'a hürmet göstermedi,
Kayınbaban taş kalpli.
Yetimlikten kurtulup,
Gözlerde yaş kurumadı.
Sağ salim büyürsen,
Olacaksın çocuğum halka reis.
(Akmataliyev vd. , 2007: 149).

Kozuke ve Bayan Hikâyesi'nde yapılan bu alıntıda anne oğluna uyarıda bulunmata ve oğlunu Bayan'a gitmemesi konusunda ikna etmeye çalışmaktadır.

Kozuke'nin annesi destanın ilerleyen bölümlerinde oğluna yol göstermekte ve nasihatte bulunmaktadır. Annesi babasından kalma çok muhteşem bir atının olduğunu o atı arayıp bulmasını istemektedir. Ardından,

Ak köldün bergi boyunda, balam,	Ak Göl 'ün öteki sahilinde, çocuğum,
Kün batış cak colunda, balam,	Batı tarafındaki yolda, çocuğum,
Köp düşman bolgon kastında, balam,	Çok düşman vardı, çocuğum,
Köl cakalap sen barsaň, balam,	Göl kenarından gidersen, çocuğum,
Köndölöň taştın astında, balam,	Göldölöň taşının altında, çocuğum,
Atakeň kömgön kol menen, balam,	Babanın kendi eliyle gömdüğü, çocuğum,
Er cetkende Kozuke, balam,	Erkeklik çağına erdiğinde Kozuke, çocuğum,
Tabat bir degen oy menen, balam,	Hemen bulacak, çocuğum,
Tapsan bir payda bul cayda, balam,	Bu yerde bir fayda bulursan, çocuğum,
Bolot bir tıktuu sır nayza, balam,	Bir tane süslü mızrak olur, çocuğum,
Altın bir saptuu ak albars, balam,	Bir tane altın saplı çelik kılıç, çocuğum,
Çapkanda erden can kalbas, balam,	Vurduğunda yiğitte can kalmaz, çocuğum,
Celkeden çıkpas akkette, balam,	Enseden çıkmaz tüfek, çocuğum,
Kayberen kaçıp ketpesen, balam,	Kayberen gibi kaçmazsan, çocuğum,
Atkanda cazbay tüz tiygen, balam,	Ateş ettiğinde sapmadan tam isabet eder, çocuğum

(Akmataliyev vd. , 2007: 151)

Kozuke, “Kozuke, annesinin sözlerini dinleyip, her şeyi anlar. Bindiği karışık kır atıyla Ak Göl'e doğru gidip baktığında, annesinin söyledikleri doğru olduğunu öğrenir.” (Akmataliyev vd., 2007: 2007:155). Anne sözü dinlemek her zaman önemlidir. Eğer anne sözü dinlenmez ise kahramanın başına türlü felaketler gelmektedir. Türk destanlarının hemen hemen hepsinde anneye çok önem ve değer verilmektedir. Anne sözü en az baba sözü kadar değer ve öneme sahiptir. Bununla birlikte destanlar erkek kahramanlar ya sevgilisini aramaya ya da bir savaşa gideceği zaman veya başka bir fiili hareketinde annesine, eşine akıl danışmadan yapmazlar.

Anneler evlatlarının başına gelebilecek olayları önceden sezebilir, bu yüzden çocuklarını uyarır ve yol gösterir. Yeri geldiğinde çocuğuna öğütler verebilir.

Kocacaş Destanı'nda Zulayka bilge bir annedir. Çocuğunun halinden akli sayesinde her şeyi anlayıverir:

Tüğü çıgıp betinin,	Güveni gelip kendisine,
Dülöy kişi keptenip,	Hiçbir şeyi umursamadan,
Cartı etin bala kötörüp,	Bala yarım etini kaldırıp,
Bala, taaringansıp bardı deyt.	Bala darılmış gibi geldi der.
Akılı artık Zulayka,	Akli çok Zulayka,
Ayttırbastan balanı,	Konuşturmadan balayı,
Türünön taanıp kaldı deyt.	Halinden anlayıverdi der.

(Akmataliyev; Kırbaşev, 2007: 243).

Anne yeri geldiğinde çocuğuna akıl verir. Kocacaş Destanı'nda Zulayka oğlu Moldocaş'a:

Apañdın sözün uga tur.	Annenin sözünü işitiver.
Kulunum, çaşsın, bolboston,	Yavrum henüz gençsin,
Kubatiña cetpediñ.	Kuvvetini kazanmadın.
Atañdın söögün tabarsın,	Babanın kemiğini bulursun,
Aylanayın, kulunum,	Kurban olduğum yavrum,
Abletim askadan.	Abletim kayalığınan.
Tike bargın Çatkalga,	Doğruca git Çatkal'a,
lzdebe başka taştardan ".	Arama başka kayalardan."
Akılın berip balaga,	Akl verip balaya,
Öz enesi Zulayka.	Öz annesi Zulayka.

(Akmataliyev; Kırbaşev, 2007: 261).

Anneler görüldüğü üzere bilge bir tavırlarla çocuklarına neleri yapması gerektiğini, neleri yapmaması gerektiğine dair bilgi vermektedirler. Çünkü çocuk daha kendi başına hareket edecek yaşta değildir. Bu sebepten yol gösterici olarak en yakınındaki kişi annesi vardır. Destanlarda da babanın rolü annenin rolü kadar çok değildir. Baba, anneye göre biraz daha pasif bir özellik göstermektedir.

Kırgız masallarında da anneler çocuklarına öğüt verdiği ve onları akıl verdiği görülmektedir. "Altın Balık" masalında hanın hizmetçisi altın bir balık tutmuş diyerek hana müjde vermek ister. İhtiyar adam gittiğinde oğlu balığı suya bırakır ve yerine taş koyar. Bunu gören han hiddetlenir ve onları darağacına asacağını söyler. İhtiyar adam karısına bu durumu anlattığında karısı ağlayarak oğluna şu şekilde öğüt

verir: “Zavallı kadın ne yapsın, ağlayıp sızlayarak: "Oğlum, yola çıktığında her türlü insanarastlarsın. Rastladığın insan büyük olsun, küçük olsun karnımızı doyuralım deyip yanındaki ekmeğin birini büyük, birini küçük iki parçaya bölüp önüne koy. Eğer o yoldaşın büyük parçayı kendi alıp sana küçüğünü bırakırsa; okişiyle yoldaş olma. Eğer küçük parçayı kendine alıp büyük parçayı sanaverirse; onunla yoldaş ol. Yolda rastladığın adamla giderken beraber gerçekten ya da yalandan: ‘Ben tuvalete gideyim.’ deyip yoldan biraz uzaklaşıp otur. Eğer seni beklerse; onunla yoldaş ol. Eğer seni beklemezse; yoldaş olma." deyip oğluna öğüt verir (Doğan, 2009: 176-177).

“Abılay Yetim” (Abılay Cetim) adlı bir başka Kırgız masalında Abılay’ın annesi bilge kadını simgelemektedir. Çünkü oğlunu tehlikeden kurtarmıştır. Masalda vezir Han’a “Han’ım, batı tarafta Küldürkan adlı biri varmış, onun Aysulu ve Künsulu adlı iki tane kızı varmış, Aysulu size yakışır hanım...” şeklinde Aysulu’yu almasını ısrar eder. Han çok ısrar üzerine kabul ederek, Han’ın her verdiği görevi yerine getiren Abılay Yetim’i çağırır. Abılay Yetim Küldürkan’ın şehrine doğru yola çıkmak için hazırlık yapmaya başlar. Abılay’ın çaresiz annesi artık bu bitmeyen isteklerden yorulur. Bu sefer de bal ile darıyı karıştırıp azık yapar ve oğlunun eline vererek:“Eğer birisi bunu seninle beraber yerse senin işin de kolaylaşır” şeklinde öğüt verir. Gerçektende annesinin dediği gibi karşına biri çıkar. Bu kişi de devdir. Abılay mecburen yiyeceklerini deve vermek zorunda kalır. Dev, azığı yemiş, yutmuş, sonra da: “Bu azığın içinde ne vardı?” diye sorar.“Bal ile darı vardı, bir de içinde annemin emeğinin sütü vardı,” diye cevap verir. Abılay Yetim.“Şimdi ben seninle sütkardeş mi oldum?” diye şaşırır dev. “O zaman ben artık sana istediğin zaman yardım ederim. Al bu tüyü, başın sıkışınca bunu yakarsan ben anında gelirim,” diyerek kaybolur (Özen, 2008: 279-280).

1.9.4. Çocuk Terbiyesi ve Anne

Türk kültüründe anne çocuğun terbiyesinden, eğitiminden ve yetişme tarzından sorumludur. Çünkü yurdunu, vatanı ve namusu koruyacak olan kahramanın yetişmesini sağlayacak olan annedir. Çocukların eğitiminde, ebeveynleri örnek olmalı, onlara küçük yaşlarda öğüt vererek neyin doğru, neyin yanlış olduğunu ayırt etmelerini sağlanmalıdır. Çünkü çocuklar bir yetişkin gibi düşünemezler ve hareket edemezler. Onlara birilerinin rehberlik etmesi gerekmektedir. Rehberlik edecek en

önemli kişi ise, babadan önce annedir. Çünkü çocuk gerek eski dönemlerde olsun gerek günümüzde olsun anneleriyle daha çok vakit geçirdiklerinden dolayı anneler çocukların eğitim seviyesini yükseltmektedir. Eski Türklerde anne, çocuğunu ileride kahraman olarak yetişmesinde önemli roller üstlenen kişidir.

Kız Darıyka Destanı'nda, Darıyka annelik vazifesini en iyi şekilde yapmaya çalışmıştır. Darıyka çocuğun bakımı için özel eğitmen kadınlar tutmuştur. "Tabiplere çocuğun sağlık durumunu kontrol ettiririr. İyi şartlar altında çocuğuna baktırır. Bunların yanında sık sık gidip çocuğun eğitimini gözden geçirir. Annelik vazifesinin asıl unsuru ise, çocuğa anne sütü içirir" (Türker, 2005: 258-260).

Anneler, çocukları yanlış bir davranış gösterdiklerinde onları uyarır, yol gösterir ve akıl verirler. Neleri yapması gerektiği, neleri yapmaması gerektiğine dair çocuklarını terbiye ederler. Kız Darıyka Destanı'nda Şaysılda kendinden güçsüz çocukları dövdüğünden dolayı bütün çocuklar ondan korkmaktadır. Darıyka bu durum karşısında çocuğuna akıl verir:

Adamdın birdey bolboyt oylon barı,	Düşün, insanların hepsi aynı olmaz,
Baldardın içindegi sen sırttañı.	Sen çocukların cesurusun.
Özünön kubatı kem torgoylorgo,	Kendinden güçlü olmayan tarla kuşlarına,
Kol salbayt barcın şumkar kuştar dağı.	Barçın, sungur kuşları bile saldırmaz.
Oylogun saga berdi kubat kayrat,	Düşün sana verildi kuvvet, gayret,
Baktağı baldar çımçık turgan sayrap.	Çocuklar ise ağaçta öten kuş gibi.
Çımçıktay çırıldatıp başın üzsöñ,	Kuş gibi çığırtarak başını koparırsan,
Alardın ata-enesi kalar zarlap.	Onların ana babası acıya boğulur.
Küçüñ bar balam bilseñ cumşar ceri,	Gücün de kullanılacağı yerler var, yavrum,
Ar kimdin ılayıktuu bolot teñi.	Herkesin lâyığı olur dengi.
Kaytalap mınday işti kılbay cürgün,	Tekrar öyle işler yapma, yavrum,
Apam dep sıylar bolsoñ uulum meni.	Ananım diye bana saygı duyarsan.

(Türker, 2005: 261).

Kırgız destanlarının bazılarında çocuğun babası uzaklara gider ve annesi çocuk büyüyene kadar babasının nerede olduğunu dair bilgileri gizler. Çocuk biraz büyüdüğünde bir şekilde babasının varlığını, kim olduğunu ve nerede yaşadığını öğrenir. Bu durum karşısında çocuk annesinin yanına gelir ve babasını bulmak istediğini söyler. Anneler, çocuğun babasını bulması için yola çıktıklarında karşılaşacağı tehlikelere karşı kendilerini korumada güçlerinin yetersiz olduğu

düşünür ve henüz mücadele edecek yaşa gelmediğinden dolayı anneleri tarafından uyarılır ve öğüt verilir. Bu durum Kız Darıyka Destanı'nda da görülmektedir. Şaysılda yaşlı bir kadından babasının kim olduğunu ve nerede olduğunu öğrenir. Annesine gelerek bu konuda bilgi alıp babasını bulmak istediğini söyler. Bunun üzerine Darıyka çocuğuna yaşının daha küçük olduğunu söyler ve uyarır:

Tüşö elek uya cünüñ balapansıñ, İlk tüyleri, henüz dökülmeyen bir yavru kuşsun,
Uçuuga cetile elek koş kanatıñ. Uçmaya hazır değil kanatların.
Er cetseñ cönötmökmün seni balam, Büyüyünce gönderecektim seni yavrum,
Tapşırıp saga atañdın amanatın. Teslim edip emanetini babanın.

...

Sen çaşsın küç tolo elek balam oylo, Daha gençsin, güç toplayamadın oğlum,
Cönötöm kantıp anan alıs colgo. Nasıl seni uzak yola gönderirim.
Altı aylık eki arası Arabiya, Arabistan'a kadar altı aylık yol var,
Kañanlık korkunuç bar ara coldo. O yolda bir o kadar da tehlike var.

...

Men saga ıraazımın keçtim süttü, Ben sana sütümü helal ettim,
Akırı aytaturgan sözüm büttü. Sana diyeceğim başka sözüm yok.
Boy ösüp et çıñalıp küçüñ tolsun, Büyüyüp güç kazanıncaya kadar,
Toktolup bir azırak uulum kütçü. Oğlum, biraz daha bekle.

(Türker, 2005: 269).

Kocacaş Destanı'nda da Moldocaş ölen babasının kemiklerini bulup getirmek için annesinden izin almak ister. Zulayka daha delikanlılık çağında bile olmayan çocuğu Moldocaş'a öğütler vererek bu durumdan caydırmaya çalışır:

Karıbı sensiñ bul curttun. Garibi sensin bu yurdun.
Catpaçı, turçu, calgızım, Yatma, kalksana bir tanem,
Cardamçı saga aga cok, Sana yardımcı ağabey yok,
Camandık kelse başıña, Bir kötülük gelse başına,
Caşınarga paana cok. Saklanmaya sığınak yok.
Kayrılcı saga tuugan cok, Seni kayıracak akraba yok,
Kagılayın, kulunum, Kurban olduğum yavrum,
Kak cürökkö salba çok. Yüreğimin içini dağlama.
Köñülüñö kaygı alıp, Gönlünü tasalandırıp,

Öksütpö ömür çaşñdı.
Çırpıktan caa caragñ,
Çırımtalsñ, karagım,
Emiten mılıtkka asılba,
Bolo elek senin bararıñ.
Cetile elek, cetimim,
Tola elek çaştık ketigiñ.

Ömrünü kısaltma.
Çalı çırpıdan yayın silahın,
Tüyü bitmemiş gözümün nuru,
Şimdiden tüfeğe sarılma,
Daha gidecek zamanın değil.
Henüz büyümedin, yetimim,
Daha delikanlı bile olmadın.

(Akmataliyev; Kırbaşev, 2007: 245).

Boston Destanı'nda da Cezbilek'in oğlu babası Boston'u bulmak için yola çıkmak ister. Annesi Cezbilek oğluna bir takım öğütler vererek terbiye ettiği görülmektedir: "Babanı arayıp gitmeye balam/ Daha üç yıl bekleyiver balam,/ Silahını tecizatını hazırlayalım balam,/ Savaşçıya diye tahsis edelim balam,/ Uzak yol için seçelim balam,/ Yaşın ulaşsın on beşe balam,/ Belin katılaşsın tutuşmaya balam, /Yetişmiş vücuduna ölçelim balam" Cezbilek gibi akıllı yavrusuna söyledi (Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 426).

Anne çocuğun terbiyesinde ve yetiştirilmesinde mesuldür. Manas Destanı'nda bu görevler, Bağdı Dölööt (Çıyırdı), Kanıkey ve Ay Çürök oğullarının yetişmesinde büyük katkıları olan kadın tipleridir. Destanda bu anneler oğullarına gerekli talimatlar ve öğütler vererek terbiye etmektedirler. Kanıkey'in ve Ak Çürök'ün eşleri ölmüş ve çocuklarının yetiştirilmesi bu iki kadına kalmıştır. Bunun için başkalarından yardım isteyebilmektedirler. Kanıkey nasıl oğlunun, atasının yurduna sahip çıkmasını bekliyorsa, Ay Çürök de oğlundan hem babasının intikamını alıp onun ruhunu rahat ettirmesini, hem de yurduna, tahtına, sahip çıkmasını beklemektedir. Kendisinin bulunduğu konum sebebiyle bunu gerçekleştirmesi mümkün değildir; bu sebeple, çocuğuna görevini anlatması için Kül Çora'dan yardım istemektedir (Yıldız, 1995: 496); "Ah sevgili Kül Çoro,/ Atının başını çevir,/ durduğun yerde dur!/ Kargıdan kalan bu bayrak,/ Ondan kalan yegâne,/ Altı aydan miras kalan,/ Seytek kulaksızı,/ Hep öç için yaşayacak,/ Alınmamış intikamı alacak./ Büyüyüp erkek olunca,/ Atı yelesinden çekip büyüyünce,/ Bir bahane bulup gel de gör!" (Radloff, 1995: 255). Ay Çürök ardından, "Ah benim Seytek kulaksızım,/ kartalımın kanadı,/ beyaz atmacamın gagası,/ Too-toru 'ya bin de/ Dağda duran babanı ağlayarak/ Kucakla da boynuna sarıl!/ Too-toru'ya binmezsen,/ Kaybolup giden bir ok olacaksan,/ Sıçılmış bir bok isen/ Benim analığım kurusun!"(Radloff,

1995: 257). Ay Çürök burada oğluna verdiği görevleri yerine getirmez ise bu durumdan kendini sorumlu tutarak analığına beddua eder. Böyle bir şeyle karşı karşı kalırsa analık vazifesini tam olarak yerine getiremediği için üzüntüsünü “analığım kurusun” bedduası ile vurgulamıştır.

Sarinci, Bököy Hikâyesi’nde Sarinci, Bermet’i eş olarak almak için yola çıkacağı zaman annesi şöyle öğütte bulunur: “Canım, biriciğim,/ Kederlendirip çok dolaşma,/ Gecikmeden gel./ Arını düşmana aldırma,/ Alın yazısına karşı çıkmaya,/ İnsanların gücü yoktur./ Daha önce hatırı sayılır olsam da,/ Padişahım gitti, oldum hor./ Seni tutsak edecek düşman çok,/ Kendi kendine kuvvetli ol.” (Alper, 2004: 299).

Anne çocuğunu bazı durumlara karşı nasıl davranacağını öğrenmek için onu sınavabilir, cesaretini, korkusunu ölçebilir. Kozuke ve Bayan Hikâyesi’nde anne çocuğunun cesaretini yoklamak için ona yolun zorluklarından bahseder:

Beleşten beleş cer kelet, balam,	Dağlar bittikçe dağlar çıkan bir yer gelir, çocuğum,
Beş ılgadan sel kelet, balam.	Beş çay yatağından seller gelir, çocuğum.
Beş börüsü teñ kelet, balam,	Beş kurdun hepsi gelir, çocuğum,
Mından bir kantip ötösüñ, balam?	Oradan nasıl geçersin, çocuğum?
Kıyası tar cer kelet, balam,	Yamacı dar olan bir yer gelir, çocuğum,
Kırkırap agıp sel kelet, balam.	Gürültüyle akarak sel gelir, çocuğum.
Kırk börüsü teñ kelet, balam,	Kırk kurt birden gelir, çocuğum,
Kıynalbay kantip ötösüñ, balam?	Zorluk çekmeden nasıl geçersin, çocuğum?
Oyuma degen cer kelet, balam,	Oyuma adlı bir yer gelir, çocuğum,
Örgüp bir agıp sel kelet, balam,	Fıskırarak akarak büyük bir sel gelir, çocuğum,
On börüsü teñ kelet, balam,	On kurt birden gelir, çocuğum,
Ondon bir kantip ötösüñ, balam?	Oradan nasıl geçersin, çocuğum?

(Akmataliyev, v.d., 2007: 159).

Kozuke’nin annesinin anlattığı zorluklar aslında çocuğunu kötülüklerden, tehlikelerden vazgeçirme düşüncesi yatmaktadır. Çünkü Türk toplumlarında anne çocuğuna bağımlıdır ve ona zarar gelsin istemez. Bu sebepten dolayı çocuğuna küçük yaşlarda öğüt vererek eğitmeye ve terbiye etmeye çalışır.

1.9.5. Anneye Saygı ve İtaat

Kırgız Türk destanlarında anneye saygı ve itaat önem verilen bir husustur. Sevgiliyi ya da kaybolan babasını aramaya çıktığında, sefere çıkmak istediğinde annenin rızasını almadan yola çıkmaz. Çocuk annesinin rızasını almasa dahi mutlaka gideceği zaman haber verir.

Türk destanlarında kahramanlar önemli bir işe girişmeden önce babanın yanında annenin de rızasını alır. Anne rızası almak Türk kahramanları açısından oldukça önem verilen bir harekettir. Çünkü annenin rızası alınmaz ise, işleri rast gitmez. Kocacaş Destanı'nda Moldocaş ölen babasının kemiklerini bulup getirmek için annesi Zulayka'dan izin ister:

Koya ber, apa, mendeydi,	Bırakıver anne beni,
Atamdın söögün tabayın,	Babamın kem iğini bulayım,
Ak ılayga koşturup,	Ak balçığa karıştırıp,
Aruu cuup kepindep,	Tertemiz yıkayıp kefenleyip,
Kara cerge kömöyün.	Kara toprağa gömeyim.
Kayıp canım coo bolsa,	Zavallı canım sağ olursa,
Kayrılıp kayta keleyin.	Dönüp geriye geleyim.
Kabarın aytpay bekitip,	Haberini söylemeden saklayıp,
Uşul ubakka çeyin,	Şu vakte kadar,
Uguzup bir ooz süylöböy,	Duyurmadan bir kelime söylemeden,
Uurday bolup cürüpsüñ,	Hırsız gibi yaşıyorsun,
Ukçu, apake, ne deyin...	İşitse ne anneciğim ne diyeyim...

(Akmataliyev; Kırbaşev, 2007: 259).

Boston Destanı'nda Börübay-Sultan babası Boston'u bulmak için annesinden ayrılacağı zaman annesine karşı olan saygısını şu sözlerle dile getirir: "Börübay-Sultan alpımız/ Sıçrayıp attan indi./ Cezbilek'i kucaklayıp/ "Kurbanın olayım anacığım,/ Beni dünyaya getiren hayırlım,/ Nazlandırarak beni büyütüp,/ Terbiye veren anacığım./ Her ne türlü zor iş olsa/ Sana danışırım./ Babamı arayıp gitmeye/ İzin vermene/ Ben teşekkür ederim anacığım." (Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 440).

Kırgız destanlarının bazılarında anneye saygı gösterilmediği ve onun rızasını almadan yola çıkıldığı görülmektedir. Mesela, Manas Destanının Radloff varyantında bu durum görülmektedir. Kanıkey, gelini Ak Çürök'ün rüyaya da iyi şeyler

Annesi de kocasıyla ayrılmak istemediğini söyler, fakat oğluna kimselerin karışmasını da istemez (Radloff, 1995: 27). Almambet annesinin kendisinde süt hakkı bulunduğunu açıkça belirtmiştir. Buradaki kahramanın babasını ve annesini Müslüman yapmak istemesi ve anne sütü, “Oğuz Kağan Destanı”nda da geçmektedir.¹⁵ Fakat Oğuz Kağan Destanı’nda annesine ileri sürdüğü şartları yerine getirirse sütünü emeceğini dile getirir.

Anne sütü çocuğa geçen bir haktır. Ana hakkıdır.¹⁶ Çocuk bu hakkı ödeyebilmek için anneye layık bir çocuk olması gerekmektedir. Kırgızların “Kız Darıyka” adlı Destanı’nda Darıyka’nın oğlu Şaysılda babasını bulmak için çıktığı yolda tehlikelerle karşılaştığında ana sütünün hakkını vermek konusunda kahramanın düşünceleri şu şekilde geçmektedir:

¹⁵Kara-Han veliahd olduğundan babasının yerine geçip padişah oldu. Onun çok talihli ve padişahlığa layık bir oğlu dünyaya geldi. Üç gün ve üç gece anasının sütünü emmedi. Anası artık onun hayatından ümidini kesmiş, kederli ve endişeli idi. Bir gece rüyasında oğlunun kendisine bir şeyler söylediğini gördü: “Eğer sütünü emmemi istiyorsan biricik Tanrı’yı ikrar ve itiraf et; üzerine olan hakkım olduğu gibi farz bil.” Kadın üç gece bu hali rüyasında gördü. Bu kavim kâfir dininde olduğu için kadın meseleyi onlara anlatamadı. Kocasından gizli olarak Tanrı’ya iman etti (Togan, 1982: 17).

¹⁶Dede Korkut Destanı’nın bir yerinde Han Kazan’ın oğlu Uruz şu şekilde soylamıştır: “Ağ südünü anam maña halal eylesün/ Şavaşmagıl kayıda döngil baba girü” (Ergin, 1997: 170). Ak süt burada anneden çocuğa geçen bir hak olarak da görülmüştür. Süt’ün niteliğini belirten ak, kadındaki erdem bir simgesi sayılmaktadır (Gültepe, 2008: 269). Aynı zaman da süt hakkı evlenmelerde kız tarafına verilen “kalın” geleneğinde de karşımıza çıkmaktadır. “Şamani ve Müslüman Türklerde evlenmede ana ve babanın rızası şarttı. Kızın babasına verilen cihaza "kalın" denir. Baba terbiye hakkı olarak "başlık", ana süt hakkı olarak "sütlük" ve kardeşler de "ağırlık" almakta idiler” (Gültepe, 2008: 254). Kalın, bir süt hakkı ve bir hibedir. Göktürk yazıtlarında, "kız" sözünün başka bir karşılığı da "pahalı" demektir. "Süt hakkı", "kemik hakkı", "ana bezi", "bacı yolu" gibi anlamlara gelen kalın, kızlarının oğlan evinde basılıp, köle haline gelmemeleri içindi (Türkdoğan, 1992: 36). Süt hakkı Türk Kültür yapısında önemli yere sahiptir. Kırgız’ın süt kavramı ile ilgili deyimlerde anne hakkı, süt hakkına vurgu yapıldığı görülmektedir:

Ak Sütün Aktoo
Enesi iraaız bolgondoy kızmat ötöö.
“Apake, ak sutundu bir kezderde aktar mezgil da keler.”
Ak Sütün Keçüü
Balasına enelik iraaızılıgın bildiruu.
“Altın apa, kor kızından ak sutundu kece kor (Aalı).”

V.: Sütün keçüü.
Sütümdön keçtim, balam, - dep ene uulunun mandayınan siladı (“Ala-Too”).

“Ene Sütün Aktoo.” (Ana Sütünün Hakkını Vermek) deyimini “milleti, vatani, anası razı olacak şekilde iş yapmak, ona lâyük iş yapmak, canla başla hizmet etmek.” manasında kullanılır (Nurmatov, 2008: 703).

Annesi razı olacak şekilde hizmet etmek,
saygıda kusur etmemek.
Canım anneciğim, ak sütünün hakkını
ödeyecek günde gelir insallah.
Ak sütünden geçmek/hakkını
helal etmek
Yavrusuna annelik memnuniyetini
bildirmek.
Altın anneciğim, hor görülmüş kızına sütünü
helal et (Aalı).
V.: Hakkımı helal etmek
Hakkımı helal ettim evladım, -diye ana
oğlunun alnından oksadı (“Ala-Too”).
(Nurmatov, 2008: 69).

Bul elge körsötöyün ata küçün, Bu halka göstereyim babamdan kalan gücümü,
Çuruldap kele bersin baarı bütün. Art arda gelsin hepsi birden.
Emizgen er bolso dep күнү-түнү, Yiğit olsun diye gece gündüz emzirdiği,
Apamdın aktar kezim emgen Anamın sütünün hakkını verme zamanım geldi. (Türker, 2005: 286).

Türk Dünyasında “sütkardeş” olma durumu oldukça yaygındır. Kırgız destanlarında kahramanların aynı anneden süt içip “sütkardeşi” olmaları sütün sanal akrabalık ilişkisinin kurulmasında önemli bir inanç unsuru olduğu dikkati çekmektedir. Manas Almambet’i alıp evine gelince annesi Çıyırdı sevincinde ak memesinden süt gelir.

Manasta түшө kaldı deyt, Manas da attan inmişti.
Çakınımdan katıp kalgan ak emçek Çakanımın katılıp kalan ak memesinden
Aa süttör bayda boldu deyt, Annesinden süt gelmişti,
Dirkirep agıp turdu deyt, Şıpır şıpır akıyordu.
Andan Almanbet baatır ayttı deyt: Almambet hemen dedi ki:
“Enekeñdin ak emçek Annenin ak memesinden
Agıp turat, Manas Kan, Süt akıyor Manas Han!
Bir emçegin sen emgin! Bir memesinden sen gir em,
Bir emçegin men emeyin! Bir memesinden ben emeyim!
Belimdi kınday buulayın! Belimi sıkı bağlayayım!
Cakıp Baydan tuayın! Cakıp-bay’dan doğayım!
Seni menen bir tuuğan adam boluyun!” Senin kardeşin olayım!
Bir emçegin Almanbet emdi deyt, Almambet bir memeden emdi,
Bir emçegin Manas emdi deyt, Manas öbüründen emdi!
Emi üyünö bardı deyt, Derken evine girdiler.
Cırgap kulap cattı deyt, İçtiler, türkü söylediler,
Manas menen Almanbet Manas ile Almambet
Eköo bir tuuğan adam boldu deyt! İkisi kardeş oldular.
(Radloff, 1995: 56-57).

Türk kültürünün birçok şubesinde rastlanılan “sütkardeşliği” müessesesi destanlarda da görülmektedir. Almambet’in “Belimi sıkı bağlayayım/ Cakıp-bay’dan doğayım!” sözü halk bilgisi türlerinde sıklıkla geçen “ölüp-yeniden dirilme” motifine güzel bir örnektir. Aynı zaman da “yeniden doğuşu” simgelemektedir. Almambet’in aynı

anneden süt emip “sütkardeşi” olması başka ailede simgesel olarak yeniden doğması anlamına gelmektedir. Almambet yeniden doğuşla birlikte burada bir geçiş aşaması yaşamaktadır. Aynı zaman da Almambet’in üzerine, Çıyırdı’nın sütünü içerek annelik hakkı oluşmaktadır. Diğer yandan Manas’a başka bir erkek çocuk veremediği için yakınmasınan Çıyırdı, böylelikle Almambet’e sütünü emdirmek yoluyla annelik vazifesini yerine getirerek, ona bir erkek kardeş kazandırmış olmaktadır.

Diğer yandan Manas’ın oğlu Semetey, Acıbay ve Almambet’in yeni doğan çocukları, Kanıkey’in memesinden süt içerek sütkardeşi olmuşlardır. “Kanıkey’i getirtti./ Memelerini emdirdi./ Yeni doğan bu iki çocuk/ Sütkardeşim olsun diye./ Halka büyük bir aş verdi.” (Radloff, 1995: 229).

Sütkardeşler birbirlerine zarar vermenin aksine birbirlerine yardım ederler. “Abılay Yetim” (Abılay Cetim) adlı bir başka Kırgız masalında dev ile Abılay Yetim sütkardeş olmalarının ardından dev Abılay’a zarar vermez. Masalda vezir Han’a “Han’ım, batı tarafta Küldürkan adlı biri varmış, onun Aysulu ve Künsulu adlı iki tane kızı varmış, Aysulu size yakışır hanım...” şeklinde Aysulu’yu almasını ısrar eder. Han çok ısrar üzerine kabul ederek, Han’ın her verdiği görevi yerine getiren Abılay Yetim’i çağırır. Abılay Yetim Küldürkan’ın şehrine doğru yola çıkmak için hazırlık yapmaya başlar. Abılay’ın çaresiz annesi artık bu bitmeyenisteklerden yorulur. Bu sefer de bal ile darıyı karıştırıp azık yapar ve oğlununeline vererek:“Eğer birisi bunu seninle beraber yerse senin işin de kolaylaşır” şeklinde öğüt verir. Gerçektende annesinin dediği gibi karşına biri çıkar. Bu kişi de devdir. Abılay mecburen yiyeceklerini deve vermek zorunda kalır. Dev, azığı yemiş, yutmuş, sonra da: “Bu azığım içinde ne vardı?” diye sorar.“Bal ile darı vardı, bir de içinde annemin emeğinin sütü vardı,” diye cevapverir Abılay Yetim.“Şimdi ben seninle sütkardeş mi oldum?” diye şaşırır dev. “O zaman benartık sana istediğin zaman yardım ederim. Al bu tüyü, başın sıkışınca bunu yakarsanben anında gelirim,” diyerek kaybolur (Özen, 2008: 279-280).

Destanlarda anne sütüyle ilgili bir başka unsur ise kahramanın annesiyle karşılaşmasının ardından annesinin memesinden süt akmasıdır. Manas Destanı’nın da Manas’ın gelmesiyle annesinin memesinden süt gelmiştir. Ölüp tekrar dirilmesinin ardından kimseyi hatırlamaz. Daha sonra annesini hatırladığı zaman annesi Manas’ın karşına gelir. Bunun üzerine annesinin kaskatı olan memesi yumuşayarak süt dolar ve Manas bu sütü emer (Radloff, 1998: 108). Burada anne ile oğul arasında duygusal

bir bağ oluşturmakla birlikte anne ve anne sütü Türk toplum hayatında değerli olarak kabul edilmektedir.

Er Töştük Destanı'nda da Er Töştük yerin altından çıkıp, yurduna döndüğünde annesi oğlunun öldüğünü düşünür. Er Töştük annesinin yanına gittiğinde, annesi oğlunu tanıyamaz. Er Töştük oğlun benim dediye de annesi oğlunun öldüğünü söyler. Bunun üzerine Er Töştük şunları dile getirir:

Cok enekeñ men elem	Yok anacığım ben idim,
Enekeñin emçeğin saa	Memeni sağ ana,
Balañ bolsom eneke	Senin oğlun isem anacığım,
Emçeğñ iyip ketet	Memelerinden süt akar.”
Emçeğin karadı kempir	Kocakarı memelerine baktı,
İyip ketti saap berdi	Süt aktı, sağdı,
Töştük oozun caba berdi	Töştük ağızını dayadı,
Enesi Töştüktü basa kaldı.	Anası onu bağına bastı.

(İliç, 2012: 94-95).

Er Töştük'ün annesi onu görünce memelerinden süt akması ve kahramanın memeden çıkan sütü emmesi ile Manas Destanı'nda, Manas annesinin karşısına geldiğinde annesinin memesinden süt gelmesi ve memesinden çıkan sütü emmesi olayına benzemektedir. Er Töştük Destanı'nda da anne ile oğul arasında yaşanan duygusal bağın bir göstergesi olmasının yanında, anne sütünün kutsal değerini da yansıtmaktadır. Çünkü kahraman ölüp tekrar dirildiğinde kahramana tekrar hayat veren kutsal anne sütüdür. Ölüp-dirilme motifinin en iyi örneğini, Manas Destanı'nın Törö Cuma varyantı vermektedir. Bu varyantta şu şekilde geçmektedir: “Beş altı ay sonra Manas kendi beşiğini tekmeleyerek kırar, halk arasına karışır. Şıgay'ın yurdunun Kalmuklar tarafından işgal edildiğini duyan Manas, Kalmuklarla savaşmak üzere yola çıkar. Savaşta çeşitli yerlerinden yaralanan ve bunu kimseye söyleyemeyen Manas, Akmazar'a geldiğinde ölür. Manasın öldüğünü duyan annesi Bagdasulu mezarlığa gelir, mezarın başında ağlamaya başladığı sırada memesi mezara doğru onu çekmeye başlar. Bagdasulu bu durumu görünce şaşırır ve memesini Manas'ın ağızına verir. Manas annesini emdikten sonra tekrar dirilir, Kalmuklarla tekrar savaşa tutuşur. Kalmuk yurdunu talan eden Manas, Karlıgaç adlı güzel kızı da ganimet olarak kendine alır.” Manas'ın burada annesi Bagdasulu'nun

sütü ile diriltilmesi gibi motiflere Dedem Korkut'taki Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda da rastlanmaktadır (Çeribaş, 2012: 204).

Ölüp-dirilme motifinde diriltici sihirli nesnelere biri de süttür. Daha öncede belirtildiği gibi süt hayat veren unsurdur ve yeniden doğumun simgesidir. Manas Destanı'nın bir varyantında ölmüş olan Manas'ı annesinin sütü diriltmişti. Fuzuli Bayat, şamanların Mitolojik Ana'nın sütünü emerek yeni bir görev kazandığını, yani bir statüden bir diğer bir statüye geçişi sağladığını belirtir (Bayat, 2006: 140-141). Bu da şamanın manevi olarak ölüp tekrar dirildiğini gösterir. Tıpkı şaman gibi Manas da ölüp tekrar dirildiğinde yeni bir kişilik kazanmıştır.

Süt Yakut mitolojisinde çocuğa ruh verir. Çocuk ruhunun kuş şeklinde olduğu inancı Yakut mitolojik metinlerinden anlaşılmaktadır. Aynı şekilde Ayıısıt'ın da can verdiği Yakut mitolojik görüşlerinde ağırlık kazanmaktadır. Bir bilgiye göre bir kadın doğum yaptığında Ayıısıt tarla, çiçek ve yemiş ruhlarını yanına alarak kadının yanına gider. Bu ruhlar üç gün, üç gece loğusanın yanında kalarak ona hizmet ederler. Ayıısıt, cennet olarak bilinen Süt Ak Göl' den getirdiği damlayı yeni doğmuş çocuğun ağzına damlatır ve bu damla çocuğa ruh verir. Çocuk, süt damlası ile kutlandıktan sonra Ayıısıt, ruhları alıp gider (Bayat, 2007: 61, 68). Kırgızların "İki Kardeş Masalı" (Eki Bir Tuugan)nda da çocuk ölür ve çocuğa can verip dirilten süttür. Masalda ejderha her gün bir koyun ile kız getirmeleri suretiyle zarar vermeyeceğini belirtir. Yaşlı karı koca kızları ejderhaya gidecek diye ağlarken çocuk onları bu durumdan kurtarmak ister ve ejderhanın yanına gider. Ejderha öldürür, fakat kendisi de yaralanır. Bunun üzerine hanın iki yiğidi ejderhaya verilecek koyunu getirirler ki, ejderha ölmüştür ve yanında da bir çocuk yatmaktadır. Yemek getiren iki yiğit, çocuğu öldürmeye kastedip yarı canlı iken gölün kenarına gömüp, "ejderhayı biz öldürdük" diyerek hana varırlar. Daha sonra yaşlı karı koca çocuğu görür, gömüldüğü yerden çıkarıp, ateşin yanına getirip ağzına süt damlatıp diriltirler (Özen, 2008: 397).

Bütün bunların yanında Türk destanlarında yer alan bazı hayvanların kahramanlara süt emzirdiği ve onlara sütannelik yaptığı görülmektedir. Bu hayvanlar Türk mitolojisinde yer alan önemli hayvanlardır. Özellikle hayvan / ata olarak nitelendirebileceğimiz, dişi kurt, keçi, geyik, at ve bazı durumlarda deve, aslan, kaplan gibi hayvanlar karşımıza çıkmaktadır. Bu hayvanlardan dişi kurt, geyik, keçi

gibi hayvanlar aynı zamanda bir başlangıç ve sonla da ilişkilendirilebilir.¹⁷ Kırgız Türk destanlarında ise “geyik” sütannelik görevini yerine getirmiştir. Destanda geçen geyik anneyi simgelemektedir. Destan kahramanlarının bazıları geyik sütüyle beslendiği görülmektedir. Ayrıca geyik Türk mitolojisinde kutsal bir hayvandır ve bereketin de sembolüdür. Geyik en eski ana totemlerden biri olarak kabul edilir. Bunun yanında şaman geyiğe binerek göğe yükselmektedir. Dişi ruhların teccesüm ettiği hayvanlardan birinin geyik olduğu belirtilir. Munduk ve Zarlık Hikâyesi’nde Kocakarı Mastan Çarçarkan’ın yeni doğmuş çocuklarını nehre atar. Bunun üzerine, “Kayıptan sunup kol kelip,/ Baldardı alıp ketiptir./ Şükürlük toogo cetiptir,/ Kan balası degizip,/ Kiyikter geemizip,/ Kayberen kırk çiltin,/ Cardamdığın körsötüp”, (*Kayıp'tan el uzanarak,/ Çocukları götürür./ Şükürlük dağına ulaştırır./ Han çocuğu dedirtip,/ Geyiklere emzirtip,/ Kayberen, kırklar/ Yardım eder.*) (Akmataliyev vd., 2007: 207). Geyik çocukları emzirek annelik işlevini yerine getirmiştir. Destanın bir yerinde de şöyle geçmektedir: “Şükürlüktö gayberen/ Ene kıldı, kiyikti./ Ayabayt kiyik küçünü./ Baldarga berdi sütünü.”, (*Şükürlük dağında Kayberen/ Anne yaptı geyiği/ Esirgemez geyik gücünü,/ Çocuklara verdi sütünü.*) (Akmataliyev vd., 2007: 213).

Munduk ve Zarlık Hikâyesi’ndeki gibi “Cılamış Han” adlı masal da Cılamış adlı Han’ın kırk kadından da çocuğu olmaz. Bunun üzerine Bolot Bey adlı ihtiyar bir adamın kızı rüyasında kendisinin yarısına kadar altın diğer yarısı gümüş ikiz çocuğu olacağını görür. Kız babasına kendisinin ikiz çocuk doğuracağını Han’a söylemesini ister. Han bunu duyunca başlık parasını verip kızla evlenir, kız gerçekten de ikiz çocuğa hamile kalır. Bunu duyan diğer eşler çocukları Mastan Kempire kaçırıp denize attırır. Denizden çocukları Kayberen alıp, geyik sütüyle büyütür (Yılmaz, 1994: 213). Yine burada anneyi simgeleyen geyiğin sütüyle çocuklar beslenmiştir.

Geyik (Kayberen, Maral), kayıp kahramanın, manevi gücü, ruh âleminden gelen koruyucusudur. Örneğin; "Semetey" Destanı’nda, koruyucu geyik motifi şöyle izah edilmektedir:

¹⁷Dede Korkut Boylarında Basat’ı arslan emzirip büyütür. Oysa Köroğlu’nun Doğu versiyonunda kahramanı arslan (yalnız bir varyantta aslan emzirir), kurt, kaplan değil keçi, deve veya kısrak emzirir. Keçi, Türk mitolojisinde tufanın başlamasını haber veren mitolojik varlık olarak Altay yaratılış mitlerinde karşımıza çıkar. Keçinin sonla -ki, tufan en azından bir uygarlığın, hatta tahrip olunmuş dünyanın sonudur- ilişkisi mezar kodunun da öteki âlem bağlamında bir son olduğu semantiğini doğurur. O halde, keçi öteki âleminden gelen kahramanın sütanası olması bakımından mitolojik düşüncenin içinde değerlendirilmelidir (Bayat, 2009: 57).

Babasının oğlunun
Koruyucu piriymiş,
O zaman iki ayrı beyaz geyik,
Koşturup ulaştıkları vakit,
Beşikteti erenini,
Semetey 'i görünce.
Memelerini emzirip o geyik,
Başını da çevirmiş,
Bu çocuğun üzerine.
Gelerek memelerini emzirmiş.

K. Salıbayev'in varyantında da, "Memesini salıp ağzına,/ Emziriverdi çocukları " şeklinde geçmektedir. Her iki eserde de çocukların hayatlarını Bugu-Ene (Geyik Ana) kurtarmaktadır: "Acı, büyük ana, bırakıver. Kendi çocuklarım gibi esirgeyeyim. Yetimlere anne olayım... Memelerim süt dolu, ağrıtıyor. Çocuk diye sızlıyor ak sütüm. Çocuk için akıyor ak sütüm..." "Cengiz Aytmatov'un Ak Keme Hikâyesi'nden alınan bu kısımda, Bugu Ene tipi günümüzdeki gerçek hayatla yoğrularak aktarılmaya çalışılmıştır (Akmataliyev, 2001: 128-129).

Er Töştük Destanı'nda anne sütü "ak devenin sütü" olarak da yer almaktadır. Destanda Çoyun Kulak, Ak Çenem'i zorla kaçırap sahip olur ve hamile bırakır. Bunun üzerine Er Töştük Çoyun Kulak'ı öldürerek, eşi Ak Çenem'i onun elinden kurtarır. Kurtardıktan sonra Ak Çenem'i "ak devenin sütü" ile yıkar:

Közdü açıp cumguça	Göz açıp kapayınca kadar,
Altın kümüş alıp keldi	Altınla gümüş getirdi,
Canım ber dep suradı	"Canım ver!" diye yalvardı,
Anı körüp Er Töştük	Er Töştük bunu görünce,
Me dep başın üzüp aldı	"Al işte!" diyerek (kuşun) başını kopardı,
	Çoyun Kulak ölüverdi,
Çoyun Kulak ölüp kaldı	Er Töştük Ak Çenem'i
Ak Çenemdüü Er Töştük	Ak devenin sütüne daldırdı,
Ak töönün sütü menen kirintip aldı	Tekrar nikâh kıydı.
Kaytadan nike kıydı	(İliç, 2012: 78).

Destanda, Er Töştük'ün Ak Çenem'i kurtardıktan sonra "ak devenin sütü" ile yıkaması, ak rengin verdiği ruhsal ve bedensel temizliği, arınmayı sağlamıştır. Çünkü

yıkanmadan önce Ak Çenem namus açısından kirli sayılıyordu. Süt ile yıkanmasının ardından ana sütü sayesinde yeniden doğum ve arınma gerçekleşmiş oldu.

Destanlarda anne sütü “ak” renkte olması ile de önemli bir yere sahiptir.¹⁸

Destanlarda anne sütünün “ak” olarak ifade edilmesi helal olduğu anlamına gelmektedir. Kocacaş Destanı’nda şu şekilde geçer:

Anık sırn uktum dep,	Asıl sırrını duydum deyip,
Ak sütün bergem enemim.	Ak sütünü veren annemin.
Meyli karı, meyli çaş,	İster yaşlı, ister genç,
Peşenemden körömün.	Kaderimdekini görürüm.

(Akmataliyev; Kırbaşev, 2007: 257).

Anne sütünün iyileştirici özelliği vardır. Zira Dede Korkut Kitabı’nda Boğaç Han babası tarafından vurulduğunda dağ çiçeği ve ana sütüyle yarasını iyileştirmektedir.¹⁹ Kırgızların “Akçükö İle Kuuçükö” (Akçükö Menen Kuuçükö) masalında anne sütünün hastalığı iyileştirdiği görülmektedir. Fakat burada olağanüstü hayvan ile insan arası bir varlık olan Şeymeren adlı ejdarhanın hastalığını kadın sütüyle iyileştirilmiştir. “Men acıdaarlardın padişası Şaymeren degen bolom. Özüm köptön beri ooruyumun. Menin oorumdu adam balasığana ayıktıra alat eken. Sen meni ayıktırsañ, senden men cardamımdı ayabaymın. Eki colu cañı törögön ayaldın emçek sütünön eki kaşık içsem, kulandan soo bolup ayıkkanı turam. Al süttü özün taap kelbeseñ, başka eç kim tabalbayt... Ataa, aylanayın balam ay, degele, ıras bolot, cür, - dep kempir balanı eerçitip alıp üygö kiret. Kirse, kelin çıday albay catkan kezi eken. Al kolun kelindin betine tiygizdi ele kelin bir az es alıp, tınçıp catıp kaldı. Kuu çükö kelindin süt ağıp catkan emçeginen özünün alıp kelgen iydişine koyup aldı da, kayra koynuna salıp koydu.” (-Ben ejderhaların padişahı Şaymeren’im. Ben uzun süredir hastayım. Benim hastalığımı sadece insanoğlu iyileştirebilirmiş. Sen beni iyileştirirsen, ben de sana yardım ederim. Yeni doğum yapan kadının sütünden iki

¹⁸Türk dünyasında anne sütü genellikle “ak” renkle anılmaktadır. Ak renk, genel olarak saflığı, temizliği, kutsallığı sembolize etmektedir. Dede Korkut’ta geçen Berü gelgil ak südin emdügüm kadunum ana/ Ağ pürçeklü ‘izzetlü canum ana” ifadeler bu açıdan önemlidir (Ergin, 1997: 89).

¹⁹Oğlan yine aydur: Ana ağlamağıl, mana bu yarıdan ölüm yolucdur tağ çiçeği anan südi sana merhemdür didi. Böyle diğec kırk ince kız yayıldılar, tağ çiçeği divşürdiler. Oğlanuñ anası emçegin bir şıkdı südi gelmedi, iki şıkdı südi gelmedi, üçincide kendüye zarb eyledi, katı toldı, şıkdı süd-ile kan karışık geldi. Dağ çiçeği-y-ile südi oğlanun yarasına urdılar (Ergin, 2004: 90).

kere ikişer kaşık içersem iyileşirim. O sütü sen gidip bulmazsan, kimse bulamaz...- Tabii, iyi olur, haydi gidelim, diye kadın çocuğu eve getirir. Girdiğinde gelin kıpırdamadan yatıyormuş. Çocuk elini gelinin yüzüne değdirdiğinde gelin biraz nefes alıp rahatlar. Kuuçükö göğsünden akan sütü getirdiği kaba doldurarak koynuna saklar.) (Doğan, 2009: 32, 155-156).

Süt gölü veya süttten oluşan bir göl motifi masalarda karşımıza çıkan bir husustur. Kırgızların “Yetim Çocuk Masalı” (Cetim Bala)nda periler diyarına giden bir yetim çocuk periler şahının kızıyla evlenmek mecburiyetinde kalır. Bunun üzerine kızın babası çocuğa yağdan ve süttten göl yapmasını ister (Özen, 2008: 375).

1.9.7. Fedakâr ve Şefkat Sahibi Anne

Annenin çocuğuna karşı sevgisi, şefkati en samimi ve karşılıksız hisleridir. Anne çocuklarına karşı son derece fedakârdır ve çocuğunun acı çekmesini, incinmesini istemez. Evladının sıkıntı çekmesine en çok üzülen kişi yine annedir. Bu hususları destanlarda görmek mümkündür.

Kozuke ve Bayan Hikâyesi'nde şu şekilde geçmektedir: Kozuke'nin annesi, Kozuke'den yâri olan Bayan'ı gizler, bu sırrı sokakta oynarlarken yaşlı bir kadını kızdırmaları üzerine öğrenir. Bu durumu öğrenmek için annesinin yanına gider:“Enesi balama ayta turgan maalı kelgen cok dep sırn caşırat. Kozuke emne kılarn bilbey oylonot da, tura kalıp: "Ene, kursagım açtı, buuday kuurup berçi"-deyt. Enesi çın köönü menen buuday kuurat. Kozuke şaştırap, koçuştap alıp ber deyt. Enesi şaşkalaktap, "cetim öskön çunagay", dep, koçuştap alganda, koluna bek karmap, meni bala deseñ ayt sıryıdı, -deyt. Enesi kolunun küygönünü çıdabay: "Koya ber, balam, aytayın ", -dep calınat.”(Annesi" Çocuğuma söylenecek zaman gelmedi " diye sırrını gizler. Kozuke ne yapacağını şaşırıp düşünür ve kalkıp: "Anne karnımacıktı, buğday kavurup versene ", der. Annesi büyük bir istekle buğdayı kavurur. Kozuke acele ettirip, " Avuç dol usu alıp ver" der. Annesi telaşla, "Yetim büyüyen çunagay" diye avuçdolusu alınca, elini sert bir şekilde tutarak, " Beni kendi çocuğunolarak görüyorsan, sırrı söyle" der. Annesi elinin yanmasınadayanamayıp: " Bırak, çocuğum, anlatayım " , sözleriyle yalvarır)(Akmataliyev vd. , 2007: 147). Destanda anne merhametlidir, çocuğunun isteklerine, arzularına, aynı zamanda canının acımasına dayanamaz. Destanın ilerleyen kısımlarında “Kozuke calgız sen

erke, balam” yani “Kozuke sen tek gözbebeğimsin, çocuğum.” diyerek annenin çocuğuna olan sevgiyi göstermektedir.

Çocuk anne karnına düştüğü andan itibaren annenin sorumluluğu altındadır. Anne çocuğunu koruma ve çocuğuna bakma işlevleri vardır. Kız Darıyka Destanı’nda Darıyka oğlu Şaysılda’ya karşı sorumluluklarını ve ona karşı gösterdiği fedakârlığı şu şekilde anlatmıştır:

Boyumda men kötördüm tokuz on ay,	Dokuz ay boyunca karnımda taşıdım,
İçimde çatçı emessiñ tınç alıp cay.	Karnımda da huzur bulup yatamadın.
Kandırdım cara teep ketebi dep,	Karnımı yarıp çıkar mı diye,
Korkçumun Şaysılda senden dalay.	Korkardım daima Şaysılda senden.

Emne için saga ayıttım munun baarın,	Neden sana anlatıyorum ki bunları,
Bilsin dep menin kılğan kızmattarım.	Bilsin diye yaptığım hizmetlerimi.
Ata-ene bir bar maña köpölök da,	Ana baba bir kelebektir,
Balanın künü-tünü cegen kamın.	Gece gündüz düşünür çocuğunun geleceğini.
Oturgam uzun tündö uyku kelbey,	Uzun geceler oturdum, uyumadım,
Baktırdık bardık keçti tınçtik berbey.	Geceler boyu huzur vermeden baktırdık.
Enenin emçeği küç balası için,	Ananın evladına emeği çoktur,
Balanın baarı bolot uulum sendey.	Çocukların hepsi de senin gibi olur.

(Türker, 2005: 270).

Ağaça, Er Tabıldı’yı iyi bir evlat olarak yetiştirmek için oğluna elinden gelen yardımı bulunur. Er Tabıldı küçük yaşlarda iken, düşmanları Kudaynazar gelir ve onların tüm malına mülküne el koyar. Er Tabıldı bu malları kurtarmak için onlarla savaşmaya gider. Ağaça oğluna zarar gelmemesi için birçok fedakârlığa katlanır ve oğlu için eziyet çeker. Bu durumunu kendisi destanda şu şekilde anlatır:

Ceti aylanıp emizdim	Yedi kere dönerek emziriyordum.
Ceti çaşar bolguça,	Yedi yaşına gelince,
Cetiltip bağıp telçittim,	Üstüne titredim, büyüttüm.
Ce açalım cetip men ölböy,	Ama ecelim gelip de ölmeden,
Calgızınan ayrılğan,	Biricik oğlumdan ayrılan,
Celmoguz kempir degizdiñ,	Yaşlı cadı dedirttin.

Ayrıldı kiygen bulumun,
Acalım cetip ölö albay,
Azabın tarttım uulumun.
Aldına ketpey men şordu
Arkañda aklıp kurudum,
Cırtıldı kiygen bulumun,
Cılgalduu calgız kulunum,
Karıganda enekeñ,
Cılasıñ tartıp kurudum.

Eskidi giydiğim kıyafet
Ecelim gelip ölmeden,
Eziyetini çektim oğlumun,
Yanında ayrılmadan, ben zavallı
Arkanda kalıp dertlendim.
Yırtıldı giydiğim giyişim.
Gösterişli biricik yavrum,
Anneciğın yaşlanınca,
Üzüntü çektim, mahvoldum.
(Namatov, 2001: 257, 258).

Çaçıkey çocuğuna karşı son derece fedakârdır. Kendisiyle evlenmek isteyen kişileri reddeder ve oğlunu en iyi şekilde büyütme ister: “Altıbay beni alayım diyor./ Başına dertlere salayım diyor./ Biricik yavrum Şayımbet’i/ Benimle evlenirsen, bakayım diyor./ Ölene kadar yanayım./ Ömrüm olursa, Şayımbek’i,/ Büyütüp adam edeyim./ Şayımbet, senin yüzünden,/ Saçlarım beyazlayıncaya kadar,/ Ağlayıp inleyeyim./ Sağ salim baban gelene kadar,/ Üzüntünü çekip durayım...” (Namatov, 2001: 269-270). Fedakâr anne olmanın yanında aynı zamanda fedakâr bir eş olarak da yansıtılmıştır. Çünkü eşi gelene kadar kimseyle evlenmeyip, onu bekleyeceğini ve her sıkıntıyı çekeceğini belirtir.

Anneler çocuklarının başına bir şey gelecek diye son derece endişelidir. Anneler içindeki annelik duygusu, annelik hissi bütün duygulardan ve hislerden üstündür. Çocuğunun canı yansa her şeyden önce anne hisseder ve endişelenir. Bu duygu öyle bir şeydir ki çocuğu uzakta olsa bile başına bir felaket geleceği korkusu, anneyi endişelendirir. Destandan örnek vermek gerekirse, Manas Destanı’nın Orozbekov varyantında Manas’ın annesi Çıyırdı uzakta olan çocuğuna karşı son derece endişeli bir tavır sergiler. Büyük hatun, bey Cakıp’a gelir:

"Kutula albay cürdüñbü
Kurgan calgız balamdan,
Bassam muunum boşonup,
Balam ketpeyt sanaamdan!
Kutula albay cürsüñbü
Körgön calgız karañdan,
"Köp çoçunam şol cerde

"Kurtulmak mı istiyordun
Zavallı yalnız oğlumdan,
Oturup kalkarken aklımdan
Hiç çıkmıyor çocuğum!
Kurtulmak mı istiyorsun
Yegâne çocuğundan,
Çok endişe ediyorum,

Kalmak degen aramdan.
Kalmaktın kalıñ cerinde,
Altaydm arbyn elinde
Azır koyuñ Tuuşañ toonun belinde.

Tentek öskön balañ bar,
Telmirip cüröt beken - dep,
Köñülumdö alañ bar.
Alıp kelgin balamdı,
Saktatpaymın talañdı!"

Kâfir Kalmuklardan.
Kalabalık Kalmuk ülkesinde,
Altayların kalabalık
Şimdi koyunların Tuuşan dağı geçidinde,
Şımarık bir oğlun var,
Çaresiz bir durumda mıdır diye,
İçimde bir sıkıntı var.
Getir oradan oğlumu,
Gizlettirmem ıssız yerlerde!"
(Musayev, Akmataliyev, 2007: 189).

Sarinci, Bököy Hikâyesi'nde de anne oğlunun başına felaket geldiği zaman en çok üzülen taraf annedir. Yetim kalan Sarinci'yi gözeten, onun büyük şefkat duygusu besleyen annesidir. Destanda Sarinci, Bermet'in yurduna gidip kendine eş olarak aldığı bir süre yanında kalır. Oğlunun yokluğuna dayanamayan Sarinci'nin annesi yanına çağırır. Yola çıkmadan önce Sarinci ile Bermet için eğlence düzenlenir. Eğlencenin ardında çeyizlerini yükletip, ikisi beraber yola çıkarlar. Tam bu sırada Bermet ile evlenmek isteyen amcası Bököy'ün adamları yollarını keser, Sarinci'yi döverler, eşi Bermet'i ise kaçırlar. Bu haberi duyan Sarinci'nin annesi yere yığılır, "Kulunum, yavrucuğum" diye bağırır, sesi yere göğe duyulur (Alper, 2004: 377).

Manas Destanı'nın Radloff varyantında annenin çocuğuna gösterdiği şefkat, babanın çocuğuna gösterdiği şefkatten fazladır. Annenin sevgisi daha samimi ve doğaldır. Anne evladının başına kötü bir durum geldiğinden en çok üzülen taraftır. Evlattan ayrılmak onu uzun süre görememek anneyi çok üzer. Manas ölüp sonradan dirildiğinde anne oğluna karşı üzüntüsünü şu şekilde dile getirir:

Bagdı-döölöt baybiçe
Tüşö kaldı esine.
'Sen ölgön soñ, kulunum,
Enekeñ Bagdı-döölöt baybiçe
Körbögönü kör bolğon,
Kördüğü-minen teñ bolğon!
Sen aruu, kulunum,
Aynıp keterbekesiñ?
Çetinen çebir, kulunum,

Bagdı-döölöt baybiçe
Ancak aklına gelmişti.
"Sen ölünce tayım,
Anacığın Bagdı-döölöt baybiçenin
Başına gelmeyen kalmadı,
İçi kararıp daraldı!
Benim sevgili, temiz tayım,
Bizden nasıl uzaklaştın?
Benim aziz tayım, nasıl

Çetinen keterbekensiñ?
Çaçpağan çaçım buayın!
Men bütkön boyum cuayın!
Tazalanıp keleyin!"

Bizden ayrılı verdin sen?
Dağınık saçımı toplayayım,
Bütün boyumu yıkayayım,
Temizlenip sana öyle geleyim!"

(Radloff, 1995: 108).

Yine aynı varyantta anne çocuğu için birçok fedakârlığa, eziyete katlanmaktadır. Onun için gerekirse, savaşır, dövüşür, aç, susuz kalır. Manas Destanı'nda Kanıkey, oğlu Semetey'i öldürmeye kalkan Cakıp Han ve Cakıp Han'ın iki oğlu Abeke ve Köböş'ten kaçar. Kayın validesi Çıyırđı ile birlikte günlerce aç, susuz yollarda zorlu hayat şartları geçirirler. Bundan başka Kanıkey oğlu için onunla birlikte dövüşmeye gider (Radloff, 1995: 222).

Yine Ay Çürök çocuğuna karşı son derece şefkat ve merhametle yaklaşmıştır. Çocuğunu öldürmeye kalkan Er-Kıyaz'ı öldürmekten vazgeçirmek için tehdit ettiği görülmektedir. "Cediger'in oğlu Er-Kıyaz, efendim,/ insanın akli geç gelir, efendim,/ hiddet ise tez gelir, efendim!/ Altı ayı onunki/ altı ayı seninki!/ Doğum sıvısı hala yaş duran bu çocuk/ hangi şehrini yıktı senin?/ Çocukcağızımı öldürme,/ çocuğumu öldürürsen,/ ak kuğu elbisemi giyip,/ Akın Han'ın yanına gidip,/ senden fena öç almazsam,/ senden intikam almazsam,/ Ay Çürök namım kurusun!"(Radloff, 1995: 252).

Genel olarak burada şunlar söylenebilir, Manas Destanı'nda yer alan Manas'ın annesi Çıyırđı, Semetey'in Kanıkey ve Seytek'in annesi Ay Çürök hepside fedakâr, cesur ve akıllı anneyi temsil etmektedir. Oğulları için her türlü zorlu yaşam şartlarına katlanmakta, gerektiğinde Çıyırđı'nın yaptığı gibi kadının çocuğuna olan bağlılığının eşine bağlılıktan önce geldiği, eşin bir hata yapması durumunda annenin çocuğunun yanında yer aldığı görülmektedir. Gerektiğinde de Ay Çürök gibi düşmanın karşısında durmaktadırlar.

Kocacaş Destanı'nda Zulayka oğlu Moldocaş'ı o kadar çok seviyor ki eşinden kalan tek varlığı olan oğlunun başına bir şey geleceği kaygısı içinde büyük yer edinmiştir. Oğlu ölen babasının kemiklerini bulmak için yola çıkacağı zaman annesi Zulayka, oğlunun belli bir yetişkinliğe erişmediği ve kuvvetinin yerine gelmediği için başına kötü bir durum geleceği korkusu yaşar. Zulayka'nın ne kadar şefkat dolu olduğunu şu sözlerinden anlarız:

"Esen barıp, soo kelgin,

"Sağ salim gidip, sağ salim gel,

Erkem calgız cetimge,
Elimde cok küyörüm.
Azır caş ele kulunum,
Apañdın sözün uga tur.
Kulunum, caşsın, bolboston,
Kubatiña cetpediñ.
Türdüü cemiş cegizgen,
Kimdin uulu degizgen,
Ayabay sütün emizgen.
Atasınan caş kalgan,
Atañdın söögün tabarsın,
Aylanayın, kulunum,
Adiletim askadan.
Tike bargın Çatkalga,
İzdebe başka taştardan".
Akılım berip balaga,
Öz enesi Zulayka,
Turup kaldı buralıp,
Kızargan öñü kubarıp.

Nazlı büyüttüğüm yetime,
Halkımda yok güveneceğim.
Henüz çocuk idi yavrum.
Annenin sözünü işitiver.
Yavrum henüz gençsin,
Kuvvetini kazanmadın.
Türlü meyve yedirdiğim,
Kimin oğlu dedirdiğim,
Esirgemedemden sütümü emzirdiğim.
Babasından küçük kalanım,
Babanın kemiğini bulursun,
Kurban olduğum yavrum,
Adiletim kayalığında.
Doğruca git Çatkal'a,
Arama başka kayalardan.”
Akıl verip balaya,
Öz annesi Zulayka,
Durup kaldı eli ayağı boşanıp,
Kızaran yüzü solup.

(Akmataliyev; Kırbaşev, 2007: 261).

Kırgız masallarında da anne şefkat sahibidir. Çocuklarının başına bir şey gelmesini istemezler. Kırgızların “Talkamış” masalında ihtiyar karı-kocanın üç kızı bir oğlu vardır. Bir gün oğlu eline bir elma alır, bu elmayı attığında kime değerse onunla evleneceğini dile getirir. Elmayı attığında en küçük kız kardeşe denk gelir. Daha sonra bu durumu duyan kız evden kaçır. Andını yerine getiremediği için oğulları ölecektir, kızları da kaybolur. Bundan dolayı, “oğlumuz ölmesin, kızımız kaybolup gitmesin, ikisi birlikte ömür sürsün” diyerek zavallı anne ve babası boşuna hayallere kapılır. Bu durumdan korkan anne iki çocuğundan başına bir şey gelmesini istemez. Allah’a yalvarır ve onlar için gözyaşları döker (Karadavut, 2006: 275-279).

Anne çocuğuna karşı çok merhametlidir. Anne yüreği çocuğunun başına bir şey geldiği zaman dayanmaz arkasından her gün gözyaşları döker. O kadar ağlar ki kimi zaman kanlı gözyaşları döker. Manas Destanı’nın Orobakov varyantında Kanım Can

çocuğu kayborduğu için günlerce ağlar, bu durumdan Cakıp'ı sorumlu tutar. Cakıp çocuğu bulup getirince Kanım Can oğlunu görünce dayanamaz ağlamaya başlar:

Esiñ ığıp ıylagan,	Kendini kaybedene kadar ağlayan,
Eşikke tündö ıkpagan,	Gece dışarı çıkmayan,
Catkanday turbay tüşköö	Yattığı gibi öğleye kadar kalkmayan
Erikpesten uktagan,	Bıkmadan uyuyan,
Talaaga ne dep cattiñ? dep,	Sen ne diye dışarıda yatıyorsun, diye,
Tañ atkança uktabay,	Sabaha kadar uyumayıp,
Bekerge şorum kattı dep,	Boşuna ile çekmişim diye,
Bu colborston kantip kaldıñ? dep,	Bu kaplandan nasıl sağ kaldın? diye,
Baarıbzıdı bul cerde	Buradaki herkesi
Coboloñgo taştadıñ! dep,	Telaşta bıraktın! diye,
Enesi mintip suradı	Annesi ona sordu.

(Musayev, Akmataliyev, 2007: 67).

Destanın ilerleyen kısımlarında Çıyırdı oğlu Manas'ın başına kötü bir olay gelmesine dayanamayıp ağlamaya başlar. ıyırdı, "...ıssız bozkırda kalacak/ Benim bu muydu talebim?/ oban yapıp hor ettin,/ ocuğumu bana göster!/ At sürülerin mahvolsun senin, / Kavgayı sen çıkardın,/ Kalmukların birini öldürüp/ Kaçıp buraya gelmişsin,/ Yavrumuz deli diye,/ Bana haber verirsin!/ Öldüğünü gözün görmez mi,/ Kendisi yalnız Allah'ın/ Emrine itaat etmez mi/ Ya da tutup gelseydin./ Yavrun böyle oldu diyerek/ Benim elime verseydin!../ Bunları söyleyen ıyırdı,/ Bağıra bağıra ağladı./ Yakasını söktü kürkü nün,/ Yalvararak baktı" şeklinde yakarıшта bulunarak ağlamıştır (Musayev, Akmataliyev, 2007: 217).

Anne çocuğu uzak yerlere gittiğinde ve uzun süre gelmediğinde arkasından çok gözyaşları döker. Boston Destanı'nda Boston uzak yerlerden uzun süre gelmez, annesi başına bir şey geldiği korkusuyla acı acı ağlar: "Dönüp Boston gelir mi?/ Kurtarıp horluktan/ Güzel gün gösterir mi?/ Boston'umu özlüyorum,/ Acı acı ağlıyorum./ Arayıp nereden bulayım?/ Halim böyle olduktan sonra,/ Nereye gideyim?/ Acı acı ağlayıp gözyaşı döker,/ Otuz iki damarım/ Eğilmiş gibi zonklar" (Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 341).

Manas Destanı'nın Radloff varyantında da Kanıkey oğlunun arkasından çok ağladığı görülmektedir. Kanıkey tek yadigârı oğlu Semetey'i sefere göndermek istemez. Oğlu annesini dinlemez ve atına atlar gider. Kanıkey de gözyaşları döker, feryat eder. En

sonunda dayanamayıp atına atlar Semetey'in arkasından o da gider (Radloff, 1995: 243).

Kocacaş Destanı'nda Moldocaş, babasının kemiklerini bulmak için yola çıkmaya karar verir. Bunun üzerine Zulayka çocuğu henüz büyümediği ve yanından erken vakitte ayrılacağı için ağlar:

Atanın söögün tapmakka,	Babanın kemiğini bulmak için,
Kaygırıp ıylap Zulayka,	Kaygılanıp ağlayıp Zulayka,
"Beker aytkan ekem dep,	"Boş yere söylemişim diye,
Bu da turbay keter dep,	Bu da durmaz gider diye,
Karmap turgan karaldım,	Yanımdaki umudum,
Karagıman ayrılısam,	Göz nurumdan ayrılısam,
Dagı kaygılıu bolot ekem" dep.	Daha da üzülürdüm" diye.

(Akmataliyev; Kırbışev, 2007: 259).

1.9.8. Kötü Kalpli ve Korkunç Üvey Anne²⁰

Üvey anneler, genellikle çocukları sevmeyen, onlara her türlü kötülüğü yapabilen acımasız kadın tipleridir. Üvey anne eşinin diğer kadından olan çocuklarını sevmezler ve onların gitmesini isterler. Üvey anne sözlü anlatılardan Munduk ve Zarlık Hikâyesi'nde görülmektedir. Munduk ve Zarlık Hikâyesi'ndeki altmış üvey anne sırf kıskançlıkları yüzünden kocasının en son aldığı eşinden doğan çocukların ölmesini istemişlerdir. Kocakarı Mastan çocukları öldürmek amacıyla nehre götürür ve nehre bırakarak ölmelerini ister. Çocuklar dillenerak şunları söylemektedir:

Mastan kempir enebiz,	Kocakarı Mastan anamız,
Tubulbay catıp ne kıldık,	Henüz yeni doğduk, ne yaptık,
Altmış ögöy enebiz,	Altmış üvey annemize.
Acalga ketip barabız.	Ecele gidiyoruz,

²⁰ Üvey anne tipi, genellikle halk hikâyelerinde ve masallarda rastlanmaktadır. Örneğin, Bal Böğrek Hikâyesi'nde üvey annenin Bal Böğrek'i ortadan yok etmeye yönelik hain planları vardır. Padişaha mektup yazan üvey anne Bal Böğrek'in kendisinin de evladı sayıldığını belirterek onun bir süre yanında kalmasını ister. Daha sonra yanına gelen Bal Böğrek'in önce yemeğine zehir katar sonra ona zehirli elbise diktirir. Padişahın, ikinci hanımından çocuk sahibi olduktan sonra kendisine karşı ilgi ve alâkasının eksildiğini düşünen üvey anne, Bal Böğrek'i ortadan kaldırırsa padişahın ikinci hanımına duyduğu sevgi ile kendisine duyacağı sevginin eşitleneceğini düşünür. Bu düşünce ile hareket ederek Bal Böğrek'in memleketinden kaçmasına ve serüveninin başlamasına sebep olur. Bu hikâyede de üvey annenin entrikaları kurguyu hareketlendirir. Üvey anne kıskançlık, haset gibi duygulara sahip olup, eşine evlat verememesinin eksikliğiyle hareket etmektedir. Bir takım hilekârlıklarla çocuğu ortadan kaldırmaya çalışmaktadır (Ayyıldız, 2011: 39).

Alıp kalsañ ölümdön
Sizdi bagıp alabız.

Ölümden alıp koyarsan
Size sahip çıkarız.

(Akmataliyev vd., 2007: 205).

Üvey anne çocuklarına sevmeyen ve onlara her kötülüğü yapabilen fakat sonunda yaptıklarının cezasını çeken kadınlar olarak belirtilir. Munduk ve Zarlık Hikâyesi'nin son kısmında çocukların bulunup, öz anne ve babasına kavuştuktan sonra üvey annelerin yaptıkları oyunlar ortaya çıkıp ölümle cezalandırılırlar (Akmataliyev vd., 2007: 239).

Üvey anneler genellikle eşlerinin diğer eşinden olan çocukları sevmezler ve çocuklara iftira atacak kadar kötü kalplidirler. Bu durum Kırgızların "İki Kardeş" adlı masalında şu şekilde geçmektedir: "Eskiden bir hanın hanımı ölmüş, ondan iki oğlu kalmış. Hanın yeni hanımı küçük oğluna düşman olmuş. Bir gün hanın büyük oğluluk yigidiyle ava gidince, hanın hanımı: "Senin küçük oğlun beni dövdü," diyerek hana şikâyet etmiş. Han, hanımının sözüne inanıp çocuğunu çırılçıplak soyup eşek sudangelene kadar dövdükten sonra, iki yigidine: "Uzağa götürüp başını kesin!" diye emir verir (Karadavut, 2006: 237). Görüldüğü üzere üvey anne çocuğun yapmadığı bir şeyi yaptı diyerek iftira atmıştır.

1.9.10. Kutsal ve Olağanüstü Anne

Anne, Kırgız Türk destanlarında bazen kutsal bir kişilik olarak karşımıza çıkar. Anne ya bir peridir ya da kayberenlerdendir. Kurmanbek Destanı'nda Kurmanbek'in annesi Zulayka peri kızıdır.

"Murunku ceti katındın ulusu Zulayka perinin kızı eken, ar kaysını oylonup oturup arman kılıp iylay baştap; "Men Teyitbektin suluuluguna cana nuruna kızığıp kelip tiydim ele, tuubagandıgımdan üstümö on üç katın aldı, baardığıbız da tuubadık"-dep arman kılıp cürdü. Bir kıyla ubakit ötköndön kiyin Zulaykanın boyuna bolup erkek törödü. Eçen kün toy berip atın Kurmanbek koydu." (*İlk hanımı Zulayka peri kızıymış. Ben, Teyitbek'in çekiciliğine ve nuruna âşık olarak evlenmişim. Çocuk doğuramadığımdan benim üzerime on üç kuma getirdi. Ama hiç çocuğu olmadı, diyerek ağlamaya başlar. Zulayka hamile kaldı ve bir erkek çocukları oldu. Birkaç gün toy düzenleyip çocuğa Kurmanbek adını verdi.*) (Mukasov, 2013: 19).

Boston Destanı'nda olağanüstü anne figürü yeraltının kahramanı Kunduzay'dır. Kunduzay yeraltında Çoyun Alp'in üvey kızıdır. Boston yeraltına yolculuğunda Kunduzay ile evlenir ve çocukları olur:

Alp karakuş dosuma,
Kunduzaydı men taştap,
Ubada berip kelgemin.
Üç cıl ötüp ketkeni.
Kelgenge mezigit cetkeni.
Balaluu bolup algandır,
Cügürüp bala kalgandır.
Atasına alp Baston,
İçtegi sırın aytkanı.
Ata senden suranam,
Kunduzaydı aldıram.
Neberen menen kelinge
Toy kılıuga kamingın,
Dep Baston aytkanı.

Alp Karakuş dostuma,
Kunduzay'ı ben bırakıp,
Söz verip geldim.
Üç yıl geçip gitti.
Gelme zamanı oldu.
Çocuklu olmuştur,
Çocuk koşup kalmıştır."
Babasına Alp Boston,
İçindeki sırrı söyledi.
"Baba senden rica ederim,
Kunduzay'ı aldırayım.
Torunun ile geline
Toy düzenlemeye hazırlan",
Diye Boston söyledi.

(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 389).

Olağanüstü anne tipine Kırgızların Munduk ve Zarlık Hikâyesi'nde de rastlanmaktadır. Esas itibariyle bu anne öz olmayıp ruhani özelliklere sahip olan annelik vasıflarıyla çocukları büyüten bir varlıktır. Munduk mağaranın içinde saçını yıkarken, ben Kayberen, kırk Çiltenim, diye gelir. Hanın çocuklarını büyüten Kayberen (Kayıp eren; dağlarda geviş getiren hayvanların hâmisî)²¹ adlı evliya annelik yapmıştır. Destanda şu şekilde geçmektedir:

Munduk ve Zarlık Hikâyesi'nde Kocakarı Mastan Çarçarkan'ın yeni doğmuş çocuklarını nehre atar. Bunun üzerine, "Kayıptan sunup kol kelip,/ Baldardı alıp ketiptir./ Şükürlük tooga cetiptir,/ Kan balası degizip,/ Kiyikter geemizip,/ Kayberen kırk çilten,/ Cardamdığın körsötüp", (*Kayıp'tan el uzanarak,/ Çocukları götürür./ Şükürlük dağına ulaştırır./ Han çocuğu dedirtip,/ Geyiklere emzirtip,/ Kayberen, kırklar/ Yardım eder.*) (Akmataliyev vd., 2007: 207). İlerleyen kısımlarda ise:

²¹bk. Yudahin, K. K. (2011). *Kırgız Sözlüğü*. (çev. Abdullah Taymas). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 421.

Men enen ooluyamın colgosalgan.
Eneñden bekinbegin Muñduu balam,
İyilip maga turup kılgın salam.
Toolordao tarbiyalap kıldım kata,
Eneñden bekinesin ne dep taşka.
Muñduktun bergen coobu:
Cılañaç talaalarda eki balañ,
Körünsök künö kattık canım enem.
Kiyimsiz cıpcılañaç menin çaçım.

Ben annen evliyayım doğru yola koyan.
Annenizden saklanmayın Muñduk
çocuğum,
Eğilip bana selam verin.
Dağlar arasında terbiye edip büyüttüm,
Annenden niye saklanıyorsun mağarada.
Muñduk'un verdiği cevap:
Çıplak dolaşıyor dışarıda iki çocuğum,
Görünürsek günah büyüktür canım annem.
Giyimsiz, çırılçıplak benim saçlarım.
(Akmataliyev vd., 2007: 215).

Çocuk devamında “Kayberen, kırk çiltan pirim bolsoñ/ Piriñmin dep calgan aytıp meni ceysiñ... Pir bolsoñ aytkan sözüñ ugalbaymın,/ Men açıp ene sizge çıgalbaymın.”, (*Kayınberen, kırk Çiltan pirim isen, Pirinim diye yalan söyleyip beni yersin... Pir isen söylediğin sözleri duyamam, Ben açıp anne size çıkamam*) diye cevap verir (Akmataliyev vd., 2007: 217).

Türk mitolojisinde kutsal anne figürü görülmektedir. Yaratılış Destanı'nda Tanrı'ya yaratma ilhamını veren “Ak Ana”dır. Anaerkil dönemin de Umay Ana da yaratıcı ve koruyucu bir güce sahiptir. Oğuz'un ilk karısı, ortalığı karanlık bastığı zaman, karanlığı yararak gökten inen mavi bir ışıktan, ikinci karısı ise, kutsal bir ağaçtan doğmuş mukaddes kadınlardır. Aynı şekilde, Uygur Destanı'nda Böğü Han semavi bir ışıktan doğmuştur. Gorohov'un derlediği Yakut Türkleri ile ilgili bir efsanede, destan kahramanı Ak Oğlan, ağacın içinden çıkan nurlu bir kadın tarafından emzirilmiş, Ak Oğlan doyunca kadın kaybolmuştur. Başkurların ve Kazak-Kırgızların Kuzu Körpeç ve Bayan destanlarında kadın bir melek olarak tasvir edilmiştir (Sevinç, 1987: 12). Görüldüğü üzere pek çok anlatıda büyük kahramanların anneleri kutsal bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Kırgız destanlarının bazılarında ise, anne bazen peri, bazen de Kayberen olarak yer almaktadır. Kocacaş Destanı'nda “Kayberen Sur Eçki” kutsal ve olağanüstü anne figürüne örnektir:

Cana süylöyt Sur Eçki:
Berbediñ teke kurbumdu,
Öçükkön kegiñ bar bele?

Sur Eçki tekrar söyler:
Eşim tekeyi vermedin,
Beslediğin kinin mi var?

Öltürdün dalay urugumdu.
Öksüsöm könböy sözümö,
Özünö-özün kıldınbı?
Kaça bir sözdör aytıldı,
Kayberen enen men elem,
Bilbedin mergen barkımdı.
Köp ömür berip çaşasam,
Körörmün mergen artıñdı.

Destanda kutsal anne figüründeki Kayberen Sur Eçki, Kocacaş'a lanet okur:

Saga men, eneligim taanıtım.
Tilekti berse caratkan,
Kayrılıp cüzün körbössün,
Az gana kıtay kalıktın...
Mergen bolboy kurup kal,
Askadan tüşpöy turup kal!
Çöp sargayıp, küz bolsun,
Tamaniñ aldı tüz bolsun.
Turup kal mergen askada,
Tuuganga kıyın iş bolsun.
Kayrıla turgan cagıña,
Karagay çıksın butaktap.
Kalgın mergen askada,
Kara taşı kuçaktap.
Tolgono turgan cagıña,
Dolona çıksın butaktap,
Tosulsun canıñ askada,
Bozorgon taşı kuçaktap.
Çın kayberen men balsom,
Kayışkan mergen sen bolsoñ... "

Soyumun çoğunu öldürdün.
Yalvardıgımda kulak asmadın sözüme
Ettin mi kendi kendine?
Nice sözler söylendi,
Kutsal annen ben idim,
Avcı bilmedin değeri mi.
Eğer ömür verir yaşarsam,
Görürüm avcı sonunu.

(Akmataliyev; Kırbaşev, 2007: 113).

Sana ben anneliğimi gösterdim.
Dileğimi kabul ederse yaradan,
Dönüp yüzünü görmezsin,
Bir avuç Kıtay halkının.
Geber avcı canın çıksın,
Kayalıktan inemeyesin!
Ot sararıp güz olsun,
Tabanının önü düz olsun.
Avcı kayalıkta kalasın,
Akrabalarına eziyet olsun.
Dönüp durduğun tarafa,
Köknar çıksın budaklanıp.
Avcı kayalıkta kal,
Kara taşı kucaklayıp.
Kıvrılıp durduğun tarafa,
Ak diken çıksın budaklanıp,
Çıksın canın kayada,
Solan taşı kucaklayıp.
Gerçek Kayberen ben isem,
Gücü tükenmiş avcı sen isen... "

(Akmataliyev; Kırbaşev, 2007: 187).

1.9.11. Kayınvalide

Türk kültüründe genellikle kayınvalidelere karşı hep bir ön yargı hâkimdir. Gelin kaynana arası ilişkilerde genellikle çatışmalar dikkati çekmektedir. Geleneksel toplum yapısında yaş ve cinsiyete dayalı bir hiyerarşik yapıdadır. Evin büyüğü babadır. Ondan sonra en büyük oğuldan başlayarak ailenin erkek üyeleri hiyerarşik yapılanmada yerlerini alırlar. Erkeklerden sonra ise, otariter yapı gösteren kişi ise, kayınvalidedir. Gelin kaynana ilişkileri gergin, çatışmalı, iletişim ve etkileşimden uzaktır (Ersöz, 2010: 177). Destanlarda gelin-kaynana arası ilişkiler sıklıkla yer almamakta ve bu sebepten dolayı çatışmalara da çok fazla rastlanmamaktadır. Genellikle gelin ve kaynananın iyi anlaştıkları görülmektedir. Kırgız Türk destanlarında kayınvalide tipi aktif bir şekilde rol almaz.

Destanlarda gelin, kayınvalidesine ve kayınbabasına gerekli olduğu durumlarda baktıkları görülmektedir. Manas Destanı'nda Manas'ın ölümünden sonra, “Bir kaynatım çay içip,/ Cartı tokoç nan alıp,/ Karıp ketken Cakıp-bay,/ Kartaya Bağdı-döölöt baybiçe/ üçöö Kanıkey saktap cürdü deyt.” (Bir kaynatım çay içip,/ Yarım dilim ekmek yiyip,/ Pir olmuştu Cakıp-bay,/ Pir olmuştu Bağdı-döölöt baybiçe de,/ Üçüne Kanıkey bakıyordu.) (Radloff, 1995: 98).

Anne çocuğu için birçok fedakârlığa, eziyete katlanmaktadır. Onun için gerekirse, savaşır, dövüşür, aç, susuz kalır. Manas'ın annesi tehlikeli durum karşısında torununu kaçırmak için eşinden bile vazgeçerek gelinine yardımcı olmuştur. Manas Destanı'nda Kanıkey, oğlu Semetey'i öldürmeye kalkan Cakıp Han ve Cakıp Han'ın iki oğlu Abeke ve Köböş'ten kaçar. Kayın validesi Çıyırdı ile birlikte günlerce aç, susuz yollarda zorlu hayat şartları geçirirler. Aynı zaman da Kanıkey oğlu için onunla birlikte dövüşmeye gider (Radloff, 1995: 222). Aslında burada Çıyırdı için önemli olan gelininden çok oğlunun mirasına torunu Semetey'in sahip çıkacağı düşüncesi ile geliniyle iş birliği içine girmiştir. Bunun içinde Çıyırdı eşi Cakıp Han'dan hesap sorar ve eşinin ellerini, ayaklarını keser (Radloff, 1995: 223).

Boston Destanı'nda Boston'un annesi Kanışa kayınvalide tipini temsil etmektedir. Bu destanda gelinler ile kayınvalidenin iyi anlaştıkları görülmektedir. Kanışa gelinleri için “Gelinlerin hepsine/ Kayhar taşından koydurdu,/ Süsü fazlaca yapılmış,/ Altından küpe taktı./ Kayhar, sedef, yakuttan/ Karışık olarak dizdirdi./ Saf altından bilezik,/ Kanışa'ya bakarsan,/ Gelinlerin koluna,/ Beraber onları taktı./ Gelinlerin hepsi sevindi/ Eli süslü olsun diye,/ Beş parmağa beş ayrı,/ Süslü yüzük

taktı./ Bunların hepsini/ Hazineden aldırıp/ Kaynanası Kanışa/ Gelinler için hazırladı./ Kendi görevini yerine getirdi./ Memnun olup gelinler/ Teşekkür edip,/ Eğilip tazim kıldı.” (Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 474-475).

Kırgız Türklerinin destanlarında “kayınvalide” çok sık geçmemektedir. Kayınvalidenin görüldüğü destanlarda ise, karakter olarak iyi niyetli, kötülük beslemeyen ve oğluyla gelini bir tutan bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır. Sarinci, Bököy Hikâyesi’nde Sarinci’nin annesinin geline yaklaşımı şu şekildedir: “Kurban olayım, biriciğim/ Benim gelinim Ak Bermet/ Ayrılıp nerede kaldı?/ Alıp gel ki göreyim,/ O da benim gözümün nuru.” (Alper, 2004: 423).

1.10. Hizmetçi ve Esir Kadın Tipi

1.10.1. Cariye- Köle-Kul

Türklerin dikkat çekici ahlaki özelliklerinden biri utangaç olmalarıdır. Onlar, savaş meydanlarında değil, rahat döşekte ölmekten, hatta ihtiyarlayıp hastalanmaktan utanırlar. Esir olmak, köle durumuna düşmek, kadınların düşman eline geçmesi büyük utanç kaynağıdır (Erdem, 2005: 126).²² Cariye-Köle-Kul bunlarında ötesinde dilenci konumuna itmektedir. Bu durumda Türk toplumu için utanç kaynağıdır.

Er Eşim Destanı’nda Er Eşim Kalmuklara hiddetlenir ve oraya gidip onları kuşatmak ister. Bunun üzerine yurdunu Han Tursun adlı birine emanet eder. Ardından şunları söyler:

Kayrılıp andan kelgiçe	Oradan geri gelene kadar
Kalbasın curtum talaalap.	Kalmasın halkım başıboş.
Kanattuuga kaktırbay	Kanatlı hayvanlara çarptırma,
Kas duşmanga çaptırba.	Düşmanlara yağmalatma.
Katın, bala alsızdı	Kadın, çocuk, halsizleri

²²Cariyelik, kölelik Orhun Abideleri’nden Kül Tigin Abidesi’nin Doğu yüzünde şu şekilde geçmektedir: “[7] kaganladuk kaganın yitürü idmiş. Tabgaç budunka beglik urı oğın kul boldı, işilik kız oğın küñ boldı. Türk begler Türk atın ıtı. Tabgaçgı begler Tabgaç atın tutupan Tabgaç kaganka [8] körmiş. (kağan yaptığı kağanını kaybedi vermiş. Çin milletine beylik erkek evladı kul oldu, hanımlık kız evladı cariyeye oldu. Türk beyler Türk adını bıraktı. Çinli beyler Çin adını tutup, Çin kağanına itaat etmiş.) (Ergin, 2011: 10-11). “[24] kurıga barıgma bardıg. Barduk yirde edgüg ol erinç: Kaniñ subça yügürti, süñüküñ tagça yatdı. Beglik urı oğluñ kul boldı, işilik kız oğluñ küñ boldı. Bilmedük için [yablakıñın için eçim kagan uça bardı.], (Bayıya giden, gittin. Gittiğin yerde hayrın şu olmalı: Kanın su gibi koştı, kemiğin dağ gibi yattı. Beylik erkek evladın kul oldu, hanımlık kız evladın cariyeye oldu. Bilmediğin için, körlüğün yüzünden amcam, kağan uçup gitti.) (Ergin, 2011: 16-17).

'Kul-küñ kılıp sattırba.

Köle cariyeye olarak sattırma.

(Akmataliyev vd. , 2007: 73).

Yine eserin ilerleyen bölümlerinde Er Eşim'in eşi:

Han Tursun seni ant ursun.

Han Tursun seni Allah kahretsin.

Han baldarın kul kıldın

Han çocuklarını köle yaptın

Kutula albay turganda,

Kurtulamazken,

Kul-küñ bolgon düböktön

Köle-cariye denilen felaketten

Erden da cok, cerden cok,

Yiğitlerden mahrum, taraklardan mahrum,

Tentirep turat alıbiz.

Halimiz perişan.

Güldüü - bala-çakabız,

Çiçekti çoluk çoğumuz,

Kün boluppuz banbiz.

Cariye olmuşuz hepimiz.

Otun alıp mal bağıp,

Odun toplayıp hayvanları güdüp,

Musapır bolgon çağıbiz.

Dilenci olduğumuz dönemdir.

(Akmataliyev vd., 2007: 113, 115).

Sözlerini dile getirerek kölelik-cariyelik sistemine vurgu yapmıştır.

Türk toplumlarında ekonomik sisteme dayalı sınıf sistemi bulunmamaktadır. Bu sebepten dolayı esir alınanlar dışında, kölelik kurumu görülmemektedir. Fakat burada esir alınan köleler değil de satılan kölelerin olduğu görülür. Er Eşim, Han Tursun'a talimat verirken kadın, çocuk, halsizleri yani zayıfları, güçsüzleri köle, cariyeye olarak sattırma demektedir. Demek ki ataerkil yapının göstergesi olarak Kırgız toplumunda kölelik kurumunun varlığından söz edilebilir. Bunu birkaç Kırgız atasözüyle desteklenebilir;

"Kuda bolgonço kulu, biyiñdi suraş, kudalaşkandan kiyin kul da bolso sıylaş. (*Dünür oluncaya kadar köle mi efendi mi olduğunı sorun/araştırın, dünür olduktan sonra köle de olsaydı gösterin*)" (Erdem, 2005: 248).

"Argasız kulduk kılğandın, kegi içinde kalat. (*Çaresiz kölelik yapanın kini içinde kalır.*)" (Erdem, 2005: 322).

"Artınıp kelgen pulu cok, cumşap kelgen kulu cok. (*Yüklenip getirdiği parası yok, kullanacak kölesi yok.*)" (Erdem, 2005: 324).

Kölelik, cariyelik ekonomik bakımdan alt sınıfları temsil eder. Bu sebepten dolayı köle-cariye-karavaş-halayık gibi isimlerle anılan alt sınıfı temsil eden kişiler, üst sınıf kimseler tarafından eziyete maruz bırakılmakta ve bu kişiler için bu yaşam tarzı bir felaket olarak görülmektedir.

Kadınların köle olarak gitmesi Kırgız destanlarında görülebilen yaygın bir olaydır. Er Tabıldı Destanı'nda da kadınların köle olarak verilmesi bir konuşma sırasında vurgulanmıştır. Destanda yer alan Kudaynazar adlı kahramanın konuşmasında şu şekilde geçmektedir:

Baş baygege sen kuldu	Baş ödül olarak seni, köleyi
Bayga kılıp sayamın	Yarışa, ödül olarak koyarım.
Baybiçenin balası,	Annem, babamızın ilk karısıydı
Baatır abañ men bolom	Kahraman abin, ben olurum.
Ağaça tokol eneñi	Ağaçay'ı babamın ikinci karısını
Ayakka atka soyomun!	Son ödül olarak koyarım,
Kulduguñdu bilgizip,	Köle olduğunu görmek için
Kuur tondu kiygizip.	Kurt kürkü giydiririm.

(Namatov, 2001: 6).

Köleler daha önce de bahsettiğimiz üzere statü bakımından üstün olan hanlara, beylere hizmet eden kişilerdir. Kocacaş Destanı'nda da kölelik kurumu karşımıza çıkmaktadır: Zulayka, “Şabır bu kadar alçaltıp,/ Küçümseme aslımı./ Saçı başı dağınık, garip köle,/ Bundan sonra bilerek konuş,/ Kim olduğumu düşünüyor musun?/ Ben kırk kızdan biri değilim,/ Öylesine söyleniliverilecek,/ Ben de sana benzeyen,/ Hizmet eden köle değilim./ Beğendiysen avcıyla kendin evlen,/ Senin söylediğine kimse kulak vermez” şeklinde söyleyerek köleliğe vurguyapmıştır (Akmataliyev; Kırbaşev, 2007: 37).

Diğer destanlarda olduğu gibi Boston Destanı'nda da hükümdarın kızı Cezbilek'in de hizmetinde cariyelerin varlığını görebilmekteyiz:

Cez bilektin canında	Cezbilek'in yanında
Kırk nökor kız bar eken.	Kırk cariye kız var imiş.
Oyun külkü salışıp,	Oyun eğlenceye dalıp
Köñüldörü şat eken.	Gönülleri şad imiş.

(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 114).

Destanlarda kız evlenirken, kızın ailesi çeyizle birlikte kızın cariyelerini de verdiği görülmektedir. Kurmanbek Destanı'nda Kurmanbek ile Kanışay'ın düğünleri olduktan sonra cariye ve çeyizle kızı uğurladılar: “otuz nardın cügü menen kulun

koşup, kuñu menen küyöö kızın cönöttü.” (*Otuz deveye yük ve bunun yanında cariyelerini vererek damadı ve kızını uğurladı.*) (Mukasov, 2013: 86).

Köle olacak kızlar düşman yurdundan zorla kendi yurduna esir alınmaktadır. Manas Destanı’nda, Manas, “Karkaraluu kıstann / aç bilekten alanım/ olco alıp kelemim!” (*Başı sorg uçlu kızlarını, ince bileklerinden tutarım, yurda esir götürürüm.*) (Radloff, 1995: 61).

Destanların bazılarında esir yani köle olarak aldığı kızları kendine eş yaptığı görülmektedir. Manas Destanı’nın başkahramanı Manas, “Kayıp’ın kızı Karabörüt’ü/ Yakaladım ovoidan, / Şooruk’un kızı Nakılay’ı/ Ganimet aldım bir kaleden” (Radloff, 1995: 69) şeklinde esir yani köle aldığı kızları belirtmiştir. Bu kızları kendine almıştır, fakat geleneklere göre bir evlilik yapmamıştır. Destanda da esir aldığını belirtilmiş, “Fakat o hiç evlenmedi,/ hiç kız koynunda yatmadı!” (Radloff, 1995: 70).

Destanlarda kölelik statüsünü sonradan da edinildiği görülmektedir. Erkek başkahramanın ölümü ya da esir düşmesi üzerine karısının, kız kardeşinin köle olduğu görülmektedir. Manas Destanı’nda kız kardeşi Kardıgaç ve eşi Kanıkey köle olmuşlardır. Destanda şu şekilde geçmektedir:

Bu Manastın barında,	Er Manas'ın varlığında
Karındaşı Kaldırğaç	Kız kardeşi Kaldırğaç
Bir tündüktön kün kördü,	Güneşi yalnız bacadan gördü,
Bir tütüktön suu içti,	Suyu yalnız evde içti,
Celbegey celge çıkkan cok,	Dışarı örtüsüz çıkmadı,
Cel salkının körgön cok,	Yel soğuğu nedir bilmedi,
Tündö eşikke çıkkan cok,	Gece kapıya çıkmadı.
Tünögön aştı içken cok	Gecelemiş yemek yemedi,
Kaldırğaçtın cibektey	Kanıkey'in ipek gibi
Çaçı cün boldu,	Saçı yün oldu,
Kuuray terip kün boldu-	Çalı çırpı toplayıp köle oldu.

(Radloff, 1995: 99-100).

1.10.2. Kırk Kız

Türk destanlarında genel itibari ile hükümdar, bey ve hanların kırk yiğidi olduğu gibi hanların eş ve kızlarının maiyetinde de kırk kız vardır.²³ Bu kızlar hükümdarın eşine ya da kızına hizmette bulunur. Bu kırk kız bazı destanlarda erkeğin de maiyetinde olabilmektedir. Buna istinaden Kırgız adının etimolojisine dair anlatılan efsanelerde Kırgız adının “kırk kız” dan geldiği belirtilmektedir.²⁴ Kırk sayısı, Türk kültüründe önemli yere sahiptir. Bu kırk sayısı kutsal kabul edilmekte ve destanlar, halk hikâyeleri, efsaneler gibi anlatılarda formel ifade olarak sıklıkla geçmektedir.

Şırdanbek Destanı’nda ise, karısının hizmetine kırk kız vermektedir:

Terdirip kelbes çigitin,	Toplatıp pamuk çekirdeğini,
Kırk kızdı salıp kızmatka,	Kırk kızını hizmet ettirip,
Ak pahtaga catkırgan	Beyaz pamuğun üzerine yatırır.

(Akmataliyev vd., 2007: 293).

Boston Destanı’nda Cezbilek’in himayesindeki kırk kız, her zaman yanında onu koruyup kollayan nitelikte karşımıza çıkar. Kırk gündüz bekleyen, kırık akşam bekleyen seksen hizmetçisi vardır.

Cezbilektin canında	Cezbilek'in yanında
Tün içinde kırk kızını	Geceleyin kırk kızını
Kündüzündö kırk kızını	Gündüzün de kırk kızını
Basıp cürsö candaşat.	Yürüse beraber yürüyor
Ayılanasın ańdışat.	Etrafını kolluyor.
Cezbilektin canında	Cezbilek'in yanında
Seksen kızını bar eken.	Seksen kızını var imiş.

(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 116).

²³Ziya Gökalp’ın Türk Medeniyeti Tarihi isimli eserinde, “Kırk Kız” efsanesi olarak bilinen efsane şöyle yer almaktadır: “Sağın Han adlı bir Kazak Hanı’nın kızı, bir sabah erkenden, kırk cariyesiyle birlikte gezmeye çıkar. Henüz güneş doğmamıştır. Bir ırmağın kıyısına gelirler. İrmağın üzerine gökten gelen ışık sütunu indiği için, sular gümüş gibi parlaktır. Kızlar, suyun güzelliği karşısında büyülenmiş olarak parmaklarını suya daldırırlar. Bu dokunma sonucu hepsi gebe kalır. Hakan bunların hepsini bir dağa sürer. Orada bunların soyu çoğalarak Kırgız kavmini meydana getirirler.” (Akdeniz, 2010: 160).

²⁴Kırgızlar arasında Kırgız kelimesinin etimolojisiyle ilgili çeşitli efsaneler anlatılmakta ve görüşler öne sürülmektedir. Kırk kız adıyla ilgili bir efsane şöyledir: “Han ’ın kızı kırk kız arkadaşı ile gezmek için uzaklara gider. Bu sırada düşman saldırıya geçer ve Han ’ın ülkesini talan edip herkesi öldürür. Obadan sadece kızıl bir it ve geziye giden kırk kız sağ kurtulur. Bu kırk kızdan türeyen boya da Kırgız adı verilir. ” (Dıykanbayeva, 2016: 10-11).

Sözü edilen destanda Boston ile Cezbilek evlenirlerken, bu kırk kızlar kırk yiğitleri de evlendirirler: Boston, “Kırk yiğitle kırk kızı,/Onları da beraber evlendirelim.” (Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 139).

Sözü edilen kırk kız, bey, hükümdar kızlarının refakatçileridir. Aynı zamanda destanlarda geçen bu kırk kızın cariye oldukları belirtilir. Kozuke ve Bayan Hikâyesi’nde şu şekilde geçmektedir: “Köçtün aldında Sanam baybiçe cönöyt. Arkañdan çañdagan mal ketet. Kırk kız koşçusu menen Bayan suluu barat.” (*Göçün önünde Sananı baybiçe hareket eder. Arkandan toz kaldıran hayvan sürüleri gider. Kırk kız refakatçi ile Bayan güzel gider.*) (Akmataliyev vd. , 2007: 173). Destanda Kırk Kız sürekli Bayan’ın yanından ayrılmazlar; “Koyunları güden çoban önce gider./Kırk kız ile Bayankan önce gider,/ Koyunları sürdüğü yamaca toz da gider./ Koyunları sürdüğü taraftan göç de geçer,/ Kırk kız ile Bayankan o zaman yetişir.” (Akmataliyev vd. , 2007: 177).

Hemen hemen her destanda karşımıza çıkan “kırk kız” Azkaza Baatır Destanı’nda da karşılaşılmaktadır. Burada padişahın kızı Cıldız Ay’ın hizmetinde çalışmaktadırlar.

Kız oşondo atasına kabar saldı.	Kız, babasına haber gönderdi.
Kelet dep küyöö kaçan bul sarayga	Güveyi saraya ne zaman gelecek diye,
Kırk kızdı munaraga sakçı koydu,	Kırk kızı kuleye gözcü koydu.
Sarayın altındatkan tazalattı.	Sarayını altınla kaplattı, temizledi.
Bilsin kim eken cıldız ayın köönü şat	Bilsin kim olduğunu, Cıldız Ay memnun
Kızdardım kırkı teri atlas kiyip	Kızların kırkı da atlas giyip
Aldınan tamaşalap surnay tarttı.	Önünde oynayıp zurna çaldı.

(Egimbayeva, 2012: 110).

Manas Destanı’nda da “kırk kız” motifine rastlanmaktadır. Kanıkey’in Manas’ı reddetmesi ile Manas kırk yiğidiyle Temir Han’a hücum eder. Bunun üzerine, “Ayıp-kandın kısı eken,/ Altınayday ecesin/ Almambet atka mingisti./ Karañıda col tapkan/ Aygır caak, kara til,/ Süülöñkü tuuğan Acıbay/ Aa bir kıs aktarıp,/ Manastın kırk çorosu/ kırk kıs atkarıp aldı.” (*Ayıp Han’ın bir kızı vardı,/ Altınay bu, büyük yeğen/ Almambet onu atına aldı./ Karalıkta yolu bulan/ Bu aygır yanak, kara dil/ Hatip doğan Acıbay da/ Atına bir kız bindirdi./ Manas’ın kırk yiğidi de/ atlarına kırk kız aldı.*)(Radloff, 1995: 87).

Diğer destanlarda olduğu gibi Kocacaş Destanı’nda da “kırk kız” motifine rastlanmaktadır.

Kız da bolsa bul Koco,
Zulayka degen balasın,
Kırk kız nöökör başçısı,
Kızının atı Zulayka
El tandap erge tiymekçi.

Kız bile olsa bu Koco,
Zulayka denilen balasını,
Kırk kız uşağın başı,
Kızının adı Zulayka
Halkını tanıyıp öyle evlenecek.

(Akmataliyev; Kırbaşev, 2007: 27).

Eşimkul Menen Zuura Hikâyesi'nde, Temirkan'ın kızı Aruuke kırk kızla beraber yurdunu yağmalayan Er Kökül'e giderek bir çare bulmaya çalışırlar: "Yürüyün kızlar gidelim./ Karşıda duran balaya/ Toplanıp çare bulalım./ Diye öylece Aruuke/ Kırk kızını alarak yanına,/ Yüreği çarparak/ Şimdi çıktı şehrine." (Çelebi, 2007: 265).

Kırk kız Kırğız masallarında da görülmektedir. "Altın Kuş" masalında hanın kızının etrafında kırk kız bulunmaktadır: "Kandın kızı erteñ menen aldına kırk kız, artma kırk kız, on cağına kırk kız, sol cagina kırk kız alıp, bak içine seyildikke çikkan ele." (*Hanın kızı sabahleyin önüne kırk kız, arkasına kırk kız, sağına kırk kız ve soluna da kırk kız alarak bağ içinde gezmeye çıkmış.*) (Karabulut, 2006: 207).

Diğer bir Kırğızların "Akçükö İle Kuuçükö" (Akçükö Menen Kuuçükö) masalında ise, kırk kız hizmet ettiği kız han ile birlikte gökyüzünde yaşamaktadırlar. Burada kırk kıza ve hizmetinde buldukları kız hana kutsallık katmıştır. "Bir künü keçinde bala asmandı karasa, asmanda canaşa eki ay turat. Bala tañırkap: "Ata, bir ele ay çıgıuuçu ele, emne üçün eki ay turat?" dep, atasınan surayt. Anda abışka: "Al Aydın sağa keregi çok, emne kılasiñ, balam?" – dep aytpay koyot. Ekinçi künü keçinde dağı eki ay turat. Bala dağı atasınan surayt eken. Atası: "Ee, balam, köp ele surap kaldıñ. Al bizdin kırk kız, kız kan degen oşol. Ay menen suluuluk salıştırıp turat" dedi." (*Çocuk bir gün akşam, gökyüzüne baktığında, gökyüzünde iki ay görür. Çocuk şaşırarak: "Baba sadece bir ay olurdu, neden iki ay var?" diyebabasına sorar. O zaman ihtiyar: "O aydan sana ne? Ne yapacaksın onuoğlum?" diye söylemez. İkinci gün, akşam yine iki ay görür. Çocuk, yinebabasına sorar. Babası: "Eh, oğlum, çok sordun. O bizim kırk kız, kız handediğimizdir. Ay ile güzelliğini karşılaştırıyor." der.*) (Doğan, 2009: 29, 153).

1.11. Şifacı Tipi Olarak Kadın²⁵

Eski Türklerde hastalıkları tedavi eden ve şifa veren genellikle kadınlardır. Kadın şamanlar, hastaları iyileştirmek, ölen adamın ruhunu öteki dünyaya götürmek, fal bakarak gelecekte haber vermek, kötü ruhları kovalamak, kurban sunmak, kehanette bulunmak, kayıp eşyaların yerini saptamak, yağmur yağdırmak vs. görevlere sahiptir. Kadın ilk hekimdir, ilkel toplumlarda çocuğunu tedaviden, yaşlılara bakan, kocasını iyileştiren yine kadındır ve bu kadın şaman olsa da olmasa da ilk tabip, ilk iyileştiricidir (Bayat, 2010: 110).²⁶ Kadın şamanlar, çeşitli bitkilere ve ilaçlara başvurarak tedavi ederler. Şırdakbek Destanı'nda da hastalığı tedavi eden tabip kadınlara, kadın şaman ve bakışı'ya rastlanır.²⁷ Destanda şu şekilde geçmektedir:

Çıday albay tolgoogo,

Dayamayıp sancılara,

²⁵ Tarihteki ilk "hekimler," aslında kadındı. Briffault bu konuda şunları yazıyor: "Kadınların toprağın işlenmesi ve yenecek bitki ve köklerin aranması yönündeki etkinlikleri, onların ilkel insanlar arasında olağanüstü yaygın olan bitki bilimsel alanda uzmanlaşmasına yol açtı. Otlardaki maddeleri ilk onlar tanıdı, dolayısıyla ilk hekimler onlardı." (Reed, 2012: 152-153).

²⁶ Husayin Karasayev, Kamusnaama adlı eserinde bakışı kelimesinin Kırgız Türkçesinde "cin kovucu, emçi-domçu" karşılığında kullanıldığını ve eski Hint (Sanskrit) dilinden geçtiğini ileri sürerek kavramın Türkmenler arasında "ırçı/akın (şair/destancı)", Özbek Türklerinde "el ırçısı (halk şairi)", "comokçu (masalçı/destancı)", "emçi-domçu (tabip/hekim)", Buhara Hanlığı döneminde "kâtip" anlamlarını ihtiva ettiğini, Uygurlar arasında ise emçi-domçu (tabip/hekim), hâkim, kâtip, müstensih, şair, masalçı gibi anlamlara geldiğini ileri sürmüştür (Çeribaş, 2014: 76).

²⁷ Kırgız Türkleri arasında halk hekimliği *tabıpçılık, emçilik, emçi-domçuluk, Kırgız el meditsiyası, Kırgız eldik meditsiya, eldik tabıpçılık* kavramları ile ifade edilir. Kırgızlar ruhî veya fizikî sağaltma işlemi yapan kişileri tarif etmek için de "*Kıl tamırçılar (kılcal damarcılar), tamırçılar (damarcılar), kıldattamırçı (usta damarcı, usta tabip), emçiler (tabipler, ilaç yapanlar), domçular (emçi/bakışı), emçi-domçu (ilaççı, tabip, tamırçı ile aynı anlamında), tepmeçiler (tepmeciler), sınıkçılar (kırık-çıkıkçılar), kañçılar (kancılar), sülükçülör (sülükçüler), çaçtaraçtar (berberler/saç keserek tedavi edenler), ayarlar (gözü açık, duacı, efsuncu), darıger (tedavici), darıkeç (tabip), eldik darıger (tabıp)*" kavramlarını kullanmaktadırlar (Çeribaş, 2014: 67-69).

Destan da adı geçen emçi- domçu hakkında Mehmet Çeribaş şunları dile getirmiştir:

"*Emçi-Domçu/İrimçi/Darımçı: Kırgızlar arasında çeşitli hastalıklara iyi geldiği düşünülen ve adına "ırım-darım, ırım-cırım" denilen efsunlu sözleri söyleyen kişilere "emçi- domçu, irimçi" veya "darımçı" adı verilmektedir. Bu kişiler ırım-darımları kullandıkları durumlara göre "ırımçı", "emçi-domçu" veya "darımçı" adlarını almaktadırlar. Emçi-domçuluk genellikle kadınlar tarafından yapılır. Bunlar çoğunlukla kadın hastalara ve çocuklara bakarlar. Kırgızlar arasına emçilik yarı psikolog sanatı kabul edilir. Böyle olmakla birlikte bu tiplerin de efsunlu sözler yanında birtakım sihri/büyüsel hareketler yaptıkları da bilinmektedir. Emçi-domçular genellikle "nezle, korku, uçuk, itdirseği" gibi hastalıkları tedavi ederler. Emçi-domçuların bu hastalıklar dışında doğumda zorlanan veya düşük yapan kadınları, korkan çocukları, kadın-erkekleri, raşitizm gibi hastalıkları da tedavi etikleri de görülmektedir"* (Çeribaş, 2014: 72-73). Sözü edilen destanda geçen diğer bir kelime ise, "bübü/bakışı"dır. Destanda üfürükçü ilaçlarla hastayı tedavi etmeye çalışmaktadır.

Bakışı, Kırgız ve Kazaklar arasında "şaman" anlamına gelen sözdür. Kırgızlar kavramı bakışı şeklinde kullanıldığı gibi бүбү-бакшы/бакшы-бүбү, burkan-bakışı olarak kullanılmaktadır. Günümüzde бүбү-бакшы kavramı saz çalan, ozan anlamında değil, daha çok çeşitli otlardan ilaç yapan ve çeşitli dua ve efsunlarla hastaları iyileştiren hekim tipleri karşılamak için kullanılmaktadır. Kadımlar da erkekler de bakışı olabilirler. Kadın bakışlara Kırgızlar "bübü" ya da "böö" demektirler. Günümüzde ise bakışı, halk arasında emçi-domçuluk (hekimlik) ve tabiplik mesleğini icra eden, kara güçlere ve çeşitli ruhlara sahip, cinlerden yardım alan kişiler çoğunlukla da kadınlar olarak tarif edilmektedir (Çeribaş, 2014: 76-77).

Baybiçe caman bozdodu.
Balakettüü bala beym,
Bala meni alat beym.
Barkımdı bilgen Seyitbek,
Bayım cesir kalat beym.
Uşul bala oñboytgo,
Oñ cakşılık bolboytgo.
Emçi-domçu kempirden,
Bir neçeni keltirgen.
Bübü menen bakşıdan,
Alıp kelse emdegen.
Çıday albay baybiçe,
Eki közü alaydı.
Canım çıgıp baratat dep,
Esten tanıp dalaydı.
Tartkıla dep bakırdı,
Tabıptan kança çakırdı.
Toguz kün tolgottu,
Say söögün kakşatıp,
Baybiçeni bozdottu.

Baybiçe fena bağırır.
Galiba belalı çocuk olacak,
Galiba çocuk canımı alacak.
Değerimi bilen Seyitbek,
Galiba beyim dul kalacak.
Bu çocuk iyi olmaz sanırım,
İyilik getirmez sanırım.
Tabip olan ihtiyar kadınlardan,
Birkaçını getirtir.
Kadın şaman ile bakşı olanlardan
Getirince üfürükçü ilaçlarıyla tedavi edilir.
Dayanamaz acılara Baybiçe,
Gözleri fal taşı gibi açılır.
Canım çıkıyor deyip,
Kendinden geçer.
Çekin diye bağırır,
Tabip olanlardan birkaçını çağırır.
Sancılar dokuz gün tutar,
Bütün kemikleri sızlatır,
Baybiçeyi acı acı bağırtır.
(Akmataliyev vd., 2007: 256).

Bu kadın şaman ve bakşılardan olması anaerkil yapıda olduğu gibi kadının kutsal görülmesinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Destanlarda yaralanan, hastalanan erkek kahramanlara kadınlar ilaç hazırlayıp iyileştirirler. Destanlarda kadınlar çeşitli bitkilerden ilaç yapıp kahramanların yaralarını iyileştirmektedir. Dede Korkut Kitabı'nda da Boğaç Hanana sütü ve dağ çiçekleri ile yarası iyileşmiştir.²⁸ Canış Bayış Destanı'nda da Canış düşmanlar tarafından vurulur, Anışaa'nın heybesine koyduğu bitkilerle yapılmış ilaçla iyileşir:

²⁸ Oğlanın anası oğlanın üstüne çapup çıka geldi. Baksa görse oğlanı alça kana bulaşmış yatur... Oğlan yine aydur: Ana ağlamagıl, maña bu yaradan ölüm yokdur korhmagıl. Boz atlu Hızır maña geldi, üç kerre yaramı sığadı, bu yaradan saña ölüm yoktur. Tağ çiçeği anan südi saña merhemdür didi. Böyle diğec kırk ince kız yayıldılar, tağ çiçeği divşürdiler... (Özsoy, 2017: 72-73).

Tıva destanlarından "Alday-Buuçu" Destanı'nda Kara-Bula ile mücadele eden HanBuuday'ın vücudunun bazı parçaları kesilip dağılır. Han-Buuday, bu parçalarını (göğüs, bel) toplayıp birleştirerek kendisini büyülü-şifalı otlarla iyileştirir. Tekrar eski haline dönen bahadır, em torbasına koyduğu atını da eski haline dönüştürür. Destanın başa bir yerinde Han-Buuday, dönüş

Kayranıñ Canış kansırıp
Kayratı ketip alsırıp
Şaymanı ketip abdan
Oktotup boyun tura albay
...
Kol başında ak başlık
Cürgön eken karasa
Kurcununun içinde
...
Asılşaa kızdın atı bar
İlmeğin karmap imerdi
Emne bar dep içinde
Boosun çeçip ciberdi
Tañdayga salsa erigen
Toltura kalıp şıkagan
Kurgatkan kara meyizden
Arasında bar eken
Orop salgan kagazga
Apı degen darı eken
Miñ türkün çöptön cıynatkan
Kölökö cerge kurgatkan
Zamzamga salıp kaktırgan
Taaruudayın cegendin
Oorugan ceri basılğan
Munu alıp Er Canış
Tandayına saldı ele
Şimip catıp kaldı ele
Şorugan ceri basılıp
Umaçtay közü açılıp
Moyunga çapkan şişiği

Sevgili Canış'ın fazla kan kaybedip
Gayreti gider takatten düşüp
Kuvvetten düştü iyice
Boynunu dik tutamaz.
...
Avuç içi kadar torba
Yürüyormuş baksa
Heybesinin içinde
...
Asılşaa kızın adı var
Çengelini tutup döndürdü
Ne vardır deyip içinde
Bağını çözüverdi.
Ağzına koysa eriyen
Ağzına kadar doldurmuş
Kuruttuğu kara üzümünden.
Arasında var imiş
Kağıda sardığı
Apı denilen ilaçtan.
Bin çeşit ottan toplatıp
Gölge yerde kuruttuğu
Zemzeme koyup terbiyelettiğı
Darı gibi yendikten sonra
Ağrıyı dindiren.
Bunu alıp er Canış
Ağzına atıp
Sorup kaldı.
Kanayan yeri durulup
Gözleri fal taşı gibi açılıp
Boynuna vuran şişiği

yolunda kocakarıya söz verdiğı gibi öldürdüğü oğullarını dermanlı şifalı otlarla iyileştirip tekrar hayata döndürür. Kardeşler de tıpkı Kara-Bula gibi, bahadıra kardeş olup onunla obasına gitmek için yola koyulurlar (Ergun; Aça, 2004: 129).

Kayra tartıp cazılıp
Antken menen caratın
Çeçip oñdop taña albay
Kündön-küngö küçürköp

Dağılıp gidip
Yine de yaralarını
Çözüp yeniden bağlayamayıp
Günden güne güçlenip
(Akmataliyev; Mukasov, 2013: 78- 79).

Çukura atılan yaralı Bayış'ı iyileştiren Kalmuk hanının kızı Celkayıp'ın verdiği ilaçlar sayesinde iyileşmiştir. Bayış kaçıp gidelim diyen Celkayıp'a şunları söylemiştir:

Külüp iydi Er Bayış:

Kapaluu könül şat bolup
Kubanıp turam bugün men.
Men sadaga boloyun.
Keteli degen ünüdü, ön,
Şıbaa bolup özündön
Ölgön canım tirilgen.
Darıñdı içip em bolup.
Ayıkkın eçak caratım.
Aylanıp uçup çıguuga
Cetilgen çalgın kanatım.

Gülüverdi er Bayış:

Kederli gönül şat olup
Sevinip duruyorum bugün ben.
Kurbanın olayım.
Gidelim diyen sesinden
Şifa gelip özünden
Ölmüş canım dirildi.
İlacını içip şifa bulup
Çoktan iyileşti yaram
Uçup dolanıp çıkmaya
Hazırdır hızlı uçan kanadım.

(Akınataliyev; Mukasov, 2013: 113).

Destanlarda kahramanlar yaralandığı zaman kahramanın eşi, annesi tarafından ilaç hazırlanıp kahraman ölümcül hastalıktan kurtulması motifi Er Tabıldı Destanı'nda da görülmektedir. Er Tabıldı düşmanlar tarafından ayağından yaralanır. Ayağının durumu iyice kötüye gidince annesinden ayağını iyileştirecek ilaç hazırlamasını söyler:

“Halkın peşinden koştur git.

Ne olursa olsun Eldiyar

Anneciğimi bulup gör.

Doksan türlü ilaç var,

Her çeşit ilaç var,

Onları bulup alıver.

...

İlacı gelirse annemin,
Derman olur yarama.”

(Namatov, 2001: 251, 253).

Şifacı kadın tipi Kırgızların “Altın Balık” masalında da karşımıza çıkar. Buradaki durum biraz daha farklı olarak taş kesilmiş birine ilaç hazırlayarak tekrar dirilmesi söz konusudur. Masalda ejderhayı öldürmeleri üzerine hanın kızıyla evlenen İsmayil evlendikten sonra yakın dostu İsrayil’i ve ailesini unuttur. İsrayil dilenci kılığına bürünüp bu durumu hatırlattığında İsmayil ailesinin yanına gitmek için eşi Gülcamal ile birlikte yola çıkar. Yolda ejderhanın ruhları gelip İsmayil ile Gülcamal’ı öldürmek isterler. Bunun üzerine ruhlar “İsmayil ile Gülcamal bu çadırda uyuyorlar. Güvercinlerin burnu değerse zehirlenip ölürlür. Bunu duyup anlatan da taş olur.” der. İsrayil bunu duyar duymaz dostu ile eşinin uyuduğu otağa gelir ve Gülcamal’ı ölümden kuratırır. Bu durumu İsrayil’den öğrenmek istediklerinde ilk önce taş olacağını düşünerek söylemez. Daha sonra mecbur kalıp söylediğinde taş kesilir. İsmayil ile Gülcamal çok ağlarlar; ama bir şey değişmez. O zaman Gülcamal: “Dur, ben ak ata binerek güvercinlere yetişeyim. Eğer güvercinleriyakalarsam, kanıyla İsrayil’i yıkayalım, dirilirse öyle dirilir.” diye ak tulparabinip gider. Güvercini yakalayıp getirir. İlaç için güvercini kesip kanı ile İsrayil’in kafasını yıkar ki, üç kez hapşırarak İsrayil yine önceki haline gelir (Doğan, 2009: 181-182).

1.12. Olağanüstü Varlık Olarak Peri Kızı²⁹

Periler, cinlerin dişileri olarak düşünülür.³⁰ Aynı zamanda periler, güzellik ve yardımseverlik sembolü olarak da kabul edilirler. Periler, destanlarda ve diğer sözlü türlerde ak kuğu şeklinde görünürler ve aya güneşe benzetilen güzel bir kız olarak karşımıza çıkarlar. Zaman zaman gerçek hayatta da güzel bir kız tasvir edilirken “peri gibi güzel” söz öbeği kullanılmaktadır. Periler cinler arasında iyiyi temsil etmektedirler. Çok uzak yerlerde yaşamaktadır. Bu yerler ulaşılması zor, hayali bir dağ (Kaf Dağı) olabilmektedir (Beydili, 2004: 282). Gaoz Han:

Karasa tuura aldında turat adam,	Baksa ki karşısında duruyor adam,
Sürötü adam körör tüsü caman,	Sureti insan fakat görünüşü fena,
Közü kabak sakal, muruttan körünbödü	Yüzü gözü sakaldan görünmüyor
Mınday adam çıkkan caratkandan.	Böyle adam da mı yaratmış yaradan.
Canında kız olturat ay menen kündöy	Yanında kız oturuyor ay ve güneş gibi,
Alısta turat bul adam menen tilge	Uzakta duruyor bu, insanla
kelbey...	konuşmadan...
Ugabız Kör uulunun biz dağı atın,	Duyarız biz de Kör Uulu'nun adını,
Baatırdım kim bilbes asıl zatın,	Kim bilmez bahadırın asil olduğunu,
Cezdebiz peri kıızdan üç kız algan	Eniştemiz peri kıızından üç kız almıştı

²⁹Peri, küçük ve olağanüstü bir varlıktır ve bu ölümsüz varlıklar Âdem'in ilk karısı olarak Lilith'in çocuklarından (Sarpkaya, 2017: 85).

Kırgız mitlerinde ve efsanelerinde periler Gök Tanrı'nın kızları olarak kabul edilir. Onlar yeryüzüne ak kuğu ve sulu kız (güzel kız) suretinde inip gökyüzüne yine aynı şekilde çıktıkları belirtilir. Kırgızlara göre periler gökyüzünde bulutların hareket etmesini, onların bir araya gelmesini, kararıp görünmesini sağlarlar, bundan uzun zaman geçmeden rüzgârın çıkmasına yağmurun yağmasına neden olurlarmış. Kırgızların ve diğer Türk boylarının inancına göre periler gökyüzünde dururlar, yeryüzünde insanoğlunun hareketlerini, olup biten işleri takip ederlermiş. Kırgız halk inançlarına göre periler iyi, adil ve kahraman insanlara ve yiğitlere âşık olurlar; onlar herhangi bir zorlukla karşılaştıklarında onlara yardım ederlermiş. Diğer demonik varlıklardan farklı olarak periler halk anlatılarında korkunç ve çirkin olarak tasvir edilmezler. Periler, Türklerin inançlarında ruh, güzellik ve artistliğin temsili olarak işlenmiştir. İslam dini kabul edildikten sonra Türk boyları ve Kırgızlar arasında da periler Müslüman ve kâfir periler olmak üzere iki kategoriye ayrılmıştır. Kırgız ve Kazak efsanelerinde güneşin ortaya çıkışı, yeryüzünü ısıtması da peri kızları ile ilgili olarak kabul edilmektedir (Çeribaş, 2013: 180-181). Bununla birlikte, “Kadınların olağanüstü olanı kullanması cinsel konumlarını görmek açısından dikkat çekmektedir. Bir başka deyişle, bakire kızlar (peri kızları), evli kadınlar (cadılar) ve yaşlı kadınlar (kocakarılar) olarak sınıflandırılabilir kadın yaşam çevrimi evrelerinde cinsel işlev ya da işlevsizlikleri, olağanüstü güçleri kullanım biçimlerini de şekillendirmektedir. Kadınlar bu üç evrenin ikisinde cinsel olarak aslında işlevsizdirler. Bakire kızlar cinsel bir obje olarak görülmelerine karşın cinselliklerini işlevsel olarak kullanamazlar. Yaşlı kadınlar ise cinsel olarak işlevlerini tamamlayarak bir anlamda işlevsizleşmişlerdir. Cinsel olarak işlev ya da işlevsiz olma durumu, kadının mekânı kullanma ve algılama biçimini de dolaylı olarak etkilemektedir (Ölçer Özünel, 2006: 79).

³⁰Ferit Develioğlu'na göre peri, “cinlerin çok güzel ve alımlı olarak farzedilen dişilerine verilen bir ad” şeklindedir (Develioğlu, 1964: 340).

Kötörgön bul caandan saltanatın.
Çılım tart attan tüş şaaiz adam,
Düynögö eçkim kelgen emes sizdey
adam,

Kız menen alıp kel dep ereğişti
İşiñe kuduretiñe barbı çarañ.
Gaoz han oşondo kızdın söz suradı
Kudayım nasibime keltirdi kez,
Kızsıñ kaysıl padışanın kaydan cürsüñ
Eñ murun uşulardı tüşündürçü.
Atabız Kap tuusunda Akmar paşaa,
Biylegen sansız peri eldi kañça.
Suluunun kündüzündöy tak özümün
Bilesiñ menin uşundayça,
Surasañ bizdin meken Kahy kapta,

Peri kızları “ak kuğu” donuna bürünürler. Bu peri kızları insanlara âşık olurlar.
Azkaza Baatır Destanı’nda şöyle geçmektedir:

Kuşuñdu al ubara bolboy dariyadan
Meni berbeyt atabız adamzatka...
Badigüldü izdep barıp alğan Seyñşalık.
Gaoz han meni izdep cürbödüñüz,
Kaşım çılım tart dese kelbediñiz,
Erkekti ayal izdep bargan barbı?
Çakırsam bir canıma kelbediñiz.
Caraldık ayal bolup biz bir karıp,
Turamın oşonduktan köönüm kalıp,
Kunduzday ak kuu kebin kiyip aldı,
Kaşına kelbegen soñ açuulandı.
Kız emi ak kuu bolup uçup ketti...
Eç kimdi bul kız teñine albas
Seni aşık bolup çakırda da bir kelbediñ

Yükseltmiş idi bu dünyada saltanatını.
Nargile iç attan inip şehzadem,
Dünyaya hiç gelmedi sizin gibi adam,

Kız ile birlikte getir diye çekişti
Allah'ın işine var mı çaren.
Gaoz Han o zaman kızdın söz istedi
Allah'ım nasibimi karşıma çıkardı,
Hangi hanın kızıydın, nereden geliyorsun
En baştan bunları anlat bana.
Babam Kap dağında Akmar Padişah,
Peri ülkesini yıllarca yöneten.
Gündüz gibi güzelin tam kendisiyim
Tanıyacaksın beni böyle,
Sorarsan bizim yurt Kahi u Kap'ta,
(Egimbayeva, 2012: 99).

Kuşunu al, oyalanma derede
Babam beni vermez insanoğluna...
Badigül'ü arayıp gidip aldı Seyñşalık.
Gaoz Han beni hiç aramadınız,
Karşımada nargile iç, dedim, gelmediniz,
Erkeği kadın arayıp bulur mu?
Çağurdım bir kez yanıma gelmediniz.
Yaratıldık biz kadın olarak bir garip,
Bu yüzden gönülsüzüm,
Kunduz gibi ak kuğu şeklini aldı,
Yanına gelmediği için öfkeleni.
Kız şimdi ak kuğu olup uçup gitti...
Bu kız hiç kimseyi dengi görmezdi
Sana âşık olup çağırdı, sen gitmedin
Düşünün bunun suçu sizde,

Bul künöo oylosoñuz özüñde emi,
Sokturar cılma kelip esiñdi emi.

Dümdüz eder gelip aklını.
(Egimbayeva, 2012: 99).

Boston Destanı'nda da kuğu görülmektedir. Cezbilek'in Boston'a gönderdiği mektup ve nişan simgesi olan yüzüğü bu kuğu sayesinde olmuştur. Kadamış Han'ın kızı Cezbilek'in gönderdiği bu kuğu aslında bir peri kızıdır. Peri kızı Bozton'a âşık Cezbilek'in gönderdiği hediyeleri ak kuğu donunda gelerek Boston'un kardeşi Kara Çaç'a verir, Kara Çaç'tan aldığı haberleri de Cezbilek'e götürür (Çeribaş, 2013: 182).

Sözü edilen Azkaza Baatır Destanı'nda anlatılan peri kızı davranışları erkek gibi, burunları insan kokusunu hemen sezebilen ve ışıklarıyla karanlıkları aydınlatabilen özellikleri vardır: Koku geliyor burnuma, insan kokusu,/ Yanında yabancı biri mi var./ Burnuma insan kokusu geliyor/ Benden kaçıp gizlice evlenerek,/ Koydun mu işini yoluna./ Efendim diyerek kapıyı açtı kıza sevinçle/ Ey dostum yok başka insan./ Aydınlattı karanlık evi içeri girip/ Baktı kırk kız hepsi yerinde,/ Ak kuğu bilgece bir söz söyler/ Konuşunca sözü bilgece, ağzından bal damlar/ Işık yakmadan oturup konuştular,/ Periler karanlık evi aydınlattılar./ Ondan daha güzeline rastlanmaz.” (Egimbayeva, 2012: 113-114). Bununla birlikte peri kızı altın tahta oturmaktadır. Gaoz Han düşman saldırısına uğraması üzerine çaresiz kalır ve peri kızın kendine verdiği saçı yakar, bunun üzerine peri kızı anında altın bir tahtın üzerinde gökten iner. “Karşısında kırk kız var kuğu gibi/ Güçlü nağme vermişti bunlara da/ Göz yumup açana kadar Şelzade/ Gökten altın taht ile yetişip geldi” (Egimbayeva, 2012: 122).

Azkaza Baatır Destanı'nda Gaoz Han'ın ikinci hanımı peri kızıydı. Kurmanbek Destanı'nda da Teyitbek'in ilk hanımı peri kızıdır.³¹ “Murunku ceti katındın uluusu

³¹Türk halklarının mitolojik düşüncelerinde kaldığı mekân Kaf Dağı olarak gösterilen, bazen acıklı, bazense hayırsever gibi betimlenen ruhlara verilen genel ad. "Peri", evrensel bir varlık gibi halk kültürü ve mitolojik sistemde geniş yayılmış bir motiftir. "Köroğlu" efsanesinin kahramanı kansını periler ülkesinden getirir. Dede Korkut Oğuznamelerine göre de şeytani güçleri temsil eden Tepegöz, kanat kanata bağlayıp uçan ve pınara konan su ruhlarının peri kızıyla olan evliliğinden doğmuştur. Efsanevi halk kültürü metinlerinde ve şamanmitolojisinde adlarına sık sık rastlanan periler, değişken tabiatlılar ve güvercin, şahin veya yılan gibi hayvanların kılığına girebilirler. Giydiklerinde görünmez olduklarısihirli gömlekleri var. İnanişâ göre gökleri dolaşabilirler. İnsanları kaçırıp götüren bu varlıklardan iyiliksever olanlar güzel kız, acıklıları ise ihtiyar karı görünümünde betimlenir. Perilerin olduğu yerlerde cinlerin görünmeye bile cesareti olmaz. Bir Kazak bahşısının tambur çalıp okuduğu, "Şeytan başka, cin başka peri başka, cin başka-her birisi bir başka" sözlerden de görünüyor ki, en güçlü Bahşılar, cinleri ve şeytanları perilerden ayırırlardı. "Peri" bazen de sadece acıklı ruh gibi anlaşılmıştır. Bazı mitolojik metinlerde Albastibile peri olarak veriliyor. "Periler" aynı zamanda

Zulayka perinin kızı eken, ar kaysını oylonup oturup arman kılıp iylay baştap;"men Teyitbektin suluuluguna cana nuruna kızığıp kelip tiydim ele, tuubagandıgımdan üstümö on üç katın aldı, baardıgıbız da tuubadık"-dep arman kılıp cürdü."(*İlk hanımı Zulayka peri kızımış. Ben, Teyitbek'in çekiciliğine ve nuruna âşık olarak evlenmişim. Çocuk doğuramadığımdan benim üzerime on üç kuma getirdi. Ama hiç çocuğu olmadı, diyerek ağlamaya başlar.*) (Mukasov, 2013: 19).

Kırgız Türk destanlarında peri kızları ile evlenme durumu da söz konusudur.³² Peri kızların çoğu, doğaüstü mekânları, büyüsel nitelikler taşımayan sıradan erkeklerle evlenerek terk etmelerine karşın, evliliklerinin ilk evresinde özellikle kocaları zor durumda kaldığında büyü yoluyla onlara yardım ederler. Bu konumları, peri kızlarını olağanüstü öğeleri kullanabilen bakire kızlar olarak tanımlamayı da mümkün kılar. Peri kızları tüm bakire kızlar gibi nihai amaçları olan doğru erkeğe ulaştıkları zaman olağanüstü özelliklerini gene ailenin bütünlüğünü korumak ve kocaya yardım amaçlı kullanırlar (Ölçer Özinel, 2006: 80).

Gaoz Han'ın hanımı peri kızını kendine eş almasına razıdır: Geciktirmez buluştururum sevdiğinle/ Aslında hizmetimi unutup,/ Geçirme ömrümü kaygı zar ile/ Yaratan ömür verirse bana,/ Sen han olursun kadına./ El sıkışıp Cıldız Ay ile anlaşıp." Bütün bunlara razı olması eşine olan sevgi ve bağlılığından dolayıdır (Egimbayeva, 2012: 114).

Al emi eki âşıktın catkan ceri,
Koşulup berekege batkan ceri.

İki aşğın buluştuğu yer,
Birlikte mutlu olduğu yerdir.

sakral özellikler taşırlar. Orta Asya Şamanist türlerinin inanışlarında bazen "periler", en iyi ruhlar olarak sayılmışlar. Türkistan şamanları kamlık yaptıkları zaman yardım etsinler diye, beyaz giyimli olarak düşündükleri bu cisimsiz varlıkları, yani perileri çağırırlardı. Orta Asya'nın Türkmen-Özbek şamanlarının taşıdıkları adlardan biri de "Perihan" adıydı ve acıklı ruhlarla mücadele eden şamanlara verilirdi. Araştırmacılar bu adı, "peri" sözcüğüyle ilintilendiriyorlar. Onun anlamı "perileri çağırın" demektir. Uygurlarda da şaman seansına "peri oynatma" adı verilirdi (Beydili, 2004: 469-470).

³² Dede Korkut Kitabı'nda da sarı çoban peri kızı ile birlikte olur. Bunun üzerine peri kızı hamile kalır. Tepegöz bu peri kızından doğmuştur. Destanda şu şekilde geçer: "Oğuz bir gün yaylaya köçdi. Aruzuñbir çobanı var-idi, adına Koñur Koca Saru Çoban dirler-idi. Oğuzuñ öñinçe bundan evvel kimse köçmez-idi. Uzun Bıñar demek-ile meşhur bir bıñar var-idi. Ol bıñara periler konmuş-idi. Nagihan'dan koyun ürkdı. Çoban irgece kakıdı ilerü vardı. Görđi kim peri kızları kanat kanada bağlamışlar uçarlar. Çoban kepenegini Üzerlerine atdı, perri kızınıñ birini tutdı. Tama' idüp derhal cima' eyledi. Koyun ürkmege başladı, çoban koyunuñ öñine segirtti. Perri kızı kanat urup uçdı, aydur: Çoban yıl tamam olıçak, mende amanatuñ var, gel al didi. Amma Oğuzuñ başına zavalgetürdüñ didi. Çobanuñ içine korhu düşdi amma kızuñ derdinden beñzi şarardı." (Ergin, 2004: 207). Köroğlu Destanı 'nda, Köroğlu'nun ilk dört karısı peri kızlarıdır; her birini kahraman, bir yerden kaçırmıştır. Bu perilerden birinin kanatları da vardır. Destanın bir yerinde, Kaf Dağı'na gitmek için kanatlarını düzeltip uçmağahazırlanır (Demirel, 1995: 112).

Adamdı peri menen kудay koşup,
İrısķı bir-biri menen tapkan ceri.
Kız berdi Gaoz hanga ıklastı,
Teñebey peri zatka aziz baştı,
Bir künü amandaşıp elge kayttı
Başınan culup berip bil tal çaçtı.
Sözümö Gaoz baatır kulak salsañ
Açkança közdü cumup kelsem kerek,
Tutantıp bul çaçımdı otko salsañ.
Peri kızı amandaşıp ketip kaldı.

Tanrı insanı peri ile birleştirep,
Rızķları birbirini bulduķları yer.
Kız, Gaoz Han'a özen gösterdi,
Peri olduğunu göz ardı ederek.
Bir gün vedalaşıp yurduna döndü,
Başından koparıp bir tel saç verdi
Yiğit Gaoz sözüme kulak ver,
Göz yumup açana kadar gelirim.
Tutuşturup bu saçımı ateşe atarsan.
Peri kızı vedalaşıp gitti.

(Egimbayeva, 2012: 115).

İlerleyen kısımlarda Gaoz Han düşman saldırısına uğraması üzerine çaresiz kalır ve peri kızının kendine verdiği saçı yakar, bunun üzerine peri kızı anında altın bir tahtın üzerinde gökten iner (Egimbayeva, 2012: 122). Ernazarbek Gaoz Han'ın yurduna gelir ve babası Kır Uulu'ya müjdeyi verir: "Üç peri ile birlikte geliyor gelinin./ Dinlerseniz Gaoz Han çocuğunuza,/ Oğlunuza çok hizmet ettim ben,/ Sonunda karar verip muradıma yettim ben./ Gaoz ile ahiretlik dost olup,/ İsteyince kızı verip gittim ben./ Padişahın kızıdır yıldız gibi,/ Peri gibi, güneş gibi Kunduz Ay,/ Kız kardeşim Zeynepkül'ü verdim ben." (Egimbayeva, 2012: 125).

Peri kızı ile evlenme Kırgızların "Hanın Çocuğu" (Handın Balası) adlı masalda da görölmektedir. Masalda çocuk eve döndüğünde kız kardeşi: "Yanımda birisi yok, sıkıldım. Peri padişahının kızı Kúlanda güzelini alıp gel, bana yenge yap." diye ağabeyini zorlar. Ağabay yola çıktığıñ ölmüş olan üvey babasının mezarına gider. Babası oğluna peri şehrine nasıl gideceğini söyledikten sonra çocuğuna "Gevher tahtın üstünde Kúlanda güzel uyur. Onun saçını kesip uyandır. O zaman seninle evlenir." der. Oğlan babasının dediğini yaptıktan sonra Uyuyan Kúlanda güzelini saçını keserek onu uyandırır. Kız kalkarak: "Benim nikâhım sana kısmetmiş." diye çocuğa yemek ve içecek verip onu misafir eder. Sonunda da peri kızıyla evlenir (Doğan, 2009: 213-214).

Peri kızı masallarda sıklıkla geçen bir olağanüstü varlıktır. Kırgızların "En Küçük Çocuk" (Kence Bala) adlı masalında peri kızı görölmektedir. Masal da hanın üç oğlu vardır. Han rüyasında gözünden yaş yerine mercan akan bir kuş görmüş. Oğlanlar bu kuşu bulmak için üç farklı yol varmış. En küçük çocuk çıkmaz yollara girmiş. Yolda

gidereken saçları dağınık yaşlı bir adam çocuğu geyiğe çevirmiş. Çocuk sekerek geyiklere karışıp gitmiş. Daha sonra altından, gümüşten ve gevherden büyük bir evin içine girmiş. “Çocuk hayran kalıp iç eve girse ki, ay dese nazlı, gün dese kıymetli, peri gibi bir kız oturuyormuş. Perizat şöyle bir dönerek gözünü açıp: "Kahrolası anam ey, daha gencecik, nazlı bir delikanlıyı geyiğe çevirmişsin, seni taş yürekli," demiş içinden mırıldanarak. Ağaç kovadakisuya ak taş koyup kara taşı çıkarmış. Yedi defa okuyup üfleyerek çocuğu eski haline getirmiş” (Karadavut, 2006: 193). Burada görüldüğü gibi peri kızı sihri-büyüsel özelliklere sahiptir.

Kırgızların “Yetim Oğlan” (Cetim Bala) adlı masalında peri kızı güvercin kılığında görülmektedir.³³ Masal da periler diyarına giden yetim çocuk, orada bir ihtiyarla karşılaşır. İhtiyar çocuğu evlat edinir ve evinin altı odasının bütün anahtarlarına çocuğa verir. İhtiyar sadece bir odaya girmemesi için uyarır. Fakat çocuk ihtiyarı dinlemez ve o odaya girer. “İnsanoğlu buraya geleme,” der küçük güvercin de gülerek. Sonra da üstündeki güvercin elbisesini sıyrıp atar ve güneş gibi parlayan güzel bir kız olur. Diğer iki güvercin orada kendilerini izleyen bir çocuk olduğunu fark ederler vehemen kanatlanıp uçarlar ama göle giren güvercin kız kaçamaz. Çaresiz kalangüvercin kız gölden çıkar ve oğlanın yanına gelerek: “Yiğit, sen benim tenimi de yüzümü de gördün. Artık bana insan kokusubulaştı, demek benim nasibim senmişsin, nikâhım sana düşmüş.” der. Daha sonrada peri kızı, periler padişahı olan babasına bu durumu söyler. Fakat baba çocuğu zorlu sınavlardan geçirir. Çocuk bütün görevleri peri kızı sayesinde yapar. Sonun da ikisi de ölür (Özen, 2008: 372-377). Burada olduğu gibi peri kızının güvercin donunda görülmesi motifi, “Abılay Yetim” (Abılay Cetim) masalında da görülmektedir. Abılay, yolda karşılaştığı ihtiyarın dediği yere gelir oraya bir çukur kazar ve içine girip gizlenir. İki gün geçtikten sonra gökyüzünü güvercinler kaplar, güvercinler tepeye inerlerve anında insan kılığına bürünürler. Abılay, orada beklerken yanından geçen bir periyi kimseye bellietmeden çekince diğerleri anında güvercine dönüşerek göğe uçar. Korkudan uçan periler tekrar kendi dünyalarına döner (Özen, 2008: 278-279).

Peri kızlarının sihirsiz özellikleri çoktur. “Abılay Yetim” masalında Abılay karşılaştığı peri kızına altın gölün yerine sorar. Bunun üzerine onun istediklerini yaparsa hayatta kalacağını anlayan peri, Abılay’a yarım ay şeklinde bir altın verir.

³³Peri masallarda kuş şeklindedir ve peri kızına dönüşebilir. Güvercin şekline gelip bir havuza girip çıkınca ayın on dördü gibi güzel bir kıza dönüşür (Sarpkaya, 2017: 88).

Abılay, altını yere bırakınca birden oradabir göl beliriverir. Bu göl, Abılay'ın aradığı altın göldür (Özen, 2008: 279).

1.13. Kayberen/Kadın³⁴

Kayberen denilen varlık, Kırgız destanlarının ruh inancında hayvanları, insanları koruyan ve insanların başı sıkıştığı veya zor durumda kaldığı zaman yardım eden kerametli güçlerle donatılmış destan kahramanlarıdır. Destanlarda bunlar bazen “Kırk Çilten” olarak da geçmektedir. Anadolu da “kırklar” inancı olarak yer almaktadır. Bu varlıklardan burada bahsetmesinin sebebi bazı durumlarda kadınlarla da bağlantılı olmasıdır Munduk ve Zarlık Hikâyesi’nde üvey anneler eşinin diğer karısından doğan çocukları kıskanmaları sonucu, Mastan kempir adlı cadı tipi ile iş birliğine girmektedirler. Mastan kempir, Çarçarkan’ın diğer eşi Kançayım’ın doğurduğu çocukları kaçırap öldürmek maksadıyla göle atar, bunun üzerine “Kayberen Kırk Çilten” denilen varlıklar çocukları alıp dağ başında bir mağaraya götürürler. Kadın kılığına bürünen bu varlıklar çocuklara annelik yapmışlar ve geyik sütü ile çocukları besleyerek onlara yardım etmişlerdir. Munduk mağaranın içinde saçını yıkarken, ben Kayberen, kırk Çiltenim, diye gelir. Hanın çocuklarını büyüten Kayberen (Kayıp eren; dağlarda geviş getiren hayvanların hâmisî³⁵) adlı evliya annelik yapmıştır. Destanda şu şekilde geçmektedir:

Munduk ve Zarlık Hikâyesi’nde Kocakarı Mastan Çarçarkan’ın yeni doğmuş çocuklarını nehre atar. Bunun üzerine, “Kayıptan sunup kol kelip,/ Baldardı alıp

³⁴Kayberen, bazen “Kayıp Eren”, bazen de “Kayberen Kırk Çilten” şeklinde de geçmektedir. Kelime Arapça “Gayb” (göze görünmeyen), “eren” kelimesi ise “bahadır, er, canlı veya varlık anlamlarına gelmektedir. Kayberen kelimesi;

1) Kırgız Türkçesinde “geviş getiren hayvanlar” (geyik, dağ keçisi, dağ tekesi gibi) hayvanların ortak adı.

2) Kayberen kelimesi; Kırgız Türkçesinde adı geçen hayvanların sahibi, ruhu, ervahı (ruhları) anlamlarına da gelmektedir. Kelime bu mana da “koruyucu ruh” anlamını da ihtiva etmektedir. Bu mana da Kırgız Türkçesinde kelimenin “göze görünmeyen, insanları koruyan, onlara yardım eden kerametli güç” anlamı da vardır. Kırgız destanlarında “Aruuke, Ayçürök, Kökmonçok, Kuyalı gibi” kadınlar bu güçlerle yüklenmiştir. Mesela, Manas Destanı’nda Aruuke’nin babası Kayberenlerin hanı olarak anlatılır. Bu kişi “Bayın” adında olup Yakutların avcılık piriyle benzer özellikler gösterir. Destanda Bayın, geyik, dağ tekesi, dağ keçisi gibi hayvanları idare etmektedir. Destanda Aruuke, Almambet ile evlenmektedir. Destanda Aruuke, Almambet ile evlenirken on iki ayrı dağ tekesine biner. Düğün bittikten sonra da kaybolur. Destanda Aruuke, Tanrı’ya benzer şekilde tasvir edilir. Bu kişi Kococaş Destanı’nda “Kayberenlerin koruyucusu, Sureçki’nin kızı Aşayran’a benzer.” Bu tipteki Kayberenlerin tasvir edilişi anaerkillik döneminde kalıp, bu dönemden avcılık dönemine geçişi gösterir. Destanda Ayçürök de aynı şekilde tasvir edilir. Ayçürök destanda bazen perinin kızı, bazen de Kayberenin kızı olarak adlandırılır (Musayev v.d., I. Tom, 1995: 476-477).

³⁵Yudahin, K. K. (2011). *Kırgız Sözlüğü*. (çev. Abdullah Taymas). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 421.

ketiptir./ Şükürlük tooga cetiptir,/ Kan balası degizip,/ Kiyikter geemizip,/ Kayberen kırk çiltlen,/ Cardamdığın körsötüp”, (*Kayıp'tan el uzanarak,/ Çocukları götürür./ Şükürlük dağına ulaştırır./ Han çocuğu dedirtip,/ Geyiklere emzirtip,/ Kayberen, kırklar/ Yardım eder.*) (Akmataliyev vd., 2007: 207). İlerleyen kısımlarda ise:

Men enen ooluyamın colgosalgan.	Ben annen evliyayım doğru yola koyan.
Eneñden bekinbegin Muñduk balam,	Annenizden saklanmayın Muñduk çocuğum,
İyilip maga turup kılğın salam.	Eğilip bana selam verin.
Toolordo tarbiyalap kıldım katta,	Dağlar arasında terbiye edip büyüttüm,
Eneñden bekinesin ne dep taşka.	Annenden niye saklanıyorsun mağarada.
Muñduktun bergen coobu:	Muñduk'un verdiği cevap:
Cılañaç talaalarda eki balañ,	Çıplak dolaşıyor dışarıda iki çocuğum,
Körünsök küna kattık canım enem.	Görürsek günah büyüktür canım annem.
Kiyimsiz cıpcılañaç menin çaçım.	Giyimsiz, çırılçıplak benim saçlarım.

(Akmataliyev vd., 2007: 215).

Çocuk devamında “Kayberen, kırk çiltlen pirim bolsoñ/ Piriñmin dep calgan aytıp meni ceysiñ... Pir bolsoñ aytkan sözün ugalbaymın,/ Men açıp ene sizge çıgalbaymın.” (*Kayınberen, kırk Çiltan pirim isen, Pirinim diye yalan söyleyip beni yersin... Pir isen söylediğin sözleri duyamam, Ben açıp anne size çıkamam*) diye cevap verir (Akmataliyev vd., 2007: 217).

Manas Destanı'nda da “Kayberen Kırk Çiltlen” denilen varlığın geçtiğini görülmektedir. Manas Destanı'nın Radloff varyantında şu şekil de geçmektedir:

Manas turup mını aytat:	Manas kalkıp dedi ki :
'Ak-kulañı minippin,	"Ak-kula'ya binmişim ben
Tündö catıp tüşümdö	Uykuda rüya görürken ben,
Ak-taygandı cetelep,	Ak-taygan'ı ipinden tutmuşum,
Ak-şumkardı böpölöp,	Ak-şumkarı çağırıyordum ben,
Men saparğa çığıppın,	Bir sefere çıkmışım!
Kolumdağı Ak-şumkar,	Ak-şumkar elimdeydi,
'Ak-şumkanm uçursam,	Ben Ak-şumkar'ımı uçurunca
Kanatı bilbesin kuştun barısı	Birçok kanatlı hayvan
Astıma kelip kırılıp	Ayağıma kapandı öldü.
Nemeni boloçu?	Bu ne demek olsa gerek?

Artımdağı Ak-taygan,
Ak-taygandı ağıssam,
Tört ayaktuu kayberen
Astıma kelip kırılrat
Nemeni boloçu?"

Ak-taygan arkamda idi,
Ak-taygan'ı salıverince
Dört ayaklı canavarlar
Ayağıma kapandı öldü.
Bu ne demek olsa gerek?"
(Radloff, 1995: 46).

Orozbekov varyantından ise, Manas'a Müslümanlığı kabul etmesi gerektiğini söyleyen, bunun yanında İslamiyet'in gereklerini hakkında bilgiler veren kişilerdir. Bunun yanında savaşta veya yolda zor durumda kaldığında ne zaman başı sıkışsa yardım eden tiplerdir.

Kırk çiftten süylöp kalgam
"Kaygırbagm özün- dep,
Cumgun balam közün! dep,
Kayberen kırk çilten
Balaga aytıp turuptur,
Bala közün cumuptur,
Cumgan cerde kulagı
Lailaha illaila
Kelme şaadat uguptur,
Aldı- artıma karasa,
Köz cetken cerdin baarında
Köp-kök temir kiyingen
Köp asker kurçap turuptur.
Altınduu taacı başında
Agala sakal biröö turuptur.

Kırk çilten onu çağırdı.
"Sen hiç üzülme" diyerek
Kapat oğlum gözlerini! diyerek,
O kutsal kırk çilten,
Çocuk ile konuşmuş.
Çocuk gözlerini kapamış
Kapatır kapatmaz kulağı,
Lailaha illailah
Kelimeyi şahadeti duymuş,
Önüne arkasına bakınca
Görünen tüm yerlerde
Masmavi demir zırh giymiş
Çok asker çevrelemiş.
Altın tacı başında
Ak sakallı biri duruyor.

(Musayev, Akmataliyev, 2007: 208-211).

Kayberen, daha önce de belirtildiği gibi bazen "Kayıp Eren" bazen de "Kayberen Kırk Çilten" olarak geçmektedir. Kayberenlerin bazılarının kadın olarak tasvir edilişi anaerkillik döneminde kalıp, bu dönemden avcılık dönemine geçişi gösterir. Kayberen denilen varlıklar, bazen sözlü türlerde hayvan olarak tasavvur edilmektedir. Kayberen'deki "gayb" sözcüğü göze görünmeyen, anlamına gelmekte, "eren" kelimesi ise, bahadır, er, canlı veya varlık" anlamlarına gelmesinin yanında, "Türk folklorunda taşıdığı Tanrı ile bağlantılı kutsallık anlamı ile dikkat çekicidir.

İslam öncesi dönemlerden gelen ve İslam dini ile birlikte ana hatlarını koruyarak devam eden eren inancı ve taşıdığı geniş kutsal anlam, Kırgız Türklerinin arkaik destanlarında vahşi hayvanlara yüklenmiştir. İlkel insanın zihninde evcil hayvanlar insan topluluğunu aitken, vahşi hayvanlar tanrılar topluluğuna aittir.” (Çelik, 2012: 58), olarak da ifade etmektedir. Kayberen'nin bu şekilde hayvanlara atfettirilmesi, animizm inancının bir yansımasıdır. Çünkü animizm, insanlarda bulunan ve onları yöneten, ölümlerle birlikte ondan ayrılan bir töz vardır ve bu töz doğada canlılık gösteren bazı varlıklarda da olduğu belirtilen bir inanç sistemidir. Töz (mana)ün bulunduğu canlı veya cansız varlıklar kutsal kabul edilir ve o varlığa dokunulmaz. Tabunun kaynağında ise, totem kabul edilen nesne veya diğer canlı varlıklar (hayvan gibi) da mana inancının olduğu totemizm vardır. Totemizm inancının hâkim olduğu kabilecilik sisteminde, totem kabul edilen hayvan, bitki, cansız nesne ilk atadır ve bu totem hayvan, bitki kutsal kabul edilir, yenilemez, dokunulamaz, aksi takdirde başına kötü felaket geleceği inancı vardır. Aynı zamanda her bir kabilenin ata olarak kabul ettikleri ayrı totem varlıkları olduğu için aynı toteme sahip kabile üyeleri birbirleriyle evlenmeleri tabudur, bu yüzden başka toteme sahip karşı kabile ile evlilik yapılı. Totemizm inanç sistemi anaerkil dönemde hâkim olduğu araştırmacılar tarafından belirtilmektedir. Çünkü kabilecilik sisteminde soy anneden devam etmektedir, çocuğun velisi ise, baba değil kadının erkek kardeşi dayıdır. Bunlardan hareketle Kırgız destanlarında geçen “Kayberen”nin hayvan olması ve aynı zaman da bazı destanlarda dişi vahşi hayvan olan geyik, dağ keçi vb. olarak ifade edilmesi, animizm ve animizmden doğan totemizm inancından geldiğini ve anaerkil döneme ait olduğu belirtilebilir. Kayberen, Kocacaş Destanı'nda da karşılaşılmaktadır. Sözü edilen bu destanda Kocacaş, Kayberen Sur Eçki'yi öldürmek istemesi ve Sur Eçki'nin bir duası üzerine Kocacaş'ın ölmesi, aslında totem hayvana dokunmanın veya zarar vermenin karşılığında başına gelen kötü felaket olduğu belirtilebilir. Destanda Kocacaş ile Kayberen Sur Eçki arasındaki mücadeleyi anlatmaktadır. Bu mücadeleye Kocacaş'ın ölümünden sonra oğlu Moldocaş devam etmiştir:

“Kocacaş'ın rüya gördüğü gün Kayberen Sur Eçki de rüya görüp, o da sabahleyin Alabaş denilen tekesine rüyasını anlatır.” (Akmataliyev; Kırbaşev, 2007: 81). Destanda Sur Eçki, “Kara-Ünkür” denilen yerde yaşadığını belirtmekte ve ardından şu sözleri söylemektedir:

Kıyalımda çok ele,

Aklımda yok idi,

Kıtayda mergen tuş keldi.
Kırgızda kıtay urugu- dep,
Karıpbaydın uulu- dep,
Kayberenge kas kılıp,
Karşı kılıp tuudu- dep,
Kabarın ugup cürçü elem,
Köröelekmin mergendi,
Anı men, köptön beri bilçü elem.

Kıtay'da avcı karşıma çıktı.
Kırgızda kıtay boyu deyip,
Karıpbay' ın oğlu diye,
Kayberen'e düşman olarak,
Rakip olarak doğdu diye,
Haberini alıp durmaktayım,
Henüz göremediğim avcıyı,
Ben onu çoktan beri bilmekteydim.
(Akmataliyev; Kırbaşev, 2007: 83).

Destanda Kayberen Sur Eçki, avlanmaya gelen Kocacaş'a annesi olduğunu söyler ve oğlakların kendisinin çocuğu olduğunu belirtir. Kayberenler dağlarda geviş getiren hayvanların hâmesi olarak bilinir. Destanlarda geyik, dağ tekesi, dağ keçisi gibi hayvanları idare etmektedir. Bu destanda da Sur Eçki, dağ tekeri, oğlak gibi Kayberenlerin koruyucusu olarak görülmektedir. Sur Eçki, Kocacaş'a oğlakların hepsini öldürdüğü için soyunu yok ettiğini belirtir:

Anda kayberen Eçki süylödü:
"Mergen, kırıpıñ ulak tügölün,
Kıynaldı menin cürögüm.
Baldarımdın biri cok,
Ay talaada kañgırap,
Kantıp calgız cürömün.
Çın kayberen eneñ men,
Menin, bar ele senden tilegim.
Makul dese köñülün,
Kartaysa da berip ket,
Alabaş teke şerigim.
Uzak bolsun ömürün,
Aytıluu mıktı mergenim.

O zaman Kayberen Eçki şöyle dedi:
"Avcı, oğlaklarımdın hepsini
öldürmüşsün,
Acıyla doldu yüreğim.
Çocuklarımdan biri bile kalmadı,
İssız yerde şaşırıp,
Nasıl tek başıma yaşarım.
Gerçek Kayberen annenim ben,³⁶
Senden bir dileğim var idi.
Sence de uygun ise,
Kocasa da veriver,
Alabaş teke ortağımı.
Uzun olsun ömrün,
Şanlı güçlü avcım.

³⁶“Kayberen Ana” kavramı, Türk mitolojik algısında hayvanlara yüklenen anlamın doğrudan bir uzantısıdır. Diğer yandan bu ifade, Türk mitolojisinde doğa çevresinde oluşmuş ruh inançlarının da (yer-sular) kaynağına işaret etmektedir. Avcılık yaparak halkın var oluşunu sağlayan destan kahramanının kökleri, kayberen olarak özetlenen doğadır, dolayısıyla Türk mitolojisinde insanın var oluş kaynağı doğadır (Çelik, 2012: 59).

lylatpa mendey eneñdi
Kangırtıp calgız taştaba,
Kaygırıp cürüp ölömbü.
Kartaysa da taştap ket,
Kansa da kalcaktap,
Kaşımnda coldoş nememdi.
Sen da, calgız eleñ atadan,
Kapalık tübü körbössün,
Kayberen bergen batadan.
Urugum taza kırıpıñ,
Aska taştın başında,
Kaldıdı dep arıtıp,
Mergen dağı karap turasıñ.

Ağlatma benim gibi anneyi,
Acı çektirip yalnız bırakma,
Kederlenip öleyim mi?
Yaşlansa da bırak git,
Hafızasını kaybedip yaşlansa da,
Yanımdaki yoldaşımı.
Sen de, babanın biricik oğlusun,
Kederli soyunu görmezsin,
Kayberenin ettiği duadan.
Soyumu tamamen öldürmüşsün,
Yüksek taşın başında,
Daha var mı diye dolaşıp,
Avcı hala bakıp durursun.

(Akmataliyev; Kırbaşev, 2007: 109).

Kayberenler keramet sahibidir. Sur Eçki Kocacaş'ın yanına gelir. Daha sonra, "Kete berdi Sur eçki/ Keremetin bildirip." (*Gidiverdi Sur Eçki,/ Keremetini gösterip.*) (Akmataliyev; Kırbaşev, 2007: 125). Kocacaş'ın bir sözünde Sur Eçki'nin keçi kılığında olduğunu anlarız:

Karmap alsam Eçkini,
Aga karap muuzdap,
Kazanına salarımın.
Kargadaydan tim catpay,
Kayberen degen kalıkka,
Kastuu bolup caraldım.

Yakalayabilirsem Eçki'yi,
Dinin gereklerine uygun kesip,
Kazanınıza koyarım.
Küçüklükten beri rahat yüzü görmeden.
Kayberen denilen halka,
Düşman olarak yaratıldım.

(Akmataliyev; Kırbaşev, 2007: 137).

Kocacaş:

"Alganım, maga taannba.
Kuup cetsem eçkini,
Kuçaktaşıp bir күnü,
Kurbum, oturarmm canında.

Sevdiğim, bana darılma.
Kovalayıp yakalarsam keçiyi,
Kucaklaşıp bir gün,
Eşim, otururum yanında.

(Akmataliyev; Kırbaşev, 2007: 177).

Diğer yandan Sur Eçki'nin bir anda yok olma özelliği vardır:

Kayberendin Sur Eçki,

Kayberen'in Sur Eçki,

Karañğı tuman saldı deyt,
Kayda ketip kalğanın,
Kocacaş körböy kaldı deyt.
Çıkpayt ele bilgende,
Kayda ketti Eçki- dep,
Kocacaş turup kaldı bir cerge.
Sur Eçki kelip turdu emi,
Karşında kızıl küngöygö,
Küñgöygö kelip turabı,
Ali carık bolgon cok,
Eçkinin salgan tumanı.
Cakasın kısa karmanıp,
Catıp turup mergendi
Eçki caratkandan suradı.
Kabil boldu eçkinin,
Tilegen tilek muratı.

Kara duman saldı der,
Nereye gidiverdiğini,
Kocacaş göremedi der,
Çıkmazdı bilseydi,
Nereye gitti Eçki, diye,
Kocacaş oturup kaldı bir yere.
Sur Eçki gelip durdu,
Karşısındaki kızıl güneşli yamaca,
Güneşli yamaca gelip durur mu?
Hala dağılıp açılmadı,
Eçki ' nin saldığı duman.
Yakasını silkeler gibi yapıp,
Yatıp kalkıp avcıyı
Eçki yaradandan sordu.
Kabul oldu keçinin,
Dilediği muradı.

(Akmataliyev; Kırbaşev, 2007: 183).

Kayberenler sıradan birileri değildir. Destanda Sur Eçki bunu kendi ağzıyla söyler:

Karapayım emesmin,
Kayberendigim anıkmın.
Aytkanım ukpay cürçü eleñ,
Emi, mergen, kandaysıñ,
Saga men, eneligim taanıttım.
Tilekti berse caratkan,
Kayrılıp cüzün körbössüñ,
Az gana kıtay kalıktın.

Sıradan biri değilim,
Kayberen 'im gerçeğim.
Dediğimi dinlemeden yürüyordun,
Şimdi, avcı, nasılsın,
Sana ben anneliğimi gösterdim.
Dileğimi kabul ederse yaradan,
Dönüp yüzünü görmezsin,
Bir avuç Kıtay halkının.

(Akmataliyev; Kırbaşev, 2007: 185).

Sur Eçki canını kurtarmak için Moldocaş'a kızını verir. Fakat kız insan değildir. Kutsal Kayberen Sur Eçki'nin kızı Aşayran'ı vermektedir. Fakat burada da "geyik" kendini geyik olarak ifade eder:

Sur eçki anda kep aytat:
"Çın kayberen eneñmin,
Emneni aytsan könömün,

Sur Eçki o zaman şöyle der:
"Gerçek Kayberen annenim,
Ne söylersen yaparım,

Menin kelte başımbı,
Balam, saga keregiñ?
Meni menen birge cür,
Aşayran degen kızım bar,
Ak nikelep beremin.
Kangan kezde sayam- dep,
Salbagın, balam, kaygıga.
Eerçip birge cürüñüz,
Kiyik da bolsom ayılıma.
Akın cetip balası,
Kiyiktin kızın algan- dep,
Kiyinkiler uguuga,
Belek bolsun dayıñ.
Körüp ket, balam, makul- dep,
Eneñdin da ayılın.

Kayberenler mağarada yaşadıkları görülmektedir. Sur Eçki Moldocaş'ı yaşadığı mağaraya getirir ve kızı Aşayran'ı gösterir. Fakat kızı tıpkı insan görünümündedir:

Forumu kırgız boz üydöy,
Boz ordogo kirgende,
Eçki ayttı: "uşul üyüm- dep,
Öñköy kiyik terisi,
Uşul bolot kiyim" - dep.
Ceñe, baldız degender,
Cergesinen çoğuldu,
Cezdeke dep, çımçılap,
Körsöttü dalay sonundu:
"Aşayran degen kızım- dep, -
Alıp kelip balanın,
Oturguzup canına, -
Uşu senin teñiñ " - dep.
Moldocaş tiktep otursa,
Adamzattay kıyal

Benim ufak başım mı,
Sana gerekli yavrum?
Benimle beraber gel,
Aşayran denilen kızım var,
Nikâhlayıp vereyim.
Kocadığı zaman keseyim deyip,
Düşürme, yavrum, kaygıya.
Peşinden yürüyüp birlikte gidiniz,
Geyik de olsam köyüme.
Sonunda gelip oğlu,
Geyiğin kızını almış diye,
Kalanların duyması için,
Hatıra olsun yaptıkların.
Git gör, yavrum, uygundur deyip,
Annenin köyünü de
(Akmataliyev; Kırbaşev, 2007: 287).

Şekli boz bir Kırgız çadırı gibi,
Boz mağaraya girdiğinde,
Eçki : "işte evim- dedi,
Baştan başa geyik derisi,
Budur benim giyimim" deyip.
Yenge, baldız denenler,
Sıra sıra toplandılar,
Eniştetik diye çimdikleyip,
Gösterdi bir güzel olacağı.
"Aşayran denen kızım deyip,
Alıp gel ip balanın,
Yanına oturarak,
İşte senin dengin" deyip.
Moldocaş dikilip baksa,
Görünüşü insanoğlu gibi,

Özüncö cürgön kalk eken.

Kendine göre bir halk imiş.

(Akmataliyev; Kırbışev, 2007: 289).

1.14. Toplumsal Cinsiyet ve Mekân İlişkisi: Mekânlarda, Sosyal Yaşam ve Rollerde Kadın

Eski Türk toplumlarında daha önceleri mekânın cinsiyet ayrımcılığı kesin çizgilerle belli değilken, bu durum daha sonraki dönemlerde kadının aleyhine gelişmiş, cinsiyet kategorisi mekân üzerinden de şekillenmiştir. Bununla birlikte destanlarda da mekânın cinsiyet ayrımcılığı kesin çizgilerle belli değildir. Bir eğlence, ziyafet gibi etkinliklerde aynı mekânda kadın ve erkek ikisi birlikte bulunabilmektedir. İslamiyet öncesi göçebe Türk toplumlarının yaşam tarzlarının anlatıldığı kahramanlık destanlarında kadınlar daha çok kamusal mekânda yani ev dışında da yer aldığı görülmektedir. Kadın, eşiyle birlikte savaşa gitmekte, kılıç kuşanıp ok atmakta, ata binmektedir. Aynı zaman da kadın ile erkek aynı mekânda yapılan ziyafetlerde birlikte bulunabilmektedir. Fakat İslamiyet sonrası yerleşik toplum yapısında kadınlar daha çok ev için de yani özel mekânda sadece çocuklara bakmakta, evin işlerini yapmaktadır. Kadın burada biraz daha kısıtlandığı görülmektedir. Fakat zaman zaman İslamiyet sonrası destanlarda kadın ile erkek birlikte oyun oynayıp eğlenebilmektedir. Dede Korkut Destanı'nda da ziyafetlerde Müslüman Türk kızları için içki sunmak tabu olarak görülmekte, kâfir kadınlar nezaret etmekte, ziyafette kızlar beylere sakilik yapmaktadır.³⁷

Er Eşim Destanı'nda Er Eşim kendi yönettiği han olduğu topraklara izinsiz biri girdiği zaman o kişinin bulunduğu yeri yağmalayıp hayvanları getirerek halkına ziyafet veririr.

Çapkan boydon carışıp,

Atlarını koşturarak yarışıp,

Tizgin koldo karışıp

Dizginler ele yapışır

Tiyme-tiyme cılkıdan,

Kalabalık atları,

Çetinen bölüp alışıp,

Kenarından bölerek,

Talaa menen çañdatıp,

Step üzerinden toz kaldırıp,

Talastın için şañdatıp.

Talas'ın içini şañla doldururlar.

³⁷Tokuz kara gözlü, hub yüzlü, saçı ardına örülü, göksi kızıl düğmelü, elleri bileginden kınalı, parmakları nigarlu, mahbub kâfir kızları kalın Oğuz biglerine sağrak sürüp içerlerler-idi (Ergin, 2004: 95).

Kaskak menen kubalap,
Kaptalga aap koygulap.
Ayılsayın kur emes,
Alıp kelip soygulap.
Kempir aşı ndntp,
Kemegesin oygulap.
Kelin-kızı ogulup.
Kelgendin baarı toygulap.
Cataberdi bir top kn,
Er Eşimdin doorunda.

Mızrak ile kovalayıp,
Yanlarına sık sık vururlar.
Her köyden boş elle dönmezler,
Hayvanları getirip pek ogunu keserler.
Kocakarının cenaze ziyafetine benzetip,
Yer ocaklarını kazarak
Kız, gelinler toplanırlar.
Gelenlerin tümü ziyafet çeker
Durur birçok gün.
Er Eşim döneminde.

(Akmataliyev vd., 2007: 29)

Eserde görüldüğü üzere ziyafet mekânına sadece erkekler değil, kızlar gelinler de iştirak edebilmekte, bu durum ziyafetin doğal bir unsuru Şeklinde izah edilmektedir. Bu durum büyük oranda Türk toplum yaşamından kesitler sunmakta olup Kırgızlar gibi göçer Türk topluluklarında kadına duyulan ihtiyaç ve kadının toplum içerisindeki itibarını yansıtmaktadır.

İkel dönemlerde görülen kadının bazı törenlere iştirak edememesi geleneği Şekil değiştirerek mekân tabusuna da dönmüştür. Mesela, kadınların kahveye gidememesi veya girememesi, camilerde ayrı bölümlerde namaz kılması, mezarlığa girememesi, l gömme sırasında n saflarda yer alamaması gibi.

Kırgız Türk destanlarında genellikle kahramanların toylarının yapıldığı mekânda kızlar ve erkekler birlikte oyun oynadıkları görülmektedir.³⁸ Boston Destanı'nda Cezbilek ile Boston'un toyunda oyananan "Kız Kovalama" oyununda kız, erkek karışık olarak oynandığı görülmektedir:

Kız kuumayı başalat.

Kız kovalama oyunu başlar

Ceņip ıkkın bayge alat.

Yenen dl alır.

Kız kuumayga kaşışka,

Kız kovalamaya katılmaya

Kız cigitter tandalat.

Kızlar yiğitler hazırlanır.

Kız-cigitter minişke

Kızlarla yiğitlerin binmesi için

³⁸Evrin ler znel, "Masal Mekânında Kadın Olmak" adlı çalışmasında Türk masallarından hareketle toplumsal cinsiyet ve mekân ilişkisini incelemiştir. Bu mekânları toplumsal ilişkilerin biçimlenmesinde ve dönüşümündeki işlevsellikleri gz önüne alınarak e ayırmıştır: Özel mekân olarak "ev içi"; ev iiyle dış dünya arasında bir ara mekân olan "pencere"; kamusal mekân olarak "ev dışı" (ler znel, 2006: 33).

Külük attar kamdalat.

Kız cigitter kelişet.

Külük attar minişet.

Cigit kızdı kuuşat,

Kız kuumaydın özüne

Şıktuu kızdar tandalat.

Külük atlar hazırlanır.

Kızlar yiğitler gelir.

Külük atlara biner.

Yiğit kızı kovalar,

Kız kovalamada

Kabiliyetli kızlar seçilir.

(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 142).

Boston Destanı'nda eğlencelerde herhangi bir toplumsal cinsiyet ayrımcılığına gidilmediği görülmektedir. Kız, gelin, erkek birlikte, oyun oynayıp eğlendikleri ve rahat bir şekilde hareket ettikleri görülmektedir: “Her günün akşamında/ Başlıyormuş ikindide,/ Kız-gelinler içinde,/ Biraraya toplanıp yiğitler,/ Oyun-eğlence temaşa,/ Zevk içinde,/ Oynayıp duruyor baksa./ Türkü söyleyip görüşür,/ Sarılışıp öpüşür,/ Otuz gün,/ Gece geç vakitlere kadar,/ Türkü söyleyip dans eder,/ Birbirini anlar./ Yiğitlere baksan,/ Güzel kızlar bulur./ Uzun boyunlu, ince belli/ Kızları gidip tutar/ Tokmak vurma oyunu oynar./ Yiğitlerle kızlar birbirini kovalar./ Gelin-yiğit kapışır,/ Vücut dayayıp güreşir./ Yiğitlere baksan,/ Kızları elinden tutar./ Birbiriyle nişanlanıp,/ Zevke kanar./ Kuçaklaşıp kalır.”(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 158).

Manas Destanı'nda Manas'ın doğumu üzere Cakıp bir düğün düzenlemeye karar verir. Bu düğüne erkek kadın bütün halkı çağırır. “Her şeyi bol bir düğün yapayım,/ Allah bizi güldürdü!”/ Sınırsız bir düğün yapmayı/ Bey Cakıp'ın aklına getirdi./ Soyu Kırgız büyük halk,/ Her tarafı Türk o güzel yurt./ Çekinmeden büyük bir düğün yapayım.” (Musayev, Akmataliyev, 2007: 119). “Karısı hırkasını bitirdi,/ Fakirler giysilerini yamadı, / Gelinler saçlarını taradı, / Hizmetçiler giysilerini yamadı,/ Kız çocukları saçlarını taradı,/ "İlginç düğünü görelim" diye/ Her geçen günü saydılar,/ Yiğitlerin hepsi,/ Atlarının yelini taradı” (Musayev, Akmataliyev, 2007: 127).

Manas Destanı'nın Radloff varyantında ise, Ay Çürök'ün oyun oynamasına karışılmadığı, serbest bir şekilde oynadığı görülmektedir.

“Küügüm kire, kün bata, / eldin astı tını cata, / Akındın kısı Ay Çürök/ otus kıstı koşçu alıp, / kırk cigitti başçı alıp, /Akındın kısı Ay Çürök / oyn baştan çıkkandır, / cığaçı barıp kalgandır, / bereli kiyp belsenip, / beri urğanday tefiselip, / küdürüdüy bıkıldap, / küçüğüttöy çifikıldap,” (Alaca karanlık basıp gün batınca,/ halk da

dinlenmeğe çekildi,/ Akın'ın kızı Ay Çürök,/ yanına otuz kız alıp,/ kırk yiğidi öncü tutup/ Akın'ın kızı Ay Çürök,/ oyunlara başlamıştır,/ güreşçi gibi çıkmıştır,/ yeleşti omuzuna atıp, / beri vuracak gibi dönüp,/ ceylan gibi titreyerek,/ enik gibi seslenmiştir.) (Radloff, 1995: 231).

Seyitbek Destanı'nda da düğünde kız erkek bir araya gelerek oyunlar oynadıkları görülmektedir:

Kalmak, kırgız eki coo,	Kalmuk, Kırgız iki düşman,
El bolup köönü caylanıp,	Barışıp gönlü rahatladı,
Kız oyunun kuruşup,	Kız oyununu kurdular,
Kız cigiti aykalıp,	Kız yiğidi bir araya gelip,
Çoorçu çoorun sızdatıp,	Neyci neyini üfledi,
Domburasın buraşıp,	Çalgının telini ayarlayıp,
Toktoboy ırçı ırdaşıp.	Durmadan şair söyledi.
Kaşkarlıktar biyleşip,	Kaşkarlılar oynadılar,
Kıl kıyakka koşulup,	Kemençenin eşliğinde,
Külkü menen tamaşa	Kahkahayla tamaşa
Ayıldın içi irakat.	Köyün içerisi eğlence.
Kız cigit oynop kuunaşıp.	Kızla yiğit oynayıp eğlendi,
Tamaşa menen duulaşıp.	Tamaşa ile seslendi,
Ayluu tündü cañırtıp.	Aylı geceyi çınılattı,
Ak şeke oynop carışıp,	Yüzük oyunu oynandı.

(Mukasov, 2013: 113-114).

Kadının bulunduğu mekânlar toplumsal cinsiyet tarihinin her safhasında değişiklik göstermektedir. Kadın anaerkil toplum düzeninde daha çok dış mekânda iken daha sonraları ataerkil yapının egemenlik göstermeye başladığı safhalarda ev içi denilen kapalı mekânlara hapsedilmiştir. Bunun yanında Türkler de göçebe yaşam tarzının hâkim olduğu dönemlerde kadının mekânı dışarıdır. Çünkü o da göçebe yaşam tarzının verdiği zorlu şartlar neticesinde en az erkek kadar faal bir yapıdadır. Daha sonraları yerleşik toplum düzenine geçilmesi ile birlikte kadın eve hapsedilmiş. Evin içinde ev işleri yapmak ve çocuk büyütme olmuştur. Kırgız sözlü türlerini mekân bağlamında değerlendirecek olursa, kadınların mekânı kısmen dışarı olsa da büyük bir kısmı ev içinde çocuk doğurup, büyütme olmuştur. Fakat eğlence, şölen gibi kutlamalarda kadın ve erkek aynı mekânda yiyip içtikleri görülmektedir. Bunların

yanında bazı destanlar göçebe yaşam tarzlarının izlerini sürdürmekte ve kadının dışa dönük olduğu görülmektedir. Kadında erkek gibi yiğitleri yanına alıp ava gitmektedir. Bu özelliğe örnek olarak Güldana destanını verebiliriz: Güldana yiğitleri yanına alır ve atına binip ava çıkar.

Atasına Güldana,

-Azıraak cigit ber dedi.

Arı uulap, köñül açmakka,

Attanmak boldum men dedi.

Kayrılıp özüm kelgençe

Kaygırba, ata, sen dedi.

Orun kızı aytkanday,

Otuz cigit tandadı.

Dalay küngö ceteerlik

Tamak-aş mol kamdadı.

Babasına Güldana,

-Birkaç yiğit ver, dedi.

Av avlayıp gönül açmağa,

Ata binip yola çıkmak üzereyim ben, dedi.

Dönüp gelinceye kadar,

Kaygılanma, baba, sen dedi.

Orun, kızımın dediği gibi,

Otuz yiğit seçti.

Pek çok gün yetecek

Bolca yiyecek verdi.

(Egimbayeva, 2012: 25).

Azkaza Baatır Destanı'nda ise mekân olağanüstü, bilinmeyen bir mekân karşımıza çıkmaktadır. Bu mekânda bir peri kızı yaşamaktadır. Çok uzak yerlerde yaşamaktadır. Bu yerler ulaşılması zor, hayali bir dağ (Kaf Dağı) olabilmektedir.

Gaoz Han:

Karasa tuura aldında turat adam,

Sürötü adam körör tüsü caman,

Közü kabak sakal, muruttan körünbödü

Mınday adam çıkkın caratkandan.

Canında kız olturat ay menen kündöy

Alısta turat bul adam menen tilge
kelbey...

Ugabız Kör uulunun biz dağı atın,

Baatırdın kim bilbes asıl zatın,

Cezdebiz peri kızdan üç kız alğan

Kötörgön bul caandan saltanatın.

Çılım tart attan tüş şaa iz adam,

Düynö eçkim kelgen emes sizdey adam,

Kız menen alıp kel dep ereğişti

Baksa ki karşısında duruyor adam,

Sureti insan fakat görünüşü fena,

Yüzü gözü sakaldan görünmüyor

Böyle adam da mı yaratmış yaradan.

Yanında kız oturuyor ay ve güneş gibi,

Uzakta duruyor bu, insanla
konuşmadan...

Duyarız biz de Kör Uulu'nun adını,

Kim bilmez bahadırın asil olduğunu,

Eniştemiz peri kızından üç kız almıştı

Yükseltmiş idi bu dünyada saltanatını.

Nargile iç attan inip şehzadem,

Dünyaya hiç gelmedi sizin gibi adam,

Kız ile birlikte getir diye çekişti

İşiñe kuduretirñe barbı çarañ.
Gaoz han oşondo kızdın söz suradı
Kudayım nasibime keltirdi kez,
Kızıñ kay padışanın kaydan cürsüñ
Eñ murun uşulardı tüşündürçü.
Atabız Kap tuusunda Akmar paşaa,
Biylegen sansız peri eldi kañça.
Suluunun kündüzündöy tak özümün
Bilesiñ menin uşundayça,
Surasañ bizdin meken Kahy kapta...

Allah'ın işine var mı çaren.
Gaoz Han o zaman kızdın söz istedi
Allah'ım nasibimi karşıma çıkardı,
Hangi hanın kızısın, nereden geliyorsun
En baştan bunları anlat bana.
Babam Kap dağında Akmar Padişah,
Peri ülkesini yıllarca yöneten.
Gündüz gibi güzelin tam kendisiyim
Tanıyacaksın beni böyle,
Sorarsan bizim yurt Kahi u Kap'ta...³⁹
(Egimbayeva, 2012: 99).

Burada yer alan Kahi u Kap gökyüzündedir. Çünkü Gaoz Han düşman saldırısına uğraması üzerine çaresiz kalır ve peri kızın kendine verdiği saçı yakar, bunun üzerine peri kızını anında altın bir tahtın üzerinde gökten iner. "Karşısında kırk kız var kuğu gibi/ Güçlü nağme vermişti bunlara da/ Göz yumup açana kadar Şelzade/ Gökten altın taht ile yetişip geldi" (Egimbayeva, 2012: 122).

Evrin Ölçer Özinel, "Masal Mekânın Kadın Olmak (Masallarda Toplumsal Cinsiyet ve Mekân İlişkisi)" adlı kitabında peri kızlarının neden olağanüstü mekânlarda bulunduğu konusunda şunları dile getirmiştir: "Olağanüstü özelliklerle donanmış kadınlar genelde, evlenmemiş bakireler, orta yaşlı kadınlar ya da yaşlı "kocakarı"lardır. Masal kadınının neden sıkça olağanüstü olana başvurduğuysa, ev içine kapatılan kadın bedeni ve cinselliğinin, adının arketipsel vahşi doğası gereği bu baskıya başkaldırma ihtiyacında oluşuyla ilişkilendirilmelidir. Bu yüzden, ev içinden çıkmaması gereken kadın, kendine yenialanlar yaratarak sınırları aşmaya çalışmış, toplum tarafından kendisine tanınan hareket alanına direnç göstermiştir. Masallardaki kadın, söz konusu sınırları aşabilmenin yolunu olağanüstü mekânları ve öğeleri kullanarak gerçekleştirir. Buyolla kadın, hem bedensel hem de mekânsal bağlamda kendi etrafında örülen duvarları aşmaktadır." (Ölçer Özinel, 2006: 78-79). Kısacası, kadınlar kendilerini ütopyik mekânlarda rahata kavuşturmuş ve baskından dolayı

³⁹Orta Asya şamanlarının dualarında "Kaf Dağı, peri ruhlarının mekânı gibi gösterilir. "Kaf Dağı anlayışının, nefis temizliği ve manevi yükselişi temsil etmesi de bir rastlantı değildir. Klasik edebiyatlarda "Kaf Dağı'nın adı "Turi Sine" olarak geçmektedir. Kırgızların dilindeki "Köykap" sözcüğü de "Kaf Dağı'nın Farsça'daki "Kuh-i Gaf" deyişinin değişikliğe uğramış şeklidir (Beydilli, 2004: 282).

hayali mekanlara kaçmıştır şeklinde bir yorumlamaya gidilmiştir. Fakat burada şu da söylenebilir ki; kadın Tanrıça figürünün yaygın olduğu anaerik toplum düzeninden sonra ataerik yapının hâkim olmaya başladığı zamanlarda kadın ikinci plana atılmasının ardından kadına yüklenen kutsal kadın Tanrıça figürü yok edilmeye çalışılmış ve Tanrıça figürü küçülmüş en son peri kızında şekillenerek masal, destan gibi türlerde yerini almış, Tanrıçaların bulunduğu kutsal mekân olan gökyüzü de “Kaf Dağı” gibi ulaşılması güç, hayali yapıya dönüşmüştür.

Destanlarda erkek kahramanlar savaşa gideceği zaman savaş teçhizatları hazırlanmaya başladığında kadın, kız, gelin, erkek destan mekânında bir araya gelir ve el birliğiyle hazırlık yaparlar. Böyle durumlarda herhangi bir cinsiyet ayrımcılığına gidilmez, fakat cinsiyetlere göre iş bölümleri değişmektedir. Mesela, savaş kıyafetlerini kadınlar yaparken, silah yapımını genellikle erkekler yaptığı görülmektedir. Seyitbek Destanı’nda şu şekilde geçmektedir:

Karı Darkan çoñ zerger,	Darkan yaşlı kılıç ustası,
Kan ordonun özünö	Han sarayın içine
Karuu dükön kurguzdu.	Büyük dükkân kurdu.
Kalkta usta degendi,	Halk içinden mahir olanı,
Kaltırbay tegiz cıygızdı.	Eksiksiz hepsini toplattı.
Köy ustanın akısın,	İyi ustanın hakkını,
Kazınalık kılğızdı.	Hazineden verdirtti.
Ar şaymanın kamdatıp,	Her aletini hazırlatıp,
Alıp kaldı ustanın,	Yanına aldı ustanın,
Arasınan tandatıp,	Arasından seçtirip,
Kalgandarın taratıp.	Kalanları dağıtıp,
Önörünö caraşa	Yetenek, becerisine göre
Özü Darkan caratıp.	Darkan yeni silahlar yaptı.
...	...
Çarayna, tuulga kuydurup,	Zırh, miğfer yaptırdı,
Kalbır köz kılıp şiretip,	Kalbur gibi kaynatıp,
Altı kat soot sokturup,	Altı katlı zırh hazırlattı,
Nayza teşip ok ötküs	Mızrak deşmez, ok geçmez
Ar kemçilin cok kıldı.	Her eksiğini giderdi.
Coo caragı bolgondo.	Savaş silahını bitirince,

Er kiyimin kamdadı.
Erge ılayık bolsun-dep.
At cabdıgın kamdadı.
Buga ılayık ordogo.
Urgaaçıdan uz cıydı.
Uçuk karmap iş kılğan
Kelin menen kız cıydı.
Ordogo kelgen kızmatçı.
Oymoçu menen bıçmaçı.
Ar önördün ustatı.
Zeer karmagan zeerçi.
Celimçi örüm eerçi.
Uz kızmatın uz kıldı.
Er kızmatın er kıldı.
Saramcalın Seyittin
Erkek, ayal teñ kıldı.

Yiğit giyimini hazırladı.
Yiğide layık olsun diye,
At takımını hazırladı.
Buna layık saraya,
Becerikli bayan topladı.
İğne ile iş yapan
Gelinle kız topladı.
Saraya gelen hizmetkâr,
Nakışçı ile terzidir,
Her sanatın üstadı,
Kuyum tutan kuyumcu,
Kaynakçı, örücü, eyerci,
Her işi işin ehlişi yaptı,
Yiğit işini yiğit yaptı,
Seyit'in savaş aletlerini
Erkek kadın birlikte yaptı.
(Mukasov, 2013: 62-64).

İKİNCİ BÖLÜM

KIRGIZ TÜRKLERİNİN SÖZLÜ ANLATILARINDA (DESTAN, MASAL, HALK HİKÂYESİ) EŞ SEÇİMİ VE EVLİLİK

2.1. Evlenilecek Kişide Aranılan Özellikler

2.1.1. Evlenilecek Kızda Aranılan Özellikler

Erkeğin evleneceği kız da aradığı özellikler ve aşk anlayışı, destanın anlatıldığı zamana, ortama, mekâna vs. özelliklere göre değişiklik göstermektedir. Eski Türk destanlarında kızların savaşçı, iyi ata binen, kılıç kullanan, güç ve savaş kabiliyeti olan bir kız istenirken, daha sonra yaşam şartlarının değişmesi ile halk hikâyesine geçişle birlikte dış görünüş bakımından güzel bir kız olması önemsenmektedir. Dinin ön plana çıktığı durumlarda ise kendi dininde olması istenir.

Destanlarda erkek kahramana layık, denk bir kız aranır. Bu kızın mükemmel özelliklere sahip olması istenir. Manas, evleneği kızın güzel bir kız olmasını ister. Cakıp Han, oğlu Manas'a kız ararken her yeri gezmesine rağmen Manas'a denk bir kız bulamaz, sonunda bir çoban Kanıkey'in Manas'a denk olduğunu söylemektedir. Manas'a denk olarak gördüğü Kanıkey şu şekilde anlatılmaktadır:

Kızdın cönün bilemin.
Temir-kandın kızı Kanıkey
Manaska teñtuş kız ele:
Ceken barınday celpingen,
Ces cığaday ceñilgen.
Altından söykö tagıngan,
Kaynatası Cakıp-kañga cağıçı,
Cakşı kelin boloçu;
Kayn ene Bagdı-döölöt baybiçe
Kümüştön iyemek kağıçı
Baybiçege cağıçı,
Cakşı kelin boloçu!

Güzel bir kız biliyorum,
Temir Han'ın kızı Kanıkey
Manas'a denk bu kız işte,
Rüzgârda saz gibi sallanır,
Gelinler gibi süslüdür.
Kulağında altın küpe,
Kayın pederi Cakıp Han beğenirse
Çok güzel bir gelindir o.
Kayın ana Bagdı-döölöt baybiçe,
Kulağında gümüş küpe,
Kayın ana beğenirse
Pek güzel bir gelindir o!
(Radloff, 1995: 71).

Kırgız halkının en cesaretli, korkusuz, maharetli kahramanı Manas'a eş olmak bir kadın için yükselebileceği en yüksek mertebedir. Çünkü Kırgız evlenme gelenekleri gereği kadın en az evleneceği erkek kadar yiğit olmak zorundadır (Akyüz, 2010: 175). Bu bakımdan Abdurkadir İnan'ın "Manas Destanı" varyantında, Manas babası Cakıp Han'a evlenme meselesini açar: "Babam idin Han Cakıp, önüne gelip arzularımı açmadım. Kendin düşünüp 'oğluma ak nikâhla bir kız alıp vereyim" demedin. Gelinleri kendim savaş meydanında aldım..." şeklinde belirtmesinin ardından, Cakıp Han, Manas'a düğün ederek evlendirmeye karar verir. Bunun üzerine Manas kırk yiğitlerinden keşif kolundan Çubak Alp'i Kanıkey'i araştırmak için gönderdiğinde, Kanıkey zırhını giyer, silahını alır bu alp ile savaşmak ister. Çubak' bir hücumla darbe indirir, aç kaplan gibi saldırır. Çubak kaçmaya mecbur kalır. Kızın yanından kaçan Çubak Manas'ın yanına gelir ve ona şunları söyler: "Ey alpim, bu kız dediğin kızlardan çıkan bir arslanmış... Bizim arslan Manas'a layık bir kızdır. Bununla evlenirseniz bahtınız açılacak, her türlü teşebbüsünüzde muvaffak olacaksınız." Bunun üzerine Manas babasına Kanıkey'i kendisine istemesini söyler (İnan, 1985: 47-49). Radloff'un varyantında dış güzellik önemsenirken, A. İnan'ın varyantında savaşçı, cesur, alp bir kız olması önemsenmektedir.

Kırgız Türk destanlarında çoğunda erkekler evlenecekleri kızın savaşçı, cesur, alp bir kız değilse, daha çok dış güzelliğe bakarak evleneceği kızı seçtiği görülmektedir.

2.1.2. Evlenilecek Erkekte Aranılan Özellikler

Kırgız Türklerinin destanlarında kızlar evlenecekleri erkeklerin yiğit biri olmasını ister. Er Tabıldı Destanı'nda Torkobek, Tabıldı'yı sınamak ister. Eğer yiğit ise, yar olacağını, değilse öldüreceğini belirtir: "... Şanımla gideyim,/ Bir hizmete yarayayım./ Çocuğum gücüne bakayım,/ Yiğit ise yar olayım./ Sıradan birisi ise,/ Kendim karar vereyim. / Çaresini bulup öldürüp,/ Köyümü rahat ettireyim." (Namatov, 2001: 508).

Kılığı menen münözün,	Huyu ile hareketlerini,
Teñegim kelbeyt miñ kızga	Denk görmem bin kıza bile
Termelip turgan bir özün.	Güzelim bir tek kendisini.
Estey kalsam suluunu	Hatırlayınca güzeli
Külgönü ketpeyt közümdön.	Gülmesi gitmez göz önümden.
Camalı ayday, calcalım.	Cemali ay gibi, sevgilim.
Taasiri başka sezilgen.	Çok farklı bir etki veren,
Bermeti canıp közünön,	Parlayıp yanan gözleri
Beş kökül çaçı örülgön.	Beş kakül saçı örülmüş.
Denesi calın kızıl çok,	Bedeni alev, kızıl köz,
Betinen nuru tögülgön,	Yüzünden nuru dökülür,
Barçınday suluu müçösü,	Şahin gibi güzel bedeni,
Maralday basıp kerilgen.	Ceylan gibi yürüyüşü.

(Mukasov, 2013: 104).

Destanlarda kızların eş adayları olarak cesur ve korkusuz bir yiğit olmasını isterler. Onlar için zengin olması veya soylu olması önemli değildir. Eşimkul Menen Zuura Hikâyesi'nde Aruuke'nin bu dünya da dilediği böyle bir eş adaydır:

Caktırbagan dalaydı	Denk görmemiş birçoğu nu
Aruukedey caydarı	Aruuke gibi şenleri.
Balanı aldı sanaaga	Balayı düşündü:
Sakaday boyu san altın	Endamlı boyu, sarı altın
Boloyun buga sadaga	Olayım buna sevgili!
Mından artık sırttandı	Bundan daha cesurunu
İzdesem kaydan tabamın	Arasam nerden bulurum?
Özü calgız caş bala	Kendisi yalnız genç bala

Çığıptır korkpoy talaga
Kayratı ötkür kurç bolot
Kaygını saldı kalama
El kırırsam cetbeymin
Ekinçi mınday balaga
Dep üşüntüp Aruuke
İçinen akıl oyloodu

Çıkmıştır korkmadan bozkıra.
Cesareti keskin çelik.
Kaygı saldı şehrimе.
Yurdu dolaşsam ulaşamam
İkinci (defa) böyle balaya.
Diye öylece Aruuke
İçinden düşündü. (Çelebi, 2007: 273).

Kız Daryka destanda eş adayını âşık olarak, severek bulunmasına ve kendine denk birinin olması taraftarıdır. Aşkî hafif görüp, ilk gördüğü ve içine bakmadan sadece dış görünüşüne aldanıp evlenenlere karşıdır. Bu şekilde evlilik yapan kızları eleştirir. Daryka şu şekilde öğüt verir: “Her kim eşini severek bulursa,/ Kendini adar hayatın güzel gidişatına./ Kendime layık birini bulsam,/ O zaman ben de yakalardım talih kuşunu.” (Türker, 2005: 178-179). Aslında burada görücü usulü evlilik tarzına karşı olduğunu dile getirmektedir: “Sınamadan, sevmeden hayat kuran,/ Yanılır kadın erkek bütün insanlar/ Gerçekten sevenler aşk için yanıp tutuşur,/ Birileri şöhretine ilgi duyar./ İki yürek birbirlerini arzulayıp, çarparsa,/ O zaman gençler kendi denklerini bulurlar.” (Türker, 2005: 178) şeklinde söylediği sözleriyle de bu durumu eleştirir. Kız Daryka kendisine görücü gelen adaylarına şunları dile getirir:

Oylonup meni alam dep cürgön adam,
Sizderge ayta turgan uşul salam.
Küröşüp meni çıgıp küç körsötsöñ,
Süygönüm oşol menin anan baram.

Benimle evlenmeyi düşünen adam,
Sizlere söylenecek olan bu selam.
Güreşip, beni yıkıp, güç gösteren,
Sevdiğim olur benim, onunla evlenirim.

Ar kimdin ılayıktuu bolot teñi,
Bul sözü atalardın aytkan kebi.
Maksatın özüm sınduu balban tabış,
Kan padişah kızıkırbayt alar meni.

Herkesin lâıyğı olur dengi,
Bu söz, ataların sözüdür.
Maksadım, kendim gibi pehlivan bulmak,
Han, padişah ilgilendirmez beni.
(Türker, 2005: 180).

Daryka gençliğini geçirmeden evlenmek ister. Fakat bir türlü sevebileceği adama rastlamadığını da belirtir. Bunun üzerine ihtiyar bir adam Daryka'ya sevebileceği kendi gibi bir pehlivan olan Hz. Ali'yi önerir. Aslında Daryka'nın aklında da Hz. Ali vardır. Bunun üzerine Ali'ye mektup yazar. Daryka evleneceği kişiyi önce

sınamak ister, kendisiyle yapılan grete kim yenerse onunla evlenecektir. Œu ana kadar hiçbir pehlivan Daryka'yı yıkamamıtır. Bunu duyan Ali mektubu alır almaz, Daryka'nın yaşadığı yere gelir. Daryka ile girdiği mücadelede galip gelip, evlenirler (Namatov, 2001: 508).

2.2. Ak

2.2.1. Gıyabında Âık Olmak

Kızın ya da erkeğin birbirlerini görmeden âşık olabilmeleri hadisesidir. Erkek kızın güzelliğinin Œhretini duyması üzerine ona âşık olabilmektedir. Gıyabında âşık olma motifine daha çok halk hikâyelerinde rastlanmakla birlikte zaman zaman kurgu gereği destanlarda da görülmektedir.

Kız Daryka Destanı'nda Daryka gençliğini geçirmeden evlenmek ister. Fakat bir türlü sevebileceği adama rastlayamaz. Bunun zerine ihtiyar bir adam Daryka'ya sevebileceği kendi gibi bir pehlivan olan Hz. Ali'yi önerir. Aslında Daryka'nın aklında da Hz. Ali vardır. Bunun Ali'ye mektup yazar. Daryka evleneceği kişiyi önce sınamak ister, kendisiyle yapılan grete kim yenerse onunla evlenecektir. Œu ana kadar hiçbir pehlivan Daryka'yı yıkamamıtır. Bunu duyan Ali mektubu alır almaz, Daryka'nın yaşadığı yere gelir. Hz. Ali, Daryka ile gremesi sonucunda galip gelir. Bunun zerine Daryka ona önceden Œhretini duyduğunu ve kendisine âşık olduğunu belirtir:

Ukkanda kabarındı senin balban,	Senin hakkındaki haberleri duyduğumda,
Tıncıtpay klk kıyal eelep algan.	Bir hayal, rahat vermeden yerleşti hafızama.
Crktn tolkununa tutkun bolup,	Yüreğimin kıpırtısına tutsak olduğumda,
Cürgöndö zn keldiñ kıldın cardam.	Sen geldin, yardım ettin bana.
Alıstan atagiña kumarlanıp,	Uzaktan Œhretine ilgi duyup,
Toktoboy crk sogup tıncımdı alıp.	Durmadan kalbim çarpıp, rahatım bozulup,
Cr elem Aalı saga oluksam dep,	Seninle karılasam diyordum,
İçimde sy otu kyp-cayıp.	İçimde ak ateşi yanıp, tutuup.
Sırtıñdan kayıbına bolup açık,	Gizlice hayaline âşık olup,
akırttım kat ciberip kabar cazıp.	ağırttım mektup gönderip, haber yazıp.
...	...(Türker, 2005: 212).

Azkaza Baatır Destanı'nda Gaoz Han peri kızını bulmak için yollara düşer ve yolda giderken bir obayla karşılaşır. Obada karşısına yüz elli kızın toplu olarak durduğunu görür. Kızlar Gaoz Han'ın güzelliğine dayanamazlar yanlarına gelirler. Gaoz kızlardan kendine âşık olan Zeynepköl'e "Cihanı dolaşıp yoruldu,/ Ernazar Han'ın kendisi görünmüyor/ Bu halkın yöneticisi nereye gitmiş" şeklinde soru yönetir. Kızlardan biri başlar anlatmaya:

Han ele Kızıl baştın Kokki degen	Kökki adındaki biri Kızılbaş'ın Han'ıydı
Tigiptir at baygege calgız kızın	Yarışa ödül olarak kızını koymuştu
Kelsin dep padişaga kabar bergen.	Gelsin diye padişaha haber vermişti.
Oşol kız aşkan suluu cıldız ayım,	O kız çok güzeldi, Cıldız Han'ım,
Nur bergen aga artık kudayım.	Nur vermiş ona bolca Tanrı'm.
Camalın bir körgön adam tañ kalat	Yüzünü gören adam hayran olurdu
Süylöşü kün şekildüü carkıldayt da	Sözleri güneş gibi parlıyordu.
Ketkenge tokum kaktı kılıp biz turabız,	Gidenleri biz yolcu ediyoruz
Can kalbay bardığı oşogo ketti	Kimse kalmadı, herkes oraya gitti.
Surasañ uşundayça kabarıbız.	Sorarsan işte böyledir haberimiz.
Baygege alıp ketip tulpar atın,	Yarışa götürdü tulpar atını,
Uşunday cıldız, aydın bilseñ dankın,	İşte böyle Cıldız Ay'ın şöhreti,
Musulman kaapır bolsun atı çıkkanğa	Müslüman veya kâfir olsun kazanana
Kız menen otuz beş büt beret altın.	Kızı ile birlikte tam otuz beş altın verecek. (Egimbayeva, 2012: 102).

Bu şekilde şöhretini duyan Gaoz Han kıza âşık olur. "Gönlüne âşıklık düştü./ Yarışı kazanıp benden kimler alabilir/ Tanrı'm o kızı bana yazmıştır./ Doru atı yola salıp sürdü şimdi,/ Gönlünde aşk ateşi kaynadı şimdi,/ Eh! Vurup Cıldız Ay'ı almak için/ Aklına peri kızını getirmiyor şimdi./ Bütün kızları koşturdu arkasından/ Gidiyor bakmadan bu kızlara" (Egimbayeva, 2012: 102).

Destanın ilerleyen kısımlarda Cıldız Ay'da Gaoz Han'a görmeden âşık olmuştur. Bu durumu kendi ağzıyla şöyle söyler: "Ben görmeden uzaktan âşık oldum,/ Yaradan bize nasip etmiş,/ Gelip söyleyen kadınlara kutlu olsun,/ Başlarına gevher saçtırdı." (Egimbayeva, 2012: 110).

Kurmanbek Destanı'nda da sadece kızın namını duyarak görmediği, bilmediği bir kıza âşık olmuştur. "Bilinmeyen bir işe yöneldim./ Nerede tuz nasip olur,/ Haberini çok duyup,/ Kanışay'a ben aşğım,/ Uzak sefer yola çıkarım,/ Sıcak çöl, kara kum

basıp,/ Seslenen karga olmaz, / Zor bir geçidi aşarak, / Kanışay'ı alır mıyım,/ Dileğime ulaşım huzur bulup.” (Mukasov, 2013: 66).

Şırdakbek Destanı'nda Şırdak'ın eşi Corgo'ya şöhretini duyarak âşık olmuştur. Bu durum destanda şu şekilde geçmektedir:

Şırdanbek karısını küçümseyip, atını karısından üstün tutmuş. Karısına, “Girişleri kapılı olan saray,/ Hangi hanın sarayı?/ Sokakta koşturan Boz Corgo,/ Hangi hanın yorgası?/ Koşturan yorgayı,/ Hangi hanın hanımı?/ Zevkine zevk katan canmış,/ Hanın sevdiği hanımı./ Oynak genç bayan,/ Bundan sonra sokakta,/ Yorgasını hızlı koşturmasın./ Sevinip bindiğinde yorgaya,/ Kuyruğu ağrımam.”

Bunun üzerine karısı, “Çekinmeden sert konuşur:/ Tanımamışsan söyleyeyim:/ Girişi altın kapılı olan yer/ Han Şırdak'ın sarayı./ Altın nallar çaktırmış olan,/ Han Şırdak'ın yorgasıdır./ Hanların isteyip vermediği,/ Felaket getiren Boz Corgo'dur./ Beylerin isteyip vermediği,/ Kuvvetli olan Boz Corgo'dur./ Yanık tenli genç bayan,/ Han Şırdak'ın hanımıdır./ İşte bu zamanda Şırdakbek' in karısının nasıl biri olduğunu anlayan Çagayhan, adam gönderip, kendisini çok fazla övdürerek, kadının aklını çelmeye başlar. Övülen Çagay'ın şöhretini duyan şımarık onu arzulamaya başlar ve "Bir yol bulup Er Çagay'la evlenmem lazım ", diye niyeti bozular.” (Akmataliyev vd., 2007: 295). Corgo da Şırdak'ın eşine âşıktır. “Emi Çagaydın katınga cazgan katı: "Dünyödö erke sendey katın bolboyt, seni sıylap bakpagan han Şırdakoñboyt. Men seni sanap, coluñdu karap, delebem kozup, âşık bolup arzıp kaldım.” (*Çagay'ın kadına yazdığı mektuptur: " Dünyada sen gibi kadın bulunmaz, seni sevip iyi bakmayan Han Şırdak işe yaramaz. Ben seni özliyor, yolunu bekliyor, heyecanla arzuluyor ve seviyorum.*) (Akmataliyev vd., 2007: 297).

2.2.2. Aşk ve Savaş

Türk kahramanlık destanları savaş genellikle yurdu koruma ya da başka yurtlarda egemenlik kurmak amacıyla yapılmaktadır. Bazı durumlarda sevdiği kız uğruna da savaş yaptığı görülmektedir. Azkazan Baatır Destanı'nda Canedil savaşta yenilmesi sonucunda kızını Camila'yı, Kasım'a vermesi üzerine kıza yıllardır âşık olan Kalmuk büyüğü Han Margo bu olayı duyar ve Kasım'a savaş açar.

“Yedi yıllık aşkım/ Arkana bile bakmadan/ Beni bırakıp gittin mi? / Camıyla benim canımsın,/ Yedi yıllık aşkım, yârimsin,/ Elimdeki devletimsin,/ Sana âşık haldeyken,/ insanlardan üstün görürken,/ Bir kez bakmayıp arkana/ Türkmen'e boyun eğerek/

Vefasızlık ettin./ Aklımı tüketti,/ Sevdiğimin elden gitmesi.” Bu durumlara sinirlenen Margo çok sinirlenir. Ardından “Kasım'a geldi Han Margo./ 'Öldüreceğim' deyip kasılıp./ Camiyla'nın derdinden/ Geliyor yanıp tutuşup.” Böylece bundan sonra Margo ile Kasım arasında savaş başlar. Kalmuk'ı kırdan aşırır. Kırk bin asker Kalmuk ile altı gün savaşır (Egimbayeva, 2012: 89-90). Fakat burada kıza olan aşkından dolayı savaşı başlatan düşman taraftır. Ayrıca burada tek taraflı, sadece Margo tarafından bir aşk söz konusudur. Yani burada kız Camiyla'nın Margo'ya karşı bir aşk duygusu yoktur.

Genel itibarıyla Türk destanlarında kahramanlık teması üzerine kuruludur. Fakat destan döneminden halk hikâyesi dönemine geçilirken destanın içerisine halk hikâyesine ait unsurların girdiği görülmektedir. Yani kahramanlık konulu destanlar, milli duygular, toplum adına mücadele, yurdunu düşmanlardan temizleme gibi konular hâkimken, halk hikâyesi unsurlarını içinde barındıran destanlarda toplum adına olan mücadele yerine bireysel duygular ön plana çıkmaktadır. Özellikle bu destanda da görüldüğü üzere bir kadın için mücadele vardır. Her ne kadar mücadeleyi erkek yapsa da kadın burada önemli konuma sahiptir. Çünkü kahramanlık destanlarında kadın önemlidir ama hiçbir mücadele kadın için değildir, toplum adına yapılmaktadır. Kozuke ve Bayan Hikâyesi'nde de sevdiği kıza ulaşma hayali, ona karşı mücadele vardır.

Hikâyenin ilerleyen kısımlarında da:

Cüröğü kaltıradı özü şaştı,	Yüreği titrer kendisi ise acele eder,
Cetimiş kırıñkaluu belden aştı,	Yetmiş dağ geçidinden aşar,
Aydağan koyuu şamalcelge cetti,	Esen sert rüzgâra yetişir,
Altı ay cürüp kañırıp talaalarda,	Altı ay şaşkın yol yürüyüp steplerde,
Colukkan neçen türlüü balaalarga.	Karşılaşır nice belalara.
Kozuke alı ketkende cetken elge	Kozuke gücü bitince halka ulaşır.
Tündösü tınbay basat keçesinde.	Geceleyin dinlenmez, akşamları yürür.
Kozuke kız Baysadın öçöşündö,	Kozuke, kız Bayan için,
Oturdu kara kırdın çekesinde.	Oturur, kara dağ kenarında.

(Akmataliyev vd., 2007: 167).

Kahramanların eş seçtikleri kadınlar için bu kadar mücadele etmeleri, evlilik müessesine verdikleri değeri göstermekle birlikte bu doğrultuda çektikleri çileye de önemli bir boyut kazandırmıştır

2.3.Evlenme

Kırgız kadınının aile içerisindeki önemli rollerinden biri eş olmaktır. Kırgız kadını günümüzde sevdiği kişiler ile hayatlarını kurarlarken, geçmişte Kırgız toplumsal hayatında evliliğin bu şekilde gerçekleşmediği çeşitli ritüellerden anlaşılmaktadır. Ailenin özellikle babanın veya erkek kardeşin uygun gördüğü kişi ile kız evlendirilmektedir. Eş olarak kadın; ailenin, babanın onayıyla seçilmektedir (İşcanoğlu, 2018: 361). Bununla birlikte *Kız Alakaçuu* (=kız kaçırma) olayı mevcuttur. Bu olaya eskiden çok az rastlanmaktaydı. Kafkasya’da olduğu gibi Orta Asya’da da XX. yüzyılın başına kadar kız kaçırmanın birbirinden çok farklı iki türü vardır: Bunlardan birincisi kızın, hem kızın isteği ve rızası olmadan, hem ailesinin rızası olmadan kaçırılması; ikincisi de kızın isteği ve rızası ile fakat ailesinin iradesine karşı kaçırılmasıdır (Aynakulova, 2006: 102).

2.3.1. Kaçırarak Evlenme

Kırgız Türk destanlarında kaçırarak evlenme şekline çok da rastlanmamaktadır. Genel olarak evlenme şekli; kızın kendi istediği biriyle evlenmesi, dünürücü dolaştırılması, büyüğün rızasıyla evlenme, bir bedel olarak düşman kızını alıp evlenme şekilleri karşımıza çıkmaktadır. İncelenmiş olan destanlardan Manas Destanı’nın Radloff varyantında kaçırarak evlenme şekline rastlanılır.

Kırgız destanlarının bazılarında savaşta ganimet olarak kaçırdığı kızlarla evlilik görülmektedir. Manas Destanı’nın başkahramanı Manas, “Kayıp’ın kızı Kara-börük’ü/ Yakaladım ovoidan,/ Şooruk’un kızı Nakılay’ı/ Ganimet aldım bir kaleden” (Radloff, 1995: 69) şeklinde esir yani köle aldığı kızları belirtmiştir. Kara-börük ve Nakılay’ı kaçırma veya ganimet yoluyla evlilik yapmıştır. Fakat geleneklere göre bir evlilik yapmamıştır. Yani onlarla erkek-kadın ilişkisi içine girmemiştir. Bu yüzden gerçek anlamda bir evlilik yapmadığı görülmektedir. Destanda da şu şekilde belirtilmiştir: “Fakat o hiç evlenmedi, / hiç kız koynunda yatmadı!” (Radloff, 1995: 70). Nitekim Manas babasından, gerçek eş olabilecek bir kız bulmasını ister. Evin hanımının “baybiçe” olabilmesi için geleneğe uygun olarak, nikâhlı, düğün yaparak gelin alınması gerekmektedir.

Türk destanlarında bazen kahramanın istediği bir kız başkasının nişanlısı veya sözlüsü olduğu halde kaçırabilmektedir. Yine Manas Destanı’nda Semetey, Akın’ın

kızı Ay Çürök, Kökçö'nün oğlu Ümütöy ile nişanlı olmasına rağmen kaçırmaktadır. Destanda “Akın'a gideyim,/ Akın Han'a varayım ben,/ Akın'ın kızı Ay Çürök'ü,/ ya dostluk ile alırım,/ ya zor ile alırım” şeklinde belirtmiştir (Radloff, 1995: 230). İlerleyen kısımlarda da Ay Çürök'ü kaptığı gibi evine götürür.

Er Töştük Destanı'nda kahramanın eşi düşman tarafından kaçırıldığı görülmektedir. Destanda Er Töştük ile Çoyun Kulak mücadeleye girer. Mücadele sonucunda Çoyun Kulak Er Töştük'ün başından kesip öldürür. Daha sonra Çoyun Kulak Ak Çenem'i zorla kaçırap sahip olur ve hamile bırakır (İliç, 2012: 73). Ölüp tekrar dirildikten sonra Er Töştük, Çoyun Kulak'ın canının bulunduğu kutuyu bulur, o kutudaki kuşları öldürdükten sonra Çoyun Kulak da ölür ve eşi Ak Çenem'i onun elinden kurtarır. Kurtardıktan sonra Ak Çenem'i “ak devenin sütü” ile yıkar:

Çoyun Kulak ölüp kaldı	Çoyun Kulak ölüverdi,
Ak Çenemdi Er Töştük	Er Töştük Ak Çenem'i
Ak töönün sütü menen kirintip aldı	Ak devenin sütüne daldırdı,
Kaytadan nike kıydı.	Tekrar nikâh kıydı.

(İliç, 2012: 78).

2.3.2. Kaçarak Evlenme

Kızların sevdiği erkeklere kaçması, ataerkil toplum düzenin getirmiş olduğu bir gelenektir. Kızın abileri veya babası sevdiği erkeğe vermeyince kızlar çeşitli mücadelelere girdikleri sevdiği erkekle kaçarak evlendikleri görülmektedir. İncelenen destanlarda bu şekilde evlenme biçimine çok fazla tesadüf edilmese de birkaçında karşılaşılmaktadır.

Canış Bayış Destanı'nda Bayış ile Celkayıp birbirini sevmektedirler. Fakat bu birbirini seven iki gence Celkayıp'ın babası engeldir. Celkayıp düşman Kalmuk hanı Sıyadak'ın kızıdır. Bayış Kalmuk hanı Sıyadak'ın eline geçer. Sıyadak onun başını kesip öldürmek ister. Bunun üzerine kızı Celkayıp babasına “Bayış'ı çukura atıp karanlık yerde besleyelim, öldürmeden daha çok eziyet edelim” demiştir. Aslında burada Celkayıp, babasının Bayış'ı sevdiğini anlamaması için yapmıştır. Bayış sevdiği kız için bütün bu acılara dayanmış ve onun için mücadele vermiştir. Celkayıp da tehlikelere rağmen gizlice Bayış'a yiyecek getirmiş, yaralarını iyileştirmiştir. Celkayıp şunlara dile getirmiştir:

Ceti cıl boldu sırttanım	Yedi yıl oldu yiğidim
--------------------------	-----------------------

Cadabay ordo catkanıñ.
Köñülüñö caktı okşoyt
Köp cıldan beri talıbay
Tamak taşıp bakkanım.

Çukurda bıkmadan yattığın.
Gönlüne hoş gelmişe benzer
Çok yıldan beri bıkıp usanmadan
Yemek taşıyıp baktığım.

(Akınataliyev; Mukasov, 2013: 112).

Sonunda Celkayıp Bayış'ı çukurdan çıkarmış, ikisi birlikte Kalmuk şehriden kaçmayı başarmışlardır.

2.3.3. Görücü Usulü ile Evlilik

2.3.3.1. Dünürcü Dolaşmak, Kız İstemek

Görücü usulü evlilik türlerinden biridir. Dünürçülük genellikle anne veya annelerinin yerini tutabilecek yaşlı bir kadınlar tarafından yapılır. Fakat bazen dünürçülük yapma işini erkeklerin de üstlendiği görülmektedir. Dünür olma işine Kırgızcada "cuuçı" denmektedir⁴⁰. Şırdakbek Destanı'nda dünürcü olarak erkek gitmektedir.

Anciyanda Alıpbek,
Baarı curtkal kalıs bek.
Alıpbek kızı alıs kaldı,
Atadan kalgan nuskañdı.
Ayım kılıp algın dep.
Kadır salıp kep aytıp.
Kan Tölök minday dep aytıp.
Aytıp sözün töndürüp,
Han Şırdaktı köndürüp.
Oyon Tölök öböktü,
Oyuna albay bölöktü.

Anciyan'da Alıpbek,
Bütün halka hakem bir beydir.
Alıpbek'in kızı uzak kaldı,
Babadan kalan örneği.
Hanım olarak al diye.
Değer verip konuşur.
Han Tölök böyle söyler.
Söyleyip sözünü yöneltip,
Han Şırdak'ı ikna eder.
Bahadır Tölök'e güvenir,
Başkaların sözünü dinlemeden.

⁴⁰Cuuçuciberüü, bir milli diplomasi işidir. Cuuçı olan insanınalına gençlerin kaderlerini seçme yazılmıştır. Cuuçı' ya dili yatık, çeçen, hatip, mütevazı, insaniyeti iyi olan, namuslu, sevimli insanlar gönderiliyordu. Kırgız atasözleri de hayattaki olaylardan alınarak ortaya çıkmıştır: "Kırmızı içene ver, Kızı sorana ver", "Buğdayın gideceği yer değirmen, kızın gideceği yer koca ", "İki iyi insan yaylaya çıkarsa dünür olarak geri dönerler..." (Akmataliyev, 2001: 23). Kızın babasının gönlü severse, yani dünür olacağı yeri beğenirse, cuuçı tarafından iki gencin evlenmeye ilgili meseleleri açık konuşulur. "Allah birleştirdiyse dünür oluruz" denir. Böyle şartta kızın kalını belirlenip, kudatüşüölöyayı tamamlandıktan sonra konaklara kiyitkiy gizüü yapılır (Akmataliyev, 2001: 25). Kırgızlar arasında, dünür olma, söz kesme işlemine, "KudaTüşüü" denir. Bundan sonra misafirlere elbise giydirme âdeti başlar. Kızın babası, dünürüne ve onunla gelenlere elbiseler giydirir. Sonra kız alıcı yerinden kalkarak "kuldugambar" der. Kızın babası da "kuldugun Kudayga" diye cevap verir. Böylece dünürler birbirlerine rızalarını belirtirler (Erdem, 2005: 250).

Cuuçu kılıp er Şırdak,
Han Tölöktü cönöttü.
Alıpbektin üyünö,
Kabar salıp han Tölök
Kara, törö biyine,
Anciyanda aga-ini,
Özüm keldim alıstan.
Ebi kelse süylöşüp,
Ubada sözdü çiyleşip.
Baarıbız turup biyleşip,
Uşunu alıp bereli.
Kılalık cakşı keñeş dep,
Kız atası Alıpbek,
Kızın berbeym debes dep,
Çoñdordun baan koşulup,
Alıpbektin aldına,
Baan bardı ozunup.

Dünür olarak yiğit Şırdak,
Han Tölök'ü gönderir.
Alıpbek'in evine,
Haber gönderir Han Tölök
Halkına, reis hâkimine,
Anciyan'daki kardeşler,
Yalnız geldim uzaktan.
Uygun olursa konuşup,
Yemin sözlerini pekiştirelim.
Hepimiz kalkıp oynayıp,
Kızı alıp verelim.
Birbirimize iyice danışalım diye,
Kızın babası Alıpbek,
Kızını vermem demez diye,
Büyüklerin hepsi toplanıp,
Alıpbek'in huzuruna
Hepsi gider öne atılıp.

(Akmataliyev vd., 2007: 305-307).

“Evladın için bütün mihrini söyle./ Sohbeti bitirip gideceğiz./ Uzun oturup ne yapacağız./ Alıpbek senin huzuruna./ Dünür geldik gideceğiz. “Şeklinde konuştuktan sonra baba kızı Mıskal’ı Şırdakbek’e vermeye razı olur (Akmataliyev vd., 2007: 307-309). Bu tip evliliklerde kız mutlaka evin erkeğinden istenir, bu erkek genellikle evin babasıdır. Bazen erkek kardeşten de istenmektedir.

Destanlar da bazen bir kıza dünürücü gitmek aradaki düşmanlığı yok etmek ve samimiyeti kurmak amacıyla yapılmaktadır. Er Tabıldı Destanı’nda düşman oldukları Kalmuklarla birlik olup, savaşın ortadan kalkmasını, huzur, mutluluk olmasını ve nesillerin çoğalmasını sağlamak için düşman Kalmuk hanı Çalkalmak’ın kızı Torkobek’i Tabıldı’ya ikinci eş olarak ağabeyleri dünürücü gitmeye karar verirler. Kudaynazar şunları söyler: “Kalmuklar’dan olan yedi han,/ Şu anda iki han kalmış./ Eziyetlisi Çalkalmak,/ Halkı çok iyi bilmektedir./ Yanında dokuz oğlu var./ Çalkalmak durumunu duyuver,/ Dokuz oğlundan başka,/ Torkobek denen kızı var./ Şimdi onbeş yaşında, / İkinci eş olarak al./ Ben istemeye gideyim,/ Aranızda aracı oluvereyim. / Dünür olayım diye,/ Tatlı diller dökeyim.”(Namatov, 2001: 455). Daha

sonra Tabıldı, Kudaynazar ile Altıbay ağabeylerine Çalkalmak söylemeleri için şu sözleri dile getirir: “Kan döküp, baş kesmeden,/ Millet olacağını düşün de./ Geçmişleri bırak de,/ Halka örnek ol de./ Ev bozup, hayvan kaçırmadan,/ Örnek olsun gençlere de./ Kalmuk’la Kırgızlar birlik olup,/ Millet olmadan kaçma de.” (Namatov, 2001: 471-472).

Destanlarda genellikle anneler veya yaşlı kadınlar erkek kahramana kız bulmak için arayışa girer. Fakat bazı destanlarda, bu durum baba veya yakınından bir erkek tarafından yapılmaktadır. Manas Destanı’nın Radloff varyantında Manas evlenmek istediğini ve kendisine bir kız bulması için babasını gönderdiği görülmektedir.

Manas:

Kayıptın kısım Kara-börük	Kayıp’ın kızı Kara-börüt’ü
Karmap aldım taladan:	Yakaladım ovadan,
Şooruktun kızın Akılay	Şooruk’un kızı Nakılay’ı
Olcolop aldım korğondon	Ganimet aldım bir kaleden.
Kısalganday bolbodum,	Henüz hiçbir kız almadım,
Kız koynun körbödüm!	Hiçbir kız koynu görmedim,
Kana ata Cakıp-kan,	Cakıp Han benim han babam,
Arğınamak atın tistetkin!	Cins bir at koştur,
Men cakşı katın alayın,	Bin bu ata bana kız bul!
Attanıp kızdı istektin!	Güzel bir kadın alayım,
Kız koyunun köröyün!	Bir kız koynu göreyim!”
Attanıp çıktıñ, Cakıp-bay	Cakıp-bay ata atıldı,
Kızdı tappay cüröt, deyt,	Yolda hiçbir kız bulamadı,
Kıdırıp kele catat, deyt.	Bütün yurdunu dolaştı.

(Radloff, 1995: 69).

Daha sonra karşısına bir çoban çıkar, Temir Han’ın çok güzel, Manas’a denk bir kızı olduğunu belirtir. Bunun üzerine Manas’ın babası Cakıp Han Temir Han’ın yanına gider, Mendi-bay ile karşılaşır. Mendi-bay, Cakıp Han’a nereden gelip nereye gittiğini sorduğunda, Cakıp Han, “Temir Han adlı bir han varmış,/ aşaa katacak tuzu varmış/ bir de Kanıkey adlı bir kızı varmış. Zırhını giyince boyu onunla birmiş./ Ol Kanıkey denen kız da/ oğlum Manas'a denk imiş!/ Kanıkey’i istemeğe geldim!” şeklinde açıklayarak Kanıkey’e dünürücü geldiğini belirtir (Radloff, 1995: 73).

Burada dikkati çeken bir husus da evlilik kararlarında babanın söz sahibi olduğu Manas'ın annesinden görüş alınmasıdır.

Dünürçülük yoluyla kız isteme âdeti masallarda da görülen bir gelenektir. "Altın Yüzük" (Altın Şakek) masalında oğlan babasına padişahın kızına dünürçü gitmesini istemektedir: " - Ata, oşol kızga cuuçü tüşünüz. Men oşol kandın kızın alamin! - Al kızdın kalıñın kaydan tabamız?- dep surayt atası. - Ata, korkpoy ele bara bereñiz, kalıñga berçü maldı, düynönümen tabamın,- degen bala atasın kanga cönötöt.- Kan men saga cuuçuga keldim. Kızındı menin uuluma bersenbi?-dep surayt çal." ("*Baba, o kıza dünür gidiniz, ben o Hanın kızını almak istiyorum!*" "*O kızın başlık parasını nereden bulacağız?*" demiş babası. "*Baba, korkmayınız, gidiveriniz. Başlık için verilecek malı, dünyayı ben bulurum,*" diyen çocuk babasını Hana göndermiş. "*Han, ben sana dünür geldim. Kızınızı benim oğluma verir misiniz?*" diye sormuş ihtiyar.) (Karadavut, 2006: 229).

2.3.3.2. Bir Büyüğün Rızasıyla Evlenmek

Eş adayına genelde kızın babası veya erkek kardeşleri onay vermektedir. Destanlarda dünürçü gelenlerin zengin, etrafında yiğitleri, alpleri olan birisi olması istenir. Manas Destanı'nda Manas'a kız istemeye giden babası Cakıp Han, Mendi-bay ile karşılaşır ve ona Kanıkey'i istemeye geldiğini söyleyince arabozucu Mendi-bay, Temir Han'a "Sakın kızma, ey Temir Han,/ yurdunun kenarında hem/ boz tepenin başında/ ak sakallı Cakıp Han var./ Ardında sürü filan yok./ Ardında parası pulu da yok./ Kul, köle de getirmiyor./ Ata bindim koşup geldim, diyor,/ Kanıkey'i istemeyegeldim, diyor!/ Bu bir hakaret değil mi?/ Bu bir cebir değil midir?/ Nehrin başından geri çevir/ eli boş gelen bu talibi !/ Kullarına dayak attır!" şeklinde söyleyince Temir Han, Mendi-bay'a, "Ey kır sakallı Mendi-bay:/ Ara bozmak için doğan kul,/ fesadına girmem ben./ Sağ yanında yoldaşları,/ sol yanında yiğitleri,/ Cakıp Han'ın, gelen o ise,/ bahadır Manas oğlu var!/ Başına giydiği börüğü var!/ Etrafında bir çok alp var. Yeneyim dese kuvveti var!/ Bahadır Manas oğlu var!"⁴¹ şeklinde cevap vererek Cakıp Han'ı güzel bir şekilde ağırlanmasını söyler (Radloff, 1995: 73).

⁴¹Umay Günay'ın, Laya Şapiya'nın, "Manas Destanı" adlı eserinden yapmış olduğu incelemede, baba Manas'ın ve babasının kim olduğunu bilememektedir. "Temir Han, Kanıkey'i istemeğe gelen Mengdi Bay'ı muhatap kabul etmez ve şöyle cevap verir: "Benim kızımı isteyen kişi sol yanında yoldaşları sağ yanında yiğitleri bulunmalıdır. Yakup Han'ın eğer böyle yoldaş ve yiğitleri varsa, başına giyecek borkü varsa, etrafında gözü pek alpları varsa, kuvveti ile gelsin kızımı benden istesin". Aynı zamanda Cakıp Han burada Yakup Han şeklinde geçmektedir (Günay, 1998: 57).

Bazı durumlarda kızın babası kızını vermeden önce bazı şartların yerine getirilmesini isteyebilmektedir. Şartlar yerine getirilirse kızını ancak o zaman vereceğini dile getirmektedir. Manas Destanı'nda Temir Han kızı Kanıkey'i ancak bazı şartlar kabul edilirse vereceğini belirtir:

Menin calgız kızım Kanıkey

Bir tündüktön kün körgön,

Bir tütüktön suu içken,

Corğodon taldap boz mingen.

Iraktan taldap bal içken,

Celbegey celge çıkpağan,

Cel salkının körbögön,

Tündö eşikke çıkpağan,

Tünögön aştı içpegen,

Calgız kızım Kanıkey

Kara kiyip kalbayıbı?

Cortuçusun koydursun!

Anan kızımı beremin.

Atışkanın koydursun!

Çabışkanın koydursun!

Sayışkanın koydursun! -.

Anan kızımı beremin!

Atışkanın koyboso,

Çabışkanın koyboso,

Sayışkanın koyboso,

Tüptö kızımı berbeymin!"

Biricik kızım Kanıkey

Yalnız bacadan gün gördü,

Suyu yalnız evde içti.

Seçilmiş atlara bindi

Uzaktan gelme bal yedi,

İnce elbise ile rüzgâra çıkmadı.

Soğuk nedir hiç bilmedi,

Hiç gece kapıya çıkmadı.

Dünden kalma yemek yemedi.

Biricik kızım Kanıkey

Karalar giyip kalmaz mı?

Yurt gezmekten vazgeçsin,

Kızımı ona vereyim.

Ok atmaktan vazgeçsin,

Çarpışmaktan vazgeçsin,

Bıçaklamadan vazgeçsin

Kızımı ona vereyim.

Ok atmaktan vazgeçmese,

Öldürmekten vazgeçmese,

Saplamaktan vazgeçmese.

Kızımı asla vermem!"

(Radloff, 1995: 75).

Burada aynı zaman da Kanıkey'in babası tarafından özenle büyütüldüğü ve çok sevildiği görülmektedir.

Boston Destanı'nda Cezbilek, Boston'un kendi için nasıl engeller aşıp geldiğini babasına anlatır ve onunla evlenmek istediğini söyleyerek rızasını alır:

Cezbilektin munarda

Kadamışkan turganı,

Kızı menen süylöşüp,

Cezbilek'in kulesinde

Kadamış Han kalkmış,

Kızı ile konuşup

Bardığına kanganı.

Aylasızdan Kadamış

Makuldukka barganmın.

Cezbilekke Alp Boston

Küyöo bolup kalganı.

Her şeye inandı.

Çaresizlikten Kadamış

Razı oldu.

Cezbilek'e Alp Boston

Güvey oldu.

(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 138).

Kırgızların “Alnazar Bakı” masalında kızı yarışmayı kazanma sonucu ödül olarak alındığı görülmektedir. Alnazar bir gün yaşlı cadı kadınla karşılaşır. Kadın Alnazar Bakı’yı yeraltına gidip yeraltının hanı Aygan’nın kızı Altınay getirmesini söyler. Alnazar yeraltına indiğinde çeşitli engellerden geçerek kızın yanına ulaşır. Altınay Alnazar’a “Sen kimsin? diye sorduğunda şu şekilde cevap verir: “Ben, yer üstündeki Canıbek Han’ın oğluyum. Sizin şöhretinizi duymuş, özellikle gelmişim. Dün size geldim, sizi uyandıramadım. Sağ yanağınızdan öptüm, saçınızın sağ tarafından bir tel alıp gittim.” der. Bunun üzerine kız “Ben kocaya varmayıp da nereye gideceğim? Yer üstündeki Canıbek Han’ın oğlu isen, ben sana varmayıp da kime varayım? Beni almak istiyorsan, babama anneme söyle.” der (Doğan, 2009: 165-166). Burada evlilikte bir büyüğün rızasını alma durumu söz konusudur.

2.3.4. Kızın Kendi İsteddiği Kişi ile Evlenmesi

Destanlarda kızları görücü usulü evlenme, kaçarak ya da kaçırılarak evlenme, kız ödül veya hediye olarak verme, bir bedel ödeme aracı olarak kızını verme şeklinde görülen evlilik türlerinde genellikle kızın fikri sorulmadan yapılmaktadır. Bazen kıza danışılrsa da son söz evin erkeği baba ya da ağabey tarafından karar verilmektedir. Bazı durumlarda ise, baba evleneceği erkeği seçmesi konusunda kızına bıraktığı görülmektedir. Kız evleneceği erkekleri önce sınıyor, sonra yarışını kazananlardan beğendiği bir erkeği kendine eş olarak alır. Kocacaş Destanı’nda bu durumla karşılaşılır. Karakoca adlı karakter, beğendiği, kendine denk gördüğü ve gönlüne layık birini seçme olanağını kızı Zulayka isteğine bırakır:

Karakoco degendin,

Körgön emes kalaasın.

Dayının uksa kagazdın,

Toy kılıp eldi çogultup,

Karakoco denilenin,

Gören yoktu şehrini.

Mektupta ki haberi duysa,

Toy verip halkı toplayıp,

Er sınamak sözü eken.
Kız da bolsa bul Koca,
Zulayka degen balasın,
Kırk kız nöökör başçısı,
Kızının atı Zulayka
El tandap erge tiymekçi.
El çoğultup oynatıp,
Köönünö kimi ılayık,
Körüp sına bilmekçi.
Karakoco kep aytat,
Kagazında köp aytat,
Zulayka menin balam- dep, -
Elime kabar salam- dep,
Kızdın cakkan beyline,
Süygön teñin alar- dep. -
Kızımdı satıp biröögö,
Kalıñ dep kızdan mal alsam,
Kıyamatta aram- dep,
Kelgendin biri cagar- dep,
Kabar bergen kızını için,
Kalaanın tügöl baarına.

Yiğitleri sınamak istemiş.
Kız bile olsa bu Koco,
Zulayka denilen balasını,
Kırk kız uşağın başı,
Kızının adı Zulayka
Halkını tanıyıp öyle evlenecek.
Halkını bir araya toplayıp,
Gönlü ne kim layıksa,
Görüp sınaarak bilecek.
Karakoco söz söyler,
Mektubunda uzunca anlatır,
Zulayka benim evladım diye,
Boyuma haber vereyim diye,
Kızın hoşuna gidene,
Dengini sevdiğini alır diye.
Kızımı verip birine,
Kız için başlık olarak mal alsam,
Kıyamette haram diye,
Gelenin birini beğenir diye,
Haber vermiş kızını için,
Şehrin her tarafına.

(Akmataliyev; Kırbaşev, 2007: 26-29).

Destanın ilerleyen kısımlarında Zulayka kendi seçtiği eş adayı Kocacaş'la evlenir. “Şahin gibi yiğide deyip,/ Ömrümü verdim isteyerek,/ Beni seven yere deyip./ Halkını toplansın babacığım,/ Büyük bir toy düzenleyip,/ Şehrine yerleşip./ Ben istedim balasını,/ Haberci kişi göndersin,/ Kaynatamın bulunduğu memlekete deyip.” (Akmataliyev; Kırbaşev, 2007: 53).

Kız Daryka Destanı'nda da Daryka evleneceği eşini kendisi seçmiştir. Görücü usulü evliliklere, ilk gördüğü ve kişiliğine bakmadan sadece dış görünüşüne aldanıp evlenenlere karşıdır. Kızın evleneceği eşini kendisi seçmesi gerektiğinden yanadır. Kız Daryka destanda eş adayını âşık olarak, severek bulunmasına ve kendine denk birinin olması taraftarıdır. Aşkı hafif görüp evlilik yapan kızları eleştirir. Daryka şu şekilde öğüt verir: “Her kim eşini severek bulursa,/ Kendini adar hayatın güzel

gidişatına./ Kendime layık birini bulsam,/ O zaman ben de yakalardım talih kuşunu.” (Türker, 2005: 178-179). Görücü usulü evlilik tarzına karşı olduğunu ise şu şekilde dile getirmektedir: “Sınamadan, sevmeden hayat kuran,/ Yanılır kadın erkek bütün insanlar/ Gerçekten sevenler aşk için yanıp tutuşur,/ Birileri şöhretine ilgi duyar./ İki yürek birbirlerini arzulayıp, çarparsa,/ O zaman gençler kendi denklerini bulurlar.” şeklinde söylediği sözlerle belirtir (Türker, 2005: 178).

Darıyka da kendi gibi pehlivan bir erkekle evlenmek ister. Destanda Darıyka gençliğini geçirmeden evlenmek istediğini dile getirir. Fakat bir türlü sevebileceği adama rastlayamaz. Bunun üzerine ihtiyar bir adam Darıyka’ya sevebileceği kendi gibi bir pehlivan olan Hz. Ali’yi önerir. Aslında Darıyka’nın aklında da Hz. Ali vardır. Bunun Ali’ye mektup yazar. Darıyka evleneceği kişiyi önce sınamak ister, kendisiyle yapılan güreşte kim yenerse onunla evlenecektir. Şuana kadar hiçbir pehlivan Darıyka’yı yıkamamıştır. Bunu duyan Ali mektubu alır almaz, Darıyka’nın yaşadığı yere gelir. Hz. Ali, Darıyka ile güreşmesi sonucunda galip gelir. Galip gelmesi sonucu Darıyka ile Ali evlenirler. Darıyka, “Sözü edilecek gerçek pehlivan olduğundan,/ Sevip, evlendim bu yiğitle” şeklinde de destanda belirtir (Türker, 2005: 216).

Gelen dünürçülere kız verilirken kimi destanlarda büyüklerinin rızasının yanında karısının ve kızının da rızasını almaya önem verilmektedir. Burada da hem ailenin rızasına hemde kızın eşi olacak kişiyi kendisini seçmesi durumu söz konusudur. Manas Destanı’nda kızın ve eşin rızası alındığı görülmektedir. Cakıp Han Temir Han’ın söylemiş olduğu şartlara sinirlenir, “...Yaz günleri sıcak eser,/ kızını bana vermemeğe/ nasıl cesaretin var?” demesi üzerine, Temir Han şu cevabı verir:

'Oynop aytamın, Cakıp-bay,	“Şaka söyledim Cakıp-bay,
Talkaktap aytam ın, Cakıp-bay!	Latife ettim ben sana,
Ay karangı tün ede:	Ay karanlık gecede olur,
Katın-menen bala	Karımla çocuğumla
Aralaşıp bilgen kün ede.	Bunu iyice düşünelim.
Katınğa keneş salayın!	Gidip karımla görüşeyim,
Balama keneş salayın!	Kızımla da konuşayım,
Ağama keneş salayın!-	Ağabeyimle görüşeyim,
Anan kaytıp keleyin!	Ondan sonra geleyim!”

(Radloff, 1995: 76).

Masallarda da kızın kendi istediği kişiyle evlendiği görülmektedir. Kırgızların “Altın Kuş” masalında yaşlı bir adamın üç oğlu vardır. Adam her yıl elmasını yiyip gençleştiği ağaçta yılın birinde elmanın olmadığını görür. Bir sonraki yıl yine elmayı göremediklerinde bu elmayı altın kuşun yediğini farkederek. Oğlanlar bu kuşu bulmak için yola çıktıkların en küçük çocuk hana giderek altın kuyruklu atını ister. Handa “Bança adındaki hanın güzel bir kızı var, onu getirirsen altın yeleli, altın kuyruklu atımı veririm” der. Bunun üzerine çocuk hanın kızını alıp yolda giderlerken birbirlerine âşık olurlar. Masalın ilerleyen kısımlarında da çocuk ağabeyleri tarafından öldürüldükten sonra tekrar dirilir. Çocuk eve geldiğinde ağabeyinin kızı aldığını görür. Bunun üzerine kız, “Beni alan çocuk bu. Şu ikisi bunu öldürüp beni buraya getirdi.” der. Babası işin doğrusunu anlayıp kızını küçük oğluna verir (Karadavut, 2006: 209). “Vezirin Kızı” (Obozgerdin Kızı) adlı masalda da Hanın kızı kendi istediği kişiyle evlenmiştir. “İhtiyara: "Baba, şu buzağı otlatan çocuğu bana satın, yalnızım, Kendime yoldaş yapayım," diyerek adamdan tutuvermiş. İhtiyar kabul etmiş.” (Karadavut, 2006: 339).

2.3.5. Beşik Kertme

Kırgızlar arasında dostluk ve dayanışma önemli yere sahiptir. Çeşitli sebeplerle tanışan insanlar, bu dostluklarını geliştirmeye gayret ederler. Bu yollardan biri de iki dostun çocuklarının birbiri ile evlenmesidir. Çocuk çok küçük yaşlarda iken veya hemen doğum sonrası birbirleri ile nişanlanırlar. Buna "Bel Kuda/ Beşik Kuda" (Beşik kertmesi) denir. Bu tür evlilikte çocuklarının rızası ve isteği önemsenmez. Bel Kuda, Kırgızlarda çok eski bir âdettir. Bunun örneği Manas Destanı'nda da bulunmaktadır. Manas, Oğlu Semetey'i, beşikte iken “Beşik Kuda” yapmıştır. Beşik kertmesi yoluyla evliliği düşünülen gençlerin, düğün oluncaya kadar, çeşitli vesilelerle hediyeleşmesi devam eder. Bu durumda, aileler arası ilk sözleşmeden sonra, bir işaret olması bakımından, kıza bir yüzük veya küpe hediye edilir (Erdem, 2005: 259, 260). Diğer bir ifade ile “Bel kuda, Kırgız kültüründeki evlenme çeşitlerinden biridir. Henüz doğmamış veya birisi doğmuş, diğeri anne karnında olan çocukların birbirleriyle sözlendirilmesi durumudur. Bu uygulama ile henüz doğmamış kız çocuğu eş olarak seçilmiş olur.” (İşcanoğlu, 2018: 361-362).

Beşik kertmesi evlilik geleneği Kozuke ve Bayan Hikâyesi'nde de karşımıza çıkmaktadır. Bu hikâyede iki samimi dost Karabay ile Sarıbay, bu dostluğu

pekiştirmek amacıyla çocuklarından birinin kızı, diğerinin de oğlu olursa, bu ikisini beşik kertme nişan yaparak dünür olmak isterler. Hikâyede bu durum şöyle anlatılmaktadır:

Karabaydın ayadı uul taptı.

Karabay'ın hanımı oğlan doğurmuş.

Asmandan nurun çaçkan çolpon cıldız,

Gökyüzünde ışığını saçan Çolpan yıldızı,

Eki bay bir tilekteş keçee- kündüz,

Gece gündüz iki beyin gönlü ortak.

Sarıbayga kuday berdi bir suluu kız.

Sarıbay'a Allah vermiş bir güzel kız.

Eki bayga teñ süyünçü çaap ketti,

İki beye de müjdeciler at koştururlar,

Baylardın eşitkende köönü östü.

Duyunca beylerin gönülleri bir hoş olur.

Sarıbay kız bermekke boldu kayıt,

Sarıbay kızı vermeye razı olur,

Karabay mal bermekke boldu tayın.

Karabay hayvanları vermeye hazır olur.

Centek toy, kudalık toy boldu birge,

Çocuk doğumu kutlama ziyafeti, dünürlüğü
kutlama ziyafetiyle birlikte yapılır.

Eköönö teñ kattaşıp cürdü kündö.

İkisi de bir birbirlerine ziyarete giderdi her
gün.

Karabay, Sanbayda kızık ölkö.

Karabay da Sarıbay da neşelidir.

Baybiçe süyüngöndön saldı söykö

Baybiçe sevincinden küpe takar.

(Akmataliyev vd., 2007: 143).

Sözü edilen Kozuke ve Bayan Hikâyesi'nde olduğu gibi beşik kertme nişanlılık geleneği masalarda da karşımıza çıkmaktadır. Çocuklar doğmadan önce söz kesme şeklinde dünür olma (beşik kertmesi) şeklindedir (Akmataliyev, 2001: 91). Bu şekilde görülen dünür olma şekline Kırgızlarda "Bel kuda boluu"denmektedir. Kırgız masalarında "Vezirin Kızı" (Obozgerdin Kızı) adlı masalda Kozukeve Bayan Hikâyesi'nde olduğu gibi iki dost çocukları olmadan eğer birinin kızı, birinde oğlu olursa bunlar birbirlerine dünür olmaya söz verir. Vezirin kızı masasında bu durum şu şekilde geçmektedir: "Günlerden bir gün, her zamanki gibi avdan gelirken han vezirine: "İkimizin de çocuğu yok. Allah verir de hanımlarımız hamile kalır ve biri erkek, biri kız doğursa dünür olalım. İkisi de kız veya erkek olursa dost olsunlar," demiş. Vezir de bu iyi dileğe katılmış. Söyledikleri gibi ikisinin hanımı da hamile kalmış. Hanın hanımı erkek, vezirinki ise kız doğurmuş. Kız ile oğlan satranç oynamasını da öğrenmiş. İkisi de evlilik çağına gelince han ile vezir sözlerini hatırlayıp bunları evlendirmişler." (Karadavut, 2006: 313).

2.3.6. Yeraltından Bir Kız ile Evlenme

Kırgız destanlarında, masallarından peri kızlarının insanlara âşık olup evlendikleri gibi yeraltında yaşayan varlıklarda insanlara âşık olup evlenebilmektedirler. Boston Destanı'nda Çoyun Alp adlı devin üvey kızı Kunduzay, Boston'a âşık olur:

Caşaganın şor boldu.	Yaşadığın felaket oldu.
Otun taşıp çoyunga,	Odun taşıp Çoyun'a
Boston Alp 'ım kul boldu.	Boston Alp'ım kul oldu.
Emi cakşı oylongun.	Şimdi iyi düşün.
Çoyun Alptın bir kızı	Çoyun Alp'in biricik kızı
Saga aşık boluptur.	Sana âşık olmuş.
Anın atı Kunduzay,	Onun adı Kunduzay,
Carkıldayt eken kunduzday.	Cıvıldaşır kunduz gibi.
Kutula albay cürüptür,	Kurtulamayıp kalmış.
Ögöylügün biliptir.	Üvey olduğunu bilmiş.
Enesinin kursakta,	Anasının karnında,
Çoyun Alpka keliptir.	Çoyun Alp'a gelmiş.
Kunduzaydı Çoyun Alp,	Kunduzay'a Çoyun Alp,
Öz kızım dep cürüptür.	Öz kızım demiş.
Andan başka bala cok,	Ondan başka çocuk yok,
Menin balam uşu dep,	Benim çocuğum bu diye,
Cakşı süyüp cürüptür	Çok sevmiş.

(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 300).

Destanın ilerleyen kısımlarında Kunduzay, Çoyun Alp'ın ölmesi için yardımda bulunur. Daha sonra Çoyun Alp'ın ölümünün ardından Boston ile evlenir:

Eldin köönün açılıp,	Halk mutlu olup,
Kazineni çaçılıp,	Hazineyi saçıp,
Alp Bastonun oşentip	Alp Boston'un böylece
Toydu baştap salıptır,	Toyu idare etmiş,
Carkıldagan Kunduzay	Göz kamaştırın Kunduzay'ı
Katındıkka alıptır.	Eş olarak almış.

(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009:

313).

Arkaik kökenli Kırgız destanlarında yeraltı, yeraltındaki varlıklarla mücadele, yeraltından bir kızla evlenme gibi olağanüstü durumlara nadir de olsa rastlanmaktadır. Bu destanlardan bir de Er Töştük Destanı'dır. Er Töştük Celmoguz'la mücadele etmek için yerin altına girer ve orada yeraltının kötü huylu kahramanı Urum Han'ın kızını ister:

Kızıñ bolsa Urum Kan	Kızın varsa Urum Han,
Kızıñdı kuçayın dep keldim	Sarmaya geldim,
El deseñ eldep alam	Barış içinde verirsen barışla alırım,
Coolasañ coolap alam	Düşmanca davranırsam savaşıp alırım.
Kızımdı bereyin dedi	Kızımı vereyim dedi
Töbödön baytal soydu	Tepeden bir kısrak kesti
Tögörök curtun cıydı	Etrafındaki halkı topladı,
Kızın alıp berdi	Kızını verdi.

(İliç, 2012: 69-70).

Yeraltından bir kızla evlenme motifi Kırgızların "Alnazar Bakı" masalında da görülmektedir. Alnazar bir gün yaşlı cadı kadınla karşılaşır. Kadın Alnazar Bakı'yı yeraltına gidip yeraltının hanı Aygan'nın kızı Altınay getirmesini söyler. Alnazar yeraltına indiğinde çeşitli engellerden geçerek kızın yanına ulaşır. Altınay Alnazar'a "Sen kimsin?" diye sorduğunda şu şekilde cevap verir: "Ben, yer üstündeki Canıbek Han'ın oğluyum. Sizin şöhretinizi duymuş, özellikle gelmişim. Dün size geldim, sizi uyandıramadım. Sağ yanağınızdan öptüm, saçınızın sağ tarafından bir tel alıp gittim." der. Bunun üzerine kız "Ben kocaya varmayıp da nereye gideceğim? Yer üstündeki Canıbek Han'ın oğlu isen, ben sana varmayıp da kime varayım? Beni almak istiyorsan, babama anneme söyle." der. Masalın ilerleyen kısımlarında da kızın babası Alnazar Bakı'ya kızını vermeden önce çeşitli yarışlar düzenler bu yarışları kazanırsa kızını vereceğini söyler. Alnazar Bakı bu yarışların hepsini başarıyla atlar. Bunun üzerine Han bir kaşık sade su içirip nikâhlarını kıydırır. Böylece Alnazar'la kızını evlendirir (Doğan, 2009: 165-169).

2.3.7. Evlilik Tipleri

2.3.7.1. Egzogami Tipi Evlilik

Egzogami evlilik türünde evleneceği bireyi üyesi bulunduğu grubun dışından seçmesidir. Bu tür evlilik sistemi anaerkil dönemde görülmektedir. Çünkü ana soylu aile yapısında totemle birbirine bağlılık söz konusu olması sebebiyle aynı kabileden evlenme tabusu vardır. Yani totem hayvan ya da bitki ile birbirine akraba sayılmaktadır. Bu sebepten dolayı kabile dışından evlilik yapılmaktadır. Kurmanbek Destanı'nda Teyitbek oğlunu kendi soyundan bir kızla evlendirmek ister. Yani kendi içlerinden bir kızla evlilik (endogami) yapmasını ister. Kurmanbek bu duruma karşı çıkarak dışarıdan evliliği tercih eder.

Kurmanbek'in babası Teyitbek oğlunu kendi halkından biriyle evlendirmek istemektedir:

"Teyitbek atası oşondö kabagın cazıp, çıga kalıp. Kurmanbektin alıp kelgen maldarın körüp kubandı. Özü malga karoo, sütkor, balasınan dağı cakşı körgön kişi, sanaası tınıp, könülü caylanıp kaldı. Kazı muptuların el biylegen mıktıların könülü süygönün köbünçö biyelerin çakırıp alıp: "Siler Kurmanbekke süylöşkülö kırgız kıpçaktan kız tandasın, koldon kelet emespi, öz el degen cakşı bolot. Öltürböyt, cat calgabayt degen" -dedi Teyitbek." (Kurmanbek sözünü tamamladı. Babası Teyitbek'in neşesi yerine geldi, Kurmanbek'in getirdiği malları görerek sevindi. Kendisi mala düşkün, paragöz ve malı çocuğundan daha çok seven bir insandı. Bu nedenle içi rahatladı ve neşelendi. Kadıyı, müftüleri, halkı yönetenleri ve çoğunlukla beyleri davet ederek: "Siz Kurmanbek ile konuşun. Kırgız ve Kıpçak'tan bir kızı beğensin, seçsin. Evlendirmeye gücümüz yeter. Kendi öz halkımızdan birisiyle evlenirse daha iyi olur. 'Öz öldürmez, yad merhamet etmez' demişler." dedi Teyitbek.) (Mukasov, 2013: 59).

Kendi halkından kız almanın amacı malın mülkün dışarı gitmemesi ve yurdunu terk ettiği zaman kendi yurdundan bir kız olduğu zaman güvenilir olması açısından istenmektedir.

Öz elinden kız alıp.

Öñüştün malın saktaylı.

Cakşı kızın, barbı-dep.

Calınıp cürböy cattarga,

Öz eliñ cakşı emespi,

Örüşüñdü saktaarga.

Kendi halkından kız alıp,

Meramızın malını bölmeyelim.

Güzel kızın var mı, diye,

Yalvarmayalım yad ele,

Öz halkın iyi değil mi,

Yurdunu yuvanı korumaya.

Öz elinden albasañ
Öçöştük menen attanba!
Suusu tunuk ceri asıl.
Suluusu köp eli asıl.
Çalkak-çalkak törlörü,
Çöbü güldüü kök çaşıl.
Asıldı asıl çanabı,
Aybattuu baatır sen asıl
Atañdın sözün kup deseñ
Arala Kıpçak, Kırgızdı
Sırtınan sınap tababız,
Sımbatı taza bir kızdı.

Kendi halkından almazsan
İnatla yola koyulma!
Suyu duru, yeri asıl,
Güzeli çok, halkı asıl,
Yemyeşil yaylaları.
Otları çiçekli yemyeşil,
Asilden asıl vazgeçer mi,
Heybetli bahadır sen asıl.
Babanın sözünü dinleyip
Kıpçak, Kırgız'ı gez
Dışarıdan sınaayıp buluruz,
Endamı güzel bir kıızı.
(Mukasov, 2013: 60).

Fakat Kurmanbek, “Halk dolaşıp kız arayıp,/ Halkımdan kızla evlenemem./ Birlikte gezinerek./ Ayıbını çekemem,/ Bu şöhetim varken,/ Rum'dan kız seçerim” diyerek bu evliliği reddeder, dışarıdan evlenmek ister (Mukasov, 2013: 61-62).

Kırgız kültüründe içten evlilik (endogami) tipi görülmemektedir. Bu gelenek destanlarına da yansımıştır. Her ne kadar destanlarda kahramanın babası veya bir büyüğü kendi Kırgız halkının kızıyla evlendirmek istese de kahraman dışarıdan bir kız seçer. Böylece egzogami evlilik tipini benimsedikleri görülmektedir. Seyitbek Destanı'nda bu durumu görmekteyiz:

Kaşkardan katın aldı-dep,
Kırgız menen kazaktı
Katarı menen çandı-dep,
Kaşkarlıktın Akkanı
Seyitbektı imerip,
Öz coluna saldı-dep,
Başınan köönü tokpu-dep,
Kırgızda suluu cokpu-dep.
Özün aytıp koyboson.

Kaşkar'dan eş aldı, diye,
Kırgız ile Kazak'ı
Umursamadı, diye,
Kaşkarlının Akkanı
Seyitbek'i çevirerek,
Kendi yolunu koydu, diye,
Baştan gönlü tok mu, diye,
Kırgız'da güzel yok mu, diye,
Kendin laf söylemezsen.
(Mukasov, 2013: 112).

2.3.7.2. Levirat Tipi Evlilik

Levirat tipi evliliklerde, dul kadın ölmüş olan kocasının erkek kardeşi ile evlenmesi/evlendirilmesidir. Bir erkek öldüğünde geride eşi ve çocukları kalıyorsa, bunlara daha iyi bakacak ve aile bütünlüğünü de bozmayacak bir evlilik yaptırılma amacına yönelik olarak yapılan bu evlilikler, genelde evliliği yapanlardan çok, ailenin kararı ile gerçekleşmektedir (Bağlı ve Sever, 2005: 10). Bu tip evliliklerde belirli bir grubun kendi üyeleri arasındaki ilişkiyi devam ettirmek ve grup içi uyumu korumak için yapılır. Bu tip evliliklere içten evlilik (endogami) denir (Bağlı ve Sever, 2005: 12). Kırgızlarda çok yakın zamanlara kadar diğer Orta Asya halkları arasındada sık rastlanan levirat ve sororat (-özellikle levirat) evlilik türleri mevcuttur. Levirat (Kırgızca'da Amangerlik; Kazakçada Amengerlik, Türkmenlerde Daklma) dul kadının ölen eşinin ağabeyi veya erkek kardeşi ile eğer erkek kardeşi yoksa diğer bir akrabasıyla evlenmek mecburiyetidir. Bu gelenek konar-göçer hayatı yaşayan bütün Türk halklarında; Kazaklarda, Kırgızlarda, Türkmenlerde, Özbeklerde, Karakalpaklarda vs. çok yaygın bir gelenek idi. Amangerlik usulü ile alınan eşe ceñeayal (ceñe=yenge, ayal=eş, karı) yani ağabeyin eşi denilirdi. Bütün Türklere olduğu gibi merhumun eşinin baba evine dönmesi büyük bir ayıp sayılırdı (Aynakulova, 2006: 101).

Manas Destanı'nın Radloff varyantında bu tip evlilik biçiminin örneğine rastlanmaktadır. Burada dikkati çeken bir hususta kadını miras bırakılan eşya konumunda tutulmasıdır. Fakat bu evlilik tam olarak yapılmamıştır. Manas'ın ölümünden sonra Manas'ın babası Cakıp Han, Kanıkey'i diğer iki oğlundan biriyle evlendirmek istemiştir.

Cakıp-bay aram kul

Meñdi-baynı ciberet,

Kanıkeyge ayttı deyt:

"At ölsö, soori kerez!" deçü ele,

"Ağa ölsö, ceñe kerez!" döçü ele!

Kan balası Kanıkey

Er Manastan kaldı deyt.

Akıl-men tuuğan abeke,

Ködök tuuğan ol köböş

Er manastın inisi:

Cakıp-bay bu haram kul

Mendi-bay'ı gönderip,

Kanıkey'e dedirtti ki:

"At ölse postu miras kalır,

Ağabey ölse yenge miras kalır!

Han çocuğu Kanıkey

Er manas'tan arta kaldı.

Akıllı doğan abeke

Hödük doğan o köböş de

Er manas'ın küçük kardeşleri:

Köböşkö tıyebi,
Abekege tiyebi?
Süygönünö tiysin!' deyt.

Köböş'ü mü alacak o,
Yoksa Abeke'yi mi?
Kimi severse onu alsın!"
(Radloff, 1995: 204).

Bunun üzerine Manas'ın diğer eşi Şoor'un kızı Akılay Manas'ın erkek kardeşi Abeke ile evleneceğini belirtir: "Oğlu olan her kadın,/ oğlunu bir er yetiştirir./ Çocuğu olmayan ben baykuş,/ akıllı doğan Abeke'ye söyle,/ gelsin benimle evlensin, de!" (Radloff, 1995: 205). Destanda levirat tipi evlilik zorunlu tutulmakta ve reddedilmesi halinde kötü sonuçlar çıkabileceğine dair deliller bulunmaktadır. Çünkü Kanıkey erkek çocuğunun olması üzerine Köböş veya Abeke ile evliliği reddeder. Bunun üzerine Manas'ın diğer eşi Akılay da olmak üzere Manas'ın iki kardeşi ve babası Cakıp Han çocuğu öldürmek için peşine düşerler.

Er Tabıldı Destanı'nda Er Tabıldı Kalmuklularla savaşmaya gider ve uzun müddet gelmez. Er Tabıldı'nın ağabeyleri Çaçıkey ile evlenmek isterler fakat Çaçıkey buna razı olmaz. Destanda şu şekilde geçer:

Kelinde bolsoñ, Çaçıkey
Keçikpey maga tiyersiñ
Kerseñdeseñ kıztalak
Kementay kiyip cürörsüñ

Gelin de olsan Çaçıkey,
Gecikmeden bana varırsın.
İnat edersen dul kız,
Kepenek giyer, durursun"

Dep Altıbay sözün bütürdü. Çaçıkey közünün çaşın tögüp, coop ayta albay eşşikke karap cünödü. Altıbay "menin değenimdi eki kılıgsı bar, coop berbeyt"- dep ayabay sabattırdı. Çaçıkey kızıl ala kanga boyolup, Kudaynazarga bardı. Al cakşı köönü kelip, calpak tilin salıp: "emi balam ölüüçü, ölgöndön cesir kaluuçu, anı inisi aluuçu.

diye Altıbay sözünü bitirdi. Çaçıkey gözlerinden yaşlar döküp, cevap vermeden eşiğe doğru yürüdü. Altıbay: "Benim dediklerim iki kulağına girmiyor, cevap vermiyor" diyerek çekinmeden dövdürdü. Çaçıkey al kanlar içinde kalıp Kudaynazar'a gitti. Kudaynazar'ın içi yumuşayıp kurnazca şöyle dedi: "Yavrum, sevdiğin ölmüştür, ölenden miras kalmıştır, onu da küçük kardeşi alacaktır (Namatov, 2001: 293).

Daha öncede bahsettildiği gibi burada dul kalan kadın ölmüş olan kocasının erkek kardeşi ile evlenmesi gerektiği açıkça belirtilmiştir. Bu tip evliliklerde grubun kendi üyeleri arasındaki ilişkileri devam ettirmektir. Kocacaş Destanı'nda Kocacaş'ın

ölümü üzerine eşi Zulayka'nın dul kalması ile kocasının kardeşi Sartkoşçu ile evlendirirler:

Kalk aytsa katın til almak,
Artında kalgan cesirdi;
Aganın zaybın ini almak.
Zulayka suluu süysün- dep,
Sunuş kıldı el- curtu,
Salamat canın kor kılбай,
Sartkoşçuga tiysin- dep.
Mergendin ordun kur koyboy,
Oşo da bolsa bir tuugan,
Zulaykaga, karalaşıp cürsün- dep.
Kayran kelin akılman,
Zulayka, abdan turun baykadı.
Eerçip cürüp çofioygon,
Eeledi Sartkoşçu.
Esi bütün Zulayka,
El sözüne ooidi.
Kalgan cesir katındı
Sart koşçuga buyurdu.

Halk söyleyince kadın bilir,
Arkasında kalan dulu,
Ağabeyin eşini kardeşi almalı.
Güzel Zulayka istesin diye,
Teklif etti bütün herkes,
Tatlı canını üzmeden,
Sartkoşçu ile evlen diye.
Avcının yerini boş bırakmadan,
O ne de olsa kardeş,
Zulayka'ya destek olsun diye.
Düşünceli sevgili gelin,
Zulayka onu iyice inceledi.
Takip edip büyütüp,
Sahiplendi Sartkoşçu.
Akıllı mantıklı Zulayka,
Halkın sözüne boyun eğdi.
Dul kalan kadını
Sartkoşçu'ya verdi.

(Akmataliyev; Kırbaşev, 2007: 233).

Manas Destanı'nın Radloff varyantında olduğu gibi burada da levirat tipi evliğe rastlanmaktadır. Orada Kanıkey'i Manas'ın kardeşlerinden biriyle evlendirilmek istenmektedir. Burada da "Nogay'un dört oğlu olmuş: Orozdu, Üsön, Bay, Cakıp. Çin hükümeti onları ayırmış. Cakıp'ın Çayır adlı ağabeyi ölür ve geleneklere göre Cakıp ağabeyinin eşi Şakan ile evlenir." (Musayev, Akmataliyev, 2007: 25).

2.3.7.3. Polijini Tipi Evlilik⁴²

Türklerde genellikle tek eşle evlilik (monogami) vardır. Fakat yaygın olmamakla beraber "çok eşle evlilik" (poligami veya taaddüd-ü zevcât) de görülmektedir. Geç Uygur hukuk belgelerinde ve Oğuz Kağan Destanı'nda görülen "kumalar" ise İslâmiyet'le başlamaktadır. Çok eşli evlilik Türk ailesinde kendine has özellikleri olan bir durumdur. Türkler, ilk kadının rızası ile çocuğu olmaması halinde ikinci bir eşle evlilik yapıyorlardı. Daha çok zenginlerin birkaç kadınla evlendiği görülüyordu. Fakat Türklerde ilk kadın evde "baş kadın" idi. Her zaman saygıdeğer ve üstün tutulmuştur. Meselâ Göktürklerde, hakanlık tahtına sadece birinci kadınların çocukları çıkabilmişlerdir. Orta Asya'da Kırgızlar ilk kadına "ev sahibesi" anlamına gelen "Bay-Biçe" diyorlardı. Bir Kırgız atasözünde "Evin birinci sahibi (erkek olarak) evde doğar, ikincisi de Bay-Biçe olarak dışarıdan gelir" ifadesiyle ilk kadının statüsü vurgulanmaktadır (Eröz; Güler, 1998: 50-51). Kırgız ailesinde ikinci evlilik yapan erkeğe şu deyim "Birinci katın elinçek, ekinçi katın erinçek." (Birinci hanımı marifetli, ikinci hanımı üşengeç olur.) kullanılmış ve geçmişten bugüne kadar kadınlar arasında kullanıla gelmiştir.

Er Eşim Destanı'nın baş kısımlarında "Bar saramcal kolunda/ Baybiçesi baylangan.../ Baybiçesi ılayık/ Baktısın atalgan." (*Marifeti çok elinde/ Baybiçesi var.../ Baybiçesi uygun/ Bahtına bulunmuştu.*) (Akmataliyev vd., 2007: 38). Baybiçe: "İlk eş, gözde, hatun, hanımefendi" anlamına gelmektedir. Destanın ilerleyen bölümlerinde de Er Eşim kadına kimin yâri olduğunu, hısımlarının kim olduğunu ve kendi karısının, çocuklarının halini sorar. Kadın o zaman şunları söyler: "Er Eşimdey baatırdın,/ Üç katını bar ele./ Ortonçosu men elem,/ Kiçüüsü suluu can ele./ Üçöönüteñ alam dep,/ Öküm kılğan han Tursun.../ Kiçitok olsuluusun,/ Alıp alğan han Tursun." (*Yiğit Eşim gibi kahraman yiğidin,/ Üç karısı vardı./ Ortancası*

⁴²Evlilik tipleri, biri dişi, diğeri erkek olmak üzere iki farklı cinsin bulunmasıyla sınırlıdır. Dolayısıyla teorik olarak dört tip evlilik söz konusudur: 1. Bir erkek ve bir kadının evliliği, yani *monogami* ya da *tek eşli evlilik*, 2. Bir erkeğin birden fazla kadınla evliliği, yani "*polijini*" ya da "*çok karılılık*", 3. Bir kadının birden fazla erkekle evliliği, yani "*poliandri*" ya da "*çok kocalılık*", 4. Her iki cinsten birden fazla kişilerin evliliği, yani "*grup evliliği*" (Erdentuğ, 1985: 172). Polijini, "servetin ve yüksek nüfuzun, grupta egemenliğin ve kadınların iş elemanı olarak önemli saydıkları yerlerde mülkiyet temeli olarak değerlendirilmektedir. Çok defa polijini siyasi nüfuz elde etmek ve miras hakları kurulması amacıyla mümkün olduğu kadar, geniş akrabalık ilişkileri meydana getirmek üzere de uygulanmaktadır." Poliandrik aile tipi, kültürel ve ekonomik koşullardan dolayı nüfus dengesinin kadın aleyhine bozulduğu yerlerde görülmektedir. Kadın birden fazla erkekle birliktelik kurmaktadır; ancak bu aileler, polijinik aile tipi olarak kalabalık bir nüfusa sahip olamaz. Poliandrik aile tipi, kısıtlı sayılı toplumlarda görülmektedir (Yolcu, 2014: 155).

ben idim,/ Küçüğü güzel biri idi./ Üçünü de birlikte alacağım diye,/ Emir vermişti Han Tursun.../ Küçük kuma güzelini,/ Almıştı Han Tursun.)(Akmataliyev vd., 2007: 121). Destanda da görüldüğü üzere Kırgız Türklerinde de çokeşli evliliğin olduğunu, Er Eşim'in üç karısının olduğundan anlaşılmaktadır. Han Tursun'da kendi karısının üzerine Er Eşim'in güzel olan üçüncü karısı ile zorla evlenmekte, çeyiz olarak hayvanlarını almaktadır. Bunun yanında Türklerde erkeğin diğer eşlerine "kuma" denmektedir. Günümüzde dahi bazı bölgelerde de erkeğin birden fazla eş aldığı yani "kuma" getirdiği görülmektedir.

Boston Destanı'nda Boston'un, Cezbilek, Altınay, Kümüşay ve Kunduzay olmak üzere dört eşi vardır. Bunun yanında yer altındaki yedi başlı Celmoguz'un oğlu dev Çoyun Alp'in altmış eşi vardır:

Çoyun Alptın oşondo,
Ordosuna çoğultkan
Altmış katını bar eken.
Bul katındardın bardığın,
Döölördön tartıp alıptır.
Tartıp algan katındar
Öz döösünön ayrılıp,
Kaygını başka salıptır.

...

Oşondoydun birisi;
Kunduzaydın enesi.

Çoyun Alp'in orada,
Otağına topladığı
Altmış kadını var imiş.
Bu kadınların hepsini,
Devlerden çekip almış.
Aldığı kadınlar,
Kendi devlerinden ayrılıp,
Kaygı çekiyormuş.

...

Onlardan birisi,
Kunduzay'ın anası.

(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 313).

Daha önce de ifade edildiği üzere Kırgız destanlarının genelinde polijini tipi evliliklere rastlanmaktadır. Destanlarda bu tip evliliklerde kadınlar tarafından itiraz edilmediklerini, hatta eşlerinin ikinci veya daha fazla eş almasını kendileri istemektedir. Askazan Baatır Destanı'nda bu durum şu şekilde geçmektedir:

"Askazandın buga çeyin eki ayalı bar ele. Bul kalmak kız menen üçöö boldu. Askazan kalmaktan ala kelgen kızdı, inisi Rıstaydın baybiçesinin suroosu boyunca Rıstayga beret." (*Askazan, sağ salim eline varıp yerleşir. Askazan'ın bu zamana kadar iki hanımı vardı. Kalmuk kıızıyla üç olur. Askazan Kalmuk'tan getirdiği kıızı, kardeşi Rıstay'ın birinci hanımının isteği üzerine Rıstay'a verir.*) (Egimbayeva, 2012:

49). Destanın ilerleyen kısmında Gaoz Han'ın hanımı peri kızını kendine eş almasına razı olduğunu belirtir: "Geciktirmez buluştururum sevdiğinle/ Aslında hizmetimi unutup,/ Geçirme ömrümü kaygı zar ile/ Yaratan ömür verirse bana,/ Sen han olursun kadına./ El sıkışıp Cıldız Ay ile anlaşıp." Bütün bunlara razı olması eşine olan sevgi ve bağlılığından dolayıdır (Egimbayeva, 2012: 114). Ernazarbek Gaoz Han'ın yurduna gelir ve babası Kör Uulu'ya müjdeyi verir: "Üç peri ile birlikte geliyor gelinin./ Dinlerseniz Gaoz Han çocuğunuza,/ Oğlunuza çok hizmet ettim ben./ Sonunda karar verip muradına yettim ben./ Gaoz ile ahiretlik dost olup,/ İsteyince kızı verip gittim ben./ Padişahın kızıdır yıldız gibi,/ Peri gibi, güneş gibi Kunduz Ay,/ Kız kardeşim Zeynepkül'ü verdim ben." (Egimbayeva, 2012: 125).

Polijini tipi evlilik Kozuke ve Bayan Hikâyesi'nde de görülmektedir. Hikâyede Godolkul eşi varken, Bayan'a âşıktır ve onunla evlenmek ister (Akmataliyev vd., 2007: 175). Karısıyla hikâye sonunda iş birliği yaparak, Bayan'ı takip etmesini söyler (Akmataliyev vd., 2007: 183). Genel itibariyle, ilk eşlerin, kocalarının ikinci ve daha fazla eşle evlilik yapmalarına karşı çıkmadıklarını ve razı oldukları görülmektedir.

Manas Destanı'nın Radloff varyantında da çok eşlilik ve kumalık sistemine vurgu yapmaktadır. Manas savaşa gideceği zaman karısı Kanıkey'e iletmesi için Almambet'e şunları söylemiştir: "...Sağ kalır eve varırsam, selametle eve dönersem, Coloy'un büyük kızı Uлуу-bike'yisana kuma kılarım, küçük kızı Kişmiş'i de oğluna zevce getiririm!" der (Radloff, 1995: 144).

Manas'ın kendisinde aynı zamanda üç tane karısı vardır. "Çakıp'ın oğlu Han Manas/ kaplan doğan Er Manas/ üç kadın almıştı:/ Kayıp Han'ın kızı Kara-börük'ü/ yakalatıp almıştı ovadan!/ Şooruk'un kızı Akılay'ı/ çağırıp almıştı evinden,/ ak servet Atalık'ı!/ Kendisi geldiğinde / han kızı Kanıkey,/ altmış deve getirmişti." (Radloff, 1995: 153).

Diğer Kırgız destanlarında olduğu gibi Kurmanbek Destanı'nda da polijini evlilik tipi görülmektedir. Genellikle bu evlilikler ilk eşinin çocuk doğuramaması sonucu diğer eş veya eşleri almaktadır: "Teyitbek handın eñ uluu ayalı Zulayka kırk çaşına çeyin tuğan emes ele. Teyitbek oylonup oturup kapa bolup. "men balasız ötömünbü, ceti katın aldım. Biröönön da bir bala körbödüm, dağı ceti katın alayın. On tört katından bala cok bolsa kudaydın berbegeni emespi"-dep, dağı ceti katın aldı. Murunku ceti katındın ulusu Zulayka perinin kızı eken, ar kaysını oylonup oturup

arman kılıp iylay baştap; "men Teyitbektin suluuluguna cana nuruna kızığıp kelip tiydim ele, tuubagandıgımdan üstümö on üç katın aldı, baardıgıbız da tuubadık"-dep arman kılıp cürdü." (Teyitbek Hanın ilk hanımı Zulayka, kırk yaşına kadar çocuk sahibi olamamıştı. "Yedi kere evlendim ama hiç çocuğum olmadı, yeniden yedi kere evleneyim; eğer bu sefer de olmazsa Allah'ın emri olur. " düşüncesine kapılarak tekrar yedi kadınla evlenir. İlk hanımı Zulayka peri kızıymış. Ben, Teyitbek'in çekiciliğine ve nuruna âşık olarak evlenmiştim. Çocuk doğuramadığımdan benim üzerime on üç kuma getirdi. Ama hiç çocuğu olmadı, diyerek ağlamaya başlar.) (Mukasov, 2013: 19).

Manas Destanı'nın Orozbekov varyantında Cakıp Han ağabeyinin ölümünden sonra onun eşiyle evlenir. Ardından "Moğol halkından Böyöndü'nün oğlu Çayan'ın kızı Bakdöölöt'le evlenir." (Musayev, Akmataliyev, 2007: 25).

Mendirman Destanı'nda da erkeğin birden çok hanımla evlendiği polijini tipi evlilik görülmektedir.

Adıl degen kan ele

Adıl adlı han imiş

Calğız kızı bar ele

Yalnızca kızı varmış

Erkek bala cok ele

Erkek çocuğu yokmuş

Adilet cakşı kan ele

Adaletli (ve) iyi bir hanmış

Kırk katını bar ele

Kırk eşi varmış

Özü kağan can ele

Kendisi yaşlı biriymiş

(Akmataliyev; Caynokova, 2009: 23).

Kırgız masallarında da polijini tipi evliliklere rastlanmaktadır. Kırgızların "Vezirin Kızı" (Obozgerdin Kızı) adlı masalda hanın oğlu iki kadınla evlendiği görülür. Masalın başlarında daha doğmadan nişan yaptıkları ve evlilik çağına geldiğinde evlendirdikleri vezirin kızı, diğeride daha sonra evlendiği Sıypa adında han kızıdır (Karadavut, 2006: 312-331).

2.3.8. Kız Vermek

2.3.8.1. Bir Bedel Ödeme Aracı Olarak Kadın

Kızı ya bir ödül ya da mağlubiyet sonucu verildiği görülmektedir. Türk destanlarında erkek kahramana hanın, beyin kendi kızını, savaşı ve yarışı kazanması, güçlü olan bir varlıkla karşılaşması durumunda erkek kahramanın yenmesi neticesinde verdiği görülmektedir.

Destanlarda baba, kızını ödül olarak vereceği erkeği kendisi seçtiği durumlar söz konusudur. Fakat baba güvey adayını seçerken kızın fikrini almadığı görülmektedir. Kendi beğendiği ve seçtiği kişiyle kızını evlendirir. Boston Destanı'nda Aykan'ın buluş çağına giren kızına kimse dünür gelmemiştir. Bu duruma yakınan Aykan güveyi kendi eliyle seçmeye karar vermiştir. Bunun üzerine bir toy düzenler ve bu toya akıllı, bahadır, çevik, avcıdan toplayıp aralarından seçmek ister:

Küyöönü özüm kamdayım dep,	Güveyi kendim bulayım diye,
Akılmandan aňdaym dep,	Akıllılardan seçeyim diye,
Baatırlardan tandaym dep,	Bahadırlardan seçeyim diye,
Balbaňdardan andaym dep,	Pehlivanlardan seçeyim diye,
Şamdagaydı cıynaym dep,	Çevik kişileri toplayayım diye,
Mergenderdi taňdaym dep,	Avcıları seçeyim diye,
Oşolordun içinen	Onların içinden
Köönümö cakkanın	Gönlüme yatanı
Küyöölökkö sındayım dep,	Güveylik için deneyeyim diye,
Sınga tolgon biröönü	Deneyi başarıyla geçen birine
Altınay kızım berem dep,	Altınay kızımı vereyim diye,
Taktıga anı koyom dep,	Tahtıma onu oturtayım diye,
Baktıluu bolup oşondo	Bahtlı olup burada
Köñülümö tolom dep...	Gönlümü hoş edeyim diye...

(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 203-204).

Aykan daha sonra “Boston'a dikkatle baktı./ Gönlüne hoş geldi./ Döndürüp baktı./ Her yanını sınıadı./ Soyu sopu sağlamış diye./ Han soyuymuş diye./ Aykan apaçık ölçüp biçti./ Güvey olsun bana diye./ ilan etti.” (Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 206).

Sözü edilen destanın ilerleyen kısımlarında yine aynı şekilde Künkan Han'ın kızı Kümüşay'ı büyüüp ergenleştikten sonra hanzade çocuklarından güvey gelmemesi üzerine, Künkan Han kızına güveyi kendisi seçmeye karar verir ve bir toy düzenler. Toyda Künkan kafasına uygun bir güvey seçemez. Bunun üzerine o yurdun yiğitleri Bostan'a şunları söylerler:

Esebi çok toy berdi,	Hesapsız toy verdi,
Aydan aşp ketse da,	Bir ayı aşp gitse de,

Tandalıp biröö çıkpadı.
Carık kılğan baygeni
Eç kimisi alğan cok,
Kanıbizdın köönünö
Küyöölökkö tolgan cok.
Siz bariñız balbanga,
Cıgıp mööröy alganga.
Siz bariñız eñişke,
Eñip ceñiş alganga...

Seçilip birisi çıkmadı.
Açıklanan armağanı
Hiç kimsenin aldığı yok,
Hanımızın gönlüne
Güveyliğe yatan yok.
Siz varınız pehlivanla güreşe,
Yıkıp ödül almaya.
Siz varınız eniş müsabakasına,
Yenip mükâfat almaya...

(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009:
217).

Kırgız sözlü anlatılarında kahraman karşısına çıkan rakibi yenerse, bu yenme sayesinde hükümdarın kızını bedel olarak alır. Bu hususa Eşimkul Memen Zuura Hikâyesi'nde rastlanmaktadır. Hikâye Temirkan Kan İçme Karaç adlı pehlivan bir oğlu vardır. Kan İçme Karaç adlı bu pehlivan insan kanı içmeden duramayan biridir ve halk onu nasıl yeneceğini bilemez. Temirkan bu pehlivan balasını kim yenerse kızı Aruuke'yi ona vereceğini söyler. Er Kökül Temirkan'ın şehrine gelir ve oğlu Kan İçme Karaç'ı mağlup edip, Karaç canına karşılık bedel olarak kız kardeşi Aruuke'yi verir:

Alıñ cetse al döönü
Karmaşıp balam ceñip al
Aruuke suluu kızı bar
Temirkandın kolunda
Oşol kandın ökümü
Ukkandarga sonun da
Balbanımdı cıkkanga
Aruu kızın Temirkan
Beremin degen oyunda
Temirkandın balası
Kan içme karaç atangan
Kas duşmandın çolunda.
...
Temirkandın kalasın

Gücün yeterse o devi
Kapışıp balam yenip al.
Aruuke (adlı) güzel kızı var
Temirkan 'ın elinde.
O hanın karan
Duyanlara eğlenceli de.
Pehlivanımı yıkana
Güzel kızını Temirkan
Vermek düşüncesinde.
Temirkan 'ın balası
Kan içme Karaç (diye) ad almış.
Halis düşmanın yolunda.
...
Temirkan 'ın şehrini

Buzam degen talabım	Bozmaktır talebim.
Kötörlösö nasibim	Açılırsa nasibim,
Aruukedey suluunu	Aruuke gibi güzeli
Olco kılıp alamin	Ganimet kılıp alacağım.
Kan içme sende bar eken	Kan içme sende var imiş
Kolunda tügöl caragin	Elinde tam teknil silahın.
Baatır bolsoñ attan tüş	Bahadır isen attan in,
Esebin özüm tabamın	Hesabını kendim göreyim.

(Çelebi, 2007: 181).

Bunun üzerine Karaç ile giriştiği mücadeleyi yener, bedel olarak kız kardeşini verdiğini şu şekilde dile getirir: “Kıymasana canıma, gözümün nuru!/ Kız kardeşim Aruuke'yi/ (Kendi) Elimle vereyim./ Temirkan'a güvey ol./ Eğlenceyi sür, dedi./ İsteddiğini vereyim./ Kurban olayım genç bala,/ Aruuke'yi sen al./ Söz vereyim.” (Çelebi, 2007: 209). Savaşdaki mağlubiyet sonucu kızını ya da kız kardeşini vermesi dostluk ve barış sağlama amacı gütmektedir.

Yine babanın yarış düzenlemesi sonucu yarışı kim kazanırsa ödül olarak kızını vermesi Azkaza Baatır Destanı'nda da yer aldığı görülmektedir:

Gaoz Han peri kızını bulmak için yollara düşer ve yolda giderken bir obayla karşılaşır. Obada karşısına yüz elli kızın toplu olarak durduğunu görür. Kızlar Gaoz Han'ın güzelliğine dayanamazlar yanlarına gelirler. Gaoz kızlardan kendine âşık olan Zeynepkül'e “Cihanı dolaşıp yoruldum,/ Ernazar Han'ın kendisi görünmüyor/ Bu halkın yöneticisi nereye gitmiş” şeklinde soru yöneltir. Kızlardan biri başlar anlatmaya:

Han ele Kızıl baştın Kokki degen	Kökki adındaki biri Kızılbaş'ın Han'ıydı
Tiğiştir at baygege calgız kızın	Yarışa ödül olarak kızını koymuştu
Kelsin dep padişaga kabar bergen.	Gelsin diye padişaha haber vermişti.
Oşol kız aşkan suluu cıldız ayım,	O kız çok güzeldi, Cıldız Haan'ım,
Nur bergen aga artık kudayım.	Nur vermiş ona bolca Tanrı'm.
Camalın bir körgön adam tañ kalat	Yüzünü gören adam hayran olurdu
Süylöşü kün şekildüü carkıldayt da	Sözleri güneş gibi parlıyordu.
Ketkenge tokum kaktı kılıp biz turabız,	Gidenleri biz yolcu ediyoruz
Can kalbay bardığı oşogo ketti	Kimse kalmadı, herkes oraya gitti.
Surasañ uşundayça kabarıbız.	Sorarsan işte böyledir haberimiz.

Baygege alıp ketip tulpar atın,
Uşunday cıldız, aydın bilseñ dañkın,
Musulman kaapır bolsun atı çıkkanga
Kız menen otuz beş büt beret altın.

Yarışa götürdü tulpar atını,
İşte böyle Cıldız Ay'ın şöhreti,
Müslüman veya kâfir olsun kazanana
Kızı ile birlikte tam otuz beş altın
verecek. (Egimbayeva, 2012: 102).

Masallarda kızlar evleneceği kişi sınavarak, bazı şartlar ileri sürer. “Babasının Vasiyeti” adlı masalda bir yarışma sonucu kızın verildiği görülmektedir. Masalda babanın üç oğlu vardır. Baba ölürken en küçük oğluna her dileği yerine getiren bir sihirli haçer verir. Bir gün han bir düğün tertip eder. Bu düğünde bir yarışma düzenlenir ve o yarışmayı kim kazanırsa kızın onunla evleneceği belirtilir. Hanın kızı Erkayım babasına: “Kim bin hasarnaklı el merdiveni ile benim kuleme surun dışından çıkarsa babam beni ona versin, ben o yiğide varacağım,” diye söyler. Fakat merdivenden çıkabilen kimse olmaz. Bunu duyan en küçük oğlan sihirli haçeri kullanarak yarışmayı kazanır. Kız bu çocuğa haryan kalıp âşık olur ve ona evlilik nişanesi olarak yüzük verir. Masalın sonunda da bu ikisi evlenirler (Karadavut, 2006: 219-225). Kırgızların “Kötü Çoban” (Caman Koyçu) adlı masalında hanın kızı bilmeceyi bilirse Kötü çobanla evleneceğini belirtir. Kötü çoban hanın kızının bulunduğu yere gelir. Hanın kızı onun kim olduğunu sorunca diğer kızlar divanenin biri derler. Bunun üzerine han kızı şunları dile getirir: “O zaman kız: Öyle deme, sadaka toplayan divane bile olsa bana bildir. Benimlesöyleşmek ümidiyle dolaşmıyorlar mı, onları dinlememek, adam yerine koymamak doğru değil. Benim bilmeceyi bilirse de bilmezse de işte, şu üçünü götürüp ver. Bu bilmeceyi çözerse o yiğide varacağım, çözemese yoluna gitsin.” der. Çoban kızın bilmeceyi doğru cevapması üzerine evlenirler (Karadavut, 2006: 373).

Kırgızların “Alnazar Bakı” masalında kızı yarışmayı kazanma sonucu ödül olarak alındığı görülmektedir. Alnazar bir gün yaşlı cadı kadınla karşılaşır. Kadın Alnazar Bakı’yı yeraltına gidip yeraltının hanı Aygan’ın kızı Altınay getirmesini söyler. Alnazar yeraltına indiğinde çeşitli engellerden geçerek kızın yanına ulaşır. Altınay Alnazar’a “Sen kimsin? Diye sorduğunda şu şekilde cevap verir: “Ben, yer üstündeki Canıbek Han'ın oğluyum. Sizin şöhretinizi duymuş, özellikle gelmişim. Dün size geldim, sizi uyandıradım. Sağ yanağınızdan öptüm, saçınızın sağ tarafından bir tel alıp gittim.” der. Bunun üzerine kız “Ben kocaya varmayıp da nereye gideceğim? Yer üstündeki Canıbek Han'ın oğlu isen, ben sana varmayıp da kime varayım? Beni

almak istiyorsan, babama anneme söyle." der. Masalın ilerleyen kısımlarında da kızın babası Alnazar Bakı'ya kızını vermek için "Senin neyini yiyeceğim, malın yoksa. Dörtbeş yarış yapacağım. O yarışları kazanırsa kızımı alır. Oğlunu akşam gönder." şekline şartlar ileri sürer. Alnazar Bakı bu yarışların hepsini başarıyla atlar. Bunun üzerine Han bir kaşık sade su içirip nikâhlarını kıydırır. Böylece Alnazar'la kızını evlendirir (Doğan, 2009: 165-169).

Baba kızını birine vermek için bazı şartlar ortaya koyar. Bu şartlar yerine getirilirse kızını ödül olarak vereceğini belirtir. Kırgızların "Abılay Yetim" (Abılay Cetim) adlı masalında Abılay, Han'ın kızıyla evlenmek ister. İhtiyar üvey baba Han'a gidip bu durumu izah eder. Han bunun üzerine İhtiyar ona da niye geldiğini anlatır. Han ona: "Oğlunun isteği büyükmüş. Önce bana oğlunu göster, ben onu bir deneyeyim, beğenirsem ona üç görev veririm. Eğer yaparsa kızım sizin olur, yapamazsa oğlunun başını keserim," der. Abılay üç görevde başarıyla yerine getirmesi üzerine Han kızı Aysulu ile evlendirir (Özen, 2008: 281). "Asil Taş" adlı masalda da çocuk, Han'ın verdiği görevleri sihirli taşın sayesinde dirilttiği hayvanların yardımıyla başarı elde ederek kızı ile evlenmiştir (Özen, 2008: 299).

Kurmanbek Destanı'nda Kurmanbek Bakbur'un kızının namını duyar, babası kızını vermek için bazı şartlar öne sürer. Söylediği şartları yerine getiren kişiye kızını vereceğini belirtir. Destanda bu durum şöyle geçmektedir:

Bakburdun calgız bir kızı,	Bakbur'un tek kızı varmış,
Adam zattın cıldızı.	İnsanoğlunun yıldızıymış,
Corugun aytıp körgöndör,	Huyunu görüp anlatanlar,
Coruy kelse nur kızı!	Nur kızına benzetirmişler!
Kümüştön appak Kanışay	Gümüştön de beyaz Kanışay
Kiygeni cibek kırmızı,	Giydiği ipek kırmızı,
Uguşuma karasam,	Duyduğuma bakarsam,
Bakburhandın antı bar:	Bakburhan'ın yemini var:
"Meni sayıp kim cıkısa,	"Beni kim yıkarsa.
Kanışaydı berem" -dep,	Kanışay'ı veririm" diye,
Kaalap cürgön şartı bar...	İsteddiği bir şartı var,
Araçı koyup dürbötsö,	"Aracı koyup çağırırsa,
Ayanışpay sayışıp,	Çekinmeden dövüşüp,
Afitara salıp kim cetse,	Kim beni düşürürse,

Kak oşondon cıgılsam,
Kanışaydı berem-dep,
Kanday küçtüü er keçet
Ürgönçtün suusu tereñi-dep.
Üyündö Bakbur aytıptır.

Beni alt edene,
Kanışay'ı veririm", diye,
"Hangi güçlü yiğit geçer
Ürgenç'in suyu derin", diye,
Evinde Bakbur demiş.
(Mukasov, 2013: 63).

Fakat kız evleneceği erkekten hiç haberi olmaz, baba kazanan kişiye kızını verir. Kızın bu konuda düşüncesi dahi alınmamıştır. Bunun üzerine kız şunları dile getirir: "Verecek oldu babam./ Yolcu gelen gence,/ Kurban olayım yenge,/ Kaygılara kapıldım,/ İçimdeki sırrı anlatayım,/ Seni buraya getirdim./ Niyetini bozup babam,/ Gönderecek oldu uzaklara,/ Ağabey de yok, kardeş de yok,/ Hal hatırımı gidip soracak./ Tek başıma kalmışım,/ Hatır için kim gelir,/ Nasıl gitsin Bakburhan,/ Yaşlı bir ihtiyar oldu./ Hiç kardeşim olmadı,/ Bu bahtsızlıktan mıdır?/ Ailenin tek çocuğu olmak,/ Kara bahtlı olmak mıdır?/ Arka çıkacak kimsem yok,/ Tanrı kol kanatsız yaratmış./ Dileğine ulaşamaz zavallı kız,/ Bu kızların kaderi mi?" (Mukasov, 2013: 84). Kız, tek çocuk olmasına yakınır ve kızların genel sorunu dilediğine ulaşamamasına, kızlara yönelik bir kısıtlanmanın olduğuna işaret etmektedir. Kahramanın sevdiği kızı alabilmek için kızın babasının bir şart koyup bu şartı yerine getirirse bu bedel karşılığında evlenebileceği kuralı Kırgızların "Hünerli Çocuk" (Önörlüü Bala) masalında görülmektedir. Masalda evin hizmetçisi hanın kızına âşık olur. Bunu duyan han kızını vermek için ihtiyara "Senin oğlun gece gündüz demeden sürekli yanan altın şamdım bulup getirsin, ondan sonra ben kızımı senin oğluna vereceğim." şeklinde şartlar ileri sürer. Bu şartı yerine getiren çocuğa başka bir görev verir. Bu görev de oğlanın hanın elinde, yurdunda bulunmayan bir hüner öğrenip gelmesidir. Masalın sonunda da bu görevde yerine getiren çocuğa han hayran kalır ve kızını verip düğün yapar (Karadavut, 2006: 243, 249).

Savaşta mağlubiyet sonucu, güçlü bir düşmanın varlığından çekinen bir baba, aradaki anlaşmazlığı gidermek adına dost olabilmek amacıyla kızını armağan olarak verir. Seyitbek Destanı'nda bu durumla karşılaşırız. Seyitbek, Kalmuklarla yaptığı savaşı kazanır. Bunun neticesinde şunlar söylenir:

Zeeri tartuu Seyitbek.
Suraym deseñ kalmaktın,
Şaarı tartuu Seyitbek.

Kuyumlar hediye Seyitbek.
Sorarım dersen Kalmuk'un,
Şehri senin Seyitbek.

Kara kalmak, kalıñ curt,
Eli tartuu. Seyitbek.
Baarisınan sonun da,
Intımakka kelişsek.
Beren baatır özüñdü
Cakşı belek kamdadık,
Boy eken dep özündü
Suluudan suluu tandadık.
Uluu kızı Torkonun,
Sancırgal attuu bir kızın
Seyitbek saga arnadık.

Kara Kalmuk, kalabalık yurt,
Halkı senin, Seyitbek.
Hepsinden en iyisi,
Barış yapmaya anlaşsak.
Eren bahadır kendine
İyi hediye hazırladık,
Bekâr diye kendine
Güzelden güzel seçtik.
Büyük kızı Torko'nun,
Sancırgal adlı kızını
Seyitbek sana armağan ettik.

(Mukasov, 2013: 104).

Bazen kız savaş neticesinde zorla ganimet olarak alındığı görülmektedir. Manas Destanı'nın Radloff varyantında “Manas ile Kökçö'nün Savaşı, Kanıkey'i alışı, Manas'ın Öldükten Sonra Dirilişi” bölümünde “Taştan sokkon korgonun/Takır kılıp algamın./Kumdan kılğan korgonun/Çun çunkurçak kılamın./Çun çunkurçak kılamın./Karkaraluu bu kısım/Karmap olyo kılamın” (*Taştan yapılmış yığılını/Çıplak kılıp alırım/ Kumdan yapılmış ağılını/ Temelinden yıkarım./ Başı sorguçlu kızını/ Tutup ganimet kılarım*) (Yıldız, 1995: 597).

Savaşı yenmelerinin karşılığı olarak düşman tarafının kızlarını kendi tarafından birileriyle evlendirildiği görülmektedir. “Coloy'un halkını kıralım biz!/ Coloy'un halkını yenince biz,/büyük kızı Uluu-bike'yi/ silah ustamıza alıverelim!/ Sözümüz yalan çıkmasın!/ Sözümüzde yalancı çıkmayalım!/ Küçük kızı Kişmiş'i de/ ustanın oğluna alalım!” sonunda Coloy'un halkını yener, kızlarını ustayla oğluna alır (Radloff, 1995: 151-152).

Acıbay'ın oğlu Kan-çoro Semetey'e ihanet eder ve Cediger'in oğlu Er-Kıyaz'ın tarafına geçer. Bunun üzerine Er-Kıyaz, Kan-çoro'ya bir bedel karşılığında Karıçal'ın kızı Çaçıke ile nikâhını kıyacağını belirtir. “Canım Kan-çoro,/ o tek bir taneyi yakalayıp verirsen,/ o tek bir taneyi yok edip,/ evini yağma ettikten sonra/ Karıçal'ın kızı Çaçıke'yi,/ Kül-çoro'nun kadı nını,/ Kan-çoro, sana nikâh kıyarım! Daha sonra emelini gerçekleştirip Semetey'i öldüren Er-Kıyaz Kan-çoro'nun nikâhını kıyar” (Radloff, 1995: 249).

Yine aynı destanda Almambet Ay Han'ın kızı Altınay'ı Manas'tan kendisine bahşiş olarak ödül verilmesini istemektedir:

'Ay-kandın kızın Altınay, töröm,,
Anı bergin sooğatka, töröm!
Aşkere suluu kız' eken, töröm,
Akılı artık bal' eken, töröm,
Abdan makul kız eken, töröm!-
Oşunu mağa sooğat ber, töröm!'

"Ay Han'ın kızı Altınay'ı, efendim,
Elçi bahşişi ver, efendim!
Son derece tatlı bir kız, efendim,
Çok da akıllı, efendim,
Çok da anlayışlı, efendim!
Onu bana ödül ver, efendim!"

(Radloff, 1995: 193).

Düşman zor durumda kaldığı zaman arayı yumuşatma ve barışı sağlamak, aynı zamanda canını kurtarmak amacıyla kızını verir. Kocacaş Destanı'nda bir bedel aracı olarak Kutsal Kayberen Sur Sur Eçki canını kurtarmak için Moldocaş'a kızı Aşayran'ı vermektedir. Fakat kız insan değildir. Bu evlilik soncunda, Moldocaş'ın soyu geyiğin kızı olan Aşayran'dan doğmuştur.

Sur eçki anda kep aytat:
"Çın kayberen enenmin,
Emneni aytsan könömün,
Menin kelte başımbı,
Balam, saga keregiñ?
Meni menen birge cür,
Aşayran degen kızım bar,
Ak nikelep beremin.
Kangan kezde sayam- dep,
Salbagın, balam, kaygıga.
Eerçip birge cürüñüz,
Kiyik da balsam aylıma.
Akın cetip balası,
Kiyiktin kızın algan- dep,
Kiyinkiler uguuga,
Belek bolsun dayımın.
Körüp ket, balam, makul- dep,
Eneñdin da ayılın.

Sur Eçki o zaman şöyle der:
"Gerçek Kayberen annenim,
Ne söylersen yaparım,
Benim ufak başım mı?
Sana gerekli yavrum?
Benimle beraber gel,
Aşayran denilen kızım var,
Nikâhlayıp vereyim.
Kocadığı zaman keseyim deyip,
Düşürme, yavrum, kaygıya.
Peşinden yürüyüp birlikte gidiniz,
Geyik de olsam köyüme.
Sonunda gelip oğlu,
Geyiğin kızını almış diye,
Kalanların duyması için,
Hatıra olsun yaptıkların.
Git gör, yavrum, uygundur deyip,
Annenin köyünü de.
(Akmataliyev; Kırbaşev, 2007: 287).

Azkaza Baatır Destanı'nda savaşta yenilgi sonucu yenen tarafa kızı bedel olarak verildiği görülmektedir. Kızılbaşlarla Türkmenler arasında aylar süren bir savaş yaşanır. Bu savaşın sonunda Kızılbaş'ın Canedil yenildiğini anlar ve kızını bağışlamaları amacıyla Türkmenlerin baş yığıdi Kasım'a bir bedel olarak verir.

Öltürbö hanım özümdü	Han'ım, öldürme beni,
Oybo menin közümdü,	Oyma benim gözümü,
Tıñşagın menin sözümdü.	Dinle benim sözümü.
Kasımkanday uuluña	Kasım Han gibi oğluna
Kızımdı calgız bereyin,	Biricik kızımı vereyim,
Kerek bolso kul kılıp	Gerekirse köle olarak
Özümdü koşo bereyin,	Kendimi de vereyim,
Degeniñe könöyün.	Dediğini yapayım.
Canısa bolot ötörbü,	Körleşse kılıç keser mi? "
Calınsa candı keçerbi,	Yalvarsa canı bağışlar mı?
Al dayar taksır Hasan han	Amadeyim Hasan Han
Mından artık emne deym.	Bundan başka ne diyeyim.
Boşotçu meni taksır ay,	Ey hünkârım azat et,
Keçirim kılsañ künöömdü	Af eyle suçumu.
Vazir kördüm debeyin.	Vezir gördüm demeyeyim.
Canedil minday degen soñ	Canedil böyle deyince,
Ceñilgenin körgön soñ,	Yenildiğini anlayınca,
Tilegin munun beriptir,	İstedini vermiş.

(Egimbayeva, 2012: 86).

Munduk ve Zarlık Hikâyesi'nde de Körmösken Zarlık'a kara devden kızını kurtarması neticesinde kızını vereceğini belirtir. Olay şu şekilde gerçekleşir: Zarlık Külmösken'in şehrine gelerek, önce Külmösken'in halkının çoğunu ve kırk bin askerini alt etmesi üzerine, Külmösken 'ın tahtına atla gelir. Külmösken tahtından inip teslim olur. Külsaman atını, hanlık sarayını, Kuralay kızını verecek olur. Daha sonra güzel Kuralay'a Kara dev âşıktır. Başka bir çare bulamayıp o gün alıpgötürür. Külmösken: " Kara devden kurtarırsan, büyük bir servetle onu yanında götürürsün " , der. Külsaman adlı atabinip, silah kuşanıp Kara devin yanına gider. Kara devle sıkı bir güreşe tutuşur. Bunun üzerine Zarlıkkan'ına cemiliğinden dolayı Kara dev onu yere yıkacak olunca, bunu anlayan Muñduk, pirlere dua edip acı acı ağlar. Pirlere

Zarlık' a güçverip dua ederler. Kara devin evinde darı dolusu büyük bir çuvalı, Kuralay Kara devin ayakları altına döker. Kara devin ayakları kayıp yere düşer. Daha sonra Zarlık devi hançerleyip öldürür. Külmöskan'ın şehrine " Kara devi öldürdüm " diye gelir. Külmöskan hanlığını Zarlık'a verir. Külsaman atını, Kuralay kızını verir (Akmataliyev vd., 2007: 225-227). Kırgızların "Altın Balık" masalında yurda musallat olan ve belirli günlerde gelip bir koyunla bir kızı haraç olarak alan ejderha bir gün yine gelir. Bu sefer hanın kızı Gülcamal'a sıra gelir. Hanın yanında bulunan iki yiğit İsmayil ile İsrayil kızın yerine biz gideceğiz demesi üzerine Han kim ejderhayı öldürüp gelirse ona kızını vereceğim der. Sonunda ejderhayı öldürürler. Han bu yiğitlere kızını verir. Ama İsmayil büyük olduğu için İsrayil onun evlenmesini ister (Doğan, 2009: 179-180).

Yine Munduk ve Zarlık Hikâyesi'nde kefalet karşılığı kız verdiği görülmektedir. Kefalet, bir durum karşısında güvenceye dayanarak kefil olma işidir. Çançarkan kendisine kefaletle kız verilmesini buyurur. Fakat kimse bunun akla uygun bir durum olmadığını söyler. Hikâyede şu şekilde geçmektedir:

Kazandın eli kelsin dep	Kazan'ın halkı gelsin,
Bir uul, bir kız tapmakka	Bir oğul bir kız çocuğu dünyaya getirmek için
Kapilga kızın bersindep	Kefaletle kız versin,
Car çakırtıp kıçırın...	İlan edin...
Uluktar kirdi çatırğa	İleri gelen büyükler toplandılar çadırda.
Kim kız beret kapilga.	Kim kız verir kefaletle?
Kapılmenen kız bermek,	Kefaletle kız vermek,
Tuşberebi akılga.	Akla uygun mu? (Akmataliyev vd., 2007: 195)

Daha sonra kefaletle kızını verecek ihtiyar Çobdar çıkar. "Menin kaşımda Kañçayım degen calgız kızım bar. Bir uul, bir kız tabışka kapil menenkanga beremin. ("Benim yanımda Kañçayım adlı biricik kızım var. Bir oğul, bir kız çocuğu dünyaya getirmek için kefaletle hana veririm " der.) (Akmataliyev vd., 2007: 199).

Masallarda da bir bedel aracı olarak hanın kızıyla evlenme söz konusudur. Kırgızların "Kocakarının Yedi Oğlu" (Kempirdin Ceti Balası) adlı masalında Bolbos Hanın kızı Toybos Han tarafından kaçırılır. Bolbos Han yedi yiğitten kızını bulup getirmelerini ister. Yedi yiğit yeteneklerini kullanarak kızını bulup hanın yanına getirirler. " 'Çocuğun söyledikleri doğrumuş, Hanım, müjde. Bir kızınız iki olup

gelmiş,' diyerek Hanın evinden çıkmadan bağırması. Bolbos Han halkıyla birlikte gelerek kızına kavuşmuş. Kız, kendisini yedi yiğidin kurtardığını babasına anlatmış. Yedi çocuk hünelerini söyledikten sonra, Bolbos Han tahtından inip hanlığını bunlara bırakmış. Kendi kızı ile Toybos Hanın kızını iki büyük çocuğa vermiş. Kalan beş kişiyede kızların arasından beş kız seçerek vermiş." (Karadavut, 2006: 217).

Kırgızların "Madılgen Güzel" (Madılgen Suluu) adlı masalında da baba bir soru yöneltir, bu soruyu doğru bilene kızını vereceğini dile getirir. Fakat burada da kızın fikri alınmadan istemediği birine verildiği görülmektedir. Masalda şu şekilde geçmektedir: "Madılgen güzel, bir gün bitin bağırsaklarını öreerek babasına bir kürk yapmış ve getirip babasına giydirmiş. Han çok düşünmüş, kürkün neden yapıldığını bulamamış. Sonunda kız: "Bitin bağırsağından yaptım." dediğinde; han: "Kim okürkün neden yapıldığını bilirse, kızımı ona vereceğim." diye halka ilan eder. Kürkün neden yapıldığını bulup hanın kızını almak için dört taraftan halk toplanır. Gelen halk dağ dağ et yiyip göl gibi çorbayı içmiş. Topuk kadar et, kaşık kadar çorba kaldığında al bir ata binmiş, gözleri kızarmış bir ihtiyar gelir. Kalan eti yiyip kaşık kadar çorbayı bitirdikten sonra: "Kürk, bitin bağırsaklarından yapılmış." der. Han vaat ettiği üzere kızı ihtiyara verecek olur (Doğan, 2009: 239).

2.3.8.2. Kalın/Başlık Vermek⁴³

Evlenirken, damadın kaynatasına ödediği para ya da verdiği mal şeklinde tanımlanan başlık (bedel, ağırlık), eski Türklerde "kalın" olarak adlandırılmaktadır (Güneş, 2009: 184). Kalın ve başlık, Türk ailesine maddi anlamda gelirdir. Ancak, kalın, başlık değildir. Kalın, babanın oğullara, evlenme "pay"ıdır; başlık ise, evlenme

⁴³1) **Kalın:** Gelin olacak kıza erkek tarafından verilen para veya armağan, ağırlık: "Babam senden çok mu istedi kalını?" -Halk türküsü (<http://www.tdk.gov.tr>). Eski Türklerde yaygın bir gelenek olan başlık parası günümüzde Kırgızlarda devam eden bir gelenektir. Başlık parasının Kırgızcada "kalın" denilmektedir (Jumabaev, 2006: 43). Kalın, maddi duruma göre değişmektedir. Kalın toplamada oğlanın anne-babası akrabalarından koşumça (yardım) alır. Kalın esasında mal dokuz yüz baş (hayvan)olarak verilir. Aynı zamanda, ekin (hububat) ya da külçe gümüş vererek kalından kurtulurlardı. Kalın verme şeklini çözmek için akrabalar bir kaç kez toplanırlardı. Kalın meselesi Kırgız kızlarının kaderini belirliyordu. Biryandan, kalın ödemeye yiğitlerin anne babalarının gücü yetmiyordu (maddi durumu iyi değildi); diğer yandan da kalın ödemek için hayvanlarının yokluğundan fakirler mecbur olarak kızlarının zenginlere veriyorlardı. Kalın ödemesi ne kadar zor olursa, kalın ödeyenlerin otoritesi artıyordu. Bu yüzden, kalın ödeme olayı Orta Asya'daki halklarının hayatındaki esas öge olarak çok önemliydi. (Akmataliyev, 2001: 27-28). Söz kesildikten sonra damadınbabası, inek, koyun, keçi, at gibi hayvanlardan kız tarafına götürür. Şimdi isteme sırası kız tarafına gelir. Kızın anne ve babası, başlık olarak hayvan, para veya çeşitli ihtiyaçmaddeleri isteyebilir. Kırgızlarda 3, 5, 7, 9, gibi sayılar önemli olduğu için kalında da bunlar ön plana çıkar. Kalın genellikle Manas Destanı 'nda geçtiği gibihayvanlarla bağlantı kurularak yapılır (Erdem, 2005: 252).

sırasında kız ailesine verilen bir hediye görünüşündedir. Baba malından kızlara bir pay düşüyorsa bu da kızın çeyizidir. Kalın, bir süt hakkı ve bir hibedir. Göktürk Yazıtları'nda, "kız" sözünün başka bir karşılığı da "pahalı" demektir. "Süt hakkı", "kemik hakkı", "ana bezi", "bacı yolu" gibi anlamlara gelen kalın, kızlarının oğlan evinde basılıp, köle haline gelmemeleri içindi (Türkdoğan, 1992: 28)⁴⁴. Kırgızlarda konar-göçerlik uzun sürmesi, ataerkil asile yapısının güçlü olması kalın âdetinin devam etmesine neden olmuştur. Kırgızlarda kalın ailenin maddi durumuna göre değişmektedir (Aynakulova, 2006: 96-97). İslam dininde kalın/başlık'ın karşılığı "mehr"dir. Kalın/başlık verme geleneğine Kırgız Türklerinin sözlü anlatılarında da rastlanmaktadır.

Kozuke ve Bayan Hikâyesi'nde Karabay oğlunu beşik kertmesi yaptığı Sarıbay'ın kızı için yüklü miktarda kalın yani başlık parası vermiştir. "Eköo nasip boldu cazıp kalam,/ Eköönün badası murun neçen,/ Kalıñdıbay Karabay berdın eçen./Sarıbaydın baybiçesi suluu Şeker."(Akmataliyev vd., 2007: 144).

Kızı verme esnasında başlık için verilen maddi unsurlar, aslında kadını küçültücü bir durumdur. Çünkü kadın burada tıpkı bir mal gibi alınıp satılan bir konuma gelerek, kadının insan yerine konmadığını gösteren bir durumla karşı karşıya kalınır. Kız evlendirirken başlık için herhangi bir şey talep edilmediği zaman "kızın bedava olduğu" şeklinde yakışsız sözler kullanılmaktadır. Kocacaş Destanı'nda bu hususla karşılaşırız:

Oşo kızdı kim alsa,	Şu kızı kim alırsa,
Koluna tiyet namısı.	Kendi namusu artar.
Kalıñ cebes beker- dep,	Başlık istemez, bedava diye,
Aklı toluk bolsa da,	Aklı başında olsa da,
Abdan köpkön eken- dep...	Fazla kibirliymiş diye...
Keçinde keldi cıyılıp,	Geç vakit geldi toplanıp,
Kocacaştın tuuganı.	Kocacaş'ın akrabaları.
Oşol künu kelip Kocacaş,	O gün gelip Kocacaş,
Salam ayttı eline.	Selam verdi boyuna.

⁴⁴Yakut, Kırgız ve Altay Türkleri'ni inceleyen Gaston Richard, Yakutlar'ı ailesiz bir topluluk olarak değerlendirir. Hâkim olan erkek, ana tarafından olan dayıdır. Dışarıdan evlenme (ekzogami) esastır, başka klana mensup olan erkek, kadının totemini kabul eder. Kırgızlar ise ataerkil bir toplumdur. Hısmılıkta temel babadur. Totem dini, yerini atalara tapma dinine bırakmıştır. Her evlenme, gelinin, kocasının aile dinine katılması demektir. "Kalın" âdeti uygulanır. Altaylar, bu iki tipin arasında yer almaktadır. Evlenen erkek, kızın ailesine bir süre hizmet etmek, zorundadır (Türköne 1995: 72).

Alık alıp mergenge,
Kız cönün aytıp turganı:
"Barbadiñ, baatır, mergen- dep,
Urugum uşul cakın elden- dep,
Kalıñı çok, beker kız,
Kabar berdi, biz bardık,
Bilbediñ mergen kabarin,
Sen da barıp körüp kel,
Zulaykanın abalın.

Selamını alıp avcıya,
Kız hakkında şöyle demişler:
"Varmadın, kahraman, avcı diye,
Boyum şu halktan deyip,
Başlık yok, bedava kız,
Haber verdi, biz gittik,
Avcı almadın haberini,
Sen de gidip görüp gel,
Zulayka'nın halini.

(Akmataliyev; Kırbaşev, 2007: 33).

Kalın âdeti, Manas Destanı'nda da karşımıza çıkmaktadır. Kanıkey'i istemeye giderken hayvan sürüleriyle gitmiştir. Temir Han'ın yoldaşları şöyle demişlerdir: "Sürünüzü toplayın,/ dört vadiye doldurun,/ dört vadiyi doldurursa/ gelin borcunuz bitti demektir./ Dört vadiyi doldurmazsa/ gelin borcu bitmemiştir/ daha hayvan getirirsiniz!" (Radloff, 1995: 81).

Kız bir başkasına verileceği zaman alınan kalıñ, günümüz de ismi başlık parasıdır. Kalıñ alınması geleneği Munduk ve Zarlık Hikâyesi'nde de görülmektedir: İhtiyar Çobdur adında fakir bir adamın kızı Kañçayım, Çarçarkan ile evlenmeyi kabul eder. Bunun üzerine ihtiyar Çobdar, "Bir az toktop turup aytat kızığa. Kalıñga emne alayın kızım. Ozuñuzdun batışın çaaytıp kalındı ayabayala berin dep kız coop beret." (*Bir az duraklayarak sorar kızına: " Mihir olarakne alayım kızım? ". "Ağzınız yorulana kadar söyleyip mihir çokalın" diye kız cevabını verir*) (Akmataliyev vd., 2007: 197).

Diğer destanlarda olduğu gibi kalıñ verme âdeti Seyitbek Destanı'nda da karşımıza çıkmaktadır.

Kalmaktan kelgen kalıñ mal,
Altın, kümüş kança zar,
Tuura ekige bölsök deym.
Kalıñı bolsun kızdın dep,
Kayırıp teñin bersek deym.

Kalmuk'tan gelen çok malı,
Altın, gümüş nice kuyumu,
Tam ikiye ayırsak.
Başlığı olsun kızın, diye,
Geriye yarısını verelim.
(Mukasov, 2013: 108).

Şırdakbek Destanı'nda Şırdakbek, eşinin ölümünden sonra Alıpbek'in kızı Mıskal'a dünürücü gönderdiği vakit, kızın babasından ne kadar "kalın" istediğini sorar. Bu durum destanda şu şekilde geçmektedir:

Balaña toluk kalındı ayt.	Evladın için bütün mihrini söyle.
Söz bütürüp ketebiz,	Sohbeti bitirip gideceğiz,
Kep kalltırıp netebiz.	Uzun oturup ne yapacağız.
Alıpbek senin aldıña,	Alıpbek senin huzuruna,
Cuuçu keldi ketebiz...	Dünür geldik gideceğiz...
Kalıñdan kabar kep baştap:	Mihirden sözü başlatırlar:
-Töödön cüzdü bersindep,	Develerden yüzü versin,
İntımakka kelsin dep.	Anlaşmaya kabul etsin.
Cılkıdan cüzdü bersindep.	Atlardan yüzü versin.
Han Tölök buga könsün dep.	Han Tölök bunu kabul etsin derler.

(Akmataliyev vd., 2007: 307).

Başlık verme geleneği Kırgız Türklerinin masallarında da geçtiği görülmektedir. "Tilkinin Dünürücü Oluşu" (Tülkünün Cuuçu Boluşu) adlı masal da Batbayır hanın kızına dünürücü olduğunda vaşak, tilki ve bir torba dolusu altını başlık parası olarak vermiştir: "Tülkü kayra cügürüp ketip, bir top sülöösün, tülkülördü eerçitip cetip kelet. Tülkü bolso alarga cal baştap, tüz ele kandın ordosunaalıp kelet da: "Kanım, dağı bir üyüfiüzdü boşotup kiyrip alıñız. Bular Batbayırdın sizdin kızınıñzga ötkörgön kalındı dep biliñiz",- deyt. Kantigi tülkülördü, sülöösündördü bir üygö kiyirip koyup, cuuçu bolup kelgen tülkünü ayabay sıylap, urmat menen uzatat. Ketip catkanda tülkü kanga kayrılıp: "Kanım, altın çenenge çakañızdı berip turuñuz. Bathayır çaka menen altın çeneymin dedi ele",deyt." (Tilki gidip bir vaşak sürüsü ile dostu tilkileri getirmiş. Diğer tilki ise onların önüne düşerek doğrudan hanın sarayına getirmiş ve: "Hanım evinizin birini daha boşaltıp bunları oraya tıkınız. Bunları Bathayır'ın kızınız için gönderdiği başlık parası olarak kabul ediniz," demiş. Han tilkileri ve vaşakları bir eve tıkip dünürücü olarak gelen tilkiye saygı gösterip hürmetle yolcu etmiş. Tilki giderken hana dönüp: "Hanım, altın ölçmek için kovanızı veriniz. Bathayır kova ile altın ölçeceğim demişti de... " demiş.) (Karadavut, 2006: 46-48).

Kırgızların bir başka masalı olan "Altın Yüzük" masalında ihtiyar adam oğlu için padişahın kızına dünürücü olarak gider. Padişah ihtiyardan "Kapımda yatan deve kadar altın isterim. Dağdaki yaylama altın ve gümüşten ak saray yapılsın. O sarayın

içinde göl gibi yağ ve süt olsun. Orada altın ve gümüşten çapak balıkları yüzün. Evimin etrafına çınarağacı ile gümüş ağaç dikilsin, onun dallarında altın ve gümüş bülbüller ötsün. Kızımın başlık parası bu, ihtiyarım. Bu başlığı kırk günde hazırlayıp toyunu vererek gelinini götür," şeklinde kalıñ (başlık parası) ister (Karadavut, 2006: 229, 231).

Kalıñ bazen mal olmayabilir. Baba bazı görevler verip o verdiği görevleri yerine getirirse kızını vereceğini söyler. "Alnazar Bakı" masalında Han'ın dokuz oğlu vardı ve hepside evlilik yaşına gelmişlerdir. Her birine ayrı ayrı kız almak yerine dokuz kız kardeş olan birilerini almak ister. Karşısına bir bey çıkar beyin dokuz kızı vardır. Beye kızlarını dokuz oğluna almak istediğini söyleyince Zengin Bey başlık parası olarak şunları ister: "Zengin Bey: "Ben kızlarımın başlığı için mal almam, kapımın önüne bir tereyağı gölü, bir de süt gölü yap. Birinin balığı diğerine atlasın. Bir altınkavak ağacı, bir de gümüş kavak ağacı dik. Birinin bülbülü öterek diğerine konsun dursun. Oturmam için bir altın taht yap. Kapımın önünden bir ırmak geçsin. Etrafına yemiş ağaçları diktir. Bunların hepsini yerine getirirsen, kızlarımı alırsın." der. (Doğan, 2009: 160).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIRGIZ TÜRKLERİNİN SÖZLÜ ANLATILARINDA (DESTAN, MASAL, HALK HİKÂYESİ) KADINLARLA İLGİLİ İMAJLAR, KALIP YARGILAR/ÖNYARGILAR, SEMBOLLER VE KÜLTLER

3.1. Kadını İfade Eden Semboller

3.1.1. Kadın ve Mağara-Çukur

Psikoanalitik açıdan destanlarda, halk hikâyelerinde veya başka edebi türlerde bazı nesnelere, cansız varlıklar kadın ve erkek organlarının bir sembolü olarak yorumlanmaktadır.⁴⁵ Bu semboller üreme ve çoğalma ile ilgili organları temsil etmektedir. “Doğuran vücudun doğal varyantları mağara⁴⁶, dere, çatlak ve çukurdur. Boşluğun "alt"ı, doğuma bağlı Alt Dünya'nın en geniş metaforudur.” (Lvova vd., 2013: 117-118).

Mağaranın doğumla, bununla birlikte türeyişle ilgili olarak Bahaeddin Ögel şunları dile getirmiştir: “Kırgız'lar kendilerini kurttan Türeyen Türklerden ayırmak istemişler ki, başka bir menşeye efsanesine bağlamışlardır. Onlara göre, kendilerinin ilk ataları bir *Ata-Mağarası*'nda bir inekle yaşıyorlardı. Kırgızlar, işte bu ilk ata ile inek'ten türemişlerdi (Ögel, 1993: 21-22). Ağaç, mağara, çukur, hepsinin içleri oyuktur ve hepsi “ana rahmini” simgeler. Aynı zamanda yeniden doğuş yerleridir. Ağaç, Reşideddin Oğuznamesi'nde Kıpçakların doğuşu yani türemesi şu şekilde geçmektedir: “...Oğuz'un da bir hatunundan dört oğlu olmuştu, onlar da büyüdüler. Bu arada Oğuz'un askerlerinden birisinin karısı hamile kalmış, kocası da savaşta öldürülmüştü. Bu savaş yerinde kadının doğum yapması yaklaşmıştı. Yakınlarda içi oyulmuş bir ağaç vardı. Kadın o ağaca gidip çocuğunu doğurdu. Çocuğu Oğuz'un yanına getirdiklerinde durumu ona anlattılar. Oğuz adını Kıpçak koydu [ki, Kıpçak, kabuk kelimesinden çıkmıştır. Türk dilinde içi çürümüş ve oyulmuş ağaca derler.] Diğer Türklerin fikrine bütün Kıpçak kavimleri bunun neslinden olmuşlardır (Togan, 1982: 26).

⁴⁵Eski Türk düşüncesinde, bazı çocukların vücutlarında bulunan anadan doğma lekeler de uğurlu ve kutsal sayılıp, Umay Ana'nın el izi olarak bilinirdi. Onun için benli doğan çocuklar mutlu sayılırlardı. Çünkü ben, Umay'ın izi olarak görünürdü. Benin, ikizin, ana rahminin ve hatta Tatar dilinde kadın cinsel organının "Umay" olarak adlandırılması da Umay'ın çocuğun dünyaya gelmesiyle bağlılığını gösteriyor. Umay'ın kadını-ana başlangıcıyla bağlılığı, Moğolca' da "mağara" anlamına gelen "ehin Umay" ifadesinde de korunmuştur. Çünkü mağara ve kayalar. Yer Ana'nın rahmi olarak düşünülmüştür (Beydili, 2004: 581-582). Mağaranın doğumla, bununla birlikte türeyişle ilgili olarak Bahaeddin Ögel şunları dile getirmiştir: “Kırgız'lar kendilerini kurttan Türeyen Türklerden ayırmak istemişler ki, başka bir menşeye efsanesine bağlamışlardır. Onlara göre, kendilerinin ilk ataları bir *Ata-Mağarası*'nda bir inekle yaşıyorlardı. Kırgızlar, işte bu ilk ata ile inek'ten türemişlerdi (Ögel, 1993: 21-22). Ağaç, mağara, çukur, hepsinin içleri oyuktur ve hepsi “ana rahmini” simgeler. Aynı zaman da yeniden doğuş yerleridir. Ağaç, Reşideddin Oğuznamesi'nde Kıpçakların doğuşu yani türemesi şu şekilde geçmektedir: “...Oğuz'un da bir hatunundan dört oğlu olmuştu, onlar da büyüdüler. Bu arada

Munduk ve Zarlık Hikâyesi çocuksuzluk motifi üzerine kurulmuştur. Çançarkan adlı destan kahramanının bir türlü çocuğu olmaz. Bunun üzerine, “Közü uykuda-ünürönüp çukur gardın içinde catat ele. Bir aksakaldu bana kelip haşarat berip ‘Sen ıylap gardın içinde catkanın menen eç payda tappaysın, zil bolup ölösün. Ondan körök aytıp üyünö barıp, elinden bir suluu kız taap alıp, parzant körsön acap emes’dep dubana aytat.” (*Gözü uykuda açıkken bir çukurun içinde yatar. Bir yaşlı derviş gelip işaret verir. "Ağlayarak çukurun içinde yatmanınsana hiçbir faydası olmaz, üzüntüden ölürsün, bunu yapacağınaevine gidip halkından güzel bir kız bul, ondan çocuğun olursa, şaşırma ", der derviş.*) (Akmataliyev vd., 2007: 193). Burada geçen “çukur” kelimesi kadının doğurgan rahminin varyantıdır. Yani insanı bir

Oğuz’un askerlerinden birisinin karısı hamile kalmış, kocası da savaşta öldürülmüştü. Bu savaş yerinde kadının doğum yapması yaklaşmıştı. Yakınlarda içi oyulmuş bir ağaç vardı. Kadın o ağaca gidip çocuğunu doğurdu. Çocuğu Oğuz’un yanına getirdiklerinde durumu ona anlattılar. Oğuz adını Kıpçak koydu [ki, Kıpçak, kabuk kelimesinden çıkmıştır. Türk dilinde içi çürümüş ve oyulmuş ağaca derler.] Diğer Türklerin fikrinde bütün Kıpçak kavimleri bunun neslinden olmuşlardır (Togan, 1982: 26).

⁴⁶ **Mağara:** Mitolojik inançlarla bağlıdır. Gizli-kutsal âlemlerle yer dünyası arasında uzanan geçidi temsil eder. Mağara kaotik ve karanlık ortamıyla yapısız ve şekilsiz haliyle şiirsel mitolojik düşüncede öbür dünya ve yeraltı ölümler saltanatının parçası gibi görünmüştür. Çin kaynaklarına göre, eski Türklerde gökyüzüne ve Tanrı’ya verilen kurbanlar mağaralarda kesilirdi. Ataların ruhunun şerefine yapılan bu merasimlere Kağan’ın kendisi baş kâhin gibi katılırdı. Kağan her yıl devlet büyükleriyle bir araya gelerek kurdun da girdiği atalar mağarasını ziyaret ederdi. İnanışa göre, İlahi kökene bağlı olan kurt, Tanrı Dağları’nın altındaki derin bir mağaranın içine girip, orada on erkek yavru dünyaya getirmiştir. Bu yavrulardan biri "Aşına"dır. Aşına daha sonra Göktürk devletinin kurucusu olur. O, aynı zamanda, ilk şaman olarak da bilinir...(Beydili, 2004: 367-368). Aynı zamanda mağara ölümlerinin ikemet ettiği yerlerdir. Bunun yanında dağ, mitolojik işlevine göre eski düşüncede, doğum yeri, mağara ve beşik gibi sözcüklerle birlikte bir anlam grubu oluşturmaktadır (Beydili, 2004: 145). Dağ ve mağaranın birlikte anılması sık rastlanılan bir durumdur. Kırgızistan’da bulunan Süleyman Ata dağı kutsal kabul edilmektedir. Süleyman Ata dağı birkaç mağaradan meydana gelmektedir. Bu mağaralardan büyüğü günümüzde müze olarak kullanılmaktadır. Süleyman Ata dağı ile ilgili anlatılan diğer rivayet ise şöyledir: Bu dağda otuz iki peygamberin ayak izi vardır. Süleyman Ata tahtına yapılan ziyaret genelde cuma günleri, düğünlerde, dini bayramlarda yoğunluk kazanır. Felaketlerden korunmak; hastalıklardan kurtulmak; işlerinin iyi gitmesi için veya hacca gitmeden önce insanlar burayı ziyaret ederler. Süleyman Ata Dağı’na gelenler fakirlere sadaka verir, dağda Kur’an - 1 Kerim okur, çocuk sahibi olmak isteyenler mağaralara girer, hasta olanlar hastalıklarının burada kalması için ağaca çaput bağlarlar (Dıykanbayeva, 2016: 206-207).

Türklerin en eski destanı olan “Ulu Han Ata Bitiği”nde, Türklerin menşei hakkındaki anlatıldığı efsaneye göre, Türklerin ilk atası olan Ay Ata da yine mağarada meydana gelmiştir. Söylentilere göre Kara Dağ’da bir mağara vardı. Dağın dibinde onun bulunduğu yere varana kadar yedi gün sürerdi. Mağara yolu çok tehlikeliydi ve yol bulunmaktaydı, fakat düzgün değildi. Kahraman ve güçlü hariç hiç kimse o mağaraya varamazdı. Zamanın başlangıcında bir gün aşırı şekilde sel oldu. Sel suları çamuru sürükleyip Kara Dağ’daki mağaraya getirdi. Çamuru insan kalıbına benzeyen yarıklara doldurdu. Güneş saratan (yengeç) burcunda / yıldızlarında ve en yüksek noktasında idi. Bu Kara Dağ’ın tepesindeki bir mağarada, anne/insan vücudu gibi bir yerde çamur; güneş, rüzgâr, kök suları ve toprak (dört unsur ile) insan şekline dönüştü. Türklerin atası *Ulu Ay Ata*, zamanın başlangıcından dokuz ay sonra bu şekilde hayat buldu. Mağara ilk insana, “ana rahmi” işlevini üstlenmiştir. Ulu Ay Ata, yaratıldıktan kırk yıl sonra, Kara Dağ’ın zirvesinden seller sular yine aktı. Bu defa güneş, Sünbüle (başak) burcunda / yıldızında idi. Sonbaharda, o bilinen çöküntü, ikinci kez balçık/çamur ile doldu. Bu defa güneş en yüksek noktaya ulaşamadığı için Ulu Ay Ana çok güçlü olamadı. Ayrıca Ulu Ay Ana, Ulu Ay Ata kadar mükemmel olmayan bir biçimde yaratıldı (Demir, 2017: 85, 88).

özellik doğada kendine yer edinmiştir. Ana rahmini simgeleyen “çukur” a yatarak çocuğunun olacağını düşünen Çançarkan’ı derviş tarafından bir faydası olmağını belirterek vazgeçtirir. Ayrıca destanın ilerleyen kısımlarında üvey anneler eşinin diğer karısından doğan çocukları kıskanmaları sonucu, Mastan kempir adlı cadı tipi ile iş birliğine girmektedirler. Mastan kempir, Çançarkan’ın diğer eşi Kançayım’ın doğurduğu çocukları kaçırap öldürmek maksadıyla göle atar, bunun üzerine “Kayberen Kırk Çilten” denilen varlıklar çocukları alıp dağ başında bir mağaraya götürürler. Kadın kılığına bürünen bu varlıklar çocuklara annelik yapmışlar ve geyik sütü ile çocukları besleyerek onlara yardım etmişlerdir. Çocukların mağarada büyütülmesi de mağaranın anneyi simgelemesi ve anne rahmine tekrar dönüşü niteliği açısından önemli bir yere sahiptir.

Er Töştük Destanı’nda da çukur imgesi sıklıkla görülmektedir. Bunun yanında yeraltında Alp Kara Kuş’un kahramanı yutup içine hapsetmesi de mağara/çukur imajını yansıtmaktadır. Anne Kara Kuş, Er Töştük’ü görünce yutup, tekrar bıraktığında gençleşmiş bir şekilde gün yüzüne çıkmıştır.⁴⁷ Yani burada da kahraman ölüm ve yeniden doğum olayı, anne Kara Kuş’un yutup tekrar çıkarması ile gerçekleşmiştir. Destanda Er Töştük Kara Kuş’un yavrularını ejderhadan kurtarır, yavrular anneleri gelecekleri zaman Töştük’ü saklarlar. Kara Kuş geldiğinde yavruları önce ejderhanın parçalarını gösterirler. Daha sonra yavrular annelerine bir şey daha göstereceklerini ama onu yutmayacağına dair söz alırlar. Her ne kadar söz verdiyse de Kara Kuş Er Töştük’ü yutar:

⁴⁷Er Töştük Destanı’nda Töştük’ün kuş tarafından yutulup, çıkarıldığında da gençleşmesi ve yeni bir kimlik kazanması hadisesine benzer olay Hz. Yunus’un balık tarafından yutulup, daha sonra çıktığında günahlarından arınmış bir şekilde ölüm ve yeniden doğum olayını gerçekleştirdiği hadiseyi hatırlatmaktadır. Burada Hz. Yunus sanki anne karnından yeni doğmuş, günahı olmayan bir çocuk gibi dünyaya gelmiştir. Hz. Yunus’un bindiği gemiden atılışı balık tarafından yutulması, balığın karnında iken tövbe ve istiğfarla geçirdiği süre ve balığın karnından karaya çıkarılışı Kur’an’a göre Yunus kıssasının ikinci safhasını teşkil etmektedir. Bu safhayı ilgilendiren âyetler şunlardır: “Zünnün öfkelenerek giderken kendisini sıkıntıya sokmayacağımızı sanmıştı; fakat sonunda karanlıklar içinde ‘Senden başka ilah yoktur. Sen münezzehsin, doğrusu ben zulmedenlerdenim’ diye seslenmişti. Biz de ona cevap verip onu üzüntüden kurtarmıştık. İnananları böyle koruruz”; “Kendini kınarken onu bir balık yutmuştu. Eğer Allah’ı tesbih edenlerden olmasaydı, tekrara dirileceği güne kadar balığın karnında kalacaktı. Halsiz bir halde iken onu sahile çıkardık. Onun üzerine geniş yapraklı bir bitki (yaktın) yetiştirdik”; “Ey Muhammed! Sen Rabbinin hükmüne sabret, Balık sahibi (Sâhibü’l-Hût/Yûnus) gibi olma. O pek üzgün olarak Rabbine seslenmişti. Rabbinin katından bir nimet ulaşmasaydı, kınananmış olarak kıyıya atılacaktı”. Müfessirlere göre, Kur’an’da bildirilen Hz. Yunus’un gemiden atılması ve balık tarafından yutulması, onun isyanına karşı verilen bir ceza olmayıp Allah tarafından onun yanılığında ötürü günahlarından temizlenmesi amacıyla yönelik bir sınama olması mümkündür. Çünkü peygamberlerin cezalandırılması asla söz konusu değildir. Onların uğradıkları sıkıntılar sınama (mihne) niteliğindedir (Polater, 2007: 152- 153).

Er Töştüktü körsöttü
Anı körüp kara kuş
Karmap cutup ciberdi
Eki bala uçulandı
Sal kakpaş dep kıçkırdı
Kara kuş taştap ciberdi
Töştük çaşarıp kaldı

Er Töştük'ü gösterdiler,
Onu görünce Kara Kuş
Tutup yuttu,
İki yavru hiddetlendi:
“Bırak, kuru kafa!” diye bağırdılar,
Kara Kuş atıverdi,
Töştük gençleşti.
(İliç, 2002: 88).

Destanda geçen anne Alp Kara Kuşun kahramanı yutup tekrar çıkardığında yeni bir kimlik kazanacağı hadisesi masallarda da görülmektedir. Kırgızların “En Küçük Çocuk” adlı masalında hanın üç oğlundan en küçüğünü anne Alp Kara Kuş yutmuştur. Yavruları anne kuşun kanadına vurarak çocuğu çıkarmışlardır. Masalda şu şekilde geçmektedir: “Alp Karakuş çocuğu beline kadar yuttuğu sırada yavrular anasının kanadına vurarak bağırmaya başlamışlar. Alp Karakuş çocuğu kusup: "Ey sabırsız tembellerim, biraz sabretseydiniz bu çocuğu ok işlemez, kılıç kesmez, ateş yakmaz, suya batmaz hale getirecektim," diyerek ıslık çalar gibi ses çıkarmış (Karadavut, 2006: 197). Aynı epizot Kırgızların başka bir masalı “Alnazar Bakı”da da görülmektedir. Alnazar Bakı Alp Karakuş'un yavrularını ejderhadan kurtarır. Ava gitmiş olan anne Alp Karakuş yuvasına döndüğünde çocukları Alnazar Bakı'nın kendilerini ejderhadan kurtardığını söyleyince anne kuş Alnazar'ı yutuverir. Bunun üzerine çocuklar "Amanın, kocakarı, bırak bırak, kus kus." der yavruları. Alpkarakuş yutkunur, ama kusmaz."Amanın kocakarı, midende çürüyecek, bırak bırak." dediğinde "Eh yavrularım, biraz bekleseniz olmaz mıydı? Olduğundan iki katı dahafazla yiğit yapardım onu. Biraz bekleseydiniz tüm vücudu çelik gibi olacaktı." der (Doğan, 2009: 170).

Çukur sembollerinden biri de mezardır. İnsan öldüğü zaman asıl dünyada tekrar doğmaktadır. Yani insan boyut değiştirerek yeniden doğum olayını yaşamaktadır. Mezar imgesi, ölüp dirilme motifiyle birlikte yer alması, kahramanın ölüp yeniden doğması döngüsünü gerçekleştirdiği görülmektedir. Manas Destanı'nda bu yansımalar şu şekilde geçmektedir:

Manas'a mavi bir mezar yaptılar, tabuta Manas'ı koydular sıkıca kapadılar. Daha sonra bu ak mezar bir ev oldu, / bağındaki kara taş/ hazret kızı Altınay oldu,/ Manas kalktı dirilip/ Ak-kula atına bindi.) (Radloff, 1995: 93, 100). Dirilmesinin ardından

tıpkı yeni doğmuş bir çocuk gibi hiç kimseyi hatırlamaz. Daha sonra annesini hatırladığı zaman annesi Manas'ın karşına gelir. Bunun üzerine annesinin kaskatı olan memesi yumuşayarak süt dolar ve Manas bu sütü emer (Radloff, 1998: 108). Bütün bu yaşananlar mezarın anne rahmini simgelediği imajını göstermektedir. Çünkü ölüp tekrar dirilmeyle yeniden doğum olayını yaşaması, aynı zamanda tıpkı yeni doğmuş bir bebek gibi dirildikten sonra ilk olarak annesini tanıyıp, sütünü emmesi gibi hadiseler çukur sembollerinden mezarın da anne rahmini simgelediği çağrışımlarını güçlendirmektedir.

Çukuru sembollerinden biri de yeraltıdır. Yeraltı, daha çok ölümle ve kötü ruhlarla birlikte anılmaktadır. Boston Destanı'nda yeraltı motifine rastlanmaktadır. Destanda görülen yedi başlı Celmoguz/kocarı, oğulları ile birlikte yeraltında yaşamaktadır. Destanda yedi başlı kocakarı, oturup eline iğne iplik alıp yer yarığını diker. Bunu yoldan devler geçtiğinde, alplar yürük at koşturduğunda yer yarığında tozlar geçip, yeraltındaki çocuklarının kafasına değmemesi için yapar (Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 249- 250). Yedi başlı Celmoguz yer yarığının dibini kendine yaşam yeri olarak seçmiştir. Çünkü yer altı ve yeryüzünde yaşayan çocuklarını korumak gibi görevi vardır. Böylece yeryüzü ve yeraltının sınır bekçiliği işlevini üstlenmiştir. Bu demonik varlıklar aynı zamanda ab-ı hayat suyun da bekçileridir. Boston, Kara Çaç'ın hastalığının iyi olması için bu suyu aramak maksadıyla yola çıkar. Ab-ı hayat suyuna ulaşması için en büyük engel yedi başlı Celmoguzu yok etmesi gerekmektedir. Bu sebepten dolayı yedi başlı Celmoguzu bulmak için yeraltına inmiştir. Destanın ilerleyen bölümlerinde Karaboz Boston'u bu durumdan vazgeçirip tekrar yeryüzüne çıkarmak için şunları söylemiştir:

Ceti baştuu Celmoguz kempir
Beş başınan ayrılıp,
Kaçıp senden kutulgan Boston.
Cer astında beş döögö
Kabardı katuu taratkan Boston.
...
Karañgı tündön kayrılbas,
Colgo saldı Kara Çaç,
Adam kaytıp çıkkısız
Orga sandı Kara Çaç.

Yedi başlı Celmoguz kocakarı
Beş başından ayrılıp
Kaçıp senden kurtuldu Baston.
Yer altındaki beş deve
Haberi çabucak yaymış Bostan.
...
Gece yarısında, dönülmez,
Yola saldı Kara Çaç,
İnsanın dönüp çıkamayacağı
Çukura saldı Kara Çaç.

Bostan kaytıp kelbeyt dep,
Oylop kaldı Kara Çaç.
Cer astına ciberip,
Oynop kaldı Kara Çaç.

Boston dönüp gelmez diye,
Düşündü Kara Çaç.
Yer altına gönderip,
Eğlendi Kara Çaç.
(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009:
267, 269).

Çukur, doğumu, yeniden doğuşu, üremeyi simgelediği gibi ölümü de simgelemektedir. Toprak ana olarak sembolleşmiştir. İnsanların topraktan yaratıldığına dair rivayetler de bu durumu niteler. Toplum arasında “topraktan geldik, toprağa gideceğiz” şeklinde kalıp ifadelerin gelişmesi üremenin ve ölümün bir göstergesidir. Yeraltı, ölümün mekânıdır.

Kara Çaç ağabeyi Boston’u öldürmek maksadıyla yeraltına göndermiştir. Boston yeraltında kötü devleri perişan edip, yeraltı halkını refaha kavuşturur (Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 314). Böylece yeni bir kahraman kimliği ile yeryüzüne çıkmıştır.

Canış Bayış Destanın hem mağara hem de çukur imgesi görülmektedir. Canış yaralandığında bir mağaraya sığınıp kendini korumaktadır. Daha öncede belirtildiği gibi mağara annenin sembolüdür. Canış’ın mağarada saklanması da annenin koruyuculuk vasfını çağrıştırmaktadır. Çünkü Canış iyileşip kendine güveni geldiği zaman o mağaradan artık çıkar. Tıpkı çocuğun büyüüp kendine güveni geldiğinde evinden, annesinin yanından ayrılması gibi Canış da mağaradan ayrılır:

Kızıl zoonun túbünön
Boz üydöy çon ünkürdön
Taap alıştı Canıştı

...

Baykap körsö er Canış
Etinen oop azıptır
Karalaşar adam cok
Caratı küçöp kabıldap
Katuu şişik basıptır
Kiyimin çeçip salışıp
Kiygizdi başka cañırtıp
Kırma kızıl darıdan

Kızıl kayanın dibindeki
Otağ gibi kocaman mağarada
Buldular Canış'ı.

...

Baktıklarında er Canış
Bir deri bir kemik kalmış
Yardım edecek adam yok.
Yarası hepten azıp
Fena halde şişmiş.
Elbisesini çözüp çıkarıp
Başkasını giydirdiler değıştirip.
Kırma kızıl ilaçtan

Cıluu suuga salıştı
Katkan kanın cuuşup
Kayra oñdořup tañıřtı
Cigitterdi kubanttı
Baş kōtōrōp catışı
...

Arstan Canış mindi emi
Ak kalpak Kırğız ayılım
Bet alışıp cōrdō emi...

Ilık suya kattılar
Kuruyan kanını yıkayıp
Tekrar dōzeltip sardılar.
Yiğitleri sevindirdi
Başını kaldırıp yatışı.
...

Arslan Canış bindi şimdi
Ak kalpaklı Kırğız obam deyip
Yōnelip yōrōdō şimdi...

(Akınataliyev; Mukasov, 2013: 88- 89).

Destanın ilerleyen kısmında ise, Bayış Kalmuk hanı Sıyadak'ın eline geğer. Sıyadak onun başını kesip öldürmek ister. Bunun üzerine kızı Celkayıp babasına Bayış'ı çukura atıp karanlık yerde besleyelim, öldürmeden daha çok eziyet edelim demiştir. Aslında burada babası Bayış'ı sevdiğini anlamaması için yapmıştır. Celkayıp Bayış'ı korumak maksadı olsa da burada Bayış'ın manevi lōmō gerçekleşmiştir. Burada çukurun vasfı annenin koruyuculuk ile özdeşleştirilebilir. Çünkü ukur imgesi kahramanı kōtōlōklerden korumak için bir sığınak gōrevi ūstlenmiřtir.

Tamanına taş tōřōp
Kanday balban bolsa da,
Buza algıs kılıp kurdurgam.
Kana emese Celkayıp
Toktoosuz alıp bardırğın.
Tōbō tereñ Ak-Orgo
Tirōdōy azap tartırıp,
Tōbōlōkkō saldırğın.

...
Celkayıp aldırđı
Zambiliden cıyırmanı
Boldu dep anın kereği.
Zambilge salsa Bayıştı
lōk canday şaldırıp.

...
Bolcoldu kōnōm cetkende

Tabanına taş dōřeyip
Nasıl bir pehlivan olsa da
Bozamayacağı biçimde kurdurmuştum.
Hadi yleyse Celkayıp
Hemencecik gōtōrt.
Dibi derin Ak ukura.
Diri diri azap çektirip
Sonsuza dek koydur.

...
Celkayıp aldırđı
Zenbilciden yirmiyi.
Onun gereği oldu deyip.
Zenbile koydu Bayış'ı
lō insan gibi hareketsiz.

...
Tayin edilen gōnōm geldiğinde

Boşotup ordon al dedi.
Kayran bala Er Bayış
Ak Orga barıp salarda
Arkarday közü caynadı.

Çukurdan beni çıkar dedi.
Sevgili oğlan er Bayış
Varıp ak çukura koyarken
Gözü ülker gibi parladı.

(Akınataliyev; Mukasov, 2013: 100-101).

Destanın ilerleyen bölümünde Bayış, çukura atıldığında öldüğünü Celkayıp'ın verdiği ilaçlarla dirildiğini belirtir. Bayış çukurdan çıkacağı zaman dirilmiştir. Burada ölüp dirilme motifi de görülmektedir. Bayış dirilip çukurdan çıktığında ise yeni bir kişilik kazanmış, daha güçlü, kuvvetli birisi olarak gün yüzüne çıkmıştır. Bayış kaçıp gidelim diyen Celkayıp'a şunları söylemiştir:

Külüp iydi Er Bayış:

Kapaluu könül şat bolup
Kubanıp turam bugün men.
Men sadaga boloyun.
Keteli degen ünüñdön,
Şıbaa bolup özüñdön
Ölgön canım tirilgen.
Darındı içip em bolup.
Ayıkkan eçak caratım.
Aylanıp uçup çıguuga
Cetilgen çalgın kanatım.

Gülüverdi er Bayış:

Kederli gönül şat olup
Sevinip duruyorum bugün ben.
Kurbanın olayım.
Gidelim diyen sesinden
Şıfa gelip özünden
Ölmüş canım dirildi.
İlacını içip şıfa bulup
Çoktan iyileşti yaram
Uçup dolanıp çıkmaya
Hazırdır hızlı uçan kanadım.

(Akınataliyev; Mukasov, 2013: 113).

Mağara-çukur imgesi Kırgız masallarında da görülmektedir. Kırgızların "Talkamış" masalında bu imgeye rastlamaktadır. Masalda üç kız kardeş ve bir erkek kardeş vardır. Birgün erkek kardeş elmayı attığında kime değerse onunla evleneceğim diye ant içer. Elmayı attığında en küçük kız kardeşe değer. Daha sonra bu durumu bir tane karga kıza söyler. Kız, bu duruma çok öfkelenerek evden kaçıp gider. Yolda giderken yorulunca bir taşın üstüne çıkıp oturup hıçkırma hıçkırma ağlamaya başlar. Ne ağabeyine varmak, ne de ölmek istiyormuş. Böylece solmuş mısır gibi otururken hangi taraftarı geldiği bilinmeyen bir kişi peyda olur. Kız korkup:"Açıl, açıl Talkamış, ben içine gireyim," deyince taş açılır. Kız içine girip o adamdan saklanır (Karadavut, 2006: 275, 277). Burada taşı açıp içine girmesi, tıpkı çocuğun

tehlikelerden korunmak için anneye sığınması gibi kızında korkup taşın içinde saklanması ile bağlantılıdır. Taşın içinde mağara-çukuru simgelemektedir.

Mağara/ çukur kadını simgelemesinin yanında şeytani varlıklarında yaşadığı yerlerdir. Kırgızların “Sakurbay” adlı masalında da cadı tipi kadın görülmektedir. Bu kadın bir mağarada yaşamaktadır. Masalda kahramanı zehirlemeye çalışır ve mağara/çukurda yaşar. “Kerbender cügün tüşürüp catkanda bir kempir cıla basıp kelip kınıldağan ünü menen: “Cetim baldarım bar, bağar-körörü çok cesirmin. Arıberi ötkön silerge okşoğon mırzaların kayırımı menen eptep can saktap turabız.” dep, ıylamsırap oltura kaldı. Kerben başı kempirdin kursağın toyğuzup, baldarına örük, meyiz cana ar türdüü tamaktardan berip uzatıp ciberdi da, özü körünböy artınan eerçip bardı. Kempir ünükürünö kirip beş balasına: “Bayağı közün men sokur kılğan baydın baldarı mına bul bulaktın başına kelip konuştu. Uu talkandı casap oşolorğo bereyin” dep, baldarına keñeş saldı...” (Kervancılar yükleri indirip otururken yalın ayaklı yaşlı bir kadın gelip iniltili bir sesle: "Yetim çocuklarım var, bakacak kimsem yok, dulum. Buradan gelip geçen sizin gibi beylerin hayırlarıyla zar zor geçinip gidiyorum." diye ağlayarak oturur. Kervanbaşı, kadının karnını doyurur; çocukları için kuru kayısı, kuru üzüm ve her türlü yemekten verip uğurlar. Kendisi de fark ettirmeden onu izler. Kadın bir çukura girip beş çocuğuna: "Gözünü kör ettiğimiz o zengin beyin çocukları işte bu pınarın başına gelip durdular. Geceyi burada geçirecekler. Zehirden helva yapıp onlara vereyim." diye çocuklarına akıl danışır...) (Doğan, 2009: 138, 261).

3.1.2. Kadın ve Renkler

Renkler kâinattaki birçok şeyi ifade etmektedir. Siyah renk kötülüklerin, karanlığın içene giren her şeyi ifade ederken, siyah rengin zıttı beyaz renk de iyiliği, aydınlığı, kutsallığı ifade etmektedir.

Boston Destanı’nda görülen Kanışay’ın doğumu esnasında gelen ak otağa, ak (beyaz) saçlı yaşlı bir kadının (Umay) gelip yardım etmesi üzerine doğumun gerçekleşmesi, ak rengin kutsallığı ifade etmesi açısından önem taşımaktadır:

Ak ordonun içine

Ak otağın içine

Ak saamay kempir kırıptir,

Ak saçlı yaşlı kadın girmiş,

Aylanada oturgan

Etrafta oturan

Bakşı-bübü kempirler

Bakşı- бүbü, yaşlı kadınlar

Añ-taň bolup kalıptır.
Kim ekeniñ bilinbey,
Kirgeni közgö ilinbey
Ak saamay kempir Kanışanı
Aylandırıp karadı.
Çok tizelep canına
Olturup kaldı aldına
Oñ kolun öydö kötörüp
Iylap catkan Kanıştın
Üç colu için sıladı.

Şaşakalmışlar.
Kim olduğı bilinmeden,
Girdiğı göze çarpmadan
Beyaz saçlı yaşlı kadın Kanışa'ya
Tepeden tırnağa baktı.
Diz üstü çöküp yanında
Oturup kaldı önünde.
Sağ elini yukarı kaldırıp
Ağlayan Kanışa'nın
Üç kere karnını sıvazladı.

(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 32).

Yine aynı destanda kadınla bağlantılı olarak kara renk geçmektedir. Buuba Han'ın ikiz çocukları olur. Bu ikizlerin biri kız, biri de erkektir. Hızır bu çocuklara ismini verirken, kızın ismini “Kara Çaç” koyar:

Kızındın adı Kara Çaç,
Akılı elden artıkça,
Amalı andan başkaca,
Bardık caktan tak bolsun.

Kızının adı Kara Çaç,
Aklı herkesten fazlaca,
Hareketi ondan başka türlü,
Her yönden tam olsun.

(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 39).

Kara Çaç ismi Manas Destanı'nda da geçmekteydi. Kırgızcadaki “Çaç” kelimesi “Saç” demektir. Ve Manas Destanı'nda zikredilen iki şamandan biri kadındır. Erkek şaman (kara bakışı) ancak lohusaya yapılan bir törende görüldüğü halde, kadın şaman bütün ülkede cereyan eden ve edecek olayları biliyor. Bu kadın şaman bir Müslüman kızdır. ‘Pis kokulu kâfir tarafından esir alınmış.’ bu ‘göğsü tüylü kâfirin koynunda yatmamak için’ periye (ruhlara) yalvarıp yakararak kurtarmasını dilemiş. Doğan kuşu olup göklerde uçmuş, dünyayı dolaşmıştır. Adı ‘Karasaç'tır.” (Cıbroğlu, 2004: 163). Kara Çaç ismi burada büyüsel bir anlam içermektedir. Saç, büyü unsurunun yanında, “kara” renk de kötülüğü simgelemektedir. Aynı zamanda yer altını da nitelemektedir. Türklerin ise, en eski inanç sistemlerinde “kara şamanlık” kurumunu

kadın başlangıçlı olmuştur. Bunlar Erlik'e ve yer-su ruhlarına kamlık yaparlar.⁴⁸ Boston yurduna döndüğü zaman bir deve çobanıyla karşılaşır. Deve çobanı Kara Çaç'ı usta yalancı olarak niteler:

Kempiri egiz törögön.

Biri erkek, biri kız,

Cörköktöşüp orogon.

Uulu aybattuu alp çıktı,

Kızı kıyın kalp çıktı.

Yaşlı karısı ikiz doğurdu.

Biri erkek, biri kız,

Kundaklayıp sardı.

Oğlu heybetli alp çıktı,

Kızı usta yalancı çıktı.

(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 223).

Bir gün yine göl kıyısına gitmiş, ak kuğularla oynarken, bir tane yabancı bir kuğu görmüş. Bu kuğunun sağ bacağında, altın bir yüzük ve kanatlarının altında da deriden dikilmiş, dört köşeli bir muska olduğunu fark etmiş. Onu alıp açıp baktığında beyaz kâğıda yazılmış bir mektup olduğunu görür. Mektup Kadamış Han'nının kızı Cezbilek'ten gelmiş. Cezbilek bu mektupta evlilik isteğinin olduğunu belirtir (Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 43-44). Yine ak renk, olumlu ve kutsal bir amaca yöneliktir.

Boston Destanı'nın ilerleyen kısımlarında Boston ile Altınay evlenirken, nikâhları esnasında beyaz bir kâsenin içinden su içerler. Beyaz renk yine suyla birlikte kutsallığının ve kudretinin olduğunu göstermektedir. Bu suyu içmelerinin amacı şu şekilde anlatılır:

Eköönördün köönüñör

Suunday tunuk bolsun dep,

Ak çınımı aldırıp,

Tunuk suunu kuydurup,

Altınay menen Bostongo

Abat murun cutkurup,

Oturgandın bardığı

Tegeretip içiptir.

İkinizin gönlü

Su gibi duru olsun diye,

Beyaz kase aldırıp,

Duru su koydurup,

Altınay ile Boston'a

Önce içirip,

Oturanların hepsi

Elden ele geçirip içmiş.

⁴⁸ Türklerin en eski inanç sistemi olan karaşamanlık kurumu kadın başlangıçlı olmuştur. Bu bilgiyi A. Anohin de tasdikler. Anohin'in verdiği bilgilere göre kadın şamanlar temiz olmadıkları (piyar kiji) için hiçbir zaman Ülgen'e kamlık yapmaz, aksine yalnız Erlik'e ve Yer-Su ruhlarına kamlık yaparlar. Bir koruma ve zırh görevini yerine getiren manyak (özel şaman giysisi) butür kamlıkta giyilir (Bayat, 2010: 35).

(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 208).

Yine Boston'un doğumunda ak keçeğe sarılması, ardından Altınay'la evlendikten sonra ak döşekte yatarlar (Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 207). Boston'un doğumunda ve evlenmesinde kullanılan ak renk kahramanın geçiş dönemi ritüellerinde fon vazifesi görür.

Yedi başlı Celmoguzlar devlerle aynı soydan geldiği belirtilir. Boston Destanı'nda yedi başlı Celmoguz'un üçüncü ve yeraltında yaşayan diğer dört kardeşinin en güçsüzü olan Ak Dev yer almaktadır. Onun bir de Ak Kadın adlı eşi vardır (Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 282). Ak renk iyiliği, saflığı ve temizliği temsil etmesi bakımından önem taşımaktadır. Fakat burada geçen Ak Dev yeraltının, karanlığın ve kötülüğün temsilcisi olan demonik bir varlıktır. Onun da eşi Ak Kadın'dır. Aslında burada kötülerin içinde iyiliği temsil etmektedir. Ak renk burada değişik bir fonksiyonda karşımıza çıkmaktadır.

Destanda geçen bir diğer renk ise kıızıdır. Cezbilek'in doğum sancıları başlar. Dokuz gün geçmesine rağmen doğum gerçekleşmez, çok eziyet çeker. Bunun üzerine babası Kadamış Han tabipleri çağırır, kayalıklardan kırma kızıl şifalı ilacı bulmalarını söyler (Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 412). Kızıl renk, doğum öncesi ve sonrası için kullanılan bir renktir. Albastının kırmızı renkle bir ilişkisinin olduğu bazı araştırmacılar tarafından dile getirilir.⁴⁹

Türk kültüründe beyaz (ak), kırmızı (al/kızıl), siyah, yeşil, mavi, sarı gibi renkler ayrı bir öneme sahiptir. Bu renkler Türklere kutsal olanla ilişkilendirilir. Sözü edilen renkler destanlarda, masallarda, halk hikâyelerinde, efsane ve halk edebiyatı türlerinde sembolik olarak yer almaktadır. Cañıl Mırza Destanı'nda da "kırmızı" renk yer alır. Cañıl bir gün parmağına kırmızı altın yüzük takar ve bu yüzüğü kim ele geçirirse onunla evleneceğini belirtir. Destanda kırmızı renk şu şekilde geçmektedir:

Cerin körüp Kırgızdın

Yerini görüp Kırgız'ın

Kız canıl kızıp kalıptır.

Kız Canıl kaldı heveslenip.

El çoğultup toy kılıp,

Halkını toplayıp ziyafet verip,

⁴⁹Albastı, genel olarak yol şaşırtıcı, yalancı ve hilekârdır. O, çocuklara, özellikle yeni doğan çocuklara musallat olur ve onlara hastalık getirir. Hamile kadınlara zorluk çıkarır. İnsanların ciğer gibi iç organlarını çalar ve suya atar. Tüfek sesinden, ocaklı adamlardan, kırmızı renkten korkar, at yelesini örmekten hoşlanır, kan emer, insanları korkutup bayıldıktan sonra ruhlarını çalıp hastalanmasına, hatta ölümüne sebep olur, hilecidir (İnayet, 2010: 45).

Kızıl altın şakekti
Kim karmasa tiyem dep,
Ant kılıp kolgo salıptır.
Car çakırttı eline,
Kalk çoğulup barıptır,
Kız Cañıldın kebine.
Kız Cañıl elge kep ayttı,
Kızıl altın şakekti
Ubada kılıp saldım dep.
Şakegimdi kim alsa,
Oşogo barıp tiyem dep.

Kırmızı altın yüzüğü
"Kim tutarsa hem alır" diye,
Ant içip eline takmıştı
Duyuru yaptırttı halkına,
Halk toplanıp gelmiştir,
Kız Canıl'ın sözüne.
Kız Canıl halka konuştu,
Kırmızı altın yüzüğü
Söz vererek taktım diye.
Yüzüğümü kim alırsa,
Ona gidip evlenirim diye.
(Adilbekova, 2002: 47).

Bilindiği üzere kırmızı renk, savaşın, zaferin, kanın rengi olduğu gibi bekâretin rengi olarak da Türk inancında yer almaktadır. Cañıl'ın kırmızı renkli altın yüzük takması da onun bekârlığının göstergesidir. Aynı zaman da Cañıl'ın yüzüğü ele geçirenle evlenmek istemesi belirli mücadelelerden sonra zaferin elde edileceğinin bir yansımasıdır.⁵⁰

Sözlü türlerde kadının renklerle olan bağlantısı genellikle isimlerinin başına getirilen ak/kara veya ana sütünün ak renkte olması ve evliliklerde, doğumlarda kırmızı (al, kızıl) renk ile anılması, basit bir mevzu değildir. Bu renkler kadınların kişilik özelliklerini, iyi veya kötü karakterde olmasını yansıttığı gibi aynı zamanda nazar, büyü, kötülüklerden korunma amaçlarına da hizmet etmektedir.

Er Töştük Destanı'nda yeraltının kötü huylu kahramanı Urum Hanı'nın kızının ismi Ak Çenem olarak geçmesi, kızın kötü karakterli kahramanların arasında iyiliği, saflığı temsil ettiği anlamına gelmektedir. Aynı zaman da Çoyun Kulak Ak Çenem'i zorla kaçırap sahip olur ve hamile bırakır. Bunun üzerine Er Töştük Çoyun Kulak'ı

⁵⁰ Al/kırmızı kuşak bekâret renginin simgesidir. Ögel, kırmızı için "ergenlik ve zafer rengidir" demektedir. Dedem Korkut kızıl otağları kızı olanlara uygun bulmuştur. Evlilikte gelin ve damadın kaftanları, ergenlik kaftanları Beyrek'te olduğu gibi kırmızıdır. Tatar Türk halk inançlarında yılda bir defa "Kızlar Günü" yapılırken, Kızıl Yumurta Günü aynı kültürü paylaşan coğrafyanın diğer halkları arasında yeni gün/Nevruz kutlamalarında geçer. Anadolu Türk halk kültüründe düğünden evvel kına gecesi kızların kısır gecesi ise erkeklerindir. Aynı zamanda kırmızı, kan ve savaş simgelemektedir (Kalafat, 2012: 100, 102, 165). Kırgız deyimlerinden birinde de kırmızı/ kızıl rengin bekârlık anlamını içermektedir: kızıl but: harfiyen" kızıl ayak" anlamcabekâr, evli olmayan. "Kızıl but cigitter köp." (Bekâr gençler çok.) (Meskhidze, 2006: 167).

öldürerek eşi Ak Çenem’i onun elinden kurtarır. Kurtardıktan sonra Ak Çenem’i “ak devenin sütü” ile yıkar:

Köztü açıp cumguça	Göz açıp kapayınca kadar,
Altın kümüş alıp keldi	Altınla gümüş getirdi,
Canım ber dep suradı	“Canım ver!” diye yalvardı,
Anı körüp Er Töştük	Er Töştük bunu görünce,
Me dep başın üşüp aldı	“Al işte!” diyerek (kuşun) başını kopardı,
Çoyun Kulak ölüp kaldı	Çoyun Kulak ölüverdi,
Ak Çenemdi Er Töştük	Er Töştük Ak Çenem’i
Ak töönün sütü menen kirintip aldı	Ak devenin sütüne daldırdı,
Kaytadan neke kıydı	Tekrar nikâh kıydı.

(İliç, 2012: 78).

Destanda, Er Töştük’ün Ak Çenem’i kurtardıktan sonra “ak devenin sütü” ile yıkaması, ak rengin verdiği ruhsal ve bedensel temizliği, arınmayı sağlamıştır.

Kırmızı renk Kırgız kültüründe üremeyi, bereketi, iyiliğin ve aydınlığın simgesidir. Kırgızların “Sokur Bay” adlı masalında kırmızı renk evlilikle ilgili bir unsur olarak yer alır: Eşi hana bakıp: "Bu misafirin giydiği kürk bizim kızımızın kürküymüş." der. Han dikkatle bakıp: "Benim kızımın kürküymüş. Nereden aldınız?" der. Yiğit: "Sizin kızınızın değil." der. Han: "Hayır, kızımın." der. Yiğit: "Eğer doğru söylüyorsanız kürkünüzü alınız. Başka bir kürkse ne verirsiniz?" der. "Yanılırsam, kızımı vereyim." der han. Yiğit o cadının servetinden hanın kızının kürküne benzer kırk kızıl kürk getirir. Onlara han kızının kürkünü ekler, karıştırır ve: “Bunların arasından kızınızın kürkünü bulunuz.” Diyerek hanın önüne serer. Han kürkü tanıyamaz, söz verdiği için kızını verir (Doğan, 2009: 265).

Sarinci, Bököy Hikâyesi’nde kadının isminin başına “ak” getirildiği görülmektedir. “Ak” renk kutsal olanla ilişkilendirilir. Saflığı, temizliği ifade eder. Hikâyesi’nde kadın kahramanlardan Kanış ile Bermet’in isminin başına “ak” renk getirilmiştir:

Ataşkan carı ötköndö,	Kocası, sevgilisi öldüğü zaman,
Alganı anın ak Kanış,	Onun karısı ak Kanış
Ak betine kol salbay.	Ak yüzünü elini değmiyor.
...	...
Coop surap Bököydön,	Hesap soralım Bököy’den,
Coldoş alıp beş kişi,	Beş tane yoldaş alıp

Anan Ak Bermetke baralı.
Uruşu çok, cañcal çok,
Tınçtıq menen alalı.
Tuugan bolup agarıp,
Apkelelik tınçtıқта
Ak Bermet sinduu kelindi.

Ondan sonra Ak Bermet'e gidelim.
Kavgasız, dövüşsüz,
Huzur ile alalım.
Akraba olup ağarıp,
Alıp gelem barış içinde
Ak Bermet gibi güzel gelini.
(Alper, 2004: 275, 277).

Daha önce de bahsedildiği üzere Türk kültüründe bazı renkler çok büyük anlamlar içermektedir. Bu renkler özellikle, ak(beyaz), al (kızıl, kırmızı), siyah (kara, yağız), mavi, sarı, yeşil renkleridir. Aynı zamanda kozmolojinin yapısı da bu renklerle ifade edilmektedir.⁵¹ Bunların yanında ak gökyüzünü, iyi ruhlar (aru tözler) ve tanrıları, aynı zamanda berraklığı, saflığı, temizliği, helal olan şeyleri, kara renk ise, yerin altını, kötü ruhları (kara tözler) ve tanrıları, ölüm-matemi, kötülüğü, haramı simgelemektedir. Bunun yanında al renk ise, araştırmacıların genel görüşü olan ateş kültürüyle ilgilidir.⁵² Ateş anaerkil dönemde kutsal görülmekteydi. Zira ilk ateşi bulan cinsiyetin kadın olduğu araştırmacılar tarafından dile getirilmiştir. Böylece ateşe hükmeden kadın kutsal olarak görülmüştür. Daha sonra demirin icat edilmesi ile sosyal hayattaki fonksiyonu geride kalan ateş ve onun temsil ettiği anaerkil Türk toplum yapısı, ataerkilliğe doğru değişim içerisine girmiştir. Bu süreçte al ruhu evin dışına itilmiş ve ateşin zıddı olan su kültürüyle ilişkilendirilmiştir. Al ruhu (Albastı, Alkarısı, Albıs, Alavradı vs.) bu sefer doğum yapan kadına ve çocuğa zarar vereceği düşüncesi ortaya çıkmıştır. Nitekim loğusa kadınlara musallat olan albastı ruhunun en çok korktuğu figür demirci figürüdür, öyle muktedir demirci ustalar ve ocaklılar vardır ki, bunların bir mendil veya külahı albastıyı korkutmak için yeterlidir (Çelik, 2012: 106). Alkarısı bundan sonra düşman olarak görülmüştür. Aynı zamanda kırmızı renk, güneşin ve tüm savaş tanrılarının rengidir. Eril hareket ilkesini, ateşi, hükümdarlığı, aşkı, hazzı, gelin ve evlilikle ilgili birtakım hususları ifade eder. Onun bu genel anlamları Türklerdeki anlamlarına uygundur (Çoruhlu, 2000: 186). Söz

⁵¹Kuzeyin renk simgesi kara, güneyin Kızıl, doğunun gök rengi mavi (bazen yeşil), batının rengiyse ak (beyaz ya da beyaz Lekeli) idi. Merkezin, yani toprağın rengiyse san ya da yağız (siyah) olarak anılıyordu. Bu şemayla ilişkili diğer simgeler, yani hayvanlar, yıldızlar, su, ateş, ağaç, maden, toprak (merkez) gibi unsurlar aslında renklerin kozmolojinin ve mitolojinin diğer alanlarının konularıyla sıkı sıkıya ilişkili olduğunu gösteriyor; örneğin Uygurca'da kuzey kara yılan, güney kızıl saksagan, doğu mavi ya da yeşil ejderha, batı ak parstır (Çoruhlu, 2000: 181).

⁵²"Al" kelimesinin ateş kültürüyle alakalı olması bilhassa buruhun en eski devirlerde hami ruh, ateş ve ocak ilahesi olduğunu göstermektedir (İnan, 1998: 263).

konusu kırmızı rengin aşk, gelin ve evlilik anlamına uygun olarak, Kocacaş Destanı'nda karşımıza çıkmaktadır. Karakoca kızı Zulayka'yı evlendirmek isteğinde kızına uygun eş adayı aradığını dört bir tarafa duyurur. Kızı hangisini beğenirse onu alacaktır. Bunun üzerine evlenmek isteyen eş adayları, Karakoca'nın obasına gelir. Gelen adayların evlilik istekleri ellerindeki kızıl elma göstergesi olmuştur:

Betine parda kiyinip	Yüzüne örtü takınip
Belgilüü kızıl alma alıp,	İşaret olarak kızıl elma alıp,
Sınap turat kelgendi,	Sınar durur geleni,
Zulayka sınduu balası.	Eşsiz güzel Zulayka.

(Akmataliyev; Kırbaşev, 2007: 29-31).

Aynı zamanda Kocacaş'ın Zulayka ile evlenirken, evinden ayrılacağı sırada Karakoca'nın kızına "kırmızı çeyiz" vermesi de dikkati çekmektedir:

Kızının toyun taratıp,	Kızının toyun u dağıtıp,
Kızıl- tazıl sep berip,	Kırmızılı çeyiz verip,
Karakoco kamınıp,	Karakoco davranıp,
Cönötmökkö catkanı.	Yolla maya hazırlandı.

(Akmataliyev; Kırbaşev, 2007: 65).

Yukarıda görülen, elma motifi gerek semitik metinlerde (Kuran, İncil, Tevrat) gerekse çağdaş edebiyatta kullanılan bir üreme motifidir (Çelik, 2012: 107). Aynı zamanda hem elmanın renginin kızıl olması, hem de çeyizin kırmızı olması Türk mitolojisinde üremeyi de sembolize etmektedir. Çünkü ateş kültüyle alakalı olan "Al ruhu (alkarısı, albastı gibi), en eski devirlerde hami ruh, ocak ve ateş ilahesi iken, ataerkil dönemde doğum yapan kadınlara musallat olan, kadınlara ve yeni doğan çocuklara zarar vereceği düşüncesi yerleşmiştir.

Kocacaş Destanı'nda yas alameti olarak kara giysi giyildiği ve kara naralar atıldığı görülmektedir.⁵³ Kocacaş Sur Eçki ile mücadeleye gittiği için eşi Zulayka karalar giymiştir:

⁵³ Bütün dünya mitolojilerinde ve simgeciliğinde kara rengin daha çok olumsuz anlamları ifade etmek üzere kullanıldığını görüyoruz. Ezeli karanlık, boşluk, ölüm karanlığı, tahribat, üzüntü, büyü, kötülük ya da ölümle ilgili mitlerde yer alan tanrılar, karmaşa ortamı, şeytan vb. gibi pek çok şey kara renkle birlikte ifade edilmiştir. Yeraltı dünyasındaki birçok unsur kara renkle ifade edilir. Öte yandan kara renk Türk dünyasında yaygın bir biçimde ölümün, ölümden duyulan yasin ifadesidir. Mezarlara kara renkli paçavra ya da flama asılması, Dede Korkut gibi önemli eserlerde yas olan evden söz edilirken "karalı göklü otağ" tabirinin kullanılması, yine aynı kitaptaki hikâyelerden birinde (Dirse Han Oğlu Bogaç Han Hikâyesi) oğlu-kızı olmayan hanın kara çadıra konulması gibi hususlar kara rengin ölüm, yas ve üzüntünün ifadesi olduğunu bize göstermektedir (Çoruhlu, 2000: 183, 185).

Katınımı tuldatıp,
Karıpbaydı muñdantıp,
Kızılduu önüm surdantıp.
Tamanım karış carılıp,
Körünö meynet tabılıp.
Kaygını tarttı candarım,
Karanı kiydi alғанım.

Kadınımı dul bırakıp,
Karıpbay' ı kederlendirip,
Kızıl çehremi hırs basıp.
Tabanım bir karış yarılıp,
Azap çektiğim görülür.
Kaygını çekti sevdiklerim,
Karalar giydi karım.

(Akmataliyev; Kırbaşev, 2007: 151).

Yas, ölünün ardından genellikle kadınlar tarafından tutulmaktadır. Yasta kadınlar karalar giymelerinin yanında yüzlerini yırtarlar ve ağıt yakarlar. Kocacaş'ın ölümü üzerine eşi Zulayka:

Alғанı Zulayka ün tartıp.
Kara nar kamdap, cük artıp,
Kalkı köçtü cerine.

Eşi Zulay yas edip.
Kara nara havut vurup, yükleyip,
Halkı göçtü yerine.

(Akmataliyev, Kırbaşev, 2007: 225).

Kocacaş Destanı'nda kadınla bağlantılı olarak bir de “ak” renk karşımıza çıkmaktadır. Destanlarda anne sütünün “ak” olarak ifade edilmesi helal olduğu anlamına gelmektedir. Kocacaş Destanı'nda şu şekilde geçer:

Anık sırnı uktum- dep,
Ak sütün bergen enemim.
Meyli karı, meyli çaş,
Beşeneden körömün.

Asıl sırrını duydum deyip,
Ak sütünü veren annemin.
İster yaşlı, ister genç,
Kaderimdekini görürüm.

...

...

Düyüm cemiş cegizgen,
Kimdin uulu degizgen,
Ayabay sütüm emizgen.

Türlü meyve yedirdiğim,
Kimin oğlu dedirdiğim,
Esirgemedem sütümü emzirdiğim.

(Akmataliyev, Kırbaşev, 2007: 257, 261).

Manas Destanı'nın Radloff varyantında kadınla bağlantılı olarak iki renk geçmektedir. Bu renkler “kara” ve “ak” renklerdir. Kara renk, bilindiği üzere, ezeli karanlık, boşluk, ölüm karanlığı, tahribat, üzüntü, büyü, kötülük ile ilgili mitlerde yer alan tanrılar, karmaşa ortamı, şeytan, yer altı vb. gibi unsurları ifade etmektedir. Sözü

edilen destanda kara saça bağılı olarak büyüsel işlevi ve ölüm karanlığı ya da ölümle ilgili unsuru sembolize etmektedir.

Kadın saçı, ayrıca büyü unsuru olarak da görülmektedir. Manas Destanı'nda Cakıp Han'ın çocuğu olmaz, çocuğun olmamasında eşini suçlu bulur, bunun nedenlerini şu şekilde sıralar:

Almatının oozunda	Almatı'nın ağzında,
Cerdep catkan Cakıp-kan.	Otururdu Cakıp Han.
Keçe Aydar-kandın kızı Çıyırdı,	Aydar Han'ın kızı Çıyırdı'yı
Ağlan eken Cakıp-kan.	Almış idi Cakıp Han.
“Oşo Çıyırdını alganı,	“Çıyırdı'yı alalı
Men cıttap bala öppödüm,	Ben bir çocuk öpmedim,
Bu Çıyırdı cayğan çaçın tarabayt,	Çıyırdı çözdüğü saçını taramadı,
Kudayga tooba dep tipti meni karabayt!	Allah'a tövbe deyip hiç işime bakmadı!

(Radloff, 1995: 17).

“Çıyırdı çözdüğü saçını taramadı” buradaki ifade “saçını tarayıp dağıtmadı” anlamında kullanılmıştır. Çünkü saç çözüldüğü zaman toplu halde durur, dağılmaz. Burada büyüsel bir içerik söz konusu olduğu söylenebilir. Saçı dağıtmak bereketin göstergesidir. Destanın ilerleyen bölümlerinde başörtüsü kelimesi yer alması ve bununla birlikte “Kara Çaç” yani “Kara-saç” ismi geçmesi destanın olay örgüsü bağlamında “büyüsel işlevi” akla getirmektedir:

Kalıñ Nayman köp curtan	Kalabalık Nayman'ın yurdundan
"Kadının bilet!" dep algan,	Herkes beğenir diyerek
Oorçın Nayman köp curtan	Kalabalık Nayman'ın yurdundan
"Oğo'lo suluu!" dep algan,	Çok güzel diyerek
Kara Çaçtın üyündö	Kökçö'nün aldığı Ak Erkeç.
Ak Erkeç çaçın ciyp catkan.	Kara Çaç'ın evinde saçını örüyordu.
Erinen kalgan Kara Çaç	Kocasından dul kalan Kara Çaç'ın
Tişi ketik eken,	Dişleri hep çürük idi,
Köönü cetik eken,	Fakat aklı uyanık idi.
Üyündö çaçın ciyp algan,	Evde saçlarını ören
Ak Erkeçke ol aytkan:	Ak Erkeç'e şöyle dedi:
At ayar ayaş bolsoçu?	"İleriyi gören dost için bir at nedir ki?
Ton ayar ayaş bolsoçu?	İleriyi gören dost için elbise nedir ki?

Kara-kandın balası
Kabılan tuuğan Almambet
Ketip bara catırı.
Buruksuğan Ak Erkeç
Başındağı mandile
Başınan alıp kiydi deyt,
Oñ çaçın ciyp aldı,
Oñ çekege burdu deyt,
Sol çaçın ciyp aldı,
Sol çekege burdu deyt.
Altından çaçpak bir kuçak
Ay kuyrukka saldı deyt,
Kümüştön çaç pak bir kucak
Kün kuyrukka saldı deyt.
Küdörüdöy bıkkıldap,
Küçü ittey çıñkıldap,
Külsö tişi küröktöy kaşkayıp
Küymönsö cıpar cıttanıp.
Caş kozuday torolup,
Soğunçoğu çaçın orolup,
Kan balası Ak Erkeç

Kara Han'ın oğlu
Almambet kaplan doğan Almambet
Kalkmış gidiyor."
Gayet güzel Ak Erkeç
Baş örtüsünü
Aldı başına örttü.
Sağ tarafına bağladı.
Sağ saçını alarak
Sol saçını alarak
Sol tarafına bağladı.
Saç örgülerinin altın süsü bir kucak
Kuyruğuna ay toka taktı,
Saç örgülerinin gümüş süsü bir kucak
Kuyruğuna güneş toka taktı.
Ceylan gibi titreyip,
Yavru köpek gibi bağırdı.
Gülünce kürek gibi dişleri parıladı.
Nefes alınca miskler saçtı.
Yavru kuzular gibi oynadı,
Halkalarına saçı dolaştı,
Han evladı Ak Erkeç
(Radloff, 1995: 40).

Manas Destanı'nda düş ile geleceği keşfedenlerin çoğu kadınlardır. Bu destanda zikredilen iki şamandan biri kadındır. Erkek şaman (kara bakışı) ancak lohusaya yapılan bir törende görüldüğü halde, kadın şaman bütün ülkede cereyan eden ve edecek olayları bilir. Bu kadın şaman bir Müslüman kızıdır. 'Pis kokulu kâfir tarafından esir alınmış.' bu 'göğsü tüylü kâfirin koynunda yatmamak için' periye (ruhlara) yalvarıp yakararak kurtarmasını dilemiş. Doğan kuşu olup göklerde uçmuş, dünyayı dolaşmıştır. Adı 'Karasaç'tır.

Kara rank kadınla ilişkili olarak Manas Destanı'nda "kara taş" şeklinde yine ölümle bağlantılı bir görünümde karşımıza çıkmaktadır:

Manas ölmesi üzerine onu mezara koyarlar. Daha sonra "Hazreti Ta'ala gönderdi bir meleği şu emir ile; ...Bağrına kara taş basan hazret kızı Altınay kahramana zevce

olsun!..” şeklinde Tanrı meleklerle emir verdi (Radloff, 1995: 99). Bunun üzerine “Aspandağı perişte/ Manastın başındağı beytin/ emdi kelip tept'edi-/ Ak sarayday üy boldu,/ boorundağı kara taş/ ezret kısı Altınay suluu boldu!/ Manas koptu tirilip,/ Ak-kulanı mindi deyt.”(*Gökteki melek Manas'ın başındaki beyte gelip girdi,/ bu ak mezar bir ev oldu, / bağırındaki kara taş/ hazret kızı Altınay oldu,/ Manas kalktı dirilip/ Ak-kula atına bindi.*) (Radloff, 1995: 100).

Bir diğere ise “Ak” renktir. Manas ve Almambet Manas'ın annesinin ak memesinden süt içerler ve sütkardeş olurlar:

Manas Almambet'i alıp evine gelince annesi Çıyırdı sevincinde ak memesinden süt gelir.

Manasta tüşö kaldı deyt,	Manas da attan inmişti.
Çakanımın katıp kalgan ak emçek	Çakanımın katılıp kalan ak memesinden
Aa süttör bayda boldu deyi,	Annesinden süt gelmişti,
Tirkirep alıp turdu deyi,	Şıpır şıpır akıyordu.
Andan Alman Bet baatır ayttı deyt:	Almambet hemen dedi ki:
“Enekeñnin ak emçek	Annenin ak memesinden
Agıp turat, Manas Kan,	Süt akıyor Manas Han!
Bir emçegin sen emgin!	Bir memesinden sen gir em,
Bir emçegin men emeyin!	Bir memesinden ben emeyim!
Belimdi kınday buuayın!	Belimi sıkı bağlayayım!
Cakıp Baydan tuuayın!	Cakıp-bay'dan doğayım!
Seni-minen bir tuuğan adam boloyun!”	Senin kardeşin olayım!
Bir emçegin Almanbet emdi deyt,	Almambet bir memeden emdi,
Bir emçegin Manas emdi deyt,	Manas öbüründen emdi!
Emi üyünö bardı deyt,	Derken evine girdiler.
Cırgap kulap cattı deyt,	İçtiler, türkü söylediler,
Manas menen Almanbet	Manas ile Almambet
Eköo bir tuuğan adam boldu deyt!	İkisi kardeş oldular.

(Radloff, 1995: 56-57).

Görüldüğü üzere, “Ak- Erçek” isminde ve annenin ak memesi derken “Ak” renk olması, ikisi de kadının saflığını, temizliğini, iyiliğini, aydınlığını, ışık olmasını, sadeliğini, iffetliliğini, masumiyetini, mükemmelliğini, kutsallığını, Tanrısallığını vb. ifade etmektedir.

3.1.3. Kadın ve Saç⁵⁴

Kadın, fiziksel zayıflığı, korkaklığı, çaresizliliği ifade etmesi bakımından aşağılanması gibi kadınla bağlantılı ve onunla ilgili unsurlarda onun aşağılanmasına, küçük görülmesine neden olmaktadır. Bunlardan biri de saçtır. Mesela, “Saçı uzun, aklı kısa” denmesi kadını aşağılayan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadın saç, ayrıca büyü unsuru olarak da görülmektedir. Manas Destanı’nda Cakıp Han’ın çocuğu olmaz, çocuğun olmamasında eşini suçlu bulur, bunun nedenlerini şu şekilde sıralar:

Almatının oozunda	Almatı’nın ağzında,
Cerdep catkan Cakıpkan.	Otururdu Cakıp Han.
Keçe Aydarkandın kızı Çıyırdı,	Aydar Han’ın kızı Çıyırdı’yı
Algan eken Cakıp-kan.	Almış idi Cakıp Han.
“Oşol Çıyırdının alganı,	“Çıyırdı’yı alalı
Men cıttap bala öppödüm,	Ben bir çocuk öpmedim,
Bu Çıyırdı cayğan çaçın tarabayt,	Çıyırdı çözdüğü saçını taramadı,
Kudayga tooba dep tipti meni karabayt!	Allah’a tövbe deyip hiç işime bakmadı!

⁵⁴Eski Türk kültüründe ilk şamanlar kadındır, uzun kara belikli saçlarını savurarak davullarını çalar, dans eder ve ilahi söylerler. Şamalıların kullandıkları nesnelerin üzerinde bu beliklerin ve aynı zamanda yılanların metaforu olan şeritler, uzun saçaklar vardır. Eski Ahit’e girmişlerdir: O şiiirlerden birinde ozan şöyle sesleniyor:

"Başının saç da sanki erguvani,
Kral senin kaküllerine esir oldu."

Saçın erguvan rengi, kana baatırılmış elyaftan yapılan büyü amaçlı düğüme, ilmeğe işaret etmektedir. Ayrıca edebiyatta zülüfe yüklenen anlam kadındaki erkeğin gönlünü "bağlama" (=büyü) gücünü ifade etmektedir. Erkek zihni kadın başını örterek, kapatarak, bağlayarak yanıt vermektedir. Günümüzde “zülüf”ün bağı gösterdiğini kimse anımsamaz, ama kadının kapanması/kapatılması sürmektedir. Ayrıca erkeğin saçını örtmemesi, tesettürün yalnız kadın cinse uygulanması, tesettürün cinsiyet ayrımcılığı olduğu düşüncesi haklı çıkarmaktadır. Bağlama büyü de bununla ilgilidir. "...özellikle 'bağlama büyü' çok yaygın bir büyüdür. Bu büyü hedefleri birleştirmek ya da birbirinden ayırmak için kullanılır. Böyle bir bağlama büyü için en doğru zaman ayın (Hekate, büyücü tanrıca. Ay tanrıçası), ikiz yıldızların arasında olduğu zamandır." Saçın büyüyle ilişkisi başka ifade de şu şekilde ifade edilir: TDK *Derleme Sözlüğü*'nde belik (saç örgüsü) sözcüğünün, bel- ile başlayan ve çeşitli "bağları" gösteren çok sayıda sözcükle bağlantı içinde olmasıdır ve bu durum ortak kadın imgeleminde "beliklerin büyüleri bağlarla aynı çağrışım kümesine konulduğunu" göstermektedir. Büyüler kadınların en önemli tinsel silahıydı. Anadolu'da hala tutsak edilmek istenen kurbanı uzaktan bağlama büyü sürmektedir: Yetişkin erkek için "bağlandı" deymi buyu yapıldı anlamına gelir. Ya da "periler bağladı" denilerek cinsel birleşmede başarısız olan erkeğe perilerin büyü yaptığı ifade edilir. Kadınlar büyücülere gidip bağlama büyüünü çözdürürler. Uzaktan etkili olan başka bağlama büyüleri de vardır. Sabundan (daha önce mumdan) yapılan bebek belli bir kişiyi temsil eder, onun üzerine kadın saç sarılır, sabun (ya da eski çağlarda ocağın bir köşesine küllerin içine gizlenen mum) eridikçe o kişinin de eriyeceğine inanılır. Saç yumağı sıkıntı, hastalık, çözülemeyen sorunlar güçsüzlükten kimildayamak anlamına gelir. Daha önce de belirtildiği gibi bu büyüün ilk örneğinin Sümer'de: "Abzu'dan getirilmiş kil ve saçla kurbanın sureti (alam) yapılarak" ve yerin altına bırakılarak hazırlandığını bir ilahiden öğrenilmektedir (Cıbroğlu, 2004: 149-165). Görüldüğü üzere saç, büyü unsuru olarak kullanılmakta ve kutsal görülmektedir.

Belin bekem buubadı,
Bu Çıyırdı erkek bala tuubadı.
Bu Çıyırdını alganı.
Cayı kışı on dört cıl,
Bul mazarduu cerge barbadı
Bul almaluu cerge oonabayt,
Bu araşanduu cerge tünöböyt!

Belini sıkı boğmadı,
Çıyırdı bana oğul doğurmadı.
Çıyırdı'yı alalı,
Yazı kışı oldu tam on dört yıl,
Bu mezarına gitmedi,⁵⁵
Bu elmalıkta yuvarlanmadı,
Bu şifalı sular da gece yatmadı!

(Radloff, 1995: 17).

“Çıyırdı çözdüğü saçını taramadı” buradaki ifade “saçını tarayıp dağıtmadı” anlamında kullanılmıştır. Burada büyüsel bir içerik söz konusu olduğu söylenebilir.⁵⁶

Saçı dağıtmak bereketin göstergesidir. Aynı zamanda elma da üreminin ve bereketin sembolü olarak destan ve masalarda kendine yer edinir. Nasıl meyve vermeyen ya da ürün vermeyen toprak bereketsizse, çocuğun olmaması da bereketsizliği simgelemektedir. Yine destanın ilerleyen bölümlerinde başörtüsü kelimesi yer alması ve bununla birlikte “Kara Çaç” yani “Kara-saç” ismi geçmesi destanın olay örgüsü bağlamında “büyüsel işlevi” akla getirmektedir:

Kalıñ Nayman köp curtan
"Kadırın bilet!" dep algan,
Oorçın Nayman köp curtan
"Oğ'o'lo suluu!" dep algan,

Kalabalık Nayman'ın yurdundan
Herkes beğenir diyerek
Kalabalık Nayman'ın yurdundan
Çok güzel diyerek

⁵⁵Anadolu'da hastalar, çocuğu olmasını isteyenler evliya mezarlarına gidip dua ettiği görülmektedir. “Kara bakşılar tedavi sırasında bağıırıp çağırırlar, ellerinde bıçak veya kılıç cinsinden aletlerle sembolik olarak hastalığa vururlar, yuvarlak taşlarla göğüslerini döverler, yassı demirleri ateşe atıp kıpkırmızı olunca dilleri ile yalarlar, çok çeşitli ve anlaşılmaz sözlerle bağıırurlar, evliya mezarlarına çağırırlar, etrafta onları izleyenlerin şaşkın bakışları arasında hastalığı kovarlar.” (Çeribaş, 2014: 78).

⁵⁶Eski Türk masallarında tarak, masal kahramanı kadının saçlarındaki bereketi, tılsım gücünü yansıtır, şu masal motifinde olduğu gibi: Masal kahramanı kız düşmanları tarafından kovalanırken, aklına annesinin verdiği tarak gelir ve onu annesinin dediği gibi onların üstüne doğru fırlatır. Tarak yere düşer düşmez oracıkta bir orman biter ve her yere yayılır, böylece düşmanların elinden kurtulur kız. Bir başka çeşitleme ise tarağın atılınca çalıya dönüşmesidir. Bu örneklerde de kızın anasının (arkaik zihindeki genç anne çağındaki tanrıçanın) saçlarının ormanla; yaşlı cadı tanrıçanın çalıyı andıran saçlarının ise çalıyla ve ikisinin de tarakla bağıntılandığı; bu yorumların tanrıçaların saçlarının yaptırım gücüne sahip oldukları inancından kaynaklandığını kavrarız. Tarak ormana dönüştüğünde, yaşam verenanın saçına işaret eder. Sait Faik 1952’de şunları yazar: “Günün birinde yol kenarlarında, toprak anamızın koyu yeşil saçlarını da göremeyeceksiniz.” Ayrıca "...doğumu kolaylaştırmak için saç bağlarını çözmeye" âdetinden söz edilmektedir. Odysseus’a yol gösteren Kirke "saçı örgülü Kirke" olarak tanımlanır *Odysseia da*, bu tanım onun bilgili olduğunu kanıttır. Bilginin, büyüün, bereketin kadınla ilişkilendirildiği çağda, insanlar kadın saçının, yaşlılıkla dökülmemesini onun tılsım gücüne ve bilgisine yordular (Cıbroğlu, 2004: 159-161).

Kara Çaçın⁵⁷üyündö
Ak Erkeç çaçın ciyp catkan.
Erinen kalgan Kara Çaç
Tişi ketik eken,
Köönü cetik eken,
Üyündö çaçın ciyp algan,
Ak Erkeçke ol aytkan:
At ayar ayaş bolsoçu?
Ton ayar ayaş bolsoçu?
Kara-kandın balası
Kabılan tuuğan Almambet
Ketip bara catırı.
Buruk suğan Ak Erkeç
Başın dağı mandile
Başınan alıp kiydi deyt,

Kökçö'nün aldıǵı Ak Erkeç .
Kara Çaç'ın evinde saçını örüyordu.
Kocasından dul kalan Kara Çaç'ın
Dişleri hep çürük idi,
Fakat aklı uyanık idi.
Evde saçlarını ören
Ak Erkeç'e şöyle dedi:
"İleriyi gören dost için bir at nedir ki?
İleriyi gören dost için elbise nedir ki?
Kara Han'ın oǵlu
Almambet kaplan doğan Almambet
Kalkmış gidiyor."
Gayet güzel Ak Erkeç
Başörtüsünü
Aldı başına örttü.⁵⁸

⁵⁷"Manas Destanı'nda düş ile geleceği keşfedenlerin çoğu kadınlardır. Bu destanda zikredilen iki şamandan biri kadındır. Erkek şaman (kara bakışı) ancak lohusaya yapılan bir törende görüldüğü halde, kadın şaman bütün ülkede cereyan eden ve edecek olayları biliyor. Bu kadın şaman bir Müslüman kızıdır. 'Pis kokulu kâfir tarafından esir alınmış.' bu 'göğsü tüylü kâfirin koynunda yatmamak için' periye (ruhlara) yalvarıp yakararak kurtarmasını dilemiş. Doğan kuşu olup göklerde uçmuş, dünyayı dolaşmıştır. Adı 'Karasaç'tır." Aynı yerde A. İnan bir şamanı anlatan şiirden yola çıkarak, erkeklerin kızların külahını başlarına geçirdikten sonra ateş ruhuna yağ saçısı (libasyon) yaptıklarını belirtiyor. Burada saç, saç (libasyon) ve saç'tan yapılan saçmak sözcükleri arasındaki ilişkiye dikkat çekicidir. Dinsel törenlerde saç yapılan kutsal maddelerin (tereyağ, zeytinyağ, şarap, un, süt vb.) saçılması bir başka kutsal madde saçın saçılmasıyla örtüşmektedir. Bu ilişki rahibelerin tanrıça için yaptıkları danslarda saçlarını savurma hareketiyle tanrıçayı selamlama gibi kendilerince kutsal ve anlamlı bir dans motifinden ya da saçlarını kesip bereket amacıyla saçmalarından kalmış olabilir (Cıbroğlu, 2004: 163).

⁵⁸Baş örtüsü, türban, yemeni, bürgü vs. olarak yöreden yöreye farklı adlar aldığı görülmektedir. Türban saçla birlikte anılması o nesnenin büyüsel özelliğini dile getirmektedir. Sümer'de tanrıçalar, tamamı ile çıplak oldukları erken dönemde de saçları serbestçe salınmış ve başlarının tepesinde bir türban taşırken betimlenmişlerdir (örneğin, Lilith olduğu sanılan ve İ. Ö. 2000'e tarihlenen rölyef). Türban olasılıkla, tanrıçanın güçlü büyüünün kanıtıydı ve erki gösteriyordu. Daha sonraki dönemde tanrıçalar tek omuzlu uzun etekli giysileriyle yine türban kullanıyor ve tanrılar da tanrıçalar gibi tek omuzlu tanrıça giysileriyle ve başlarının tepesinde türbanlı olarak kuttörenlere katılıyorlardı. Kadının yaptığı ipin, saçıyla özdeş tutulması, saçının büyüü bağ sayılması, ipi bulduğu dönem kadar eski olabilir. Bağ'dan, bağlamaya, düğüme, örmeye, ağ yapmaya, sepete, dokumaya geçti kadınlar. Sepet şapka, başı örten ağ ve o çağda gövdede taşınan ilk dokuma örnekleri kabaca 30 bin yıl önceki (Üst Paleolitik) kadın heykelticiklerinin üzerindedir. Eline aldığı nesneyi bir başka nesneye dönüştürdüğü için bu edimler onların büyücü olarak anlaşılmasını pekiştiren önemli nedenlerden biri oldu. Örümcek hemen her coğrafyada "dokumacı kadınla özdeşir ve Türkçe'de böğü'dür adı. "Büyü" sözcüğü ile yakınlığı ise örümcek, büyücü kabul edilen dokumacı kadınla aynı çağrışım kümesine konulduğu içindir. Türkçe'de büyü ve büyümek ilişkisinin karşılığı. Hint-Avrupa dil öbeğinde *magic* ve *mega* biçimindedir ve o çağda büyümenin büyüyle gerçekleştiği inancı sözcüklerin belleğinde korunmaktadır (Cıbroğlu, 2004: 91-95). Türbanı kapamak, bağlamak bir nevi dışarıdan gelen kötülöklere karşı korunmak için yapılan büyüsel bir işlemdir. Aynı zaman da saç büyüü

Oñ çaçın ciyp aldı,
Oñ çekege burdu deyt,
Sol çaçın ciyp aldı,
Sol çekege burdu deyt.
Altından çaçpak bir kuçak
Ay kuyrukka saldı deyt,
Kümüştön çaç pak bir kuçak
Kün kuyrukka saldı deyt.
Küdörüdöy bılkıldap,
Küçü ittey çıñkıldap,
Külsö tişi küröktöy kaşkayıp
Küymönsö cıpar cıttanıp.
Caş kozuday torolup,
Soğon çoğu çaçın orolup,
Kan balası Ak Erkeç

Sağ tarafına bağladı.
Sağ saçını alarak
Sol saçını alarak
Sol tarafına bağladı.
Saç örgülerinin altın süsü bir kucak
Kuyruğuna ay toka taktı,
Saç örgülerinin gümüş süsü bir kucak
Kuyruğuna güneş toka taktı.
Ceylan gibi titreyip,
Yavru köpek gibi bağırdı.
Gülünce kürek gibi dişleri parıladı.
Nefes alınca miskler saçtı.
Yavru kuzular gibi oynaştı,
Halkalarına saçı dolaştı,
Han evladı Ak Erkeç
(Radloff, 1995: 40).

Kadın saçı, büyüü temsil ettiği gibi saçın örülü veya karışmış olmasında büyüsel etki yaptığını göstermektedir. Boston Destanı'nda Boston'un eşi Cezbilek çocuğunu bir türlü doğuraması üzerine Baybiçeler tılsım efsun yapmışlar, saçlarını çözmüşlerdir:

Baybiçeler bakıldap
Bilgenderin aytıptır.
Iırım cırım kılışıp
Bardığın alar casaptır.
Çaçtann cazıp taraptır,
Bu dağı ele bolboptur,
Bala cerge tüşböptür.

Baybiçeler bağırıp
Bildiklerini söylemiş.
Tılsım, efsun yapıp
Hepsini yerine getirmişler.
Saçlarını çözüp taramışlar,
Bu da yetmemiş,
Bala dünyaya gelmemiş.
(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 409).

Kadın saçı bazı durumlarda büyü bazı durumlarda da sihri özellikler göstermektedir. Azkaza Baatır Destanı'nda peri kızı veda ederken Gaoz Han'a kendi saç telini verir

simgelemektedir. Yani saçın büyüü bağ sayılması ve saçın örülmesi ile de bağlama büyüü yapma işlevini çağrıştırmaları hepsinin ortak özellikleri olduğunu göstermektedir.

ve bu saç telini ne zaman gerekli olursa ateşte yakması ile anında kendisinin yanına geleceğini belirtir.

Al emi eki âşıktın catkan ceri,	İki aşığın buluştuğu yer,
Koşulup berekege batkan ceri.	Birlikte mutlu olduğu yerdir.
Adamdı peri menen kудay koşup,	Tanrı insanı peri ile birleştirip,
İrısķı bir-biri menen tapkan ceri.	Rızķları birbirini bulduķları yer.
Kız berdi Gaoz hanga ıķlastı,	Kız, Gaoz Han'a özen gösterdi,
Teñebey peri zatka aziz baştı,	Peri olduğunu göz ardı ederek.
Bir künü amandaşıp elge kayttı	Bir gün vedalaşıp yurduna döndü,
Başınan culup berip bil tal çaçtı.	Başından koparıp bir tel saç verdi
Sözümö Gaoz baatır kulak salsañ	Yiğit Gaoz sözüme kulak ver,
Açkança közdü cumup kelsem kerek,	Göz yumup açana kadar gelirim.
Tutantıp bul çaçımdı otķo salsañ.	Tutuşturup bu saçımı ateşe atarsan.
Peri kızı amandaşıp ketip kaldı.	Peri kızı vedalaşıp gitti.

(Egimbayeva, 2012: 115).

İlerleyen kısımlarda Gaoz Han düşman saldırısına uğraması üzerine çaresiz kalır ve peri kızın kendine verdiği saçı yakar, bunun üzerine peri kızı anında altın bir tahtın üzerinde gökten iner (Egimbayeva, 2012: 122). Başından bir tel koparıp kahramana vermesi ve başı sıkışınca yapmasını söymesi ona bağlı olduğunu, zor durumda yardım edeceğini göstermektedir. Mehmet Ali Yolcu'nun "Türk Folklorunda Saçların Saklanmasına Yönelik Uygulamalar Üzerine" adlı makalesinde saçın kesilmesini, kölelikle bağlantı kuran açıklamalara yer vermiştir: "Kâkül kesmenin simgesel bir köleliği imlediği açıktır. Hem Asur yasalarında hem de Tevrat'ta saçın kesilmesi, yenilgi, kirliliğin cezalandırılması, tanrıya teslimiyet gibi anlamlarının yanında köleliğin bir işareti olarak kabul edilmektedir. Ataerkil evlilik kurumu, tarihin bir döneminde başka klanlara yönelik baskınlarda tutsak edilen kadınlarla yapılan evlilikler üzerinden inşa edilmiştir. Kâkül kesme uygulamasının kökenleri belki de buralara kadar gitmektedir." (Yolcu, 2018: 41). Burada da peri kızının saç telini koparıp erkek kahramana vermesi, ona olan bağlılığının bir göstergesi olduğu kesin konuşmamakla birlikte düşünülebilir. Ayrıca saçın yakılması da sihri-büyüsel bir işlev olarak değerlendirilebilir.

Daha öncede belirtildiği gibi kadın saçı sihri-büyüsel bir işleve sahiptir. Büyücü, falcı ve rüya yorumcusu kadınların benzer rolleri vardır. Büyücü, falcı ve rüya

yorumcusu kadınlar geleceğe olan tahminleri konusunda yetenekleri vardır. Eski Türk masallarında tarak, masal kahramanı kadının saçlarındaki bereketi, tılsım gücünü yansıtır. Yani saçların yaptırım gücüne sahip olduğu inancından kaynaklanmaktadır. Bilginin, büyüün, bereketin kadınla ilişkilendirildiği çağda, insanlar kadın saçının, yaşlılıkla dökülmemesini onun tılsım gücüne ve bilgisine yorulmaktadır (Cıbroğlu, 2004: 159-161). Saçın taranması da aynı şekilde tılsımlı gücü yansıtmaktadır. Kurmanbek Destanı'nda Kanışay bu özellikleri göstermektedir. Destanda Kanışay Kurmanbek'in rüyasını yorumlayacağı sırada saçını taraması ve ondan sonra geleceğe dair yorumlarda bulunması, kadının tılsımlı güçlere sahip büyücü karakterini göstermektedir.

Körgön tüşüm Kanışay.

Bul emine bolucu.

Köküröktö sanaa köp

Köñüldönüp corucu?

Kalmak ketse kokustan,

Kalamda cazgan şor uşu!

Gördüğüm düş Kanışay,

Bu nasıl yorumlanacak,

İçimde çok sıkıntı var

Doğru tabir etsene?

Kalmuk gelmişse eğer,

Şehrime dert geldi demek!"

"Kurmanbek tüşün aytın öttü. Kanışay camandık, cakşılıktı teñ sanap, çaçın tarap. Kurmanbekti karap, körgön tüşün cakşılıkka corup turgan ceri:" (Kurmanbek düşünü anlattı. Kanışay kötülüğü, iyiliği de aklından geçirip saçını tarayarak, Kurmanbek'e bakarak rüyasını hayra yorumladı.) (Mukasov, 2013: 99).

Kadın saçı ölümü de sembolize etmektedir. Kadın saçı ve yılan, her iki imge de büyülerdeyenilenme ve değiştirme gücü olduğuna inanıldığı için kullanılıyorlardı. Yılan ve saç ikisi de "üreme-üretim, doğum, ölüm, yeniden doğumla ilişkilendirilmiştir. Yani Anadolu halk inancında kara saçın iyisayılmadığını belirtir. Kara renk, gece gibi belaları içinde gizler. Kara geceölüm tanrıçasının metaforu olduğundan, saç ve saç bağı örgülüsaç ölümle, kötü kaderle de ilişkilidir (Cıbroğlu, 2004: 77, 101).⁵⁹ Kurmanbek Destanı'nda buradaki ölüm ve saç ilişkisi geçmektedir. Kurmanbek'in ölümüne dayanamayan eşi Kanışay şunları dile getirir:

⁵⁹ Kadın saçı erkeğin cinsel organını bağlama büyüyle ilişkilendirilmiştir. Tanrıçaların yetki alanlarının sembelleri, güçlü büyüler, totem hayvanın simgesel betimleri idollerde hep başlarında taşınmaktadır. Bu hem saça hem de başa verilen önemin bir kanıtıdır. Yüceltilen tanrıçanın en tepede yer alan organıdır baş; bütün organlara, (tanrıçanın organları evreni / dünyayı temsil ettiğine göre) tüm evrene hükmeden odur. Devletin olmadığı dönemde doğanın ve topluluğun birliğini, düzenini sağlayan onun başının, saçlarının üzerindeki büyüsel göstergelerdir. Topluluktan ve doğada olası düzensizliklerden sorumlu olan, görev yüklenen, çözüm bulan, yönlendiren öznedir tanrıca ya da

...
Kotorup erge tiygençe.
Kordugun sanap küygönçö,
Caman erge kor bolup,
Komutta kılıp küygönçö,
Arka çaçımı tarayın,
Acalsız ölö kalayın!
Akıret ketken calgızdın,
Arkasınan barayın,
Arı çok cesir atıgıp,
Kimdin közün karayın?
Celke çaçımı tarayın,
Cetpese acal meyline
Carınıp ölö kalayın,
Şeyit ölgön calgızdın,
Cetegine barayın,
Şermende cesir dedirip,
Kimdin közün karayın.

...
Yeni kocaya varmaktansa,
Horluğunu çekmektense,
Kötü kocaya hor olup,
Acı çekerek yanmaktansa,
Arka saçımı tarayayım,
Eceli beklemeden öleyim!
Sonsuza giden yalnızın,
Ben de peşinden gideyim,
Arsız dul adını alıp,
Kimin gözüne bakayım?
Ense saçımı tarayayım,
Ecelim gelmemişse
Kendimi hançerleyeyim.
Şehit giden yalnızın,
Arkasından gideyim,
Arsız dul dedirtip,
Kimin gözüne bakayım."

yüce-ana. Sanki doğada her an kıyam, kıran olacaktı gibi bir kaygı vardır eski toplumda. Bunu tanrıçanın başındaki gökcisimlerinin düzenini sağlayan boynuz (=hilal) ve arasındaki güneş diskinden ya da yine başının üstündeki hilal ve içindeki yıldızdan anlarız. Tanrıçanın başında bu simgeleri taşımasının anlamı şudur: "Sakın korkmayın, güneş ve ay doğup batmaya düzenli olarak devam edecek. Tehlike yok." Başın gövde üzerindeki işlevi ne ise tanrıçanın da topluluk üzerindeki rolü odur. Konuşan ağız, yutan ağız, soğuran ağız, konuşan gözler, ağlayan gülen gözler; güven veren, öfkeli, istekli, korku dolu, çılgınca ifadeler yüzedir. Saç belikleri bilginin ifadesidir. Pablo Macera'nı And dağları kültürlerinde kadın saçının anlamına ilişkin olarak dediği gibi önemli bir saptamadır. Söz burada ifade eder. Saç kadında dökülmediği ya da dökülse bile dökülen saç yeniden çıktığı için kadın saçını o çağın zihninde güçlü büyülere ve bilgilere sahip olarak görülmüştür. Bu nedenle kadın saçını bereketle, yaşam gücüyle, yeniden dirilmeyle olduğu kadar hastalık, sıkıntı, ölümle de ilişkilendirilmiştir. Kara saçlı kadın, yılan belikleri, ölümcül bağlara/ağlara dönüşen saçlar, yılanlar, ipler, düğümler... bunlar yer altı ölümler ülkesiyle, cehennemle ve M. Eliade'nin dediği gibi Ay tapınıyla ilişkili öğelerdir. Doğuda saçın genellikle siyah olması, tanrıçanın olum veren niteliğinin ilişkilendirildiği gecenin veya yeraltı ülkesinin de siyah olması ile örtüştürülür, yeraltı cehenneminde çekilen acılar siyah zülfün erkeği tutsak alması ve perişan etmesi ile eşdeğerdir. Bunların yanında savaş ekonomisi erkekler yarattığı için ekonomiyi denetleme hakkını kendinde görmek, kadınları üretimden uzaklaştırmak; kadını en başarısız bir erkeğin bile doğal kölesi yaparak, orduya katılacak erkek nüfusu savaş ekonomisi için kazanmak, "değerli cinsi" hoşnut etmek; önceki tanrı-ananın yerine tanrı-babayı geçirmek; kadını gövdesine duyulan kıskançlık; merkeze kadın cinsi koyarak dünyayı yorumlayan tanrıçalara ve erkekleri tehdit eden kadın büyülerine karşı erkek zihnini merkeze koyarak yanıt vermek. Bunlardan biride saçını kapamaktır. Nedeni ise, o çağda afetlerden ötürü her insanı ilgilendiren kozmik dişil yöneticiyle, saçın büyü silahı olarak kullanılmasıyla (tutsak eden büyü bağ, yılan ve kadın saçının örtüştürülüp maddi silah yerine kullanılması) ölümle, ölümler ülkesiyle "kadın saçını başını" ilişkilendirildiği içindir (Cıbrıoğlu, 2004: 72-101).

(Mukasov, 2013: 135).

Kurmanbek'in ölmeden önce Akkan'a karısına söylemesi için söylediği "Ahrette de yârim olacak,/ Kanışay bahtsız da/ Ayrıldın diye duyur!/ Kızıl ala kaplanla/ Küçük yaşta evlenen,/ Ahrette buluşacak,/ Ayrıldın diye duyur!" (Mukasov, 2013: 128) bu sözlerde ölüm ve yeniden doğuşu vurgulamaktadır. Saçında yukarıda belirtilmesi de ölüm ve yeniden doğuşun sembolik olarak yansıdığını göstermektedir.

Saçın örgülü olması bağlama büyüyle de ilişkilendirildiği daha önce belirtilmişti. Bağlama büyüü iki karşı cinsin birbiriyle bağlanmasını, birleşmesini de ifade eder. Bu husus Sarinci Bököy Hikâyesi'nde de geçmektedir. Destanda saç, evlilikle ilişkilendirilmiştir. Bermet arka saçını örmeyeceğini ve Sarinci ile evlenmeyeceğini belirtir. Sarinci, Bököy Hikâyesi'nde Karaça Han, Ak Bermet'in Sarinci ile evliliği konusunda Bermet'in ne düşündüğünü şu şekilde belirtmiştir:

Agası dep seni aytıp,	"Amcası" diye seni söyleyerek,
Canına kelbey ak Bermet	Ak Bermet yanına gelmeyip
Calgızdıñdan aynıdı.	Yalnızınla evlenmekten vazgeçti.
Uluu Bököy ağası,	Amcası yüce Bököy diye
Ukkan eken danıñı.	Haberini duymuştur.
"Arka saçım tüyböym-deyt,	"Arka saçımı örmeyeyim" diyor,
Atası çok cemetimge	Güzel Ak Bermet
Ak Bermet suluu tiybeym,-deyt.	"Babası olmayan yetimle evlenmeyeyim" diyor,
Agası Bököy alsın, deyt,	Sürüp getirdiği bu malını,
Aydap kelgen bul malın,	Amcası Bököy alsın, diyor
Aylına aydap barsın"deyt.	Obasına dönüp gitsin", diyor.

(Alper, 2004: 335).

Sözü edilen hikâyenin ilerleyen kısımlarında "örgülü saç" geçmektedir. Yine burada saçın bağlanma ile ilgili anlamını içermektedir. Bököy tarafından kaçırılan Bermet'in yanına Sarinci veda edeceği zaman saçını örüp beklemesini söyler: "Ne yapıyorsun, Bermet, hoşça kal!/ Arka saçını ör, düğümle,/ Beni altmış gün bekle,/ Altmış günde gelmezsem,/ Bilki ecelim yetip ölmüşümdür." (Alper, 2004: 384).

3.1.4. Kadın ve Su⁶⁰

Türk kültüründe su çok önemli bir yere sahiptir. Türk mitolojisinde “su” yaratılışın temeli ve hayat verici başlangıçtır. Su bereketinde sembolü olması yönünden dikkati çekmektedir. Bu yüzden su anne yani kadına yönelik imgelerdendir. Su ve doğum ilişkisi Türk mitolojik dünyasında sıklıkla karşılaşılır. Su hayat verici bir başlangıç olarak mitolojik düşüncede ana rahminin sembolüdür.⁶¹ Yeliz Akar “Salur Kazan’ın Evinin Yağmalandığı Boy Üzerine Bir İncele” (2016: 84) adlı yazısında su ve anne ilişkisi hakkında ilginç tespitler yaptığı görülmektedir. Salur Kazan’ın yolculuğu sırasında ilk suyu görür; sudan evinin, ailesinin, annesinin ve oğlu Uruz’un nerede olduğunu öğrenmeye çalışır: “Kazan aydur: Çağnam çağnam kayalardan çıkan su, Ağaç gimileri oynadansu, Hasan ile Hüseyinün hasreti su, Bağ ve boştanuñ ziyneti su, Ayişe ile Fatımanuñ nigahı su, Şahbaz atlar gelüp içdüğü su, Kızıl develer gelüp kiçdüğü su, Ağ koyunlar gelüp çevresinde yatduğı su, Ordumun haherin bilürmisin digil mana, Kara haşum kurban olsun şuyum saña” (Ergin, 2004: 101). Yatılış Destanı’ndan beri işlevselliği bilinen ve Salur Kazan’ın kendilik sürecini başlatan su yaratıcı bir öz taşır ve yeniden doğuşu temsil eder. Burada Salur Kazan’ın bilincinde su, anne sesinin bir yansımasıdır. Anne tiran bir güç tarafından esir düşürülmüştür; bu yönüyle mit, anneye/törel sadakat göstermek için sınava tabi tutar. Kahramanın bilincinde yer edinen anne imgesinin doğurucu sesi su, kaotik çıkmazdan kurtulmayı sağlayan önemli bir araçtır (Akar, 2016: 84-85). Mircea Eliade ise su hakkında şunları dile getirmiştir: “Sular simgeciliği ölüm kadar, yeniden doğumu da içermektedir. Suyla temas her zaman bir yeniden doğumu içermektedir: çünkü bir

⁶⁰Türk mitolojik dünya modelinde ebedi başlangıç olan kaosu bildiren ve yaratılış sürecinde rol oynayan, yapı yaratıcı bir mitolojidir. Yaratılışın başlıca unsuru olarak görünen su, çeşitli mitolojik sistemlerde ilk başlangıçla bağlıdır, ilk kaosu tanıtır ve onun eşdeğeri yerine ortaya çıkar. Kaosun kendi tanımındaki en önemli yönlerden biri su kavramıyla olan bağlılığıdır. Yılın değiştiği anda suyun durması ve bir arıda değişmesi inana, suyun ilk kaosu temsil ettiğinden ileri gelir. Su kavramı, mitolojik Ulu Ana’yı olduğu gibi temsil etmiştir. Bu nedenle su ölüm motifiyle birlikte doğum, üreme ve hatta bu anlamsal grupta yer alan ölümsüzlük kavramını de kendinde birleştirir (Beydilli, 2004: 501, 504).

⁶¹Su hayat verici bir başlangıç olarak mitolojik düşüncede ana rahminin bir sembolüdür. Çünkü çocuk dünyaya gelmeden önce (ceninin gelişim sürecinde) su ile çevrelenmiş gibidir. Bu olay, eski düşüncede içilen sudan çocuk olabileceği inananın temelini oluşturur. Anadolu Yörüklerinde kısır kadınlar, nisan yağmurlarının suyundan içip, çocuk sahibi olacaklarına inanırlardı. Sudan evlat edinme inana, son zamanlara kadar Azerbaycan’da mevcuttu. Kısır kadınlar, hamile kalabilmek için mağaralara gider, mağaranın tavanından damlayan suyu toplayıp içer, zeminle duvar arasından akan suyu da kamına sürerlerdi. Bu şekilde doğacak çocuğu suyun verdiğine inanırlardı. Genç gelinler, Amuderya ırmağının bir sahilinden diğer sahiline geçer, böylece su iyelerinin yardımı sayesinde çocuk sahibi olabileceklerine inanırlardı. Gerçekten de dünya halk kültüründe, suyu geçmek nikâhın mecazı olup, soy artımının gerekli süreci gibi anlamlandırılmıştır (Beydilli, 2004: 502).

yandan çözümlenin arkasından bir "yeni doğum" gelmekte, öte yandan da suya dalma üretken kılmakta ve hayat potansiyelini artırmaktadır. Su kaynaklı kozmogoniye –antropolojik düzeyde olmak üzere-, insanlığın suların doğduğuna dair inançlar (hylogenie) denk düşmektedir.” (Eliade, 1992: 182). Kırgız sözlü anlatılarında yer alan su imgesi de bu açılarından bakıldığında önem teşkil etmektedir. Manas Destanı'nın Radloff varyantında Cakıp Han'ın çocuğu olmaz, çocuğun olmamasında eşini suçlu bulur, bunun nedenlerini şu şekilde sıralar:

Almatının oozunda	Almatı'nın ağzında,
Cerdep catkan Cakıp-kan.	Otururdu Cakıp Han.
Keçe Aydar-kandın kısı Çıyırđı,	Aydar Han'ın kızı Çıyırđı'yı
Ağlan eken Cakıp-kan.	Almış idi Cakıp Han.
“Oşu Çıyırđını alđanı,	“Çıyırđı'yı alalı
Men cıttap bala öppödüm,	Ben bir çocuk öpmedim,
Bu Çıyırđı cayđan çaçın tarabayt,	Çıyırđı çözdüğü saçını taramadı,
Kudayga tooba dep tipti meni karabayt!	Allah'a tövbe deyip hiç işime bakmadı!
Belin bekem buubadı,	Belini sıkı boğmadı,
Bu Çıyırđı erkek bala tuubadı.	Çıyırđı bana oğul doğurmadı.
Bu Çıyırđını alđanı.	Çıyırđı'yı alalı,
Cayı kısı on dört cıl,	Yazı kısı oldu tam on dört yıl,
Bu mazarduu cerge sıdırbayı,	Bu mezarına gitmedi,
Bu almaluu cerge oonabayt,	Bu elmalıkta yuvarlanmadı,
Bu araşanduu cerge tünöböyt!	Bu şifalı sularda gece yatmadı! ⁶²

(Radloff, 1995: 17).

Suçlu bulmasının nedenlerinden biri de eserde geçtiği üzere “şifalı sularda gece yatmadı” ifadesi çocuk-su-ana ilişkisine vurgu yapmaktadır.⁶³

Altaylıların, yaradılışla ilgili mitlerinde evrende hiçbir şey yokken su vardı. Su her şeyin başlangıcı; ürümenin, doğumun ve ana rahminin de sembolüdür. Bu açıdan

⁶² “Çocuk isteme ve kutlu pınarlar”: Anadolu masallarında, çocuk isteyenler için elma, önemli bir motiftir. Manas destanı içinde ise, elma ağacı önemlidir. Anlatılarda yer alan ağaç ile pınar ikilisi orijinal bir motiftir. Kırgız ve Kazak Türkleri de, “kısır olan kadınları, sahrada bulunan tek ağacın, pınarın, (veya kuyunun) veya suyun yanında geceleyip, kurban kesmektedirler (Ögel, 1995: 329-330).

⁶³ Kazak, Kırgız ve Yakutlarda çocuksuz kadınlar, çayın kenarındaki tek yüksek ağacın altında boz atın derisi üstünde geceleyerek veya kurban keserek çocuk sahibi olacaklarına inanırlar. Çocuksuz kadınların sudan evlat dilemeleri, ilk doğası itibarıyla suyun yaratıcı başlangıç olması gibi, eski mitolojik inançla bağlılıkta kendi izahını bulur. Bununla birlikte, ilk su bir diğer taraftan da kadın başlangıcını sembolize eden Yer ile karşılaştırılabilir (hatta aynılaştırılabilir) (Beydilli, 2004: 502).

bakıldığında Boston Destanı'nda, Cezbilek evlilik isteğini kuğunun bacağına altın yüzük bağlayarak su aracılığı ile iletmesi suyun evliliğin ve üremenin başlangıcındaki olgusunu açıklar niteliktedir. Boston'un kız kardeşi Kara Çaç, arada göl kıyısına gider, oradaki ak kuğularla arkadaş olup, onlarla oynarmış. Bir gün yine göl kıyısına gitmiş, ak kuğularla onarken, bir tane yabancı bir kuğu görmüş. Bu kuğunun sağ bacağına, altın bir yüzük ve kanatlarının altında da deriden dikilmiş, dört köşeli bir muska olduğunu fark etmiş. Onu alıp açıp baktığında beyaz kâğıda yazılmış bir mektup olduğunu görür. Mektup Kadamış Han'nının kızı Cezbilek'ten gelmiştir:

Kanatma kat baylap,	Kanadına mektup bağlayıp,
Belgim uşul bolsun dep,	Belgim bu olsun diye,
Ak kuunun on butuna,	Ak kuğunun sağ bacağına,
Altın şakek salıptır.	Altın yüzük takmış.
Bostan maga kelgin dep	Boston bana gel diye
Ak kuudan kabar beriptir.	Ak kuğuyla haber göndermiş.
Bul şakekti sen alıp	"Bu yüzüğü sen alıp
Koluna salıp sen kelsen	Eline takıp sen gelersen
Anık menin belgim dep	Açık benim işaretim diye
Saga oşondo tiyemin,	Sana o zaman varırım,
Ardaktap men süyömün,	Saygı gösterip severim,"
Degen kabar cibergen.	Diye haber gönderdi.

(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 43-44).

Su her anlamda saflığı, temizliği, kutsallığı ve çoğalmayı temsil etmektedir. Su Türk mitolojisinde mikro-kozmosun başlangıcıdır.⁶⁴ Su bu şekilde her şeyin başlangıcı

⁶⁴Suyun kutsallığı mikro-kozmosun, tıpkı makro-kozmos gibi su ile başlayıp, su ile sona ermesine dayalıdır. Kozmogonik mit bu bağlamda türeyiş mitinin dilinde varyantlaşmış, yaratılış türeyişle aynı sentagmatik düzeye getirilmiştir. Su paradigması evren ve insan sentagmalarında dönüşüm göstermiştir. Türk yaratılış mitinde kozmos, sudan türemiştir, başka bir deyişle yaratılışın, başlangıç nüvesi sudur. Bütün canlılar da sudan yaratılmıştır. O halde su yaratılışın temel noktası olduğundan mitolojik şuurda önemli bir konum üstlenmiş durumdadır. Su, başlangıç madde olduğu gibi eskatolojik mitte de dünyanın sonunu getiren unsur olarak görülür. Kozmik bilgide tufan olarak nitelenen dünyanın su ile kaplanması ezoterik bilgilere göre yaşlanmışdünyanın sonu, yeni oluşumun ilk unsurudur. Orta Asya, Azerbaycan ve Anadolu' da su kültürüyle bağlı adak yerleri vardır ki bunlara genelde su gözeleri denilir ve çeşitli dileklerin gerçekleşmesi için ziyaret edilir. Ferdi dilekler için gidilen su gözeleri evlenme, çocuk sahibi olma, hayvan hastalıklarına tedavi bulma vs. amaçlarla ziyaret edilir, su sahibinden dilekte bulunulur. Bazı küçük farklarına bakmaksızın bu gözeler genelde

olması gibi evliliğinde başlangıcıdır. Boston Destanı'nın ilerleyen kısımlarında Boston ile Altınay evlenirken, nikâhları esnasında beyaz bir kâsenin içinden su içerler. Bu suyu içmelerinin amacı şu şekilde anlatılır:

Kudanın aytkan kanzı dep,	Hüda'nın emrettiği farzı diye,
Paygambar aytkan parzı dep,	Peygamberin söylediği sünnet diye,
Altınay menen Bostongo	Altınay ile Boston'a
Ak nikenî kıyıptır.	Nikâhı kıymış.
Ortoñor ısık bolsun dep,	Aranız sıcak olsun diye,
Eköñördün köönüñör	İkinizin gönlü
Suuday tunuk bolsun dep,	Su gibi duru olsun diye,
Ak çınımı aldırıp,	Beyaz kâse aldırıp,
Tunuk suunu kuydurup,	Duru su koydurup,
Altınay menen Bostongo	Altınay ile Boston'a
Abat murun cutkurup,	Önce içirip,
Oturgandin bardığı	Oturanların hepsi
Tegeretip içiptir.	Elden ele geçirip içmiş.
Uşunu menen ak nike,	Böylelikle nikâh,
Aytılıp elde kalıptır.	Halk içinde adet olmuş.
Kız-küyöönün ortosu,	Kız-güveyin arası
Ekö birdey oyoşu	İkisinin birlikte, düşüncesi
Tunuk suuday bolsun dep,	Duru su gibi olsun diye,
Oşondon elge kalıptır.	O zamandan halka adet kalmış.
Tunuk suunu içkendi	Duru su içmeyi
Salt kılışıp alıptır.	Töre kılmışlar.

(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 208).

Suyun önce gelinle güveyin içmesi ve daha sonra elden ele oturanların hepsi içmesi, sudaki kutsallığın herkes tarafından paylaşılmasına sebep olmuştur. Doğada bulunan suyun duruluğu ve temizliği, suyun içilmesi ile insanlara aktarıcı ve insan ahlakını değiştireci olduğuna dair inancın hâkim olduğu görülmektedir.

pınar kültüyle benzerlik oluşturmaktadır. Nitekim su gözeleri de pınarlara benzemektedir (Bayat, 2007: 248, 254).

Destanın bir başka yerinde de bu durumun aynısı yine yaşanır. Boston bu sefer Künkan'ın kızı Kümüşay ile nikâhlanır. Nikâh kıyıldıktan sonra duru su içilir. Suyun burada kargaşayı yok edici özelliği ile yine kutsallık atfettirilmiştir.

Kümüşay menen Bostondun
Ak nikesin kıyıptır.
Tunuk suuday bolsun dep,
İçiñer kubanıçka talsun dep,
Olturgandın baarısı,
Moldo menen eşeni,
İmam menen kalpası,
Kız kelinder calpısı
Tunuk suunu içiptir.
Uşunu menen topoloñ
Barı-cogu bütüptür.

Kümüşay ile Boston'un
Nikâhını kıymış.
Duru su gibi olsun diye,
İçiniz sevinçle dolsun diye,
Oturaneların hepsi,
Molla ile şeyhleri,
İmam ile müridi,
Kız-gelinlerin hepsi
Duru suyu içmiş.
Böylelikle kargaşa
Tamamen sona ermiş.

(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 219).

Nikâhtan sonra duru su içilmesi, yaratılış mitini çağırıştırır. Yaratılış mitinde Dünya da hiçbir şey yokken su vardı ve her şey sudan yaratıldı. Dünya yaratılış sürecinde kaos hakimdi, yani bir kargaşa vardı. Dünya'nın yaratılmasının ardından "kozmos" a geçildi. Kısacası, düzen ve durgunluk hâkim oldu. Evlilik öncesi de bu ilk yaratılışa her zaman bir gönderme yapar. Evlilik sürecinde kız alırken erkek tarafı ile kız tarafı arasında bir kaos hakim olur. Evlendikten sonra ise her şey durgunlaşır ve bir düzen meydana gelir. Artık o iki çift de hayatı devam ettirici güçleri durumuna gelir. Yani Dünya'daki insan sayısı da bu birleşme sonucu çoğalır. Düzen bu şekilde devam eder. Su bu açıdan bakıldığında da Türk mitolojisinin vazgeçilmez bir unsurudur.

Su içerek nikâh kıyma âdeti Kırgız masallarında da görülmektedir. Kırgızların "Alnazar Bakı" masalında yeraltına giden Alnazar yeraltı hanının kızı Atınay'la evlenmek istediğini söyleyince kızın babası Alnazar'ı çeşitli yarışlara tabi tutar. Hanın verdiği birçok yarış kazanması üzerine kızını vermeye razı olur. Son yarışta Alnazar kızın yanına gelir. "Geceleyin Alnazar Bakı, koşarak kıza gelip: "Bundan sonra nasıl bir yarış yapacak?" diye sorar. Kız: "Sabahleyin yer ocağı kazdıracak. Bir koyunu kesip etini kazana koyacak. Bir demet çubuğu eline verip: "Bununla eti pişir." diyecek. Kısmetin varsa çubuklar et pişene kadar yanar durur; kısmetinyoksa

verdiği demet hemen yanar söner. Kaşıkla sade su içirip nikâhımızıkıyıp beni sana verecek. Dügünün böyle olacak." der. Bunun üzerine Alnazar çubuklarda eti bişirir, kızın babası bir kaşık sade su içirip nikâhını kıyar (Doğan, 2009: 169).

Su, doğum ve üremeyi simgelemesinin yanında ölümsüzlük ve yeniden hayat bulmayı da sembolize etmektedir. Ölümsüzlük veren su, birçok mitolojide görüldüğü gibi Türk mitolojisinde de karşımıza çıkmaktadır. Genellikle divan şiirlerinde gördüğümüz “ab-1 hayat suyu” hastalığı iyileştirip ölümsüzlük veren bir sudur. Bir diğer adı da “dirilik suyu”dur.⁶⁵ Boston Destanı’nda “ölümsüz veren su” motifi ile karşılaşmaktayız. Ağabeyinden kurtulmak isteyen Kara Çaç, amansız bir hastalığa yakalandığını ve iyileşmesi için ancak şifa veren “ab-1 hayat suyunu” içmesi gerektiğini söyler. Böylece ağabeyi Boston’u kandırıp, ab-1 hayat suyunu bulmaya gönderir. Bu su uzak yerlerde, yüksek kayalığın dibinde bulunduğunu belirtir (Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 238). Destanın ilerleyen bölümlerinde Boston büyük zorluklarla ab-1 hayat suyuna ulaşır. Sudan kendisi ve atı Karaboz doyana kadar içip gençleşirler (Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 334). Yani burada su ile birlikte yeniden doğuşu yaşarlar.

Boston Destanı’nda görülen suyun şifa vermesi ve gençleştirilmesi Kırgızların “Biricik Oğul Canadıl” (Calğız Uul Canadıl) adlı masalda da karşımıza çıkmaktadır. Masalda Canadıl’ın kız kardeşi Karlığaç düşman Kalmuk hanı Çekir Han’la evlenmeye karar verirler. Fakat Çekir Han Canadıl’ın kız kardeşini vermeyeceğini düşünürler. Bunun üzerine Karlığaç abisine ihanet planları yapar ve ağabeyine karnına ağırı girdiğini kötüleştirdiğini söyler. Ağabeyi bahşılar getirdiyse de çözüm bulmazlar. Bunun üzerine Karlığaç Çekir Han’a gitmelerini söyler. Çekir Han ebe, doktor gönderir. Onlar hastalığa iyi gelecek tek şeyin "Mürök Kakbaş'ın suyu" deva olduğunu söylerler... At, Canadıl'a Mürök Kakbaş'ın suyundan verip: "Bunu kuru ardıç ağacına damlat." der. Damlatınca kurumuş ardıç ağacı yemyeşil olur. Canadıl’ın kendisi içip on beş yaşındaki çocuk gibi olur. Atına bir yudumiçirdiğinde, o da tay olur (Doğan, 2009: 193, 196).

⁶⁵ Adına bazen de "Bengi" denilen, "Dirilik Suyu", "Zulmet" diye tanımlanan karanlık ve bilinmeyen bir dünyada gizlidir. İskender de "Dirilik Suyu"nun peşinden "Zulmet" e kadar gider, ancak onu elde etmeyi başaramaz. Onun adıyla ilgili "Dirilik Suyu" yaratıcı başlangıç sayılan ilk kaostan (sudan), dirilik verme, ebedi yaşatma, ölümsüzleştirme işaretlerini alıp, kendinde saklamıştır. Bu anlamda, "Dirilik Suyu" sembolünde yaratılış mitinde olan başlangıç gibi, ilk suyun izlerini bulmak mümkündür (Beydili, 2004:176).

Canış Bayış Destanı'nda su, kadınla ilintili büyüsel unsur olarak kullanılmasıdır. Su, sözü edilen destanda kötülüklerden arındırmak maksadıyla karşımıza çıkmıştır.

Celkayıp, Bayış'ı çukurdan çıkardıktan sonra onu efsunlayıp, su çevirip saçmıştır:

İrim kılıp Celkayıp	Efsunlayıp Celkayıp
Er Bayıştın başınan	Er Bayış'ın başından
Suu aylantıp çaçtı emi.	Su çevirip saçtı şimdi
Kolundagı çınısın	Elindeki porselen kaseyi
Bir urup taşka çaçtı emi.	Taşa vurup haykırdı şimdi.
Anan minet atına	Ondan sonra binip atlarına
Celkayıp menen Er Bayış	Celkayıp ile er Bayış.
Kılçaybay artka kaçtı emi.	Arkalarına bakmadan kaçtı şimdi.

(Akınataliyev; Mukasov, 2013: 118).

Su imgesinin anayı yani kadını sembolize etmesinin en bariz örneğini Kız Darıyka Destanı'nda görülür. Çünkü su sözü edilen destanda açık bir şekilde anaya benzetilmiştir. Hz. Ali kendi memleketi olan Arabistan'a geldiğinde ilk olarak oranın suyundan bahsetmiştir. Şu dizelerde suyun hem anayı sembolize ettiği hem de kutsal olduğu görülmektedir:

...	...
Körgöndö balkıp catkan arab suusun,	Görünce durgun Arabistan suyunu,
Bolbodu kubanıçtın eç bir çegi.	Öyle bir kıvandım ki.
Enemdey erkeletken çoñ darıya,	Anam gibi şımartan büyük nehre,
Aman-soo kelip turam men canına.	Sağ salim geldim ben yanına.
Kandırğan suusagandı altın özön,	Suya kandım sayende altın mecra,
Arabdın caralgansıñ sen bağına.	Sen yaratıldın Arapların bahtına.
...	...
Carılıp dünüyögö kelgenimde,	Yaratılıp dünyaya geldiğimde,
Tazartkan uşul suuga cuup meni.	Temizlemiş bu suda yıkayıp beni.
Sagingan ene emçegin balağa okşop,	Ana memesini özleyen çocuğa benzeyip,
Keldi da uluu suuga kaldı toktop.	Geldi ve ulu suyun yanında durdu.
	(Türker, 2005: 234-235).

Su, Kırgızların "Sırlı Pınarın Hikâyesi" (Sırduu Bulak Bayanı) adlı masalda şekil değiştirme aracı olarak yer almaktadır. Masalda Şeyh güçlkle yürüyüp, yolun kenarında akan bir pınar görür. Bu pınarın suyu tatlı, şerbet tadındaymış, fakat bir

devin sihirli pınarıymış. Erkek içse kadın, kadın içse erkek olurmuş. Bu sırrı bilmeyen şeyh sabırsızlıkla pınardan su içer. Şöyle-böyle deyinceye kadar 18'lik bir genç kız olup, çıkar. Fakat şeyhin bu durumundan haberi yoktur (Yılmaz, 1994: 175).

3.1.5. Kadın ve Ağaç

Türklerde ağaç önemli bir yere sahiptir. Özellikle kayın ağacı kutsal kabul edilmektedir. Şaman ayinlerinde kökü yer altında inen, dalları ile göğe yükselen kayın ağacı (diğer adlarıyla hayat ağacı, demir kazık vs.) sayesinde göğe ve yere yolculuk etmektedir. Ağacın bir diğer özelliği de kadını simgelemesidir. Ağaç daha çok anneyi temsil etmektedir. Destanlar da kahramanları koruyup, kollamasıyla ve ana rahmini simgelemesiyle annenin özelliklerini barındırmaktadır. Zira Reşiddettin'in Oğuznamesi'nde Kıpçak ismi ve kavmi ağaçtan gelmektedir. Oğuz askerlerinden birinin karısı hamile kalır ve devamında "kocası da savaşta öldürülmüştü. Bu savaş yerinde kadının doğum yapması yaklaştı. Yakınlarda içi oyulmuş bir ağaç vardı. Kadın o ağaca gidip çocuğunu doğurdu. Çocuğu Oğuz'un yanına getirdiklerinde durumu ona anlattılar. Oğuz adını Kıpçak koydu [ki, Kıpçak, kabuk kelimesinden çıkmıştır. Türk dilinde içi çürümüş ve oyulmuş ağaca derler.] Diğer Türklerin fikrinde bütün Kıpçak kavimleri bunun neslinden olmuşlardır (Togan, 1982: 26). Kırgız Türk destanlarında ağaç ile kadının ilişkisini Manas Destanında görülmektedir Manas Destanının da Kanıkey'in rüyasında gördüğü ağaç tıpkı bir ana gibi Manas'ın annesini, babasını eşini koruyup kollamaktadır.

...
Ay karañğı tün eken,
Ay töbödön tuuptur:
Kün karangı kün eken,
Kün töbödön tuuptur!
Mindan alal tilek uğuptur,
Kolomtodon bir terek,
Koltoyo terek çığıptır!
Bir butağı kayrılıp
Aydın közün alıptır:
Bir butağı kayrılıp,

...
Ay karanlığı gece idi,
Ay tepeden doğdu,
Güneş karanlığı gün idi,
Güneş tepeden doğdu!
Helal dileğim oluyor demek:
Ocak başından yüce bir
Kavak yükseliyordu!
Dallardan biri eğilip
Ayın ışığını örttü,
Başka bir dal da eğilip

Kündün közün alıptır!
Kün ıssık bolğondo,
Kölöñkölöp cürüptür
Külüş cönü Kanıkey
Kölöñkölöp cürüptür!
Bir butağı kayrılıp
Aspandın közün alıptır
Ala-Toodoy Cakıp-kan
Aa kölöñkölöp cürüptür!
Bir butağı kayrılıp,
Cerdin cüzün alıptır!
Cer suuk bolğondo,
Bagdı-döölöt baybiçe
Aa cılınıp cürüptür!
Padışam Manas tirilip,
Tirilip kelgin cürböybü?"

Güneşin ışığını örttü!
Güneş sıcak olunca da
Gölgelenip yaşadı,
Kanıkey gülümseyip
Serin gölgede dolaştı!
Dallardan biri eğilip
Göğün ışığını örttü,
Ala-dağ gibi doğan Cakıp Han
Gölgesinde dolaştı!
Dallardan biri eğildi,
Yeryüzünü örtüverdi!
Yeryüzü soğuduğunda
Bagdı-döölöt baybiçe
Güneşte ısınıp yaşadı!
Efendim Er Manas acep
Dirilmiş geliyor olmasın?"
(Radloff, 1995: 101).

Bu rüyadaki, kolları gökyüzüne doğru uzanan, Manas'ın perişan olan ailesini sıcakta barındıran kavak ağacı, kollarıyla çocuklarını sarıp himaye eden heybetli bir anne gibidir (Yıldız, 1995: 236).

Kadın ve ağaç ilişkisi Kırgız masallarında da karşımıza çıkmaktadır. Kırgız masallarından "Vezirin Kızı" (Obozgerdin Kızı) adlı masalda ağaçtan yapılmış insan heykeli canlanarak bir kıza dönüşmüştür. Masalın içinde geçen bir hikâyede molla, demirci, terzi birlikte yolculuk yaparlarken, atların başında sırasıyla nöbet tutuyorlarmış. İlk nöbet marangozunmuş. O, nöbet esnasında ağaçtan adam heykeli yapıp nöbet sırasını demirciye vermiş. Demirci, atların yanına varınca, ağaçtan yapılmış bir insan heykeli görmüş. "Bu marangozun hüneri olmalı." demiş. Bu da ona küpe, bilezik, yüzük ve boynuna boncuk yaparak güzelce süsleyip, terziyi uyandırarak nöbeti ona devretmiş. Terzi varsa ki, orada bir kız var. Yanına yaklaşmış ki, ağaç. "Ee, bu marangoz ile demiremin hüneri olsa gerek, ben de sizlerden geri kalmam." diyerek en güzel elbiseleridikip giydirdikten sonra nöbeti mollaya bırakıp uyumuş. Molla nöbete kalkıp atların arasında dolaşırken ayakta duran biradam görmüş. Biraz yaklaşıncı onun kız olduğunu anlamış. Eliyle şöyle bir

dokununca devrilivermiş. O zaman molla: "Bu bana üçünün gösterdiği keramet imiş," diyerek heykele nefes vermiş. O ağaç kıza can gelip konuşmaya başlamış (Karadavut, 2006: 323-325).

Kırgızların "Çınar Beyle Perinin Kızı" (Çınarbay Menen Perinin Kızı) adlı masalda çınar ağacı geçmektedir. Bu masalda ağaç doğumla birlikte ele alınmıştır. Bu ağaç çınar ağacı olması nedeniyle hayat ağacını temsil etmektedir.⁶⁶ Masalda "Ötkön zamanda bir cardının koş boyluu ayalı tokoygo kelip otun alıp cürçü eken. Bir күнү tolup catkan ырыпты көрөт аynы tanıp alıp tolgotop en bala төрөйт Kindigin kesip balasın orop aldına alıp ырыптын аркасына көтөрүп alıp үyүнө kelet, atası çınar terektin түбүнө төрөл гөндүктөн balasının atın Çınarbay koyot..." (*Çok eskiden bir fakirin güzel boylu karısı ormana gelip odun götürürmüştü. Bir gün fundalıkta odun toplarken doğum sancuları tutmuş; bir erkek çocuğu olmuş. Çocuğun göbek bağıni kesip kundaklayarak, odunlarını sırtına, çocuğunu önüne alarak evine gelmiş. Annesi, çocuğuna çınar ağacının dibinde doğduğundan adını Çınarbey koymuş.*) Aynı zamanda Çınarbey'in doğduğu sırada peri kadın da ağacın tepesinde bir kız çocuğu doğurmuştur (Yılmaz, 1994: 68, 161). Burada yer alan ağaç yaşam kaynağını sembolize etmektedir. Masalda ağaç dibinde doğum yaptığı için adını Çınarbey koyması, yukarıda da bahsedildiği gibi ağaç kovuğunda doğum yapılmasından dolayı Kıpçak isminin ve kavminin ağaçtan gelmesi şeklindeki anlatıya benzemektedir.⁶⁷

⁶⁶ Çok eskiden beri Hayat ağacı ile ilgili inançlar, Orta Asya mitolojisinde de mevcut idi. Belki bilinmeyen çok eski tarihlerde Ortaasya'ya bu inanç, dış tesirler yolu ile gelmiş ve yayılmış da olabilirdi. Ama bir gerçek varsa, o da Uygurların menşe efsanesinde olduğu gibi, bu motifin geldiği yerin özelliklerini kaybederek tam mânâsı ile Orta Asyalılaştırmış olması idi. Yakut Türklerine göre yalnız ilk insan, yani Âdem ile Havva değil; bütün diğer mahlûklar da bu ağaçtan besleniyorlardı. Büyük Tanrılardan biri olan "Doğum Tanrıçası" Kübey-Hatun da bu ağacın içinde bulunuyordu. Tıpkı Altaylıların "Doğum Tanrıçası" Omay 'Hatun'u gibi. O da gökten yere Tanrı tarafından iki kayın ağacı ile birlikte indirilmişti (Ögel, 1993: 96). Yakutlarda, Dünyanın göbeğinde sekiz dalı yeşil bir ağaç bulunur... Hem kozmik ağaç hem hayat ağacı olan bu ağacın bulunduğu yer ilk erkeğin yerleştiği yerdir (Roux, 2005: 358).

⁶⁷ Şecere-i Terakime'de: Oğuz'un İt Barak Han'ın halkına karşı yürüttüğü savaşta bir bey ölmüş; ama karısı kurtulabilmişti. "Kadın yüklüydü. Kadının doğum zamanı gelmişti. O gün hava soğuktu. Etrafta sığınacak bir ev yoktu. Çürük bir ağacın içinde oğlan doğurdu. Han bu çocuğu evlat edindi, adını Kıpçak koydu. Eski Türk dilinde içi oyuk ağaca Kıpçak deniliyordu. Kıpçakların türeyişine dair varyantlarımda içi oyuk ağacın içinde çocuğu dünyaya getirmesinde kadın karakterin bir önemi yoktur. Ancak görünüş bakımından annedir, çünkü "gerçek anne ağaçtır" (Roux, 2005: 353).

3.1.6. Kadın ve Geyik⁶⁸

Türk kültüründe geyik önemli bir yere sahiptir ve kutsal kabul edilmektedir. Türk halk edebiyatında geyik ve kız teşbihinden söz edilmekte ve "geyiğin daima dişi oluşu... Türk halk edebiyatının her safhasında görülmektedir." şeklinde açıklanmıştır. İslam'dan sonra geyik, velileri taşıyan kutsal bir hayvan olarak nitelendirilmiştir. Geyikli Baba, geyiğe binerek gezdiği için bu adı almıştır (Türköne, 1995: 113). Ayrıca geyik en eski ana totemlerden biri olarak kabul edilir. Bunun yanında şaman geyiğe binerek göğe yükselmektedir. Dişi ruhların teccesüm ettiği hayvanlardan birinin geyik olduğu belirtilir. Geyik motifi, Kırgız Türklerinin destanlarında da görülmektedir.

Munduk ve Zarlık Hikâyesi'nde Kocakarı Mastan Çarçarkan'ın yeni doğmuş çocuklarını nehre atar. Bunun üzerine, "Kayıptan sunup kol kelip, / Baldardı alıp ketiptir. / Şükürlük tooga cetiptir, / Kan balası degizip,/ Kiyikterge emizip,/ Kayberen kırk çilten, / Cardamdığın körsötüp", (*Kayıp'tan el uzanarak,/ Çocukları götürür./ Şükürlük dağına ulaştırır./ Han çocuğu dedirtip,/ Geyiklere emzirtip,/ Kayberen, kırklar/ Yardım eder.*) (Akmataliyev vd., 2007: 207). Geyik çocukları emzirerek annelik işlevini yerine getirmiştir. Destanın bir yerinde de şöyle geçmektedir: "Şükürlüktö kayberen/ Ene kıldı, kiyikti./ Ayabayt kiyik küçünü./ Baldarga berdi sütünü.", (*Şükürlük dağında Kayberen/ Anne yaptı geyiği/ Esirgemez geyik gücünü,/ Çocuklara verdi sütünü.*) (Akmataliyev vd., 2007: 213).⁶⁹

⁶⁸ Geyik, Türklerce kutsal bir hayvandır. Türk mitolojisinde ve masallarda yeri çok büyüktür. Bununla beraber Türklere ait eski bir efsanede, Türklerin geyikten türediğine dair bir kayda rastlanmaktadır. Türk efsanelerinde yer tutan daha ziyade dişi geyiktir. Bunlar da Tanrı ile ilgisi olan, birer İlahe, dişi Tanrı ve daha doğrusu birer dişi ruh durumunda idiler (Ögel, I.cilt, 1993: 569). Geyik aynı zaman da kahramanlara yol göstericidir. Dede Korkut kitabındaki, "Bamsı Beyrek'in bir geyiği kovalayarak, nişanlısı Banı Çiçek'in otağına düşmesi" geyiğin yol gösterici olduğunu gösterir. Göktürkler ile ilgili, Çin kaynağında; "Göktürklerin atalarından birinin, bu dişi deniz meleği ile ilişkisi vardır. Günün birinde avcılarından biri, bir ak geyik öldürür." Deniz ruhu kızı, bir ak geyik donuna girmiş olacak ki, bundan sonra insan kurbanları (ceza olarak), hep bu avcının kabilesinden verilmeye başlanmış. Çünkü deniz ruhunun sevgilisi olan Türk Hakanı, böyle buyurmuş." Geyik dağların, vadilerin ve sarp kayarlın görünüp kaybolan, sihirli ve en güzel bir hayvandır. Büyüleyen, insanı hayale kaptıran ve ulaşılmayan bir hayvandır. Cengiz Han Destanı'nda da, "Kurt gökten, ala-geyik Ho'oi Maral ise, yerden gelmiştir. Kurt göklerin; Ala-geyik ise, yerlerin sembolü ve ruhu gibidirler (Ögel, II. Cilt, 1995: 102-103).

⁶⁹ Geyik (Kaybercn, Maral), kayıp kahramanın, manevi gücü, ruh âleminden gelen koruyucusudur. Örneğin; "Semetey" Destanı'nda, koruyucu geyik motifi şöyle izah ediliyor:

Babasının oğlunun
Koruyucu piriymiş,
O zaman iki ayrı beyaz geyik,
Koşturup ulaştıkları vakit,
Beşikteti erenini,
Semetey 'i görünce.

Hayvanların doğada meydana gelen olayları (deprem, sel vb.) insandan önce hissetme özelliği de ilkel insanın hayvana verdiği değerin sebepleri arasındadır. İkel Türk insanının hayvanları kendisi gibi yaşayan, düşünen ve konuşan varlıklar olarak algılaması ve onları korktuğu veya gücün simgesi olarak gördüğü için kutsallaştırıp onlarla akrabalık kurma isteği hayvandan türeyiş konulu çok sayıda anlatmayı meydana getiren sebeplerin başında geldiği görülür (Yeşildal, 2007: 3).⁷⁰ Geyik, Türklerce kutsal bir hayvandır. Türk mitolojisinde ve masallarda yeri çok büyüktür. Bununla beraber Türklere ait eski bir efsanede, Türklerin geyikten türediğine dair bir kayda rastlanmaktadır (Ögel, I.cilt, 1993: 569).

Türk efsanelerinde yer tutan daha ziyade dişi geyiktir. Kırgız Türklerinde Bugu (geyik) kutsal kabul edilmektedir. Bugu Kırgız Türklerinde totem olarak kabul edilir ve Bugu ile ilgili inanış anaerkil unsurdur. Kırgızistan'ın Isık Göl bölgesinde yaşayan "Bugu" adında büyük bir boy vardır. Aynı zamanda Bugu kabilesinin anası Boynuzlu ana- Isık Göl'ün koruyucu ruhu olarak görülmektedir.⁷¹ Seyitbek

Memelerini emzirip o geyik,
Başını da çevirmiş,
Bu çocuğun üzerine.

Gelerek memelerini emzirmiş.

Bu mısraları okurken Kazak Türklerinin "Muñduk, Zarlık" destanı ve Cengiz Aytmatov'un "Ak-Keme" hikâyesi akla gelir. K. Salıbayev'in varyantında da, "Memesini salıp ağzına,/ Emziriverdi çocukları " şeklinde geçmektedir. Her iki eserde de çocukların hayatlarını Bugu-Ene (Geyik Ana) kurtarmaktadır: "Acı, büyük ana, bırakiver. Kendi çocuklarım gibi esirgeyeyim. Yetimlere anne olayım... Memelerim süt dolu, ağrıtıyor. Çocuk diye sızlıyor ak sütüm. Çocuk için akıyor ak sütüm..." Hikâyede, Bugu Ene tipi günümüzdeki gerçek hayatla yoğrularak, okuyucunun düşüncesine tamamen indirilmiştir. Milli efsane ve mitlerin, eserlerde kahramanların maneviyatı niizah ederken çok kullanıldığına çok kere değinilmiştir (Akmataliyev, 2001: 128-129).

⁷⁰ Cengiz Han'ın atalarıyla ilgili olarak anlatılan rivayette geçen "*Çinggis han'ın cediti, yüksek Tanrının takdiriyle yaratılmış bir bozkurt idi, esi beyaz bir dişi geyik idi. Onlar denizi geçerek geldiler.*" (Yeşildal, 2007: 5). Ayrıca Göktürklerin anasının dişi bir geyik olduğuna dair efsane de vardır. Bu efsane şu şekildedir: "*Göktürklerin atalarından biri, sık sık bir mağaraya giderek orada dişi bir Deniz-Tanrısı ile sevişirmiş. İkisi arasındaki bu aşk ilgileri devam ederken, günün birinde bu Göktürk reisi, bir süre avı düzenleyerek ordusu ile ava çıkmış. Askerler geniş bölgelerdeki vahşi hayvanları sürerek, nihayet küçük bir yere sıkıştırmışlar. Bundan sonra da avlarının etrafını çevirip, birer birer avlamağa başlamışlar. Tam bu sırada askerlerden biri, karsısına çıkan bir Akgeyiği okuyla vurarak öldürmüştü. Bundan sonra sevgilisini yerinde bulamayan Göktürk reisi, meseleyi anlamış ve bu Ak-geyiği vuran askerle onun kabilesini cezalandırmış. Bu cezaya göre Göktürklerde insan kurbanları, hep bu askerin kabilesinden verilmiştir.*" (Yeşildal, 2007: 4).

⁷¹ Kabilecilik devrindeki anlayışların, inanışların en eski şekli olan totemizmde insanoğlunun atalarının menşeyini hayvanlara bağladıkları gerçektir. Buna göre Kırgızların ilkel dönem anlayışında bir takım hayvanların kutsal sayıldığı ve onlara taptıkları bellidir. Bugu Ene hakkındaki Kırgızlar arasında yaygın ve birçok varyanta sahip olan efsanedir. Bugu'nun eski Türk kabilelerinin önemli totemlerinden biri olduğu bellidir. Ayrıca bu etnonim "Pugu" şeklinde eski Türk boylarından birinin adı olduğunu belirtmemiz gerekir. Bugu kabilesinin atalarının yaradılışıyla ilgili efsaneyi ilk olarak 1850 yılında Ç. Velihanov yazıya geçirmiştir. Bu mitolojik efsanenin bir varyantı şu şekildedir: Karamırza ve Asan adlı iki kardeş Alamişik dağına ava çıkar. Onlar avlanırken geyikler arasından boynuzlu çokgüzel bir kız ve erkek çocuk görürler. Onlar erkeği vurup öldürürler ve kızı yakalarlar. Kız erkek kardeşinin cesedine sarılarak ağlar. " Efsaneye göre bukız iki avcıya beddua eder. Bu

Destanı'nda da Seyitbek babası ve annesinin ölümünden uzun bir süre sonra ata toprakları Kırgızistan'a gelir. Destanda Kırgızistan'nın tasvir edildiği kısımda “Bugu soyu” geçmektedir.

Kurmanbek bolup cürgönbüz.	Kurmanbek ile gezerdik,
Kumunda kulan kubalap,	Yaban at kovalayarak,
Cer kadırsam tügöngüz	Gezdirmekle sonu gelmez
Süylösöm sözüm çubalat.	Sayacak olursam sözüm çok uzar.
Cer soorusu carıktık.	Yer güzeli, aydınlık,
Isık-Köl Keñ-Çüy Talas bar.	Isık-Köl, Keñ-Çüy, Talas var
Ençi bolup kırgızga.	Miras olup Kırgız'a
Kalıptır ayköl Manastan.	Kalmış erdemli Manas'tan.
Cer tamırı bul bolso.	Yer damarı burası ise,
El tamırı andan köp,	Halk kökü ondan çok,
Caybarakat bolgondo	Çok rahat olduğunda
Aytılat Seyiş dalay kep.	Söylenir Seyiş birçok laf.
Cıldızga çeyin caylaşıp,	Yıldıza kadar yerleşip,
Köldö catat köp bugu.	Gölde yaşar kalabalık Bugu soyu,
Köñülgö al balam sen munu.	Gönlüne al, balam, sen bunu.

(Mukasov, 2013: 46).

beddua üzerine Karamırza ile Asan bu dünyadançocuksuz göçer. Onlar kızı getirip kabile reisi Mirzakul 'a teslim ederler. Mirzakul kızı, torunu Camankul ile evlendirir. Anlattıklarına göre bu kabileninilk annesi olan bu kız sıradan biri değildir, kutsaldır. Onu sonradan BoynuzluHanım adıyla adlandırmışlar ve Boynuzlu Hanım akıllı oluşuyla öne çıkmıştır. Onun boynuzu her mevsim düşer ve yeniden çıkarmış. Boynuzlu Hanım başınıyıkadığı suyu hizmetçi kadına verirken, suyu insanların basmayacağı bir yeredökmesi için uyarırmış. Bu işi yapan hizmetçi kadın bir gün bu durumu merakmış. Bu suyu kimseye göstermeden içmiş. Suyu içen hizmetçi kadın hamilekalmış, bir erkek çocuk dünyaya getirmiş. Adını Celden koymuş. İşte bu çocuktantüreyen kabile Bugu kabilesiymiş. Onlar Boynuzlu Ananın suretini kutsalsayarlar ve başları sıkıştıkları zaman Boynuzlu Ana' yı anar, dua ederler ve kabile adına kurban keserler. Kabileden biri vefat ederse onun mezarının başınageyiğın boynuzunu koyarlardı. Geyik totemi, sadece kabile birliğinin simgesideğildi. Bu kabiledekiler kendilerinin özel olduklarını düşünür ve başka kabileleriküçümserlerdi. Diğer kabileler de Bugu Kabilesi 'ne saygı gösterirlerdi. Onların Bugu Ana 'dan türediklerine, kutsal olduklarına ve bu kabileden birinehakaret etmenin günah olduğuna inanırlardı. Boynuzlu Ana 'nın Isık Göl 'ünkoruyucusu olduğuna inanırlardı. Halk inancına göre onun ruhu Isık Göl bölgesindekimseye gözükmeden hep uçarmış.” Görüldüğü gibi bu kabilenin ilk annesi sıradan biri değildir, kutsaldır. Buna benzer birçok efsaneler türetilmiştir. Bu efsaneler de Isık Göl bölgesinde yaşayanBugu Kabilesinin anasının Boynuzlu Hanım olduğu anlaşılmaktadır. O geyiklerin kutsal koruyucusununun kızıymış. Kırgızlar arasında günümüze kadar süregelen Bugu Kabilesinin, Bugu'dan, yani Boynuzlu Ana'dan türediğiyle ilgiliinançta totemin izleri açıkça görülmektedir. Başka milletlerde olduğu gibi, Kırgızlarda da halk arasında anlatılan efsanelere göre Bugu totemi yan hayvan, yarı insan şeklindedir. Bugu totemi Kırgızlar arasında çok eski olmasına rağmen bugün bilevarlığını muhafaza etmektedir. Buguyla ilgili inanış anaerkil unsurdur. Bugu kabilesinin temelini de bir ana, yani Boynuzlu Ana kurmaktadır (Dıykanbayeva, 2016: 96-99).

Kocacaş Destanı'nda karşımıza çıkan geyik, gerçek hayvan değildir. Bu Kayberen'in geyik donuna girmiş halidir. Kocacaş destanın başlarında ava çıkar ve Sur Eçki'nin çocuklarının hepsini öldürür. Bunun üzerine Sur Eçki Kocacaş'a düşman kesilir, onun ölümüne sebep olur. Daha sonra oğlu Moldocaş babasının kemiklerini bulmak üzere yola çıkar, ne kadar arasa da bulmaz. Karşısına geyik kılığında olan Kayberen Sur Eçki çıkar ve Moldocaş'a babasının öldüğü yere götürür: "Ben seni, takip eden cin değil,/ İnsanoğlunun biriyim,/ Babamın öcünü almak için,/ Ardından durmadan yürürü./ Kederlendirip annemi,/ Tuzağa düşüp ölse de,/ Kıymetini düşünüp babamı./ Halkımdan ayrıldığımdan beri,/ Eçki seni düşünürüm,/ Bul babam Kocacaş'ı "/ O zaman durup Sur Eçki,/ Boynunu iple bağlatıp,/ İki gözünü genişçe açıp:/ "Alıp gideyim seni,/ Babamın öldüğü yere./ Bala olacaksa senin gibi olsun,/ Kovalayıp intikamını aldın "/ Peşinden sürükleyip balanın,/ Abletim'e geldi der." (Akmataliyev; Kırbaşev, 2007: 283). Burada geyik babasının kemiklerinin bulunduğu yolu göstermiştir.

Ayrıca Moldocaşda bu geyik kılığındaki Kayberen Sur Eçki'nin kızı ile evlenerek, soyu bu geyiğin kızından doğacaktır.

Sur eçki anda kep aytat:

"Çın kayberen eneñmin,
Emneni aytsan könömün,
Menin kelte başımbı,
Balam, saga keregin?
Meni menen birge cür,
Aşayran degen kızım bar,
Ak nikelep beremin.
Kangan kezde sayam- dep,
Salbagın, balam, kaygıga.
Eerçip birge cürünüz,
Kiyik da balsam aylıma.
Akın cetip balası,
Kiyiktin kızın algan- dep,
Kiyinkiler uguuga,
Belek bolsun dayımın.

Sur Eçki o zaman şöyle der:

"Gerçek Kayberen annenim,
Ne söylersen yaparım,
Benim ufak başım mı,
Sana gerekli yavrum?
Benimle beraber gel,
Aşayran denilen kızım var,
Nikâhlayıp vereyim.
Kocadığı zaman keseyim deyip,
Düşürme, yavrum, kaygıya.
Peşinden yürüyüp birlikte gidiniz,
Geyik de olsam köyüme.
Sonunda gelip oğlu,
Geyiğin kızını almış diye,
Kalanların duyması için,
Hatıra olsun yaptıkların.

(Akmataliyev; Kırbaşev, 2007: 287).

Sur Eçki Moldocaş'ı yaşadığı mağaraya getirir ve kızını Aşayran'ı gösterir. Fakat kızını tıpkı insan görünümündedir:

Borumu kırgız boz üydöy,
Boz ordogo kirgende,
Eçki ayttı: "uşul üyüm- dep,
Öfıköy kiyik terisi,
Uşul bolot kiyim" - dep.
Ceñe, baldız degender,
Cergesinen çoğuldu,
Cezdeke dep, çımçılap,
Körsöttü dalay sonundu:
"Aşayran degen kızım- dep,
Alıp kelip balanın,
Oturguzup canına,
Uşu senin teñiñ " - dep.
Moldocaş tiktep otursa,
Adamzattay kiyal
Özünçö cürgön kalk eken.

Şekli boz bir Kırgız çadırı gibi,
Boz mağaraya girdiğinde,
Eçki : "işte evim- dedi,
Baştan başa geyik derisi,
Budur benim giyimim" deyip.
Yenge, baldız denenler,
Sıra sıra toplandılar,
Eniştecik diye çimdikleyip,
Gösterdi bir güzel olacağı.
"Aşayran denen kızım deyip,
Alıp gel ip balanın,
Yanına oturarak,
İşte senin dengin" deyip.
Moldocaş dikilip baksa,
Görünüşü insanoğlu gibi,
Kendine göre bir halk imiş.

(Akmataliyev; Kırbaşev, 2007: 289).

Bir insan geyikten kız olarak aslında hayvanla insanın evliliği söz konusudur. Aynı zamanda geyiğin Kayberen olması da ayrı bir önem taşımaktadır. Bu durumda kadın kutsal bir görünüm kazanmıştır.

Kayberenden kız alsam,
Kayratımdın bardığı,
Bu da, bir kala turgan belgi- dep.
Kiyik boldu kayınım,
Kaşımdan ketpey kalıptır,
Kaalap algan zayıbım.
Tügöl kırkıp cügürdüm,
Dünyönün keñdigin.
Kiyikten kim kız algan?
Bu da menin erdigim.
Cürö- cürö sınavın,

Kayberen'den kız alsam,
Gayretim var olması,
Bu da eskiden kalmış bir şey deyip.
Geyik oldu akrabam,
Yanımdan gitmemiştir,
İsteyerek aldığım eşim.
Heryeri dolaşıp anladım,
Dünyanın büyüklüğünü.
Geyikten kim kız almış?
Bu da benim yiğitliğim.
Yavaş yavaş sınavayım,

Kiyiktin cek- caat eldigin".

Geyiğin hısım akrabalığını".

(Akmataliyev; Kırbışev, 2007: 291).

Geyiğin kadın ile bağlantısı olduğu Kırgız masallarında da görölmektedir. Kırgız masallarından "Talkamış"ta kadının geyik şekline dönüşmesi söz konusudur. Masalda üç kız bir oğlan vardır. Oğlan bir gün bir elma alır ve bu elmayı attığında kime değerse onunla evleceğim diye ant içer. Elmayı attığında en küçük kız kardeşe değer. Bir gün bu kız kardeş bu durumu öğrenince kaçar ve bir taş yarılarak içinde saklanır. Daha sonra kızın annesi, babası, ablası gelsede o taşın içinden çıkarmaya ikna edemezler. En sonun kız kardeşi geldiğinde ona ikna olur ve taşın içinden çıkıp ikisi birlikte oradan kaçarlar. Epeyce yol gittikten sonra yorulup çok susarlar. Fakat bir türlü içmek için su bulamazlar. Bir yere vardıklarında keçinin boynuzuna benzer bir suyun aktığını görürler. Küçük kız:"Şu sudan içeceğim." der. Yatarak keçi boynuzugibi incecik sudan nefes almadan içer ve hemencecik geyik yavrusuna dönüşür. Sekerek melemeye başlar (Karadavut, 2006: 275-281). Burada kızın, keçinin boynuzuna benzer bir sudan içmesi⁷² sonucu geyiğe dönüşmesi Orta Asya sahası Türk toplumlarında görölen hayvan-ata, hayvan-ana inancının izleridir.⁷³

Peri kızları bazen geyik donuna girebilmektedir. "Keskin Nişancı Canek" (Canek Mergen) masalın bu durum görölmektedir. "Gide gide akşama doğru bir yerde atını otlatarak iki tarafa bakıp dururken, dağın başındaki kayanın arasında eyerlenmiş bir geyik görür. Ateş edince geyik taşların arasına girip saklanır. Canek geyiğin girdiği yere girer. Girince bir güzel kız: "Ah, Canek, beni boşuna vurmadınız mı? Şimdi ne yapacağım, topallıyorum! Oturunuz." der. Kızın güzelliği Canek'in aklını başından alır. Kızın baktığı tarafın aydınlandığını görür. Evin iki tarafında çok sayıda oğlak bağlı duruyormuş... Canek o peri kızının verdiği seccadeyi başına koyup bir yana eğilmiş otururken, kızlar-gelinler gelip: "Bizim aramıza insanoğlu gelmezdi. Bu kişiyisahibimiz göndermiş, seccadesini de vermiş." diyerek kendi aralarında

⁷²Anadolu sahası Türk toplumlarında oluşan folklor unsurlarında geyik izinde biriken sudan içen insanın, geyiğ dönüşmesi motifi görölmektedir. "Bacı Bacı Can Bacı (1)" masalında, geyik izinde biriken suyu içen erkek kardeş geyiğe dönüşür. "Biraz daha gidiyorlar, geyik izi olan sudan oğlan içiyor. Bir geyik oluyor." (Yeşildal, 2007: 79).

⁷³Şaman esrime törenlerinde büyük tanrıları, yarı-tanrıları ve ruhları yardıma çağırırlardı. Bu tanrıların ve ruhların çoğu hayvan biçimleri taşımaktadırlar. Örneğin Sibiryalı ve Altaylı halklarda ayı, kurt, geyik, tavşan, her çeşit kuş (özellikle kaz, kartal, karga, baykuş) ve iri solucanlar şeklinde görünebildikleri gibi, hayalet, hortlak, orman ruhları, toprak ve ocak ruhları, vb. olarak da ortaya çıkabilirler (Eliade, 1999: 116).

konusurlar. Canek olanları anlatır. Böylece düğün obası kurulur. Canek Gaibin kızıyla ihtişamlı bir düğünle evlenir.” (Doğan, 2009: 227-228).

3.1.7. Kadın ve Kuğu

Kuğu, zarafetinden dolayı kadınla özdeşleştirilir. Türk mitolojisinde şamanlar gökyüzüne seyahatlerinde ak kuğuya biner, ak kuğu yol gösterir. Yakutlarda “kuğu” kadın şamanların atası olarak kabul edilir. Aynı zamanda kuğu kuşu Ayıhıt (Ayısıt) denilen yaratıcı tanrının sembolüdür. Göğün doğu kesiminin birinci katında, Güneş'in yazın doğduğu yerde oturan doğurganlık ve üreme tanrıçasıdır.⁷⁴Hava kutuvasıtasıyla Ayıhıt insana tesir ettiği zaman, insan ev bark kurma düşüncesi ne kapılır. Çılgırın kuğu kuşuylabeyaz turna Ayıhıt' ın sembolü sayılmıştır. Ayıhıt'ın yeryüzünde en çok Nisan ayında etkili olduğuna inanılır (Dilek, 2014: 33, 118). Birçok bölgede de kuşlar ruh olarak resmedilirve genellikle ruhsal habercidirler.⁷⁵ Boston Destanı'nda “kuğu” motifinin olduğu görülmektedir. Boston'un kız kardeşi Kara Çaç, arada göl kıyısına gider, oradaki ak kuğularla arkadaş olup onlarla oynamış. Bir gün yine göl kıyısına gitmiş, ak kuğularla oynarken, bir tane yabancı bir kuğu görmüş. Bu kuğunun sağ bacağına altın bir yüzük ve kanatlarının altında da deriden dikilmiş, dört köşeli bir muska olduğunu fark etmiş. Onu alıp açıp baktığında beyaz kâğıda yazılmış bir mektup olduğunu görmüş. Mektup Kadamış Han'nının kızı Cezbilek'ten gelmiş:

Kadamış kan atagan,
Kadamış kızı Cezbilek

Kadamış Han diye adlandırılan
Kadamış'ın kızı Cezbilek

⁷⁴Ayısıt, Yakut mitolojik görüşlerinde tek bir ruhunadı olmayıp bütün kadın ruhlarının adıdır. Bu nedenledir ki Ayısıtlardan bazıları insan evlatlarını ve kadınlarını, bazıları hayvan yavrularını ve dışı hayvanlarıkorur. Yakutlarda Ayısıtların simgesi kuğu kuşudur (Bayat, 2007: 66).

⁷⁵ Kuba Yak. Kuğu. Şamanist terminolojide kel, dazlak olarak adlandırılrsa da kutsallığından dolayı daha çok beyaz kuş denir. Kuğu öldüren kişinin neslinin tükeneceğine inandıkları için Yakutlar onu öldürmekten çekinirler. İnanışa göre kuğuya Yakut kadınının kutu sinmiştir ve kadın şamanların atası olarak kabul edilir (Dilek, 2014: 118). Altay-Sayan Türklerinde, özellikle de Kumandinlerde MitolojikAna'nın türemesi olan Umay'ın kuş ana diye adlandırılması, Yakutlarda Umay'ın mukabili olan Ayısıt'ın kuğu kuşu donunda tezahür etmesi, kuşun bir zamanlar Mitolojik Ana'nın başlıca simgesi olduğunu ve komplekstasavvurların temelinde yer aldığını ispatlar (Bayat, 2007: 37). Joseph Campbell, kuğu ile ilgili olarak şunlardan bahsetmiştir: “Germen Lohengrin, kuğu şövalye efsanesi kuğu kızdan türeyen Şamanizm Maryem'in üstüne inen kumruyu veya Truvah Helen'in babası olan kuğuyu anımsamamız gerekmiyor mu? Birçok ülkede ruh kuş olarak resmedilmiştir ve kuşlar genellikle ruhsal habercilerdir. Melekler biçimleri değişime uğramış kuşlardır. Fakat şamanın kuşu özel bir niteliğe sahiptir, şamana trans durumundayken uçuş ve yaşamın ötesine geçip sonra geri gelme yeteneği veren güce sahiptir.” (Campbell, 1992: 257).

Düynönün baarın al bilet.
Bastondu al biliptir,
Oşonduktan Cezbilek,
Kanatıma kat baylap,
Belgim uşul bolsun dep,
Ak kuunun oñ butuna,
Altın şakek salıptır.
Bostan maga kelgin dep
Ak kuudan kabar beriptir.
Bul şakekti sen alıp
Koluna salıp sen kelsen
Anık menin belgim dep
Saga oşondo tiyemin,
Ardaktap men süyömün,
Degen kabar cibergen.

Dünyanın herşeyini o bilir.
Boston'u o bilmiş,
Bu yüzden Cezbilek,
Kanadına mektup bağlayıp,
Belgim bu olsun diye,
Ak kuğunun sağ bacağına,
Altın yüzük takmış.
Boston bana gel diye
Ak kuğuyla haber göndermiş.
"Bu yüzüğü sen alıp
Eline takıp sen gelirsen
Açık benim işaretim diye
Sana o zaman varırım,
Saygı gösterip severim,"
Diye haber gönderdi.

(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009:
43-44).

Cezbilek, Bostan'a âşık olduğunu ve evlenme isteğinin kuğunun bacağına yüzüğü takarak belirtmiştir. Kuğu vasıtasıyla gönderilen bu yüzük bir nişanedir. Kuğu ise, Ayısıt'ın sembolüdür. Ayısıt'ın özelliği doğurganlık ve üretkenlik tanrıçası olarak bilinmesidir. Destanda Cezbilek'in evlilik isteğinin haberini kuğu vasıtasıyla iletmesi bu açıdan önemlidir. Çünkü evlilikte üremenin ve çoğalmanın görünen yüzüdür. İnsanlar evlilikleri neticesinde çoğalıp, nesillerine devam ettirmektedir. Aynı zamanda kuğuların göl üstünde olması da bu açıdan manidardır. Çünkü suda mağara gibi üretkenliğin, doğurganlığın ve ana rahminin bir sembolüdür. Kuğu bir kuş türüdür. Kuşlar birçok bölgede ruh olarak resmedilmekte ve ruhsal haberciler olması bakımından kuğunun kutsal bir varlık olduğunu göstermektedir. Bu destanda da Cezbilek'ten mektup ve evlilik nişanesi yüzüğü getirmesi, haberci ruh olma vasfını yansıtır. Aynı zamanda kuğular kadınsı estetiğin de bir görünümüdür.

Bütün bunların yanında destanda geçen Kadamış Han'ın kızı Cezbilek'in gönderdiği bu kuğu aslında bir peri kızıdır. Peri kızı Bozton'a âşık Cezbilek'in gönderdiği hediyeleri ak kuğu donunda gelerek Boston'un kardeşi Kara Çaç'a verir, Kara Çaç'tan aldığı haberleri de Cezbilek'e götürür (Çeribaş, 2013: 182).

Azkaza Baatır Destanı'nda daperi kızları "ak kuğu" donuna bürünürler. Bu peri kızları insanlara âşık olurlar. Destanda şöyle geçmektedir:

Kuşuñdu al ubara bol boy dariyadan Kuşunu al, oyalanma derede
Meni berbeyt atabız adamzatka... Babam beni vermez insanoğluna...
Badigüldü izdep barıp algan Badigül'ü arayıp gidip aldı Seyfişalık.
Seyfişalık. Gaoz Han beni hiç aramadınız,
Gaoz han meni izdep cürbödünüz, Karşımada nargile iç, dedim, gelmediniz,
Kaşıma çalım tart dese kelbediñiz, Erkeği kadın arayıp bulur mu?
Erkekti ayal izdep bargan barbı? Çağırdım bir kez yanıma gelmediniz.
Çakırsam bir canıma kelbediñiz. Yaratıldık biz kadın olarak bir garip,
Caraldık ayal bolup biz bir karıp, Bu yüzden gönülsüzüm,
Turamın oşonduktan köönüm kalıp, Kunduz gibi ak kuğu şeklini aldı,
Kunduzday ak kuu kebin kiyip aldı, Yanına gelmediği için öfkeleni.
Kaşıma kelbegen soñ açuulandı. Kız şimdi ak kuğu olup uçup gitti...
Kız emi ak kuu bolup uçup ketti... Bu kız hiç kimseyi dengi görmezdi
Eç kimdi bul kız teñine albas Sana âşık olup çağırdı, sen gitmedin
Seni aşık bolup çakırsa da bir kelbediñ Düşünün bunun suçu sizde,
Bul künöo oylosoñuz özüñde emi, Dümdüz eder gelip aklını.
Sokturar cılma kelip esiñdi emi. (Egimbayeva, 2012: 99).

Sözü edilen Azkaza Baatır Destanı'nda anlatılan peri kızı davranışları erkek gibi, burunları insan kokusunu hemen sezebilen ve ışıklarıyla karanlıkları aydınlatabilen özellikleri vardır: Koku geliyor burnuma, insan kokusu,/ Yanında yabancı biri mi var./ Burnuma insan kokusu geliyor/ Benden kaçıp gizlice evlenerek,/ Koydun mu işini yoluna./ Efendim diyerek kapıyı açtı kıza sevinçle/ Ey dostum yok başka insan./ Aydınlatı karanlık evi içeri girip/ Baktı kırk kız hepsi yerinde,/ Ak kuğu bilgece bir söz söyler/ Konuşunca sözü bilgece, ağzından bal damlar/ Işık yakmadan oturup konuşular,/ Periler karanlık evi aydınlattılar./ Ondan daha güzeline rastlanmaz." (Egimbayeva, 2012: 113-114).

Manas Destanı'nın Radloff varyantında Ayçürök'in "ak kuğu" donuna girmesinden bahsetmektedir. Ay Çürök çocuğuna karşı son derece şefkat ve merhametle yaklaşmıştır. Çocuğunu öldürmeye kalkan Er-Kıyaz'ı öldürmekten vazgeçirmek için tehdit ettiği görülmektedir. "Cediger'in oğlu Er-Kıyaz, efendim,/ insanın aklı geç

gelir, efendim,/ hiddet ise tez gelir, efendim!/ Altı ayı onunki/ altı ayı seninki!/ Doğum sıvısı hala yaş duran bu çocuk/ hangi şehrini yıktı senin?/ Çocukcağımızı öldürme,/ çocuğumu öldürürsen,/ ak kuğu elbisemi giyip,/ Akın Han'ın yanına gidip,/ senden fena öç almazsam,/ senden intikam almazsam,/ Ay Çürök namım kurusun!" (Radloff, 1995: 252).

Kocacaş Destanı'nda kadının kendini erkekten aşağı gördüğü durumda rastlanmaktadır. Ak Kuğu şekline bürünmek kadına bir kutsallık ve üstünlük katmaktadır. Sözü edilen Kocacaş Destanı'nda da Şabır, kuğu olup göğe uça bile sonuçta kadın olduklarını, erkekten üstün olmadıklarını dile getirir:

Şabır küñ anda kep aytat:

"Kız da bolsoñ Zulayka,
Kırk kızga baştık cönüñüz,
Kıslıgansıp tırçıdıñ,
Kıyınbı aytkan kebibiz?
Ak kuu bolup aylanıp,
Asmanga uçup çıksañ da,
Ayal deyt bizdin cönübüz.
Artıksıñbı erkekten...

Şabır köle o zaman söz söyler:

"Kız da olsan Zulayka,
Kırk kıza baş olmak hakkınız,
Canın sıkılıp kızdın,
Ağır mı söylediğim söz?
Kuğu olup döne döne,
Gökyüzüne uçup çıksan bile,
Neticede bizler kadınız.
Üstün müsün erkekten...

(Akmataliyev; Kırbışev, 2007: 27).

Daha öncede söz edildiği gibi kuğu kadını estetiğın bir görünümüdür. Yakut mitolojisinde Ayısıt denilen kadın tanrıça da kuğu kılığında girebilmektedir. Kırgız Türk destanlarında kadının güzelliği kuğuya benzetildiği de görülmektedir. Canış Bayış Destanı'nda şu şekilde geçmektedir:

Suluuluğu çürök kız.
Tunuktugu suuday kız.
Uzun moyun kuuday kız.
Etinin ağı karday kız.

Güzelliği dişi ördek gibi kızlar,
Safılığı duruluğu su gibi kızlar,
Kuğu gibi uzun boyunlu kızlar,
Teninin aklığı kar gibi kızlar.

(Akinataliyev; Mukasov, 2013: 24).

Toodoy sırdı baatırğan
Tereñdigi köl suluu.
Kebelbey basıp cürgönü
Ak kuunun köldö süzgönü.
Miñ adam için cılıtat

Dağ gibi sırrı gizleyen
Derinliğı göl güzel.
Sarsılmadan yürüyüşü
Ak kuğunun gölde yüzmesi.
Bin adamın içini yakar

Bir cılmayıp külgönü.

Bir tebessüm edip gülmesi.

(Akınataliyev; Mukasov, 2013: 111).

3.1.8. Kadın ve At

Türk destanlarında at, merkezi kahramanın en önemli yardımcılarından biridir. Türk kahramanları atı her şeyden üstün tutar, atlar bazen kadından bile üstün görülmektedir. “Sağarsan süt verir, binersen taşıt olur, kesersen et olur. Bu yüzden at, halk şuurundasilinmez bir yer almıştır. Buna delil olarak atlarla ilgili yazılmış birçok efsane, şiirve atasözleri gösterilebilir. Kahramanlık destanlarında kahramanın atı, muhtelif durumlarda değişik özelliklerini gösteren çevik at tipinde hayal edilir. Bu özellikler şunlardır:

1. Uçan kuşa yetişecek ve geçecek çevikliği,
2. Uzak yerlere ulaşıncaya dek normal nefes alması, gayreti ve dayanıklılığı,
3. Kahramanın istediğini, ruh halini derhal anlayıp ona göre davranması, düşmanın kötü niyetini derhal sezmesi,
4. Zor durumlarda dile gelip konuşması, kahramana akıl vermesi ve tavsiyelerde bulunması,
5. Kriz anlarında rengini değiştirebilmesi,
6. Düşmanın yaklaştığını bir gün evvel hissedip, sahibini uyarması,
7. Kahraman öldüyse vücudunu bozkırda bırakmayıp, yurduna götürmesive sadakati.” (Söylemez; Aliyeva, 2000: 44).⁷⁶

⁷⁶Destanların hemen hepsinde cüyrük (hızlı koşan at), corga (yorga at, rahvan yürüyüşlü at), tulpar (en hızlı koşan at) ve argımak(en iyi cins at) gibi at tipleri tasvir edilmiştir. Bu, insanlık tarihinde atların, halkın hem sevincine hem derdine ortak olmasındandır (Söylemez; Aliyeva, 2000: 44).Türk-İskitler çağından beri onlar attan faydalanıyorlardı. Bu yüzden Türklerin medeniyete kazandırdığı iki mühim şeyden birinin at, diğerinin de demir olduğunu söyleyebiliriz. Bir savaş ve ulaşım aracı olarak tekerlekli vasıtalarla, uçaklar bugün ne ise, günümüzün şartlarıyla kıyasladığımızda; at da geçmişte öyle idi. Dünyada ilk defa atı ehlileştiren, bir binek hayvanı ve savaş aracı olarak kullanan Türkler, bu üstünlükleri sayesinde binlerce kilometrelik alanları bir anda geçmişler ve pekçok yere sahip olma imkânına kavuşmuşlardır. Bunun en güzel misalini Dede Korkut Hikâyelerinde; “at işler, er övünür” ve “yaya erin ümidi olmaz” atasözlerinde görmekteyiz. Çünkü bundan binlerce yıl öncesinin bozkır hayatını göz önüne getirdiğinizde, at olmadan hiçbir şey yapmak kolay değildi. Bir Türk için dünyada üç vazgeçilmez varlık söz konusudur: At, kadın, silah. Bu mefhumların manası ve derinliği kavrandığında, Türk erinin neden bunlara böylesine kıymet verdiği de anlaşılır (Gömeç, 2016: 821). Türkler de at kurban etme geleneği önemlidir. Dede Korkut Kitabında şu şekil de geçmektedir: Kazan Beg’in Oğlu Uruz Beg’in Tutsak Olması Hikâyesi’nde, Uruz babasına; “Üç ayda varmaz-isem öldüğümü ol vaktbilsün/ Aygır atumboğazlayupaşumvirsün (Ergin, 2004: 170). Şamanlarda Tanrılara at kurban ederler. Şamanlar kurban olarak açık renk bir at seçerler ve huş ağacının dalını hayvanın arkasında saklarlar. Böylece ruhunun Bay Ülgen'e gideceğini düşünürler. Şaman çadıra girer, ateşe dalları atar, davulunu tütsüler, ruhları çağırmaya başlar, davet eder. Her biri gözüktükçe onlara

Bir erkek için iki türlü aşk vardır: at aşkı ve kadın aşkı. Her ikisinin de iyi olması erkeğin şansınabağlıdır ve onların iyi olup olmadığı zor zamanlarda belli olur. Atta da kadında da sadakat aranır. Her ikisi de erkeğin namusudur. Bir erkeğin atını kaçırmakla karısını kaçırmak arasında bir fark görülmez. Nitekim düşmanların hedefinde de genellikle bu ikisine sahip olmak vardır. At, perçemi, duruşu, endamı, kınayla süslenişi gibi yönlerden de kadınlarabenzetilir. Kimi zaman at, kadınlardan daha üstün tutulur. Kadın da eşininatına çok önem verir. Çünkü bir erkek, atı olmadan kahraman olamaz. Atını kaybeden bir erkek, karısının gözünde itibarını da kaybeder. Eşi için canınıvermeye hazır olan kadın, onun atı için de her tür fedakârlığa hazırdır (Güneş, 2009: 317). Bunların yanına sıra Türk kahramanlık destanlarında kadınların da atı çok iyi kullandıkları görülmektedir. Şırdakbek Destanı'nda Şırdak'ın eşinin çok iyi at kullandığı tasvir edilmektedir. Destanda "Bir gün, Şırdakbek eğlenceye çıkıp oturunca, karısı şımarık bir şekilde önüne gelip: " Beyim, bugün eğlenceye çıkıp bu senin sokağına Boz Corgo'yu koşturup oynayacağım." der. Şırdakbek sözünü iki etmedi. Boz Corgo'yu hazırlayıp, şımarık karısını bindirip kendisi bakar. Kadın Boz Corgo'yu turna gibi uçurup yukarıyaşağı koşturur. Dinlenmiş Boz Corgo'nun hızına kimse ulaşamaz. Herhangi bir canlı değil, toz bile ulaşmaz" (Akmataliyev vd. , 2007: 295).

ihtiyacı olduğunu söyler. Onlar da geldikçe, "Kam ben buradayım" derler. Her biri geldikçe Şaman davuluna vurur. Sonra at tutularak kurban edilir ve eti merasimle dağıtılır. En iyi parça da şamana kalır. Ayrıca Türk mitolojisine göre şamanı kutsal güçlerin yanına götüren, Tanrıların yanında bulunan at ölümün ve sezginin sembolüdür, gökyüzünde de yeryüzünde de yer vardır. Tanrıların insanlara yardım etmesi için onun varlığı gerekmektedir. Esrarengiz bir âlemi yeryüzünde temsil eden hayvandır. Şamanın ve insanların en iyi dostudur. İnsanı cennete ulaştıracak yolu da at bilmektedir (Gürsoy Naskali, 1995: 91).Türklerin hayatında at en önemli unsur olma özelliğini hep taşımıştır. Onlarayakta durabildikleri andan itibaren ömürlerini at üstünde geçirmişler ve hayatlarınıve bu hayvanla bütünleştirmişlerdir. Zira eski Türkler at üstünde yemek yer, kımız içer, toplantı ve istişarelerde bulunur ve nihayet savaş yaparlardı. Türk devletleri at üzerinde yaşayarak ve savaşarak kurulmuştu. Türkler hızlı atlıları ve akınlarısayesinde kolaylıkla istilalara giriyor; uzak-yakın ülkeleri fethediyorlardı. Türk askerlerinin " kasırgalar gibi birden görünüp kuşlar gibi " uzaklaşmaları atın kendilerine sağlamış olduğu imkânla bağlantılıydı. Türklerin atları ve süvari teşkilatları günümüz zırhlı vasıtaların, hatta uçaklarına benzemekte, tarih boyunca kazanılan zafer ve fetihlerin sebebi böylece daha kolay anlaşılabilir (Doğhan, 2006: 45). Göktürkler de Tanrı'nın yarattığı varlıkların içinde, insandan sonra, en güzel varlık olması inancına dayanır. Göktürk yazıtlarında geçen ifadelerde de, atın Türk insanı için değeri gösterilir. " Türk'ün kanadı olan at, Gök Tanrı'nın buyrukları yerine getirilsin, Türkbudunun adı, sanı yetirilmesin, budunu daim kudun kalsın diye Kağana gönderilen en büyük yardımcı unsurdur. Kanatlanıp uçabiliyordu." " Efsaneye göre Türk gök yüzünden yer yüzüne atlı olarak inmişti. Tanrı ile iletişim ata binilip gidilerek yapılıyordu. Ötügen'de oturan Türk Kağanı atına binerek Tanrı'ya uçuyordu (Doğhan, 2006: 105).

Destanda Şırdakbek atını eşinden değerli görmektedir.

Cadırgan can eken,

Handın süygön zayıbı.

Kıltıldagan kelinçek,

Mından kiyin köçögö,

Corgosun katuu salbasın.

Kubanıp cürüp corgogo,

Kuyruğu oorup kalbasın.

Zevkine zevk katan canmış,

Hanın sevdiği hanımı.

Oynak genç bayan,

Bundan sonra sokakta,

Yorgasını hızlı koşturmasın.

Sevinip bindiğinde yorgaya,

Kuyruğu ağrımazın.

(Akmataliyev vd., 2007: 295).

Kimi destanlarda at kadından değerli ve üstündür. Kahramana göre ata paha biçilmez, birçok kız ve kadının yanında atın sözü dahi edilmez. Bazı durumlar da ata sahip olmak için kadını küçük düşürücü durumlara rastlandığı görülmektedir. Bu durum Manas destanın da belirgin bir şekilde yer almaktadır. Manas Destanın Radloff varyantında Almambet, Kökçö'nün atı Kök-ala'yı istemektedir, fakat Kökçö atı vermemekte ısrar etmektedir. Aralarındaki bu çekişme destanda şu şekilde yer almaktadır:

Tekeçinin tektir soori Kök-ala

Suraganda berbege,

Tekeçinen algan dañ-minen,

Altmış togus mal-minen,

Kara kuyruk nar-minen,

Balaluu cuban küñ-minenoşu

Kök-ala Almambet suragan,

Surağanda aa berbege,

Almambet tarıñan,

Oşu Kökçönün özü maktangan

"Kök-alamdı aa berbeymin!

Tekeçiden oynoş oynop algamın,

Çındasa çındap tartıp algamın,

Oynoş oynok algamın,

Okşoş zorduk kılgamın!"

Almambet turup aykırat:

"Özü boyuñdu zordoysuñ,

Almambet Tekeçi'nin atı Kök-ala'yı

İstedi ama bu da ona vermedi.

Tekeçi'den ün yaparak aldığı

Altmış dokuz mal ile,

Kara kuyruklu deve ile,

Çocuklu cariye ile,

Kök-ala'yı istedi Almambet.

İstedi, öteki vermedi.

Almambet de darıldı.

Kökçö şöyle öğündü:

"Kök-ala'yı ona vermedim!

Tekeçi ile oynaş ettim,

Hakkımdı onu ben aldım.

Onu kendime oynaş yaptım.

Böylece işte cebir kullandım!"

Almambet kalktı, haykırdı:

"Kendini övüyorsun,

Tekeçini kordoysoñ,
Maga emne kılasiñ?
"Katın alıp berdim!" dep,
"Kayrılbaymın katinga katın
Coldo boluçı,
Bala belde boluçı,
Men attanıp aa ketemin.

Tekeçi'yi küçük düşürüyorsun,
Bana ne etmiş olursun?
Bir kadını verince
O kadına dönmem geriye,
Kadın yolda pek çoktur,
Hepsinin karnında çocuk var.
Ata binip gideyim ben.
(Radloff, 1995: 67).

At hem sevgiliye ulaşmada bir vasıta görevi görmekte, hem de erkeğin en değerli, kadından bile değerli varlığı olarak destanlarda yer almaktadır. At, en yakın dost, eş değerlidir ve atı herkesten esirgemektedir. Sözü edilen destanda da anlaşılacağı üzere, kadın istediğin zaman birçok bulunur ve kolayca elde edilir, fakat bir at kolay elde edilmez. İsteddiği ata ulaşmak için kadın aracı olarak kullanılması gerçeği destanlarda gözler önüne serilmektedir.

Destanlar da atın önemli işlevlerinden biri de kahramanın kız kaçırma da yardım etmesidir. Manas Destanı'nda Temir Han bazı şartlar ileri sürerek bu şartlar yerine getirilirse kızını vereceğini ileri sürmesinin ardından Manas'ın babası Cakıp Han bu duruma sinirlenir ve şu sözleri söyler: "ben Manas'a varmazsam!/ Varıp haber vermezsem!/ Bataklığa yürü Temir Han!/ Manas kızıl bayrağı alıp/ dağın sırtından çıkacak,/ haykırarak buraya saldıracak./ Vermediğin Kanıkey'i/ ince bileğinden çekip alacak,/ atının arkasına atıp/ esir diye götüreceğ,/ o zaman kuvvetin ne işe yarar?/ Atı süslü koşumludur." (Radloff, 1995: 76).

Destanlarda kadınların da at kullandıkları görülmektedir. Manas Destanı'nda "Bagdı-döölöt baybiçe de:/ "Ata binip gidelim!" dedi./ Mendilini başına sarıp/ ata atlayıp fırladı" (Radloff, 1995: 108).

Destanlarda at ile kadın bir tutulmaktadır. İkisini metheden adam hoş karşılanmaz. Manas Destanı'nda, Er Koşoy, atı ve karısını metheden erkeği şu şekilde ifade etmektedir: "Ayak tentek, Manasını,/ atm maktay turbaybı?/ Baş tentek, Manasını,/ katının maktay turbaybı?/ Çalbarıñdı alıp kel!/ Bağalağın culkayn!/ Barın ayırıp salayn!" ("Ey Manasını, aptal değil midir,/ atını metheden adam?/ Fakat en büyük aptal/ karısını methelayen!/ Şalvarımı alıp da gel!/ paçalarını parçalayıp/ birbirinden ayırayım!") (Radloff, 1995: 132).

At, bazı durumlarda kurban olarak adandığı görülmektedir. Atın kurban edilmesi Şamanizm inancından beri çok yaygın olarak uygulanan bir ritüeldir. Özellikle hastalıkların sağaltılmasında “ak at” kurban edilir. Bu hastalıklardan biri de çocuksuzluktur. Çocuğu olmayan kadınlar çocuk olması için “ak at” kurban ederler. Manas Destanı’nda da geçmektedir. “Kabılan-taylak, ay carkın, çorom!/ Menin enem baybiçe, çorom,/ bala tappay cürgöndö, çorom,/ arğımak attı baylağan, çorom,/ ak boz bee çaylağan, çorom!”(*Kabılan-taylak, ay ışığı yiğidim!/ benim annem baybiçe, yiğidim,/ çocuğu olmazken, yiğidim,/ semiz bir atı bağlatıp, yiğidim,/ bir ak kısarak kurban etmişti, yiğidim!*) (Radloff, 1995: 182).

Atın bazı durumlarda kız veya kadına benzetildiği de olmaktadır. “Güçlü Tay-buurul/ keskin kamaş kulaklı,/bir kız çocuk vücutlu,/ böğrü yağ dolu,/ boynu yele dolu,/ kara bir ter bastı onu,/ her tarafından boşandı,/ Semetey'in bindiği Tay-buurul,/ artık ilerleyemedi!” (Radloff, 1995: 238). “Yontulmuş kamaş kulaklı,/ yüzü kız çocuktan tatlı/ Kök-çebiçe'e sen bin, efendim!” (Radloff, 1995: 246).

Kimi destanlarda hamile kadın ile at aynı anda doğum yaptıkları görülmektedir. Attan doğan tay, yeni doğan kahramanın atı olmaktadır. Manas Destanın Orozbekov varyantında bu özellik şöyle yer almaktadır:

Kula beem azır tubar- dep.	Kula kısarak doğuracak diye
Erkek bolso kulunu	Erkek olursa tayı
Ençileyin balama,	Çocuğuma alayım,
Egem talaa kuduret	Yaratan Allahım
Cetkiret beken sanaama?	Muradıma erdirir mi?
Corgo boz atın coyoyun,	Yorga kır atını keseyim,
Katınım tuusa erkekti	Kadınım erkek doğurursa
Mından kiyin aygırın	Bundan sonra aygırın adını
Kambar boz- dep koyoyun,	Kamber Boz koyayım,
Urgaaçısının baarisin	Dişilerin hepsini
Ak tülöömö soyoyun,	Kurban olarak keseyim,
Erkeginin baarisin	Erkeklerin hepsini
Neeti kazat koyoyun!	Savaşa bırakayım!

(Musayev, Akmataliyev, 2007: 95).

Kısraklar dişi bir attır ve destanlarda sık sık geçmesi bakımından dikkati çekmektedir. Bununla birlikte atlarda da bir cinsiyet ayrımcılığına gidilmiştir. Çünkü dişi atların kurban edilmesi erkek atların savaşa bırakılması bu yönüyle önemlidir.

At bazı durumlarda kızı kazanan kişiye ödül olarak verileceği yarışlarda kullanılmaktadır. Azkaza Baatır Destanı'nda şu şekilde geçmektedir: “Gaoz Han göstermeden Ker atına örtü örttü./ Günlerce yarışmaktan zayıflamıştı/ Halktan uzak bir yerde uzun süre kaldı./ Yem verip doru atını besleyerek./ Herkes seçerek tulpar getirmiş./ At kazanırsa herkesin niyeti kızı almak/ Bir gün sabah ezanında haberciler/ Şehre haber gönderdi yarış var diye./ Adamlar toplanmış sayısızca./ Köki Han seyre daldı böylece./ Kazanan atı gözüyle görüp ilan etmek için./ Kızı ile yükseğe çıktı padişah. Cihanı gezen bir sınçısı var idi./ Sorulara çekinmeden cevap verirdi./ Çağırıp bunu da yanına aldı/ Atları gözünle bir süre sına, diye./ Tul parlar her taraftan geliyordu./ Teker teker atlar sınanıyordu...” (Egimbayeva, 2012: 103).

Eşimkul Menen Zuura Hikâyesi'nde Er Kökül, Temirkan'ın kızı ile atı Sur Koyon'u bir tutmaktadır. Hatta kızı almaktan atı daha çok istemektedir. Hikâyede bu durum şu şekilde geçmektedir:

Sur koyondu berbesen	Sur Koyon'u vermezsen,
Albayt eken kızını	Almazmış kızını
Kapa kılsañ köñülün	Sıkarsan canını.
Andan beter Temirkan	Ondan da beteri Temirkan,
Zamanı bız kısıldı	Zamanımız kısıldı
Aldap soop cönötsön	Aldatıp, hapse atıp, yollarsan.
Kalgan eliñ acaldan	Sağ kalan halkın ecelden
Aman esen kutuldu	Sağ salim kurtuldu.
Surkoyondu beybeym deyt	Sur Koyon'u vermem, diyor.
Aldımdan attı suraba	Önce atı sorma.
Temirkandı körböym deyt	Temirkan'ı görmem, diyor.
Aruukeni alam dep	Aruuke'yi alırım, diye
Talap kılıp kelgem deyt	İsteyip geldim, diyor.
Atımdı berip kız alıp	Atımı verip kız alarak
Aldovuna könböym deyt	Aldatmasına kanmam, diyor.
Aruukedey erkesin	Aruuke gibi nazlısını
Surkoyondoy tulpardın	Sur Koyon gibi (bir) tulparın

Bir butunça körböym deyt

Bir butu kadar görmem, diyor.

(Çelebi, 2007: 293).

At kızdan üstün tutulur: “Sur Koyon suda değişip,/ Kılığı kızdan üstün,/ Kunduzdan iyi görünüp,/ Bağlandığı yerde rahat durmuyor/ Birden sıçrayıp ileri atılıp.” (Çelebi, 2007: 307).

Boston Destanı’nda Boston’un atı Karaboz, Kayberen’den doğan bir attır. Destanda Boston’un kız kardeşi Kara Çaç Boston’a şunları dile getirir:

Beregi Kara toonun aldında,

İşte bu Kara Dağ’ın önünde,

Kayıp eelegen cayında

Kayberenin mesken edindiği yerde,

Kara bee cüröt tuuy albay.

Kara kısarak yaşıyor doğuramadan.

...

...

Kayıptan kulun tuulgan,

Kayberenden tay doğdu.

Kudayım saga buyurgan.

Hüda’m sana nasip etti.

(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 54).

Karaboz at çok akıllı bir attır. Kara Çaç ağabeyi evlenmek isteyen Cezbilek’i aramak için yola çıkacağı zaman at hakkında şunları dile getirir:

Atın saga dem berer,

Atın sana ilham verir,

Karaboz sözün ugup cür,

Karaboz’un sözünü dinle,

Aytkanınday bolup cür

Söylediği gibi yap.

Ar ubak keneş surap cür,

Her vakit danışıp dur,

Akılına könüp cür.

Aklına güven.

Akırkı sözüm ugup tur.

Son sözümü dinle.

(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 58).

Kayberenler, hayvanların hamisi olasının yanında kendisinden yaratılan hayvanlarda destanlarda geçmektedir. Boston Destanı’nda Karaboz ve Boston yolda giderlerken, Karaboz’un kardeşleri bir çit içerisinde görür. Kardeşleri çoğalarak bir çitin içinde kırka ulaşmıştır. Bu atlar Kayberen’den yaratılmış olarak geçmektedir. Karaboz’un annesi gaybdan gelen taydan hamile kalmıştır. Kayıp ata kırk birinci atını da Boston’a bağışlamıştır (Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 95-96).

At bazı durumlarda kadına uyarıcı ve yol göstericidir. Kırgızların “Madılgen Güzel” (Madılgen Suluu) adlı masalında at Madılgen Güzel’e uyarmakta ve yol

göstermektedir. “İki üç gün geçtikten sonra Madılgen güzel gitmeye hazırlanır. Atlar arasındaki gök bıştı atkızın yanına gelip: "Madılgen güzel, sen babandan, toprak mal mülk alıp ne yapacaksın? Atlardan beni seç; develerden Kuu İngeni, hizmetçilerden Kuytu’yu, giysidenkiş kalpağı, silahtan kara çelik bıçağı al. Başka hiçbir şey alma, erkek gibigiyinip tevekkül edip yola çık. Sonra ne olacağını kendin görürsün" der (Doğan, 2009: 239).

3.2. Kadın ve Namus

Namus, Bir toplum içerisinde ahlak kurallarına karşı beslenen bağlılık; dürüstlük, doğruluk; İffet⁷⁷ demektir. Türk toplumun namusa çok önem verilmektedir. Aslında cinsiyet ayırımı gözetmeksizin her iki cinsi de kapsaması gereken bu norm, bilhassa doğu toplumlarında kadınla ilişkilendirilen, yaptırımı kadınlar üzerine temellendirilmiş bir kavram olagelmıştır. Güçlü bir namusa sahip olmak ve namusu korumak kadına atfedilen bir görev iken erkeğe düşen ise sevdiği kadının veya aile içinde kızlarının, eşlerini, kız kardeşlerinin sahip oldukları bu namusu denetleme görevi olmuştur (Akbalık, 2012: 268). Türk toplumlarında namus için can verilmektedir. Ahlak sıkı temeller üzerine kurulurdur. Zira Dede Korkut Kitabında, “Salur Kazan’ın Evinin Yağmalandığı Boyda”, Kazan’ın eşi Burla Hatun kâfirlerin namusuna zarar vereceğini haberini alması üzerine oğluna bu durumu anlatır, kocasının ve Oğuz kavminin namusu lekelememek için oğlunun ölümünü tercih etmesi konusunda oğlu tarafından ikna edilmesi bu açıdan önem arz etmektedir. Kurmanbek Destanı’nda, Kurmanbek’in eşi Kanışay’da namusa vurgu yaparak, namussuz biri olacağına ölmeyi tercih eder:

Kanışay:

Anık ele ölsö calgızım.

Ayal dele bolsom men beybak,

Arkamda turat oylonsom,

Arım menen namısım,

Adamdın kılar işibi,

Alganınan ayrılıp,

Arı çok cesir kalışım!

Kanışay:

"Gerçekten ölürse yalnızım,

Kadın da olsam ben bahtsız,

Gönlümde durur düşünsem,

Arım ile namusum.

İnsan olanın iş mi,

Hayatımdan ayrılıp,

Arsız dul olarak kalması!?

⁷⁷bk. *Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara, 1998, C.2., s. 1630.

....
Arkasınan barayın,
Arı çok cesir atığıp,
Kimdin közün karayın?
Celke çaçımı tarayın,
Cetpese acal meyline
Carınıp ölö kalayın

...
Ümütün üzüp canınan.
Çoçubay acal tabınan,
Kak cürökkö maldı emi.
Kandan murda can ketip,
Kanışay catıp kaldı emi.

Türk toplumlarında kızların, kadınların namusunu korumak yurdun erkeklerinin görevidir. Namusunu korumayan erkek, adam yerine konmaz, yiğit kabul edilmez, toplum tarafından aşağılanır. Canış Bayış Destanı'nda Anışaa kendi namuslarını korumayan Canış'a, Bayış'a ve diğer yiğitlere karşı alaycı tavırlarla konuşur:

Artıkça kolu şok cigit.
Ayılın coogo bağntkan,
Ar namısı çok cigit.
Köçödö cürsö şer cigit,
Korkutup kelgen düşmanga,
Cılına kırktan kız bergen,
Ar namıstan kem cigit,
Ayılda cürsö er cigit,
Atağı bar şer cigit.
Alıstan duman körünsö,
Artıp bergen algımın
Akılı çok kem cigit...

...
Ortada tuulup kalıppız,
Oynop catkan calpı kız,

...
Ben de peşinden gideyim,
Arsız dul adını alıp,
Kimin gözüne bakayım?
Ense saçımı tarayayım,
Ecelim gelmemişse
Kendimi hançerleyeyim.

...
Ümidini kesip canından,
Korkmadan ecelinden,
Tam kalbine sapladı,
Kandan önce can çıkıp,
Kanışay yere serildi.

(Mukasov, 2013: 134-135).

Bilhassa eli oynak yiğit,
Obasını düşmana teslim eden
Ar-namusu olmayan yiğit,
Sokakta yürüse arslan yiğit,
Korkutup gelen düşmana
Her yıl kırkar kız veren
Ar-namustan yoksun yiğit,
Obada yürüse er yiğit
Şöhreti olan arslan yiğit,
Uzaktan duman görünse
Yükleyip veren vergisini
Akılsız, noksan yiğit...

...
Doğup ortada kalmışız.
Oynayıp duran bütün kızların

Kırkıbız birdey karıppız,
Ak kalpak kırgız uulunan
Azamat tuulgan er cokpu,
Mingeniñer buudanbı.
Eneñer korkak tuuganbı,
Erkek dep kimder ayta alat,
Namısı cok ulandı,

Kırkıımız birden garibiz.
Ak kalpaklı Kırgız oğlundan
Bahadır doğan er yok mu?
Bindiğiniz yürük at mı?
Analarınız korkak mı doğurdu?
Kim erkek diyebilir
Şerefi olmayan oğlana?

(Aknataliyev; Mukasov, 2013: 26, 29).

Destanlarda kahramanın eşi düşman tarafından kaçırılıp namusunun kirletildiği görülmektedir. Er Töştük Destanı'nda Er Töştük ile Çoyun Kulak mücadeleye girer. Mücale sonucunda Çoyun Kulak Er Töştük'ün başından kesip öldürür. Daha sonra Çoyun Kulak Ak Çenem'i zorla kaçırıp sahip olur ve hamile bırakır (İliç, 2012: 73). Ölüp tekrar dirildikten sonra Er Töştük, Çoyun Kulak'ın canının bulunduğu kutuyu bulur, o kutudaki kuşları öldürdükten sonra Çoyun Kulak da ölür ve eşi Ak Çenem'i onun elinden kurtarır. Kurtardıktan sonra Ak Çenem'i "ak devenin sütü" ile yıkar:

Çoyun Kulak ölüp kaldı
Ak Çenemdi Er Töştük
Ak töönün sütü minen kirintip aldı
Kaytadan neke kıydı

Çoyun Kulak öliverdi,
Er Töştük Ak Çenem'i
Ak devenin sütüne daldırdı,
Tekrar nikâh kıydı.

(İliç, 2012: 78).

Ak devenin sütü ile yıkanan Ak Çenem, yok olan namusunu tekrar kazanır. Bununla da yetinmez Çoyun Kulak'tan olan çocuğu öldürür:

"Ak Çenemay Ak Çenem
Balañdı öldürüp kel dep
Töştük köç aldı ketti."

"Ak Çenem, Ak Çenem hey!
Çocuğunu öldür! diyerek,
Göçüp gitti Töştük."

(İliç, 2012: 78).

Ak Çenem'in ilk önce anne yüreği ile öldüremez, daha sonra çocuğun boynuna ip geçirip, atları Çal Kuyruk'un kuyruğuna bağlayıp yerlerde süründürdükten sonra, Töştük çocuğun boynunu keser (İliç, 2012: 79). Türk toplumlarında çocuğa zarar vermek, eziyet etmek veya öldürmek görülmez. Fakat burada namus her şeyin üstünde tutulmuş, suçu olmayan bir çocuğu sırf gayrimeşru olduğu için annesi Ak Çenem ve Er Töştük tarafından canına kıyılmıştır.

Türk toplumunda bayrak, vatan ve namus çok önemli kavramlardır. Türk toplumu bayrak, vatan ve namus uğruna canlarını hiç esirgmeden verir. Genel olarak Türk destanlarında namusun koruyucusu erkek kahramanlar tarafından üstlenilmektedir. Fakat Kız Darıyka Destanı'nda bu görevi alp kadın tipinin temsilcisi Darıyka üstlenmektedir. Darıyka kendi ağzıyla şunları dile getirir:

Ayıptır Darıyka şer menin küçüm, Söylemiş kaplan Darıyka, benim gücüm,
Cumşalat cakşılıkka baarı bütün. Bütün iyiliklere hizmet eder.
Karmaşam özü tiygen duşman bolsa, Düşman saldırıya geçerse savaşırım,
Ata-curt eli-cerdin namısı için. Ana vatan ve memleket namusu için.
(Türker, 2005: 177).

Türklerde bir kadın namusuna laf söz getirmekten korkar ve bu duruma hassas yaklaşır. Seyitbek Destanı'nda Möl gece yanına gelen Seyitbek' e söylediği sözlerde laf söz geleceği korkusu ile gece yabancı bir erkeğin gelmesinin hoş olmayacağını söyler:

Cigit da sendey bolorbu. Yiğit de senin gibi olur mu,
Kız ańdıgan ońorbu? Kız gözleyenin sonu iyi olmaz?
Tamaşa kılba ermekke, Şakalaşma boşuna,
Tapkansıbay ofioydu. Bulmuş gibi kolayı.
Salıp koyot zındanga, Zindana seni atıverir,
Tuyup kalsa karoolçu. Fark ederse bekçimiz.
Aytkanıma kön. cigit. Dediklerimi dinle, yiğit,
Akıyneke aytpay ket, cigit. Atışmadan git, yiğit.
Ar türkün sözgö kalabız. Her türlü söze kalırız.
Az cerin kalsa el bilip. Biri duyup, halk öğrenirse.
Akın uşul kep cigit, Sözün kısası. yiğit,
Akıldabay ket. cigit. Konuşmadan git, yiğit.
Bölökçö caman uyat da, Aşırı ayıptır bu işler,
Bey kişi menen kız tündö Yad adamla kızın geceleyin
Bet alışıp turganı. Karşılaşıp konuşup durması.
Atayı kelgen cafısınbı, Özellikle gelen can mısın,
Künöösüz cerden özümdü Günahsız yere kendime
Ce caman attuu kılğanı. Çamur atmaya mı geldin?
(Mukasov, 2013: 117).

Türk destanlarında evli bir kadına iftira atma motifi kullanıldığı görülmektedir.⁷⁸ Bu iftirayı kadının çevresinde bulunan düşmanlar tarafından kıskançlık sonucu atmaktadırlar. İftiralarından bazıları kadının namusuna yöneliktir. Manas Destanı'nda bu durum görülmektedir. Destanda iki yakın arkadaş olan Er Kökçö ile Almambet'i birbirine düşürmek suretiyle Kırgız halkında iç savaş başlatmak isteyen kırk yiğit ve Er Kökçö'nün diğer eşi Ak Erkeç'e Buuday Bektarafından iftira atmaktadırlar. Er Gökçe'nin yakın arkadaşı olan Almambet ile arasının bozulmasını istemekte ve Almambet'in Ak Erkeç ile gizli gizli buluşup yatağına attığı söylentisini yaymışlardır (Rafloff, 1995: 35).

3.3. Kadına Yönelik Kalıp Yargılar/Önyargılar

3.3.1. Cadı Tipi Olarak Kadın⁷⁹

3.3.1.1. Mastan Kempir

Cadı, çirkin, dağınık saçlı, burnu büyük ihtiyar kötü niyetli bir kadın olarak tasvir edilir. Yani şeytanın insan şekline bürünmüş şeklidir. Alimcan İnayet (2010: 26), cadı tipini, Uygurlarda Yalmavuz, Kırgızlar da ise, "celmağuz" olan mitolojik karaktere benzetmektedir. Yalmavuz tipi, bunun anaerkil dönemde yaşamış önemli bir tanrıça veya savaşçı kadının ruhu olması ve sonraki tarihi süreçte kötülenerek canavar, cin, şeytan veya deve dönüştürülmesi muhtemeldir.⁸⁰

⁷⁸ Göroğlu, Kırat'ı geri alabilmek için bir yıl Nişafur'da kalır. Bu süreçinde, Çandıbil'deki yiğitler Ağayunus ile Övez'e iftira atarlar: "-Söylersek Göroğlu, köhnelerden, geçenlerimizden kalmadık atalar sözü yok. 'Evinde şüpheliyi barındırma.' demişler. Sen Övez canı elinde el balası olarak tutuyorsun. Biz 'Haremde Ağayunus ile çiftleşerek yatıyor.' diye duymuştuk." (Güneş, 2009: 114).

⁷⁹ Pek çok mitolojik sistemde ve özellikle yaratılış anlatılarında kötülüğün kaynağı olarak kadın ve kadın ile şeytanın birlikte anılması üzerine düşünceler yer almaktadır. Kadının kötülükle ve şeytanla ilişkisine dair bu düşünceler cadı ve cadılık tasavvurunun temelledirildiği noktalardan biridir. Ortacağ kilisesi cadıların Şeytan'ın yeryüzündeki elçileri olduğunu öne sürer ve cadıların eski pagan tanrılarına tapan heretikler (sapkınlar) olduğunu ifade eder. Cadılar kendilerini herhangi bir hayvana dönüştürebilen, insan kurban eden ve yamyamlık yapabilen varlıklar olarak düşünülmüş ve cadılık kilise tarafından Satanizm ile eş anlamlı olarak görülmüştür (Sarpkaya, 2017: 94).

⁸⁰ İnayet destanlar da yer alan cadı tipi hakkında, "Yalmavuzun cadı ile olan ilişkisi, dış görünüş ve karakter özelliklerindedir. Cadı, yalmavuzun biraz daha insanlaştırılmış bir biçimi gibidir. O, yalmavuz gibi üç, yedi, dokuz başlı değildir. Özellikle destan ve halk hikâyelerinde sık sık rastlayan bu tip daha çok ihtiyar ninekılığında ortaya çıkar. Türkiye Türkleri bu tipe "cadı", "büyücü"; Uygurlar "caduger", "kempir", "momay", "hazazul"; Tatarlar "ubırlıkarçık", "karıhatın", "mamay"; Özbekler "mastan kempir"; Kazaklar "mıstankempir"; Kırgızlar "mastan kempir" derler" şeklinde açıklamaktadır. Aslında "hortlak" anlamına gelen "cadı" sözcüğünün "çirkin ihtiyar kadın", "saçı başı dağınık, tırnakları uzun ve pis kadınlar için kullanılması" onun dış görünüşünün yalmavuza benzediğini gösterir. Cadı, daha çok yalmavuzun büyücülük karakterini muhafaza etmiştir. Halk hikâyelerinde sık sık fitneyle, sevgilileri birbirlerinden ayırır, çeşitli entrikalarda rol oynar (İnayet, 2010: 60).

Munduk ve Zarlık Hikâyesi'nde yer alan Mastan kempir, cadı tipini temsil etmektedir. Mastan kempir, fitneyle, hilekârlıkla, yalan sözlerle Kañayım'ı ve doğan çocuklarını, Çañçarkan'dan ayırmıştır.

Sözlü anlatılarda geçen olağanüstü kadın motifi, çeşitli kerametler gösteren bir özelliğe sahiptir. Munduk ve Zarlık Hikâsinde bu özelliği gösteren kişi, Mastan kempir adlı bir ihtiyar kadındır. Mastan kempir isminin anlamı, “Kocakarı kılığında olan güya insanın topuğunun kanını emen ecinniler soyundan bir varlık” olarak ifade edilir (Akmataliyev vd., 2007: 203). İhtiyar Çobdar, Çañçarkan'da alacağı kalın'ı koymak için torba götürür. Çañçarkan ne kadar altın koyduysa dolmaz. Bunun üzerine Kocakarı Mastan'ı gelir. “”Şulkaltanı men tolturamın"dep Çañçarkanga söz ayttı. Çañçarkan şul kaltanı ol turup berseñ ene, altmış tabak tilla beremin dedi. Mastan kempir cügürüp coldun üstünö bardı, bir uçtur paktı cangaldap aldı. Turpaktı kaltaga saldı. Kaltadanaş kanı çerşe tögülüp kaldı... Bu sırdı kazan eli bari kördü. Basarin ubazir kandın kazınasın karasa ceti tam tolgan akçası murungudan cakşı bolup toldu.”(Bu torbayı ben doldururum " der Çañçarkan'a. Çañçarkan " Butorbayı doldurursan altmış tabak altın veririm " der. Kocakarı Mastan koşarak yolun üzerine gelir, bir avuç toprağı eliyle alır. Toprağı torbaya koyar. Artanı torbadan dökülür... Bu sırdı Kazan halkının hepsi görür. Vezir Basarin hanın hazinesine baktığında ise paranın saklandığı yedi ev, öncekinden daha fazla parayla dolmuştur.) (Akmataliyev vd., 2007: 203).

Kocakarı Mastan kempir karakteri, Kırgız sözlü edebiyatında “Celmoguz”, “Cez Kempir, Mastan Kempir” olarak da bilinmektedir. Celmoguz, sadece Kırgızlar arasında değil Türkistan, Kafkasya, Anadolu ve Sibirya'da yaşayan bütün Türk boyları arasında bilinen; efsanelere konu olmuş, masalarda ve destanlarda sıkça karşılaşılan varlıklardan biridir. Üç şekilde anılmaktadır: Celmoguz Kempir Elesi (Yaşlı Kadın Kılığındaki Celmoguzlar), Cez Tırnak Kelin Elesi (Gelin Kılığında Cez Tırnak) ve Ceti Baştuu, Calgız Közdüü Celmoguz Elesi (Yedi Başlı Tek Gözlü Celmoguz) (Çeribaş, 2013: 186- 188). Sözü edilen Munduk ve Zarlık Hikâyesi'nde, ilk olarak belirtilen “Yaşlı kadın kılığında Celmoguz” şeklinde görülmektedir. Bu cadı tipi şu şekilde tarif edilmektedir:

“Karanlıkta ortaya çıkan, emekleyerek yürüyen; boynuzlu, gö...ü keçeden, sıcak yiyip, buz gibi sı..an, cıvık içip koyu sı..an, koko diken (âdem elması, kirli diken) ile kışını temizleyen, murdar duman çıkarıp duran, havana binerek sokbileğini

(havesini) kamçıl原因 cadı. Bu cadı heybeti yiğitlerin canını, kanını almaya çalışır, insanları korkutmak istemiş” (Çeribaş, 2013: 187).

Mastan kempir ve Albastı aynı özelliklere sahiptir. Çünkü Albastı özellikleri “genel olarak yol şaşırtıcı, yalancı ve hilekârdır. O, çocuklara, özellikle yeni doğan çocuklara musallat olur ve onlara hastalık getirir. Hamile kadınlara zorluk çıkarır. İnsanların ciğer gibi iç organlarını çalar ve suya atar. Tüfek sesinden, ocaklı adamlardan, kırmızı renkten korkar, at yelesini örmekten hoşlanır, kan emer, insanları korkutup bayıldıktan sonra ruhlarını çalıp hastalanmasına, hatta ölümüne sebep olur, hilecidir” (İnayet, 2010: 45). Munduk ve Zarlık Hikâyesi’nde de Mastan kempir yeni doğmuş çocukları alıp öldürmek maksadıyla göle atması, albastının yeni doğan çocuklara musallat olmasıyla aynı rolü oynadıklarını gösterir. Ayrıca Mastan kempir Çançarkan’a hile yapar, yalan söyler. Görüldüğü üzere bu ve diğer özellikler, Mastan kempir’in de Albastı olduğunu gösteren delillerdir.

Munduk ve Zarlık Hikâyesi’nde görülen Mastan Kempir adlı cadı kadın Kançayım’ın iki köpek yavrusu doğrudu şeklinde hana yalan söyleyip ikiz çocukları göle atmasına benzer bir olay ve cadı tipi kadın Kırgızların “Hanın Çocuğu” (Handın Balası) adlı masalında görülmektedir. “Handın kırk aylı “Egerde bul köçüğü kümüş, köküröğü altın bala törösö, bizdi Han karabay koyot” dep içteri küyüp, “baldardı öltürüp ber” dep, mastankempirdi çakırıp, bir tabak dilde berişet. Bayağı mastan kempir ayaldı törötkön bolup catıp, bala menen kızdın orduna eki küçüktü sala koyot. Alemi baldardı bolso, alıp barıp suurdun iynine tıgıp, oozun korumdap keteberet. Kanğa: “Ayalıñ eki küçük taptı” dep süyünçü barat. Kan ayabay kapalanıp, “ayaldı eki küçüğü menen suunun ceegine alparıp taştağıla” – dep buyurat.” (Hanın kırk hanımı: “Eğer bu genç hanım, bir erkek ve güzel bir kız çocuğu doğurursa, han bize bakmaz.” diye kıskanırlar. “Çocukları öldür.” diye cadıyı çağırıp bir tabak altın verirler. O cadı, hanıma doğumda yardım edecekmiş gibi görünüp oğlan ile kızı köpeklerle değiştirir. Çocukları ise dağ sıçanınin inine sokup inin ağzını kapatır ve gider. Hana: “Hanımın iki köpek doğurdu.” diye haber verilir. Han kahrolup: “ Hanımı köpekleriyle birlikte suyun kenarına götürüp atın.” diye emir verir. Daha sonra çocukları peri ile evlenmiş olan Akmat Pahlivan adında biri bulup periler şehrine götür ve onları büyütür. Hanın kırk karısı çocukların yaşadığını öğrenir ve cadıyı çağırarak “O zaman hanın kırk hanımı: “O çocuklar herhalde yaşıyorlar. Akmat Pehlivan onları bulmuş olmalı. Han dün avdayken bir

yiğide rastlamış, o, gözden vurur bir avcıymış. Akşama kadar onunla olup heveslenmiş. Kahırlanıp eve geldikten sonra hep yatar oldu. O çocuğu bir yolunu bulup öldür." derler.) Cadı kadın ilk olarak kızın yanına gidip ağabeyine perili şehirden ak elma getirmesini gerektiğini söyle diye tembihler. Ağabeyi ak elmayı bulup getirir. Daha sonra cadı kadın konuşan bir papağan getirmesi gerektiğini kızın ağabeyine söylemesini ister. En sonunda da Cadı gülerek: "Şuna bak yakışmış işte! Yemen için ak elma, eğlenmen için papağanlar... Şimdi nasıl yalnızoturursun? Peri padişahının ay desen aydan güzel, güneş desen güneştengüzel Külanda adlı bir güzel kızı var. Külanda güzeli yenge kıl bana, diyeağabeyine söyle." der (Doğan, 2009: 87, 210-213).

Yaşlı kadın kılığında mastan kempirtipi masallarda da görülen cadı kadın tipidir. Yukarıda belirttiğimiz gibi sıcak yiyip, buz gibi sıçan, diken ile kıcını temizleyen bu tip cadı kadın Kırgızların "Altın Yüzük" (Altın Şakek) masalında görülmektedir. Masalda ihtiyar bir adam oğluna yirmi akçe verir. Çocuk bu akçelerle pazardan kedi, köpek, horoz ve yılan alır. Yılan dile gelip yılan padişahının oğlu olduğu ve babasının yanına götürmesini söyler. Çocuk yılanı babasının yanına götürür. Yılan yavrusuda babasının dilinin altındaki sihirli altın yüzüğü çocuğa verir. Bu yüzük sayesinde hiç şeye muhtaç olmaz. Padişahın kızını da bu yüzüğün sihirli gücü sayesinde alır. "Bir künü bala mışık menen korozun üyünö kaltırıp, küçüğün eerçitip uuga attanıp ketet. Oşol künü ısık içip, suyk çıkkan, koko tikenmenen köçüğün aarçıgan mastan kempir balanın kelinçegine kelip:"Balam, menin bagar-kögörüm cok. Senin keşigiñdi içip, ookat kılıpcüröyün!"- dep ıylap ciberet. "Cüröberñiz" ,- dep kelin kempirdi üyünökiyirip alat. Bir neçe kündön kiyin mastan:- Erkek degen kurusun, ayalga sırn aytpayt tura. Senin eriñdin tilininaldında altın şakegi bar. Eriñ uudan kelgende tiliñdin aldındağı şakegiñdi körsöt dep ıylaktağın. Eriñaylası cok altın şakegin körsötöt. Altın şakegiidi maga bergin, men keede körüp koyup cüröyün degin, al beret. Al şakekti kez-kez eköübüz karap koyup cürölü, makulbu?" (Bir gün çocuk kedi ile horozunu evinde bırakıp köpeğini yanına alarak atlanıp ava gitmiş. O gün sıcak içip soğuk sıçan, diken ile kıcını temizleyen cadı karı çocuğun hanımına gelip: "Yavrum, kimim kimsem yok, senin keşigini yiyip karnımı doyurayım!" diyerek ağlamış. "Geliniz" diyerek gelin kocakarını evine almış. Bir nice günden sonra cadı: "Erkekler olmaz olsun, kadına sırrını söylemiyorlar. Serin erinin dilinin altında altın yüzük var. Erin avdan gelince, dilinin altındaki altın yüzüğü göster, diye ısrar et.

Erin çaresiz altın yüzüğünü gösterir. Altın yüzüğünü bana ver, ben bazen seyredelim de, o verir. O yüzüğü arada sırada ikimiz seyredelim, anlaştık mı?) diyerek gelini kandırır (Karadavut, 2006: 231). Masalın ilerleyen kısımlarında kadın eşinden yüzüğü ister. Eş yüzüğü karısına verir. Daha sonra Mastan Kempir yüzüğe bakmak istediğini söyleyerek kandırır ve gelinden yüzüğü rica ederek alır. Bunun üzerine Cadı karı, altın yüzüğün altmış iki duasını okuyup:"Şu gelin oğlum Keybat'a hanım olsun," diyerek yere çarpar. Böylece cadı karı gelini yedi suyun öbür tarafındaki kel oğlu Keybat'a götürür (Karadavut, 2006: 233). Daha sonra çocuk yüzüğü bulur ve yüzüğü ağzına alarak, "Cadı karı yeryüzünden yok olsun, karım evime gelsin!" der ve yüzüğü yere vurunca dileği gerçekleşir.

Yukarıda da tarif edildiği üzere, "Cadı; çirkin, dağınık saçlı, burnu büyük ihtiyar kötü niyetli bir kadın" olarak tasvir edilir. Yani şeytanın insan şekline bürünmüş şeklidir. Manas Destanı'nda da bu şekilde tarif edilen cadı kadın tipine rastlamaktadır. Destanda "Kuu-Kempir" olarak geçmektedir. Kökötöy Han'ın ölümü üzerine ölü aşında düzenlenen at yarışına birçok han atlarıyla birlikte katılmıştır. Bu at yarışına bir kocakarıda gelmiştir ve orada yarışan kişilere içki dağıtmaktadır.

Töştük cer astınan taaptır,	Töştük'ün yer altından bulduğu
Cerin-sekirtpes degen bar eken,	Cerin-sekirtpes isimli biri vardı,
Coloydun oozı müyüz	Coloy'un ağzı boynuzlu,
Bir Kuu-kempir bar eken,	Kuu-Kempir'i vardı,
Ol koşulup saldı deyt.	Yarışa bu atı yolladı.
Üç ay çılık coldordon	Üç ay süren yollardan
Cöö beygeni çapmak	Bunlar
Bolup kaldı deyt.	Yarışa çıkarak.
Üç ayçılık coldordo	Üç ay koşuktan sonra da
Cetip barda cöölöp,	Yurda döndü koşucular,
O kempirdi karasan,	Şu kocakarıya bakarsan
Arak kuyup alıptır,	Nasıl rakı dolduruyor.
Tamam barğan cögö	Bütün bu koşuculara
Araktı berip salıptır,	Nasıl rakı dağıtıyor.
Oşu barğan cölör	Şu koşucu yığını hep
Mastar bolup kalıptır,	Rakı içip mest olmuştu.
Kempir kayta salıptır.	Yaşlı kadın geri gitti,

Elaman-baydın balası
Er Töştük töngö çığıptır.
Tögöröktö karaptır,
Cer astınan taaptır,
Kaz-atar-mergen karaptır:

Eleman-bay'ın oğlu
Er Töştük tepeye çıktı,
Dönüp etrafına bakındı,
Yerin altından bulduğu
Kaz-atar avcıya baktı,
(Radloff, 1995: 128).

Burada geçen kocakarı ile ilgili bilgileri Naciye Yıldız, “Manas Destanı'nda, kahramanlar, günlük hayatta yaşamış veya yaşayabilecek olan şahıslardır ve bunların cadı, cin, dev, peri gibi varlıklarla ilgileri yoktur. Kavgalar, savaşlar, mücadeleler tamamen insanlar arasında geçmektedir. Kökötöy Han'ın ölü aşında düzenlenen yaya yarışına katılan kocakarıdan bahsedilirken, mecazi olarak,

“Coloy'un ağzı boynuzlu,

Bir kocakarı var idi.” ifadesi kullanılmaktadır. Bu ağzı boynuzlu yaratık, pençeleri ve burnu madeni olan kocakarı kılığında bir cinni varlıktır ki, genellikle bu yarışlara kadınların iştiraki hoş karşılanmadığından ve bu kocakarı, yarışa katılan gençleri sarhoş edip yarışta sahtekârlık yaptığından, hakaret olarak bu ifade kullanılmaktadır” şeklinde açıklamıştır (Yıldız, 1995: 279-280). Mastan Kempir gibi bu kocakarı da kötü niyetlidir ve hileli yollara başvurarak haksızlık yaptığı görülmektedir.

Mastan-cez Kempir, Mastan Kempir gibi isimlerle geçen bu tip şeytanla bir tutulan demonik bir varlık olarak görülmektedir. İnsanların arasını bozan, kurnazlık yapan, insanları kandıran kötü bir karaktere sahip olan bir tiptir. Mendirman Destanı'nda da bu cadı tipiyle karşılaşılmaktadır. Destanda cadı kadın, Mendirman'ın eşi Kanışay (Aykanış)'ın güzelliğine dayanamaz, onu kıskanır. Kanış'a bir kötülük yapmak ister ve Alıp Han'a gider, Kanışay'ın güzelliğini çok över. Daha sonra Kanışay'a da Alıp Han'ı anlatır. İkisinin aklını çeler, bunları görüştürür. Alıp Han kızını görür görmez âşık olur:

Abcor kempir çıktı emi
Üydö catıp bul kempir
Uşul işte uktu emi
Oşo mastan-cez kempir
Aykamştı kördü emi
Suluusuna çıdabay
Esi oodu bu kempir

Fesat koca karı çıktı
Evde yatan bu kocakarı
Bu olanları duydu
O cadı kadın
Aykanış'ı gördü
Güzelliğine dayanamayıp
Kadının aklı başından gitti

Dalaydı kılğan kuu kempir
Talıp catıp dalayğa
Kuuluk kılmak Kanışka
Bu celmoğuz aldastap
Alaktadı can cakka
Kempir turdu oylonup
Ok cılanday tolğonup
Suluusuna mas bolup
Corğo eşşekke mindi emi
Corğolotup cürdü emi
Adıl kandın astına
Coburap süylöp bardı emi

Cadı karı Alıp Han'a gider şunları söyleyerek aklını başından alır ve onu kandırır:

Ak perinin kızınday
Adam bolboyt uşunday
Beyişten çığıp kelbese
Anday adam mında çok
Körüp küyüp, boldum çok
Körsöñ köönüñ bölünöt
Oouzunan şeker töğüföt
Oşol candı körbösöñ
Zamanañ akır bölünöt
Kırk ayalñ bar ele
Baarısı suluu can ele
Biröö da ağa tevetbeyt
Altın eken, ne kelbeyt parçasıdır
Altın kumu egeşet
Kanday ayal teñeşet
Al öñdöngön asıldan
Kantkende kuru kalasñ? "

Çok kötülük yapan bu kadın
Uzun süre düşünüp
Kanış'a kötülük yapmak istedi
Bu cadı kadın kıvranıp
Oraya buraya koşturdu
Kadın durup düşündü
Ok yılanı gibi sinsi sinsi
Güzelliğinden sarhoş olup
Hızlı giden eşeğe bindi
Hızlıca sürdü.
Adıl Han 'ın huzurunda
Durmadañ bir şeyler söyledi.
(Akmataliyev; Caynokova, 2009: 29-30).

Ak peri kızı gibi
Böyle insan olamaz
Cennetten çıkıp gelmese
Onun gibi insan burada yok
Onu görünce çok yandım
Gördüğün zaman aklın karışır
Ağzından bal damlıyor
O kadını görmezsen
Son unda dünyan kararır.
Kırk kadının vardı
Hepsi güzel kadınlardı
Birisi de ona denk değildi
(Dünyaya) gelmemiş altın
Kum arasında parlayan altın gibi
Hangi kadın onunla boy ölçüşebilir
Onun gibi cevherden
Nasıl mahrum kalırsın "
(Akmataliyev; Caynokova, 2009: 30).

Destanda da cadı karı şeytan olarak nitelenir: “ Nur kızınday köründü/ Kandı kuday urdu emi” (Peri kızı gibi göründü/ Şeytan hanı yoldan çıkardı) (Akmataliyev; Caynokova, 2009: 31).

Kırgızların “Akçükö Menen Kuuçükö” (Akçükö İle Kuuçükö) adlı başka bir masalında cadı tipinin ismi “Cez Kempir” olarak geçmektedir. Burada cadı kadın menfaati uğruna Kuuçükö’yü hileli yollarla eşinden ayırarak kendi oğluya evlendirmiştir. Kuuçükö hanın kızını kaçıtır, bunun üzerine han kızının bulunmasını istediğinde cadı tipi kadın ortaya çıkar. “- Kimde kim menin kızımı taap, kayra bul cerge alıp kelse, kızımı oşol kişiğe berem. Kayda ekenine karabaym deyt. Oşondo el içinen bir cezkempir çığıp, kanğa keldi da:- Urmattuu kanım, sizdin kızınızdı men taap kelem, menin üydöğü kotur balama beresizbi? – deyt.- İşi kılıp taap kel, senin balañdın koturuna karabay, kızımı sağa berem, kandin sözü eki bolboyt, - deyt. Cez kempir sokusun minip, sokbileğin kamçılanıp, tüz ele kız turğan şaarğa kelip tüşöt. Kız cayıl dastorkonğö tamak-aştın turduusun koyup, cañıdap bir çını çaydı içkeni catkan eken. Kempir zorduktap kızdı sokuğa mingizip, sokbileğin kamçılanıp uçup cönöyt. Köz açıp cumğança kandin aldında boluşat.- Mınakey kanım, sizdin buyruğunuzdu orundadım. Kan ağa makul bolot da, kızım cez kempirden ceteletip ciberet.” (— *Benim kızımı bulup buraya getirene kızımı veririm. Nereden geldiğine, kim olduğuna bakmam, der. O zaman halk arasından bir cadı çıkararak hanın yanına gelip: — Hüretli hanım, sizin kızınızı ben bulurum, kızınızı benim evdeki uyuz oğlumla evlendirir misiniz? der. — Önemli olan kızımı bulman, senin oğlunun uyuz olduğuna bakmadan evlendiririm. Han’ın sözü iki olmaz, der. Cadı yayığa binip yayık sopasınıkamçı yapar. Doğrudan kızın oturduğu şehre gelir. Kız sofrayı hazırlayıp daha yeni çay içmeye hazırlanmış. Cadı, kızı zorla dayağa bindirip, yayık sopasıyla kamçılıyıp götürür. Gözlerini açıp kapayınca kadar hanın yanında olurlar. — İşte kızınız, emrinizi yerine getirdim. Han ona kabul ettiğini söyleyerek kızı cadıya vermelerini söyler.*) (Doğan, 2009: 30-31, 154-155).

Kırgızların “Cez Kempir” (Cadı Kadın) masalında Caz kempir insan eti yediği görülmektedir.⁸¹ Masalda dul kadın ve iki kızının gittikçe hayatları zorlaşır ve yiyecek yemek bulamazlar. Bunun üzerine yola düşerler, yolda giderlerken bir eve

⁸¹ Cadı masallarda insan yeme veya insan etinin kokusunu alma özellikleriyle görülür. Cadı evine aldığı çocuklardan erkek olanı yemek amacıyla besler. Bir çocuğu kandırıp yakalar ve evine götürür. Çocuğu kesip yemeyi planlar. İnsan etinin kokusunu alabilir ve insan yeme özelliği gösterir (Sarpkaya, 2017: 102).

rastlarlar. Evin içinde deriye sarılmış yaşı bir kadının yattığını görürler. Dul kadın bu yaşlı kadından kendilerine yiyecek vermelerini ister. Yaşlı kadın ise, bunlara birlikte yaşamayı teklif eder. Dul kadın bu duruma çok sevinip kabul eder. Günlerden bir gün yaşlı kadın: “Yürü, ot toplamaya gidelim,” diyerek kadını ormana götürür. Kadın orada ot toplamaya başlayınca, yaşlı kadın koynundaki bıçağı çıkarmış, onu öldürmüş. Büyük bir ateş yakmış, kadını pişirip yer (Özen, 2008: 305).

Kırgızların “Sakurbay” adlı masalında da cadı tipi kadına rastlanmaktadır. Bu kadın bir mağarada yaşamaktadır. Masalda kahramanı zehirlemeye çalışır. “Kerbender cügün tüşürüp catkanda bir kempir cıla basıp kelip kınıldağan ünü menen: “Cetim baldarım bar, bağar-körörü çok cesirmin. Arı beri ötkön silerge okşoğon mırzaların kayırımı menen eptep can saktapturabız.” dep, ıylamsırap oltura kaldı. Kerben başı kempirdin kursağın toyguzup, baldarına örük, meyiz cana ar türdüü tamaktardan berip uzatıp ciberdi da, özü körünböy artınan eerçip bardı. Kempir ünükürünö kirip beşbalasına: “Bayağı közün men sokur kılğan baydın baldarı mına bul bulaktınbaşına kelip konuştı. Uu talkandı casap oşolorgo bereyin” dep, baldarınakeñeş saldı... Kerben başı sır bilgizbey: “İrakmat, eneke, munu baldarıñız menen özüñüz bölüp ceñiz” dep uurdapalğan talkanın özünö kayra berdi. Kempir talkandı alıp barıp, baldarı menençoğuu cep sokur bolup kalıştı.” (Kervancılar yükleri indirip otururken yalın ayaklı yaşlı bir kadın gelip inilti bir sesle: "Yetim çocuklarım var, bakacak kimsem yok, dulum. Buradan gelip geçen sizin gibi beylerin hayırlarıyla zar zor geçinip gidiyorum." diye ağlayarak oturur. Kervanbaşı, kadının karnını doyurur; çocukları için kuru kayısı, kuru üzüm ve her türlü yemekten verip uğurlar. Kendisi de fark ettirmeden onu izler. Kadın bir çukura girip beş çocuğuna: "Gözünü kör ettiğimiz o zengin beyin çocukları işte bu pınarın başına gelip durdular. Geceyi burada geçirecekler. Zehirden helva yapıp onlara vereyim." diye çocuklarına akıl danışır... Kervanbaşı istifini bozmadan: "Teşekkür ederiz ana, bunu da çocuklarınızla beraber yiyiniz." diyerek çaldığı helvayı kadının kendisine geri verir. Kadın helvayı alıp gider, çocukları ile birlikte yiyince hepsi kör olur) (Doğan, 2009: 138-139, 261-262).

“Kandın Üç Balası” (Hanın Üç Çocuğu) adlı masalda cadı kadın tipi “Mastan Kempir” olarak geçmektedir. Masalda hanın üç oğlu vardır. Han rüyasında bir bülbül görür ve o bülbüle âşık olur. Çocuklarına o bülbül getirmeleri ister. En küçük oğlan Asan yolda giderken bir mağara görür ve içine girer. “Asan cürüp oturup bir

kümbözü çoluğat. İçine kirip barsa türdüü tamaktar bışıp turat, eki çağınkarasa eç kim çok. Kursağı açkan Asan tamaktardan cey baştayt. Kümbözdün töbösündö ańdıp catkan mastan kempir: «Beycoopsuz tamağımdı içip catkan kim?»— dep sekirip tüşüp kelet da, Asandı dubalap kiyik kılıp koet. Al kiyik meni biröö atıp alıp cep koet dep, mastan kempirge calına beret. Mastan kiyiktin tilinen cadap, anı da dubalap salat. Kiyik mastan kempirden birotolo tünülüp, öz colu menen andanarı ketet.” *(Asan gide gide bir mağaraya gelmiş, içine girmiş, orada türlü yemeklerin piştiğini görmüş, etrafına bakmış, kimseyi görememiş. Karnı acıktığı için yemekleri yemeye başlamış. Mağaranın tepesinde ona gizlice bakan cadı kadın, “Benim yemeğimi yiyen kim?” diye aşağıya zıplayarak inmiş ve Asan’ı sihirle geyiğe çevirmiş. Geyik olan Asan, cadı kadına yalvarmaya başlamış. Cadı, onun yalvarmasından da bıkarak dilini de büyülemiştir. Geyik artık cadıdan ümidini keserek yoluna devam etmiştir.)* (Özen, 2008: 225, 328-329). Burada yer alan cadı tipi sihirsel özelliğini kullanarak insanı geyiğe çevirmiştir.

3.3.1.2. Celmoguz⁸²

Doğayla içi içe olan ilkel insan, doğada karşılaştıkları olumsuz olayların nedenini doğaüstü güçlerde aramışlardır. Bu tiplerden biri de “cadı” tipidir. Kırgızlarda ise, çocukların ölümüne sebep olan, insan kanı emen, çirkin, saç başı dağınık, genellikle yedi başlı, yaşlı kadın kılığında olan “Celmoguz, mastan kempir” gibi isimlerle anılan cadı tiplerdir.⁸³ Celmoguz/ Celmoğuzlar bazı durumlarda sürüleri de

⁸² "Yalmavuz" kelimesi Moğollarda "mafigus/mafigas", Buryatlarda "mafigidhay/mahra Txan", Dağurlarda "mafigay/mafikei", Elunçunlarda "mafisi", Evenki ve Hecilerde "mafimav/mafigay", Salarlarda "mafisihar", Sarı Uygurlarda "mafiges/mafikes", Uygurlarda "yalmavuz", Özbeklerde "yalmagız/yalmovız", Kazaklarda "calmavız", Kırgızlarda "celmağuz", Tatarlarda "yalmavız", Başkırdlarda "yelmağuz", Nogaylarda "yelmağuz" şeklinde söylenmektedir (İnayet, 2010: 22).

⁸³ "Yekçeşme", "Korkunç hayvan", "Mağça", "Celmoğuz" ve "Ejder" in Tepegöz; bunların bazıları, Tepegöz gibi, tek gözlüdürler; dağ ve mağarada yaşarlar; insan ve sürüleri mağaraya getirip yemekte ve yiğitler tarafından gözlerine kızdırılmış şiş sokularak öldürülmektedir (İnayet, 2010: 50).

"Tatar Mitleri" (Tatar Mitleri) adlı kitapta da "yalmavuz" la ilgili bir bölüm yer almaktadır. Bu kitaba göre, "yalmavız" Türk mitolojisinde çok yaygın olan kötü ruhtur. Kazaklarda ona "calmavız kempir" veya "celmavız kempir" derler. Kadın kılığında, genç, yedi başlı, tek gözlü, çok çirkin şeytan şeklinde tasvir edilir. İnsan yiyen kötü bir ruh olarak tanınır. Genellikle akciğer olarak su üzerinde yüzer. İnsanlar ona yaklaşınca, o yedi başlı kadına dönüşerek insanı çeker alır veya çocuğunu vermesini ister. "Calmavız kempir" in bir de "Mıstan kempir" adlı kardeşi vardır. Kırgızlar ona "celmoguz kempir" der. Onun "Mite" adında bir kardeşi ve akrabası vardır. Kadın kılığında, dağlarda ve ormanlarda yaşar. Mekânı insanlardan uzak yerlerdedir. Kızları kandırarak kendi yuvasına getirir, fark ettirmeden ayaklarından kanını içer ve daha sonra da yer. Başkırd ve Uygurlarda ona "yalmavız" denir. Sihirbaz, insan yiyici kadın olarak bilinir. Özbek Mitolojisinde de "yalmovız" (kempir) ve "şalmovız" (calmovız) adında kötü ruh vardır ve bunlar insanı yerler. Nogaylar, ona "yelmağuz" der: İnsanları kandırıp çocukları yer. Yalmavız, hem vahşiliği hem adının yakınlığıyla albastını anımsatmaktadır.

öldürüldüğü görülmektedir. Boston Destanı'nda Boston yola çıkacağı zaman atların hangi ata bindiyse beli kırılmış. Babası Buuba Han dağa gelmiş ve sayısız yılki ölüsünü görmüş. Daha sonra ise destanda şöyle devam etmektedir:

Tüp túbünö cetiptir,	Dibine yetişmiş,
Dümürçögün kazıptır.	Kökünü kazımış.
Tümöndögön san cılkı,	Hesapsız binlerce yılki,
Baann kırıp salıptır.	Hepsini kırıp atmış.
Cerden çıkkan cek bele,	Yerden çıkan bela idi,
Cer Celmoguz bul bele,	Yer Celmoguzu bu idi, ⁸⁴
Suudan çıkkan suk bele,	Sudan çıkan haset bu idi,
Suk Celmoguz bul bele,	OburCelmoguz bu idi,
Körö koygon men bele,	Gören ben mi idim,
Bala berbey kudayım	Çocuk vermeyen Hüda'm,
Balaa bergen turbaybı	Bela vermemiş mi,
Emi kalkım kuuraybı?	Şimdi halkım yok olmaz mı?
Uul berbey kudayım	Oğul vermeyip Hüda'm
Ukmuş bergen turbaybı	Acayip bir şey vermiş değil mi?
Köp cılkıdan acırap	Çok yılıkından ayrılıp
Köp elim emi kuuraybı?	Kalabalık halkım şimdi yok olmaz mı?

(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009:

Çünkü "albastı" bazı halklarda, örneğin Çeçen, İnguş mitolojisinde "almazı", Lezgi ve Laklarda "almas", Balkar ve Karaçaylarda "almastı"dır. Kazan Tatarlarındaki "yalmavız" da insanlardan uzaklarda, karanlık ormanlarda, dağlarda yaşar. Yalmavuz'undüşman olduğu köyler, çok çabuk bölünür ve dağılır. Çünkü "yalmavız" malı mülkü, yiyecekleri yiyip bitirir. O daha çok çocukları ve kızları sever. Köyden uzaklaşan kızları, kendi mekânına götürür ve kanlarını içtikten sonra yer (İnayet, 2010: 19-20).

⁸⁴Orta Asya Türklerinin hikâye, destan ve efsanelerinde adına "Yalmauz", "Calmauz" veya "Celmoguz" bazen de "Mıstan Kempir" biçiminde rastlanan bu kötü huylu mitolojik motif, çoğu zaman boynuzlu betimlenir. "Calmauz Kempir"nin gücü onun boynuzlarının sayısında saklıdır. Yedi boynuzlu "Calmauz Kempir", en korkunç olanıdır. Ateş koruyucusu olarak kendini gösteren bu varlığın, "Albastı" karakteriyle ilintisi hakkında da bilimsel yazılarda fikirler vardır. Bazı Kazak hikâyelerinde "Calmauz Kempir", kahramanı yutar sonra haykırarak tükürüp atar. Mitolojik anlamsallığına göre bu, eski sınav merasimini sembolize eder ve bu merasimden geçenin, yeraltı karanlıkdünyada Ulu Ana'nın kamında yeniden doğarak bu kez "Mana âlemi" ile bağlı olarak dünyaya gelişini sembolize eder. "Celmoguz-Calmauz" denilen bu varlığın adı, bir Yeraltı Ruhularak da anlamlandırılır. Mitolojik anlamsallığının, Ulu Ana'nın mecazlarından biri gibi açgözlülükle ilgili olması, gerçekten de onu yeraltı dünyasına bağlayan izlerden biridir. Taşdığı işlevler de onun ölümler saltanatıyla bağlı olduğunu düşünme olanağı verir (Beydili, 2004: 277).

Kırgız deyimlerinde de kötü bir durumu ifade etmek için "Celmoguz" ile ilgili sözler yer almaktadır. Kargoo manisinde koldonulat. "- İi, basındı cutkur, bala emes ele celmoguz go? Cubarımbek! (Osmonaliev)." (Kargıs manasında kullanılır. Ey, basını yiyesi, çocuk değil, tam bir celmoguz değil mi? Cubarımbek! (Osmonaliev) (Nurmatov, 2008: 156).

52).

Celmoguz denen cadı karakter belalıdır ve aynı zamanda oburdur. Boston Destanı'nda da tilkinin anlatımıyla şu şekilde yer alır:

Kıyırdın kızıl Tülkü	Sınırın kızıl Tilkisi
Atay, kötök kaydan keldiñ dep	"Böyle nerden geldin diye
Meni kaydan bildiñ dep	Beni nerden bildin diye
Cerden çıkkan cek beleñ?	Yerden çıkan bela mıydın?
Cek Celmoguz sen beleñ?	Belalı Celmoguz sen misin?
Körböy kalgan men belem?	Göremeyen ben miydim?
Suudan çık kan suk beleñ?	Sudan çıkan obur sen misin?
Suk celmoguz sen beleñ?	Obur cadı sen misin?
Baykabagan men belem?	Gözden kaçırın ben miyim?"

(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 74).

Destanın ilerleyen kısmında, Cezbilek, seksen kırk kızı öldüren Bostan'a, seksen cariye yutan Celmoguz olup olmadığını da sorar:

Cerden çıkkan ceesiñ bi?	"Yerden çıkan kötü müsün?
Cek Celmoguz sensin bi?	Musibet Celmoguz sen misin?
Koro kaygan menmin bi?	Horlanan ben miyim?
Ce kördön çıgıp keldiñ bi?	Ya da mezardan mı çıkıp geldin?
Körünöö meni ceysiñ bi?	Açıkça beni yiyecek misin?
Suudan çıkkan suk beleñ,	Sudan çıkan obur musun?
Sulatıp baarın cegidey	Yere yıkıp hepsini yiyecek gibi
Suk Celmoguz sen beleñ?..	Obur Celmoguz sen misin?..

(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 119).

Destanın ilerleyen kısımlarında “yedi başlı Celmoguz/ kocakarı”⁸⁵ tipi görülmektedir. Ağabeyinden kurtulmak isteyen Kara Çaç, amansız bir hastalığa

⁸⁵Ceti Baştuu, Calgız Közdüü Celmoguz Elesi (Yedi Başlı Tez Gözlü Celmoguz): Bu tür Celmoguzlar Kaf dağında yeryüzüne çıkıp insanlar ile türlü canlılara kötülük yaparlarmış. Kırgızlar arasında bu tip Celmoguzlar devlerle aynı soydan sayılmaktadır. Yine Kırgızların inancına göre yedi başlı Celmoguzların her bir başında ayrı ayrı canları varmış. Kırgız halk edebiyatında özellikle de keremettü cöö comoktoro (kerametli/ sihirli masallarda) bahadırların yedi başlı Celmoguzu öldürerek yurduna ve halkını düşmanlardan kurtardığına dair çokça bilgi bulunmaktadır (Çeribaş, 2013: 188).

yakalandığını ve iyileşmesi için ancak şifa veren “ab-ı hayat suyunu” içmesi gerektiğini söyler. Böylece ağabeyi Boston’u kandırıp, ab-ı hayat suyunu bulmaya gönderir. Bu su uzak yerlerde, yüksek kayalığın dibinde bulunduğunu belirtir (Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 238). Boston çeşitli eczacılar, tabipler getirtmiş, fakat öyle bir hastalığının olmadığını söylenmiştir. Kara Çaç ağabeyine yalanlar söyleyip kandırmıştır. Boston, hilekâr Kara Çaç’ın bu şekilde söylediklerine inanıp, suyu bulmak için yola çıkacaktır. Kara Çaç’ın bu suyu bulmaya göndermesin amacı Ağabeyinden kurtulmak isteğidir. Çünkü bu ölümsüzlük suyunun bekçileri, yeraltı tipi olan yedi başlı Celmoguz/ kocakarı ve onun oğullarıdır. Bu demonik varlıklara rastlayanlar yok olmaktadır. Kahinlik özelliğine sahip olan bu yaşlı kadın, olup biteceklerden haberdardır. Yedi başlı Celmoguz, destanda şu şekilde tasvir edilir:

Coluñdu emi karagın,
Ceti baştuu Celmoguz,
Col boyunda olturat.
Sokudan mingen atı bar,
Sok bilegin kamçılup
Tögöröktün tört burçun
Tört aylanıp bul çıgar.
Bolup catkan kabardı
Arıbında bul ugar.
Bardık bolgon kabardı
Baldanna kabarlup
Bayanın aytıp bul turar.
Bul kempirdi surasañ,
İyniñde ceti başı bar,
Özgörüp turat başında,
Türkün tüstü körsötkön:
Saksayıp turgan çaçı bar.
Bir karasañ kararat,
Bir karasañ kögöröt.
Bir karasañ agarat.
Abaylap dagı karasan,

Yoluna şimdi bak,
Yedi başlı Celmoguz,
Yol kıyısında oturuyor.
Sağlam bindiği atı var,
Kalın baldırını kamçıluyup
Dünyanın dört bir tarafını
Dört kere dolaşıp bu çıkar.
Olup biten haberi
Marifetiyle bu duyar.
Bütün olan biteni
Çocuklarına haber verip
Beyan eder.
Bu kocakarıyı sorarsan,
Gövdesinde yedi başı var,
Değişip durur başında,
Her türlü şekli gösteren
Karmakarışık saçı var.
Bir bakarsın kararır,
Bir bakarsın göğerir.
Bir bakarsın ağarır.
Dikkat edip tekrar baksan

Ceti bölök başında
Ceti türlü çaçı bar.
Körgöndün köönü özgöröt,
Celip cürgön cez kempir,
Bardık işti atkarat.
Baldann cakşı başkarat.
Ceti baştuu kempirdin,
Cer üstündö eki uulu bar.
Eköo birdey döo balat.
Al döölördün özünö
Colukkandar cogolot.
Cer astında kempirdin,
Beş döo uulu bar,
Acalı cetken adamdar
Bul döölörgö colugaar...

Yedi parça başında
Yedi türlü saçı var.
Görenin yüreği hoplar,
Yelip duran bakır tırnaklı kocakarı,
Her şeyi yapar.
Çocuklarını iyi idare eder.
Yedi başlı kocakarının,
Yer üstünde iki oğlu var.
İkisi de birer devdir.
O devlerin kendisine
Rastlayanlar yok olur.
Yer altında kocakarının
Beş dev oğlu var,
Eceli gelen adamlar
Bu devlere rastlar...

(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 247-248).

Yeraltı tipi olan yedi başlı Celmoguz, davulun sesinden korkmaktadırlar. Zira şamanın kullandığı en önemli araçlardan biri davuldur.⁸⁶ Şaman, merasim zamanı yardımcı ruhları içine topladığı gibi, kötü ruhları kovmak amacıyla da davul önemli bir yere sahiptir. Boston Destanı'nda Karaboz at, Boston'a nasihat verirken "yedi başlı Celmoguz"u kaçırmak için yanında duran davulu çalmasını söyler:

Ceti baştuu Celmoguz,
Coldu tozup çıkkanday.
Dayardanıp cürgöndöy.

Yedi başlı Celmoguz,
Yolu kesip çıkmış gibi.
Hazırlanıp durmuş gibi.

⁸⁶Davulun, Şamanın manevi eşi veya semavi eşi olması Altay-Sayan halklarından Şorlarda, Teleütlerde, Kumandinlerde, Çelkanlarda, Tubalarda geniş yayılmıştır. Ayrıca kadın ve çocukların davula dokunma yasağının olması da davulun, Şamanın manevi eşi olduğunu tasdik eder. Hatta Şorlarda açık şekilde davulun, Şamanın karısı olduğu bildirilmektedir. Nitekim davulu, Şaman adayının amcası, dedesi veya dedesinin kardeşi, kısıcası ailenin en yaşlısı hazırlar. Bunun için daha bir kişiye ihtiyaç duyulur. Bu sonuncu, davulun anası diye adlanır. Şamanların, davulun iç direğini Yer Ana'nın cinsi organı, üzerine çekilen deriyi de kızlık perdesi olarak görmeleri, kökeni çok eskilere dayanan davul Şaman ilişkisinin erkek kadın anlamı üzerine aktarıldığını ispat eder. Bu halde kadın ve onun vücudu kozmosla eşleştirilmiş olur. Şamanlık olgusu kadın başlangıçla başladığı gibi davul da kadın başlangıcı simgelemektedir. Bütün bunları anaerkil bir yapıyla izah etmek mümkün gibi gözüküyor. Burada büyük olasılıkla Şamanın yardımcı ruhları ve hastalık getiren ruhları davula toplayan ve Şamanlık olgusunun olmazsa olmaz dış etkenlerinden biri olan davul, Şamanla evlenmiş, bütünleşmiş durumdadır (Bayat, 2006: 195-196).

Bizdi kütüp kalganday.
Alıstan sen körgöndö,
Kaptaldagı dooldu
Kars ettire bir koygun.
Omuroodo dooldu
Kürs ettire bir koygun.
Ceti baştuu Celmoguz
Kaçıp berse oşondo
Saga kuday bergeni.

Bizi bekliyor gibi.
Uzaktan sen gördüğünde,
Yandaki davulu
Kars diye vuruver.
Göğüsteki davulu
Kürs diye vuruver.
Yedi başlı Celmoguz
Kaçırırse o zaman
Seni Hüda'nın kolladığıdır.

(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 248).

Destanda yedi başlı kocakarı, oturup eline iğne iplik alıp yer yarığını diker. Bunu yoldan devler geçtiğinde, alplar yürük at koşturduğunda yer yarığında tozlar geçip, yeraltındaki çocuklarının kafasına değmemesi için yapar (Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 249- 250). Yedi başlı Celmoguz yer yarığının dibini kendine yaşam yeri olarak seçmiştir. Çünkü yer altı ve yeryüzünde yaşayan çocuklarını korumak gibi görevi vardır. Böylece yeryüzü ve yeraltının sınır bekçiliği işlevini üstlenmiştir. Onun bu özelliği, evin hamisi olan “eşik iyisi” ile benzeri olarak niteler. Karaboz bu kocakarıyı nasıl yeneceğini öğütlerken tek kılıç darbesiyle onun yedi başının kopması Kuday’ın yardım etmesi, eğer altı başı kopup biri kalırsa bununda Kuday’ın çarpması olarak nitelendirir (Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 249). Boston Destanın ilerleyen kısımlarında yeraltına düşerek, yedi başlı Celmoguzla mücadeleye girer.

Yedi başlı Celmoguzlar devlerle aynı soydan geldiği belirtilir. Yedi başlı Celmoguz’un beş yerin altına, iki de yerin üstünde olmak üzere yedi tane oğlu vardır. Bunların hepsi “dev” olarak nitelenir. “Bostan Ak Dev'den sonra Karaboz'undönelim demesine bakmadan cadalozun birbirinden daha güçlü, birbirinden dahacesur Gök Dev, Kızıl Dev, Kara Devleri iledövüşür. Onları öldürüp, zulüm gören halkaazatlık verir. Şimdi sıra cadalozun yeraltındaki çocuklarının en güçlüsü Çoyun Alp'a gelir. Karaboz, Boston'a, "Çoyun Alp'a saldırıp boş yere ölmeden dönüp gidiverelim" diye, düşüncesini söyleyip sahibini razı etmeye çalışır.” (Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 288-289).

Kırgızların “Köçpösbay’ın Oğlu” (Köçpösbaydın Balası) adlı masalda yedi başlı celmoğuz tipiyle karşılaşmaktadır. “Erdiğniñ bar, esiñ cok, caş bala, menin körgönümdü kördüñbü, menin bilgenimdi bildiñbi? Curtta cetibaştuu cez kempir oturat. Men attan capız, itten biyik bolğondo, sen amalın taap, eptep sakanı alıp kaç” dedi. Barsa kempir moynun cerge salıp, sakanı karap şilkıyıp olturuptur. Bala:“Eneke, sakamdı alıp berip koyuñuzçu” dedi. Kempir ant korlonup: “Ooy, aylanayın balam, özüm arañ canmın, oltursam tura albaymın, tursam olturaalbaymın, caş bala emessiñbi, özün tüşö kalıp ala koyğun” – dedi. Bala kempirdin kuulanıp catkandığın bilip: “Ee, eneke, car booruñdağı carğanattı karaçı” dedi. Kempir moynun burup karay salganda, bala sakanı eñip alıp kaçıp cönödü. Kempir takımdap artınan kuup kaldı. Bala kaçıp oturup, koy kaytarğan abışkağa coluğat.” (*Köçpösbay, ‘Eski yurtta yedi başlı cadı var. Ben çöküp attan kısa, köpekten yüksek olayım; sen de bir çaresini bulup aşığını alıp kaç.’ der. Gelse, cadı başını yere eğmiş, aşığa bakarak oturuyormuş. Çocuk: "Ana, aşığı bana verir misin?" der. Cadı yalandan: "Ah, yavrum! Bir canım var, aciz biriyim. Otursam kalkmam; kalksam oturamam. Gençmişsin, sen kendin aliver."* der. Çocuk, cadının kurnazlık yaptığını anlayıp: "*Ee ana, uçurumun yamacındaki yarasaya bak!"* der. Cadı yarasaya bakmak için başını çevirince, çocuk aşığı alıp kaçar. Cadı, çocuğu kovalamaya başlar.) (Doğan, 2009: 106, 230). Daha sonra Cadı çocuğa yaklaştığında, çocuk köpeklerini salar. Cadı yalvarmaya başlar: "Köpeklerini çağır, ikimiz barışalım. Ben sana kızımı vereyim." der. Çocuk da çocukluk edip köpekleri çağırır. Cadının kızını alır (Doğan, 2009: 231saç).

Er Töştük Destanı’nın da Celmoguz denen cadı tipi görülmektedir. Sözü edilen bu destanda Celmoguz ciğer donuna girmiş bir varlık olarak görülmektedir. Destan da Er Töştük’ün babası İleman atları sulamaya götürür. Fakat atlar suya girmezler. İleman suya eğildiğinde kara bir ciğerin ikiye ayrılmış bir şekilde suda akıp gittiğini görür. İleman ciğeri sudan alıp atmak için atın sırığını saplar, ciğer iki bölünür, daha sonra bir daha sapladığında ciğer sırığı yakalayıp çeker. İleman bunun üzerine arkaüstü düşer:

Eleman teminip kirdi

Sudan alıp taştayın deyt,

Uúru menen bir saydı

Öpkö carılıp ketti,

Eleman suya atıldı

Ciğeri sudan alıp atayım der,

At sırığını sapladı

Ciğer ikiye bölündü,

Dağı öpkönü sayganda,
Karmay aldı uurunu
Uurudan tarttı bu öpkö,
Çalkasınan ketti Eleman,
Öpkö bolgon Celmoguz,
Elemandın ködöndü mindi
Kısıp kısıp koydu deyt.

Tekrar ciğere sapladığında,
Sırıği yakalayıp
Çekti bu ciğer,
Eleman arka üstü düştü,
Ciğer şeklindeki Celmoguz,
Eleman'ın üstüne oturdu
İyice bastırdı.
(İliç, 2012: 54).

Celmoguz denen yeraltının kötü kahramanı doğaüstü güçlerini kullanarak insanlara zarar vermektedir. Celmoguzun ciğer donuna girmesi de dikkate değer bir husustur. Anadolu da albastı denen demonik varlığın lohusa kadınların ciğerini alacağı inancı bu açıdan önem arz etmektedir.⁸⁷

Er Töştük Destanı'nda Er Töştük'ün canını almak isteyen Celmoguz'a şunları söyler:

Agay kapır Celmogus	Agay kâfir Celmogus,
Er Töştük uulumdu bereyn	Oğlum Er Töştük'ü vereyim!
Kenceke keret kelinimdi bereyn	En küçük akıllı gelinimi vereyim,
Er Töştüktün canı	Er Töştük'ün canı ki
Kara bolot ögö	Kara pulat eğedir,
Taş tulganın tübünö	Taş ocağın dibine
Canın koyup keteyn	Canın koyayım!
Alıñ cesse Celmogus	Gücün yeterse Celmogus,
Anın canın al dedi.	Onun canını al! dedi.

(İliç, 2012: 55).

Daha sonra Kenceke eşinin canının bulunduğu demir eğeyi gidip Celmoguz'dan alması için Er Töştük'ü uyarır ve bunun üzerine Er Töştük demir eğeyi almak için yola çıktığında kocakarı Celmoguz çolak kavağın dibinde oturduğunu görür. Er Töştük Celmoguzdan demir eğeyi almak için mücadeleye girer. Bu kısımda geçen "demir" Türk mitolojisi içerisinde ayrı bir öneme sahiptir. Mitoloji de demir kutsal kabul edilmektedir ve demire ayrı bir önem verilmektedir. Demir sözcüğünün hem göksel motiflerde hem de yeraltına bağlı motiflerde geçmesi, demirin tanrısız

⁸⁷Anadolu Türk hurafelerinde "alkarısı" ve "albastı" hastalığı tesmiye edilen bu ruh loğusa kadınlara musallat olur. Bazen yalnız kalan loğusanın yanına perikızları gelerek loğusanın ciğerini alır giderler ve bu suretle loğusayıbasar'mış. Loğusanın ciğerini alıp suya bırakırsa loğusa ölmüş (İnan, 1998: 261).

olduğunu gösterdiği gibi; her iki kaynaktan beslendiğine de işaret etmektedir. Gök Tanrı'nın (Kayrakan) arabasının Demirkazık Yıldızı etrafında dönmesi ile Erlik'in sarayının siyah demirden olması, bu tanrısal ilişkiyi net olarak göstermektedir (Çeribaş, 2007: 3-4). Er Töştük Destanı'nda Er Töştük'ün canının demir ege de gizli olması, hem onun gücünün sembolü, hem de kutsal olma özelliği katar. Destanda gücü ve kutsallığı temsil eden demir ege'nin yeraltının kötü varlığı Celmoguz tarafından ele geçirilmiştir. Böylece gücü ve kutsallığı kendinde toplamıştır.⁸⁸

Er Töştük Destanı'nda ciğer donuna giren ve insanlara zarar veren celmoguz tipi Kırgızların "Alnazar Bakı" masalında da görülmektedir. Masalda Canıbek Han'ın dokuz oğlu vardır. Bu oğlan evlilik çağına gelmişlerdir. Bunlara kız ararken bir beyin dokuz kızı olduğunu öğrenir. Kızları babasından isteyip aldığında yolda gelinleriyle beraber giderken karşısına yedi başlı Celmoguz çıkar. Masalda şu şekilde geçmektedir: "Canıbek Han, sabahleyin oğulları ile gelinleri uyurken: "Atları suya götüreyim." diyerek pınara gider. Atları pınara getirdiğinde, suda kazan gibibir ciğerin yüzmekte olduğunu görür. Atlar kişneyip ürker, su içmezler. "Haygeberesi yıllık çobanları, atların hepsini kesip ciğerlerini suya atıvermişler."diyerek atından iner. Ciğeri sudan çıkarıp atayım diyerek eğilir. Ciğer, yedibaşlı cadıya dönüşür. Cadı doğrulur ve hanın elinden tutup kaldırdığı gibihanı yere çalar, zıplayıp göğsüne biner ve der: "Ey, kökü kuruyası ihtiyar, bana ne vereceksin?" Canıbek Han: "Sürü sürü atlarım var, onları vereyim, al." der. "Ey, kökü kuruyası ihtiyar, sen ölünce o atlar benim değil de, kiminolacak?" diyerek göğsüne daha da bastırır. Bu şekilde Canıbek Han cadı kadına sırasıyla deve, koyun, inek ve hatta sekiz oğlu ile gelini verir. Fakat cadı kadın ikna olmaz. Son olarak diğer eşinden olan "Alnazar Bakı"yı vereyim diyince ikna olur (Doğan, 2009: 162-163). Masalda cadı kadın şu şekilde tasvir edilir: "Alnazar Bakı, o gün kalıp ertesi gün ege'nin kaldığı yurda gider. Oraya varınca taş sacayağının dibindeçöp bacaklı, şiş ayaklı, tilki suratlı, kurt gözlü, cadıya benzeyen yaşlı birkadının oturduğunu görür." (Doğan, 2009: 163). Masalın ilerleyen kısmında yaşlı cadı kadın Alnazar Bakı'yı kendi şehrine götürür: "Yaşlı kadın onu

⁸⁸ Demirin erkek ve güç ögesi olarak kullanılması, aslında yeraltı dünyasının hâkimi Erlik Han'a dayanmaktadır. Erlik, hem kötülüğün hem de gücün simgesidir. Dikkat edilecek olursa Erlik Han, kozmogonik olarak da demirin temsil ettiği batı yönünün yıldızı konumundadır. Ayrıca Erlik'in dokuz oğlundan birinin adı Temir Kan (Demirhan)dır. Anadolu'da loğusayı korkutmak için demir yanında erkek ögesinin de kullanılması, dikkate Çayandır. Loğusanın yanında çok küçük de olsa bir erkek çocuk bırakılır (Çeribaş, 2007: 8).

demirden⁸⁹ yapılmış şehrine getirir. Onu: "Yer altındaki Aygan'ın kızını getir." diyerek gönderir." (Doğan, 2009: 164).

Kırgızların "Madılgen Güzel" (Madılgen Suluu) adlı masalında celmoguz'un insan eti yediği görülmektedir. "Mınday uzağandan kiyin kızıl köz abışka Madilgendi: "Uzun tartkan cerime cürüp kel, tuura tartkan cerime konup kel" dep kete beret. Al ketkenden kiyin adamdana kılduu kök bıştı: "Madılgen suluu, celmoğuz çal degen uşul. Baratkanda astıart cağıñdı karaba. Çal adegende kara çaar colbors bolup kubulup kelip, Kuytu küñdü ceyt. Artıñdı karabay kete ber" deyt. Bir ubakta çal kara çaarcolbors bolup kelip, Kuytu küñdü sööksaağı menen kaçıratıp cey baştayt. Madılgen suluu artına karabay kete beret." (*Madılgen'e: "Uzun çektiğim yere yürüyüp gel, doğru çektiğim yere konarak gel." der ve yola çıkar. O gittikten sonra insandan daha akıllı olan mavi bıştı at: "Madılgen güzel, cadı ihtiyar işte bu. Yoldayken asla arkana bakma. İhtiyar önce bir kaplan olarak gelir ve Kuytu'yu yer. Arkana bakmaksızın yola devam et." der. Bir süre sonra ihtiyar bir kaplan olarak gelir, hizmetçi kadın Kuytu'yu kemikleriyle birlikte kütür kütür yemeye başlar. Madılgen güzel arkasına bakmadan gider.*) (Doğan, 2009: 115, 239).

⁸⁹ Demir, gücü, erkeklığı ve Erliğı simgelemektedir. Erlik yer altında demir kapılı sarayda oturmaktadır. Demir Türk toplumu için kutsaldır. Divanü Lügat-üt Türk 1. cildinde şu şekilde yer almaktadır: "Demir; Kırgız, Yabaku, Kıpçak ve daha başka boyların halkı and içtiklerinde yahut sözleştiklerinde, demiri ululamak için, kılıcı çıkararak yanlamasına öne koyarlar "bu kök kirsün kızıl çıksun" derler, "sözünde durmazsan kılıç kanına bulansın; demir, senden öcünü alsın" demektir. Çünkü onlar demiri büyük sayarlar (Atalay, 1985: 362). Aynı zamanda Yıldızlar ve burçlar hep Temir Kazık'ın etrafında döndüğü için eski Türkler onu stabil olarak tasavvur etmişlerdir. Nitekim Yedi kardeş, Büyük ve Küçük ayı burçları bu yıldıza bağlanmış olarak tasavvur edilir. Yer de bu noktada demir veya altın zincirle göğe bağlandığı için bu yıldıza Temir veya Altın Kazık ismi verilmiştir. Tanrıların atlarını bağladıkları bu yıldız, eski Türk tasavvurunda yeraltından çıkarak göğe kadar uzanan demir ağaç gibi düşünülmüştür. O halde Temir Kazık, göğün ve yerin direğidir. Bu nedenledir ki bu ağaç veya kazık, Gök Tanrı'ya giden yol veya kapıdır. Kozmos bu demirden olan kazık veya okun etrafında döner durur (Bayat, 2007:291).

3.3.1.3. Obur (Vampir)⁹⁰

Doğu Avrupa'dan dünyaya yayılan “Vampir” denilen demonik varlıkla gerek içerik, gerekse fonetik benzerliği açısından dikkat çekmektedir (Çelik, 2012: 146). Sözcük Başkurtlarda *ubır*, Gagavuzlarda *hobur*, Nogaylarda *obır* ve Çuvaşlarda *vuBır* biçimlerinde “kan emici, vampir” anlamıyla yaşamaktadır. *Obur*Türkiye Türkçesi ağızlarında Rize ve civarında “hortlak” ve “sinde yatan ölü” anlamlarındadır. Bu açıdan bakıldığında mitolojik kimliğin Karadeniz’in kuzeyi, Hazar ve Volga üçgeni içindeki Türk boylarınca yüklendiğini göstermektedir. *Obur* “çok yemek yiyen, doymak bilmeyen” anlamıyla, Türkiye Türkçesi, Kırım Tatarcası, Kırım Karaycası, Kırgızca, Kazakça, Nogayca, Tatarca ve Başkurtçada yaşamaktadır. Sözcük, 17. yüzyıl Anadolu Türkçesinde, Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde *Tatarca* olarak kaydedilmiş ve “cadı, sihirbaz kadın, mezarda dirilen” anlamları verilmiş; Çerkezlerin bölgesindeki Elbruz dağında büyücü *oburlar* ve burada *obur* tanıyıcı, yani sihirbaz ve cadı bilici, saygın ve bilge Çerkez adamların varlığından söz edilmiştir (User, 2010: 124-125). Obur, Türk mitolojisinde vampir tipine girmektedir. O ölümden sonra dirilen bir varlıktır veya hâlihazırda ruhani bir varlık olarak ortaya çıkar. Canlıların kanlarını emer, olağanüstü nitelikleri vardır, çeşitli kılıklara girebilir, genellikle geceleri faaldir (Sarpkaya; Yaltırık, 2018: 50). Obur denilen bu varlık Boston Destanı’nda karşımıza çıkmaktadır.

⁹⁰Slav halklarının (Rus, Beyaz Rus, Ukraynalı, Sırp, Hırvat, Çek, Slovak vb.)folklorunda bugün Vampir olarak nitelendirilen Hortlak, insanlara ve hayvanlara saldırıp kanlarını somurmak suretiyle öldürür. Çoğu kez yarasa kavramıve kelimesi ile özdeşleşen Vampir, Slav halklarında Netopır (Rus), Lyatopır(Polonya), Medopır veya Lepir (Sırp) adlarıyla da bilinmektedir. Bu mitolojik varlık, Slav halklarının folklorunda müşterek demonik varlıktır. Hortlak veya başka bir deyişle Vampir inancı hemen hemen bütün Türk boylarında olmuş, etkileşim sonucunda Slav halklarının benzeri inanç sistemlerinin biçimlenmesinde rol almıştır. İnanca göre geceleri mezardan çıkıp insanların kanını emmekle zarar veren Vampirlerin, gündüz mezarını açıp göğsüne kazık çakarak vereceği zararı önlemek mümkündür. Çeşitli adlar altında bilinen Vampir inancı Hortlak demonolojisinin merkezi kavramıdır. Başkurt folklorunda Ubır, sihir ilmini öğrenmek için ruhunu şeytana satan insanın hortlamış ruhudur. Batı Sibiryalı Türklerinde Ubır, ölen cadının veya intihar edenin geceleri mezardan çıkan ruhudur. Bütün bunlar Türk kültüründe sihirle, cadıyla ilgilenen kesime toplumun korku karışımı bir ihtiyatla baktığının ve bu tip insanların ayrıca bir kategoriye dâhil edildiğinin göstergesidir. Karaçay-Balkarların inancında Obur, kadın olup, geceleri nehir kıyısına gider, elbiselerini çıkararak kumun üstünde yuvarlanmak suretiyle kurda çevrilir ve koyunları yer. Bununla beraber tıpkı Hortlaklar gibi Oburlar da köpeğe, kediye vb. hayvanlara da dönüşüp insanlara ve hayvanlara zarar verirler Oburlar, yalnız atlara dokunmazlar. Hortlak veya Oburların esasen geceleri geldiğine olan inanış bütün Türk halklarında müşterektir. Bu da gecenin karanlık olan gizemli dünyası ile bağlantılı olup eski düşüncede ölümü çağrıştırmasına dayanmaktadır. Hortlakların her iki cinsi - erkek ve kadın - temsil ettiği görülmektedir. Ancak bazı Türk halkalarında onların yalnız kadın olarak tasavvur edilmesi, bu demonik varlığı Türklerin müşterek inancı olan Albastı/Al Kansı/Al arvadı vs. adlarla bilinen demonik varlığı ile aynılaştırır. Burada kutsal anaya dayalıbir yapılanmanın zamanla yerini ataerkil yapıli topluma terk etmesinden sonra oluşan inanç değişimleri söz konusudur (Bayat, 2007: 288-292).

Boston Destanı'nda Boston yola çıkacağı zaman atların hangi ata bindiyse beli kırılmış. Babası Buuba Han dağa gelmiş ve sayısız yilkı ölüsünü görmüş. Daha sonra ise destanda şöyle devam etmektedir:

Tüp túbünö cetiptir,

Dümürçögün kazıptır.

Tümöndögön san cılkı,

Baann kırıp salıptır.

Cerden çıkkan cek bele,

Cer Celmoguz bul bele,

Suudan çıkkan suk bele,

Suk Celmoguz bul bele.

Dibine yetişmiş,

Kökünü kazımış.

Hesapsız binlerce yilkı,

Hepsini kırıp atmış.

Yerden çıkan bela idi,

Yer Celmoguzu bu idi,

Sudan çıkan haset bu idi,

Obur Celmoguz bu idi.

(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 52).

Destanın ilerleyen kısmında, Cezbilek, seksen kırk kızını öldüren Bostan'a, seksen cariyeyi yutan Celmoguz olup olmadığını da sorar:

Cerden çıkkan ceesiñ bi?

Cek Celmoguz sensin bi?

Koro kaygan menmin bi?

Ce kördön çıgıp keldin bi?

Körünöö meni ceysiñ bi?

Suudan çıkkan suk beleñ,

Sulatıp baarın cegidey

Suk Celmoguz sen beleñ?

"Yerden çıkan kötü müsün?

Musibet Celmoguz sen misin?

Horlanan ben miyim?

Ya da mezardan mı çıkıp geldin?

Açıkça beni yiyecek misin?

Sudan çıkan obur musun?

Yere yıkıp hepsini yiyecek gibi

Obur Celmoguz sen misin?

(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 119).

3.3.1.4. Bek Toro

İncelenen Kırgız destanlarından Er Töştük'te kadın varlık olan Bek Toro, eylem ve tasvirleri ile Celmoguz'la büyük benzerlik göstermektedir. Celmoguz'un bir çeşidi de olduğunu söyleyebilir. Çünkü Celmoguz'un bir çeşidi de pistir ve bu cadı heybetli yiğitlerin canını, kanını almaya çalışır, insanları korkutmak ister. Destanda da Bek Toro Er Töştük'ün eşi Kenceke'nin canını almak ister. Bek Tor'un tasvirlerinden

anlaşılacağı üzere kötü karakterli bir demonik varlıktır. Çünkü bu tip, pis, saçında bit ve sirke olan, teni kara çirkin bir kız olarak tasvir edilir. Destanda şu şekilde yer alır:

Cart alaçıktın kaşında	Keçe evin önünde
Cañgıs kara be turgan	Tek bir kara kısrak duruyormuş.
Bir samaydan bit akkan	Bir perçeminden bit akan,
Bir samaydan sirka akkan	Diğer perçeminden sirke akan,
Murnundan çımkırık akkan	Burnu sümüklü
Cap caman kara kıs	Pimpis bir kara kız
Töştüktün bet astınan çıktı deyt.	Töştük'ün önüne çıktı derler.

(İliç, 2012: 35).

Kızın kendisinin pis olduğu gibi evi de kirli, bitli ve sirkelidir. Er Töştük Bek Toro'nun evinde yatar, gece kalktığı da o pis evin içi pırl pırl parlayan altın ve gümüş olduğunu, kızın ise, dolunay gibi parlayan, güneş gibi dalgalanan bir kız olduğunu görür. İlerleyen dizelerde ise, Bek Tora, Er Töştük'ü kendi için yarattığını belirtir:

Bek Toro degin kız ayttı	Bek Toro adındaki kız dedi ki:
Altın caak kümüş til	“Altın kaplamalı, gümüş dilli
Komusumdu kakkamın	Kopuzumu çaldım,
Kudaydın kulağına cakkamın	Tanrı'nın kulağına hoş geldim,
Töştük seni ösümö	Töştük seni kendime
İlayktap casap algamın	Uygun yarattım,
Bul düünödö bok ekin	Bu dünya fena imiş,
Kıyamatta Töştük meniki...	Kıyamette Töştük benim...”

(İliç, 2012: 39).

Bek Toro doğa olaylarını değiştirme yetisi bulunmaktadır. Er Töştük'ün babası İleman Bey ile karşılaşan Bek Toro, onu evinde ağırlamak ister, fakat İleman onun pis olmasından iğrenir ve reddeder, yoluna devam etmek istediğini söyler. Bunun üzerine Bek Toro öfkenir, etrafı sisle kaplatır:

Üşkürüp ketti Bek Toro	Arkasından fırladı Bek Toro
Sasık tuman boldu deyt	Kötü bir sis bastırıldı derler.

(İliç, 2012: 41).

Bek Toro yerin altında yaşamaktadır. Bek Toro, Er Töştük nişanlısı Kenceke'nin karşına yerin altından çıkar ve onunla mücadeleye girer.

Agay Kan cürö berdi
Kenceke cürö berdi
Orto coldo cetkende
Kara cerdin astınan
Bek toro kıs çıktı deyt
Kencekeye ayttı deyt.

Agay Han yoluna gitti,
Kenceke yoluna gitti,
Yolun yarısına ulaştığında
Kara yerin altından
Bak Toro adındaki kız çıktı derler,
Kenceke'ye dedi ki derler.
(İliç, 2012: 48).

İlerleyen kısımlarda Bek Toro, Er Töştük'ü kıskanmasından dolayı Kenceke'yi zehirlemeye çalışsa da başarılı olamaz.

Bek Toro yerin altında yedi kız olduklarını belirtir:

Bis cer altında tüşkөndөy Kencem
Ceti kıs bolup cürgөndөy Kencem

Biz yer altına indiğimizde Kencem,
Yedi kız olduğumuzda Kencem.
(İliç, 2012: 51).

3.3.1.5. Ak Kadın

Yedi başlı Celmoguzlar devlerle aynı soydan geldiği belirtilir. Boston Destanı'nda yedi başlı Celmoguz'un üçüncü ve yeraltında yaşayan diğer dört kardeşinin en güçsüzü olan Ak Dev yer almaktadır. Onun bir de Ak Kadın adlı eşi vardır. Boston'u gelmesini bekleyen ve yeraltını dinleyen Mamıt ile konuşmasında, yedi başlı Celmoguz ve Ak Dev hakkında şunları söyler:

...
Cardamıñdı tiygizseñ,
Suraganıñ beremin,
Suk kempirdi öltürüp,
Maksatıma cetemin.
Ak döönün başın alamın,
Armandan seni kutkarıp,
Al ak döönün orduna
Akim kılıp salamın.”

...
Yardımın dokunursa,
İsteddiğini veririm,
Obur kocakarıyı öldürüp,
Maksadıma ulaşırım.
Ak Dev'in başını keserim,
Üzüntüden seni kurtarıp,
Ak Dev'in yerine
Seni geçiririm.”
(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 175).

Alp Boston, meşhur Ak Dev'in otağına gelir. Otağa girdiğinde Ak Kadın'ın alttaki ve üstteki dudağı tabılgı ağacı ile şişlenmiş görür.

Eşigin açıp Alp
Ordosuna kirgeni.
Döbödöy bolgon ak katın
Oturganın körgönü.
Baykap Bostan turganı,
Döbödöy bolgon ak katın
Ün çıkarıp, cılbadı.
Cakın barıp karasa
Ak katındın oozunun,
Aldıñkı-üstünkü erini
Tabılgı menen toonolgon.

Baston Kapısını açıp Alp Boston
Otağına girdi.
Tepe gibi olan Ak Kadın'ın
Oturduğunu gördü.
Boston dikkat etti,
Tepe gibi olan Ak Kadın
Ses çıkarıp kımıldamadı.
Yaklaşıp baksa,
Ak Kadın'ın ağzı,
Alttaki-üstteki dudağı
Tabılgı ağacının sivri dalıyla şişlenmiş.
(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 282).

Ak Dev yiyeceklerine o kadar düşkündür ki bu sebepten dolayı otağdan ayrılacağı zaman erzakları eşi Ak Kadın yemesin diye ağzını şişler ve ellerini bağlamış (Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 283).

3.3.2. Ejderha Kadın

Yalmavuz, her şeyi kasıp kavuran, süpürüp yutan, yiyip bitiren, kasırğa şeklinde ortaya çıkan bir ejderha olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu, yalmavuz ile ejderha arasında çok benzerlikler vardır. Yalmavuz, şekil değiştirebilme, ikili karaktere sahip olma gibi özellikleriyle, ejderha ile tam bir paralellik içerisinde. Ejderha ise, Türklerde yalmavuzdan daha önce bilinen bir tiptir. Orkun Yazıtlarında veya Divanü Lugati 't-Türk'te "yalmavuz" veya "mangus" kelimesine rastlanmazken, "ejderha" tipini Kaşgarlı Mahmud bize haber veriyor. O, Divanü Lugati't Türk' ünde "Büke" kelimesini açıklarken şöyle der: "Büke: Ejderha, büyük yılan. Şu savda dahi gelmiştir. 'yeti başlıg yil büke' = yedi başlı ejderha (İnayet, 2010: 51).⁹¹

⁹¹ "Ejderha" kelimesinin değişik Türk lehçelerindeki söyleniş biçimi şöyledir: TT. ejder/ejderha. Az. ajdaha. Bşk. ajdaha. Kaz. ajdaha/aydahar. Kırg. acıdaar. Özb. ajdaha. Tat. ajdaha. Tkm. ajdar/ajdarha. Uyg. ejderha. Türkler ise, ejderhayı yedi başlı yılan şeklinde düşünmüşlerdir Türk inancına göre yılan yüz yıl yaşasa ejderha olur. Ejderhalar güzel kızlara dönüşebilirler. Delikanlıları kendilerine âşık ederek onları kendileriyle evlenmeye mecbur edebilirler. Tatarlara göre, ateşli yılan şeklindeki ejderha, dul kadınların yanına ölen kocaları kılığında gelirler ve onlarla yaşarlar. Onlarla yaşayan kadınlar fazla geçmeden hastalanır ve ölürlür. Azerilerin inancına göre, ejderhalar hamile kadınların kamına ilişir ve karnındaki çocuğu öldürür ve yerler. Yalmavuz ve ejderha her ikisinde de şekil

Destanlarda olağanüstü hayvan motifi olarak ejderhaya rastlasakta cinsiyet yönünden tam olarak belli edilmediği gibi sadece yurda zarar veren bir yaratık olarak karşılmaktadır. Fakat Kırgızların “Ejderha Kadın”(Acıdaar Ayal) adlı masalda ejderhanın şekil değiştirerek güzel bir kıza döndüğü görülmektedir. "Hanım acayip bir şey söyleyeceğim, ben kuşu aramaya gittiğimde yolda büyük bir taşın dibinde aydan daha parlak, güneşten daha güzel kız duruyordu. Selam vermek için yanına gitmekistedim; fakat güzelliği karşısında yanına yaklaşamadım." der yiğit."O zaman han: Ben, bir halkın hanıyım, istersen benimle evlen." der. Güzel kız biraz düşünüp: "Ben sizinle evlenirim; fakat birşartım var. Benim oturduğum evde sadece siz olacaksınız. Başka birisinin eve girmesine eve girmesine yasak koyacaksınız." "Güzelin söylediklerini yapmazsam sözünden döner." diyerek han kabul eder. Han bir gün çok hastalanır, mecburen bir tabib çağırırlar. O zaman tabip: "Han'ım dün derdinizi buldum; fakat hanımınızın yanında çekindiğimden söyleyemedim. O güzel hanım değil, ejderhaymış." diye gördüklerini anlatır (Doğan, 2009: 207-208).

3.3.3. Hilekâr ve İkiyüzlü Kadın

Bu gruba giren kadın tipleri kendi çıkarları uğruna en yakınındaki kişilere hile yaparlar ve ikiyüzlü davranırlar. Boston Destanı'nda bu rolü üstlenen kişi Kara Çaç'tır. Kara Çaç ailesine ve özellikle ağabeyi Bostan'a ikiyüzlü davranıp, onlara karşı kurnazca hareketlerde bulunmuştur. Kara Çaç ağabeyini kandırarak uzak diyarlara göndermesinin ardından Fars hanı Aşşakan'a haber verip yurdunu yağmalatmış ve ana-babasına azap çektirmiştir:

Kan Buubanın Kara Çaç	Han Buuba'nın Kara Çaç
Akılmanı başkaça,	Kavrayışı başka türlü,
Amalköyü artıkça.	Hilebazlığı fazlaca.
Aldıda bilip turuuçu,	Önceden bilir,
Ayardık cagı bar eken.	Kurnazlığı var imiş.
Boloor işti muruntan	Olacak işi önceden
Bolcop bilip turuuçu,	Tahmin edip bilir,
Ayardık cagı küç eken.	Kurnazlığı çok imiş.
Caşşılık menen camandık,	İyilik ile kötülüğün,

değiştirebilir. Güzel kızlara veya yaşlı nineye dönüşme, onların karakteristik özelliği sayılabilir (İnayet, 2010: 52-53, 55).

Bolloor künün bolcoldop,
Aldıdan bilip turçuu eken.
Oşonduktan Kara Çaç,
Kıyındık cagı bar eken.

Olacağı günü tahmin edip,
Önceden bilirmiş.
Bu yüzden Kara Çaç'ın,
Ustalığı var imiş.
(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009:
231).

Kara Çaç ağabeyine karşı yaptığı hilekârlık destanda kendi ağzıyla şu şekilde anlatmıştır: “Akılsız ağabeyimi/Gelmez yere gönderip,/Gelemez diye bildim./Alp Kara Kuş düşmanını/ Yenemez derdim./Giden gelmez yere gönderip/Gelemez derdim./Alp Kara Kuş'un yolundan/ Geçemez derdim./Alp Kara Kuş'un kendine/Yem olur derdim./Sınırın kızıl tilkisini/Yenemez derdim./Çok zor yollarda gezip,/Kadamış Han'ın şehrine/Varamaz derdim./Akılsız ağabeyimi,/Yok oldu derdim...”(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 233). Bu hilesi işe yaramayınca ikinci bir hile hazırlar. Yine Kara Çaç bunda da kendi mutluluğu için en yakını olan ağabeyi Bostun'u tehlikeye atma amacı güder. Kara Çaç eşi Ayşakan'a yaşadığı şehirden gitmesini ve ağabeyine yine bir hile yaparak kandırıp onu gelmez yola göndermek istediğini belirtir.

Aytaar sözün Bostongo
Amal kılıp kamdadı,
Catakanam uşul dep,
Caman bölmö tandadı.
Kara Çaçtay arıbıñ,
Amal oylop bütüptür,
Kele catkan Bostondu
Uşunday kılıp kütüptür.

Söyleyeceği sözünü Boston'a
Kurnazlıkla hazırladı,
Meskenim burası diye
Kötü bir oda hazırladı.
Kara Çaç gibi hilekârın,
Hile düşünüp tamamlamış,
Gelmek üzere olan Boston'u
Böyle yapıp beklemiş.
(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009:
234-235).

Ağabeyinden kurtulmak isteyen Kara Çaç, amansız bir hastalığa yakalandığını ve iyileşmesi için ancak şifa veren “ab-ı hayat suyunu” içmesi gerektiğini söyler. Böylece ağabeyi Boston'u kandırıp, ab-ı hayat suyunu bulmaya gönderir. Bu su uzak yerlerde, yüksek kayalığın dibinde bulunduğunu belirtir (Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 238). Boston çeşitli eczacılar, tabipler getirtmiş, fakat öyle bir hastalığının olmadığını söylenmiştir. Kara Çaç ağabeyine yalanlar söyleyip

kandırmıştır. Boston, hilekâr Kara Çaç'ın bu şekilde söylediklerine inanıp, suyu bulmak için yola çıkacaktır.

Menin oorum darısı,

Müroktün suusu ekenin

Aytkıları kelişpeyt.

Bir tuuganım sen bolson,

Aytkanıma sen könsön.

Müröktün suusun aldırğın,

Bir tuuganım men deseñ,

Oşol suuga kandırğın.

Ayıktap algınıñ.

Kalkın saga dos emes,

Kastıgıñı sen bilesin.

Benim hastalığımın ilacının

Ab-ı hayat olduğunu

Söyleyesileri gelmiyor.

Tek kardeşim sen isen,

Söylediğime sen inan.

Ab-ı hayatı getir,

Tek kardeşim dersen,

O suya kandır.

İyileştir.

Halkın sana dost değil,

Düşmanlığımı sen anlayacaksın.

(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 240).

Böylesi kadın figürleri amacını gerçekleştirmek için çeşitli hilelere başvururlar. Bu tip kadına örnek olarak Munduk ve Zarlık Hikâyesi'ndeki Kocakarı Mastan tipi verilebilir. "Han Çançar'ın altmış karısı çaresizce aşağı yukarı koştururlar. 'Altmış günde bir kere sıramız gelir. Kançayım doğursa bize hiç sıra gelmez' diye aralarında konuşurlar. Kocakarı Mastan, 'Altmış kişisiniz, her biriniz bana altmış tabak dolusu altın verirseniz, Kançayım'ın doğurduğu çocuğunu yok ederim' der. Altınları verecek olup söz verirler. Kocakarı Mastan ebesi olarak Kançayım'ı doğurtacaktır... Bunun üzerine kocakarı Mastan, ' Söz vererek evlendiğin hana iki köpek yavrusunu doğurdun' diyerek hile uydurur. Çocukları atmak için gizlice nehre götürür." (Akmataliyev vd., 2007: 203-205). Mastan aynı zamanda çocukları suya atacak kadar da acımasızdır. Kocakarı Mastan ve üvey anneler destanın ilerleyen kısımlarında yine bir hilekârlığa başvururlar. Destanda Mastan ve Üvey annelerinin hileleri ve ikiyüzlülükleri şu şekilde geçmektedir: "Altmış ayal keñeşip mastan kempirdi çıkınıp, kaday kılabiliz ene. Köküröğü kümüş, köçüğü altın aydar balanı kan körüptür. Mastan kempir aytat. Kandın özünün balası. Atı Zarlık. Otuz eki şaardın önörü bar. Kırk cigittey küçü bar. Karındaşının atı Muñduk... Zarlıkkan artıkça Mergen bolgon. Bir künü atası menen taanışat. Baardıgıbizdı künökör kılıp kan öltüröt. Altmış tabak tilla berseñer, Kandın ışkısın kaytarıp, kandaşı Muñduktan

akasına aykızıp, Külmaskandın şaarına cönötöm. Barıp kelgençe on eki ay ötöt. Külmas kandın şaarına bargan adam kelişi güman. Ayaldarga kattık ubada kılıp mastan kampir kanga barıp ariptik körsötüp, coypuluk menen aytkan sözü.” (Altmış karısı aralarında konuşup kocakarı Mastan'ı çağırıp: " Ne yapacağız ana? Han, göğsü gümüş, poposu altın, perçemli çocuğu görmüş" diye sorarlar. Kocakarı Mastan: " Hanın kendi çocuğudur. Adı Zarlık. Otuz iki şehrin hünerleri var. Kırk yiğidinki kadar gücü var. Kız kardeşinin adı Muñduk... Ayrıca Zarlıkkan avcı oldu. Bir gün babasıyla tanışacak. Han hepimizi suçlu olarak öldürecek. Altmış tabak dolusu altın verirseniz, hanın aşkını yeniden kazandırırım. Kız kardeşi Muñduk'a ağabeyi ne söylettirip, Külmöskan şehrine gönderirim. Gidip gelene kadar on iki ay geçer. Külmöskan şehri ne giden insanın geri gelmesi şüphelidir. " der. Eşlere söz verip, kocakarı Mastan'ın hanın yanına gidip hilekârlığını kullanıp, iki yüzlülükle söylediği sözler) Ardından Mastan, Han'a giderek “Dağdaki cinlerin çocuğudur, Altın olarak gözüken...” (Akmataliyev vd., 2007: 211) şeklinde yalanları sıralar.

Munduk ve Zarlık Hikâyesi'nde görülen Mastan Kempir adlı cadı kadın ile üvey anneler hile uydurarak Kançayım'ın iki köpek yavrusu doğrudu şeklinde hana yalan söyleyip ikiz çocukları göle atmasına benzer bir olay Kırgızların “Hanın Çocuğu” (Handın Balası) adlı masalında görülmektedir. “Handın kırk ayalı “Egerde bul köçüğü kümüş, köküröğü altın bala törösö, bizdi han karabay koyot” dep içteri küyüp, “baldardı öltürüp ber” dep, mastan kempirdi çakırıp, bir tabak tilla berişet. Bayağı mastan kempir ayaldı törötkön bolup catıp, bala menen kızdın orduna eki küçüktü sala koyot. Al emi baldardı bolso, alıp barıp suurdun iynine tıgıp, oozun korumdap kete beret. Kanğa: “Ayalıñ eki küçük taptı” dep süyünçü barat. Kan ayabay kapalanıp, “ayaldı eki küçüğü menen suunun ceegine alparıp taştağıla” – dep buyurat.” (Hanın kırk hanımı: "Eğer bu genç hanım, bir erkek ve güzel bir kız çocuğu doğurursa, han bize bakmaz." diye kıskanırlar. "Çocukları öldür." diye cadıyı çağırıp bir tabak altın verirler. O cadı, hanıma doğumda yardım edeceğim gibi görünüp oğlan ile kızı köpeklerle değiştirir. Çocukları ise dağ sıçanının inine sokup inin ağzını kapatır ve gider. Hana: "Hanımın iki köpek doğurdu." diye haber verilir.) (Doğan, 2009: 87, 210-213). Buradaki anlatılanlara benzer olay Kırgızların “Mandıngen Güzel” (Mandıngen Suluu) adlı masalında da görülmektedir. Mandıngen'in doğum yapacağı sıra hanın diğer hanımları kıskanmaları sonucu doğumu yapan ihtiyar kadınla iş birliği yapmaktadırlar: “ Kırk hanım Mandıngen'in

doğum sancısı başladığını öğrenir. Onlar: "Han bizi artık sevmeyecektir." deyip telaşa kapılırlar. Ne yapacaklarını şaşırarak atlarına binip bir yaşlı kadının yanına gelirler: "Ne olursun, teyzeciğim, genç hanımın çocuğunu yok edin." diye yalvararak kırk tabakaltın verirler. Yaşlı kadın, sancılanan Madılgen'in yanına gelip onun gözlerini bağlar. Yeni doğmuş kız ile oğlanın yerine iki köpek yavrusu bırakır. Veletlerisuya atmak için kıyıya geldiğinde, mavi bıştı at iki çocuğu suya düşmedenyakalar. Han'a: "Hanımın iki köpek doğurdu" diye haber gelir (Doğan, 2009: 243).

3.3.4. Hain Akraba Tipi Olarak Kadın

Tarihî destanlarda alplar tarafından yürütülen mücadelelerin daha çok dışa dönük olduğu bilinen bir husustur. Daha çok göçebe bir toplum hayatını yansıtan bu tür destanlarda, cemiyet içi mücadeleye da çekişmelere çok fazla yer verilmez⁹² (Aça, 2011: 18). Göçebe toplumunda görülen mücadeleler olmayıp mücadele toplum adına yapılmaktadır. Mücadele dışa dönüktür ve yakın akraba tarafından bir ihanet söz konusu değildir. Daha sonra yerleşik hayata geçilmesi ile bireysel mücadelelerle birlikte yakın akraba ihanetleri görülmeye başlanmaktadır.⁹³

Akrabalar arası ya da aile içi anlaşmazlığın yer aldığı destan metinlerinde, destan kahramanının kız kardeşi, annesi, amcası gibi yakın akrabalarını nihanetine uğradığı ve bu sinsî davranışlarında çoklukla yardımcı kişiler vasıtasıyla kendisine akrabaları tarafından hazırlanan tuzaklardan kurtulan kahraman tarafından cezalandırılması söz konusudur. Kahraman, zaman zaman düşmanlara karşı giriştiği mücadeleler sırasında karısı, kız kardeşi ya da annesinin düşmanla işbirliğine girmesi gibi bir sürprizle karşılaşmaktadır. Bir yandan düşmanla mücadele ederken diğer taraftan da kendi

⁹²Zaman zaman görülen mücadeleler de bireysel anlamda olmayıp bütün bir ulusu bir bayrak ya da din altında toplamak isteyen tarihî-menkıbevi kahramanın bu dileğine karşı çıkan akraba boylara karşı güç kullanmasından ibarettir. Nitekim Oğuz Kağan Destanı'nın Uygurca nüshasında Oğuz, fetihlerine başlamadan önce akraba boy ya da uruklarla da mücadele etmek durumunda kalmıştır. Burada yürütülen mücadele bütünüyle bir ülkü çerçevesinde yaşanmakta ve herhangi bir bireysellik içermemektedir (Aça, 2011: 18).

⁹³Bahadırların yabancı düşmanların dışında ana, abla ya da eş gibi kendi yakın düşmanları vardır ve onlar, düşman tarafına geçerek bahadıra ihanet etmektedirler. Tuva kahramanlık destanlarından Kangıvay Mergen'e, bahadırın eşi Kara-Çuzun, eşi Kangıvay Mergen tarafından mağlup edilen Han-Kuçu'yu derin bir kuyudan kurtarıp onunla kaçmaktadır. Bu olayla ilgili bir tören (toy) hazırlanır. Kadın, bu toy sırasında kocasını içki içirerek sarhoş eder ve Han-Kuçu'nun yardımıyla uçurumdan denize atar. Kadın, daha sonra tüm hayvanları ve eşyaları alıp düşmanın obasına gider. Han-Huluk, Erge-Kara-Saybm, Ulug-Kara-Moge gibi destanlarda da kahramanların yakınları olan kadınlar tarafından aldatılması ve ihanete uğraması motifi yer almaktadır (Aça, 2011: 21).

yakın akrabalarıyla uğraşmak durumunda kalmaktadır. Buradaki ihanet ve çekişmelerin bütünüyle bireysel çıkarlar çerçevesinde geliştiğini bir kez daha hatırlatmakta yarar vardır (Aça, 2011: 20). Bu tip destanlarda kadınlar düşman erkekle iş birliği yapıp, eşini yenerse veya ortadan kaldırırsa onunla evleneceğini belirtir. İhanet eden yakın akrabalar sonunda cezalarını bulmaktadır. İhanetin bu şeklini Şırdakbek Destanı'nda açık bir şekilde görülmektedir. Şırdakbek karısına çok değer vermekte ve onu en güzel şekilde yaşatmaktadır. Fakat kadın bütün bu yaptıklarına ihanet eder. "Çagayhan, adam gönderip, kendisini çok fazla övdürerek, kadının aklını çelmeye başlar. Övülen Çagay'ın şöhretini duyan şımarık onu arzulamaya başlar ve "Bir yol bulup Er Çagay'la evlenmem lazım", diye niyeti bozular." (Akmataliyev vd. , 2007: 295). Bunun üzerine, Çagay, "Ayal da bolsoñ akılñ bar, aytkan sözüñ şar adam ekensiñ. Aldına adam ciberdim, han Şırdaktı kantip ceñem, erke, seni men kantip alam. Uşunun akıl aylasın anık aytıp ciber". Kadın cevap: "Sen, Çagaytörö, özüñ törö turup, közüñ körö turup, beker catpa. Han Şırdak özü ayar. Akıl, amal dayar. Amalına amal salbasañ, amal menen albasañ, atışıp oğuñ cetpeyt. Küröşüp küçüñ cetpeyt. Alar cönüñ uşu-cıgar ceriñ - suusu! Suunu cerdin aldınan cürgüzüp karapadan kılğan noo menen alıp kelip ordonun içinden çırgan. Bul noonu cerge kömgön. Çön adam bilgen emes, eç adam körgön emes. Handan Şırdak bilet, katından men bilem. Salgan ustalar bilet. Bulardan başka can bilbeyt. Çagay töröñ mına uşunu menen kelse, Şırdakbektı ceñse, men Çagaydın katınımın. Kelgende beker kelbesin, Çolok-Kiyiktin suusunun başın alsın. Suuga agızıp saman salsın. Saman agıp karapa noogo tıgılat. Suu akpay kalgans oñ, Şırdak cıgılat" -dep bardık sır-sıpatım aytıp." (Kadın olsan da aklın var, açık sözlü insanmışsın. Yanına adam gönderdim, Han Şırdak'ı nasıl yenerim, seni nasıl alırım. Bunun zekice bir hilesini açıkça söyleyiver". Kadın cevabını yazar: "Sen, Çagay efendi, kendin efendiyken, gözlerin görürken boş durma. Han Şırdak, ileriye görendir. Akli, hilesi hazırdır. Hilesini hileyle cevaplamazsan, hileyle kazanmazsan, karşılıklı ateş açtığında okların yetmez. Güreşe tutuşursan gücün yetmez. Yeneceğin durum bu, çıkış yolun, suyudur! Suyu yerin altından akıtıp çömlleklerden yaptığı oluklarla getirip sarayın içerisinden çıkarmıştı. Bu olukları yere gömmüştü. Sıradan insanların haberi yok, kimse görmemişti. Hanlardan Şırdak bilir, karılardan ben bilirim. Yapan ustalar bilir. Bunlardan başka kimse bilmez. Çagay efendin işte bunlarla gelir ve Şırdakbek'i yenerse, o zaman ben de Çagay'ın karısıyım. Geldiğinde boşuna

gelmesin, Çolok-Kayın'ın suyunun kaynağını ele geçirsin. Suyu saman atıp akıtsın. Saman çömlekten akıp olukları tıkar. Sular akmayınca, Şırdak dayanılır", diye sırlarını söyleyip" (Akmataliyev vd. , 2007: 297). Şırdakbek'in eşi, düşmanla iş birliğine girip, kocasına ihanet etmesi ve onu aldatması Türk destanlarında sıklıkla görülmeyen bir durum sergilenmiştir. Çünkü Türk destanlarında kadın kocasına son derece sadıktır ve Şırdakbek Destanı'nda görülen ahlaksız (iffetsiz) kadın figürüyle karşılaşılmasıdır. "Hain akraba tipi" daha çok yukarıda da bahsettildiği üzere yerleşik hayat ve bu hayata geçmekle birlikte bireysel çıkarıcılığın ön plana çıkması bu tiplerin destanlarda da görülmesine sebep olmuştur. Ahlaksız (iffetsiz) olan bu kadın sonunda Çagay Han tarafından cezalandırılarak öldürülür. Şırdakbek'in intikamını şu şekilde almaktadır:

"Zavallı Şırdak' ın çektiği horluğun öcünü aldım, yüzü karayı acı acı ağlatacağım, artık ondan soğudum. Sağsalım bırakmadan öldürmek gerek!" diye han halkın hepsini çağırır, halk nizamlı olsun diye kalabalığın ortasına getirip, bu yüzü kara kadını iki bacağından bağlar, ipin uçlarını iki devenin boynuna bağlayıp iki tarafa sürerek parçalara ayırır. Han Şırdak'ın intikamını alır, görenlerin hepsi sevinir." (Akmataliyev vd., 2007: 301). Kadının Türk toplumunun ahlak kurallarına uymadığı zaman buradaki "beti kara katın" (yüzü kara kadın) ifadesi kullanılmaktadır.

Bazı durumlarda kadın yakın ailesine kendi çıkarları ve nefsi uğruna ihanet ettiği görülmektedir. Boston Destanının da Boston'un kız kardeşi Kara Çaç ağabeyini kandırarak uzak diyarlara göndermesinin ardından Fars hanı Ayşakan'a haber verip yurdunu yağmalatmış ve ana-babasına azap çektirmiştir:

Murunku kanım Kan Buuba,
Azırkı kanım Ayşakan.
Kan Buuba kızı Kara Çaç,
Katın bolup cırgagan.
Uulu Baston döö ele,
Bostan bozup ketken deyt,
Kelbes cayga cetken deyt
Karındaşı Kara Çaç
Kaytpas cayga cibergen.
Akılsız agam ketti dep,
Mudaaga men cettim dep,

"Önceki hanım Buuba Han,
Şimdiki hanım Ayşakan.
Han Buuba'nın kızı Kara Çaç,
Kadın olup refah içinde yaşadı.
Ulu Boston dev idi,
Boston kaçıp gitti, der,
Gelmez yere ulaştı, der.
Kardeşi Kara Çaç
Dönülmez yere gönderdi.
Akılsız ağabeyim gitti diye,
Maksada ben ulaştım diye,

Persiya kanı Ayşakan
Kabar berip çakırgan.
Kaygırtıp elin çaptırgan.
Atasının kan tagın
Abiyirsiz kızı kıyratkan.
Ata-enesin ıylatkan.
Malı-mülkün cıynatkan,
Batıştı karay aydatkan.
Kayaşa bergen baatırdın,
Başın alıp sulatkan.
Aydap kelip bul cakka
Baarıbızdı kuuratkan.
Ayşakanday baatırğa
Tiyip alıp Kara Çaç
Calgız başın cırgatkan.

Fars hanı Ayşakan'ı
Haber verip çağırdı.
Kederlendirip yurdunu yağmalattı.
Babasının hanlık tahtını
Utanmaz kızı darmadağın etti.
Ana-babasını ağlattı.
Malını-mülkünü toplattı,
Batıya doğru sürdürdü.
Direnen bahadırın,
Başını kestirdi.
Sürüp gelip bu tarafa
Hepimizi kuruttu.
Ayşakan gibi bahadıra
Varıp Kara Çaç
Bir tek kendi haz duydu.

(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009:
229-230).

Ağabeyinden kurtulmak isteyen Kara Çaç, Cezbilek'i bulması için gelmez yollara göndermiştir. Yollarda çeşitli olağanüstü varlıkları geçemez diye düşünerek onu tehlikeye sürüklemiştir. Fakat Boston bunları geçip, Cezbilek'e kavuşmasının ardından yurduna tekrar dönmesi üzerine Kara Çaç korkar ve tekrar hileye başvurarak ağabeyinden kurtulma yoluna gider. Ağabeyinden kurtulmak isteyen Kara Çaç, amansız bir hastalığa yakalandığını ve iyileşmesi için ancak şifa veren "ab-ı hayat suyunu" içmesi gerektiğini söyler. Böylece ağabeyi Boston'u kandırıp, ab-ı hayat suyunu bulmaya gönderir. Bu su uzak yerlerde, yüksek kayalığın dibinde bulunduğunu belirtir (Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 238). Kara Çaç yakın ailesine ve çevresine çok büyük ihanet edip, Boston gittikten sonra Ayşakan'ı çağırıp, huzur içinde olan yurdunda kargaşa çıkarır, hazineyi yağmalatır, han babanın otağını harabeye çevirir, yaşlılara çocuklara acımayıp eziyet ettirir, birçok adam öldürür, gelinler, kızları ağlatır. Kanışa anasına bakmayıp, babası ile anasını mal ardına sürer (Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 344).

Boston Destanı'nda ihanet eden diğer kişi ise, yedi başlı Celmoguz'un en büyük oğlu Çoyun Alp'in üvey kızı Kunduzay'dır. Kunduzay üvey olmasına rağmen Çoyun

Alp'in hiç çocuğu olmadığından dolayı kendi çocuğu gibi sever. Fakat Kunduzay babasından zorla annesini aldığı için intikam alır ve Boston'un Çoyun Alp'i öldürmesinde yardımcı olur. Kunduzay babasının düşmanı Boston'a âşık olur. Kız babasına ihanet ederek babasının nasıl öldüreceğine dair Boston'a yol gösterir ve yardım eder: "Karaboz Çoyun Alp talaaga çıkıp ketken uçurduktan paydalanıp, Kunduzayga Bastondu colukturat eken. Kunduzay Bostongo bolgon okuyanı, özünün aga aşık ekendigin bildiret. Kunduzay ordonun içinde temir üy bar ekenin aytat. Al temir üydün içinde temir sandık bar ekenin aytat. Temir sandıktın içinde Çoyun Alptın canı bar ekenin aytat. Çoyun Alp kelgende canınan açkıcıtarın uurdap alıp Bostongo bermek bolot. Al temir üydü altımış döo kaytarganın aytat. Açkıcıtı men alıp beremin, andan arkı aylasın özün tap deyt." (Karaboz, Çoyun Alp'in bozkıra çıkıp gittiği fırsattan faydalanıp, Kunduzay ile Boston' u karşılaştırmış. Kunduzay, Boston'a olan biteni, kendisinin ona âşık olduğunu bildirir. Kunduzay şehrin içinde demir bir ev olduğunu söyler. O demir evin içinde bir demir sandık olduğunu söyler. Demir sandığın içinde Çoyun Alp'in canının olduğunu söyler. Çoyun Alp geldiğinde yanındaki anahtarları çalıp Boston'a verecek olur. O demir evi altmış devin beklediğini söyler. "Anahtarı ben alıp veririm, ondan sonrasının çaresini kendin bul" der)(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 302). Daha sonra Kunduzay anahtarı babasından çalar, Boston'a verir. Boston bütün uğraşlar sonunda Kunduzay'ın yardımı ile Çoyun Alp'i öldürür.

Boston Destanı'nda Boston'nun kız kardeşi Kara Çaç'ın ailesine ihanet etmesi gibi "Biricik Oğul Canadıl" (Calğız Uul Canadıl) masalında da Canadıl'ın kız kardeşi Karlıgaç da abisine ihanet etmiştir. Bir gün kız kardeşi Karlıgaç: "Sevgili ağabeyim, evde otura otura sıkıldım. Atını verirmisin bineyim; kuşunu verir misin ava çıkayım. Biraz eğleneyim." diye rica eder. Canadıl kız kardeşine istediklerini verir. Karlıgaç eğlenmeye gittiği sırada düşman Kalmuk Hanı Çekir Han'la karşılaşır. Çekir Han kızı üç gün alıkoyar ve evlemeye karar verirler. Çekir Han: "Canadıl ile savaşmaya gücüm yetmez, o bana iyilikle kız vermez, nasıl yaparız bu işi?" der. O zaman Karlıgaç: "Ben karanlık dağ geçidine yengemle böğürtlen toplamak için gideyim. Akşam eve dönünce: "Karnım, karnım!" diyerek kan tükürüp yatağa düşeyim. Ağabeyim çaresizlikten bütün bahşı, hekimleri çağırır. Onlar benim hasta olmadığımı söylerler. O zaman benim söylemem üzerine sana adam gönderirler. Sen bir ebe, bir doktor gönder. Onlar kardeşime: "Mürök Kakbaş'ın suyu deva olur." desinler. Ona

giden çok olur, dönen olmaz. Ağabeyim gidince gelip yurdumuza saldırmaya ve beni götürmeye cesaretin yok mu?" der (Doğan, 2009: 192-193). Karlıgaç bütün bu dediklerini yapar, Çekir Han'a haber getirir getirmez, Çekir Han gelip Canadıl'ın yurdunu işgal eder. Karlıgaç'la evlenip babasını inek çobanı, annesini buzağı çobanı yapar. Hanımını uyuz öküze bindirip odun taşıyan hizmetçi yapar (Doğan, 2009:193). Böylece Karlıgaç ailesine ihanet etmiş olur.

Canış Bayış Destanı'nda Celkayıp, babası Kalmuk hanı Sıyadat'a ihanet eder. Sıyadat'ın düşmanlarından olan Bayış'a âşık olur ve onunla işbirliğine girerek, hem Bayış'ı ölümden kurtarır hem de Celkayıp babasını hiçe sayarak birlikte kaçarlar. Babası bu durumu sonradan anlar ve şunları söyler:

Körso kızım Celkayıp	Meğerse kızım Celkayıp
Bagıp cürgön turbaybı	Bakıp besliyormuş.
Kırgızdın uşul balbanın,	Kırgızların bu pehlivanını
Mına emi tüşündüm	İşte şimdi anladım
Emne üçün orga salganın	Ne için çukura saldığını.
Kalkım emes özümö	Halkım değil bana
Cürüptür kızım kas bolup.	Kızım düşman olup gezmiş.
Esirip cürgön ekenmin	Sarhoş olup gezermişim
Elüüdön aşsam çaş bolup.	Elliyi aşsa da yaşım genç olup.
Bu Celkayıp şurkuya	Bu fahişe Celkayıp
Düşmanımdı bilgizbey	Düşmanımı hissettirmeden
Saktap cürgön turbaybı.	Saklayıp geziyormuş meğer.
Tulparımdı tımızın	Gizlice tulparımı
Taştap cürgön turbaybı.	Alıştırıp hazırlıyormuş meğer.
Tiyip alıp balaga	Varıp oğlana
Kaçkan cürgön turbaybı.	Kaçmaya hazırlanıyormuş meğer.
Basar coldun kün murun	Gideceği yolunu önceden
Çaktap cürgön turbaybı.	Denkleştirip kestirmiş meğer.

(Aknataliyev; Mukasov, 2013: 130-131).

Mendirman Destanı'nda Kanışay, eşi Mendirman'a ihanet eder. Kanışay kandırıp kendisini kaçırması üzerine Alıp Han diye bir hana sığınır. Daha sonra hanın yönettiği halktan bir cadı kadın Kanışay'ın güzelliğini kıskanır ve ona kötülük yapmak ister. Alıp Han ile Kanışay'ın aklını çeler ikisini birbirine âşık eder.

Sonrasında ise, Kanışay yoldan çıkar ve eşine ihanet eder. Bunun üzerine Kanışay yalan söyleyerek eşine kaçak diye iftira atar.

Cüzü kara Kanışñ	Gönlünü hana kaptırdı
Köñülün kağa berdi emi	Yüzsüz Kanış'ın
"Munum kaçkan kaçkın, dep "	Benim kocam kaçaktır
Akılınan şaşkan " dep	Bu aklını şaşırmıştır
Toğuz bayı bar ele	Dokuz kardeşi vardı
Öltürömün dedi ele	Öldüreceğim demişti
Çoğuluşup keldi ele	Toplanıp gelmişlerdi
Atka min dep kaçırdım	Ata bindirip ben kaçırđı m
Toğuzun özüm cazğırdım	Dokuzunu ben şaşirttim
Aman-esen kutkarıp	Sağ salim kurtarıp
Eliñe keldim men alıp	Alıp yurduna ben getirdim
Özü kaçkın kişi dep	Kendisi kaçaktır
Aytkan kebim uşu " dep	Diyeceğim budur. "
Kanıştı kудay urdu emi	Kanış (artık) yoldan çıktı
Kağa köönün burdu emi	Hana gönlünü kaptırdı
Tübü-cayı uşu dep	Soyu sopy budur diyerek
Camandap aytıp berdi emi	Kötüleyip anlattı.

(Akmataliyev; Caynokova, 2009: 36).

Munduk ve Zarlık Hikâyesi'nde de Çançarkan çocuğı olmadığı için birden fazla kadınla evlenir ve Çançarkan'ın eşlerinin, en son evlendiğı Kançayım'a karşı kıskançlık beslerler. Fakat bu kıskançlık dozunu artırır, bu durumda diğere eşler hileli yollara başvurarak kocasının ilgi gösterdiği öteki eşe zarar verme durumu görülür. Bu sebepten dolayı kocasına ihanet ederler. Kançılayım hamiledir, doğum zamanı gelmiştir. Bunun üzerine, "Altmış karısı çaresizce aşağı yukarı koştururlar. 'Altmış günde bir kere sıramız gelir. Kançayım doğursa bize hiç sıra gelmez' diye aralarında konuşurlar. Kocakarı Mastan, 'Altmış kişisiniz, her biriniz bana altmış tabak dolusu altın verirsiniz. Kançayım'ın doğurduğu çocuğunu yok ederim' der. Altınları verecek olup söz verirler. Kocakarı Mastan ebesi olarak Kançayım'ı doğurtacaktır... Bunun üzerine kocakarı Mastan, 'Söz vererek evlendiğın hana iki köpek yavrusunu doğurdun' diyerek hile uydurur. Çocukları atmak için gizlice nehre götürür." (Akmataliyev vd., 2007: 203-205). Görüldüğü üzere altmış eşin kıskançlığı, hileli

yollarla, doğacak olan çocuklara zarar vermeyi göze alabilecek şekilde kendini göstermiştir.

3.3.5. Kıskanç Kadın

Gerçek hayatta olduğu gibi bazen destanlar, masallar, halk hikâyeleri gibi türlerde de kadınlar eşini veya sevgilisini, başka kadından kıskanırlar. Erkeğin birden fazla kadınla evlenmesi veya eşinden başka kadınlara ilgi göstermesi durumunda hanımın veya hanımlarının kıskanması olağan bir durumdur. Fakat bazı durumlarda bu kıskançlık dozunu artırır, böylece ilk eş veya eşleri hileli yollara başvurarak kocasının ilgi gösterdiği öteki eşe zarar verme olasılığı ile karşı karşıya kalınabilir. Bu durumu Munduk ve Zarlık adlı hikâyede Çançarkan'ın eşlerinin, en son evlendiği Kañayım'a karşı kıskançlıkta görülmektedir. Kañılayım hamiledir, doğum zamanı gelmiştir. Bunun üzerine, "Altmış karısı çaresizce aşağı yukarı koştururlar. 'Altmış günde bir kere sıramız gelir. Kañayım doğursa bize hiç sıra gelmez' diye aralarında konuşurlar. Kocakarı Mastan, 'Altmış kişisiniz, her biriniz bana altmış tabak dolusu altın verirsiniz. Kañayım'ın doğurduğu çocuğunu yok ederim' der. Altınları verecek olup söz verirler. Kocakarı Mastan ebesi olarak Kañayım'ı doğurtacaktır... Bunun üzerine kocakarı Mastan, 'Söz vererek evlendiğin hana iki köpek yavrusunu doğurdun' diyerek hile uydurur. Çocukları atmak için gizlice nehre götürür." (Akmataliyev vd., 2007: 203-205). Görüldüğü üzere altmış eşin kıskançlığı, hileli yollarla, doğacak olan çocuklara zarar vermeyi göze alabilecek şekilde kendini göstermiştir.

Munduk ve Zarlık Hikâyesi'nde görülen kıskançlık durumu gibi Sarinci, Bököy Hikâyesi'nde de görülmektedir. Burada erkeğin birden fazla kadınla evlenmesi veya eşinden başka kadınlara ilgi göstermesi durumunda hanımın kıskanması normal bir durumdur. Hikâyede kıskançlığın kadınlara özgü bir özellik olduğu vurgulanmaktadır. Sözü edilen hikâyede bu kıskançlık şöyle yer almaktadır:

Cakşı eken Bermet suluu kız

Alıñız, Bököy begibiz.

Ayaldın peyli tar degen,

Kapalanıp cürbösün

Kaşıñda Akça teñiñiz?

Adam talıp cıgılat,

Bököy beyimiz, Bermet güzel,

İyi kızdır alınız.

Kadının huyu zordur derler

Kadın kıskançtır derler,

Karınız Akça yanında

İnsan bayılıp düşer,

Ak Bermettin tülünö.

Ak Bermet'in güzelliğine.

(Alper, 2004: 336).

Mendirman Destanı'nda yer alan cadı kadın, Mendirmanın eşi Kanışay (Aykanış)'ın güzelliğine dayanamaz, onu kıskanır. Kıskançlık şeytansı bir özelliktir. Cadı kadın burada Kanış'a bir kötülük yapmak ister ve Alıp Han'a gider, Kanışay'ın güzelliğini çok över. Daha sonra Kanışay'a da Alıp Han'ı anlatır. İkisinin aklını çeler, bunları görüştürür. Alıp Han kızı görür görmez âşık olur:

Özü kıyar, kuu kempir

Kendisi kurnaz, cadı kadın

Katındı da aldadı

Kadını da kandırdı

Adıl kandı aldadı

Adıl Han ' ı (da) kandırdı

Oy-boyuna koybodü

Kendi haline bırakmadı

Öydö-ıldıy tolğodu

Ondan bundan bahsetti

Kıyar kempir Oñbodü

Kurnaz kadın vazgeçmedi

Anday bolsa barmakka

Nihayet gide gide

Sarayına bardı emi

Sarayına vardı

Saramcalın kördü emi

Becerikliliğini, hünerini gördü

Aykanıştı körgöndö

Aykanış'ı görünce

Aytkanınday tañ kaldı

Söylediği gibi hayran kaldı

Akılı ketip sandaldı

Aklı başından gitti

Sanaası caman bölündü

Binbir düşünceye daldı

Nur kızınday köründü

Peri kızı gibi göründü

Kandı kудay urdu emi

Şeytan hanı yoldan çıkardı.

(Akmataliyev; Caynokova, 2009: 31).

Eşini bir başka kadından kıskanıp o kadını tehlikeye atacak kadın figürü masalarda da görülmektedir. Kırgızların "Talkamış" masalında evden kaçan iki kız kardeşden biri yolda geyik donuna girer. Masalın ilerleyen kısımlarında yolda giderken ak saraya rastlarlar. Saraya girip bir süre kaldıklarında sarayın beyi geyik olmayan kıza âşık olur. Bey, kız eve girince eve girip, dışarı çıkınca dışarı çıkarak yanından ayrılamaz hale gelir. Ayrıldığı an çok özlemeye başlar. Derken, oğlan, günlerden bir gün kızla evlenmek ister, toy yapmaya karar verirler ve oğlan ava gider. O ava gidincehanımı kızı aldatarak ırmak kenarına götürür ve orada suya itiverir (Karadavut, 2006: 283). Burada oğlanın eşi kıskançlığı sonucu diğer evlenmek istediği kızı suya atarak ölmesini ister.

Munduk ve Zarlık Hikâyesi'nde görülen Mastan Kempir adlı cadı kadın ile üvey anneler hile uydurarak Kañçayım'ın iki köpek yavrusu doğrudu şeklinde hana yalan söyleyip ikiz çozukları göle atmasına benzer bir olay Kırgızların "Hanın Çocuğu" (Handın Balası) adlı masalında görülmektedir. "Handın Kırk Ayalı "Egerde bul köçüğü kümüş, köküröğü altın bala törösö, bizdi han karabay koyot" dep içteri küyüp, "baldardı öltürüp ber" dep, mastan kempirdi çakırıp, bir tabak tilla berişet." (Hanın kırk hanımı: "Eğer bu genç hanım, bir erkek ve güzel bir kız çocuğu doğurursa, han bize bakmaz." diye kıskanırlar. "Çocukları öldür." diye cadıyı çağırıp bir tabak altın verirler.) (Doğan, 2009: 87, 210). Buradaki anlatılanlara benzer olay Kırgızların "Mandılgen Güzel" (Mandılgen Suluu) adlı masalda da görülmektedir. Mandılgen'in doğum yapacağı sıra hanın diğer hanımları kıskanmaları sonucu doğumu yapan ihtiyar kadınla iş birliği yapmaktadırlar: "Kırk hanım Madılgen'in doğum sancısı başladığını öğrenir. Onlar: "Han bizi artık sevmeyecektir." deyip telaşa kapılırlar. Ne yapacaklarını şaşırarak atlarına binip bir yaşlı kadının yanına gelirler: "Ne olursun, teyzeciğim, genç hanımın çocuğunu yok edin." diye yalvararak kırk tabak altın verirler (Doğan, 2009: 243).

3.3.6. Dul Kadın

Dul, eşi ölmüş veya eşinden boşanmış erkek veya kadın için kullanılır. Dul kalmak bir kadın için çok üzücü bir durumdur. Çünkü kadın için erkek onun koruyucusudur, erkeğin olmaması onu acınacak duruma ve yardıma muhtaç konumuna getirir. Er Eşim Destanının da eşlerinin ölümü üzerine dul kalan kadınlardan söz edilmektedir.

Elin talap han Tursun,	Halkımı talan edip Han Tursun,
Uugun cagıp kül kılğan	Çadırlarını yakıp kül etti
Uuluñ uy kaytartıp kul kılğan.	Oğullarını inek güttürüp köle yaptı.
Kızım kızalaktay küñ kılğan	Kızlarını aşağılayıp cariye yaptı
Katının kara salıp tul kılğan.	Karılarını siyahlara büründürüp dul yaptı.

(Akmataliyev vd. , 2007: 117)

Boston Destanı'nda toplum içerisinde dul kadınlara yardım etme konusunda çabaladıkları görülmektedir. Boston'un düğününde dul kadınları "Deve Çözme" oyununa katılmalarını istemişlerdir. Çünkü deveyi çözen kişi o devenin sahibi olacak ve bu şekilde servete-mülke kavuşarak ferahlayacak ve zenginleşecektir: "Deve çözmeye çıksınlar./ Dokuzlayıp deve bağlandı./ Develerin hepsi havutlandı./ Yük

yüklenip hazırlandı./ Yüklerinin hepsinde/ Değerli nesnelere çok,/ Deve çözmeye çıkın./ Deveyi çözüp alın./ Servete-mülke sahip olup/ Ferahlayıp, zenginleşin./ Dizi halinde varın./ Bütün şartları yerine getirip/ Deveyi çözüp alın./ Ebediyyen zengin olup/ Refah içinde yaşayın.”(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 149).

Destanlarda kadınlar eşlerinin ölümüne yakınırken, bir yandan dul kaldıkları içinde yakınmakta ve kendilerini bahtsız olarak nitelemektedirler. Azkaza Baatır Destanı’nda şu şekilde geçmektedir:

“Talihimin şansı yok/Ben bir talihsiz, bahtsızım/ Tanrı'mın dileğini vermediği,/ Vermedi benim dileğimi./ Dertle doldu yüreğim.../Altınım, değerli asilim,/ Güneşe dokunup kavruldu./ Korumasız kaldım/ Gözümünden yaşım döküldü./ İhtişamlı Han Kasım/ Bir yıl gülüp oynayınca/ Vuslatımdı Kasımcan/ Benim başım dul kaldı./ Geniş sarayım boş kaldı./ Camıyla gibi hanımı/ Ardında dul kaldı./ Dulluk aldı Camıyla/ Ukdesi çok deryadır.” (Egimbayeva, 2012: 94).

Dul kalmak kadınlar tarafından istenmeyen bir durumdur. Çünkü kadın tek başına çaresizdir ve korunmaya muhtaçtır. Dul kadını yakınları biriyle evlendirmek isterler. Kırgız destanlarında bu kişi genellikle ölen kocanın erkek kardeşi olmaktadır. Kocacaş Destanı’nda Kocacaş ölümü üzerine Zulayka dul kalır. Halk dul kalan Zulayka’ya destek olsun diye Kocacaş’ın erkek kardeşi ile evlendirirler:

Kalk aytsa katın til almak,	Halk söyleyince kadın bilir,
Artında kalgan cesirdi;	Arkasında kalan dulu,
Aganın zaybın ini almak.	Ağabeyin eşini kardeşi almalı.
Zulayka suluu süysün- dep,	Güzel Zulayka istesin diye,
Sunuş kıldı el- curtu,	Teklif etti bütün herkes,
Salamat canın kor kılbay,	Tatlı canını üzmeden,
Sartkoşçuga tiysin- dep.	Sartkoşçu ile evlen diye.
Mergendin ordun kur koyboy,	Avcının yerini boş bırakmadan,
Oşo da bolsa bir tuugan,	O ne de olsa kardeş,
Zulaykaga, karalaşıp cürsün- dep.	Zulayka'ya destek olsun diye.

(Akmataliyev; Kırbaşev, 2007: 233).

Kurmanbek Destanı’nda Kurmanbek’in ölümü üzerine Kanışay dul kalmak yerine ölmek istediğini belirtir:

Kurmanbek’in ölümüne dayanamayan eşi Kanışay şunları dile getirir:

...

...

Kotorup erge tiygençe.
Kordugun sanap küygönçö,
Caman erge kor bolup,
Komutta kılıp küygönçö,
Arka çaçımı tarayın,
Acalsız ölö kalayın!
Akıret ketken calgızdın,
Arkasınan barayın,
Arı çok cesir atıgıp,
Kimdin közün karayın?
Celke çaçımı tarayın,
Cetpese acal meyline
Carınıp ölö kalayın,
Şeyit ölgön calgızdın,
Cetegine barayın,
Şermende cesir dedirip,
Kimdin közün karayın.

Yeni kocaya varmaktansa,
Horluğunu çekmektense,
Kötü kocaya hor olup,
Acı çekerek yanmaktansa,
Arka saçımı tarayayım,
Eceli beklemeden öleyim!
Sonsuza giden yalnızın,
Ben de peşinden gideyim,
Arsız dul adını alıp,
Kimin gözüne bakayım?
Ense saçımı tarayayım,
Ecelim gelmemişse
Kendimi hançerleyeyim.
Şehit giden yalnızın,
Arkasından gideyim,
Arsız dul dedirtip,
Kimin gözüne bakayım."
(Mukasov, 2013: 135).

Kırgız Türklerinin destanların dul kalan kadın tiplerini sıklıkla görülmektedir. Bunlardan biri de Kozuke ve Bayan Hikâyesi'nde, Karabay'ın ölümü üzerine, Ak Sanam artık güzel bir dul olur. Bu ölüm ikisini de kötü etkiler. Baybiçe Sanam dul kalınca, Kozuke yetim kaldığından dolayı Sarıbay kızını vermektен vazgeçer kızını alır kaçır (Akmataliyev vd. , 2007: 145).

3.3.7. Kısır Kadın

Göçebe Türk toplumunda hayat şartlarının ve yaşam şekillerinin vermiş olduğu zorluklar sebebiyle tehlikelere karşı korunmak amacıyla çocuğa çok önem verilmektedir. Kız çocuk her ne kadar Türk toplumu için geri plana atılmaz ise de yine de güç, kuvvet bakımından erkeğin fiziki yapısı daha uygun olması sebebiyle göçebe toplumun yaşam şartlarının verdiği zorluklar erkek çocuğu daha ön planda tutmuştur. Fakat bunların da ötesinde çocuksuz kadın toplum tarafından pek hoş karşılanmamıştır. Bu sebeple kadına yönelik çeşitli olumsuz ifadeler üretilmiştir. Mesela, Dede Korkut Kitabında Bayındır Han oğlu, kızı olmayanı kara otağa

oturtulmasını, altına kara keçe sermesini, önüne de kara koyun yahnisinden konulmasını belirtir, daha sonra “yerse yesin yemezse kalksın gitsin” şeklinde ifade kullanır. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere çocuğu olmayana değer verilmemekte ve kısır kadınlar hakir görülmektedir. Kırgız kültüründe de çocuğu olmayan kadına ağır muamele yapıldığı belirtilmektedir. Çocuksuz kadın hiçbir şeye faydası olmayan meyvesiz ağaca benzetilir. Kırgız Türklerinin destanlarında da kadının kısır olmasını yüzüne vurarak kötülemek maksadıyla yer aldığı görülmektedir.

Bununla birlikte Kırgız kültüründe çocuğu olmayan kadınlar toplum içerisinde bahtsız olarak nitelendirilmektedir. Çocuk sahibi olabilmeleri için de farklı ritüeller gerçekleştirmektedirler (Sağlık merkezlerine gitme, halk hekimlerine gitme, mezar gezme, kurban kesme, halkın duasını alma...). Çocuksuzluğun bahtsız bir durum olduğunu atasözleri de gösterir: “*Bee tuumayınça baytal atı kalbayt, katın tuumayınça kelin atı kalbayt.*”, “Kısrak doğurmayınca baytal adı kalmaz, kadın doğurmayınca da gelin adı kalmaz.” “*Tuubagan katından ulaktuu eçki artık.*” “Doğum yapmamış kadından oğlaklı keçi daha iyidir.” şeklinde söylenir.

Kozuke ve Bayan Hikâyesi’nde bu konuyla ilgili şu ifade yer almaktadır:

Bayan Gül aytat:

Ene can, şul sözündü şaşpay süylö,
Karıgan abışkañdı kakpay süylö.
Ene, sen balası cok bir kuu başsıñ,
Köönüñdö kıltıldap özün çaşsıñ.

Bayan Gül söyler:

Anne canım, bu sözlerini acele etmeden söyle,
Yaşlanmış ihtiyar kocanı azarlamadan söyle.
Anne, sen çocuğu olmayan kısır bir kadınsın,
Gönlün nazlı, kendin gençsin.

(Akmataliyev vd. , 2007: 169).

Kırgız destanlarında görülen ihtiyarlayıncaya kadar çocuksuz kalma motifi Boston Destanı’nda da görülmektedir. Buuba Han’ı ve eşi Kanışa ihtiyarlamışlar hala çocukları olmamış. Daha sonra Kanışa’nın yaşı elliye geçtikten sonra hamile kalmış. “Kan Buuba bir künü elin cıynap: "Men kartayıp baratam, mende bala cok, tagımdı eelep, elimdi suraar menden tukum kalbayt" dep zarın aytat. Anda eli bütün oynotup, ayla tappay kıynalıp, kудaydan bala suranışat. "Kanımız Kan Buubaga balabere kör, kудay" dep asmandı karaşat.” (*Han Buuba bir gün halkını toplayıp: "Ben yaşlandım, bende çocuk yok, tahtıma sahip olup halkımı idare edecek neslim kalmayacak" diye acı halini söyler. O zaman bütün halkı toplanıp, çare bulunmadığı için azap çekerek Hüda'dan çocuk ister. "Hanımız Buuba'ya çocuk ver, Hüda" diye gökyüzüne bakışlırlar.*) (Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 24).

Çocuğun olmaması iki taraf açısından da toplum içerisinde utanç verici bir durum olarak karşılaşılmaktadır. Eşimkul Menen Zuura Hikâyesi'nde Eşimkul çocuğunun olmamasını eşi Zuura'yı suçlamaktadır:

Ötkön saym kılımda	Geçen zamanda
Kaygı tarttım bala için	Eziyet çektim çocuk için.
Alganım Zuura töröböyt	Aldığım Zuura doğurmuyor.
Duşmamm cüröt başımda	Düşmanım yürüyor tepemde.
Kemidim bala cönünön	Alçaldım çocuk yüzünden.

(Çelebi, 2007: 21).

Zuura çocuğu olmamasına çok yakınmaktadır. Çocuğun olması için her yolu denemişler. En sonunda bir evliyanın köyüne gelmişler:

Aylanayın kariya	Kurban olayım ihtiyar,
Kulak sal menin zarıma	Kulak ver benim inleyişime.
Oylonup basıp keldiniz	Düşünüp geldiniz.
Bozdop tursam canıma	İçli içli ağlasam kendime
Çıday albay tentidim	Dayanamadan dolaştım
Bir berzenttin zarına	Bir çocuğun tasası için.
Bala beret degen soñ	Bala verir dedikten sonra
Kelip turgan karalap	Gelip durdum bakıp
Oluyanın aylına	Evliyanın köyüne.
Bala tügül tınım cok	Bala değil, huzur yok
Bir tınımday canıma	Bir nefeslik canıma.

(Çelebi, 2007: 75).

Kırgız kültüründe çocuğu olmayan kadın toplum tarafından kötülenir, horlanır. Zuura'nın çocuğu olmadığı için horlanır ve kadınlar arasında kötülenir:

Caş kününön cel alıp	Gençliğinden yel alıp
Balanın cayın karmagan	Balayı bulamayan,
Cokçuluktan kor bolup	Fakirlikten horlantp
Bir künü tınçtıık albagan	Bir gün rahat etmemiş.
Küyütkö küyüt koşulup	Derdine dert eklenip
Bala tapbay zarlagan	Çocuk doğurmadan ağlamış.
Korduk körgön Zuuranın	Horluk gören Zuura 'nın
Tilin eç kim albagan	Sözünü hiç kimse dinlememiş.

Balan çok dep kemitip

Dalay ayal kargagan

Eşimkul menen Zuuraga

Adam nazar sanbagan.

Balan yok diye küçümseyip

Birçok kadın kötülemiş.

Eşimkul ile Zuura'ya

İnsan dönüp bakmamış.

(Çelebi, 2007: 113-115).

Aynı zaman da Eşimkul ile Zuura'ya kendisini evliya, ulema, şeyh olarak tanıtan birtakım cahil kişilerden çocuk olmasını için medet umması destanda eleştirel sözlerle dile getirilir: “Evliya, şeyh, ulemaya/ Duyunca gitmemelik etmemiş./ Birini bile bırakmadan gezmiş./ Azap çeken Zuura'nın/ Emeği hiç işe yaramamış!/ Evliya, şeyh, ulema/ Yalan sözle iş yapıp/ Birçoğunu aldatmış./ Haram rızık için yalan söyleyip/ Kandırıyor şeyh, evliya./ İnsana yakışmıyor onların/ Hiçbir işi./ Sürekli dert çeken Zuura ile/ Kendi gelip görüşmüş/ Çok hünerli hekim./ Hekimde var imiş/ Dertlilerin devası./ O adama malûm/ Nasıl bir dert olsa da/ Bilir manasını” (Çelebi, 2007: 115). Bu kısımda kadınların modern hekimlere gitmeyip, kendini evliya, şeyh diye tanıtan bir takım sahtekârlara inanmaların yanlış olduğu anlatılmaya çalışılmıştır.

Sözlü anlatılarda polijini tipi evliliklerin görülmesindeki en önemli nedenlerinden biri de çocuksuzluktur. Bu sebeple erkek kahramanlar çocuk olana kadar eş almaktadırlar. Diğer Kırgız destanlarında da olduğu gibi çocuksuz (zürriyetsiz) ihtiyar anne-baba motifi Kurmanbek Destanı'nda da görülmektedir:

“Teyitbek handın eñ uluu ayalı Zulayka kırk çaşına çeyin tuugan emes ele. Teyitbek oylonup oturup kapa bolup. "men balasız ötömünbü, ceti katın aldım. biröönön da bir bala körbödüm, dağı ceti katın alayın. On dört katından bala çok bolsa kudaydın berbegeni emespi"-dep, dağı ceti katın aldı. Murunku ceti katından ulusu Zulayka perinin kızı eken, ar kaysını oylonup oturup arman kılıp iylay baştap; "men Teyitbektin suluuluguna cana nuruna kızığıp kelip tiydim ele, tuubagandıgımdan üstümö on üç katın aldı, baardıgıbiz da tuubadık"-dep arman kılıp cürdü.” (*Teyitbek Hanın ilk hanımı Zulayka, kırk yaşına kadar çocuk sahibi olamamıştı. "Yedi kere evlendim ama hiç çocuğum olmadı, yeniden yedi kere evleneyim; eğer bu sefer de olmazsa Allah'ın emri olur. " düşüncesine kapılarak tekrar yedi kadınla evlenir. İlk hanımı Zulayka peri kızımış. Ben, Teyitbek'in çekiciliğine ve nuruna âşık olarak evlenmiştim. Çocuk doğuramadığımdan benim üzerime on üç kuma getirdi. Ama hiç çocuğu olmadı, diyerek ağlamaya başlar.*) (Mukasov, 2013: 19).

Çocuksuz kadın hiçbir şeye faydası olmayan meyvesiz ağaca benzetilir. Kırgız Türklerinin destanlarında da kadının kısır olmasını yüzüne vurarak kötölemek amacıyla yer aldığı görülmektedir. Çocuksuzluk genel itibari ile toplum tarafından kınanacak bir mevzudur. Nitekim Manas Destanı'nın Orozbekov varyantında Cakıp iki eşinin kısır olmasını yüzüne vurmuştur. Destanda şu şekilde geçmektedir:

"Esi cak kaday kadınsın,	Akılsız, nasıl bir kadınsın
Esirgen kaday kaapırsın?	Vicdansız, nasıl bir kâfirsın?
Erteli keçti men çıksam	Sabah olsun akşam olsun dışarı çıktığım da,
Elkim üydö catırsın,	Sen hep evde boş boş yatıyorsun,
Erkeletken balan cak,	Okşayıp seveceğin bir oğlun yok,
Ermek bolor adam cak,	Eğlendirip neşelendirecek kimse yok,
Ce süyörgö balan cak,	Ne sevecek oğlun var,
Ce süyönüşör adam cak,	Ne de dayanacak kimsen var.
...	...
Kutmanduudan bata aldım,	Ermişlerden dua aldım,
Kurup kalsın dünüyö,	Kahrolası bu dünya,
Kuu baş Cakıp atandım!	Tohumsuz Cakıp olarak bilindim,
Kandı Cakıp kuu baş " dep,	Yaşlandı tohumsuz Cakıp" diye.
Kalktın baan seni aytat.	Herkes seni konuşur,
"Katını cüröt tuubas! "- dep	" Karısı doğurmaz! " diye.
...	...
Baştağı senin colun kuup,	Büyük olan sen in peşini takip eden
Bakdöölöt colu baylandı.	Bakdöölöt' ün aynı kalacak.
İki katın alganım,	İki hanım almıştım,
Eç tuyak körböy kalganım,	Her ikisinden de çocuk görmedim.

(Musayev, Akmataliyev, 2007: 28-31).

Bunun üzerine ilk hanımı Çayırdı, kendisinin artık yaşlandığını ve çocuk umudu kesildiğini belirtir. Çayırdı bu sefer diğer nazlandırdığı eşi Bakdöölöt'ün neden doğurmadığını sorar. Suçu bu sefer onun üzerine atar. Devamında ise şunları dile getirir: "Sanki çocuk doğuracak gibi/ Nazlı nazlı yürüyor,/ İki kadın bir olup/ Erkek diye seni korudu,/ Nazlandırdığın kadının,/ Hala çocuk bulamadı./ Eskiden beri iş ters gider./ Yaradan bize vermedi./ Meyvesiz ağaç odundur/ Doğurmadıktan sonra/ Uğursuz kadınsın!" (Musayev, Akmataliyev, 2007: 31). Çocuksuzluk, kadın için

utanç vericidir. “Uğursuz kadınsın!” sözünde de bu durumu vurgulamıştır. Çocuksuzluk burada da bahsettiği üzere, meyvesiz ağacın odundan farkı olmadığı gibi kadının da çocuksuz olması bir işe yaramadığını göstermektedir. Kırgızlarda buna benzer “Adamdın mömösü bala.” (İnsanın meyvesi çocuk.) şeklinde atasözü vardır. Ve yine başka bir atasözünde ise, “Çocuksuz kadın meyvesiz ağaca benzer.” şeklinde çocuğun önemine vurgu yapan ifadeler kullanılmaktadır (Çelik Şavk, 2002: 11). Türk aile yapısında kadını kadın yapan en önemli unsur çocuktur. Cinsiyet gözetmeksizin bir ailede çocuk olması hem soyun devamlılığı hem de o ailenin toplumda saygınlık ve kabul görmesi açısından çok önemlidir.

Manas Destanı’nın Radloff varyantında ise Cakıp karısını çocuk doğurmadığı için farklı bir şekilde suçladığı görülmektedir:

Almatının oosında	Almatı’nın ağzında,
Cerdep catkan Cakıp-kan.	Otururdu Cakıp Han.
Keçe Aydar-kandın kısı Çıyırdı,	Aydar Han’ın kızı Çıyırdı’yı
Ağlan eken Cakıp-kan.	Almış idi Cakıp Han.
“Oşu Çıyırdını alganı,	“Çıyırdı’yı alalı
Men cıttap bala öppödüm,	Ben bir çocuk öpmedim,
Bu Çıyırdı cayğan çaçın tarabayt,	Çıyırdı çözdüğü saçını taramadı,
Kudayga tooba dep tipti meni karabayt!	Allah’a tövbe deyip hiç işime bakmadı!
...	...
Bu mazarduu cerge sıdırbayı,	Bu mezarına gitmedi, ⁹⁴
Bu almaluu cerge oonabayt,	Bu elmalıkta yuvarlanmadı,
Bu araşanduu cerge tünöböyt!	Bu şifalı sular da gece yatmadı!
	(Radloff, 1995: 17).

Sarinci, Bököy Hikâyesi’nde Bököy’ün eşi Akça’nın çocuk doğuramamıştır. Bu yüzden Bököy’ün yakınlarından Kongurbay, Bermet’i kendine eş olarak almasını söyler: “Bolboston Bermet gönderdi,/ “Varıp haber ver” dedi,/ “Görmesem de Bököy’e/ Âşık oldum” dedi,/ Ben de cesaret edip söz söyleyeyim,/ Hayat arkadaşın

⁹⁴ Anadolu’da hastalar, çocuğu olmasını isteyenler evliya mezarlarına gidip dua ettiği görülmektedir. “Kara bakşılar tedavi sırasında bağırıp çağırırlar, ellerinde bıçak veya kılıç cinsinden aletlerle sembolik olarak hastalığa vururlar, yuvarlak taşlarla göğüslerini döverler, yassı demirleri ateşe atıp kıpkırmızı olunca dilleri ile yalarlar, çok çeşitli ve anlaşılmaz sözlerle bağırırlar, evliya mezarlarınaçağırırlar, etrafta onları izleyenlerin şaşkın bakışları arasında hastalığı kovarlar” (Çeribaş, 2014: 78).

Akça çocuk doğuramıyor/ Ak Bermet'i al" dedi,/ Kongurbay söyleyip bitirdi şimdi." (Alper, 2004: 337). Ardından Akça, "Kederli günümde/ dayanacağım oğlum yok./ Bir oğul diyerek acı acı ağladım./ Bir erkek evladın mihnetiyle,/ Oğlanın peşinden gidilmiyor,/ Kederlendi benim yüreği,/ "Bir oğlan" diyerek yürürüm.../ Topuğum kanamadı/ Çocuk doğurmadım.../ Hangi arzularımı söyleyeyim,/ Çocuğum-zürrüyetim kalmadı,/ Benden çocuk olmadı" şeklinde söyleyerek durumundan yakınır (Alper, 2004: 339-340, 345-346).

3.3.8. Aciz ve Zayıf Kadın

Ataerkil toplum yapısında güç ve kudret erkeğin elinde olmuştur. Bu dönemde anaerkil sistemde kadının kutsal görülmesi ve kudretin kadının elinde olduğu ilkel düşünce ortadan kalkmış, fiziki gücün ön plana çıktığı erkeğin kutsal görüldüğü ataerkil yapı kendini göstermiştir. Ataerkil yapı ile birlikte de "toplumsal cinsiyet" kavramı orataya çıkmış ve bu toplumsal cinsiyette kadın-erkek eşitsizliği kendini göstermiştir. Böyle bir yapıda erkekler üstün ve başat görülmüş, kadın ise, ikinci plana itilmiştir. Bundan dolayı zaman zaman kadın perilere, Kayberenlere benzetilerek eski kutsiyetini sözlü edebiyat türlerinde tekrar ön plana çıkarmaya çalışmış, kendine ütöpik mekân yaratmıştır. Bu mekânlar genellikle kimsenin ulaşamayacağı gökyüzü olmuştur. Kocacaş Destanı'nda kadının kendini erkekten aşağı gördüğü duruma rastlanır:

Şabır küñ anda kep aytat:

"Kız da bolsoñ Zulayka,
Kırk kızga baştik cönüñüz,
Kısilgansıp tırçıdıñ,
Kıyınbı aytkan kebibiz?
Akkuu bolup aylanıp,
Asmanga uçup çıksañ da,
Ayal deyt bizdin cönübüz.
Artıksıñbı erkekten,
Ayılga kelgen köp elden,
Tabılğan cökpu teññiz?
Erkekten artık emessiñ,

Şabır köle o zaman söz söyler:

"Kız da olsan Zulayka,
Kırk kıza baş olmak hakkınız,
Canın sıkılıp kızdın,
Ağır mı söylediğim söz?
Kuğu olup döne döne,
Gökyüzüne uçup çıksan bile,
Neticede bizler kadınız.
Üstün müsün erkekten,
Köye gelen birçok halktan,
Denginiz bulunmaz mı?
Erkekten üstün değilsin,
(Akmataliyev; Kırbaşev, 2007: 27).

Görüldüğü üzere, Şabır kadınların erkeklerden üstün olmadığını dile getirmiştir. “Kuğu olup döne döne,/ Gökyüzüne uçup çıksan bile,/ Neticede bizler kadınız” burada ifade ettiği kuğu aslında peri kızıdır. İfade de “Kuğu olup gökyüzüne çıksak bile, bizler kadınız ve erkeklerden üstün bir statüde olmayız” demek istemiştir. Çünkü periler “ak kuğu” şekline girmektedir ve gökyüzünde bir yerde yaşamaktadırlar. Daha önce de geçtiği gibi kadın ev için hapsedilmiş, mekânı evle sınırlandırılmıştır. Baskı altında olan bu kadınlar kendilerini sınırlandırılmış mekânının dışına çıkmak istemiştir.

Kadın eski Türk toplumların da genellikle aciz durumlara düşmemiştir. Her zaman güçlü, ayaklarının üzerinde duran bir karakter sergilemiştir. Bunun yanında yaşam şartlarının değişmesi kadını, acizliğe itmiş ve kadın toplum karşısında ezilmiş bir konuma gelmiştir.

Er Eşim Destanı’nda da Er Eşim Kalmuklularla yaptığı savaşı kazanır ve yurduna döner. Yurduna geldiğinde kimsenin olmadığını görür ve yolda bir kadınla karşılaşır, kadın çobanlık yapmaktadır. Er Eşim kadının yanına gider bileğinden tutar, bunun üzerine kadın Er Eşimden çekinir ve gitmesini söyler.

Cılkıçı bolsoñ malga bar,	At sürüsü çobanıysan hayvanlarının yanına git.
Colto kılbay sen maga.	Engel olma sen bana.
Cortuulçu bolsoñ colgo bar.	Yağmacı isen yoluna devam et.
Kasapçıga mal kaygı,	Kasap malın peşinde,
Kara eçkige can kaygı.	Kara keçi ise can derdinde.
Uurubuz çıgıp bilinip,	Hırsızlığımız ortaya çıkıp,
Uyat bolup kalbaylı.	Rezil olmayalım.
Kaygısı köp katınmın,	Derdi çok olan bir kadını,
Tünündö koroo kaytargan.	Geceleyin sürü güden,
Kündüz otun, suu alıp,	Gündüz odun, su taşıyan.
Cüröktü hanım maytargan.	Kalbimi hanımız kırmıştı.
Menin canım kaygıda,	Benim canım kaygıyla dolu,
Sanaasız köpkön kim eleñ.	Dertsiz serseri kimsin sen?

(Akmataliyev vd. , 2007: 113)

Kadın sözü edilen Er Eşim Destanın da derdinin çok olduğunu, her gün çalıştığını dile getirmekle beraber birinin hizmeti altında çalışması kadını en çok kıran bir husustur. Çünkü kadın Türk toplumunda daha önce yüceltilen, rahat yaşayan ve

incitilmekten çekilmektedir. Kadının fiziksel zayıflığı onu ilerleyen zamanlarda aleyhine sonuçlanmıştır. Bu sebeple toplumdaki mülkiyet, devlet kurma, mal sahibi olma isteği yani kısaca maddi bakımdan üstün olma hayali insanları çıkarıcılık elde etme mücadelesine yönetmiştir. Bütün bunlar kadını büyük olasılıkla etkilemiş, fiziksel zayıflığı sebebiyle kendinden üstün ve güçlü kimseler tarafından emekleri sömürülmüştür.

3.3.9. Kadın Sözü

Genel anlamıyla kadının sözüne güvenilmemesi, önemsenmemesi, ehemmiyet verilmemesi, çok konuştuğunun belirtilmesi gibi ön yargılar, toplumlumun hafızasına yerleşmiş kalıp ifadeler söz konusudur. Bununla birlikte gereksiz, anlamsız, çok ve boş konuşan erkekleri kadına benzeterek de kadını aşağılama söz konusu olabilmektedir. Fakat bunun yanında eski Türk toplumlarında kadının sözü önemsenir, yeri geldiğinde erkek kadına bir hususta akıl danışır ve onun söylediklerini de uygular.

Er Eşim Destanı'nda Er Eşim kadına şu sözleri kullanır:

Katın da bolsoñugayın,	Kadın olsan da dinleyeyim,
Kanday türlü sırıñdı ayt.	Tüm sırlarını anlat.
Kalpın koyup çaşırbay,	Yalanı bırakıp gizlemeden,
Kaltır bastan çınıñdı ayt.	Eksik bırakmadan gerçeği anlat.

(Akmataliyev vd. , 2007: 115).

Destanda geçen “kadın olsan da dinleyeyim” kadına değer verilmediğini, kadın sözüne itibar edilmemesi gerektiğini anlatır. Kadının sözü değersiz gibi görülmüş, aynı zamanda Er Eşim'in sözünün devamında “yalanı bırakıp gizlemeden” demesi kadının yalancı olduğuna dair bir iğneleme yaparak kadını küçümsemiştir. Yani “kadının sözüne güven olmaz” yargısının destana yansıdığını göstermektedir.

Türk kahramanlık destanlarında erkekler bazı durumlarda eşlerinden akıl alsalarda genel itibari ile kadınların sözünü dinlemedikleri, bazı durumlarda kadın sözünü dinleyen erkeğe alaylı ifadelerle konuştukları görülür. Buna örnek olarak Azkaza Baatır Destanı'nda şöyle ifadeler yer almaktadır:

Zamandaş öskön baatırım	Beraber büyüdüğüm bahadırım
Küröşölü kel dedi.	Güreşelim, gel, dedi.
Sagınıp keldim özünüdü,	Özleyip seni geldim,

Bul sözümü bil dedi.
Baatır Margo men dedi,
İzdegenim sen dedi.
Barayın dese Kasınga
Camiyla uruksat berbedi,
Barganın kabil körbödü.
Özü Kasım bolgon soñ,
Tilin alıp ayaldın
Barbay koyçu er bele.
Dagı Margo çakırdı,
Hasan uulu Kasımdı,
Çakırsam emne kelbeysiñ
Men da bir özündöy asıldı.
Katındın tilin algan er
Urayın sendey asıldı.

Genel olarak erkekler tarafından kadının sözü dinlenmez ve söyledikleri önemsenmez. Bu durum Manas Destanı'nda bey Cakıp'ın ağzından açıkça görmekteyiz.

Bu soolup kalgan kaday kep?
Maldı baksa san bolot,
Malduu kişi kan bolot.
Menin mal soyuga oyum cok,
Ce bala körgön toyum cok,
Bul işinden kıyım cok,
Ce bir tüşürüp catkan oyum cok.

Men el eesi emes, mal eesi,
Beker mintip kırgan soñ
Bizge da bolor mal keesi.
Kebiñdi katın, albayım,

Genel olarak Türk toplumlarında kadının sözüne çok itibar edilmediği görülür. Erkeğin söylediği söze değer verilir ve erkeğin sözüne daha çok inanılır. Bazı

Bu sözümü anla, dedi.
Yiğit Margo benim, dedi,
Aradığım sensin, dedi.
Gitmek isteyince Kasım'a
Camiyla izin vermedi,
Gitmesini kabul etmedi.
O Kasım ise eğer
Sözünü dinleyip hanımın
Gitmeyecek yiğit miydi.
Margo yine çağırdı,
Hasan oğlu Kasım'ı.
Çağırırım, niçin gelmedin
Ben de senin gibi asilim.
Kadının sözüne uyan yiğit
Geberteyim senin gibi asili.
(Egimbayeva, 2012: 91).

Bu ne biçim söz? !
Malı bakarsan çoğalır,
Malı olan han olur.
Benim mal kesmeye niyetim yok,
Ya da çocuk için kutladığım düğün yok.
Bundan daha zoru yok,
Ya da mesele çözmeye toplanan halk yok.
Ben halk değil mal sahibiyim,
Boşuna böyle harcarsam,
Hayvanların ahı bize dokunmasın,
Kadın sözü dinlemem.
(Musayev, Akmataliyev, 2007: 53)

durumlarda kadının sözünün dikkate alınmadığını ima yollu belli edilir, fakat daha sonra kadının söyledikleri yerine getirilir. Kocacaş Destanı'nda bu durum şu şekilde yer alır: “Gelen halk geri döndüğünde,/ Fikrini söyledi Zulayka:/ "Gelmeyen kişi var mı? diye,/ Toplanılan bu yere "/O zaman Kıtaylardan birisi,/ Kocacaş hakkında şöyle dedi:/ "Bizim memlekette kaldı diye,/ Karıp'ın biricik balası./Köyüne gelmez altı aydır,/ O yüksek kayalarda durur"./ Onu da sınıyıp görsem deyip,/ O da hoşuma gitmezse,/ Dünyadan yapayalnız gitsem" deyip,/ Zulayka söyledi bu sözü./ Kızı beğenip alamadan,/ Üzülüp halkların hepsi,/ Kız da olsa Zulayka,/ Dediği her tarafa yayılmış.” (Akmataliyev; Kırbaşev, 2007: 31, 33).

Destanın ilerleyen kısımlarında bu sefer aksakallı ihtiyar, kadının sözüne ehemmiyet verilmemesi gerektiği konusunda Kocacaş'a akıl verir:

"Kapalanba, çıragım,	Kederlenme göz nurum,
Zulaykanın kebine.	Zulayka'nın sözüne.
Otursun dep aytkandır,	Otursun diye söylemiştir.
Özünün cakın çenine.	Kendi yanına.
Ketip kalsa kelbeyt- dep,	Giderse gelmez deyip,
Paydañ tiygen balasıñ,	Faydası dokunmaz balasın,
Agayın, tuugan eliñe.	Akrabana, halkına.
Kapalanbay çıga ber,	Kederlenmeden gidiver,
Kaalagan barlık ceriñe.	İstediğin her yere.
Er cigit anday botçu emes,	Er yiğit öyle yapmadı,
Urgaaçının kebine".	Kadının sözüne uymadı.

(Akmataliyev; Kırbaşev, 2007: 81).

Kırgızların “Padişahın Yenilişi” (Kandın Cenilişi) adlı masal da ise, kadın sözünü dinleyen erkeği alaycı bir üslupla yermiştir. Masalda padişahın karısı bir gün padişaha “Padişahım, ben ne dersem yerine getirir misin?” der. Padişahta ölse dahi bütün söylediklerini yapacağını söyler. Masalın sonunda hüdühüd kuşu padişahı yermektedir. “Üpüp:-Sizge kulduk kanım ayaldın tilin algan erkekti ayaldın esebine kirgizdim. Ayalı asmandagı cıldızdı alıp ber dese makul dep baarına bülük dağı erkeği dedi. Anan turgan buodayık. Kanım munuku tuura dedi. Kan sanın çaap-Men dağı erkek bolboy kayıpmın, dalaydın ubalına kala cazdapmın. Mından an cüynöösö çok cerden ayalımdın tilin albaska ant beremin.” (Hüdühüd: -Size kul olduk, padişahım kadının sözünü dinleyen erkeği de kadınların hesabına kattım. Karısı

gökyüzündeki yıldızı ver dese, kabul edip kargaşa çıkararak erkekte sayılır mı? dedi. Ondan sonar bekleyen Budayık: -Padişahım bunun söylediği doğru, dedi. Padişah doğrularak: -Ben dahi erkek değilmişim, büyük bir vebalin altına girdim. Bundan böyle bir kere karımın sözlerini dinlememeye yemin ettim.) (Yılmaz, 1994: 45, 139).

3.3.10. Korkak Kadın

Savaştan korkup geri çekilmek, ağlamak, savaştan kaçmak erkeğe yakışan bir hareket değildir. Kadın yapısı gereği naziktir, güçsüzdür ve korkaktır. Bu sebepten dolayı erkeğin savaş gibi hususlardan korkup geri çekilmesi kadına benzetilir. Eşimkul Menen Zuura Hikâyesi'nde Eşimkul'un oğlu Er Kökül Temirhan'ın şehrine gidip ganimet almak ve kahramanlık yapmak ister. Yola çıktığında bu işten geri dönmenin olmayacağını belirtir ve eğer dönerse düşmanları tarafından korkak kadına benzetileceğini söyler:

Acal cetse bereyin

Ecel yetince vereyim

On altıda çaşımdı

On altısındaki gençliğimi.

Ayabayın ölümdön

Esirgemeyeyim ölümden

Bir almaday başımdı

Bir elma gibi başımı.

Endi aylga men banp

Şimdi köye ben varıp

Duşmammdan ukbayın

Düşmanımdan duymayayım

Cürögü çok katındı

Kadın gibi korkağı.

Temirkandı bir körböy

Temirkan'ı bir (defa) görmeden

Barganmın kaytıp makulbu.

Dönüp gitmem doğru mu?

(Çelebi, 2007: 181).

Kadın fiziksel yönden zayıf, güçsüz bir yapısı vardır. Onun bu zayıflığı ve güçsüzlüğü tehlikelere karşı savunma yapmasını engeller. Bu sebepten dolayı kadın cesaretsiz ve korkak bir özellik gösterir. Destanlarda savaşmaya ve saldırmaya korkan erkekler kadına benzetilmektedir. Kurmanbek Destanı'nda şu şekilde geçmektedir:

Kurmanbektin karaanı,
Kalmaktardı kırk cigit
Karışkırça taladı.
Karşı-terşi nayzalap,
Kara şaarga kamadı.
Kalmaktardın çoğulup,
Kamalğanı Kara şaar.
Eç aylası kalgan cok,
Erdiktin colun talaşaar.
Elçi koyup Elbekti,
Ebine kelsin caraşaar.
Kapalandı Dölön han:
"Atañdın körü kalmaktar,
Kayrat kılğan biriñ cok.
Katın baası baarıñar.
Calp dey tüştü eñ murun.

Kurmanbek'in heybeti,
Kalmukları kırk yiğit
Bir kurt gibi dağıttı.
Sağdan soldan mızrak saplayıp,
Kara şehri kuşattı.
Kalmukların toplanıp,
Kapandığı yer Kara şehir,
Hiç kuvveti kalmadı,
Kahramanlık göstermeye.
Elçi gönderip Elbek'i,
Sırası uzlaşmanın, diye,
Kaygılandı Dölön Han:
"Kahrolası Kalmuklar,
Cesaret eden kimse yok,
Kadın gibisiniz hepiniz.
İlk adımda vurulup düştü.
(Mukasov, 2013: 44-45).

3.3.11. Aldatan Kadın

Destan, masal, halk hikâyesi gibi türlerde bazı durumlarda kadın aldatan, baştan çıkarıcı, hilekârgibi olumsuz imajlarla yansıtıldığı görülür. Aldatan, hile yapan erkekler olduğu zaman alay maksatlı kadına benzetildiği de olmaktadır. Er Kökül yolda bir devle karşılaşır ve dev ona şu sözleri dile getirir:

Oozunup ayttı balağa
Kan kuskur mınça kuturduñ
Elimdi çaap bülüntüp
Aruukeni almaka
Aç börödöy cutunduñ
Attan tüşüp küröşkün
Mıktı bolsoñ küröşüp
Kayra tartıp kaçbaylı
Katın belek aldaşıp.

Ağzına alıp söyledi balaya:
Kan kusasıca böyle kudurdun,
Halkımı yağmalayıp, kargaşalık çıkarıp
Aruuke'yi almak için
Aç kurt gibi saldırdın.
Attan inip dövüş.
Güçlü isen dövüşüp
Geri çekilip kaçmayalım.
Kadın mıyız ki birbirimizi aldatalım?
(Çelebi, 2007: 245).

3.3.12. Kurnaz Kadın

Kadınlar Türk toplumunda akıllı olmasının yanında kurnazlığı da vardır.⁹⁵ Eskiden beri halk arasında kötü kadın şeytanla eş değer görülmüştür.⁹⁶ Mendirman Destanı'nda Kanışay adlı kadın kahramanın tilki gibi kurnaz olduğu belirtilmiş ve bu kurnazlığı sayesinde Mendirman'ı kandırmış, kendisini kaçırmamasını sağlamıştır (Akmataliyev; Caynokova, 2009: 22). Daha sonra Mendirman pişmanlığını şu şekilde dile getirir:

"Cañılıpmanın bir colu	"Bir kere yanılmışım
Keçip koyçu can dosum!	Can dostum (beni) affet
Kızıl alma sakta bar	Kızıl elma dalda var
Kızdı şaytan azğırmak	Kızı şeytan yoldan çıkarması
Bayırkıdan narkta bar	Eskiden beri adettir
Kara tülkü şakta bar	Kara tilki dalda var
Katın şaytan azğırmak	Kadını şeytan yoldan çıkarması
Kalk içinde narkta bar	Halk içinde adet olmuş
Sundum moyun kulak sal...	Boynumu eğdim kulak ver...

(Akmataliyev; Caynokova, 2009: 23).

Destanda yer alan cadı karı aynı zaman da kurnaz kadın tipi olarak da karşımıza çıkmaktadır. Destanda cadı kadın, Mendirmanın eşi Kanışay (Aykanış)'ın güzelliğine dayanamaz, onu kıskanır. Kanış'a bir kötülük yapmak ister ve Alıp Han'a gider, Kanışay'ın güzelliğini çok över. Daha sonra Kanışay'a da Alıp Han'ı anlatır. İkisinin aklını çeler, bunları görüştürür. Alıp Han kızını görür görmez âşık olur:

Özü kıyar, kuu kempir	Kendisi kurnaz, cadı kadın
Katındı da aldadı	Kadını da kandırdı
Adıl kandı aldadı	Adıl Han 'ı (da) kandırdı
Oy-boyuna koybodü	Kendi haline bırakmadı
Öydö-ıldıy tolgodu	Ondan bundan bahsetti
Kıyar kempir Oñbodü	Kurnaz kadın vazgeçmedi
Anday bolsa barmakka	Nihayet gide gide
Sarayına bardı emi	Sarayına vardı

⁹⁵"Ayalın mıktı bolso baktın,/ Ayalın kıydı bolso kattın" (Karın kuvvetli ise bahtın,/ Karın kurnaz ise yandın.) (Çevik; Şark, 2000: 40).

⁹⁶"Cakşı ayal üydün çaysañı,/ Caman ayal üydün şaytanı." (İyi kadın evin serdarı,/ Kötü kadın evin şeytanı.) (Çevik; Şark, 2000: 82).

Saramcalın kördü emi
Aykanıştı körgöndö
Aytkanınday tañ kaldı
Akılı ketip sandaldı
Sanaası caman bölündü
Nur kızınday köründü
Kandı kудay urdu emi

Becerikliliğini, hünerini gördü
Aykanış'ı görünce
Söylediği gibi hayran kaldı
Aklı başından gitti
Binbir düşünceye daldı
Peri kızı gibi göründü
Şeytan hanı yoldan çıkardı.

(Akmataliyev; Caynokova, 2009: 31).

Munduk ve Zarlık Hikâyesi'nde de kurnaz kadını temsil eden kişi Mastan Kempir adlı cadı kadın tipidir. Çeşitli hilelere ve kurnazlıklara başvurarak Çançarkar'ın en son aldığı Kanışay'ın çocukları nehre atarak yok etmiştir. Kocakarı Mastan, 'Altmışkişisiniz, her biriniz bana altmış tabak dolusu altın verirsiniz, Kañayım'ın doğurduğu çocuğunu yok ederim' der. Altınları verecek olup söz verirler. Kocakarı Mastan ebesi olarak Kañayım'ı doğurtacaktır... Bunun üzerine kocakarı Mastan, 'Söz vererek evlendiğin hana iki köpek yavrusunu doğurdun' diyerek hile uydurur. Çocukları atmak için gizlicenehre götürür." (Akmataliyev vd., 2007: 203-205).

Boston Destanı'nda bu rolü üstlenen kişi Kara Çaç'tır. Kara Çaç ailesine ve özellikle ağabeyi Bostan'a ikiyüzlü davranıp, onlara karşı kurnazca hareketlerde bulunmuştur. Boston destanın da Boston'un kız kardeşi Kara Çaç ağabeyini kandırarak uzak diyarlara göndermesinin ardından Fars hanı Aysakan'a haber verip yurdunu yağmalatmış ve ana-babasına azap çektirmiştir:

Kan Buubanın Kara Çaç
Akılmanı başkaça,
Amalköyü artıkça.
Aldıda bilip turuuçu,
Ayardık cagı bar eken.
Bolor işti muruntan
Bolcop bilip turuuçu,
Ayardık cagı küç eken.
Cakşılık menen camandık,
Bolor künün bolcoldop,
Aldıdan bilip turçuu eken.
Oşonduktan Kara Çaç,

Han Buuba'nın Kara Çaç
Kavrayışı başka türlü,
Hilebazlığı fazlaca.
Önceden bilir,
Kurnazlığı var imiş.
Olacak işi önceden
Tahmin edip bilir,
Kurnazlığı çok imiş.
İyilik ile kötülüğün,
Olacağı günü tahmin edip,
Önceden bilirmiş.
Bu yüzden Kara Çaç'ın,

Kıyındık cagı bar eken.

Ustalığı var imiş.

(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 231).

Kara aç ağabeyine karşı yaptığı kurnazlık destanda kendi ağzıyla şu şekilde anlatmıştır: “Akılsız ağabeyimi/ Gelmez yere gönderip,/ Gelemez diye bildim./ Alp Kara Kuş dışmanını/ Yenemez derdim./ Giden gelmez yere gönderip/ Gelemez derdim./ Alp Kara Kuş'un yolundan/ Geçemez derdim,/ Alp Kara Kuş'un kendine/ Yem olur derdim,/ Sınırın kızıl tilkisini/ Yenemez derdim./ çok zor yollarda gezip,/ Kadamış Han'ın şehrine/ Varamaz derdim./ Akılsız ağabeyimi,/ Yok oldu derdim...”(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 233).Bu hilesi işe yaramayınca ikinci bir hile hazırlar. Yine Kara aç bunda da kendi mutluluğu için en yakını olan ağabeyi Bostun'u tehlikeye atma amacı güder. Kara aç eşi Ayşakan'a yaşadığı şehirden gitmesini ve ağabeyine yine bir hile yaparak kandırıp onu gelmez yola göndermek istediğini belirtir.

Aytaar sözün Bostongo

Söyleyeceği sözünü Boston'a

Amal kılıp kamdadı,

Kurnazlıkla hazırladı,

Catakanam uşul dep,

Meskenim burası diye

Caman blm tandadı.

Kötü bir oda hazırladı.

Kara atay arıbnı,

Kara aç gibi hilekrnı,

Amal oylop bütüptür,

Hile düşünüp tamamlamış,

Kele catkan Bastondu

Gelmekzere olan Boston'u

Uşunday kılıp ktptr.

Böyle yapıp beklemiş.

(Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 234-235).

Ağabeyinden kurtulmak isteyen Kara aç, amansız bir hastalığa yakalandığını ve iyileşmesi için ancak şifa veren “ab-ı hayat suyunu” içmesi gerektiğini söyler. Böylece ağabeyi Boston'u kandırıp, ab-ı hayat suyunu bulmaya gönderir. Bu su uzak yerlerde, yüksek kayalığın dibinde bulunduğunu belirtir (Akmataliyev; Kadırmambetova, 2009: 238).

3.3.13. Açgözlü Kadın

Açgözlü olmak her insanda olan olumsuz bir özelliktir. İnsanın ne kadar malı, mülkü olursa daha fazlasını istemektedir. Fakat destanlarda genellikle kadın karakterlerin açgözlülüğü ön plana çıkmaktadır. Kırgız Türk destanlarında yer alan bazı kadın karakterler kendisinde olan maddi imkânlarla yetinmeyip daha fazlasını istemektedirler. Er Eşim Destanı'nda çok zengin olan Tügölbay'ın eşi Kızdarbek o kadar hayvana mala, mülke gözlerinin doymadığını belirtmektedir (Akmataliyev vd., 2007: 45).

Munduk ve Zarlık Hikâyesi'nde ise, Kocakarı Mastan'ın açgözlülük uğruna han Çançar'a ihanet ettiği göze çarpmaktadır.

Mastan kampir ölbödüm,	Kocakarı Mastan ölmedim,
Adalat Çançar kanımdan,	Adaletli Çançar hanımdan,
Eç camandık körbödüm.	Hiç kötülük görmedim.
Kan balasın öttürüp,	Han çocuğunu öldürüp,
Altmış tabak tilla için	Altmış tabak dolusu altın için
Kadam koyup künö için,	Adım atarak günah için,
Dariyagacönödüm.	Nehre hareket ettim
Közümdü caşka bölödüm,	Gözlerim gözyaşları içindedir.
Dariyaga taştap salamın,	Nehre atacağım,
Şu günani moynuma,	Bu günahı üzerime,
Kanday kılıpalamm.	Nasıl alırım.
Camandığım agacok,	Bana kötülüğü dokunmadı,
Çançarkanday balamın.	Çançarkan çocuğumun.
Kündöştüğü kurusun	Kadınların kıskançlığına lanet olsun
Altmış tabak tilla için,	Altmış dolusu altın için,
Atkaramın cumuşun	İşlerini bitireceğim
Bu günamdı kan bilse,	Bu günahımı han öğrenirse,
Tirikcok menin turuşum.	Beni canlı bırakmaz.

(Akmataliyev vd., 2007: 205).

“Er Eşim Destanı” ve “Munduk ve Zarlık Hikâyesi'nde” görüldüğü gibi Şırdakbek Destanı'nda da açgözlü kadın tipi gürülmektedir. Munduk ve Zarlık Hikâyesi'nde açgözlü olmanın sonu ölümle bitmiştir. Burada da Şırdakbek'in eşi, Çagay Han'ın

şöhretini duyar, bunun üzerine Çagay'ı arzular. Kadın kocasına ihanet eder, onun sunduğu hayatın daha fazlasını Çagay'dan ister. Fakat bu ihanetin sonu ölümle biter. Çagay kadına sorar: “Han Şırdaktı taştap maga kelip ayım boldun, başka katınday emes, dankın curtka dayın boldun, örttönüp cürüp ölgönünö kayıl boldun. Kana katın, han Şırdak saga kaday cabır-çara körsöttü. Maga bir baştan kaltırbay aytıp berçi? -dep surap kaldı. Anda katın: -Han Şırdaktan katuu cabır körgönüm cok, meni cakşılup baktı, pahtanı aldırıp, kırk keling sabatıp etime ötüp kalat dep kırk kızga anın çigitin terdirip, pahtanın üstünö catuuçumun. Bir gana tünöp, ertesi eskirip kaldı dep talatıp ciberip kayra canı pahtaga catkırıuçu ele. Ar künü kırk kara koy soyulçu da, şıybılçaktın çuçuğuna paloo bastırıp berüüçü ele. Şeker, şerbet, kımız sıyaktuu suusundardı kızmatçı kız-kelinder biri kuyup, biri sunup kaşımında karap turuuçu ele. Kündüz ar dayım uktasam, meyli üydö, meyli surakkana-ordodo bolsun han Şırdaktın tizesine başımdı koyup uktaçu elem.”(Han Şırdak'ı bırakıp bana gelip hanım oldun, başka kadınlar gibi değil, şöhretinbütün yurda yayıldı, yanarken, ölmeye razı oldun. Hadi anlat bakalım kadın, Han Şırdak sana nasıl eziyet çekti. Bana eksik bırakmadan anlatsana, diye sorar. O zaman kadın: Han Şırdak'tan büyük eziyet görmedim, bana iyi baktı, pamuğu aldırıp, kırk geline dövdürürdü, etime batardiye kırk kıza onun çekirdeğini toplatırdı, pamuğun üzerine yatarım. Sadece bir gece yatarım, ertesi günü eskidi diye parçalara ayırıpverip yenipamuğa yatırırdı. Her gün kırk kara koyun kesilirdi ve ayak tırnağının iliğine pilav yaptırıp verirdi. Şeker, şerbet, kımız gibi içecekleri hizmetçi gelinlerden biri doldurup, biri uzatıp önümde bakıp dururdu. Gündüzleri her uyuduğumda, evde olsun, karargâhta olsun han Şırdak'ın dizlerine başımı koyup uyurdum...) (Akmataliyev vd., 2007: 299) şeklinde konuşarak Çagay'dan bunların daha fazlasını yapmasını, daha iyi bakmasını ister. Zaten Çagay'ın şöhretini, yiğitliğini duyup o yüzden gelmiştir.

3.3.14. Ahlâksız (İffetsiz) Kadın

Kadınlar düşman erkeklerle iş birliği yapıp, eşini yenersen veya ortadan kaldırırsa onunla evleneceğini belirtir. Bu şekil de eşlerine ihanet eden kadınlar sonunda cezalarını bulmaktadır. İhanetin bu şeklini Şırdakbek Destanı'nda açık bir şekilde görülmektedir. Şırdakbek karısına çok değer vermekte ve onu en güzel şekilde yaşatmaktadır. Fakat kadın bütün bu yaptıklarına ihanet eder ve Çagayhan ile evlenir. “Çagayhan, adam gönderip, kendisini çok fazla övdürerek, kadının aklını çelmeye

başlar. Övülen Çagay' ın şöhretini duyanşınmarık onu arzulamaya başlar ve "Bir yol bulup Er Çagay'la evlenmem lazım", diye niyeti bozulur."(Akmataliyev vd., 2007: 295). Bunun üzerine, Çagay, "Ayal da bolsoñ akılıñ bar, aytkan sözün şar adam ekensiñ. Aldına adam ciberdim, han Şırdaktık kantip ceñem, erke, seni men kantip alam. Uşunun akıl aylasın anık aytıp ciber". Katın coop cazat: "Sen, Çagay törö, özüñ törö turup, közüñ köröturup, beker catpa. Han Şırdak özü ayar. Akıl, amalı dayar. Amalına amal salbasañ, amal menen albasañ, atışıp oguñ cetpeyt. Küröşüp küçüñ cetpeyt. Alar cönüñ uşuçıgar ceriñ - suusu! Suunu cerdin aldınan cürgüzüp karapadan kılğan noo menen alıp kelip ordonun içinden çılgargan. Bul noonu cerge kömgön. Çön adam bilgen emes, eç adam körgön emes. Handan Şırdak bilet, katından men bilem. Salgan ustalar bilet. Bulardan başka can bilbeyt. Çagay töröñ mına uşunu menen kelse, Şırdakbektı ceñse, men Çagaydın katınımın. Kelgende beker kelbesin, Çolok-Kayıñdın suusunun başın alsın. Suuga ağızıp saman salsın. Saman ağıp karapa noogo tıgılat. Suu akpay kalgans oñ, Şırdak cıgılat" -dep bardık sır-sıpatım aytıp." *(Kadın olsan da aklın var, açık sözlü insanmışsın. Yanına adam gönderdim, Han Şırdak'ı nasıl yenerim, seni nasıl alırım. Bunun zekice bir hilesini açıkça söyleyiver."*Kadın cevabını yazar: "Sen, Çagay efendi, kendin efendiyken, gözlerin görürken boş durma. Han Şırdak, ileriye görendir. Akli, hilesi hazırdır. Hilesini hileyle cevaplamazsan, hileyle kazanmazsan, karşılıklı ateş açtığında okların yetmez. Güreşe tutuşursan gücün yetmez. Yeneceğin durum bu, çıkış yolun, suyudur! Suyu yerin altından akıtıp çömlleklerden yaptığı oluklarla getirip sarayın içerisinden çıkarmıştı. Bu olukları yere gömmüştü. Sıradan insanların haberi yok, kimse görmemişti. Hanlardan Şırdak bilir, karılardan ben bilirim. Yapan ustalar bilir. Bunlardan başka kimse bilmez. Çagay efendin işte bunlarla gelir ve Şırdakbek'i yenerse, o zaman ben de Çagay'ın karısıyım. Geldiğinde boşuna gelmesin, Çolok-Kayın'ın suyunun kaynağını ele geçirsin. Suyu saman atıp akıtsın. Saman çömllekten akıp olukları tıkar. Sular akmayınca, Şırdak dayenilir", diye sırlarını söyleyip) (Akmataliyev vd., 2007: 297). Şırdakbek'in eşi, düşmanla iş birliğine girişip, kocasına ihanet etmesi ve onu aldatması Türk destanlarında sıklıkla görmeyen bir durum sergilenmiştir. Çünkü Türk destanlarında kadın kocasına son derece sadıktır. Şırdakbek Destanı'nda görülen ahlaksız (iffetsiz) kadın figürüyle⁹⁷

⁹⁷Yemen Padişahının Oğlu masalında ise, Yemen padişahının oğlu, Türk padişahının karısını baştan çıkarır. Kadın da buna karşılık verir. Her ikisi Türk padişahına karşı bir oyun hazırlarlar. Birlikte

karşılaşılmasıdır. Ahlaksız (iffetsiz) olan bu kadın sonunda Çağay Han tarafından cezalandırılarak öldürülür.

Kırgız masallarında da ahlaksız kadın figürüne rastlanmaktadır. “Falcı Karga” (Tölgöçü Karga) masalında yer alan çiftçinin karısı eşi tarladayken eve başka bir erkek alarak onunla oynaştığı görülmektedir. “Çocuk kargasını eline alarak çiftçinin evine doğru yönelmiş. Evin yanına gelip yavaşça delikten bakmış ki, çiftçinin karısının yanındabir kişi oturmaktaymış. Çocuk o adamın kadının oynaşı olduğunu anlamış. Kadın oynaşı için hazırladığı yemeklerin artanlarını bir tabağın altına, katmer ikinci tabağın altına, kayganayı da başka bir tabağın altına koymuş. Çocuk hepsini gördükten sonra eve girmek istemiş. Dışardan çocuğunesini duyan kadın, oynaşını sandığa sokup üstünü kilitlemiş.” Daha sonra da karga onun oynaşını bulunca kargayı evden dışarı çıkarıp göndermiş (Karadavut, 2006: 179, 181).

SONUÇ

Kırgız Türklerinin kültürel belleğinin içerisinde görülen destanlarda, masallarda ve halk hikayelerinde kadının toplumsal cinsiyet içerisindeki yerinin halk bilimsel bir bakış açısı ile incelenmiştir. Kırgız sahasında halk hikâyesi olarak adlandırılan ayrı bir tür olmamakla birlikte destan olarak nitelendirilen metinlerin içerik ve biçim açısından halk hikâyesinin özellikleri yansıttığı görülmektedir. Bu sebeple halk hikâyesi türünün özelliklerini yansıtan bu tür metinlerden dolayı incelenmiş olan türler arasında halk hikâyesi de eklenmiştir. Bu bağlamda Kırgız Türklerinin destanlarından, masallarından ve halk hikâyelerinden yola çıkarak, Kırgız Türk kültüründe, kadının aile ve karşı cins içindeki yeri, statüsü, üstlendiği sorumlulukları, sahip olduğu işlevleri ve toplumsal cinsiyet rollerini tespit edilmiş olup kadına yönelik imaj algıları saptanmıştır.

Kırgız sözlü türlere bakıldığında bir kısmında kadın tiplerinin aktif olarak rol aldığı görülmektedir. Hatta epik destan geleneğinde genellikle erkek tipine yüklenen başkahramanlık vasıfları kadın tipinde de vücut bulduğu göze çarpmaktadır. Kırgız Türk destanlarında alp kadın tipine çok fazla tesadüf edilmemekle birlikte bu özelliği yansıtan tipler de mevcuttur. İncelenen destanlardan Cañıl Mırza ve Kız Daryka da kadın, destanın hem başkahramanı hem de destanın adını oluşturmaktadır. Türk destancı geleneğinde bayrağı, vatani ve namusu için savaşan, gaza ve cihan hâkimiyeti anlayışa sahip, yiğit görünümlü alp tipleri genellikle erkeklerdir. Fakat bazı destanlarda bu özellikleri yansıtan kadın kahramanlar da görülmektedir. Bu alp kadın tipinin görüldüğü anlatılardan biri de “Dede Korkut”tur. Sözü edilen bu destanda yer alan kadın tipleri, Bamsı Beyrek’in beşik kertmesi “Banu Çiçek” ve Kanturalı’nın eşi “Selcen Hatun”dur. Banu Çiçek ve Selcan Hatun alp tipinin bazı özelliklerini gösterse de destanın başkahramanı değildirler. Sadece alp tipinin bazı vasıflarını yansıtırılar. Diğer yandan alp tipinin bütün özelliklerini gösteren, onlar gibi savaşan, halkı, vatani, namusu ve bayrağı koruma görevini üstlenen, ata binen, kılıç kuşanan, bir kahraman gibi hızlı büyüyen, güçlü bir tip özelliği gösteren destanın başkahramanı kadın tipine az rastlanmaktadır. Böylesi alp kadın tipinin görüldüğü destanlardan biri “Kız Daryka” destanıdır. Adı geçen diğer bir destan Cañıl Mırza da ise, alp kadın tipi destanın başkahramanı “Cañıl”dır. Destanın başlarında Cañıl yaramaz, çevik, ata binen, silah kullanan, ava giden, Kırgızların dayanağı, savaşlardan kaçmayan, silah kullanan,

ganimet alan, ava giden tam bir alplık özelliği ile anlatılan bir kadın olduğu görülmektedir. Toplumsal cinsiyeti temsil eden alp kadın tipinin bir özelliği de erkeklerin sosyal rolleriyle aynı özelliklere sahip olmasıdır. Kanıkey ise Manas Destanı'nda alp kadın tipini temsil etmektedir. Kadın cesur, savaşçı, silah kullanabilen, zırhını giyerek erkeklerle savaşabilen bir karaktere sahiptir. Bu üç destanda görülen kadının aktif rol alması ve üstün bir statüde olması diğer destanlarda görülmemektedir. Bununla birlikte sözlü türlerde kadın kahramanların pasif olarak yer aldığı durumlar daha yoğunluktadır.

Kadın sevgili tipi olarak erkek kadar aktif değildir. Genellikle erkek sevdiği kıza ulaşmak için bir çok engelle karşılaşmakta ve bu engelleri başarıyla geçmektedir. Kahramanın karşısına çıkan bu engeller genellikle olağanüstü varlıklar oluşturmaktadır. Bu varlıklar dışında kızın babası da kahramana engel teşkil ettiği görülmektedir. Bunlar dışında kız sevdiğine sadıktır ve sevdiğini bırakma durumu söz konusu değildir.

Kırgız sözlü anlatılarında birçok evlilik türüyle karşılaşmaktadır. Bu evlilik türleri görücü usulü evlilik, kaçarak ve kaçırılarak evlenme, bir bedel karşılığı olarak kız verme, kızın istediği kişi ile evlenmesi şeklindedir. Fakat yaygın olarak görülen kızın bedel karşılığı olarak verilmesidir. Bir savaşın sonunda düşman karşı tarafla barışı sağlamak için kızını maddi bir unsur gibi kahramana verdiği dikkati çekmektedir. Kızın burada herhangi bir şekilde fikri alınmamaktadır. Bununla birlikte baba bir yarış düzenlemesi durumunda yarış kim kazanırsa veya yurduna tehlikeli bir varlığın saldırması üzerine bu varlığı kim yok eder yurdu rahata kavuşturursa kızını kahramana ödül olarak vermektedir. Yine burada kızın fikri alınmamaktadır. Böylece kız kaderine razı olarak eşini kabullenmektedir. Evlilikte genel itibari ile kız evin büyüğü olan babanın rızasıyla evlenmektedir. Çünkü Kırgız toplumunda ataerkil bir yapı vardır, son söz erkeğindir. Anlatılarda her şeye rağmen kadın kahramanlar eş olarak güçlü, kuvvetli, yiğit ve kahraman yaratılışlı bir erkekle evlenmek istemektedir. Bu da göçebe toplum yapısının bir uzantısı olmasından kaynaklanmaktadır. Buna karşılık erkekler ise yerleşik düzenin vermiş olduğu bir etkiyle evleneceği kadının güzel olmasını ister ve genellikle güzelliği ile dillerde dolaşan padişahın, hanın kızıyla evlenir.

Kadın eş olarak bakıldığında eşine son derece sadık olduğu görülmektedir. Kadınlar sözlü türlerde adeta kendilerini eşlerine adanmışlardır. Kadın, eşi savaşa gittiğinde

veya başka bir nedenden dolayı (esir düşme gibi) evden ayrıldığında onun gelmesini büyük bir sabırla bekler. Ayrıca kadın, eşi olmadığı zaman aileyi koruyan ve dağılmamasını sağlayan birleştirici ve bütünleyici bir işleve sahiptir. Eş olarak rol alan kadın kahramanlar eşlerinin her türlü müşkülünü çözen, zor durumda kalan eşlerine akıl veren, öğütlerde bulunan, uyarıcı ve yol gösteren bir tip olarak görülmektedir. Kadın eşlerinin rüyalarını yorumlayarak geleceğe dair bilgi veren basiret sahibi bir tip olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu saydıklarımızdan ötürü eş olarak kadın akıllı, bilgili ve eşlerini doğru yönde kararlar vermesini sağlayan bir tiptir. Bununla birlikte eş olarak kadın diğer Türk destanlarında olduğu gibi erkekler tarafından ezilmeyen, hor görülme; eşinin yanında söz sahibi olan, değer verilen bir kişilik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türk boylarının genelinde olduğu gibi Kırgız toplumlarında da çocuk çok önem verilen bir husustur. Çünkü atlı-göçebe kültürünün bir yansıması olarak soyun devam ettiren gücü çocuktur. Kırgız sözlü anlatılarında çocuksuzluk motifi sıklıkla işlenmektedir. Hatta polijini tipi evliliklerin en önemli sebebi erkek kahramanın ilk eş veya eşlerden çocuk sahibi olmamasıdır. Bu da gösteriyor ki çocuğunun olmamasında kusurlu taraf kadındır. Çünkü erkeğin aldığı eşlerden hiçbirinin çocuk doğurmaması sebebiyle birden çok kadınla evlenmesi bunun kanıtıdır. Nitekim Manas Destanı'nın Orozbekov varyantında Cakıp iki eşinin kısır olmasını yüzüne vurmuştur. Ayrıca Cakıp ilk eşinin çocuk doğurmadığı için uğuruz kadın olarak nitelendirmiştir. Yani burada kadın suçlu bulunmaktadır. Fakat çocuksuzluk toplumda her iki taraf açısından utanç verici durum olarak anlatılarda yer almaktadır. Bu bağlamda Kırgız toplumlarında ataerkil sistemin olması sebebiyle genellikle erkek çocuk önemsenmektedir. Çünkü soyun devam ettiricisi erkektir. Fakat kız çocuğuna da değer verildiği görülmektedir. Hiç çocuğu olmayan bir kahraman kız ya da erkek çocuk olması konusunda ayırım yapmazlar.

Kırgız sözlü anlatılarında genel itibarı ile erkek çocuk doğuran anne eşin gözünde daha değerlidir. Fakat kahramanlar annelerine sonsuz sevgi ve saygıyla bağlıdırlar. Bir işe kalkışacakları zaman annelerinin rızasını mutlaka almaya özen gösterirler. Çocuklar belli bir olgunluğa gelene kadar anneleri çocuğuna neyin iyi, neyin doğru olduğu konusunda akıl verir, öğütler, uyarır ve yol gösterir. Bu sebepten dolayı anne bilge tipini de temsil eder. Çünkü çocuk bir işe kalkışacağı zaman veya savaşa gideceği zaman evden ayrılmadan babasından çok annesinden akıl alır. Bununla

birlikte anne çocuğu yetiştirmekle görevlidir ve çocuğunu en iyi şekilde yetişmek için büyük uğraşlar verir. Anne çocuğuna karşı son derece fedakardır. Anne çocuğu zor duruma düştüğünde silahlanarak ona yardım etmeye gider. Aynı zamanda kadının eşi savaşa veya başka sebepten dolayı uzun bir süre gelmediği zaman onunla evlenmek isteyenleri reddeder ve çocuğunu en iyi şekilde büyütmek ister.

Sözlü anlatıların bazılarında ise ilk olarak çocuksuzluk sorunu ile başlayan, daha sonra kadınların kendi aralarındaki iç çatışmalarla devam eden bireysel sorunlarla ilgilenen kadın tipleriyle de karşılaşılmaktadır. Erkek kahramanlar ise bu çatışmaların dışında kalmıştır. Anlatılarda yer alan kadın kahramanlar, atlı-göçebe kültürünün, savaşçı, dış sorunlarla ilgilenen, kendi kaderini elinde bulunduran kadın tipinden ziyade, yerleşik kültürün pasif karakterini yansıtan, kendi kişisel problemleri ile ilgilenen, bencil, eşinin arkasından işler çeviren, kıskanç, kötülük yapanolumsuz kadın tipleri de bulunmaktadır. Ayrıca kutsal özelliğe sahip olan Umay Ene, geyik ana, kayberen anne gibi mitik anne tipleri de dikkati çekmektedir.

KAYNAKÇA

Yolcu M (2016) Halk Bilim Araştırma Kuram ve Yöntemleri. *Halk Bilimi El Kitabı* (Kömen Yayınları, Konya): 225-304.

Aça M (2011) Türk Kahramanlık Destanlarında İç Mücadele ve Yakın Akrabaları Tarafından İhanete Uğrayan Kahraman. *Milli Folklor* 22: 18-23.

Aça M (2012) Türk Destancılık Geleneğine Bütüncül Yaklaşabilme ve Alp Kavramı Üzerine Bazı Yeni Yaklaşım Denemeleri. *Milli Folklor* 48: 5-17.

Akar Ö (2006) *Türk Masallarında Kadın Figürü Üzerine Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara.

Akar Y (2016) Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Boy Üzerine Bir İnceleme. *Dede Korkut Okumaları* (Kesit Yayınları, İstanbul).

Akbalık E (2012) *Anadolu Sahası Türk Halk Hikâyelerinde Toplumsal Cinsiyet Rollerine İle Kadınlar*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul.

Adilbekova H (2002) *Kırgızca Canlı Mirza Destanı'nın Transkripsiyonu ve Türkiye Türkçesine Aktarılması*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı, İzmir.

Akbalık E (2012) *Anadolu Sahası Türk Halk Hikâyelerinde Toplumsal Cinsiyet Rollerine İle Kadınlar*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul.

Akdeniz, Z (2010). *Kırgız Destanlarında Kut İnancı*. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Ve Edebiyatı (Halk Bilimi) Anabilim Dalı, İzmir.

Akmataliyev, A, Mukasov M, OrozovaG (2007) *Kırgız destanları 2*, Türkiye Türkçesine Aktaran: Çaştegin Turgunbayer(Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara).

Akmataliyev A, Keneş K (2007) *Kırgız destanları 3- Kocacaş Destanı*, Türkiye Türkçesine Aktaranlar: Fikret Türkmen, Gülsine Uzun, Baki Bora Hança.(Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara).

- Akmataliyev A, Aynek C (2009). *Kırgız destanları 4- Medirman*, Türkiye Türkçesine Aktaran: Ali Özgün Öztürk. (Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara).
- Akmataliyev A, Aynura K (2009) *Kırgız destanları 7- Boston*, Türkiye Türkçesine Aktaran: Naciye Yıldız. (Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara).
- Akmataliyev A, Mukasov M (2013) *Kırgız destanları 13- Canış Bayış*, Türkiye Türkçesine Aktaran: Mehmet Aça. (Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara).
- Akmataliyev A (2001) *Kırgız Folkloru ve Tarihi Kahramanlar (Evlilik Geleneği ve Türküleri, Çocuk folkloru, Edebi Eser ve Tarihi Kahramanlar (Atatürk Kültürü Başkanlığı Yayınları, Ankara).*
- Aksoy H (2016) Kız Darıyca Destanı'nda Kahramanlık Algısı ve Kadın Tipler. *Türk Kadın Algısı*. Cilt 1: 45-57 (Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, Manisa).
- Akyüz Ç (2010) Manas Destanı'nda Kadın Tipi. *Mukaddime* 1:169-180.
- Alper K (2004) *Kırgız Destan Geleneği ve Sarinci Bököy Destanı*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Konya.
- Atalay B (1985) *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I* (Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara).
- Ayyıldız K (2011) *Aşk ve Kahramanlık Konulu Türk Halk Hikâyelerinin Kurgusunda Kadının Rolü*. Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Muğla.
- Aynakulova G (2006) Kırgızlarda Evlilik ve Evlenme Törenleri. *Milli Folklor* 72: 95-106.
- Bağlı M, Sever A (2005) Tabulaştırılan/Tabulaşan Kurumun (ailenin) Kurbanlıklar Edinme Pratiği: Levirat ve Sororat. *Aile ve Toplum* 9 (2):1-13.
- Bayat F (2006) *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı* (Ötüken Neşriyat, İstanbul).
- Bayat F (2007) *Türk Mitolojik Sistemi (Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi) I* (Ötüken Neşriyat, İstanbul).

Bayat F (2007) *Türk Mitolojik Sistemi (Kutsal Dişi - Mitolojik Ana, Umay Paradigmasında İlkel Mitolojik Kategoriler - İyeler ve Demonoloji) 2* (Ötüken Neşriyat, İstanbul).

Bayat F (2009) *Türk Destancılık Tarihi Bağlamında Köroğlu Destanı(Türk Dünyasının Köroğlu Fenomenolojisi)*(Ötüken Neşriyat, İstanbul).

Bayat F (2010)*Türk Kültüründe Kadın Şaman* (Ötüken Neşriyat, İstanbul).

Bayrak İşcanoğlu İ (2018) Kırgız Aile ve Sosyal - Kültürel Hayatında Kadın. *Uluslararası Türk Lehçelerini Araştırma Dergisi (TÜRKLAD)* 1(2): 358-399.

Berktaş F (2012) *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın/ Hristiyanlıkta ve İslamiyette Kadının Statüsü Üzerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım* (Metis Yayınları, İstanbul).

Beydili C (2003)*Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük* (Yurt Kitap-Yayın, Ankara).

Briffault R (1990) *Analar*, çev. Şemsa Yeğın. (Payel Yayınları, İstanbul).

Campbell J (1992) *İlkel Mitoloji/ Tanrının Maskeleri*, çev. Kudret Emiroğlu. (İmge Kitabevi Yayınları, Ankara).

Cıbroğlu Y (2004) *Kadın Saçı-Büyü ve "Türban"* (Payel Yayınları, İstanbul).

Çelebi F (2007) *Kırgız Destanları 5- Eşimkul Menen Zuura*. Türkiye Türkçesine Aktaran: Cumagül Naruzbayev. (Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara).

Çelik A (2012) *Kırgız Türklerinin Arkaik Destanlarında Mitik Unsurlar*. Yüksek Lisans Tezi. Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Kütahya.

Çimen LK (2008) *Türk Töresinde Kadın ve Aile* (IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul).

Cumagulov, A Esil (1996) Kayran Bir Boorum. *Kırgızistan Zaman*, Türkiye Türkçesine Aktaran: Yıldız Kocasavaş, s.8.

Çeribaş M (2011) *Kırgız Türklerinin Destancılık Geleneği ve Er Soltonoy Destanı* (Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara).

Çeribaş M (2012) *Kırgız Türklerinde Manasçılık Geleneği ve Manasçılar* (Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara).

Çeribaş M (2013) Kırgız Türklerinin Mitlerinde ve Efsanelerinde Olağanüstü Varlıklar, Bu Varlıklara Dair Anlatmalar ve İnanmalar. *Bengü Bitig Dursun Yıldırım Armağanı* (Türkbilig Türkoloji Araştırmaları Yayın Dizisi, Ankara) :173-200.

Çeribaş M (2014) Şaman/Bakşı Tipolojisi Bağlamında Kırgızlarda Halk Hekimliği Geleneği ve Halk Hekimleri-I. *Religious Sciences* 2: 65-83.

Çeribaş M (2007) Türklerde Demirciler ve Şamanlar. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 42: 1-10.

Çeribaş M, Taş E (2018) Kırgız Sözlü Anlatılarında Toplumsal Cinsiyet ve Kadın İmajı. *Motif Vakfı Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildiri Kitabı. Çanakkale*, Sayfa 70-82.

Çoruhlu Y (2000) *Türk Mitolojisinin Ana Hatları* (Kabalıcı Yayınları, İstanbul).

Demirel H (1995) *Türk Destanlarında Güzellik-Destan-Masal ve Din Unsurları İleYabancı Destanlarda Türk Kahramanları* (Ötüken Yayınları, Ankara).

Demir N (2017) *Türklerin En Eski Destanı Ulu Han Bitiği* (Ötüken Yayınları, İstanbul).

Devellioğlu F (1964) *Osmanlı-Türkçe Okul ve Yazışma Sözlüğü* (Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara).

Direk Z (2009) Simone de Beauvoir: Abjeksiyon ve Eros Etiği. *Feminizm Cogito Dergisi* 58: 11-39.

Dilek İ (2014) *Türk Mitoloji Sözlüğü (Altay/Yakut)* (Grafiker Yayınları, Ankara).

Dıykanbayeva M (2016). *Kırgızlarda Atalar Kültü* (Kömen Yayınları, Konya).

Duby G, Perrot M (2005) *Kadınların Tarihi- Ana Tanrıçadan Hıristiyan Azizelere. Cilt 1.* Çev. Ahmet Fethi. (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul).

Doğan S (2009) *Kırgız Masalları (Metin-İnceleme)*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Ankara.

Doğan O (2006) *Bozkır Kavimlerinin Kültür ve Mitolojilerinde At*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Ankara.

- Dökmen ZY (2010) *Toplumsal Cinsiyet- Sosyal Psikolojik Açıklamalar* (Remzi Kitabevi, İstanbul).
- Egimbayeva S (2012) *Kırgız Destanları 10- Güldana- Azkazan Baatır*, Türkiye Türkçesine Aktaran: Zekeriya Karadavut. (Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara).
- Erbil P (2015) *Kibele'den Pandora'ya Kadının Tarihsel Yenilgisi* (Arkadaş Yayınevi, Ankara).
- Erdem M (2005) *Kırgız Türkleri Dini Ve Sosyal Hayat* (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara).
- Erdentuğ A (1985) Çeşitli İnsan Topluluklarında Aile Tipleri. *AÜ DTCTF Antropoloji Dergisi* 12: 165-212.
- Ergin M (2004) *Dede Korkut Kitabı I* (Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara).
- Ergin M (2011) *Orhun Abideleri* (Boğaziçi Yayınları, İstanbul).
- Ergun M, Aça M (2004) *Tıva Kahramanlık Destanları I* (Akçağ Yayınları, Ankara).
- Eröz M, Güler A (1998) *Türk Ailesi* (Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara).
- Ersöz Günindi A (2010) Türk Atasözler ve Deyimlerde Kadına Yönelik Toplumsal Cinsiyet Rollerini. *Gazi Türkiyat* 6: 167-181.
- Eliade M (1999) *Şamanizm (İlkel Esrime Teknikleri)*, çev. İsmet Birkan.(İmge Kitabevi Yayınları, Ankara).
- Eliade M (1992) *İmgeler Simgeler*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay. (Gece Yayınları, Ankara).
- Freud S (1998) *Totem ve Tabu II*, çev. Niyazi Berkes. (Cumhuriyet Yayınları, Ankara).
- Freud S (1999) *Dinlerin Kökeni*. Çev. Selçuk Budak. (Öteki Yayınevi, Ankara).
- Gömeç SY (2016) Türk Kültüründe At, *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır*. (Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Konya).
- Gültepe N (2008) *Türk Kadın Tarihine Giriş (Amazonlardan Bacıyan-ı Rum'a)* (Ötüken Neşriyat, İstanbul).

Günay U (1998) Manas Destanı'ndaki Kadın Adları İle İlgili Bir Deneme. *Folkloristik: Doç. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*: 49-61.

Güneş A (2009) *Oğuz Grubu Türk Kahramanlık Destanlarında Kadın*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara.

Gürsoy Naskali E (1995) *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık* (Resim Yayınları, İstanbul).

Hassan Ü (2000) *Eski Türk Kültürü Üzerine Bir İnceleme* (Alan Yayıncılık, İstanbul).

İnan A (1985) *Manas Destanı* (Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara).

İnan A (1998) *Makaleler ve İncelemeler I* (Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara).

İnayet A (2010). *Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi Yalnavuz-Celmoğuz* (Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul).

İliç Y (2002) *Kırgız Halk Destanı Er Töştük (Gramer-Metin-Çeviri- Dizin)*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul.

Jumabaev M (2006) *Kırgız Gelenek ve İnanışlarında Dini Ritüeller*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara.

Kafesoğlu İ (1980) *Eski Türk Dini* (Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara).

Kalafat Y (2012) *Türk Halk İnançlarında Renkler* (Berikan Yayınları, Ankara).

Kaplan M (2007) *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3- Tip Tahlilleri* (Dergâh Yayınları, İstanbul).

Karadavut Z (2006) *Kırgız Masalları* (Kömen Yayınları, Konya).

Koca S (2002) Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat. *Türkler Ansiklopedisi 3*: 15-37.

Lvova, EL, Oktyabrskaya İV, Sagalayev AM, Usmanova MS (2013) *Güney Sibiry Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşü 1 (Kâinat ve Zaman Nesnelere Dünyası)*, çev. Metin Ergun.(Kömen Yayınları, Konya).

Meskhidze M (2006) *Türkiye ve Kırgız Türkçelerinde Renk İsimleri İçeren Deyimler*.

Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara.

Morgan LH (1994) *Eski Toplum I*, çev. Ünsal OSKAY. (Payel Yayınları, İstanbul).

Mukasov M (2003) *Kırgız Destanları 11- Kurmanbek*, Türkiye Türkçesine Aktaran: Ulanbek Alimov. (Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara).

Mukasov M (2013) *Kırgız Destanları 12- Seyitbek*, Türkiye Türkçesine Aktaran: Ulanbek Alimov. (Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara).

Musayev S vd. (1995) *Kırgız Elinin Baatırdık Eposu Manas*. 1.Tom:476-477.

Nazarov A (2006) *Kırgızistan'daki Tengircilik Anlayışının Felsefi Temeli*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri (Din Felsefesi) Anabilim Dalı, Ankara.

Numatov M (2001) *Kırgızların Küçük Destanı Er Tabıldı*. Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı, İzmir.

Nurmatov M (2008) *Kırgız Türkçesindeki Deyimler (Aktarma- İnceleme)*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Ankara.

Orozbekoglu S, Musayev S, Akmaraliyev AA (2007). *Kırgız Destanları 6- Manas Destanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ögel B (1993)*Türk Mitolojisi I* (Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara).

Ögel, B (1995)*Türk Mitolojisi II* (Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara).

Ölçer Özünel E (2006) *Masal Mekânında Kadın Olmak* (Geleneksel Yayınlar, Ankara).

Örnek SV (2014) *100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane* (Bilgesu Yayınları, Ankara).

Özbudun S, Sarı C, Demirer T (2007) *Neo-Liberalizm ve Kadın Durumu- Küreselleşme, Kadın ve "Yeni" Ataerki* (Ütopya Yayınları, Ankara).

Özdemir M (2013) *Aşk Ve Kahramanlık Konulu Türk Halk Hikâyelerinde Düşman Tipi Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Giresun.

- Özen S (2008) *Konu Ve Yapı Bakımından Kırgız Peri Masalları*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Ankara.
- Özsoy BS (2017) *Dede Korkut Kitabı* (Akçağ Yayınları, Ankara).
- Polater K (2007) Kur'ân ve Kitâb-ı Mukaddes'e Göre Yûnus Kıssası, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 2: 133-161.
- Radloff W (1995) *Manas Destanı Kırgız Türkçesi Metin-Türkiye Türkçesi*, çev. Emine Gürsoy – Naskali (Türksoy Yayınları, Ankara).
- Reed E (2012) *Kadının Evrimi: Anaerkil Klandan Ataerkil Aileye I.*, çev. Şemsa Yeğin (Payel Yayınevi, İstanbul).
- Reed E (2014) *Kadının Evrimi: Anaerkil Klandan Ataerkil Aileye II.*, çev. Şemsa Yeğin (Payel Yayınevi, İstanbul).
- Reiter RR (2014) *Kadın Antropolojisi*, çev. Bürge Abiral (Dipnot Yayınları, Ankara).
- Roux JP (2005) *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar* (Kabalıcı Yayınları, İstanbul).
- Sarpkaya, S (2017) *Türklerin Şeytani Masalları/ Türk Masal ve Efsanelerinde Demonik Varlıklar* (Karakum Yayınları, Ankara).
- Sarpkaya S, Yaltırık MB (2018) *Türk Kültüründe Vampirler* (Karakum Yayınları, Ankara).
- Sadıç ŞA (2008) *Masallarda Kadın (Güneydoğu Anadolu ve Doğu Akdeniz Masal Örnekleri)*. Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Edebiyatı Anabilim Dalı, Gaziantep.
- Selçuk H (2014) *Türk Tarihinde Kadın ve Savaş* (Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya).
- Sevinç N (1987) *Eski Türklerde Kadın ve Aile* (Türk Dünyası, İstanbul).
- Söylemez O, Aliyeva L (2000) Alpamışbatır ve Er Tarcın Destanlarında Kahraman, Kadın ve At Motifleri Üzerine Bir Deneme, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 14: 35-46.
- Şavk ÜÇ (2002) *Kırgız Atasözleri* (Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara).

- Türküne M (1995) *Eski Türk Toplumunda Cinsiyet Kültürü* (Ark Yayınevi, Ankara).
- Türker F (2005) *Kırgız Destanı 'Kız Darıyka' Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı, İzmir.
- Türkdoğan O (1992) Türk Ailesinin Genel Yapısı, *Sosyo Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* 1: 28-66 (T. C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara).
- Türk Dil Kurumu (1998) *Türkçe Sözlük* (Sözlük Bilim ve Uygulama Kolu Yayınları, Ankara).
- Togan ZV (1982) *Oğuz Destanı/ Reşideddin Oğuznâmesi Tercüme ve Tahlili* (Enderun Yayınları, İstanbul).
- User HŞ (2010) *Vampir.Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 2: 119-130.
- Yardımcı M (2007) *Destanlar* (Ürün Yayınları, Ankara).
- Yeşil Y (2014) *Türk Dünyasında Geçiş Dönemi Ritüelleri (Doğum-Evlenme-Ölüm Gelenekleri)* (Grafiker Yayınları, Ankara).
- Yeşildal ÜY (2007) *Anadolu Folklorunda Geyik*. Yüksel Lisan Tez, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Konya.
- Yılmaz M (1994) *Kırgız Halk Masalları*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Erzurum.
- Yıldız, N (1995) *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tespit ve Tahliller* (Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara).
- Yudahin KK (2011) *Kırgız Sözlüğü* (Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara).
- Yolcu MA (2014) *Türk Kültüründe Evliliğe Bağlı Tabu ve Kaçınmalar* (Kömen Yayınları, Konya).
- Yolcu MA (2018) Türk Folklorunda Saçların Saklanması Yönelik Uygulamalar Üzerine, *Sosyal Bilimlerde Yeni Yönelimler-V*: 39-45.
- <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/patriarkal> (12.10.2017).

<http://sozluk.bilgiportal.com/nedir/peder%C5%9Fahi> (12.10.2017).

<http://docplayer.biz.tr/11308089-Ataerkilligin-saharasya-da-ortaya-cikmasi-ve-yayilmasi-mo-4000-ler.html> (15.10.217).

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5bcd23776b1d0.00984668 (22.10.2018).

KAVRAMLAR DİZİNİ

A

Abılay Yetim · 138, 148, 186
Ağaça · 156, 170
Ağaç · 185, 250, 280, 287
Ak Bermet · 78, 79, 90, 101, 102, 168,
264, 279, 350, 360
Ak Çenem · 152, 153, 263, 264, 310,
311
Ak Erkeç · 73, 75, 313
Ak Kadın · 261, 336, 337
ak kuğu · 42, 67, 159, 180, 181, 182,
297, 298, 299, 300, 361
Ak saçlı · 51, 131, 132, 133, 259
Akça · 101, 350, 360
Akçükö ile Kuuçükö · 62
Akçükö Menen Kuuçükö · 52, 154,
320
Ak-çürök · 44, 100, 108, 142, 144
Ak-erçek · 43
Akılay · 111
Akılduu Kız · 46
akrabalık · 2, 3, 4, 7, 10, 17, 26, 147,
291
Ak-saykal · 44, 99, 107
Albastı · 129, 183, 262, 265, 315, 323,
333
Almambet · 58, 59, 74, 76, 99, 145,
147, 148, 174, 187, 268, 270, 273,
303, 313
Alnazar Bakı · 62, 253, 285, 331
alp kahraman · 26, 125

Alp Kara Kuş · 67, 164, 252, 253, 339,
370
alp tipi · 39, 40, 81
Altın Balık · 138, 179
Altın Şakek · 316
Altın Yüzük · 62, 316
Altınay · 76, 78, 107, 174, 254, 261,
270, 283
Anaerkil · x, 3, 6, 8, 10, 16, 19, 129,
130, 165, 386
Anasoyluluk · 1
Angıçal · 44, 99, 107
anne rahmini · 254
anne sütü · 116, 139, 145, 149, 152,
153
Aruuke · 53, 60, 174, 187, 306, 367
Askazan Baatır · 61, 91
aş ermesi · 95, 124
Aşayran · 61, 187, 194, 195, 294
Âşık · 53, 68, 82, 360
ataerkil · x, 3, 5, 9, 11, 13, 14, 15, 16,
18, 19, 21, 22, 24, 28, 29, 39, 66,
73, 87, 170, 199, 201, 266, 333,
361, 376, 377
Ay-çürök · 42, 76, 142, 159, 198, 300

B

Bagdı Dölööt · 44, 142
Bağlama büyüü · 271, 279
Bakdölööt · 109, 119
Bakşı · 51, 125, 126, 132, 176, 259,
382

- başlık · 100, 107, 146, 152
başörtüsü · 268, 273
Baybiçe · 47, 86, 96, 126, 176, 355
Bayış · 77, 103, 109, 178, 179, 256,
257, 286, 310, 348
beddua · 110, 111, 142, 292
bedel · 12, 60, 61, 376
Bek Toro · 335, 336
bilge tipi · 43, 45, 46, 48
biricik oğul Canadıl · 105
Boston · 45, 51, 57, 62, 66, 77, 78, 85,
89, 97, 102, 117, 121, 130, 131,
134, 141, 144, 161, 164, 168, 171,
173, 182, 197, 254, 255, 259, 260,
261, 275, 282, 283, 284, 285, 297,
298, 307, 308, 323, 324, 325, 327,
328, 334, 336, 337, 339, 340, 345,
346, 347, 353, 356, 369, 370, 380
Bököy · 78, 90, 101, 114, 142, 158,
168, 264, 279, 350, 360, 380
Bugu · 152, 291, 292, 293
Buuba Han · 117, 122, 125, 131, 259,
323, 334, 345, 356
Bübü · 126, 176
büyü · 184, 260, 263, 266, 267, 268,
271, 272, 274, 275, 278
büyüsel · 74, 176, 183, 185, 260, 268,
272, 274, 275, 276, 277, 286
-
- C**
cadı · 53, 62, 156, 187, 252, 258, 273,
313, 314, 315, 316, 317, 318, 319,
320, 321, 322, 324, 329, 331, 332,
333, 335, 342, 348, 351, 352, 368,
369
Cakıp Han · 40, 42, 43, 44, 48, 84, 99,
116, 159, 167, 268, 272, 281, 288,
304, 360
Canadıl · 105, 285, 347
Canedil · 61
Cañıl Mırza · 32, 33, 39, 81, 83, 84,
262, 375
Canış · 76, 103, 109, 177, 255, 286,
300, 310, 348, 380
Canış Bayış · 76, 103, 109, 177, 255,
286, 300, 310, 348, 380
Cariye · 168, 169
Celkayıp · 103, 109, 178, 256, 257,
286, 348
celmağuz · 313, 322
Celmoguz · 62, 101, 156, 254, 261,
314, 322, 323, 324, 325, 326, 327,
328, 329, 330, 331, 334, 335, 336,
346
Cez Kempir · 53, 62, 314, 320, 321
Cezbilek · 45, 66, 67, 77, 78, 89, 102,
123, 125, 133, 134, 141, 144, 171,
173, 182, 197, 261, 262, 275, 282,
297, 298, 308, 325, 334, 346
Cılamış Han · 151
Cıldız Ay · 91, 92, 98, 173, 174, 184
cinsiyet · x, 8, 16, 28, 30, 39, 40, 122,
195, 197, 199, 202, 271, 306, 308,
338, 361, 375
Colobors Han · 121
Coloy · 44, 59, 60, 99, 107, 317, 318

Ç

Çalkalmak · 56, 86, 98
Çınarbay Menen Perinin Kızı · 289
Çıyrıçı · 40, 41, 84, 142, 147, 148,
159, 167, 268, 270, 272, 281, 360
çocuksuzluk · 118, 251, 377, 378
çukur · 129, 186, 250, 251, 252, 254,
255, 256, 258

D

Dede Korkut · 26, 36, 39, 42, 72, 94,
112, 116, 128, 145, 146, 151, 153,
154, 177, 183, 196, 266, 290, 302,
309, 355, 375, 379, 383, 386
dişi · 6, 7, 8, 13, 19, 77, 87, 122, 151,
190, 290, 291, 292, 297, 300, 306
dokuz · 120, 121, 176, 251, 303, 313,
331
dua · 40, 92, 109, 110, 117, 120, 121,
176, 272, 292, 358, 360
dul · 74, 104, 110, 112, 115, 125, 126,
176, 267, 268, 273, 278, 309, 321,
338, 352, 353, 354, 355
düşman tipi · 62

E

Egzogami · 5
Ejderha · 118, 119, 150, 338
elma · 100, 109, 118, 120, 160, 266,
273, 281, 295, 316, 366, 368
Emçi-domçu · 126, 176
Er Eşim · 72, 86, 88, 89, 112, 169,
196, 352, 362, 363, 371, 372
Er Kökçe · 43, 44, 73, 75, 99
Er Soltonoy · 121, 381

Er Tapıldı · 55, 86, 90, 98, 156, 170,
179, 385
Er Töştük · 62, 101, 149, 152, 153,
252, 253, 263, 264, 310, 311, 317,
329, 330, 331, 335, 336, 384
Erilmerkezcilik · 24
Erke Bala, Akılduu Kelin · 47
Er-kıyaz · 42, 159, 300
Eşimkul Memen Zuura · 60

G

Gaoz Han · 67, 91, 98, 181, 183, 184,
200, 201, 275, 276, 299, 306
gelin · 22, 47, 53, 93, 154, 167, 197,
202, 263, 265, 316, 355
Geyik · 151, 152, 194, 290, 291, 292,
294, 295, 322, 388
görücü usülü · 376
Gülaypa · 121
Güldana · 34, 35, 46, 48, 80, 86, 199,
383

H

Hain akraba tipi · 344
Han ile Vezir · 106
Han Şırdak · 96, 123, 344, 345, 372,
373
Han Tursun · 88, 89, 112, 169, 170,
352
Handın Balası · 185, 315, 342
Hızır · 104, 111, 118, 154, 177, 259
hilekâr · 325, 340, 367
Hz. Ali · 39, 50, 51, 70, 286

I

Isık Göl · 292

İ

İki Kardeş · 150, 163

ilkel · 3, 5, 7, 9, 18, 20, 22, 24, 25,
123, 175, 291, 292, 322, 361

imaj · x, 375

K

Kadın sözü · 362, 364

Kadın şaman · 126, 176

Kalıñ · 73, 268, 273

Kalmuk · 56, 59, 70, 71, 90, 105, 108,
150, 157, 178, 198, 256, 277, 285,
347, 348

Kandın Üç Balası · 322

Kanıkey · 40, 41, 42, 44, 60, 75, 76,
84, 100, 107, 111, 114, 134, 142,
144, 148, 159, 161, 167, 172, 174,
288, 305, 376

Kanışay · 51, 55, 66, 90, 91, 108, 121,
122, 171, 259, 276, 277, 278, 309,
318, 348, 351, 354, 368, 369

Kaplan · 38, 82, 83, 95, 122, 123

Karaç · 60, 119

Karaç Bahadır · 119

Karaçaç · 45, 57, 85, 89, 97, 102, 182,
254, 255, 260, 282, 285, 297, 299,
307, 308, 325, 339, 340, 345, 346,
347, 369, 370

Kardıgaç · 56, 57, 172

Kayberen · 49, 61, 136, 151, 152, 164,
165, 166, 187, 188, 189, 190, 191,
192, 193, 194, 252, 291, 293, 294,
295, 307, 308

Kayberen Kırk Çilten · 187, 188, 189,
252

kayınvalide · 5, 167, 168

kempir · 51, 132, 133, 149, 154, 156,
187, 252, 254, 258, 259, 313, 314,
315, 316, 317, 319, 320, 321, 322,
323, 326, 328, 342, 351, 368

Keskin Nişancı Canek · 296

Keybat · 62, 317

kırk kız · 172, 173, 174, 175, 182,
201, 299

kırmızı · 47, 100, 120, 262, 263, 264,
265, 266, 315

kısır · 128, 263, 280, 281, 355, 356,
358, 377

Kız Darıyka · 36, 37, 38, 39, 40, 50,
69, 81, 82, 84, 85, 139, 140, 145,
146, 155, 286, 311, 375, 380, 387

Kızıl · 91, 115, 118, 255, 262, 263,
265, 266, 267, 278, 280, 328, 368

Kızılbaş · 92

klan · 3, 4, 5, 6, 9, 10, 11, 14, 17

Kocacaş · 44, 54, 61, 86, 92, 93, 97,
104, 109, 110, 111, 114, 135, 137,
141, 144, 145, 153, 159, 162, 166,
170, 174, 190, 191, 192, 193, 265,
266, 267, 293, 300, 353, 361, 364,
365, 379

Kocakarı · 149, 151, 162, 164, 187,
291, 314, 341, 349, 350, 369, 371

Kozuke ve Bayan · 48, 49, 54, 63, 64,
119, 134, 136, 143, 155, 173, 355

Köçpösbaydın Balası · 328

Kökçö Han · 43
köle · 19, 21, 22, 34, 55, 58, 61, 88,
112, 146, 168, 169, 170, 171, 172,
300, 352, 361
Kötü Çoban · 105
Kudaynazar · 90, 156, 170
Kuğu · 77, 80, 297, 298, 300, 361
kuma · 163, 183, 358
Kunduzay · 164, 346
Kurmanbek · 55, 66, 90, 91, 108, 163,
171, 183, 276, 277, 278, 293, 309,
354, 358, 366, 367, 385
Kutsal · 13, 61, 163, 166, 194, 381,
386
Kuu-Kempir · 317

L

Levirat · 380

M

Maderşah · 12
Madılgen Suluu · 62, 105, 308, 332
mağara · 250, 251, 252, 255, 258, 298,
322
Manas · 30, 40, 41, 42, 43, 44, 58, 60,
61, 73, 74, 75, 76, 84, 92, 99, 100,
107, 109, 111, 114, 116, 118, 123,
126, 127, 130, 131, 134, 142, 144,
145, 147, 148, 149, 150, 157, 158,
159, 160, 161, 167, 171, 172, 174,
187, 188, 189, 198, 254, 260, 267,
268, 269, 270, 272, 273, 281, 288,
289, 293, 300, 303, 304, 305, 312,
317, 318, 358, 359, 364, 376, 377,
380, 384, 385, 386, 388

Manas Destanı · 30, 41, 42, 73, 116,
118, 130, 149, 150, 318, 384, 386,
388
Mastan · 62, 151, 152, 162, 164, 187,
252, 291, 313, 314, 315, 317, 318,
322, 341, 342, 349, 350, 352, 369,
371
Mastan Kempir · 62, 313, 314, 315,
317, 318, 322, 342, 352, 369
May Ene · 129, 130
Mendirman · 318, 348, 351, 368
Mezar · 253
Mitolojik · 13, 130, 150, 251, 297,
323, 381
Mitolojik Ana · 13, 130, 150, 297, 381
Moldocaş · 61, 135, 137, 141, 144,
159, 162, 190, 194, 195, 293, 294
Möl · 70, 71, 72, 312
Munduk ve Zarlık · 62, 151, 162, 163,
164, 187, 251, 291, 313, 314, 315,
341, 342, 349, 350, 352, 369, 371,
372

N

namus · 23, 37, 153, 309, 311

O

Obozgerdin Kızı · 35, 52, 94, 289
Obur · 323, 324, 325, 333, 334, 337
olağanüstü doğum · 117, 118, 119,
120
Orozbekov · 92, 100, 109, 118, 157,
189, 305, 358, 377

Ö

ölüp dirilme · 253, 257

P

pederşahi · 11, 13
peri kızı · 67, 91, 98, 182, 183, 184,
185, 200, 201, 275, 276, 299, 319

R

Radloff · 40, 41, 42, 43, 44, 58, 59, 60,
61, 73, 74, 76, 84, 99, 100, 107,
108, 111, 112, 114, 134, 142, 144,
145, 147, 148, 149, 158, 159, 161,
167, 171, 172, 174, 188, 198, 254,
267, 268, 270, 272, 273, 281, 288,
300, 303, 305, 317, 359, 360, 386,
388

Renkler · 259, 384

S

saç · 74, 79, 93, 112, 115, 176, 184,
268, 271, 273, 274, 275, 276, 277,
279

Sakurbay · 62, 258, 321

Sarinci · 78, 90, 101, 114, 142, 158,
168, 264, 279, 350, 360, 380

semboller · x, 250

Semetey · 42, 84, 100, 108, 134, 144,
148, 152, 159, 161, 167, 291, 305

Sevgili · 36, 63, 65, 68, 82, 97, 135,
177, 256, 347

Seyitbek · 59, 70, 71, 72, 81, 94, 95,
123, 126, 176, 198, 202, 292, 312,
385

Sırlı Pınarın Hikâyesi · 287

Siyah · 259

statü · 8, 16, 39, 170

Sur Eçki · 61, 92, 110, 111, 115, 166,
190, 191, 192, 193, 194, 195, 266,
293, 294

Süt hakkı · 146

sütkardeş · 139, 147, 148, 270

Ş

şaman · 150, 151, 175, 176, 177, 183,
251, 260, 269, 273, 290

Şırdakbek · 95, 123, 126, 127, 175,
302, 303, 343, 372, 373

Şifacı · 175, 179

T

Talkamış · 160, 258, 295, 351

Temirkan · 53, 60, 174, 306, 366

Toplumsal cinsiyet · 28

Totem · 3, 4, 12, 383

U

Umay Ana · 13, 129, 130, 132, 133,
165, 250

Umay Ene · 106, 129, 130, 131

Uyanık Fakir · 104

Ü

Üvey anne · 162, 163

V

vampir · 333

Y

yardımcı tip · 51

yaşlı kadın · 50, 51, 52, 120, 129, 132,
259, 321, 323, 326

yedi başlı Celmoguz · 325, 327, 336

yenge · 50, 53, 54, 185, 316

yeniden doğum · 153, 252, 253, 254

Yeraltı · 254, 255, 266, 323, 327

Yetim Çocuk · 154

Z

Zulayka · 44, 55, 86, 92, 93, 97, 104,

109, 110, 111, 115, 137, 141, 144,

159, 162, 163, 170, 174, 183, 265,

266, 267, 300, 353, 358, 361, 364,

365

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı-Soyadı: Emine TAŞ

Uyruğu: T.C.

Doğum Yeri ve Tarihi: Nevşehir 23.03.1994

Tel: 05399106407

E-posta: eminetas5050@gmail.com

Yazışma Adresi: Cumhuriyet Mahallesi 547. Sokak No:7 Avanos/NEVŞEHİR

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
İlkokul ve Ortaokul	Mehmet Akif Ersoy İlköğretim Okulu	2008
Lise	Avanos Lisesi	2012
Lisans	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	2016

YABACI DİL

İngilizce

YAYINLAR

Taş E (2017) Alevi-Bektaşî Kültüründe Cenaze Ritüeli: Hacı Bektaş Örneği. *Atatürk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları/Makaleler*. Erzurum, Sayfa 543-554.

Çeribaş M, Taş E (2018) Kırgız Sözlü Anlatılarında Toplumsal Cinsiyet ve Kadın İmajı. *Motif Vakfı Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildiri Kitabı*. Çanakkale, Sayfa 70-82.